

C. TÓTH NORBERT

A Magyar Királyság nádora
A nádori és helytartói intézmény története
(1342–1562)

BUDAPEST, 2016

Tartalomjegyzék

Előszó.....	5
1. A nádori tisztség betöltésének módja és szabályozása (1342–1562).....	9
1.1. Historiográfiai bevezetés.....	9
1.1.1. Egy kis módszertan	13
1.1.2. A törvényi háttér.....	21
1.2. A nádori tisztség betöltése	25
1.2.1. A király nádorától az ország nádoráig — az előzmények 1342-ig	25
1.2.2. A nádorváltások Nagy (I.) Lajos uralkodása idején	27
1.2.3. A nádorváltások Luxemburgi Zsigmond uralkodása idején	51
1.2.4. A nádorváltások a Hunyadiak korában	61
1.2.5. A nádorváltások a Jagellók uralkodása idején.....	70
1.2.6. A nádor tisztsége Habsburg I. Ferdinánd uralkodása idején.....	88
1.3. A nádor személye (1342–1530)	91
1.3.1. A nádorok „önvallomása” tisztségbe kerülésükről	91
1.3.2. Kiből lettek nádorok? Meddig viselték a hivatalt?	96
1.3.3. A „nádori honor” — a nádor fizetése.....	102
1.4. Részösszegzés	113
2. A királyi helytartóság története.....	117
2.1. Historiográfiai áttekintés.....	118
2.2. A király helyettesítése a kezdetektől 1490-ig.....	122
2.2.1. Az Árpádok (II. András) uralkodása idején	122
2.2.2. Az Anjouk uralkodása idején	123
2.2.3. Luxemburgi Zsigmond és Habsburg Albert uralkodása idején	128
2.2.4. A Hunyadiak korában	142
2.3. A helytartóság kialakulása és kiteljesedése (1490–1562).....	145
2.3.1. II. Ulászló király uralkodása idején	145
2.3.2. II. Lajos király uralkodása idején.....	160
2.3.3. I. Ferdinánd uralkodása idején	170
2.4. Részösszegzés	176
3. Az ún. 1486. évi nádori cikkelyek	183
3.1. Historiográfiai áttekintés.....	183
3.1.1. A vizsgálat keretei	195
3.2. A forrás	196
3.2.1. A nádori cikkelyek ismert változatainak szöveghagyománya.....	197
3.2.2. Nádasdi Tamásnak a nádori cikkelyeket (és az udvari becsületbíróság működésének szabályzatát) tartalmazó kézíratos példánya.....	204
3.2.2.1. A kézíratos példány szövege	205
3.3. A cikkelyek történeti hitelessége (tartalmi vizsgálata).....	212
3.3.1. A cikkelyek bevezetése	214
3.3.2. Az első cikkely	214
3.3.3. A második és harmadik cikkely.....	216
3.3.4. A negyedik cikkely.....	217
3.3.5. Az ötödik és hatodik cikkely.....	225
3.3.6. A hetedik cikkely.....	226
3.3.7. A nyolcadik cikkely.....	227
3.3.8. A kilencedik cikkely	227
3.3.9. A tizedik cikkely	229

3.3.10. A tizenegyedik cikkely	230
3.3.11. A tizenkettedik cikkely.....	231
3.4. Részösszegzés	232
4. Összegzés és kitekintés. A nádori és a helytartói intézmény a kora újkorban..	237
Függelék. A nádori intézményre vonatkozó néhány forrás.....	249
1. A középkori törvényhelyek jegyzéke	249
2. II. Lajos király kötelezvénye(i)	251
2.1. Az oklevelek szövege.....	253
3. Egy 18. századi forrás	255
3.1. A forrás keletkezésének időpontja és az abban idézett törvényhelyek jegyzéke	255
3.2. A forrás szövege	260
A kötetben használt levéltári és könyvészeti rövidítések, valamint leírásuk.....	278
Forráskiadványok, forráskiadások	278
Szakirodalmi munkák, adattárak.....	285

Előszó

A késő középkori és kora újkori nádori intézmény és ezzel együtt a politikatörténet egyik kiemelt figyelmet élvező elemét az 1486. évi nádori cikkelyek és az ezeknek mintegy előzményeként számontartott 1439. évi 2. törvénycikk alkotják. A magyar történetírás a középkorra nézve e kettő révén bizonyítottnak vélte, hogy a nádorokat (egy 1447. évi alkalmat leszámítva) csak 1486 után választották országgyűlésen, illetve hogy az 1486. évi rendelkezések szerint a nádor külön felhatalmazás nélkül helyettesíthette a királyt annak akadályoztatása esetén.¹ Ugyanakkor mind a középkori, mind a kora újkori Magyar Királyság történetével foglalkozó szakirodalom régóta — párhuzamosan a cikkelyek törvényi mivoltának vizsgálatával — a nádori cikkelyekből igyekszik levezetni, illetve ezek segítségével kívánja magyarázni vagy éppen cáfolni a nádori jogkör változásait. Ezenfelül a cikkelyek komoly szerepet kaptak az 1526. augusztus 29-i mohácsi csatavesztés utáni kettős királyválasztás és királykoronázás jogi legitimitása, illetve Nádasdi Tamás nádor kinevezése körül kibontakozott vitában is. Sőt, az évszázadokra berendezkedő Habsburg-dinasztia — „elnyomónak” tekintett — politikájának egyik mércéjeként használták: minduntalan felrótták I. Ferdinánd királynak azt, hogy — többek között — sem külföldi távolléte idején személyének helyettesítéskor, sem az országban állomásozó seregek főkapitányi tisztségének betöltése terén nem vette figyelembe az 1486. évi nádori cikkelyek rendelkezéseit.²

Munkámban a nádori méltóság fentiekben röviden bemutatott problémás pontjaira összpontosítva az 1. fejezetben a nádorok hivatalba lépésének módját és körülményeit, valamint személyüket vizsgálom az 1439. évi 2. törvénycikk tükrében a 14. század közepétől a 16. század közepéig, Nádasdi Tamás megválasztásáig. A vizsgálat alsó időhatárát az 1342. évi nádorváltás jelenti, amikor, mint azt már korábbi tanulmányomban bebizonyítottam,³ megváltozott a nádori hivatal betöltési módja. A felső időhatárát pedig az indokolja, hogy egyfelől 1530 és 1554 között nem volt az országnak nádora, másfelől pedig az, hogy Nádasdi és társai még „középkori alapokon” viszonyultak a méltósághoz, illetve annak betöltéséhez. A 2. fejezetben a középkori királyhelyettesítések (1490-ig) és helytartó-kinevezések (1490–1554) időpontjait és politikatörténeti hátterét igyekszem feltárni annak érdekében, hogy valós képet alkothassunk ezen intézmény történetéről. Ennek vizsgálatára két okból van szükségünk: egyrészt a Jagelló-kortól kezdve a király külföldi távollétei idején helytartói

¹ Ez gyakorlatilag így szerepel a legkorábbi, rendszeres összefoglalóban is, vö. Schmitth, N.: *Palatini regni* 2–3. (*Dissertatio de origine palatinorum regni Hungariae eorumque muniis*); majd a 4–220. oldalak között következnek az egyes nádorok (Ceba-tól Batthyány Lajosig, mindegyikük mint „palatinus regni Hungariae” szerepel) hivatalviselésének rövid foglalatai.

² Lásd például Gábor Gyula (Gábor Gy.: *Kormányzói méltóság* 112.) és Rugonfalvi Kiss István (R. Kiss I.: *Helytartótanács* XIII., CXCI.) munkáit, illetve Pálffy Géza egy évtizeddel korábbi (Pálffy G.: *Új dinasztia, új udvar* 27.), valamint a jelen munka 3.1. fejezetében idézett műveket.

³ C. Tóth N.: *Az ország nádora*.

címmel a nádorok helyettesítették az uralkodót, míg korábban ez nem volt így. Másrészt a középkori (és az 1554-ig terjedő) királyi helytartóság vizsgálatát a fentiekén túl az is indokolja, hogy a kora újkori nádorok a magyar politikai elit időszakról-időszakra változó összetételű tagjainak támogatásával maguknak követelték a királyi helytartói címet és az ezzel együtt járó — középkori eredetűnek vélt — hatásköröket. E törekvésüket a nádori cikkelyek szövegével támasztották alá. A cikkelyek szövege és tartalma — legalábbis a korábbi szakirodalom alapján — mindenki számára jól ismert: az 1486. évi országgyűlésen megjelentek Szapolyai Imre megválasztása előtt részletesen szabályozták a nádori intézmény működését. Az ún. 1486. évi nádori cikkelyekről mindjárt a jelen munka elején el kell mondanom, hogy későbbi kompiláció eredményei (bizonyítását lásd a 3. fejezetben),⁴ így tehát nincsen a nádori méltóságra és hivatal működésére vonatkozó jogoknak és hatásköröknek minden igényt kielégítő (középkori) összefoglalása.

Az első két fejezet eredményeivel felvértezve a 3. fejezetben a nádori cikkelyek egy eddig ismeretlen, egykoron Nádasdi Tamás nádor birtokában lévő, az ismert 16. századi kéziratokban fennmaradt szövegvariánsoktól néhány, de ugyanakkor fontos helyeken eltérő szövegű és értelmű példánya alapján elemzem az 1486. évi nádori artikulások hitelességét és remélhetőleg mindenki számára egyértelműen bebizonyítom, hogy a cikkelyek kora újkori koholmányok. Ennek kapcsán bemutatom az 1530, Bátori István nádor halála után kialakult helyzetet, amelynek következtében majdnem negyedszázadon át húzódott az új nádor megválasztása. Vizsgálatomat egyfelől tehát a 16. század, egyszersmind az utolsó „középkori” nádor, Nádasdi Tamás méltóságviselésével — amikor is a nádori cikkelyek keletkeztek — zárom.

A negyedik fejezetben a korábbi fejezetek részösszegzéseit némiképp ismételve röviden összefoglalom a munka eredményeit, valamint egy újonnan talált 18. századi forrás⁵ segítségével kitekintek az újkori nádorok hivatalviselésének jogi alapjaira: azaz mennyiben határozták meg azt a középkori vagy annak vélt (törvény)cikkelyek. Végül a dolgozat Függelékében a nádor személyére és a hivatalára vonatkozó 1222 és 1526 között hozott hiteles törvénycikkek jegyzéke, az előbb említett, 1741 után keletkezett újkori forrás szövege, valamint oklevelek kaptak helyet.

Már itt az Előszóban írnom kell arról is, hogy miről nem lesz szó a kötetben. A munka címe ugyanis némileg többet ígér, mint amiről szól: a nádori intézménynek „csak” a politikatörténeti oldalát vizsgálom; a nádorok méltóságba kerülésének hátterét és hivataluk esetleges elvesztésének okát kutatom, illetve arra is keresem a választ, hogy kikből lettek nádorok. Másként fogalmazva, a személyeken keresztül kívánom az intézmény történetét feltárni.⁶ Ugyanakkor a nádorok hivatali tevékenységét, azaz a nádori kúria és jelenlét működését itt egyáltalán nem taglalom. Minderre két tény jogosíthat fel: az egyik, hogy a késő középkori nádori irodával és a jelenléten folytatott bíraskodással érdemben Bónis

⁴ Vö. korábbi, már megjelent tanulmányommal (C. Tóth N.: Nátori cikkelyek).

⁵ Szövegét lásd a Függelék 3.2. fejezetében.

⁶ Vö. Engel P.: Archontológia I. XXIII–XXIV.

György átfogó munkája⁷ óta senki sem foglalkozott (magam eddig — jöllehet többnek az előmunkálatai már folynak — egyetlen nádor, Lackfi István irodájának működését tartam fel⁸), ennek következtében pedig a téma feldolgozásához hiányoznak az elengedhetetlenül szükséges előtanulmányok. A másik — és ez a fontosabb —, hogy I. (Nagy) Lajos uralkodásának idejére a nádor neve alatt zajló bíraskodás elvált a nádor személyétől és így a nádori jelenléten folyó igazságszolgáltatás vizsgálata elsősorban az ítélőmesterek tevékenységének, másodsorban pedig a perjogi cselekményeknek — korántsem haszontalan — feltárását jelentené. Ennek eredményei azonban inkább a hivataltörténetet gazdagítanák, míg magának az intézménynek a történetéhez, ezen belül az egyes nádorok személyének vizsgálatához, továbbá a miért és a hogyan kérdések tisztázásához vajmi kevés járulnának hozzá. A dolgozatban talán némiképp meglepő módon a nádori méltóság és hivatal szavak mellett a tisztség szót is fogom használni tudva azt, hogy a három szó nem tekinthető egymás szinonimáinak.⁹ A szóismétlést kerülendő azonban kénytelen voltam a tisztség szót is többször alkalmazni. Ugyanakkor — ha szükséges — tudok eljárásomra magyarázatot adni: a nádor az országlakosok oldaláról nézve a Magyar Királyság legrangosabb, másként legelső világi méltósága, míg az uralkodó nézőpontjából a Magyar Királyság legelső tisztségviselője volt.

Mindezek mellett nem végeztem kutatásokat a nádorok általam ideiglenesen felvettnék nevezett feladatairól sem. Az egyik ilyen a király — elsősorban Bátori Istvánnak I. Ferdinánd 1527 novemberi — koronázása alkalmával betöltött szerepük. Ennek vizsgálata alól felment az, hogy nemrégiben Pálffy Géza összefoglalta mindazt, amit tudni lehet a kérdésről: a nádor — véleménye szerint — azért helyezhette — Podmanicki István nyitrai püspökkel együtt — Ferdinánd fejére a koronát, mert a szokásjog kijelölte esztergomi érsek a koronázási szertartáson nem tudott részt venni, hiszen a szék Szalkai Lászlónak a mohácsi csatában bekövetkezett halála után nem volt betöltve.¹⁰ A nádorok ilyen feladatáról a középkori királykoronázásaink idején nem tudok, jöllehet abban kiemelt szerepet játszottak. Mint ismeretes, a kétéves Lajos herceg 1508. június 4-i székesfehérvári¹¹ koronázási ceremóniáján a királyi koronát Perényi Imre nádor vitte a menetben,¹² illetve ő kérdezte meg a jelenlévőket arról, hogy „akarják-e Lajost királynak”.¹³ A nádorok másik ilyen alkalmasszerűen felvett feladata a Szent Korona őrzése volt. A koronaőrök — akik mindig „párban voltak” — archontológiája 1490-től kisebb-nagyobb hiányokkal Iván László jóvoltából rendelkezésünkre áll. Az általa végzett kutatások alapján egyértelmű, hogy csak

⁷ Bónis Gy.: Jogtudó értelmiség, passim.

⁸ C. Tóth N.: Lackfi nádor.

⁹ A problémával, hogy ti. a kora újkori nádorság hivatal vagy méltóság volt, már mások is szembesültek, vö. S. Lauter É.: Palatinus regni 234.

¹⁰ Holub J.: Nádor koronázási szerepe, passim; Fügedi E.: Koronázások rendje 271.; Pálffy G.: Királykoronázás 1561. évi javaslata 495–496.; Uő: Koronázási jog; Uő: Magyar Királyság 260.; Solymosi L.: Esztergomi érsek koronázó joga 11.

¹¹ Szabó D.: Küzdelmeink 108–109.; Bartoniek E.: Koronázási eskü 43.

¹² Király J.: Pozsonyi vám- és rév jog 69., 1. jegyzet, vö. Pálffy G.: Koronázási zászlók 19–20.

¹³ Fügedi E.: Koronázások rendje 269.

Szapolyai István (1493–1499 között), illetve Perényi Imre (1508–1519 között) töltötte be az egyik koronaőr szerepét (1527 novemberétől pedig Bátori István),¹⁴ és ennek elnyerésében nem nádori hivataluk, hanem egyéb okok — így például az adott időpontban a kormányzat „erős emberei” voltak — játszottak szerepet (nem véletlen, hogy a tisztségben mindkettőjüket gyermekük, Szapolyai János, illetve Perényi Péter követte).

Végezetül még annyit, hogy a téma feldolgozása során a más munkáimban is megszokottnak mondható, meglehetősen egyszerű módszert követtem: igyekeztem a vizsgált kérdéshez kapcsolódó és kapcsolható minden okleveles forrást feltárni és rekonstrukcióimat azok alapján elvégezni. Természetesen e források mellett tekintettel voltam a témában korábban született szakirodalomra is, így feldolgozásomból azokat sem hagytam ki. Jelen munkám fejezeteiben leírt minden állításomat azonban elsősorban forrásokkal — amelyek „A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisának” köszönhetően ma már mindenféle korlátozás nélkül a rendelkezésünkre állnak — törekedtem alátámasztani, mégha azzal a témában korábbi közmegegyezéseken kellett is átlépnem: nem lehettem tekintettel évszázados történeti álláspontokra, ha — az Adatbázis nyújtotta kutatási lehetőségeknek hála — összegyűjtött források éppen azok ellenkezőjéről szólnak, vagy ha számomra az oklevelek alapján az eddig elfogadott nézetekkel szemben ellentétes következtetések adódtak.

A jelen munkám elkészítésében a legnagyobb segítséget a már többször emlegetett a DL–DF Adatbázis nyújtotta: az ottani — korábbi munkahelyi vezetőm, néhai Borsa Iván szavával élve — „szörfözésnek” hála akadtam rá a nádori cikkelyek eddig ismeretlen szövegemlékére, illetve ez tette és teszi lehetővé a mai napig azt, hogy bármely ötletemet (vagy ötletünket) nyomban a források próbájának is alávehessem (alávethessük). Hasonlóképpen sokat köszönhetek két „szobatársamnak”, Lakatos Bálintnak és Mikó Gábornak, akikkel bármikor megvitathattam a témában kiötlött elképzeléseimet, valamint bizton számíthattam tanácsaikra mind a dolgozat tartalmi összeállításakor, mind pedig annak írásakor; továbbá köszönet jár nekik azért is, mert az egyes fejezeteket elkészültük után elolvasták és javaslataikkal számos helyen jobbították azokat. Ugyancsak köszönettel tartozom — szigorúan alfabetikus sorrendben — Horváth Richárdnak, Neumann Tibornak, Pálosfalvi Tamásnak és Szőcs Tibornak, akik a munka különböző fázisaiban tanácsaikkal, adataikkal és ötleteikkel segítették annak megírását.

Budapest, 2016. június 3.

a szerző

¹⁴ Iván L.: Visegrád 200., a korábbi és későbbi időszakra lásd uo. 120–122.; vö. még Fraknói V.: Nádori hivatal 102.

1. A nádori tisztség betöltésének módja és szabályozása (1342–1562)

1.1. Historiográfiai bevezetés

Az ország legkorábban kialakult nagybírói (másképpen kúriai avagy rendes) bírói hivatalainak történetével utoljára Fraknói (Frankl) Vilmos foglalkozott monografikus igényrel.¹ 1863-ban megjelent munkájában — mint írta — „a nádori és az országbírói hivatal hatáskörét történeti fejlődésében követni kívánván, kimutatni szükséges, mely phásisokon ment át azon két országos főhivatal, mint fejlődött ki hatásköre, míg azt azon határok által körülvonalmazva látjuk, melyeken belül mintegy tizenöt év előtt működött.”² Majd a nádori és országbírói hivatal eredetének és hatáskörének ismertetése után rátért azok betöltési módjára is.³ Forrásbázisát az (1) országos törvények és (2) az oklevelek — „a kiadottakat nagy részt Fejér gyűjteményéből vevén, a kiadatlanokat pedig főleg Czech János kézírataiból” — alkották, mindezek mellett kiaknázta a Váradi Regestrum adatait, a későbbi korokra pedig a krónikákat, országgyűlési naplókat. Noha érvelését alapvetően ezekkel kívánta alátámasztani, nem mellőzte az általa segédforrásoknak nevezett szakmunkákat sem.⁴ Ismereteink tekintélyes részét még mindig neki köszönhetjük a témában.

Fraknói Vilmos könyvében a nádori hivatal bemutatását a nádorispán elnevezés történetével (7–17. oldalak) kezdte, majd az első fejezetben a nádori hivatal eredetét vizsgálta (18–31. oldalak). Ezután tért rá a nádor hatáskörének alakulására, amelyet három korszakra bontva, Szent István király uralkodásától az Aranybulláig (32–58. oldalak), az Aranybullától az 1486. évi nádori cikkelyekig (59–84. oldalak), végül 1486-tól 1848-ig (85–111. oldalak) elemzett. Ezután kerített sort a hivatal betöltési gyakorlatának vizsgálatára a kezdetektől Habsburg István főherceg letételéig (112–126. oldalak). Végül az országbírói hivatal hasonló szempontok szerinti ismertetése után közölte a nádori méltóságot betöltő személyek listáját (155–165. oldalak). Monográfiája megjelenése óta a nádori intézménnyel foglalkozó kutatók legnagyobb része a nádori hatáskör változásával foglalkozott,⁵ míg a hivatal betöltési gyakorlatának vizsgálata az utóbbi időkig háttérbe szorulni látszott.⁶ Ebben üdítő kivételt jelent Szócs Tibor monográfiája, aki nemcsak egy-egy kérdést vizsgált,⁷ hanem a teljességre törekvően dolgozta fel a nádori intézmény kora középkori történetét.⁸ A tudós társadalom

¹ A Fraknói Vilmos működése előtti munkákra és az Árpád-kori nádorokkal foglalkozó szerzőkre lásd összefoglaló igényrel Szócs T.: Nádori intézmény 9–12.

² Fraknói V.: A nádori hivatal 2.

³ Fraknói V.: A nádori hivatal 3.

⁴ Fraknói V.: A nádori hivatal 3–5., az idézet a 3. oldalon található.

⁵ Nyers L.: A nádor bírói működése; Bónis Gy.: Kúriai irodák; Bertényi I.: Ítélmesterek működése; Bertényi I.: Országbírói intézmény; lásd még a 3.1. fejezetet!

⁶ Lásd legújabban Zsoldos Attila és Szócs Tibor munkáit!

⁷ Az előtanulmányai közül egyet említve Szócs T.: Nádori oklevéladás.

⁸ Szócs T.: Nádori intézmény.

ódzkodása a témától ugyanakkor annál kevésbé érthető, mivel a nádori hivatal betöltési gyakorlatának változása nem kevés kihatással lehet a középkori magyar rendiség megítélésére.⁹

Az egyoldalú, királyi akaraton keresztül megnyilvánuló kinevezési gyakorlatban Fraknói Vilmos szerint¹⁰ a változás Albert király rövid uralma alatt következett be. Itt most ennek a feltételezett politikai hátterét nem kívánom érinteni, hiszen arról a későbbiekben még bőven lesz szó, inkább a nádori tisztségre vonatkozó szabályozást fogom a szakirodalomban nyomon követni. Jól ismert, hogy az 1439. évi országgyűlés Albert király által megerősített törvényének 2. cikkelye foglalkozik a nádori hivatallal.¹¹ E cikkely a mértékadó szakirodalom szerint különösen azért fontos, mert — 1290 után ismét — törvényben fektették le a tisztség betöltésének módját, illetve e törvénycikkben szerepel először, még ha általánosságban is, a nádor tisztségéből eredő feladata.¹² A király és a rendek a következő módon fogalmazták meg a tisztség betöltésénél követendő eljárást: „minthogy a nádor az országlakosok részéről a királyi felségnek, és a királyi felség részéről az országlakosoknak törvényt és igazságot szolgáltathat s kötelessége is ezt tenni: azért az ország nádorát, így kívánván ezt az ország régi szokása, a királyi felség a főpapoknak, báróknak és az ország nemeseinek tanácsára velük egyetértőleg válaszsza ki.”¹³ Kérdés, hogy e cikkely szövege valóban azt jelenti-e, amit a legutóbbi kormányzattörténeti összefoglaló ír: „Ez a cikkely véleményünk szerint egyértelműen a nádor országgyűlésen történő megválasztását jelenti, hiszen az *ország nemesei* kitétel erre vonatkozik.”¹⁴ Ha szigorúan nyelvtani szempontok figyelembevételével elemezzük a mondatot (*regia maiestas palatinum regni antiqua consuetudine ipsius regni requirente ... ex consilio prelatorum ac baronum et regni nobilium pari voluntate eligat*),¹⁵ akkor azt a következőképpen fordíthatjuk le: *a királyi felség a nádort az ország régi szokása alapján, ... a főpapok, bárók és az ország nemeseinek tanácsával és egyetértő akaratával válassza meg*. A törvénycikkely vonatkozó része véleményem szerint ugyan nem utal magától értetődően arra, hogy a nádort mindenképpen az országgyűlésen kell¹⁶ megválasztani, de ha *az ország nemesei* kitétel e módon való értelmezésével egyetértünk, akkor elfogadhatjuk az állítást. A vonatkozó rész szerzője minden bizonnyal elfogadta — és én magam is elfogadom — Mályusz Elemér magyarázatát, aki a szóban forgó kifejezés alatt az ún. *köznemességet* vélte felfedezni, amely pedig bizonyítása alapján megfelelt a korabeli

⁹ Vö. Gerics J.: Korai rendiség 284., 311.

¹⁰ Fraknói V.: A nádori hivatal 116. Itt kell megjegyeznünk, hogy a Fraknói által a 2. jegyzetben közölt jelzet alatt (DL 12901., 1458. júl. 27.) szereplő oklevélben ugyan valóban Ország Mihály a nádor, de a nádori tiszt Garai Lászlótól történt elvételéről nincsen benne szó!

¹¹ Fraknói V.: A nádori hivatal 117.

¹² Vö. Eckhart F.: Alkotmány 106.; Bónis Gy.: Hűbériség és rendiség 376.; Engel P.: Szent István birodalma 234.

¹³ CJH I. 281. — Hasonló fordítása: Fraknói V.: A nádori hivatal 117–118.

¹⁴ Fedeles T.: Világi kormányzat 71.

¹⁵ DRH 1301–1457. 287.

¹⁶ Vö. Eckhart F.: Alkotmány 106. „Ez a királyi tanács befolyásának biztosítását jelentette, nem pedig a nádor országgyűlésen történő választását”.

ország fogalommal illetett közösséggel. E közösség viszont csak egy helyen tudott összejönni: az országgyűlésen.¹⁷

Fraknoi Vilmos, illetve az őt követő szerzők munkái nyomán a nádorok középkori kinevezésével kapcsolatban az alábbiakban megfogalmazott kép, azaz tulajdonképpen legalább három közhely él a szakirodalomban:

1) 1439-ig a királyok — kikérve néha a királyi tanács véleményét — nevezik ki a nádorokat, ennek bizonyítására Hédervári Lőrinc 1437. március 7-i kinevezési oklevelét szokás idézni.

2) Az 1439. évi törvény 2. cikkelye értelmében a nádort ezek után a király és a rendek közös elhatározással országgyűlésen választják meg (királyi hatalom korlátozása).

3) Mátyás király uralkodása legelején, Garai László nádor leváltásakor, noha megerősítette Albert törvényét, önkényesen és önhatalmúlag járt el, nem országgyűlésen, a rendek megkérdezésével nevezte ki Gúti Ország Mihályt.

A kérdés tulajdonképpen tehát az, hogy valóban fordulópontot jelentett-e az 1439. évi 2. cikkely a nádori hivatal betöltésének gyakorlatában. Annál is inkább fontos erre a kérdésre válaszolnunk, mivel Mátyusz Elemér annak idején következőképpen látta a mondott törvénycikkely jelentőségét: „A királyi hatalom gyökereire mért másik súlyos csapás az uralkodó kinevezési jogának korlátozása. A királyok, még Zsigmond is, csak úgy tudtak egyéni módon kormányozni, hogy munkatársaikat maguk választották ki s ha jónak látták, elejtették őket, hogy bizalmukkal másokat ajándékozzanak meg. Megyei ispánságot és országos méltóságot az uralkodók egyaránt oly megszorítással adományoztak, hogy a megbízatás csak visszavonásig érvényes — mint mondták: *durante nostro beneplacito* — s valóban minden tisztségre senkitől sem korlátozva nevezték ki híveiket vagy mentették fel őket. Erről a jogáról a központi hatalom képviselője, ha csak nem akart báb lenni környezete kezében, nem mondhatott le. ... Párthívei erről a jogáról is lemondatták Albertet, amidőn megígértették vele, hogy tisztségek, megyék, várnagyságok, főpapi és bárói méltóságok felől nélkülök nem fog határozni.”¹⁸ Majd így folytatta: „A változtatások közül az a leglényegesebb ..., amely a nádori tisztség betöltését kiveszi a király kezéből és az ő hozzájárulásuktól teszi függővé”,¹⁹ illetve a két, „1439-i és 1440-i országgyűlések lényeges fordulat tanújelei. Megelőzőleg még a ... Zsigmond-féle decretumoknak a többsége sem országgyűlésen került kiadásra, ... mostantól fogva ellenben a fontosabb elvi döntéseknek, amelyek a nemzet sorsát befolyásolják, az országgyűlés a színtere.”²⁰ Az előbb idézett — a

¹⁷ Mátyusz E.: Rendi állam 544–548.

¹⁸ Mátyusz E.: Rendi állam 51. — Hasonló véleményen volt korábban Hóman Bálint is (Hóman B.: A nagybirtok uralma 405.).

¹⁹ Mátyusz E.: Rendi állam 71.

²⁰ Mátyusz E.: Rendi állam 79. Gyakorlatilag ugyanezen a véleményen volt Bónis György is: „Elmúlt tehát az az idő, amikor még egyszerűen a tanács meghallgatása után adhatott ki decretumot az uralkodó. Beleszól a rendi gyűlés a hivatali felségjog gyakorlásába is: az 1439:2. törvénycikkben (gyakorlatban csak 1486-ban) megszerzi a nádorválasztás jogát, mert ennek a feladata igazságot tenni a két küzdő és egyezkedő közjogi személy: a király és az ország között” (Bónis Gy.: Hűbériség és rendiség 376.).

jelenlegi tudásunk szerint egyébként hibás állításokra épülő — apokaliptikus kép szerint (is) a cikkelyből egyenesen következik, hogy a nádor az eddig az uralkodó által kinevezett *királyi* tisztségviselőből (*comes palatinus regis/palatinus*)²¹ a rendek egyetértésével megválasztott, azaz az *ország* tisztségviselőjévé (*regni Hungarie palatinus*) vált. E nem kis jelentőségű változásnak a kor szokása szerint a címhasználatban is illett tükröződnie.

A nádori intituláció illetően változása valóban bekövetkezett. Ám arra, mint azt Nyers Lajos kutatásaiból tudjuk, majdnem száz évvel korábban került sor. Nyers véleménye szerint e változás a nádor vidéki bíróságának megszüntetésével összhangban az új nádor, Zsámboki (Gilétfi) Miklós tisztségviselésének az elején történt, s először 1343. május 15-én lehet kimutatni; ettől az időponttól kezdve ő és utódai a tisztségben folyamatosan használták a fenti címzést.²² Utalt e tényre a 14. századi országbírókról írt munkájában Bertényi Iván is, megjegyezvén, hogy „a nádori méltóság a XIV. századra már jobban eltávolodott az uralkodó személyétől, mint az országbírói tisztség, s így viselői végig a *Magyarország nádora* és a *kunok bírāja* intitulációt használták.”²³ Noha Nyers magyarázatát a címváltozásra Szócs Tibor nemrégiben meggyőzően cáfolta,²⁴ a változás megléte ettől még tény marad. Ha adataink szerint tehát a nádorok önmegnevezésében már az Anjou-kor közepén változás állott be, akkor egyrészt Mályusz Elemér sorai felülvizsgálatra szorulnak, másrészt pedig annak hátterében mindenképpen valamilyen mélyebb oknak kellett állnia. Célszerű tehát kutatásainkat Zsámboki Miklós nádorságára összpontosítanunk, különösképpen annak is az elejére, hogy valóban történt-e olyan jelentőségű fordulat a nádori intézmény történetében, amely indokolná az intitulációban történt változást. A kérdést már egy tanulmányomban vizsgáltam és arra a következtetésre jutottam, hogy a korábbi szakirodalom elmélete nem állja ki a források próbáját.²⁵ A jelen munkában azonban sokkal szélesebb forrásbázisra építve fogom megvizsgálni a nádori hivatal betöltési gyakorlatát I. Lajos király trónra lépésétől (1342) ecsedi Bátor István nádor (1530), illetve Nádasdi Tamás nádor haláláig (1562). Az alsó időhatár magyarázata az előbbieken túl az, hogy I. Károly király uralkodása alatt jelen ismereteink szerint a nádori tisztség betöltése nem a szokványos módon történt, uralmának stabilizálásáig az országnak egyszerre több nádora is volt,²⁶ utána viszont, a Drugetek nádorrá tétele után maga a hivatal is másképpen működött, mint azt addig megszokottnak tekintették.²⁷ E helyzet csak Druget Vilmos halálával változott meg, ám ekkor már nem Károly, hanem fia, Lajos volt az uralkodó. A felső időhatár — úgy gondolom — nem igényel különösebb magyarázatot: egyértelműen adódik az ország új — politikai, dinasztikus — berendezkedéséből.

²¹ Fraknói V.: A nádori hivatal 17.

²² Nyers L.: A nádor bírói működése 47–48.

²³ Bertényi I.: Országbírói intézmény 183.

²⁴ Szócs T.: Nádori intézmény 125–145.

²⁵ C. Tóth N.: Az ország nádora.

²⁶ Vö. Zsoldos A.: III. András hat nádora, passim.

²⁷ Összefoglalóan új eredményekkel lásd Szócs T.: Nádori intézmény 241–246.

1.1.1. Egy kis módszertan

Jelen munka első fejezetében tehát azt kívánom bizonyítani, hogy a nádorokat már 1439 előtt is — minden bizonnyal a király jelöltjei közül — választották, akiket a király erősített meg és nevezett ki a méltóságra. Másodsorban, az előbbivel összefüggésben még arra keresem a választ, hogy ezekre a választásokra hol került sor: feltételezésem szerint már I. Lajos király uralkodása idején nagyrészt országgyűlések alkalmával történt a nádorok kinevezése. Felmerülhet az olvasóban a kérdés, hogy miképpen kívánom ezt bizonyítani. A felvetés jogos, hiszen erre utaló konkrét források az 1447-es (amikor nem volt cselekvőképes királya az országnak) és 1486-os, illetve az 1490 utáni nádorválasztásokat leszámítva nem maradtak fenn. Éppen ezért, mivel a magyarországi forrásanyag nem teszi lehetővé annak közvetlen okleveles bizonyítását,²⁸ hogy a nádorokat a király beleegyezése, illetve jelölése révén országgyűléseken választották, így azt fogom — illetve reményeim szerint tudom — bizonyítani, hogy a nádorváltásokra vagy új nádor hivatalba lépésére — az esetek többségében 1447 előtt és után is akkor került sor, amikor a források alapján országgyűlés vagy nagyobb²⁹ királyi tanácsülés zajlott. E ponton azonban rögtön adódik egy probléma: az eddigi irodalom szerint 1342 és 1439 között országgyűléseket csak nagyon ritkán — összesen nyolc alkalommal³⁰ — tartottak a Magyar Királyságban.³¹ Érdeemes itt rögtön megjegyezni, hogy 1338-ban, amikor a főpapok a pápánál panaszkodtak Károly király különféle, általuk jogtalannak vélt intézkedései és cselekedetei ellen, többek között azt is a szemére vetették, hogy „a főpapokat, főurakat és nemeseket pedig, az ország jogai és szabadságai sérelmére, az ország és a rendek nagy kárára a szokott gyűlések tartásától eltiltotta”³² (*prelatis eciam et principibus ac regnicolis contra jura et libertates regni inhiuit generalia consilia et parlamenta alias consveta, in ipsius regni et regnicolarum magnum cum prejudicio detrimentum*).³³ A levél alapján talán joggal gyanakodhatunk arra, hogy az országgyűléseket legalább Károly uralkodásának

²⁸ Szemben Angliával, ahol még a parlamenti ülések jegyzőkönyve is fennmaradtak (ha nem is mindegyik), s így azt is vizsgálat tárgyává lehet tenni, hogy mit mondott a király a parlament ülésein (vö. Bradford, Ph.: *A silent presence*).

²⁹ A kisebb és nagyobb tanácsra lásd Kubinyi A.: Bárók 152–154., 161–162., 175–189.

³⁰ 1351. nov./dec. 11-ig, 1352. aug. 20., 1384. jún. 22., 1385. nov. 8–14., 1386. aug. 27. u., 1397. szept. 29., 1435. márc. 8., 1439. máj. 29. (Kronológia I. 212–213., 227–228., 235., 255., 258.; vö. még DRH 1301–1457., *passim*).

³¹ Vö. Eckhart F.: Alkotmány 110.; Bónis Gy.: Hűbériség és rendiség 366–383. (általában, az Anjou-korra: 370.); Fedeles T.: Világi kormányzat 78–79.; Rady, M.: *Jagello Hungary* XXXV.; Guenée, B.: *States and Rulers* 173.; az Anjou-korra nézve Csukovits Enikő hangsúlyozta ezt legutóbb (Csukovits E.: *Nápolyi párhuzamok* 42.).

³² Károly Róbert emlékezete 188.

³³ Fraknói V.: *Oklevéltár a kegyúri joghoz* 3. (Anjou XXII. 458. sz.), idézi Csukovits E.: Károly uralkodása 94. — Megjegyzendő, hogy Fejérnél a vonatkozó rész helyén egészen más áll: „*Vetitos esse generales ordinum conventus, in quibus regni status temperabatur*” (Fejér VIII/4. 323.).

második feléig,³⁴ utolsó harmadáig a szokott módon megtartották és ebben csak az 1330-as években történt változás. Mindenesetre — mint látható — az országnagyok nagyon is számon tartották ez irányú jogaikat. Engel Pál annak idején a korra vonatkozóan úgy foglalta össze a tisztségviselő-cseréket, avagy a „hatalom újrafelosztását”, hogy azt a királyi tanácsnak tulajdonította: annak ellenére, hogy ezeknek nem feltétlenül maradt mindig írásos nyoma, az országnagyok kimutathatóan részt vettek a mindennapi ügyek intézésében, sőt beleszóltak a tisztségek szétosztásába is, amire a királyi oklevelekben található „a főpapok és bárók tanácsára” kitétel utal.³⁵ Kérdés, hogy a nádorok kinevezésekor is így történt-e. Az 1439 előtt tartott országgyűlések felismerése és azonosítása a forrásokban — kivéve azon eseteket, amikor fennmaradtak a végzemények is —, mivel nem használják következetesen a később általánossá váló — *dieta*, *conventio* vagy *congregatio generalis* — kifejezéseket, különösen nehéz.

Gyakorlatilag tehát arra kényszerülünk, hogy az egy adott helyen kimutatható személyek neveit gyűjtsük össze, illetve lehetőség szerint találjunk az oklevelekben olyan kifejezéseket — például: *prelati*, *barones et regni nobiles*, *prelati et barones* vagy *regnicole* —, amelyek utalhatnak arra, hogy az adott időpontban valamilyen gyűlés zajlik. Míg a „*prelati et nobiles*” (majd ez utóbbi helyett: *barones*) kifejezés alatt Gerics József kutatásai szerint a 13. századtól kezdve általában a királyi tanácsot értették,³⁶ addig e kifejezés „*nobiles*” és / vagy „*proceres*” taggal kibővült jelentése már az országgyűlést jelenti.³⁷ Spekner Enikő adatokkal alátámasztott véleménye szerint viszont a „*prelati et barones*” kifejezés az Anjou-kortól önmagában is az országot reprezentálja.³⁸ Minderre jó példa³⁹ a már Gerics József által más összefüggésben idézett Zsámboki Miklós nádor 1352. augusztus 24-i oklevelében található adat. Ennek bevezetése, amelyet fontossága okán érdemes szó szerint idéznünk, Gerics fordításában⁴⁰ a következőképpen hangzik: „Mivel az országnak ... a néhai ... András király úr ... aranybullával ... kiadott kiváltságlevelében megerősített szabadsága, amelyet utóbb urunk, Lajos ... is hasonlóképpen királyi privilégiumának oltalmával megerősített, így kívánja, Szent Istvánnak, Magyarország első királyának ünnepén az országnak eme ünnepe

³⁴ Az 1270 és 1342 közötti ország(os)gyűlésekre lásd Spekner E.: A királyi székhely 69–109., passim; Zsoldos A.: A magyar király és főpapjai 216–218.; Skorka R.: Beatrix magyar királyné 192–193., valamint lásd még a felsorolt munkákban idézett irodalmat.

³⁵ Vö. Engel P.: Honor, vár, ispánság 106. — Lásd még erre a 14. (Bradford, Ph.: A silent presence 211. [a király nélkül nincs parlament]) és a 15. századi Anglia példáját (Hicks, M.: Political culture 31–32. [a király lehetőségei], 92–93. [a királyi hatalom és a „kormányzat”], 97–100. [a parlament tevékenysége]), illetve általánosságban jellemezve az európai sajátosságokat (Guenée, B.: States and Rulers 125–126.).

³⁶ Gerics J.: Korai rendiség 267–269.

³⁷ Uo. 277.

³⁸ Spekner E.: Királyi székhely 104., korábban már ugyanezt hangsúlyozta Holub J.: Alkotmánytörténelem 148–149.; vö. még Bertényi I.: Országbírói intézmény 41. — A közép- és újkori országgyűlésekre vonatkozó nézetek összefoglalását, illetve a „középkor” továbbélésére lásd Szijártó M. I.: A dieta 31–43.

³⁹ A jelen helyen és a következőkben két olyan esetet idézek, amikor biztosan nem történt nádorváltás, mivel a célom ezúttal az országgyűlések meglétének a bizonyítása.

⁴⁰ Gerics J.: Korai rendiség 277.

körül tartandó gyűlésén nádori tisztségünk feladata szerint együtt voltunk ... Miklós ... esztergomi érsekkel, ... János veszprémi és Miklós ... zágrábi püspökkel ..., valamint ... Tamás országbíróval ... és Miklós erdélyi vajdával ..., akiket a királyi jószág azért rendelt társainkul, hogy minden panaszosnak megfelelő igazságot szolgáltatassunk, valamint az ő és országa némely ügyét megújítsuk és kellő állapotába helyezzük, amikor Székesfehérváron voltak a többi egyház főpapjai, a bárók és az ország nemesei, akik a gyűlésre jöttek össze.”⁴¹ (A nádor oklevele a „gyűlés 5. napján kelt”.⁴²)

Az 1352-ben tartott országgyűlés esetében „szerencsénk” volt, mivel maga a forrásunk árulta el nekünk azt, hogy a királyság főpapjai, bárói és nemesei azért gyűltek össze, mert (ország)gyűlés zajlott. Fortunára várni azonban meglehetősen kockázatos dolog, ezért okleveleinket érdemes szisztematikus kutatással feltárni, hiszen csak ilyen módon gyűjthetők össze azok az adatok, amelyek segítségével eldönthető, hogy egy adott időpontban királyi nagyobb tanácsi ülés vagy éppen országgyűlés zajlott-e. Habár némi szerencse kétségkívül szükségeltetik mindehhez, nem indulunk eleve reménytelen helyzetből. Ennek bemutatására két példát választottam: az egyik olyan időszak, amikor — legalábbis a szakirodalom alapján — nem volt országgyűlés.⁴³ A másik éppen a fordítottja: biztosan tudjuk, hogy volt országgyűlés. (Jelen munkámban, tárgyából adódóan, a későbbi fejezetekben csak az egyes nádorváltások kikövetkeztetett időpontja környékén kerestem utalásokat erre.)

Találomra, illetve egészen pontosan az Anjou-kori oklevéltár megjelent köteteit is figyelembe véve az 1347-es évet választottam ki. Az oklevelek átnézése során feltűnő volt, hogy az év májusától június elejéig sok olyan nagybírói kiadványt találni, amelyekben felsorolták a velük ítélkező bírótársakat is. Ezek mellett azonban több olyannal is lehet találkozni, amelyekben általánosságban utaltak jelenlétükre (*unacum baronibus regnique nobilibus nobiscum in iudicio adherentibus*).⁴⁴ Az egyszerűség és könnyebb átláthatóság kedvéért táblázatos formában közlöm ezeket. (Lásd az 1. táblázatot; az első oszlopban a

⁴¹ „nobis in festo Beatissimi Stephani primi regis Hungarorum regni libertate a serenissimo principe domino Endre olym rege Hungarorum illustri vigore sui privilegii aurea bulla vallati data et concessa ac tandem tempore procedente per dominum nostrum, dominum Ludovicum eadem gratia ipsius regni Hungarici gubernaculo feliciter presidentem et corone similiter sui regalis privilegii munimine confirmata requirente in congregatione eiusdem regni sui circa ipsum festum fieri debenda, iuxta debitum officii nostri palatinatus unacum ... Nicolao ... archiepiscopo Strigoniensi locique eiusdem comite perpetuo, Iohanne Wesprimiensis et Nicolao Zagradiensis ecclesiarum ... episcopis necnon ... comite Thoma iudice curie regie ac Nicolao woyvoda Transilvano et comite de Zounuk per regiam benignitatem pro faciendo quibuslibet querulantibus recto iudicio necnon pro quibusdam suis et regni sui negotiis restaurandis et reformandis in socios nobis deputatis ceterisque ecclesiarum prelati et baronibus regnique nobilibus ad ipsam congregationem congregatis in Alba Regali existentibus” (DL 4301., kiadása Kovachich M. G.: Supplementum I. 79–80.).

⁴² „Datum quinto die congregationis predictae” (Uo.).

⁴³ Lásd erre egy példát a Zsigmond-korból: 1390. György-napján országgyűlést tartottak Budán, ahol több tisztségben is váltás történt (C. Tóth N.: Szász vajda fiai 140–141.).

⁴⁴ Például DF 200905. (Anjou XXXI. 471. sz.)

méltóságviselők, a második és harmadik oszlopban két kitüntetett dátum — május 20.⁴⁵ és 24.⁴⁶ — szerepel, azok neve mellett, akik az e napi oklevelekben szerepelnek, + jel áll, a negyedik oszlopban azok az adatok állnak, amelyek nem e két naphoz kötődnek.)

1. sz. táblázat. Az 1347. május 11–június 4. között Budán kimutatható országnagyok

méltóságviselő neve	V. 20.	V. 24.	egyéb
Telegdi Csanád esztergomi érsek	+	–	V. 12. (Anjou XXXI. 414. sz.), VI. 4. (Uo. 581. sz.)
Kaproncai Gergely csanádi püspök	+	+	V. 12. (Anjou XXXI. 414. sz.)
Dörögdi Miklós egri püspök	+	+	–
Piacenzai Jakab zágrábi püspök	+	–	V. 12. (Anjou XXXI. 414. sz.)
Garai János veszprémi püspök, kancellár	–	+	–
Zsámboki Miklós nádor	–	+	–
Nagymartoni Pál országbíró	+	+	–
Lackfi István erdélyi vajda	–	–	VI. 4. (Anjou XXXI. 581. sz.)
Szécsi Miklós szlavón-horvát bán	+	+	V. 12. (Anjou XXXI. 414. sz.)
Ostfi Domokos macsói bán	+	+	–
Paksi Olivér királyi tárnokmester	–	+	–
Szécsi Ivánka királyi asztalnokmester	–	–	V. 19. (Anjou XXXI. 439. sz.)
Becsei Töttös királyi ajtónállómester	–	–	V. 11. (Anjou XXXI. 403. sz.), V. 21. (Uo. 450. sz.)
Garai Pál királynéi tárnokmester	+	+	–
Szécsényi Tamás krassói és kevei ispán	+	+	V. 12. (Anjou XXXI. 414. sz.)
Tót Lőrinc vasi, soproni és varasdi ispán	+	+	VI. 4. (Anjou XXXI. 581. sz.)
Treutel Miklós pozsonyi ispán	+	–	V. 12. (Anjou XXXI. 414. sz.)
Hahót nb. Miklós volt szlavón bán	+	+	–
Zsámboki János turóci ispán	+	+	–
Cselenfi János gömöri ispán	+	+	–
Kükei Ajnárd	+	+	–
Őri Veres Tamás csejteji várnagy	–	+	–
Magyar Pál	–	+	–
Pomázi Cíkó keresztszegi és tapolcsányi várnagy	+	–	–

A fentebb felsorolt főpapokon, bárókon és előkelőkön túl három város, Eperjes, Kisseben és Sáros képviselői május 31-én szintén Budán tartózkodtak.⁴⁷ (A városok képviselőinek jelenlétéből az országgyűlések idején természetesen korántsem következik az, hogy tevékeny résztvevői voltak azoknak.⁴⁸ Megjelenésük — összhangban azzal, hogy a középkori magyar országgyűléseken milyen témákban tanácskoztak és hoztak határozatokat⁴⁹ — inkább jól felfogott érdekeikből következett: ekkor egy helyen megtalálhattak mindenkit.) Mindezek után már csak azt illene megmondani, hogy miért időztek az országnagyok közül ilyen

⁴⁵ Anjou XXXI. 448–449. sz.

⁴⁶ Anjou XXXI. 461., 471., 480–481. sz.

⁴⁷ Anjou XXXI. 490., 492–493. sz.

⁴⁸ A városok országgyűlési képviselőtéről Gerics József és Kubinyi András között folyt vitába semmilyen módon nem kívánok bekapcsolódni.

⁴⁹ Vö. C. Tóth N.: Vita a keresztes hadjáratról 14–16., különösen 15.

sokan a király mellett. Talán nem tévedek nagyot, ha az ekkor valószínűsíthetően lezajlott tanácskozások — országgyűlés — legfőbb témájának a megindítandó nápolyi hadjáratot⁵⁰ gondolom.

Mindezek után következzen a másik, ellentétes példa. Jól tudjuk, hiszen az ott elhatározottakról dekrétumot is kibocsátottak, hogy 1397. szeptember 29-től Temesvárott (*ad festum presens Beati Mychaelis archangeli pro congregatione et consilio generali in premissis facienda huc in Themeswar litteris nostris mediantibus convenire mandassemus*) országgyűlés zajlott. A törvény szövege egyetlen, csonka példányban maradt fenn.⁵¹ Tételezzük fel, hogy ezen egyetlen példány is elkallódott volna még megtalálása előtt: ez esetben — talán nem történelmietlen a kérdés feltevése — a törvényszöveg ismerete nélkül, csak a rendelkezésre álló oklevelek segítségével vajon tudnánk-e bizonyítani, hogy 1397 októberében Temesvárott országgyűlést tartottak. Először arra voltam kíváncsi, hogy kiket lehet kimutatni a vizsgált időszakban a városban (az adatokat az egyszerűbb áttekinthetőség végett a 2. számú táblázatban közlöm, a benne szereplő személyek tisztségviselésére vonatkozó adatokat lásd Engel Pál Archontológiájában).

2. sz. táblázat. Kik voltak Temesváron 1397 októberében?

név		időpont	forrás
Zsigmond király		X. 9–XI. 1.	Itineraria 1382–1438. 74.
tisztségviselők	Bebek Detre nádor	X. 16.	ZsO I. 5016. sz.
	Pásztói János országbíró	X. 10.	ZsO I. 5010. sz.
	Stibor erdélyi vajda (bizonytalan adat)	X. 31.	ZsO I. 5044. sz.
	Garai Miklós dalmát-horvát-szlavón bán (és János)	X. 18.	ZsO I. 5019. sz.
	Kanizsai Miklós tárnokmester (bizonytalan adat)	X. 18.	DL 3550.
	Kanizsai István ajtónállómester	X. 18.	DL 3550.
	Perényi Péter székelyispán	X. 28.	ZsO I. 5040. sz.
	Csáki Miklós temesi ispán (és György)	X. 23.	Csáky I. 199.
	Marcali Miklós temesi ispán	X. 23.	ZsO I. 5030. sz.
„nemeselek”	Kaplai János és Dezső	X. 10., 26.	ZsO I. 5010., 5037. sz.
	Debrői István	X. 9., 18., 31.	DF 277882., ZsO I. 5018. sz., Hazai oklt. 326.
	Rozgonyi László, Simon és Lőrinc	X. 26.	ZsO I. 5037. sz.
	Császlóci család (László hevesi főesperes is)	X. 16., 17., 22., 23.	ZsO I. 5016–7. sz., Perényi 189. sz., DL 52971.
	Jakcs János (György fia)	X. 21.	ZsO I. 5024. sz.
	Födemesi Miklós udvari vitéz	X. 28.	ZsO I. 5041. sz.
	Gerényi László, Homonnai Druget Miklós és János	X. 22.	Perényi 189. sz.
	Oszkolai Lukács volt szörényi (vice)bán ⁵² és családja	X. 30.	ZsO I. 5043. sz.
	Zrinyi Pál comes	X. 23.	ZsO I. 5028. sz.
egyháziak	Györkönyi Dezső (Iván fia)	X. 18.	DL 3550.
	Kanizsai János esztergomi érsek, főkancellár (bizonytalan adatok)	X. 18., 31.	DL 3550., ZsO I. 5044. sz.
	Upori István titeli prépost, titkoskancellár	X. 9., 16.,	DF 277882., ZsO I. 5016.,

⁵⁰ Engel P.: Szent István birodalma 138.

⁵¹ DRH 1301–1457. 157–174., az idézet a 160–161. oldalon van; Mályusz E.: Zsigmond uralma 167–168., 174.

⁵² Engel P.: Archontológia I. 33.

		23.	5030. sz.
	Maternus erdélyi püspök	X. 28.	ZsO I. 5042. sz.
	Domokos spec. királyi káplán, csanádi nagyprepost	X. 21.	ZsO I. 5024. sz.
városok képviselői	Leibic	X. 15.	ZsO I. 5015. sz.
	Buda	X. 22.	UGDS III. 184.
	Nagyszeben	X. 22.	UGDS III. 184.
	Kolozsvár	X. 22.	UGDS III. 185.

A Temesváron kimutatható bárók, főpapok, nemesek, illetve városok képviselői alapján joggal gyanakodhatnánk arra, hogy valami fontos esemény zajlott ekkor a városban. Mielőtt tovább lépnénk, nézzük meg, hogy találunk-e az ekkor keletkezett oklevelekben valamilyen utalást az akkor történtek lehetséges mibenlétére. Az első nyomok egy október 18-i királyi oklevélben bukkannak fel: Györkönyi Iván fia Dezső — 1392-ben tolnai alispán⁵³ — a mondott napon Temesváron, amikor bizonyos dolgokról a király, a főpapok és a bárók tárgyaltak, jelenlétük előtt (*in nostra prelatorumque et baronum nostrorum presentia, in quibusdam suis causis et peragendis in Themeswar, in festo videlicet Beati Luce ewangeliste*) bemutatott egy oklevelet, amelynek Kanizsai János érsek, Miklós tárnok- és István ajtónállómester nevében ügyvédjük, Zomlini Mihály⁵⁴ kérte átírását.⁵⁵ A második adatunk négy nappal későbből, október 22-ről származik, de ez csak közvetetten, az előbbi forrás fényében csatolható ide: Zsigmond király e napon kelt parancsával a Buda és Nagyszeben között folyó perben, mivel más egyéb fontos teendői, illetve az ország hadjáratra történő készülődése miatt (*aliis arduis agendis nostris et regni nostri expeditionibus prepediti*) most nem tud döntést hozni, ezért azt a főpapok és bárók egyetemének vele tartandó következő gyűlésére (*ad conventionem seu congregationem universorum prelatorum et baronum, dum cum eisdem Deo duce in aliquo certo loco fuerimus constituti*) halasztja.⁵⁶ Jóllehet a forrásban nincsen szó az ekkor zajló országgyűlésről, de számunkra legalább annyira fontos az a kitétele, hogy a döntést a következő ország(os)gyűlés alkalmával fogják meghozni. Ez egyrészt azt jelenti, hogy rövid időn — valószínűleg egy éven — belül újabb országgyűlés összehívását tervezték, és a jelek szerint a városok követei is biztosak lehettek benne, hogy ez így fog történni. A kérdés eldöntése ugyanis lehetett annyira fontos a két városnak, hogy nem kívántak arra éveket várni. Márpedig ha elfogadnánk a szakirodalom álláspontját, amely szerint legközelebb 1402 szeptemberében tartottak országgyűlést, akkor a vita eldöntésére leghamarabb öt évvel később került volna sor. Végül az utolsó, a szakirodalom által jól ismert⁵⁷ adataim, amelyekből teljesen egyértelműen kiderül, hogy országgyűlés zajlik, a hónap végéről származnak: október 26-án a Kaplaiaktól vette el a király az országgyűlés határozata értelmében⁵⁸ birtokaik zömét,⁵⁹ míg 31-én éppen ez alól adott felmentést Stibor erdélyi

⁵³ Engel P.: Archontológia I. 207.

⁵⁴ Minden bizonnyal azonos Ramaz Mihállyal (Bónis Gy.: Jogtudó értelmiség 112.).

⁵⁵ DL 3550.

⁵⁶ UGDS III. 184.

⁵⁷ Vö. Mályusz E.: Zsigmond uralma 38.

⁵⁸ Vö. a 49. cikkely szövegével (DRH 1301–1457. 168.).

vajdának.⁶⁰ Összegezve a fentieket, a Temesváron megjelentek névsora már önmagában is elegendő lenne annak feltételezésére, hogy ott országgyűlést tartottak. Ezen adatainkat jól egészíti ki az októberből megismert három oklevél szövege, ami kétségtelenné teszi, hogy „feltételezésünk” helyes volt. Sajnos azonban — mint majd látni fogjuk — nincsen mindig ilyen szerencsénk, hiszen vagy az egyik, vagy a másik forráscsoport általában nem áll rendelkezésünkre, és így azok hiányában kell eldönteni egy-egy nádorváltás esetében, hogy az hol történt.

A korábban idézett 1338. évi főpapi panaszlevél fényében (azaz, hogy a király eltiltotta az országgyűléseket) korántsem tűnik lehetetlennek az, hogy Lajos király trónra lépésével csupán helyreállt a régi rend: ahogyan Károly uralkodása első felében,⁶¹ úgy 1342-től is rendszeresen tartottak országgyűléseket.⁶² Rögtön az elsőt a király koronázásakor! Az okleveles és elbeszélő adatok egybehangzó tanúsága szerint ugyanis Lajos koronázása „a főemberek, előkelők, bárók, lovagok és Magyarország nemesei közössége egységes akaratából”⁶³ (*magnatum, procerum, baronum, militum ac communitatis nobilium regni Hungarie voluntate unanimi*),⁶⁴ illetve „a bárók, főpapok és az ország nemesei egyhangú óhajából” (*de prelatorum, baronum et nobilium regni unanimi et concordi voto*)⁶⁵ ment végbe. Ugyanezt hangsúlyozza Lajos király Telegdi Csanád esztergomi érsek számára 1343. április 27-én kiállított adománylevele is: e szerint az érsek érdemei elismerése fejében, amelyeket többek között „Lajos Csanád általi, a főpapok, bárók, előkelők és az országlakosok jóváhagyásával és akaratából történő megkoronázásában és trónra emelésében teljesített”⁶⁶ (*in solemnitate coronationis et intronizationis nostrae per ipsum de beneplacito, concordi et unanimi voluntate omnium praelatorum, baronum, procerum et quorumlibet regnicolarum nostrorum laudabiliter factae*

⁵⁹ Temes 277. (ZsO I. 5037. sz.): „quod cum universi barones ac potiores regni nostri nobiles et proceres in congregatione generali hic in Temeswar pro tuitione et defensione confiniorum regni nostri celebrata”.

⁶⁰ Wenzel G.: Stibor 94. (ZsO I. 5044. sz.): „universos prelatos et viros ecclesiasticos, ac barones nostros, nec non de quibusvis comitatibus regni nostri singulos quatuor probos et nobiles viros plena potestate ceterorum consociorum ipsorum ad omnia ordinanda fungentes ad presens festum Sancti Michaelis pro congregatione et consilio generali facientes huc in Themeswar convenire fecissemus ipsique ad locum et terminum predictos pariter convenissent”. (Ez utóbbi oklevél esetében feltűnő, hogy Wenzel Gusztáv — elvben — még a Mednyánszky család levéltárában meglévő eredeti alapján adta ki oklevelet, manapság viszont ez az egyetlen oklevél, amely nincsen meg. Mindezt tetézi, hogy szövege gyakorlatilag megegyezik a december 8-i, Stibor vajdát összes birtokában megerősítő privilégium vonatkozó részével (Wenzel G.: Stibor 96. [ZsO I. 5102. sz.]) — A további, erre a cikkelyre hivatkozó későbbi okleveleket lásd a ZsO-ban.

⁶¹ Vö. Spekner E.: A királyi székhely 69–109.

⁶² Az eddigi adatok alapján 1351-ben és 1352-ben biztosan, 1347-ben pedig valószínűsíthetően tartottak országgyűlést.

⁶³ Lajos király krónikája 11.

⁶⁴ *Chronica Hungarorum* 161., 14–15. sor.

⁶⁵ Az adatokat lásd Piti F.: Új elemek 130–131. — A koronázás jogosságára vonatkozó formula egyébként érdemes lenne legalább két szempontból további vizsgálatokra: 1) a király milyen okból hangoztatja ilyen nyomatékosan trónjogosultságát; 2) miért csak — néhány királyi oklevélről eltekintve — az országbíró okleveleiben tűnik fel a formula rendszeresen.

⁶⁶ Anjou XXVII. 210. sz.

exhibitas et impensa)⁶⁷ kapta az adománylevélben leírt birtokot. Nem tagadható, hogy — mégha forrásaink némi költői túlzással írják le az eseményt — mindegyik tartalmazza azt a kifejezést (*communitas nobilium regni, nobiles regni, regnicolae*), amely alapján — noha szokás a források sztereotíp fordulatának tekinteni⁶⁸ — nem lehetnek kétségeink afelől, hogy Lajos koronázásakor — amúgy az elvárható és megszokott módon — országgyűlést tartottak. Ezen összejövetelnek egyetlen, a forrásokban is említett „napirendi” pontja Lajos trónra emelése lehetett.⁶⁹ (A másik, amelyet csak közvetetten tudunk igazolni, a hivatalban lévő méltóság- és tisztségviselők király általi megerősítése vagy éppen elmozdítása.⁷⁰) Az eddigi szakirodalomban az erre vonatkozó források „tömege” ellenére sem merült fel, hogy az ekkor tartott országgyűlést felvegyék az ismert Anjou-kori gyűlések sorába.⁷¹ Fontos tehát hangsúlyozni, hogy az országgyűlés elsősorban nem „törvényalkotói nagyüzem”: nem csupán azért gyűltek össze, hogy törvényeket alkossanak, hanem, hogy többek között — mint láttuk — az ország ügyeiről (*negotia regni*),⁷² vagy a közügyekről (*commune negotium* vagy *utilitas regni*) tárgyaljanak és azokra megoldást találjanak.⁷³

Mielőtt azonban a fentieknek megfelelően belevágnék az egyes nádorok tisztségbe kerülésének történetébe, érdemes az intézmény kereteit meghatározni, mégpedig az arra, illetve a tisztség betöltőire vonatkozó törvénycikkelyek segítségével. Noha az 1486. évinek nevezett törvényt az elemzésből ki kellett zárnom, mégsem maradunk joganyag nélkül: a nádorok hivatalviselésére és bíraskodására ugyanis a különböző országgyűléseken hozott törvényekben találhatók paragrafusok. Kérdés, hogy az 1222. évi Aranybullától az 1526. évi György-napi országgyűlésig bezárólag írásba foglalt határozatok alapján összeállíthatóak-e a nádori intézmény jogi keretei.

⁶⁷ Telegdiék pere 121.

⁶⁸ Lajos 1342. júl. 21-i székesfehérvári koronázásán részt vevőkre az általános utalásokon (lásd az idézett adatokat) túl egyetlen személyről, az országbíróról mutatható ki, hogy azokban a napokban Fehérváron volt (Anjou XXVI. 391. sz.).

⁶⁹ Vö. Mátyás és II. Ulászló királyok esetével (Neumann T.: II. Ulászló koronázása 334–335.).

⁷⁰ 1490 szeptemberében II. Ulászló király (Bonfini 615. [IV. X. 130.]), 1527 novemberében pedig I. Ferdinánd király székesfehérvári koronázása után ugyanezt tette (vö. Velius 36.).

⁷¹ A magyar szakirodalom alapján tájékozódó külföldi történészek ugyanezt hangsúlyozzák (vö. Guenée, B.: *States and Rulers* 173.; Rady, M.: *Jagello Hungary XXXIV–XXXV.*) noha arról tudnak, hogy a 13. század végén már tartottak országgyűléseket a Magyar Királyságban (Guenée, B.: *States and Rulers* 176.).

⁷² Vagy ahogyan III. András király 1290/1291. évi törvényében mondják: „de statu regni” tanácskoztak (Gerics J.: *Korai rendiség* 277.).

⁷³ Guenée, B.: *States and Rulers* 178–179.; a Mátyás-korra nézve lásd Teke Zs.: *Dekrétum fogalma* 43–44.; ugyanezt hangsúlyozza a kora-újkorai országgyűlésekkel kapcsolatban Szijártó M. István is (Szijártó M. I.: *A diéta* 36.). — A hagyományos nézetre lásd Rady, M.: *Jagello Hungary XXXVIII–XLI.*

1.1.2. A törvényi háttér⁷⁴

A nádor a királyi udvar egyik legkorábban kialakult tisztsége volt; történetének első határpontja az 1222. évi Aranybulla kiadása volt. Ez előtt a nádorispán a királyi udvar és udvartartás tisztségviselője volt, amelyből a 12. század folyamán fejlődött ki önálló bírászkodása.⁷⁵ Ennek törvényi megfogalmazása az Aranybulla 8. cikkelyében történt meg: „A nádor országunk minden embere felett különbség nélkül ítélkezzék. De a nemesek (olyan) ügyeit, melyek a fővesztésre vagy birtokaik feldúlására vonatkoznak, a király tudta nélkül ne fejezhesse be. Helyettes bírakat ne tartson, csak egyet, a saját udvarában”.⁷⁶ Ugyanakkor szerepet kapott még a nádor a fehérvári törvényt napok alkalmával is (1. tc. 2. §), a király akadályoztatása esetén ugyanis neki kellett az ügyeket meghallgatnia.⁷⁷ Ezen alkalommal — a 30. cikkelyben — szabályozták a nádor által viselhető tisztségek számát: ő is azon kivételek közé tartozott, aki betölthetett a nádori mellett másik tisztséget, azaz ispánságot.⁷⁸ Az Aranybulla 1231. évi megújításakor a 17. törvénycikkelyben az 1222. évi 8. cikkelyt annyiban módosították, hogy kivonták a nádor joghatósága alól az egyházi személyeket, valamint a házassági és az egyházi ügyeket.⁷⁹ Az 1. és 19. cikkelyben megismételték az 1222. évi 1. vonatkozó (fehérvári törvényt napon való helyettesítés),⁸⁰ illetve a 8. cikkely utolsó részét, azaz csak egyetlen helyettese — az is a saját udvarában — lehet.⁸¹ Fontosabb ezeknél ugyanennek a törvénynek a 3. cikkelye, amely szerint „ha a nádor aközben rosszul intézné a király és az ország ügyeit, könyörögni fognak nekünk, hogy helyére hasznosabbat állítsunk, akit akarunk, és mi az ő kérésüknek engedni fogunk”.⁸² (Az 1231. évi rendelkezések, mivel a későbbiekben nem erősítették meg királyaink — továbbá hiányzanak a Mossóczy-féle *Corpus*

⁷⁴ A törvénycikkelyek latin szövegének kiadási helyeit lásd a Függelék 1. fejezetének táblázatában!

⁷⁵ Szőcs T.: Nátori intézmény 51. — Vö. még Fraknói V.: Nátori hivatal 61.; Nyers L.: A nádor bírói működése 7–8.; Gerics J.: Korai rendiség 295.; Szovák K.: Roland nádor 299., 306.

⁷⁶ Bolla I.–Rottler F.: Szemelvények I. 92.

⁷⁷ Bolla I.–Rottler F.: Szemelvények I. 91.

⁷⁸ Bolla I.–Rottler F.: Szemelvények I. 96.

⁷⁹ Bolla I.–Rottler F.: Szemelvények I. 104.

⁸⁰ Bolla I.–Rottler F.: Szemelvények I. 102.

⁸¹ Bolla I.–Rottler F.: Szemelvények I. 104.

⁸² Bolla I.–Rottler F.: Szemelvények I. 102. — Fraknói Vilmos értelmezése szerint a szóban forgó cikkellyel a „rendek” régi óhaja nem teljesült, azaz a nádor választási jogának megszerzése helyett csak annak letevésében nyertek „jogot”. Mint megjegyezte: „II. Endre utódai nem igen engedték magukat a nádor szabad elmozdíthatósági jogukban korlátoztatni” (Fraknói V.: Nátori hivatal 65.). Pár tucat oldallal később, immár a hivatal betöltési gyakorlatáról értekezve így írt: „annak dacára, hogy királyaink ezen István által szerzett fényes és nagyfontosságú kiváltságukat makacsul védték és őrizték: az utóbbi Árpádok gyenge, erőtlén kormánya alatt az ország rendei, különösen a főurak, valamint más egyéb, előbb a királyhoz kizárólag tartozó ügyekben, úgy a nádori hivatal betöltésében is tényleg nem megvetendő befolyásra tettek szert, úgy hogy a nádor a XIII-ik század végtizedeiben már a főrendek tanácsára szokott volt valószínűleg megválasztatni. Ezen befolyás azonban jogi érvényű és kényszerítő hatású soha nem volt, s a királyoktól, azok tetszésétől függött a kikért, és adott tanácsot tekintetbe venni, vagy azt teljesen ignorálni” (Uo. 114.).

*Juris*ból is, és a jelek szerint 18. századi felfedezéséig ismeretlenek voltak⁸³ —, csak szokásjogi formában mentek át a gyakorlatba.)

A következő törvény, amelyben a nádorra (is) vonatkozó határozatokat találunk, III. András király első, 1290/1291. évi dekrétuma. Ennek 9. és 14. cikkelyében foglalkoztak a nádorral. Az előbbiben a nádor mellett három másik tisztségviselő — a tárnokok mestere, az alkancellár és az országbíró — kinevezését szabályozták: őket „országunk nemeseinek tanácsából, országunk régi szokása szerint” fogja a királyi kinevezni.⁸⁴ Ugyanezen törvény — a később oly nagy karriert befutó intézmény első törvényi szabályozását jelentő⁸⁵ — 14. cikkelyében a nádor vidéki bíraskodása (azaz a nádori bírói gyűlések) kapcsán elrendelték, hogy az egyes megyékben az ítélezést négy kiküldött bíró és a megyéspánn jelenlétében kell lefolytatnia.⁸⁶ Mindezt az 1298. évi törvényben tovább pontosították.⁸⁷ A 32. cikkelyben, már amennyi töredékes voltából megállapítható, a területi joghatóságot rendezték: az adott megyékben élők ügyeiket csak akkor vihetik a nádor elé, ha abban a megyében tartózkodik, egyébként azokban a megyei bíró (ispán) illetékes.⁸⁸ A 35. cikkelyben pedig az előbb említett nádori közgyűlések helyét szabályozták: megtiltották a nádornak, hogy az adott településen belül szálljon meg, ezentúl azok határában kellett megtelepednie.⁸⁹

Az Anjou-korból az Aranybulla 1351. évi megerősítését leszámítva nincsen a nádorokra vonatkozó új törvényhelyünk. Ezzel szemben Zsigmond király uralkodása alatt több alkalommal is szabályozták a nádor jogkörét és hivatalát. Az 1397. évi őszi, temesvári országgyűlésen hozott dekrétum több helyén, az Aranybulla megfelelő részeinek átírásán túl is foglalkoztak a tisztséggel: a 6. cikkelyében arról rendelkeztek, hogy a király akadályoztatása esetén a határok védelmére mozgósított haderőnek a nádor vezetésével kell odavonulnia.⁹⁰ A 12. cikkelyben pedig arról rendelkeztek, hogy ha a nádor (az országbíró, a bánok, az ispánok) nem a „köz” megalázkodására látja el feladatát, akkor az országlakosok jelenlétében (*coram omni regno*) fosszák meg tisztségétől.⁹¹ Az 1405. évi budai országgyűlésen a nádori jogkör egy elemét, a közgyűléseken levelesítettek elítélésének jogát és kötelezettségét erősítették meg.⁹² Végül az 1435. évi *Decretum maius* 1. cikkelye amellelt, hogy leszögezte, a nádor (és a többi felsorolt) az ország rendes bírása, azért is fontos, mert a nádornak és ítélmesterének, csakúgy mint a többi bírói joghatósággal rendelkező személynek, a hivatalba lépésükkor — a cikkelyben leírt — esküt kellett tenniük.⁹³

⁸³ Kovachich J. M.: Notitiae 309.; Mikó G.: Szent királyok törvényei 338–339.

⁸⁴ Bolla I.–Rottler F.: Szemelvények I. 152.

⁸⁵ Szócs T.: Náadori intézmény 174.

⁸⁶ Bolla I.–Rottler F.: Szemelvények I. 153.

⁸⁷ Szócs T.: Náadori intézmény 174–175.

⁸⁸ Bolla I.–Rottler F.: Szemelvények I. 171.

⁸⁹ Bolla I.–Rottler F.: Szemelvények I. 172.

⁹⁰ Bolla I.–Rottler F.: Szemelvények II. 7.

⁹¹ Bolla I.–Rottler F.: Szemelvények II. 8.

⁹² Bolla I.–Rottler F.: Szemelvények II. 24.

⁹³ Bolla I.–Rottler F.: Szemelvények II. 50.

A következő, a nádori intézmény történetében meghatározó intézkedés, amelyről a jelen munkában több helyen esik szó, illetve e fejezet végén részletesen is elemzem szövegét, Albert király említett 1439. évi törvényének 2. cikkelye a nádorválasztásról: „minthogy a nádor az országlakosok részéről a király felségnek, és a királyi felség részéről az országlakosoknak törvényt és igazságot szolgáltatathat s kötelessége is ezt tenni: azért az ország nádorát, így kívánván ezt az ország régi szokása, a királyi felség a főpapoknak, báróknak és az ország nemeseinek tanácsára velük egyetértőleg válaszsza ki.”⁹⁴ A szóban forgó cikkelyt a későbbiekben minden újonnan trónra lépő király megerősítette: Mátyás király 1458. évi törvényének 1. cikkelyében általában Albert törvényét (*Conclusum est, ut decretum condam serenissimi domini Alberti regis quoad omnes articulos ... in suo vigore debeat remanere*),⁹⁵ míg II. Ulászló király 1492. évi törvényének 33. cikkelyében a konkrét rendelkezést ismételte meg.⁹⁶ A sorból hiányzik II. Lajos király. Ez azonban csak látszólagos. Az 1526. évi törvényének 2. cikkelye ugyanis a következőképpen hangzik: „a nádorválasztáson kívül (a melyet, a decretum meghagyása szerint, a királyi felségnek és a főpap és báró uraknak valamint az összes országlakosoknak közösen kell eszközölniök) minden más, bármi néven nevezendő tisztjének a kiválasztása ő felségét illeti”. A szövegben szereplő „decretum” kifejezésnél a Millenniumi kiadás az 1481. (a kötet által megadott év szerint helyesebben 1485. évi) törvényhez, vagyis a nádori cikkelyekhez utal.⁹⁷ Az ún. nádori cikkelyekben azonban ilyen cikkely vagy paragrafus nincsen. Kézenfekvőbb megoldásnak tűnik, ha azt feltételezzük, hogy a cikkelyben szereplő „per maiestatem regiam et dominos prelatos ac barones, necnon universos regnicolas iuxta formam decreti communiter fieri debet”⁹⁸ szövegrész II. Ulászló királyra és 1492. évi törvényének megfelelő részére, a 33. cikkelyre vonatkozik.

Visszatérve a kronológiai sorrendhez, ismét Mátyás király 1486. évi törvényét kell idéznem. A Nagy Törvénykönyv 1. cikkelyével végleg eltörölték a nádori közgyűléseket (mindezt II. Ulászló is megerősítette az 1492. évi 35. cikkelyben),⁹⁹ míg a 27. cikkelyben a király által bármely címen adományozott birtokok iktatásakor történt ellentmondás esetén követendő jogi utat szabályozták: az ellentmondónak a király vagy a nádor, illetve ítélmestereik előtt kell egy éven belül okát adnia ellentmondásának.¹⁰⁰ A 68. cikkelyben pedig megerősítették Zsigmond király 1435. évi törvényének első cikkelyét (a nádor az ország rendes bírója).¹⁰¹

⁹⁴ CJH I. 281.

⁹⁵ DRH 1458–1490. 91.

⁹⁶ CJH I. 501.

⁹⁷ CJH I. 841.

⁹⁸ DRMH 4. 264.

⁹⁹ Bolla I.–Rottler F.: Szemelvények II. 133.; CJH I. 503. — Minderre lásd Tringli I.: Szokásjogi norma 396–397.

¹⁰⁰ CJH I. 429.

¹⁰¹ CJH I. 459.

II. Ulászló király fentebb már idézett 1492. évi törvényének 19. cikkelyében Zsigmond 1397. évi 6. cikkelyét,¹⁰² a 33. cikkelyében pedig nemcsak Albert 1439. évi 2. cikkelyét erősítette meg, hanem egyesítette azt Zsigmond király 1435. évi 1. cikkelyének — az igazságszolgáltatási tevékenységet végzők által teendő — esküt elrendelő részével.¹⁰³ Ugyanakkor az 1492. évi 43. cikkely új feladattal „látta el” a nádort: az ő, illetve az országbíró feladatai közé tartozott ezek után a végvárok állapotának ellenőrzése.¹⁰⁴ Az uralkodó 1498. évi törvénye ismét foglalkozott a nádor bírói jogkörével, illetve az általa viselhető tisztségekkel. A 42. cikkelyben (ismét) megerősítették, hogy a nádor az ország rendes bírása,¹⁰⁵ a 47. cikkelyben pedig elrendelték (megerősítették), hogy aki a kunok, jászok vagy rutének ellen kíván pert indítani, annak azt a nádori bíróság előtt kell megkezdenie.¹⁰⁶ A 70. cikkelyben továbbá engedélyezték a nádornak (valamint országbírónak és a dalmát-horvát-szlavón bánnak), hogy — II. András király Aranybullájának 30. cikkelye értelmében — hivatala mellett másik tisztséget (megyésispánságot) viselhessen.¹⁰⁷ A következő törvények, amelyekben érdemi intézkedéseket találunk a nádori jogkörrel kapcsolatban, az 1507. és 1508. évi országgyűlés határozatai. Az előbbi évben hozott törvény 1. és az azt megerősítő következő évi törvény ismeretlen sorszámú cikkelye szerint az ítélettel rendelkező pernyertes többek között a nádort (vagy az országbírót vagy a főkapitányt) keresse meg annak végrehajtása céljából, aki(k) arra katonai erő alkalmazásának jogát is megkapták.¹⁰⁸ Sőt, az ellenszegülők birtokait saját költségeik fejében le is foglalhatták.¹⁰⁹ Mindezen rendelkezéseket megerősítették, illetve tovább szigorították az 1518. évi bácsi országgyűlésen. Az itt hozott 5. cikkely 2–4. paragrafusa értelmében, ha a nádori bíróság előtt ítélettel zárult pert a nádor ok nélkül nem hajtathatna végre, akkor a királynak kell azt megtennie, a nádortól pedig el kell venni hivatalát, és a következő országgyűlésen „mást kell helyére állítani”.¹¹⁰

Az utolsó középkori magyar király, II. Lajos által összehívott 1526. évi György-napi országgyűlésén elfogadott törvény — a fentebb már idézett 2. cikkelyén túl — 22.

¹⁰² CJH I. 493.

¹⁰³ CJH I. 501.

¹⁰⁴ CJH I. 619.

¹⁰⁵ CJH I. 507.

¹⁰⁶ CJH I. 621., 623.

¹⁰⁷ CJH I. 637.

¹⁰⁸ Vö. ezzel az „1514.” évi Lukács-napi törvény korábbi verzióinak szövegét (Mikó G.: Az 1514. évi Lukács-napi törvény: „Item quoniam dominus palatinus inter regiam maiestatem et regnum non solum mediator, verum etiam iudex est constitutus, quare cupiunt et optant universi regnicolę, ut dominus ipse palatinus Budę penes maiestatem regiam continue maneat et cunctis rebus regni huius, ubi necessarium fuerit, nomine eiusdem regni agat et inter alios maiestatis sue consiliarios tamquam superintendens assideat. Utque facilius et commodius cunctę sive maiestatis sive regni sui negotia debitum sortiantur effectum, idem dominus palatinus cum domino capitaneo generali mutuum semper intelligentiam habeant et ut maiestas sua quoque regia ad hoc idem peragendum prefatum dominum palatinum inducere et ea, quibus maiestas sua tenetur, sibi reddere dignetur institutionem, supplicamus”; lásd még Mon. rust. 277/1134–278/1164. „J”-szöveg 63. és 64. cikkely között).

¹⁰⁹ CJH I. 693.; Mikó G.: Ismeretlen országgyűlési emlék 461.

¹¹⁰ CJH I. 765.

cikkelyében foglalkoztak a nádor személyével és hivatalával. Az öt paragrafusból álló cikkely egy dolgot jár körül: amellet, hogy a nádor tisztét „életfogytiglan” viseli, hogyan és milyen módon lehet megfosztani attól.¹¹¹ A kérdés ilyen részletes szabályozása természetesen nem a véletlen műve, hanem válasz az elmúlt pár év nádorváltásaira: 1523 és 1526 között Bátor Istvánt kétszer, míg Verbőci Istvánt egyszer fosztotta meg az országgyűlés hivatalától.¹¹² A 22. cikkely Bátor István újbóli, immáron harmadik alkalommal történt megválasztása és kinevezése után született, a helyzet végleges rendezése céljából. Minderről a 4. § szerint az uralkodónak oklevelet is kellett adnia Bátor számára (ez május elején megtörtént).¹¹³

Felsorolásunk végére érve több dolog kijelenthetőnek látszik: 1) a középkor folyamán nem született átfogó és rendszeres szabályozása a nádori hivatalnak. Ez a korszak ismeretének fényében azonban korántsem meglepő, hiszen az egyetlen tisztség esetében sem történt meg. 2) A cikkelyek nagy többsége a nádor személyére vonatkozik: egyfelől a hivatal elfoglalását, másfelől viszont annak elvesztését próbálták időről-időre rendezni. 3) Több alkalommal kísérelték meg szabályozni azt is, hogy — többek között — a nádor hány tisztséget viselhet. 4) Katonai hatásköre csak egy esetben volt: általános nemesi felkelés és a király akadályoztatása esetén neki kellett a határokat vezetni a sereget (a végvárak ellenőrzésének feladata, amellet, hogy az országbíró is megkapta azt, nem nevezhető katonai jogkörnek). Végül 5), ez egyúttal talán a legfeltűnőbb, a legkevesebb cikkely a nádor bírói joghatóságával foglalkozik: azontúl, hogy az Aranybullában, illetve annak megújításában általános érvénnyel leszögezték azt, hogy kik felett jogosult ítélkezni, a későbbiekben már csak két jelentős intézkedést hoztak: egyrészt szűkítették jogkörét a nádori közgyűlések eltörlésével (1486), másrészt viszont tágították, amennyiben „karhatalom” használatát engedélyezték (1507) neki (is).

1.2. A nádori tisztség betöltése

1.2.1. A király nádorától az ország nádoráig — az előzmények 1342-ig¹¹⁴

I. Károly király uralkodása a nádori tisztség betöltése szempontjából — a legújabb kutatások eredményei alapján — két, jól elkülönülő részre osztható. Trónra kerülése, illetve a koronázások után 1310-ig tartó első, míg ettől az időponttól Druget Vilmos haláláig terjedő második szakaszra. Az első időszak tulajdonképpen a III. András király alatt kialakult helyzet továbbélése volt, amely röviden a következőképpen jellemezhető: az utolsó Árpádok alatti politikai válság (tartományuraságok megléte) arra ösztönözte a királyi hatalom erősítésében érdekelt szereplőket, elsősorban a királyt és a Lodomér esztergomi érsek vezette főpapokat, hogy a király ellen lázadókat valamiképpen megfékezzék. Erre a feladatra

¹¹¹ CJH I. 847.

¹¹² Lásd minderre részletesen az 1.2.5. fejezetet!

¹¹³ DL 63047., a szöveg kiadását lásd a Függelék 2.1. fejezetében!

¹¹⁴ Lásd minderre részletesen Szócs T.: Nádori intézmény 107–121.

magától értetődően adódott a nádor személye, ám ezt úgy oldották meg, hogy egyrészt a nádor lázadása se okozzon visszafordíthatatlan változásokat, másrészt mégis megmaradjon a tisztségviselő jogköre és ereje. Éppen ezért 1291 végétől, amikor a helyzet úgy kívánta, illetve 1296 júliusától egyszerre két, egy „dunáninnyi” — azaz mai fogalmaink szerint dunántúli — és egy „dunántúli” nádor volt hivatalban.¹¹⁵ Mindez még III. András uralmának végén további változáson ment át: 1300 nyarán, az újabb válság lecsendesítésére a király kiegyezett a leghatalmasabb tartományurakkal, a Kőszegi Henrik-fiakkal és Csák Mátéval, és a saját uralmuk alatt lévő területek nádorává tette őket. Ám ennek ellensúlyozására egyúttal négy megbízható hívét is ugyanebben a kegyben részesítette. Ez a rendszer aztán egészen Anjou Károly harmadik, minden szempontból érvényes koronázásáig érvényben maradt. 1310-től viszont a király már csak egyetlen személy, az általa kinevezett Borsa nembeli Kopasz nádorságát ismerte el.¹¹⁶ Kopasz nádor méltóságviselésének pontos végéről nincsenek biztos információink. 1314. augusztus 24-én még biztosan ő a nádor,¹¹⁷ s tisztsége elvételét Engel Pál az 1314 augusztusának végén, szeptemberének elején tartott országgyűléshez kötötte. Véleménye szerint ezt erősíti az országbírói hivatalban szeptember folyamán bekövetkezett csere is.¹¹⁸ Némi óvatosságra inthet minket azonban egy *damus pro memoria* — azaz kiadóját meg nem nevező — november 22-i, Adorjánban kelt oklevél, amely Bihar, Békés, Szolnok és Krassó megyék részére tartott közgyűlésről ad hírt.¹¹⁹ Az oklevélben szereplő megyék és legfőképpen annak kelethelye, Adorján, a Borsák uralmi körzetét jelentette,¹²⁰ amelyet csak ismételt lázadásuk után vesztek el 1317 tavaszán.¹²¹ A témáról írva Kristó Gyula Engel Pállal szemben Borsa Kopasz lázadását, ezzel együtt a nádori székről történt leváltását figyelembe véve az 1314. november 22-i oklevelet is 1315 tavaszának végére tette, az új nádor tisztségviselésének kezdetét pedig 1315. augusztus elejétől számította.¹²² Rátót nembeli Domokos tisztségviselésére az utolsó adatunk 1320. augusztus 27-ről van,¹²³ az egyelőre azonban eldönthetetlen, hogy posztjától a halál választotta el avagy leváltották. Ugyanakkor Domokos nádorságával¹²⁴ kapcsolatban mindenképpen megemlítenéd, hogy a majdnem pontosan öt évig tartó nádorsága idejéből egyetlen bírói oklevelét sem ismerjük.¹²⁵ Szerepel mint tanácsadó Károly mellett,¹²⁶ a királyi méltóságsorokban is feltüntették nevét,¹²⁷

¹¹⁵ Zsoldos A.: III. András nádorai 325–327.

¹¹⁶ Zsoldos A.: III. András hat nádora 296–299.

¹¹⁷ Engel P.: Archontológia I. 2.

¹¹⁸ Engel P.: Az ország újraegyesítése 336.

¹¹⁹ Anjou III. 849. sz.

¹²⁰ Engel P.: Archontológia I. 265.

¹²¹ Engel P.: Az ország újraegyesítése 344.

¹²² Kristó Gy.: Károly király harcai 321. – Vö. Engel P.: Archontológia I. 2., ahol végső soron ő is így számította.

¹²³ Engel P.: Archontológia I. 2.

¹²⁴ Méltóság- és tisztségviselésére vö. Zsoldos A.: Rátót nembeli Domokos.

¹²⁵ Erre már az intézmény monográfiája is felhívta a figyelmet (Nyers L.: A nádor bírói működése 63.).

¹²⁶ Anjou IV. 131., 143. sz., V. 884. sz.

¹²⁷ Anjou IV. 467., 530., 578., 604., 615., 624., 633–634. sz., V. 18., 62., 248. sz.

tudunk neki tett adományról,¹²⁸ rendelkezünk egy — a tartalmi átírás alapján nem egyértelműen eldönthető — valószínűleg saját birtokának eladásáról kiállított magánoklevelével,¹²⁹ illetve feltűnik mint bizonyos birtokok jogtalan elfoglalója is.¹³⁰ Domokos után, úgy tűnik, körülbelül egy évig üresedésben volt a tisztség, hogy azután azt Debreceni Dózsa viselje 1321 végétől a következő év végén bekövetkezett haláláig.¹³¹ 1323 elejétől azután közel húsz éven át a Károllyal az országba jött Druget család¹³² tagjai — Fülöp, testvére, János, majd az ő fia, Vilmos — töltötték be a nádorságot.

1.2.2. A nádorváltások Nagy (I.) Lajos uralkodása idején

Lajos király 1342. július 21-i székesfehérvári koronázása¹³³ után, augusztus közepén országa báróival felkereste Szent László király váradi sírját.¹³⁴ Visszaérkezésük után nem sokkal Druget Vilmos nádor elhunyt. Az utolsó nevében kibocsátott oklevél Visegrádon, augusztus 29-én kelt, szeptember 20-án már a szepesi káptalanban tudtak haláláról.¹³⁵ Utóda, **Zsámboki Miklós** első kiadványa október 13-án kelt, szintén Visegrádon, ám a nádori hivatal

¹²⁸ Anjou IV. 153. sz.

¹²⁹ Anjou V. 689. sz.; ezt erősíti, hogy az oklevelet nyomban megerősítették a királlyal.

¹³⁰ Anjou V. 131. sz.

¹³¹ Engel P.: Archontológia I. 2., II. 56. és Zsoldos A.: Debrecen 65–66.

¹³² Engel P.: Ung 43.

¹³³ Pór A.: Anjouk 151.

¹³⁴ Minderre három, két biztos keltezésű — Lajos király 1342. december 10-én, Visegrádon (Anjou XXVI. 642. sz.) és Nagymartoni Pál országbíró 1347. máj. 10-i oklevele (Anjou XXXI. 398. sz., DL 72182., p. 10.) — és egy év nélküli, de 1342. aug. 14-re keltezhető forrásunk van: Erzsébet királyné az esztergomi káptalan képviselőit Szent István ünnepének nyolcadára magához hívatta Budára, hogy a király Erdélyből történő visszaérkezéséig (*ut usque ad adventum domini regis, filii nostri karissimi de partibus Transilvanis in Budam*) a köztük és az esztergomi polgárok között a vám ügyében dönthessen. A levél szerint a káptalan először Fehérváron Szent István ünnepén volt köteles megjelenni, de a szöveg előbb idézett folytatásából következően a királyné a király távolléte miatt rendelte őket Budára (DF 237254.). Mindez újabb érv a fehérvári törvényt napok, illetve országos gyűlések megléte mellett (vö. Gericz J.: korai rendiség 276–282.). — Lajos király ekkori itineráriuma meglehetősen nehezen állítható össze, a következőket tudjuk biztosan: az országbíró aug. 12-i oklevele szerint Jakab-nap nyolcadán — aug. 1-jén — a bárókkal és az ország nemeseivel ítélezett (*nos unacum baronibus et nobilibus regni iudiciario pro tribunali sedissemus*) Visegrádon. (Anjou XXVI. 429. sz., DF 210769.) — Aug. 3-án Visegrádon elhalasztotta házasságát Luxemburgi Margittal, tette mindezt anyja, a főpapok és bárók stb. tanácsára (*de consilio prelatorum et baronum, consiliariorum nostrorum*). (Anjou XXVI. 416. sz., DF 287458.) — Aug. 8-án még a király nevében kelt oklevél Visegrádon (Anjou XXVI. 419. sz.), de utána legközelebb a hónap végén, 27-én bocsátottak ki oklevelet a király neve alatt (Anjou XXVI. 456–458. sz.). Ám az kérdéses, hogy Lajos ekkor már Visegrádon lett volna, mivel Nagymartoni Pál országbíró 1347. máj. 10-i oklevele (Anjou XXXI. 398. sz., DL 72182., p. 10.) szerint aug. 27-én a királyné egy ügyet a király Váradról Visegrádra történő érkezésének 3. napjára halasztott. Szeptember első hetétől viszonylag sűrűn kimutatható, hogy Visegrádon tartózkodik a király (szept. 8., 18., 23. sz.; Anjou XXVI. 473., 490., 502. sz.). Mindezek alapján gondolom azt, hogy a váradi útra augusztus közepén került sor.

¹³⁵ Piti F.: Nádorváltás 436. (Anjou XXVI. 460., 493. sz.)

valószínűleg már szeptember 29-én elfoglalta.¹³⁶ A váltás időpontját azonban pontosabban is behatárolhatjuk: a leendő nádor szeptember 23-án még egy királyi oklevél *relatoraként* szerepel mindenféle tisztsége említése nélkül,¹³⁷ ráadásul az idézett október 13-i adat szerint Miklós nádori pecsétje még nem készült el,¹³⁸ azaz a kinevezésére a közeli napokban kerülhetett sor. Ugyanekkor más méltóságokban is változások történtek. Szécsényi Tamás elvesztette erdélyi vajdaságát: utoljára szeptember 5-én szerepelt e hivatalában, míg utódát, Sirokai Miklóst szeptember 22-én már új tisztsége átvételére küldte a király Erdélybe.¹³⁹ Az új erdélyi vajda kinevezésével az eddig általa betöltött ajtónállómesteri méltóság is felszabadult. Sirokai utóda, Becsei Töttös 1342. október 17-én szerepel e minőségében először¹⁴⁰ (Töttös augusztus 27-én még nem viselte e tisztséget.)¹⁴¹ Ugyanekkor történhetett a szörényi báni és az asztalnokmesteri honor betöltése is. Szécsi Dénes előző évi halála óta ugyanis (utoljára 1341. szeptember 13-án szerepelt)¹⁴² mindkettő üresedésben volt. A szörényi bánságot Losonci István, az asztalnokmesterséget pedig Szécsi Miklós nyerte el (mindketten egy december 19-i privilégium méltóságsorában szerepelnek először).¹⁴³ Számomra teljesen nyilvánvaló, hogy méltóságviselők között ekkora változtatást csak valamilyen tanácskozás vagy országgyűlés alkalmával lehetett lebonyolítani. Kérdés, hogy mindez királyi tanácsülés vagy országgyűlés keretében történt-e. Ennek eldöntésében segítségünkre van egy — egyébként 1863 óta ismert — adat, amely véleményem szerint kétségtől bizonyítja, hogy ekkor, azaz szeptember utolsó harmadában Visegrádon országgyűlést tartottak. Miklós nádor 1342. december 22-i ítéletlevelében ugyanis a következőket találjuk a minket érdeklő nádorváltás körülményeiről: e szerint a per úgy került jelenléte elé, hogy „Vilmos nádor halála után őt a király kegyessége a főpapok, bárók és az ország nemeseinek egyetértő tanácsával, az isteni gondviselés révén a nádori hivatallal díszítette fel” (*eodem domino Willermo palatino migrato ab hac luce ad nostram [presentiam], quem regia benignitas de prelatorum et baronum ac regni sui nobilium unanimi consilio divina nobis favente clementia ipsius palatinatus honore decorarat*).¹⁴⁴ Mint az olvasható, az új nádor a király, továbbá a főpapok, főurak és az ország nemeseinek részvételével lett megválasztva, s jóllehet az ország nemesei kifejezéssel a bírósági ülnökök között is gyakran találkozunk, ez esetben inkább tanácskozásról, valószínűleg országgyűlésről lehet szó.¹⁴⁵ E mellett szól az is, hogy erre az időszakra keltezhetően több olyan méltóság és tisztség betöltésére került sor, amelyek

¹³⁶ Piti F.: Nádorváltás 435., 441. (Anjou XXVI. 515. sz., bár ebből nem feltétlenül következik ez a megállapítás.)

¹³⁷ Anjou XXVI. 502. sz., „relatio Nicolai filii Geleti”.

¹³⁸ Anjou XXVI. 535. sz.

¹³⁹ Piti F.: Nádorváltás 438.

¹⁴⁰ Engel P.: Archontológia I. 48.

¹⁴¹ Anjou XXVI. 456. sz.

¹⁴² Anjou XXV. 631. sz.

¹⁴³ Engel P.: Archontológia I. 32., 46.

¹⁴⁴ DL 3537., 59–60. sor., vö. Fraknoi V.: A nádori hivatal 117. 4., regesztája: Anjou XXVI. 664. sz. (a vonatkozó rész a 441. oldal közepén található), a kapcsos zárójelek közötti „presentiam” szó tollban maradt.

¹⁴⁵ Vö. Gerics J.: Korai rendiség 275–277.

némelyikét már legalább fél éve üresedésben voltak. Felvetődik a kérdés, ha már oly sokáig nem rendezték a helyzetet, miért éppen ekkor döntöttek úgy, hogy kinevezik az új méltóságviselőket, hiszen azt az eltelt időben bármikor megtehették volna. Erre a legkézenfekvőbb magyarázat, hogy megvárták azzal — vagy azok kihirdetésével — az országgyűlést. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy Lajos király választás útján — bár célszerű volt kikérnie az országnagyok és az előkelők véleményét — töltötte be ezeket a tisztségeket. Hanem nagyon is gyakorlatias szempontok vezérelhették ebben: az országgyűlésen jelenlévők — az ország „képviselői” — könnyedén, első kézből értesülhettek a változásokról. Mindehhez hozzátehetjük, hogy a királyi udvar tisztában lehetett Druget Vilmos közeli halálával, így nem csak azt tervezhették el, kivel töltik be a tisztséget,¹⁴⁶ hanem azt is, hogy addig nem hívják össze az országgyűlést, amíg a nádor örökre le nem hunyta a szemét.¹⁴⁷ Erre aztán a nádor halála után rögtön sor került és a fentebbi adatok alapján annak megtartását szeptember utolsó harmadára tehetjük. (Más oldalról támogatja meg ebbéli álláspontunkat — azaz, hogy készültek országgyűlés tartására — Lajos király „első rendelete”,¹⁴⁸ amellyel a király meghagyta minden megyének, hogy tartsanak gyűléseket a különböző tolvajok, rablók, gonosztevők stb. összeírására és a jegyzékeket Kisasszony-nap nyolcadára küldjék el neki, hogy azokat elbírálhassák.)¹⁴⁹

Druget Vilmos nádor halálával bezárólag a nádorok intitulációja a következőképpen hangzott: *palatinus et iudex Comanorum*.¹⁵⁰ Druget halála után, Zsámboki Miklós hivatalviselése elején, rövid fél év alatt nem lebecsülendő változás állott be a címhasználatában. Az 1342-ben kibocsátott nádori oklevelek mindegyike, egy (az abból az évből fennmaradt utolsó) kivételével a régi címet használta.¹⁵¹ Az egyetlen kivétel azonban

¹⁴⁶ Piti F.: Nádorváltás 436. (Mindezzel összefüggésben a nádor halálát inkább szeptember első napjaira tenném, mivel az, hogy egy hiteleshely még szeptember 15-én is neki jelentett, nem sok relevanciával bír a nádor halálának időpontja szempontjából. Később is előfordult, hogy már az új nádor is elnyerte tisztségét, de egy adott hiteleshely még mindig az előtte való helyzetnek megfelelően jelentett.)

¹⁴⁷ Mindez megmagyarázná azt is, hogyan tudták a nádor halála után olyan gyorsan összehívni és megtartani az országgyűlést: valószínűsíthetően az egyébként is az udvarban időző méltóságviselők mellett részt vettek azok is, akik a levelesítőjegyzékeket hozták szeptember 8-ra (lásd alább).

¹⁴⁸ Pór A.: Anjouk 152.

¹⁴⁹ Anjou XXVI. 506. sz.

¹⁵⁰ Egészen pontosan Druget Fülöp nádor önmegnevezésében jelenik meg *következetesen* a cím használata, előtte Debreceni Dózsa is viselte a kunok bírása címet, jóllehet ez csak pecsétjén jelent meg (Nyers L.: A nádor bírói működése 47.), ellenben Borsa Kopasz elvétele címében is feltüntette azt (Zsoldos A.: III. András hat nádora 298.).

¹⁵¹ Okt. 13. (DL 91327., DF 251706. = Anjou XXVI. 535–536. sz.), okt. 17. (DL 3444. = Uo. 547. sz.), okt. 26. (DF 261638. = Uo. 559. sz.), nov. 2. (DL 3525. = Uo. 567. sz.), nov. 3. (DL 761. = Uo. 569. sz.), nov. 4. (DF 282941. = Uo. 570. sz.), nov. 10. (DL 3526. = Uo. 576. sz.), nov. 17. (DL 3529. = Uo. 593. sz.), nov. 22. (DF 228499. = Uo. 603. sz.), dec. 2. (DL 68847. = Uo. 622. sz.), dec. 3. (DL 3531. = Uo. 625. sz.), dec. 14. (DL 3535. = Uo. 652. sz.), dec. 21. (DL 3453. = Uo. 662. sz.) — Megjegyzendő, hogy az Anjou XXVI. 562. sz. alatti, Fejér, illetve Hevenessy alapján 13[42.] okt. 29-re keltezett, Hont megye közgyűlésén Hídvégen kiadott oklevél helyes éve szinte biztosan nem 1342, mivel a nádor *intitulatio*jában már szerepel a „regni Hungarie” kitétel. Az oklevél valós éve 1343 lehet, mivel Gábor Gy.: Megyei

meglehetősen beszédes. Fentebb már más szempont alapján vizsgáltuk a nádor 1342. december 22-én kibocsátott ítéletlevelét, amelyben Miklós nádor arról írt, hogy ő a király kegyessége, valamint a főpapok, bárók és az ország nemeseinek egyetértő akaratával nyerte el tisztségét. Ezen oklevél intitulációjában Miklós nem a régi *palatinus*, hanem a „Magyar Királyság nádora” (*regni Hungarie palatinus*) címmel illette magát.¹⁵² Bár 1343 elején¹⁵³ még visszatért a régi önmegnevezés, ám március 10-től¹⁵⁴ már csak ezzel, a később évszázadokon keresztül használt megnevezéssel találkozunk.

A címváltozást annak idején Nyers Lajos még a nádor vidéki kúriájának megszűnésével magyarázta, amely ugyan „időben összeesik az I. Károly megindította és Nagy Lajostól tovább folytatott bíráskodási központosítással”, de „a vidéki kúria megszűnése okozatilag nem függ össze a központosítással, hanem csak azzal párhuzamosan haladó tény. A nádori kúria főnnállása inkább Druget Vilmos személyével volt kapcsolatban s halálával magától megszűnik. Nagy Lajos azután már nem támasztotta életre, hanem a nádori vidéki bíráskodást és bíróságot is központosította s beillesztette a királyi kúriába. Ez pedig mindjárt Nagy Lajos uralkodása kezdetén (1343. elején) végbement s bizonyára ezzel van összefüggésben a regni Hungariae palatinus cím fölvétele és következetes használata.”¹⁵⁵ E megállapítását aztán munkája más részében is hangsúlyozta: „cím felvétele a nádori kúria központosításával lehet kapcsolatban.”¹⁵⁶ Mint látható, Nyers Lajos nem közvetlenül kötötte össze a vidéki kúria megszűnését és a címváltozást, ennek ellenére a későbbi szakirodalomban ez már ok-okozati viszonyként csapódott le.¹⁵⁷ A Nyers Lajos-féle magyarázat ma már nem áll meg. Szócs Tibor kutatása és meggyőző érvelése szerint a nádori kúriának a központba történő költözése már Druget Vilmos nádorsága elején megindult és 1338-ban teljesedett ki, amikor Vilmos gyakorlatilag felszámolta vizsolyi (bírói) kúriáját.¹⁵⁸ Ennek megszűnése persze korántsem jelentette az önálló nádori kúria eltűnését, éppen csak a bíráskodás ezentúl a mindenkori királyi székhelyen működött. A nádori ítélőszék beolvadása a királyi kúria „rendes bírái” közé hosszabb időt vett igénybe és csak a Zsigmond-kor elejére zárult le.¹⁵⁹ Az eddig feltáratlan folyamat egyik kiváltó oka az egyes bíróságok ítélőmestereinek egyre inkább kiszélesedő jogköre lehetett. Noha a nádori címváltozás okát — mint az előbbieken láttuk — nem a vidéki kúria megszűnésében kell látnunk, ám a változás meglétét ettől függetlenül nem kell elvetnünk, sőt arra magyarázatokkal is szolgálhatunk. Az egyik, amint azt Piti Ferenc bebizonyította, hogy az

intézmény 128. szerint ezen év október 17-én Hont megyének (AO IV. 645.) valóban tartott a nádor közgyűlést.

¹⁵² DL 3537. (Anjou XXVI. 664. sz.) — Nyers L.: A nádor bírói működése 47–48.; Bertényi I.: Országbírói intézmény 183.

¹⁵³ Jan. 20. (Anjou XXVII. 34. sz.), 24. (Uo. 41. sz.)

¹⁵⁴ Anjou XXVII. 97. sz.

¹⁵⁵ Nyers L.: A nádor bírói működése 12.

¹⁵⁶ Nyers L.: A nádor bírói működése 48.

¹⁵⁷ Lásd erre legutóbb Csukovits E.: Károly uralkodása 85.

¹⁵⁸ Szócs T.: Nádori intézmény 141.; Zsoldos A.: Óbuda urai; Spekner E.: A királyi székhely 109–119.

¹⁵⁹ Szócs T.: Nádori intézmény 145.

1342 késő nyarán–kora őszén történtek egy jól átgondolt intézkedéssorozathoz köthetőek: a nádor halála után minden jelentősebb — erdélyi vajda, bánok — *honor* viselőjét leváltották vagy áthelyezték.¹⁶⁰ A másik új elem Lajos trónra lépése után az országbíró okleveleiben jelent meg, amennyiben Nagymartoni Pálnak minden — a privilégiumok mellett az egyszerű pátens — oklevelei intulációjában is fel kellett tüntetnie a „Lajos király országbírója” kitételt.¹⁶¹ Ez utóbbi változtatás véleményem szerint pontosan ellentétes irányú a nádori tisztségben történetekkel azaz: amíg a nádor személyét bizonyos szempont szerint — tulajdonképpen a kinevezése kapcsán — eltávolították a király közvetlen függése alól, addig az országbíró személye esetén még inkább hangsúlyozták, hogy tisztsége *kizárólagosan* a király kegyétől függ.

E jól alakuló képet némileg árnyalják az egyes nádorok pecsétjein található köriratok. Ha megnézzük I. Károly király nádorainak pecsétjeit, akkor a következőket mondhatjuk el róluk. Az első két nádorának, Borsa Kopasznak és Rátót nembeli Domokosnak nem tudjuk pecsétjeit megvizsgálni, mivel az előbbinek nem maradt fenn egyetlen pecsétlenyomata sem, míg az utóbbinak, mint láttuk, nem ismert egyetlenegy nádori oklevele sem.¹⁶² Debreceni Dózsa pecsétjén a S DAUSE PALA[T]INI IVDIC[I]S CUMANOR. felirat található. Utódjának, Druget Fülöpnek a pecsétjére is hasonlóképpen csak a nádor (S ... PALATINI) szó került fel.¹⁶³ Ezzel szemben testvérének, Druget János nagy pecsétjén lévő felirat már bővülést mutat elődeiéhez képest: a nádor mellett megjelenik a Magyarország szó is (S ... PALATINI HVNGARIE). A változás nem állt meg itt: fia, Vilmos nagypecsétjén már a következő szöveg áll: S ... PALATINI REGNI HVNGARIE ET IVDICIS COMANORUM.¹⁶⁴ Úgy tűnik tehát, hogy Vilmos nádor pecsétjén szereplő önmegnevezésben már egy évtizeddel korábban bekövetkezett az a változás, amely az oklevelekben csak 1342-ben jelent meg. Kérdés ugyanakkor, hogy mekkora jelentőséget kell tulajdonítanunk mindennek. Az egyik óvatosságra okot adó jelenség, hogy az említett *palatinus regni Hungarie* felirat csak a nádor nagypecsétjén jelenik meg, amelyet elvben¹⁶⁵ csak ő használhatott. A másik intő jelet éppenséggel Zsámboki Miklós nádor pecsétjei szolgáltatták, aki ugyan tisztségviselése alatt legalább négyféle nagyságú nagypecsétet használt, de mindegyik pecsétnyomójára csak a S ... PALATINI HUNGARIE ... feliratot vésette rá.¹⁶⁶

Összefoglalóan elmondható, hogy Lajos király trónra lépésével komoly változások történtek az ország kormányzatában: egyfelől az országbíró tisztségének megnevezése, összhangban azzal, hogy a királyt helyettesítette a királyi jelenlét bíróságán, hangsúlyosabban mutatta a királytól való függését. Másfelől viszont, s szempontunkból most ez a lényegesebb, Druget Vilmos nádor halála után az új nádort nem a király nevezte ki

¹⁶⁰ Piti F.: Nádorváltás 435–441.

¹⁶¹ Piti F.: Új elemek 130.

¹⁶² Vö. Nyers L.: A nádor bírói működése 62–63.

¹⁶³ Nyers L.: A nádor bírói működése 63.

¹⁶⁴ Nyers L.: A nádor bírói működése 64. (DL 74793., illetve DL 63663.); Művészet 1342–1382. 347.

¹⁶⁵ A vonatkozó kutatások hiányában biztosat a kérdésben nem állíthatunk.

¹⁶⁶ Szócs T.: Nátori intézmény 142–145., 179.; Nyers L.: A nádor bírói működése 65.; Művészet 1342–1382. 347.

önhatalmúlag, hanem országgyűlésen királyi javaslatra választották, ahogyan azt a már idézett oklevelében Zsámboki Miklós nádor megfogalmazta. Kérdés azonban, hogy e változás tartósan bizonyult-e, avagy csupán a pillanatnyi politikai helyzet lecsapódásaként értékelhető. A továbbiakban ennek vizsgálatát végzem el a Zsámboki Miklóst követő nádorok hivatalba lépése kapcsán.

Zsámboki Miklós nádorságának — hasonlóképpen, mint elődjének — a halál vetett véget. Miklós utolsó kiadványa 1356. január 24-én kelt,¹⁶⁷ február 1-jén ugyan még szerepel egy privilégium méltóságsorában,¹⁶⁸ ám egy másik, február 6-i szerint már üresedésben volt a nádori tisztség,¹⁶⁹ azaz a jelek szerint a két hónap fordulóján hunyt el. A tisztség közel két hónapig maradt betöltetlen (február 6–március 21.),¹⁷⁰ az új nádor, **Kont Miklós** először egy március 31-i királyi oklevélben szerepel. E szerint a király egy pert, amelyben a feleknek a néhai jó emlékű (Zsámboki) Miklós nádor levele értelmében (*iuxta continentiam litterarum quondam magnifici viri domini Nicolai palatini bone memorie*) húshagyó kedd (március 8.) nyolcadán kellett megjelenükhöz, előtte jelentek meg, ám a király azt, mivel az új nádornak, Kont Miklósnak még sem ítélőmestere, sem pecsétje nincsen (*propter carentiam notarii et sigilli domini moderni palatini*), György-nap nyolcadára halasztotta az új nádor, Kont Miklós jelenléte elé (*ad presentiam eiusdem domini Nicolai Kont palatini*).¹⁷¹ Mindennek megfelelően Kont Miklósnak az első kiadványát május 8-ról ismerjük.¹⁷² Hivatali működésének ekkori kezdete mellett szólnak a nádor május 26-i oklevelében leírtak is. E szerint a nádori tisztséget elnyerve először György-nap nyolcadán tartott a bárókkal és az ország nemeseivel ítélőszéket (*adepto ipso palatinatu primo et principaliter in octavis festi Beati Georgii martiris cum baronibus regnique nobilibus nobiscum adherentibus causas quorumlibet regnicolarum coram nobis litigantium moderata sua equitate deliberatione cepissemus*).¹⁷³ Felmerülhet a kérdés, hogy miért várt az uralkodó ilyen sokat az új nádor kinevezésével.

A király és tanácsának egy része február végén–március elején biztosan együtt tartózkodott Budán: Lajos február 26-án már ott volt,¹⁷⁴ mint ahogy március 6-án, amikor bizonyos főpapok és bárók is vele voltak,¹⁷⁵ és talán még 24-én¹⁷⁶ is. Szécsi Miklós országbíró

¹⁶⁷ AO VI. 423. (Anjou XL. 52. sz.), idézi Engel P.: Archontológia I. 3. 5. jegyzet.

¹⁶⁸ Anjou XL. 68. sz. — Jan. 27-én alnádora és ítélőmestere, Vörös Mihály mint az országbíró bírótársa szerepel (Anjou XL. 61. sz.).

¹⁶⁹ Fejér IX/2. 470., idézi Engel P.: Archontológia I. 3.; az oklevél kimaradt az Anjou vonatkozó kötetéből.

¹⁷⁰ Engel P.: Archontológia I. 3.

¹⁷¹ Zichy III. 26. (DL 77162., Anjou XL. 162. sz.), az Engel P.: Archontológia I. 3. alatt szereplő adat nyomdahiba eredménye lehet.

¹⁷² Zichy III. 27. (Anjou XL. 277. sz.) – Ugyan az Adatbázis szerint május 4-ről is van már kiadványa (DL 4606.), de az oklevél keltezéséből éppen az évszám tízes része szakadt ki, és csak 13[.]6. látszik.

¹⁷³ Sopron vm. I. 250. (DL 41286., Anjou XL. 321. sz.)

¹⁷⁴ Anjou XL. 97. sz.

¹⁷⁵ A király általános parancslevele a pozsonyiak érdekében, amely szerint „semper et in evum auctoritate regia de prelatorum ac baronum nostrorum consilio prematuro” meghagyta, hogy tőlük Pozsonytól Visegrádig ne szedjenek vámot (DF 238751., nagypecséttel, regesztája: Anjou XL. 112. sz.). Az oklevélben leírtakra lásd Kovács V.: Pozsonyiak vámmentessége.

február 24-én,¹⁷⁷ míg a titkoskancellár, Zsámboki¹⁷⁸ László csázmai prépost, kápolnaispán március 9-én keltezett Budán.¹⁷⁹ E keltezésekben az a különös, hogy tudtunkkal az udvar — 1346. augusztusi Budára költözése után — 1355. októberében visszaköltözött Visegrádra.¹⁸⁰ Ráadásul a jelek szerint 1356. március eleji budai időzése után a király¹⁸¹ és környezete március utolsó hetére visszatért Visegrádra. Március 23-án Szécsi Miklós országbíró oklevele szerint az ítélezést a székén vele együtt lévő bárókkal és az ország nemeseivel (*unacum baronibus regnique nobilibus iudiciario pro tribunali nobiscum assidentibus*) folytatta,¹⁸² noha ez még formulaszámba menő fordulat, de az országbíró március 27-i oklevele már név szerint is felsorolta a március 23-án vele lévőket: Vásári¹⁸³ Miklós esztergomi érsek, Apáti¹⁸⁴ Miklós zágrábi püspök, királyi alkancellár, Telegdi¹⁸⁵ Tamás csanádi püspök, Zsámboki László csázmai prépost, kápolnaispán,¹⁸⁶ Gergely váradi őrkanonok, kánonjogi doktor, Pomázi¹⁸⁷ Cíkó tárnokmester, Gönyűi¹⁸⁸ Péter fia, Tamás ajtónállómester, továbbá Bebek István liptói ispán, Cselenfi¹⁸⁹ Sándor fia, János gimesi és Csúz János tapolcsányi várnagyok, valamint az ország nemesei közül még sokan mások (*aliis quampluribus regni nobilibus*) részvételével hozta meg ítéletét.¹⁹⁰ Mint látható, helyreállt a rend: az országbírói iroda ismét Visegrádon működött. Mielőtt azonban következtetéseinket levonnék, még egy oklevelet kell idéznünk.

Vásári Miklós esztergomi érsek 1356. április 3-án Visegrádról levelet írt Dörögdi¹⁹¹ Miklós egri püspöknek, amelynek elejét érdemes szó szerint idéznünk. „Nagyon jól tudja atyaságod, hogy amikor az ország nemesei és az országlakosok az ország főpapjai ellen a

¹⁷⁶ Anjou XL. 145. sz.

¹⁷⁷ „ideo unacum baronibus regnique nobilibus nobiscum in iudicio consedentibus”, az oklevél pecsételési záradéka is figyelemre méltó: „presentes autem propter absentiam prothonotarii et maioris sigilli nostri, sigillo nostro anulari fecimus consignari” (AO VI. 434–437., Anjou XL. 96. sz.).

¹⁷⁸ Engel P.: Archontológia I. 91.

¹⁷⁹ AO VI. 438. (Anjou XL. 115. sz.), kisebb pecséttel.

¹⁸⁰ Iván L.: Visegrád 34. 43. jegyzet; Mészáros O.: Visegrád 27.

¹⁸¹ A király csak március legvégén mutatható ki a városban (Anjou XL. 162. sz.), mivel Budáról először Németlipcsére ment (márc. 28., MES IV. 145., Anjou XL. 153. sz.).

¹⁸² Anjou VI. 442. (Anjou XL. 138. sz.), lásd még Anjou XL. 139–144. sz.

¹⁸³ Hegedűs A.: Vásári Miklós 171.

¹⁸⁴ Engel P.: Archontológia I. 79.

¹⁸⁵ Engel P.: Archontológia I. 67.

¹⁸⁶ Márc. 23-án oklevelet is kiad (Anjou XL. 137. sz.).

¹⁸⁷ Engel P.: Archontológia I. 37.

¹⁸⁸ Engel P.: Archontológia I. 48.

¹⁸⁹ Engel P.: Archontológia I. 318.

¹⁹⁰ „in ipsis igitur quindenis diei Cynerum occurentibus nobis unacum ... Nicolao archiepiscopo Strigoniensi locique eiusdem comite perpetuo, Nicolao Zagradiensi, aule regie vicecancellario ac Thoma Chanadiensi ecclesiarum episcopis, ... Ladislao Chasmensis ecclesie preposito, comite capelle regie et Gregorio custode Waradiensi, doctore decretorum, ... Chykou magistro tawarnicorum regalium ac Thoma filio Petri magistro ianitorum eiusdem domini nostri regis et magistris Stephano dicto Bubek comite Lyptoviensi ac Iohanne filio Alexandri de Gymus et Iohanne dicto Chuz de Thopolchan castellanis, necnon aliis quamplurimis regni nobilibus pro faciendo causantibus moderativo iudicio tribunal iudicarium sedentibus” (MES IV. 141–142., márc. 26-i kelettel, Anjou XL. 152. sz.).

¹⁹¹ Engel P.: Archontológia I. 68.

tizedfizetés módja miatt tiltakoztak, akkor az mindenki másnál jobban atyaságod ellen irányult” (*Constat vestre paternitatis reverentie evidenter, quod quando regni nobiles et regnicole contra regni prelatos ratione solutionis decimarum suarum commoti extiterant, contra nullum episcopum regni tantum opponebant, sicut contra vestram paternitatem*). Majd a levélíró szerint Rikalf fia, László is arra panaszkodott, hogy a tizedfizetés módja miatt Miklós püspök őt és jobbágyait jogtalan ítélettel interdictum alá helyezte (*indebitas ecclesiastici interdicti sententias protulissetis*), ezért barátsággal kérte, de rendes joghatóságából eredően tanácsolta (*petimus amicabilem et nichilominus auctoritate ordinaria consulentes*) a püspöknek, hogy a mondott nemeseket és jobbágyaikat az interdictum alól oldja fel és a tizedeket, ha még nem fizették ki, szedesse be úgy, mint más években. Tegye ezt azért, nehogy a jelen eset miatt bármiféle neheztelést vonjanak magukra az ország báróitól, egyébként is — mint az érsek hozzátette — a következő évben azt tesz Miklós, amit jónak lát.¹⁹² Az érsek leveléből véleményem szerint egyértelműen kiderül, hogy a tizedszedés módja elleni „mozgolódás” nemrégiben történt, ráadásul akkor, amikor az egész püspöki kar, köztük Dörögdi Miklós is jelen lehetett. A „nemesek és országlakosok” (*regni nobiles et regnicole*) viszont csak egy helyen tudtak nemtetszésüknek hangot adni: az országgyűlésen. A többi forrással összevetve azt mondhatom, hogy erre az általam feltételezett gyűlésre március első hetében, Budán kerülhetett sor — pontosan akkor, amikor az új nádor, Kont Miklós tisztségbe lépése történhetett¹⁹³ (ne feledjük, hogy március 8-án az új nádornak még sem pecsétje, sem ítélőmestere nem volt¹⁹⁴). A gyűlés budai helyszínét más oldalról támaszthatja alá az udvari bíróságok megjelenése Budán, hiszen amellet, hogy előző év őszén az udvar visszaköltözött Visegrádra, ebben az évben csak február végén adtak ki oklevelet a bíróságok Budán. Ennek kézenfekvő okaként kínálkozik két távoli analógia. II. András és IV. Béla uralkodása idején a nagyböjti időszakban, amikor a király az óbudai királyi kúriában tartózkodott (és készült az ünnepekre) szokás volt gyűléseket tartani, amelyeken bírósági és kormányzati ügyeket intéztek.¹⁹⁵ A Jagelló-korban szintén megfigyelhető, hogy a kúriai ítélőmesterek az országgyűlések helyszínén bocsátják ki okleveleiket.

Természetesen, amint ez korábban és a későbbiekben is megszokottnak volt tekinthető, nem ez volt az egyetlen változás a méltóságviselők között. Kont Miklós előző tisztségét, az erdélyi vajdaságot, amelyben utoljára március 21-én említik, Lackfi András kapta meg (először április 6-án szerepel egy méltóságsorban).¹⁹⁶ András addigi tisztségét, a királynéi tárnokmesterséget viszont Pomázi Cikó nyerte el.¹⁹⁷ Hasonlóképpen ekkor történt a

¹⁹² DL 105332. (Anjou XL. 166. sz.)

¹⁹³ Ezt támasztja alá az Engel Pál által idézett (Engel P.: Honor, vár, ispánság 108., DL 64677.) eset is, amely szerint az új nádor emberei, akiket a sárosi *honor* átvételére küldött, már március 31-én elfoglalták a hűbért.

¹⁹⁴ Anjou XL. 162. sz.

¹⁹⁵ Kumorovitz L. B.: Fővárossá alakulás 21–23., 26.; Zsoldos A.: Aranybulla 32.

¹⁹⁶ Engel P.: Archontológia I. 12.

¹⁹⁷ Engel P.: Archontológia I. 55. — Cikó mester október 13-án szerepelt először tisztségében.

váltás a szlavón (és valószínűleg a dalmát-horvát¹⁹⁸) báni méltóságban is: Hahót nembeli Miklós utoljára 1356. február 22-én tűnik fel e tisztségben, míg utódát, Paksi Leustákot a már idézett április 6-i privilégium méltóságsorában említik először.¹⁹⁹

Kont Miklós nádor több mint tíz évi hivatalviselés után, 1367. április 7-e²⁰⁰ utáni napokban a bírósági nyolcad közepette hunyt el.²⁰¹ Utóda, **László oppelni herceg** — vagy ahogyan a szakirodalomban még emlegetik, Opuliai László, illetve László opuliai herceg — ugyan már egy április 16-i királyi privilégium méltóságsorában nádorként szerepelt, de első kiadványai csak György-nap nyolcadáról, május 8-ról,²⁰² visegrádi keltezéssel maradtak fenn. A nádori intézmény jelen munkában vizsgált 188 évéből László herceg volt az egyetlen, aki közeli rokonságban állt a királyi családdal. Noha nádori kinevezését minden valószínűség szerint ennek köszönhetette, megválaszolásra vár azonban, hogy az erről szóló döntés milyen körülmények között született meg.

Indítsuk vizsgálatunkat Deméni László nyitrai püspök Budáról — év nélküli, de Hajnal István helytálló megállapítása szerint²⁰³ — 1367. április 7-én Himfi Benedek bánhoz írt levelével. Ebben először tudatta vele, hogy a király gyengélkedik, majd további híreket közölt vele: a király nem akarja elküldeni a pápának a segélyt, miként azt elrendelték; a pápa az eddigi nyitrai püspököt áthelyezte a kalocsai érseki székre, míg őt az így megüresedett nyitrai püspökségre (*Domine bane, noveritis dominum regem esse infirmum. Alia autem nova sunt hec, quod dominus rex non indiget transmittere subsidium domino pape, prout erat ordinatum. Item sciatis, quod domino Nitriensi papa contulit archiepiscopatum Colocensem et mihi Nitriensem*). Majd a levél végén, a dátum után még hozzáfűzött egy meglehetősen érdekes következtetésekre okot adó mondatot: „szívesen venném, ha eljőnnél a király úrhoz” (*libenter vellem, si venieritis ad dominum regem*). Köztudott Lászlóról, hogy Lajos király orvosa volt, s e minőségében kapta a nyitrai püspökséget is,²⁰⁴ így azon közlése, hogy a király beteg és a király egyik leghűségesebb hívét meglehetősen közvetlen hangnemben Budára hívta, könnyen azt jelentheti, hogy Lajos valamilyen súlyosabb betegségben szenvedhetett. Ugyanakkor a főpapi áthelyezésekkel kapcsolatos más forrásokból tudjuk, hogy a pápa még február 20-i dátummal áthelyezte Frankói István nyitrai püspököt a kalocsai érsekségre,²⁰⁵ ennek ellenére a királyi privilégiumok méltóságsoraiban 1367 januárjától április közepéig Bebek Domokos

¹⁹⁸ Hahót nb. Miklós elvesztette ezt a bánságát is, bár utóda csak a következő évben adatolható (Engel P.: Archontológia I. 23.).

¹⁹⁹ Engel P.: Archontológia I. 17. — Hahót nb. Miklósra lásd még B. Halász É.: Hahót Miklós 7–12. — A további, megyésispáni változásokat lásd Engel P.: Honor, vár, ispánság 107.

²⁰⁰ Engel P.: Archontológia I. 3. (DL 5528., utolsó nádori kiadványának kelte, amely szerint „in octavis diei medii quadragesime uncaum prelati et baronibus regni nobiles iudiciario pro tribunali sedentibus causasve quorumlibet coram nobis litigantium iusto iudicii examine discutientibus”).

²⁰¹ Ápr. 16-án Lajos király privilégiumában, amikor átírta Kont Miklós nádor oklevelét, már néhaiként szerepel a nádor (DL 5466.).

²⁰² Engel P.: Archontológia I. 4. (DL 5466.) — Vö. Pór A.: Opuliai László 545.; Sroka, S. A.: Władysław Opolczyk.

²⁰³ DL 47980., copia-r dia. (a levélmásolatot 1913-ban Hajnal István készítette).

²⁰⁴ Személyére kritikával lásd Bunyitay V.: Várad püspökség I. 204–206.

²⁰⁵ Engel P.: Archontológia I. 65. (HC I. 197. után.)

csanádi püspök szerepel *postulatus* kalocsai érsekként,²⁰⁶ míg Istvánt a méltóságsorok egészen május 22-ig nyitrai püspökként címzik (ebben a kalocsai érsekséget már üresedésben lévőnek jelzik).²⁰⁷ Noha Frankói és Deméndi először csak egy július 29-i oklevél méltóságsorában szerepelnek új egyházmegyei címükkel,²⁰⁸ mégis kijelenthetőnek látszik, hogy a döntés már jóval korábban megszületett: április 7-én már befejezett tény volt István kalocsai és László nyitrai kinevezése. Nemcsak az egyházmegyék élén történtek változások ekkoriban: 1367 márciusának elején váltás volt az erdélyi vajdaság élén is.²⁰⁹ Az új vajda, Lackfi Miklós május 26-i Visegrádon kelt oklevelében így ír erről: „miután a nagyságos férfi, Dénes úr, a korábbi erdélyi vajda és szolnoki ispán, legkedvesebb bátyánk az Úr akaratából, akinek a gyenge emberi természet nem tud ellenszegülni, életét befejezte, a királyi jóság és az isteni kegyelem kedvezéséből a vajdai tisztségre felemeltettünk, március 10-én a főpapokkal, bárókkal és az országaink nemeseivel a peres ügyekben ítéltünk”.²¹⁰ Az oklevél alapján joggal gondolhatjuk (az erdélyi vajda a korban nem meglepő módon Visegrádon ítéltkezik), hogy március elejétől a hónap végéig a főpapok, bárók és — jelek szerint — a nemesek közül is sokan az udvarban tartózkodtak. Kezdjük mindjárt az uralkodó hollétével!

Lajos király február 24-én és március 11-e között Visegrádon,²¹¹ majd március 12-től 23-ig Budán²¹² tartózkodott.²¹³ Innen a hónap végén — március 26-án talán,²¹⁴ de egy héttel később, április 2-án már biztosan — visszatért Visegrádra, ahol a hónap közepéig (ápr. 13.) mutatható ki.²¹⁵ Ezután három hétig nincsen információnk a király hollétééről, mígnem május 3-án ismét Budán tűnik fel az anyakirályné társaságában.²¹⁶ Mivel

²⁰⁶ Engel P.: Archontológia I. 65., 543–544.

²⁰⁷ Engel P.: Archontológia I. 544.

²⁰⁸ Engel P.: Archontológia I. 72.

²⁰⁹ Lackfi Dénes utoljára március 3-án, míg Miklós először 25-én szerepel méltóságsorban (Engel P.: Archontológia I. 12.).

²¹⁰ „quod cum magnifico viro, domino Dionisio pridem wayvoda partis Transsilvane et comite de Zonuk, fratre nostro karissimo volente Domino, cui humane inbecilitatis ratio nequit obviare, exsolvente vitam carnis universe nos per regiam benignitatem favente Dei clementia in honore ipsius wayvodatus fuissemus sublimati, nempe nobis in octavis diei Cynerum proxime preteritis unacum prelati et baronibus regnumque [így] nobilibus iudiciario pro tribunali sedentibus causasque litigantium nostram in personam confluentium” (DL 96428., regesztája: Vay oklt. 1342–1382. 256. sz.).

²¹¹ Febr. 24.: DL 62576., nagypecsét; márc. 5.: DL 5531., nagypecsét; márc. 10.: DF 233774., titkospecsét; márc. 11.: DF 230474.

²¹² Márc. 12.: DL 30697., a nagypecsét alatt: „Commissio domini palatini et deliberatio baronum”; DF 290272., nagypecsét; márc. 16.: DL 77388., a nagypecsét alatt: „Relatio domini Nicolai palatini”; márc. 17.: DL 5540., a nagypecsét alatt: „Relatio Nicolai Kont palatini”; márc. 23.: UGDS II. 292., a titkospecsét alatt: „Propria commissio domini regis in insula facta et relatio Georgii Zudar”.

²¹³ A királyi gyűrűspecsét alatt márc. 18-án Visegrádon (DL 5541., a pecsét alatt: „specialis commissio regine”) márc. 20-án pedig Zágrábban (DF 218553., „appositione annularis sigilli nostri”) állítottak ki oklevelet.

²¹⁴ DF 277377., nagypecsét; az oklevél Letare vasárnap előtti vagy utáni pénteken — márc. 26. vagy ápr. 2. — kelt, a keltezéséből éppen ez a rész tört ki.

²¹⁵ Ápr. 4.: DL 49727., nagypecsét; ápr. 13.: a nagypecsét alatt: „Relatio Galli cantoris ex parte regine”.

²¹⁶ DL 1883., nagypecsét, DF 219573., a gyűrűspecsét alatt: „Commissio regine”.

Erzsébet királynénak ismeretes egy április 28-i Budán kelt oklevele,²¹⁷ így e hosszú időszakot feltételelesen egy héttel lerövidíthetjük.

Könnyebb helyzetben vagyunk a méltóságviselők hollétével kapcsolatban. Kont Miklós nádor március 12-től²¹⁸ 24-ig²¹⁹ biztosan Budán volt. Vele szemben Bebek István országbíró március 13-án²²⁰ — és minden bizonnyal később is — Visegrádon időzött, csakúgy mint testvérei, Bebek György királynéi tárnokmester és Domokos csanádi püspök. Cudar Péter királyi pohárnokmester március 12-én Visegrádon,²²¹ míg testvére, György udvari lovag²²² március 23-án Budán mutatható ki Szécsi²²³ Domokos erdélyi püspök, János küküllei — Lajos király történetírója és a kancelláriai alkalmazottja²²⁴ — és Miklós ozdi főesperesek társaságában.²²⁵ Koppenbachi²²⁶ Vilmos pécsi püspök, királyi kápolnaispán és titkoskancellár nevében folyamatosan Visegrádon kelnek az oklevelek.²²⁷ A királyi tisztségviselők közül még Szécsi Miklós szlavón bán jelenléte feltételezhető ebben az időszakban Visegrádon: április 13-án kapott hetivásártartási engedélyt az uralkodótól.²²⁸ Összegezve a bekezdésben írtakat, jól látszik, hogy az udvar „erős embereit” vagy Budán, vagy Visegrádon találjuk, mindezt alátámasztja a nádor kapcsán már idézett március 12-i Budán kibocsátott oklevél kancelláriai jegyzete (*Commissio domini palatini et deliberatio baronum*)²²⁹ is. Ha mindezek mellé tesszük az újdonsült nyitrai püspök levelét, akkor elmondható, hogy az „összetartás” még április első hetében is tartott. Továbbgondolva az eseményeket, mivel László püspök április 7-i levelében még nem említette a nádor halálát, így könnyen elképzelhető, hogy a bánt többek között azért is hívta a királyhoz, hogy jelen lehessen az új nádor személyének eldöntésénél. Bárhogyan is történtek a dolgok, okleveles forrásaink annyit engednek feltételezni, hogy a kinevezés idején az országnagyok nagy része a király mellett tartózkodott (azaz az eseményekre legalábbis a királyi tanács ülésén került sor).

Opuliai László nádor mintegy öt éven keresztül viselte tisztségét, ám azt a Lengyelországban bekövetkezett változások miatt elvette tőle Lajos király és Oroszország —

²¹⁷ DL 41705.

²¹⁸ DL 30697., a nagypecsét alatt: „Commissio domini palatini et ...”; márc. 16. (DL 77388., a nagypecsét alatt: „Relatio domini Nicolai palatini”; márc. 17. (DL 5540., a nagypecsét alatt: „Relatio Nicolai Kont palatini”).

²¹⁹ DL 87419., a kelethelyben a Buda szó előtt kihúzáva a Visegrád; az oklevél bírságok elengedéséről szól.

²²⁰ DL 75018.

²²¹ DL 5536.

²²² Engel P.: Archontológia II. 46.

²²³ Engel P.: Archontológia I. 70.

²²⁴ Tótselymesi Apród János életére lásd legutóbb összefoglalóan, a vonatkozó irodalommal Kristó Gy.: Küküllei János 90–93.

²²⁵ DL 30692., a titkospecsét alatt: „Propria commissio domini regis in Insula facta et relatio Georgii Zudar”.

²²⁶ Engel P.: Archontológia I. 91.; Petrovics I.: A pécsi egyetem kancellárjai 21–27.

²²⁷ Márc. 5. (DL 5533.), 12. (DL 5536.), ápr. 2. (DL 95269.)

²²⁸ DL 100120., a nagypecsét alatt: „Relatio Galli cantoris ex parte regine”. (E Gál esztergomi éneklőkanonok volt: DF 277372.)

²²⁹ DL 30697.

a későbbi orosz vajdaság — élére helyezte, a nádori tisztséget pedig **Lackfi Imre** kapta meg.²³⁰ A nádor nevében kelt utolsó kiadványt Visegrádról, szeptember 12-ről ismerjük,²³¹ míg oroszországi kormányzói kinevezése október 10-én vagy az azt megelőző napokban kelt.²³² Utóda, Lackfi Imre, az addigi erdélyi vajda — e tisztségét utoljára egy szeptember 22-i oklevél említi²³³ — október 13-án szerepel először nádori címmel.²³⁴ Ráadásul e napon nemcsak a király által Nagymartonban,²³⁵ hanem a visegrádi kúriában²³⁶ kiadott oklevelekben is ezen új címével szerepelt és azokat már nádori (bírói) pecsétjével erősítették meg.²³⁷ Ezt azért is fontos jelezni, mert az újonnan²³⁸ kinevezett országbíró, Szepesi Jakab szeptemberi keltezésű okleveleiben előforduló pecsételési záradék szerint az újdonsült országbírónak még nem készült(ek) el a pecsétnyomó(i), ezért azokat Lackfi Imre vajda pecsétjével hitelesítették.²³⁹ Noha a mértékadó megállapítás szerint a tisztségben gyakorlatilag nem volt üresedés, és Szécsi Miklós leváltása (utoljára szeptember 6-án szerepel²⁴⁰), illetve Szepesi Jakab kinevezése jól előkészített volt,²⁴¹ a pecsétek el nem készülte éppenséggel ennek ellenkezőjét támogatja: a váltás nem volt előre „lepapírozva”.

László nádor júliusi, augusztusi és szeptemberi Visegrádon kibocsátott okleveleiben szintén találkozunk pecséthelyettesítéssel,²⁴² ám a nádor esetében a források alapján egészen más okok állhattak a háttérben: egyfelől a nádor pecsétjei²⁴³ júliustól valóban nem voltak

²³⁰ A politikai helyzet változására összefoglalóan lásd Engel P.: Szent István birodalma 144–146.; Bagi D.: Anjouk Krakkóban 59–63., 76., 85–87.

²³¹ DL 52204. — Vö. Engel P.: Archontológia I. 4. 9. jegyzet, szept. 6-i oklevelet ismert utolsó kiadványként és szerinte okt. 6-án még hivatalban volt (mindezt a leleszi konvent e napi László nádorhoz szóló levelére alapozta [Zichy III. 470.], ám kétséges, hogy Leleszen naprakészek lettek volna a nádorváltás időponjáról).

²³² E napon ugyanis Lajos király általános parancslevelével tájékoztatta a Lengyel és Magyar Királyság tisztségviselőit, hogy Lászlót nevezte ki kormányzóvá (AGZ III. 46.).

²³³ DL 52202., pecsételési záradékban.

²³⁴ Engel P.: Archontológia I. 4.

²³⁵ DL 41879., a titkospecsét alatt: „Relatio Emerici palatini”.

²³⁶ Zichy III. 471., 472., 474., 475., 476., DL 6062., 85407., DF 233846–7., 265690.

²³⁷ Vö. DL 6062.

²³⁸ Engel P.: Archontológia I. 8. (1372. szept. 10.)

²³⁹ Szept. 10.: „Presentes siquidem sigillo nostro nondum promptuato, sigillo domini [Emerici voyvo]de Transsilvani fecimus consignari” (DL 41876.), 22.: „Presentes autem propter carentiam sigilli nostri, sigillo domini Emerici voyvode Transsilvani fecimus consignari” (DL 52202.). — Szept. 28-án (DF 219699.) már volt pecsétje.

²⁴⁰ Az oklevelet, amely a nyúlszigeti apácáknak a fehérvári káptalannal folytatott perében elengedi a bírságok bírói részét, valószínűleg maga az országbíró állította ki Visegrádon, mivel a hátlapján Szécsi Miklós zöld viaszba nyomott gyűrűspecsétje van (DL 6053.).

²⁴¹ Bertényi I.: Országbírói intézmény 145.

²⁴² Júl. 15. (DF 207375.), aug. 8. (Vay oklt. 1342–1382. 308. sz.), szept. 7. (DF 265683.), 11. (DF 265727.) és 12. (Krassó III. 123.): „Presentes autem absentibus sigillis nostris, sigillo domini Emerici voyvode Transsilvani fecimus consignari”.

²⁴³ Nyers Lajos leírása (Nyers L.: A nádor bírói működése 66–67.) szerint László nádorsága idején egyidőben három pecsétet használt: a nagypecsétet (ez kb. 70 mm átmérőjű lovaspecsét volt), a középpecsétet (kb. 40 mm) és a kispecsétet (változó méretben, 23–33 mm). (Munkája nyomán egyértelmű, hogy a nádorok pecséthasználata még kutatójára vár.)

Visegrádon,²⁴⁴ mivel június 28-tól egyidőben zajlott Bars²⁴⁵ és Fejér,²⁴⁶ majd július 26-tól Zala,²⁴⁷ augusztus 11-től pedig Nyitra és Trencsén megyék közgyűlése.²⁴⁸ A nagy- vagy lovaspecsét magánál a nádornál, László hercegnél lehetett. Vajon a nádor hol lehetett? Egy biztos: május 22-én Damásdon volt a királlyal.²⁴⁹ A kérdés megválaszolásában további segítséget nyújtanak a király keltezési helyei: ezek szerint az uralkodó július 2-án és 3-án szintén Barson időzött,²⁵⁰ azaz nagy valószínűséggel László nádor legalábbis megjelent Barson a megye részére tartott közgyűlésén (ezt bizonyítja az előbb már idézett pecsétje is). Abból kiindulva viszont, hogy a nádor pecsétjei a közgyűlések zárultával sem tértek vissza a királyi székhelyre, azt (is) jelentheti, hogy a nádorváltást már jó előre elhatározták.

A nádorváltás időpontja környékén más tisztségekben is változások mutathatók ki. Szepesi Jakab országbíró elődje, Szécsi Miklós az országbíróságból történt leváltása után nyomban a szlavón bánság élére került (*comite Nicolao de Zeech per dominum nostrum regem in banatum regni Sclavonie sublimato prefatoque honore iudicatus curie sue nostra persona favente divina clementia sublimata*).²⁵¹ Lackfi Imre erdélyi vajda utóda pedig unokatestvére, csáktornyai Lackfi István lett, s jöllehet csak 1373. január 18-tól mutatható ki, biztosak lehetünk benne, hogy már ekkor megtörtént az ő kinevezése is.²⁵² Ezt a dátumot erősíti az is, hogy Lackfi István addig viselt dalmát-horvát bánágát 1372. október 1-jén már Durazzói Károly töltötte be,²⁵³ akinek szlavón báni címét viszont, mint láttuk, Szécsi Miklós kapta.²⁵⁴ A változások nem kerültek el a kisebb udvari méltóságviselőket sem, minden bizonnyal ekkor történt csere a tárnokmesterségben, ahol Dunajeci Jánost (utoljára május 3-án szerepel) Zsámboki János (először 1373. január 18-i méltóságsorban),²⁵⁵ míg a pohárnokmesteri tisztségben Cudar Pétert (1371. október 16-i) Cudar György (1373. január 18-i méltóságsor) váltotta.²⁵⁶

Az 1372 nyarán történt változások magyarázatára legutoljára Bertényi Iván vállalkozott, aki szerint a tisztségviselők nagymérvű cseréjének Erzsébet anyakirályné távolléte (azaz korábbi Lengyelországba távozása) adott lehetőséget,²⁵⁷ és így Szepesi Jakab

²⁴⁴ Noha júl. 18-án Szepesi Jakab nádori ítélőmester Visegrádon volt, de az akkor kibocsátott oklevelét átíró levél szerint azt saját pecsétjével erősítette meg (DF 235757.).

²⁴⁵ Gábor Gy.: Megyei intézmény 137. (A DL 58591. számú oklevélen a 33 mm átmérőjű, kiterjesztett szárnyú sast ábrázoló középpecsét van, vö. Nyers L.: A nádor bírói működése 67.)

²⁴⁶ DL 91797., 106165-6.

²⁴⁷ Gábor Gy.: Megyei intézmény 137.

²⁴⁸ Gábor: Megyei intézmény 137., továbbá DL 6051., 75553. — Ráadásul a két közgyűlés között, aug. 17-én Vasváron adtak ki a nádor nevében határjárásra felszólító parancslevelet (DF 261624.).

²⁴⁹ DL 47953.

²⁵⁰ DF 235757., titkospecsét; DL 92142., nagypecsét és Perényi 124. sz., „Commissio domini regis cum deliberatione baronum”.

²⁵¹ Szepesi Jakab országbíró 1372. okt. 21-i oklevele (DL 64084.).

²⁵² Engel P.: Archontológia I. 13.

²⁵³ Engel P.: Archontológia I. 23.

²⁵⁴ Első oklevele: okt. 17. Zágráb (Engel P.: Archontológia I. 18.).

²⁵⁵ Engel P.: Archontológia I. 38.

²⁵⁶ Engel P.: Archontológia I. 44.

²⁵⁷ Bertényi I.: Országbírói intézmény 52.

„megbízatásában ... a nagyúri érdekcsoportok kompromisszuma mellett, a királyi udvarnak egy olyan törekvését is felismerhetjük, amely a rendiség útján haladó köznemességben igyekszik politikai támaszt keresni.”²⁵⁸ Nos, hogy ez valóban megfelel-e a valóságnak, teljes bizonyossággal már biztosan nem fogjuk megtudni, a lezajlott tisztségviselőváltásokkal kapcsolatban azonban még tudunk újat mondani.

Az év elejétől fontos diplomáciai események játszódtak le Magyarországon: a király a rövid életű összezapás után kibékült IV. Károly császárral, s ennek jeleként a császár fia, Zsigmond számára megkérte Lajos Mária nevű lányának a kezét,²⁵⁹ majd mindezt Visegrádon, május 23-án Lajos király és felesége, Erzsébet királyné esküvel is megerősítették.²⁶⁰ A kötelezvény kiadása előtti napra datálhatóan fennmaradt az uralkodónak egy Damásdon írt, Himfi Benedek temesi ispánhoz szóló levele. Ebben az uralkodó meghagyta az ispánnak, hogy Orsova várát ne kezdje el építeni, illetve ha már elkezdte, függessze fel, mert az ügyben bárói tanácsával és határozatával akar intézkedni (*cum consilio et deliberatione baronum nostrorum facere intendimus*), az építkezéshez szükséges dolgok összegyűjtését azonban ne hagyja abba. Továbbá tudatta a volt bánnal, hogy Keresztelő Szent János születésének ünnepe előtti vasárnap (június 20.) Trencsénben fog tárgyalni Károly császárral, ezért szeretné, ha ő is eljönne a tanácskozásra.²⁶¹ Számunkra a levélből nem annyira a császári látogatás a fontos — ráadásul az nem is ekkor, hanem október elején Újvár várában jött létre²⁶² —, hanem a tanácskozásokról írtak, illetve a titkospecsét alatt található kancelláriai feljegyzés. E szerint az oklevél kiállítása Opuliai László herceg és nádor, Lackfi Imre erdélyi vajda és Bebek György királynéi tárnokmester relációjára történt.²⁶³ Mindez azt jelenti, hogy a hivatalban lévő és leendő nádor egy és ugyanazon a helyen tartózkodott. Ennek okán viszont érdemes részletesen is megvizsgálni a július és október közötti időszak okleveleit annak érdekében, hogy felderítsük merre és kikkel járt a király.

Az uralkodó július elején (2–3.) Barson,²⁶⁴ azután Zólyomban (5.),²⁶⁵ a hónap közepén Ligeten (azaz Véglesen),²⁶⁶ 17-től Szaltnán tartózkodott.²⁶⁷ Az augusztus elejét vadászattal töltötte.²⁶⁸ Innen a király Zólyomlipcsére ment (aug. 14.),²⁶⁹ majd szeptember

²⁵⁸ Bertényi I.: Országbírói intézmény 144.

²⁵⁹ Vö. Lajos király 1372. febr. 20-i, Budán kelt levelével (Árpád-kori és Anjou-kori levelek 283.).

²⁶⁰ Pór A.: Anjouk 301. (DF 278479.)

²⁶¹ Thallóczy L.: Bulgár bánság 610. IX. sz. (DL 47953.)

²⁶² Vö. Kronológia I. 222. és DL 6059. „*Commissio propria domini regis in suo hospicio regali facta*” (Sopron vm. I. 399.).

²⁶³ DL 47953., „*Relatio ducis et palatini, Emerici voyvode et Georgii Bubek*”.

²⁶⁴ DF 235757., titkospecsét; DL 92142., az átírás szerint nagypécset, valószínűleg titkospecsét, Perényi 124. sz., titkospecsét alatt: „*Commissio domini regis cum deliberatione baronum*”.

²⁶⁵ DF 237077.

²⁶⁶ DL 98170. (A helyre lásd Engel P.: Archontológia I. 455.)

²⁶⁷ DF 235757., titkospecsét.

²⁶⁸ Aug. 4. (DF 269221.), „*in Sevniche, loco venationis nostre*”. — Aug. 3-án a titkospecsét alatt Visegrádon adtak ki oklevelet (DF 238890.).

elejétől a hónap közepéig ismét Szalatnán találjuk az uralkodót.²⁷⁰ A szeptember végét már Pozsonyban töltötte a király,²⁷¹ ahonnan a már említett tárgyalásokra Újvárra ment (okt. 4.).²⁷² Innen Nagyszombat (5.)²⁷³ és Szempcen (8.)²⁷⁴ keresztül tért vissza Pozsonyba (okt. 9–10.).²⁷⁵ Pár napi időzés után Nagymartonon (okt. 13.)²⁷⁶ át Sopronba ment (14–16.),²⁷⁷ ahonnan visszaindult az ország belseje felé és néhány napig — nyilván vadászat céljából²⁷⁸ — Gerencsén (22–26.) tartózkodott.²⁷⁹ Végül a hónap végén Fehérváron (26.)²⁸⁰ találjuk.

A számunkra fontos időszakban (augusztus–október közepe) tehát a király környezetében folyamatosan kimutatható Lackfi Imre erdélyi vajda, majd nádor és Cudar György (királyi pohárnokmester), továbbá az egyháziak közül Kanizsai István zágrábi püspök (szept. 25., okt. 4., 16.)²⁸¹ és természetesen a titkospecsét kezelője, az alkancellár.²⁸² Egyszer-egyszer feltűnik Zámbó Miklós óbudai várnagy (szept. 29.)²⁸³, Besenyő János királyi familiáris²⁸⁴ (okt. 8.)²⁸⁵ és Szepesi Jakab országbíró (okt. 16.) is.

Az eddig ismert adatok alapján a következő megállapításokat tehetjük: 1) A királyi tanács tagjai (*barones*)²⁸⁶ nyár elejétől késő őszig — változó létszámban ugyan — folyamatosan kimutathatóak a király környezetében. 2) Az uralkodó kikérte a jelenlévő tanácsstagok véleményét: az október 6-i Szokolcának adott városfalépítési engedély szövegében olvashatjuk, hogy a döntés a főpapok és bárók tanácsával (*de prelatorumque et baronum nostrorum ad hoc accedente consilio*) született meg.²⁸⁷ Pár hónappal korábban — mint

²⁶⁹ DL 6049., a gyűrűspecstől alatt: „Relatio Emerici voyvode Transsilvani” (Sirok vár elzalogosítása Domoszlói Miklós hevesi ispánnak és ottani várnagynak), vö. DL 41874.

²⁷⁰ Szept. 3.: UGDS II. 393., a gyűrűspecstől (a szöveg szerint „sub secreti sigilli nostri testimonio”) alatt: „Relatio Emerici voyvode per Gallum notarium suum”; szept. 11.: DF 281825.; szept. 14.: Vay okt. 1342–1382. 310. sz., titkospecstől, „Relatio domini Georgii Zudar ex parte domini regis”.

²⁷¹ Szept. 25.: DL 6057.; szept. 29.: DL 101917., a titkospecstől alatt: „Commissio propria domini regis, in Posonio videlicet in domo nostri Saracheni”.

²⁷² DL 6059., a titkospecstől alatt: „Commissio propria domini regis in Uyvar in suo hospitio facta”.

²⁷³ DL 6060.

²⁷⁴ DL 60344., a titkospecstől alatt: „Commissio propria domini regis et relatio Iohannis Bisseneu”.

²⁷⁵ Okt. 9.: DF 250423., a gyűrűspecstől alatt: „Relatio Georgii Zudar”; okt. 10.: AGZ III. 46.

²⁷⁶ DL 41879., a titkospecstől alatt: „Relatio Emerici palatini”.

²⁷⁷ okt. 14.: DL 44041.; okt. 16.: DL 6068., a titkospecstől alatt: „Commissio propria et etiam relatio Emerici palatini”; DL 6069., a gyűrűspecstől alatt: „Relatio comitis Iacobi de Scepes”.

²⁷⁸ Schmidtmayer R.: Gerencsér 72.

²⁷⁹ Okt. 22.: DL 6070., a titkospecstől alatt: „Relatio Petri bani Zudar”; okt. 26.: DL 41881., a titkospecstől alatt: „Relatio Emerici palatini”.

²⁸⁰ DL 41885.

²⁸¹ DL 6057., 6059., 6068.

²⁸² Személye nem ismert (vö. Engel P.: Archontológia I. 90.).

²⁸³ DL 101917., adománylevél. – Engel P.: Archontológia II. 262.

²⁸⁴ Engel P.: Archontológia II. 34.

²⁸⁵ DL 60344. „Commissio propria domini regis et relatio Iohannis Bisseneu”. — Nov. 1-jén Megyerén is a király mellett van (DL 6072.).

²⁸⁶ Lásd a „báró” szó ekkori kettős, azaz egyházi és világi értelmezésére Kubinyi A.: Nagy Lajos 24. (mindezt alátámasztja, hogy a zágrábi püspök folyamatosan kimutatható a király környezetében).

²⁸⁷ DL 6060.

láttuk — egy korántsem ennyire kényes kérdésben, Orsova vár építésének mikéntje ügyében a mellette lévő „katonabárók”, Opuliai László nádor és Lackfi Imre erdélyi vajda, illetve Bebek György királynéi tárnokmester jelenlétén túl is igényelte mások tanácsát, vagy ahogyan azt az ügyben Himfi Benedek temesi ispánhoz szóló levelében írta: „a bárói tanácsával és határozatával akarunk intézkedni” (*cum consilio et deliberatione baronum nostrorum facere intendimus*).²⁸⁸

Mindezek alapján a nádorváltás jól előkészítettnek nevezhető és arra a többi méltóságviselő cseréjével egyetemben került sor. Kérdés, hogy mikor. Válaszomat azonban össze kell kapcsolnom az országbírói tisztségben történt változással. Mint ismert, Szécsi Miklós utoljára szeptember 6-án szerepel — saját kiadványában Visegrádon — országbíróként, utóda, Szepesi Jakab (nevében) először szeptember 10-én adtak ki oklevelet. Szepesi Jakab azonban nem a „semmiből” érkezett a bárói méltóságra: 1360 óta nádori ítélmester volt.²⁸⁹ Országbírói kinevezésével László nádornak mintegy hónapon át, azaz 1372 szeptemberében nem volt ítélmestere — elvileg. Adataink fényében ugyanis az eseményeket másképpen is rekonstruálhatjuk: mint láttuk, július–augusztus folyamán több megyében is közgyűléseket tartottak, amelyek egy részét az ítélmester, Szepesi Jakab vezette le. László nádor nevében az utolsó, Nyitra városa mellett tartott bírói gyűlés Nyitra és Trencsén megyék nemessége részére augusztus 18-án még zajlott.²⁹⁰ Az ítélmester annak végeztével minden bizonnyal csatlakozott a Zólyomlipcsén vagy Szalatnán tartózkodó királyi udvarhoz.²⁹¹ A társaság augusztusban azonban másik — talán nem mindenki által és nem annyira várt — látogatót is kapott: Erzsébet anyakirályné érkezett vissza Lengyelországból és rögvést a Luxemburgokkal zajló tárgyalások megtorpedózására tett kísérletet.²⁹² Megérkezése és nyilvánvaló lengyelországi kudarca után a király — a jelek szerint hosszas tanácskozások után — úgy határozott, hogy László nádortól elveszi tisztségét és kormányzói címmel küldi a Lengyel Királyság részét képező „Oroszország” teljhatalmú kormányzására.²⁹³ Ezzel együtt gyakorlatilag minden fontosabb méltóságban változtatásokra került sor. Ennek részeként Szepesi Jakab kapta meg az országbírói, Lackfi Imre pedig a nádori posztot. Most már csak arra a kérdésre kell válaszolnom, hogy mindez mikor történt. Az időpont behatárolásában a következő dátumok állnak rendelkezésünkre: Szepesi Jakab szeptember 10-én már országbíró, Lackfi Imre szeptember 22-én még erdélyi vajda, László opuliai herceg október 10-én már kormányzó. A dátumok, mint látható, nem egy időpontra mutatnak. Valószínűleg hosszabban elhúzódó döntési folyamatról lehetett szó, amely az újdonsült méltóságviselők pecséthasználata alapján egyfelől eltervezettnek, másfelől viszont rögtönzöttnek tűnik. Az utóbbira egyértelműen Szécsi Miklós pozícióváltása és Szepesi Jakab kinevezése utalhat, míg az előkészítettebb a nádorváltás tűnik. Az országbíró cseréjére a

²⁸⁸ Thallóczy L.: Bulgár bánság 610. IX. sz. (DL 47953.).

²⁸⁹ Bertényi I.: Szepesi Jakab; Bónis Gy.: Jogtudó értelmiség 58–59.

²⁹⁰ DL 37267.

²⁹¹ Kimutatni csak októberben tudjuk: okt. 16. Sopron (DL 6069.).

²⁹² Kronológia I. 221.

²⁹³ Bagi D.: Anjouk Krakkóban 76–78.

Szalatnán tartott királyi tanácsülésen, míg az új nádor kinevezésére — a talán Mihály-napjára összehívott²⁹⁴ — országgyűlésen, Pozsonyban került sor.

Lackfi Imre nádorsága meglehetősen rövid ideig, alig három évig tartott. A korábbi szakirodalom tisztsége elvesztésének módjában nem jutott közös nevezőre. Az egyik szerint a nádor előrehaladott kora miatt lemondott,²⁹⁵ míg a másik szerint május 2–8. között bekövetkezett halála miatt „vált meg” posztjától.²⁹⁶ Lackfi utolsó nádori kiadványa Visegrádon 1375. április 3-án kelt,²⁹⁷ két nappal később a király oklevelében még nádorként szerepelt.²⁹⁸ Ellenben az országbíró május 8-i okleveleivel már a nádori jelenlét előtt Lackfi Imre korábbi nádor oklevelei értelmében (*iuxta continentiam litterarum domini Emerici pridem palatini*) megjelentek pereit halasztotta Mihály-nap nyolcadára a nádori hivatal üresedése (*vacante honore ipsius palatinatus*) miatt.²⁹⁹ A volt nádor azonban nem halt meg, hiszen a szóban forgó év szeptember 30-án, a következő év február 28-án,³⁰⁰ sőt április 28-án³⁰¹ is szerepel forrásainkban. Ezzel persze még nem jutottunk közelebb a kérdés tisztázásához. A nádori tisztség még júliusban is üresedésben volt.³⁰² Az új nádor kinevezésére további hónapokat kellett várni, mígnem október 13-án Visegrádon már **Garai Miklós** nevében bocsátották ki okleveleket.³⁰³ Az e napon kiadott oklevelek közös jellemzője, hogy a

²⁹⁴ Mint láttuk, ekkor volt a király a városban.

²⁹⁵ Kumorovitz L. B.: 1375. évi hadjárat 968.; Bertényi I.: Anjouk kora 236. (a szerző szerint zárándoklatra ment).

²⁹⁶ Bónis Gy.: Jogtudó értelmiség 62.; Kronológia I. 222.

²⁹⁷ Engel P.: Archontológia I. 4.

²⁹⁸ DL 41969.

²⁹⁹ DL 6276-8., Vay oklt. 1342–1382. 329. sz.

³⁰⁰ Vö. Kumorovitz L. B.: 1375. évi hadjárat 968. — Megjegyzem, hogy a február 28-i Budán kelt oklevél szövege alapján Sztrigó és Csáktornya várak ügyében Lackfi Imre nem ítélezett személyesen, mivel ő Lackfi István erdélyi vajdával együtt az egyik peres fél („viri magnifici Emericus pridem regni nostri palatinus et Stephanus wayvoda Transsilvanus, fideles nostri et dilecti personaliter iuxta continentiam litterarum comitis capelle nostre evocatoriarum simplitium ipsam evocationem in Wisegrad facie ad faciem factam fore denotantium tertio die ferie secunde proxime post festum Beati Luce ewangeliste anno Domini 1373 in nostre serenitatis conspectu comparentes contra Nicolaum filii Nicolai de Haholt”) volt, az ítélezést ellenben a király bírótársaival együtt („unacum serenissimis principibus genetrice prefata et consorte nostris karissimis venerabilibusque in Christo patribus dominis Iohanne episcopo Iauriensis[!] postulato in archiepiscopatum Strigoniensis[!], Valentino Quinqueecclesiensis[!] et Demetrio Transsilvaniensis[!] episcopis ac viris magnificis Nicolao de Gara regni nostri palatino, comite Iacobo de Scepus iudice curie nostre, Petro Zudor regni Slavonie et Nicolao de Zeech condam banis, necnon Georgio Bubeek magistro tavarnicorum reginalium, Paulo de Lyzko magistro dapiferorum nostrorum ac Nicolai ianitorum reginalium magistro et quampluribus aliis regni nostri militibus et nobilebus iudiciario pro tribunali nobiscum adherentibus”) végezte (DL 73., az oklevél kiadása: Smičiklas XV. 182–194.).

³⁰¹ Zichy III. 622.

³⁰² Engel P.: Archontológia I. 4.

³⁰³ Garai Miklós nádor nevében ismerek egy 1375. jún. 12-én Visegrádon kibocsátott oklevelet, amely szerint az egri káptalan képviselője György-nap nyolcadán 42 napon át várakozott Pásztói Jánosra (DF 210636.), akit, mivel nem jelent meg, bírságban elmarasztaltak. A kérdéses oklevél dátumsorában minden bizonnyal valami hibádzik, ráadásul az októberben kiadott nádori oklevelekben szereplő pecsételési záradék sincs benne.

pecsételési záradékuk szerint az oklevelet Garai (macsói) báni pecsétjével erősítették meg (*presentes autem propter carentiam sigilli nostri palatinatus sigillo honore nostri banatus fecimus consignari*).³⁰⁴ E helyzet meglehetősen lassan változott: noha október 17-i dátummal már függőpecsételési privilégiumot adtak ki a nádor neve alatt,³⁰⁵ de abból, hogy a hónap végén, 29-én, továbbá november 2-án és 3-án is még a báni pecsétre vonatkozó záradékkal látták el az okleveleket,³⁰⁶ arra következtethetünk, hogy a privilégium megpecsételésére később, a pecsét elkészülte után került sor. Végül csak sikerült megvésetni a nádor hivatali pecsétjét, aminek jele, hogy december elejétől kezdve már azt használták.³⁰⁷ Mindezek alapján annyi következtetést már most levonhatunk, hogy a nádorváltás nem (így) volt eltervezve.

E ponton érdemes visszatérni I. Lajos király már idézett 1375. április 5-i levelére: ebben a király megparancsolta Lackfi Imre nádornak, illetve alvárnagyainak és officiálisainak, hogy a kezén lévő Trencsén várát tartozékaival — kivéve a felsorolt három várost: Trencsént, Bellust és Lévát, amelyet magának tart meg — adja át *honor* címén Bebek György királynéi tárnokmesternek.³⁰⁸ Hogy a parancslevél kézhezvétele után — amellet, hogy a *honor* átadása lezajlott — mi történt, csak találgatni lehet. A későbbi fejlemények ismeretében (azaz a nádori méltóság májustól október elejéig, öt hónapig üresedésben volt) azonban talán nem tévedek nagyot, ha azt mondom, hogy Lackfi Imre minden bizonnyal még a György-napi nyolcad előtt — érzékelve a bizalomhiányt és talán megelőzve leváltását — lemondott a nádori méltóságról. E feltételezett lemondás híre nem a legjobbkor érhetette az uralkodót, mivel éppen hadjáratra készült³⁰⁹ — igaz nem Havasalföldre,³¹⁰ hanem a szörényi bánság visszavételére.³¹¹ A hadjárat, bárhová is irányult végül, győzelemmel ért véget és a

³⁰⁴ DL 41988., 72850., 77623., DF 233889.

³⁰⁵ DF 257543., „pendentis et autentici sigilli nostri”.

³⁰⁶ Visegrád. DL 102355., 85423., DF 219745., 219748.

³⁰⁷ 1375. dec. 4. (DL 41994.)

³⁰⁸ „nos castrum Trinchiniense unacum aliis castris ad ipsum pertinentibus ... Georgio Bubek magistro tavarnicorum reginalium pro honore duximus committenda exceptis tribus civitatibus, videlicet Trinchinio, Belus et Leva vocatis, quas pro nobis conservavimus, quare fidelitati vestre mandamus, quatinus de ipsis castris nostris et earum tenutis excipientes manus vestras ipsa eidem ... Georgio Bubek vel suo homini, latori presentium statuatis et assignetis et hoc idem iniungimus vestris vicecastellanis et officialibus firmo sub precepto” (Fejér IX/5. 37. [DL 41969.], idézi Engel P.: Archontológia I. 448.). — György október 12-én Visegrádon a királynak Trencsén városa érdekében kiadott oklevél kiállítási parancsát továbbította a kancelláriának (DF 243821., „Relatio magistri Georgii Bubek”).

³⁰⁹ Lásd az országbíró 1375. máj. 8-i perhalasztóleveleit (Vay oklt. 1342–1382. 328. sz., Zichy III. 603.).

³¹⁰ Kumorovitz L. B.: 1375. évi hadjárat 922. — A hadjárat törökellenes voltát cáfolta Engel P.: Török-magyar háborúk 561–562. — A Kumorovitz tanulmányában leírtak Engel Pál állítása és az alábbi jegyzetben idézett oklevél fényében újragondolásra szorulnak, de mindez témánkhoz nem kapcsolódik szorosan.

³¹¹ Lásd erre Lajos király Temesváron kelt, 1375. szept. 30-i adománylevelét, amely szerint Kamarjai Jakab fia István somogyi várjobbágyot Kamarja nevű birtokával együtt a szörényi bánság visszavételkor tanúsított vitézségeért („fidelitatis et fidelium servitiorum meritis magistri Stephani filii Iacobi filii Karachuny de Kamarya per eundem nobis et sacre corone in diversis et arduis negotiis nostris et regni nostri, specialiter vero reobtentationis banatus nostri Zeuriniensis factis et impensis”)

sereget vezető személyt, Garai Miklós macsói bán Lajos — Kumorovitz állítása szerint — „jutalomból” kinevezte nádorrá.³¹²

A nádori tisztség öt hónapon át maradt betöltetlen, ami egyfelől nagyobb problémát nem jelentett, mivel György-napjáról a pereket általános királyi rendelettel a királyi hadjárat miatt Mihály-nap nyolcadára halasztották,³¹³ illetve a király a nádori jelenlétén folyó perek intézését az országbíróra bízta,³¹⁴ másfelől viszont ilyen hosszantartó üresedése a legelső világi méltóságnak legalábbis szokatlan volt. Kérdés, milyen okból nem igyekeztek betölteni azt. Mielőtt erre rátérnénk, vegyük végig, hogy milyen posztokon történtek még változások. Engel Pál munkája alapján három bárói méltóságban cserélődtek a személyek: a macsói bánságot, amelyet addig Garai Miklós viselt, Horváti János kapta, míg a dalmát-horvát bánság élén Szécsi Miklóst — aki július 25-én már nem viselte azt³¹⁵ — Durazzói Károly váltotta (mindketten először 1376. január 25-én mutathatók ki új tisztségükben).³¹⁶ Az udvarmesterséget Dunajeci János halála után az év folyamán Cudar György nyerte el.³¹⁷ A megyésispánok sorában egyrészt Lackfi Imre nádor honorjához (Nyitra és Trencsén), másrészt a macsói bán honorjához (Bács, Bodrog, Baranya) tartozó megyék élén történt változás. Ugyanakkor Garai Miklós nádorként szintén kapott ispánságokat: Pozsony megyéét (1375. június 4-e — amikor még Dunajeci János alispánja adott ki oklevelet³¹⁸ — után), a temesi és a hozzákapcsolt ispánságokat (amelyeket előtte Himfi Benedek tartott kezében).³¹⁹ Ebből a szempontból fontos, hogy a temesi ispánsággal összekapcsolt Krassó megyében július 21-én még Himfi alispánja adott ki oklevelet.³²⁰ Ezeken túl ebben az évben még Abaúj, Borsod, Somogy, Szatmár és Zemplén megyék élén cserélték az ispánt.³²¹ (Abaúj és Zemplén megyék ispánságát Opuliai László kapta meg — utóbbi megyében 1375. július 31-én már alispánja adott ki oklevelet).³²² A felsorolt ispánváltásokból számunkra a Krassó megyei a fontos: július 21-én még a korábbi ispán helyettese adott ki oklevelet.

megnemesítette (Smičiklas XV. 144., DF 218641.). — A család későbbi pályafutására lásd Pálosfalvi, T.: *The Noble Elite* 260–265.

³¹² Kumorovitz L. B.: 1375. évi hadjárat 967.

³¹³ Az adatokat lásd a korábbi jegyzetekben!

³¹⁴ Szepesi Jakab országbíró 1375. július 5-i Visegrádon kelt oklevele: „vacante honore palatinatus [...] domino nostro rege universas regnicolarum suarum causas coram domino palatino habitas, tamdiu donec [...] per suam maiestatem in honorem palatinatus preficeretur nobis adiudicari committente” (Sopron vm. I. 414., idézi Engel P.: *Archontológia* I 4.).

³¹⁵ Lásd erre a Kumorovitz Bernát által idézett királyi levelet (Kumorovitz L. B.: 1375. évi hadjárat 919., 976., amit megerősít, hogy szept. 30-án mint volt bán szerepel [KDMK I. 65.]).

³¹⁶ Engel P.: *Archontológia* I. 28., 23. — Vö. Kumorovitz L. B.: 1375. évi hadjárat 969.

³¹⁷ Engel P.: *Archontológia* I. 51.

³¹⁸ Engel P.: *Archontológia* I. 167.

³¹⁹ Engel P.: *Archontológia* I. 203.

³²⁰ Engel P.: *Archontológia* I. 144.

³²¹ Vö. Engel P.: *Archontológia* I. 95., 119., 176., 242., Szatmár 29–30.

³²² Engel P.: *Archontológia* I. 242., 95. — A herceg május 3-án még e tisztségei nélkül szerepelt: DF 238912., ugyanígy egy hónappal korábban is: DL 98187., DF 287481. — Ez persze nem feltétlenül bizonyítja, hogy ekkor még nem viselte az ispánságokat, mivel egy szept. 30-i tanúsorban sem tüntették fel hercegségein és kormányzóságán túl címeit (KDMK I. 65.).

Visszatérve immáron a nádori méltóságra, ott is azt látjuk, hogy Szepesi Jakab országbíró 1375. augusztus 8-i, a nádori jelenlétén kiadott, a szóban forgó pert Mihály-nap nyolcadára halasztó levelében a nádori méltóságot még üresedésben lévőnek jelezte.³²³ Viszont ezzel szemben a király Temesváron augusztus 28-án kiadott általános perhalasztó levele a felsorolt világi bírák mellett már a nádornak is szól.³²⁴ A nádor szó mellett azonban nem áll semmilyen (például jövőbeni) jelző, így annyi kijelenthetőnek látszik, hogy legalábbis már tervbe vehették a nádori honor betöltését. Kérdés: mikor és hol? A válasz előtt azonban röviden ismertetnem kell Lajos király vonatkozó időszak alatti tartózkodási helyeit. (A feladat nem túl egyszerű, mivel a királyi pecséthasználat első látásra meglehetősen összevissza képet mutat, ám szerencsénkre ezt Kumorovitz L. Bernát már korábban tisztázta.³²⁵)

A király Szencen (ápr. 5.),³²⁶ Semptén (12.)³²⁷ át Visegrádra (24.),³²⁸ majd innen Várad (máj. 1.)³²⁹ érintésével Temesvárra ment (13.).³³⁰ Temesvárról Apáca falun (21.)³³¹ és Mezősomlyón (máj. 24.)³³² át Hátszegre utazott (jún. 7.),³³³ ahonnan visszatért Gyulafehérvárra (17.).³³⁴ A püspöki székhelyről Szebenbe (26–29.),³³⁵ innen Szászhalmon (júl. 1.)³³⁶ és Zomboron (25.)³³⁷ keresztül Kolozsvárra (aug. 12–14.)³³⁸ érkezett. A városból valamikor a hónap közepe után Temesvárra ment, ahol talán egy hetet tölthetett (aug. 28.–szept. 1.).³³⁹ Végül valamikor szeptember első hetében felkerekedhetett és Budára tért (szept. 18–30.).³⁴⁰ Itt nem tudni mennyi ideig időzött, mivel október második hetére

³²³ „honore palatinatus vacante” (DL 75545.).

³²⁴ „vobis palatino et iudici curie nostre vestras etiam vices in iudicatu gerentibus” (DL 41984.).

³²⁵ Kumorovitz L. B.: 1375. évi hadjárat 925.

³²⁶ DL 41969., titkospecsét.

³²⁷ DL 98187., a titkospecsét alatt: „Relatio Ladislai ducis Opulie”.

³²⁸ DL 6271., titkospecsét.

³²⁹ DL 89513-4., 89754., gyűrűspecsét, DF 269199., a pecsét alatt: „[...] episcopi Waradiensis”. — A titkospecsét ezidőtájt Pozsonyban járt: máj. 3. (DF 227669., 238912., a titkospecsét alatt: „Deliberatio baronum, videlicet Demetrii episcopi, Ladislai ducis, Petri bani et iudicis curie, scilicet domini Iacobi”).

³³⁰ Temes 132., 15-i kelettel, vö. DF 278631., nagypecséttel.

³³¹ Temesi bánság 517., a gyűrűspecsét alatt: „Relatio magistri Iohannis Treutul”.

³³² Vay oklt. 1342–1382. 331. sz. — Máj. 22-én a titkospecséttel még Visegrádon erősítettek meg oklevelet: DF 238915-6.

³³³ Krassó III. 290.

³³⁴ DL 87490., a titkospecsét alatt: „Commissio domini regis dominis episcopis Transilvano et Quinqueecclesiensi facta”.

³³⁵ DL 60359.; UGDS II. 436.

³³⁶ Doc. Val. 259., nagypecsét.

³³⁷ Kumorovitz L. B.: 1375. évi hadjárat 976. (DL 6661.), a gyűrűspecsét alatt: „Relatio magistri Iohannis Treutul”.

³³⁸ UGDS II. 437., a titkospecsét alatt kancelláriai jegyzet; Uo. 438. (= Fejér IX. 5. 38.)

³³⁹ DL 41984. és 33977., mindkettő gyűrűspecséttel.

³⁴⁰ Házi I/1. 170., gyűrűspecséttel; szept. 21.: DL 6299.; szept. 29.: DF 238927., titkospecsét; szept. 30.: KDMK I. 64., „datum per manus” Bálint pécsi püspök, kancellár, nagypecsét („presentes ... privilegiales pendentis sigilli nostri autentici simplicis munimine roboratas”). — E jól alakuló képet némileg megzavarja a korábban már idézett szept. 30-i Temesváron kelt királyi adománylevél

visszatért Visegrádra (okt. 12.),³⁴¹ de sokáig nem tartózkodott a királyi székhelyen sem, mert a hónap közepén már Zólyomban volt, ahol a következő hónap elejéig maradt (okt. 16.–nov. 2.).³⁴²

A király tartózkodási helyei híven mutatják az 1375. év közepének mozgalmas időszakát: április végi visegrádi elindulásától október első felében történt visszaérkezéséig csak Budán töltött el egyhuzamban több mint egy hetet. A fontos döntések meghozatalára tehát, amellet, hogy az ekkor zajló hadjárat ideje nyilván nem lehetett alkalmas, csak szeptemberben, Lajos és udvara budai tartózkodása alkalmával nyílt lehetőség. Ekkor a királyon kívül biztosan itt tartózkodott Alsáni³⁴³ Bálint pécsi püspök, kancellár,³⁴⁴ Telegdi³⁴⁵ Tamás esztergomi érsek, 'de Surdis'³⁴⁶ János váci püspök (és egyúttal kincstartó³⁴⁷), László oppelni herceg, Szepesi Jakab országbíró, Lackfi Imre volt nádor és Szécsi Miklós volt bán (szept. 30.),³⁴⁸ illetve még Demeter erdélyi püspök, titkoskancellár (szept. 29.)³⁴⁹ és Garai Miklós macsói bán jelenléte feltételezhető.³⁵⁰ Az országnagyokon túl Sopron (szept. 18.)³⁵¹ és Pozsony (szept. 29.)³⁵² városok képviselői is megjelentek a későbbi fővárosban. (Ráadásul Krakkó város képviselői is éppen ekkor jelentek meg [szept. 30.].)³⁵³ Mielőtt tovább lépnénk, emlékezetünkbe kell idézni, hogy Garai Miklós első nádori szereplését október 13-ról ismerjük. Ugyanerről a napról van azonban egy másik nem kevésbé fontos változásra is az első adat.³⁵⁴ Szepesi Jakab

(Smičiklas XV. 144., DF 218641.). Kumorovitz L. Bernát ezt az oklevelet még nem ismerte, és abból kiindulva, hogy a gyűrűspecstől szept. 18-án és 30-án Budán keltek oklevelek (Kumorovitz L. B.: 1375. évi hadjárat 925.) visszavezette a királyt Budára, mivel a mondott oklevélben nem szerepel a pecsét neve, egyelőre jobbat magam sem tudok, mint Kumorovitz. Ugyanakkor a későbbi kutatás feladata kideríteni, hogy Temesváron ki adott ki a király nevében oklevelet. (Az alkancellár biztosan nem, mivel ő szerepel a szept. 30-i budai oklevél tanúsorában.) — Időközben a nagypecsét visszatért Visegrádra: szept. 26. (DF 219737.).

³⁴¹ DF 243821., a titkospecstől alatt: „Relatio magistri Georgii Bubek”.

³⁴² DL 6304., titkospecstől; nov. 1.: DL 41990., a titkospecstől alatt: „Relatio Petri Zudar bani et per eum sigillata”; nov. 2.: DL 52677., titkospecstől.

³⁴³ Engel P.: Archontológia I. 73.

³⁴⁴ A nagypecsét időközben, szept. 26-án Visegrádon (DF 219737.) is járt.

³⁴⁵ Engel P.: Archontológia I. 64. (Az adat fényében érsekségének vége módosítandó.)

³⁴⁶ Engel P.: Archontológia I. 75.

³⁴⁷ DF 255596. (1375. máj. 29.)

³⁴⁸ KDMK I. 65.

³⁴⁹ Mivel a titkospecstől szept. 29-én Budán (DF 238927.) erősítették meg oklevelet, így a pecsétet kezelő titkoskancellárnak is ott kellett lennie (vö. Kumorovitz L. B.: 1375. évi hadjárat 924.).

³⁵⁰ A nádori hivatal elfoglalása után a macsói báni pecsétjével erősítették meg okleveleit, mivel a pecsétnek valahogyan el kellett jutnia Visegrádra, így vagy — a legegyszerűbb változatot nézve — Garai, vagy valamelyik embere hozhatta oda.

³⁵¹ Házi I/1. 170.

³⁵² DF 238927.

³⁵³ KDMK I. 64. (Lajos király leányai nevében is megerősítette Krakkó városának a korábbi lengyel királyoktól kapott szabadságait.)

³⁵⁴ Bertényi I.: Országbírói intézmény 162–163.; Bónis Gy.: Jogtudó értelmiség 59. — Engel Pál adattárában 1376-ra tette a változást (Engel P.: Archontológia I. 8., 38., II. 229.), míg monográfiájában már 1375-től számította ő is Szepesi Jakab városok feletti bíróságát (Engel P.: Szent István birodalma 165.).

országbíró e napról fennmaradt hét okleveléből hatban az eddig is viselt címe mellett megjelenik egy másik is: a királyi városok bírása (*iudex ... universarum civitatum regalium*).³⁵⁵ (E cím használata az ezt követő napokban nem volt még következetes.)³⁵⁶

A két jelentős változás szemmel láthatóan egyszerre következett be, és ha mindezek mellé tesszük a fentebb elősorolt adatokat, akkor valószínűvé válik, hogy szeptember második felében Budán a király és az országnagyok részvételével tanácskozások folytak. (Nem elégszer hangsúlyoztam még, Garai Miklós nádor októberi és novemberi kiadványai egy kivételével tartalmazzák azt a pecséthelyettesítési záradékot, amely szerint még nem készült el a nádori pecsét[nyomó].) Hogy azután a megbeszélések csak a királyi tanácsban vagy országgyűlésen is zajlottak, azt ma már nehéz lenne megmondani.³⁵⁷

Garai Miklós nádorsága majdnem napra pontosan egy évtizedig tartott: utolsó kiadványát 1385. augusztus 28-ról ismerjük.³⁵⁸ A tisztségben utóda **Szécsi Miklós**, I. Lajos király egyik legtöbbet foglalkoztatott bárója³⁵⁹ lett, akit először szeptember 17-én lehet kimutatni a tisztségben.³⁶⁰ A hivatalát a napokban nyerhette el, mivel alig egy héttel későbbi, szeptember 26-án, Budán a nádori jelenléten kelt oklevelét a gyűrűspecstjével erősítette meg, mivel nádori pecsétnyomói még nem készültek el.³⁶¹ (Október 6-án már használták a nádori pecsétjét.³⁶²)

Az ekkor történt nádorváltás politikatörténeti hátterét a szakirodalom két okkal magyarázza: Zsigmond unokatestvérei segítségével betört az országba, elfoglalta Pozsony megyét, majd a herceg és hívei Budára jöttek, és kikényszerítették a „kormányváltást”.³⁶³ Fügedi Erik megfogalmazása szerint „az új kormányban mindhárom párt vezetői helyet kaptak”,³⁶⁴ míg Süttő Szilárd ugyanígy, de más szavakkal jellemezte a történeteket: „Egyfajta 'nemzeti egységkormány' vagy 'nagykoalíció' mintájára osztozkodtak a javadalmakon.”³⁶⁵ Tehát mint látható, sem az okokban, sem a végeredményben nincsenek véleménykülönbségek. Ellenben a nádori méltóság betöltése terén már korántsem ilyen nagy

³⁵⁵ DL 6303., 24916., 85422., 89456., Zichy III. 614., 615. — Amiben nincs: DL 6302.

³⁵⁶ Nem tünteti fel: okt. 14.: DL 86624.; okt. 15.: DF 253468.; okt. 22: DL 83345.; okt. 25.: DL 60360., mindegyik Visegrádon kelt. — Feltünteti: okt. 17., Pozsony: DL 83344.; okt. 22., Visegrád: DL 41989.; okt. 28., Visegrád: DF 219738.

³⁵⁷ A változásokat Bertényi Iván — Gerics József nyomán — az államkormányzat reform intézkedéseivel hozta összefüggésbe (Bertényi I.: Országbírói intézmény 156–167.), Engel Pál pedig ifjabb Erzsébet és Garai Miklós „mozgalmához” kötötte azt (Engel P.: Szent István birodalma 162–165.).

³⁵⁸ Süttő Sz.: Anjou I. 157. (DF 220019.)

³⁵⁹ Engel P.: Archontológia II. 222.

³⁶⁰ Süttő Sz.: Anjou I. 157., II. 262. (DF 280246.)

³⁶¹ „Presentes autem eo, quod sigilla nostra pro ipso honore palatinatus adhuc nondum sunt sculpta et ordinata, sigillo nostro anulari fecimus consignari” (Pannonhalmi konv. I. 285.).

³⁶² DL 39114.

³⁶³ Bertényi I.: Országbírói intézmény 181.; Fügedi E.: Könyörülj bánom 94–95.; Süttő Sz.: Anjou I. 97–98.

³⁶⁴ Fügedi E.: Könyörülj bánom 94.

³⁶⁵ Süttő Sz.: Anjou I. 98.

az összhang. Az egyik vélemény szerint Garai Miklós lemondott (Bertényi Iván),³⁶⁶ a másik szerint Erzsébet királyné mentette fel augusztus 28-án a tisztségéből (Fügedi Erik),³⁶⁷ illetve volt, aki nem foglalt állást a kérdésben (Süttő Szilárd).³⁶⁸

1385 őszének elején azonban nem csak a nádori honorban, hanem további kilenc bárói méltóságban történt változás. Mivel a tisztségviselők hivatalviselésének időhatárait Engel Pál összegyűjtötte,³⁶⁹ illetve azok közül néhányat Süttő Szilárd annak idején részletesen megindokolva módosított,³⁷⁰ így most csak táblázatos formában közlöm az akkor kimutatható váltásokat (lásd a 3. táblázatot).

3. sz. táblázat. Az 1385. augusztus–szeptember lezajlott tisztségviselő cserék

tisztség	a régi viselője	utolsó szereplése	az új	első szereplése
nádor	Garai Miklós	1385. VIII. 28.	Szécsi Miklós	1385. IX. 17.
országbíró	Szentgyörgyi Tamás	1385. VIII. 22.	Kaplai János	1385. X. 2.
erdélyi vajda	Losonci László	1385. VIII. 19. ³⁷¹	Lackfi István	1385. X. 2.
szlavón bán	Alsólendvai Bánfi István és János	1385. VIII. 1. ³⁷²	üresedés	1385. X. 2.
dalmát-horvát bán	Kaplai János	[1385. X. 2. e.] ³⁷³	Garai Miklós	1385. X. 2.
macsói bán	Kórógyi István	1385. III. 8.	Horváti János	1385. X. 2.
tárnokmester	üresedés	1385. IX. 27.	Zámbó Miklós	1385. X. 2.
lovázmester	üresedés	–	Simontornyai Lackfi István	1385. X. 2.
ajtónállómester	üresedés	–	Alsáni Pál	1385. X. 2.
királynéi lovázmester	üresedés	[1385. X. 2.] ³⁷⁴	Kaplai Dezső	1385. XI. 13.

A királynéi lovázmesterség kivételével az összes méltóság betöltésére 1385. október 2. előtt sor került. A tisztségviselők egy-egy méltóságban történt utolsó említésénél már nem ennyire egyöntetű a kép, habár az jól látszik, hogy a súlypont augusztus végére esik. Mint ismert,

³⁶⁶ Bertényi I.: Országbírói intézmény 181.

³⁶⁷ Fügedi E.: Könyörülj bánom 93.

³⁶⁸ Vö. Süttő Sz.: Anjou I. 97.

³⁶⁹ Engel P.: Archontológia I., lásd az egyes méltóságviselőknél!

³⁷⁰ Süttő Sz.: Anjou I. 169–172.

³⁷¹ Alvajdájának oklevele. Mária királynő szept. 17-i, a nádorhoz szóló, a Losonciak érdekében kibocsátott levelében László vajda („magnifici viri Ladislai wayvode”), mint királynői szolgálatban a tengerentúlon tartozkodó szerepel (Süttő Sz.: Anjou II. 262.), de éppen ez utóbbi kitétel miatt, vajdai méltósága Erdély nevének említése nélkül a jelen esetben már csak mint nevéhez kötődő cím áll.

³⁷² Az oklevelük Budán kelt!

³⁷³ Mindkét fentebb idézett munkában 1385. okt. 16-i adatot hoznak méltóságviselése utolsó időpontjaként, csak hogy ez egy Zarában kelt közjegyző oklevél, amelynek elején a szokásoknak megfelelően feltüntették, hogy az oklevél kiadásának időpontjában Mária a királynő, de Matefaris Péter a zárai érsek, míg Benedek fia János volt a dalmát-horvát bán és zárai ispán (Smičiklas XVI. 554.), az oklevél adatát sem a távolság, sem pedig formális méltóságjelölő funkciója miatt Kaplai János hivatalviselésének záró időpontja megállapításához nem lehet felhasználni.

³⁷⁴ A részükre szóló 1385. okt. 2-i privilégiumban még nem szerepel tisztsége; ez hosszú idő után az első királynői oklevél, amelyen a Demeter esztergomi érsek őrizetében lévő nagypecsét függ (Süttő Sz.: Anjou I. 78–79.; DL 7086.).

Zsigmond szeptember folyamán³⁷⁵ érkezett meg Budára híveivel, ahová a hónap közepén Mária királynő is átjött Visegrádról.³⁷⁶ A jelek szerint Erzsébet királyné viszont ki sem mozdult Budáról július eleje óta.³⁷⁷ A hónap vége felé — esetleg október elején — megtörtént Mária és Zsigmond házasságkötése, Demeter érsek-bíboros is feladta eddigi tartózkodó magatartását,³⁷⁸ továbbá az október 2-i privilégium már az újonnan kinevezett országnagyok neveit tartalmazta (lásd a 3. táblázatot).³⁷⁹ Mindezen adatainkból egyenesen következik, hogy akár lemondott, akár lemondatták Garai Miklós nádort a tisztségéről,³⁸⁰ az új nádor kinevezésére a szeptember közepén tartott budai országgyűlésen kerülhetett sor (ne feledjük, hogy az új nádor már szeptember 17-én felbukkan, de pecsétnyomója 26-án még nem volt készen). Annak bizonyítására, hogy mindez országgyűlésen történt, két érvet tudok felmutatni: 1) ebben az időpontban mindhárom ellentétes frakció képviselői és kíséretük Budán tartózkodott, illetve 2) ekkora mértékű tisztségviselőcserére a „nyilvánosság bevonásával” (azaz a három „párt” képviselőinek jelenlétében) más módon nehéz lett volna sort keríteni.

A királynő, királyné és kíséretük egy részének (Garai János, Treutel János volt tárnokmester, Alsáni Pál ajtónállómester és fiai, Kanizsai István, Kórógyi István volt macsói bán) foglyul ejtése, másik részüknek pedig, köztük Garai Miklós volt nádornak 1386. július 25-én Diakóvárnál bekövetkezett lemészárlása új helyzetet teremtett az országban.³⁸¹ A sajnálatos események híre minden bizonnyal igen hamar Budára érhetett, amire az ott tartózkodó országnagyok Szécsi Miklós nádor — elméleti és Lackfi István lovászmester gyakorlati — vezetésével augusztus 27-re országgyűlést hirdettek Székesfehérvárra.³⁸² A békeltető³⁸³ országgyűlésen adataink alapján Zsigmond luxemburgi őrgróf is részt vett (augusztus 22-én Budán ő nevezte ki Losonci Istvánt és Lászlót Temes és Csanád megyék élére,³⁸⁴ míg szeptember 6-án Székesfehérváron adományozott birtokot Sárói Lászlónak).³⁸⁵ A tanácskozásokon megjelent országnagyok kompromisszumos javaslatot tettek a helyzet rendezése érdekében, de békejobbjuk nem érte el a várt eredményt, ezért az események meggyorsítása érdekében újabb országgyűlést hívtak össze, ezúttal ősz közepére. Rugonfalvi Kiss István annak idején még azt írta, hogy az országgyűlésre nincsen „semmi közvetlen

³⁷⁵ Az első adat szept. 22-ről van (Itineraria 1382–1438. 56.).

³⁷⁶ Az első adat szept. 17-ről van (Itineraria 1382–1438. 37.).

³⁷⁷ Itineraria 1382–1438. 163.

³⁷⁸ Süttő Sz.: Anjou I. 98–99. (A házasságkötésről okt. 16-án már Troyes-ban tudott a korábban Máriának kiszemelt férj, Orléans-i Lajos.)

³⁷⁹ DL 7086.

³⁸⁰ Szécsi Miklós nádor 1385. okt. 21-i oklevelében így írt erről: „domino Nicolao palatino ab ipso honore palatinatus remoto” (DF 265526.), ami inkább amellel szól, hogy leváltották. (A formula történeti értékére lásd az 1.3.1. fejezetet!)

³⁸¹ Süttő Sz.: Anjou I. 141–142.

³⁸² R. Kiss I.: 1386. évi ogy. 725.; Mályusz E.: Zsigmond uralma 19. — Az országgyűlés határozatainak kiadása: DRH 1301–1457. 149–153.

³⁸³ Süttő: Anjou I. 144.

³⁸⁴ Mályusz E.: Zsigmond uralma 20.

³⁸⁵ Süttő Sz.: Anjou II. 415.

adatunk; de teljes joggal feltételezhetjük abból, hogy az év őszén új nádor, Simontornyai [helyesen: Csáktornyai] Laczfi István lépett az öreg, tehetetlen Széchy Miklós helyébe. Bármit gondolkozunk a nádori szék betöltéséről, nem tehetjük fel, hogy ezen alkalommal nem országgyűlés választotta a nádort.”³⁸⁶ Rugonfalvi Kiss feltételezését ma már egy oklevéllel is alátámaszthatjuk. Zsigmond őrgróf meglepő módon 1386. október 27-én ismét Székesfehérváron tartózkodott és Sárói László relációjára bizonyos birtokokat adományozott Turóci Jakabnak és Benedeknek,³⁸⁷ az előbbi éppenséggel Bebek Imre országbíró kőrösi (al)ispánja is volt egyben.³⁸⁸ Az oklevélben ráadásul a birtokok adományozása kapcsán hangsúlyozták, hogy az „a főpapokkal és bárókkal folytatott tanácskozás révén” (*matura deliberatione prelatorum et baronum dicti regni Hungarie prehabita*) történt. Merőben szokatlan ez a kitétel az oklevélben, hiszen sem korábbi, sem későbbi — 1387. március 31-e előtti — adományleveleiben nem találunk a főpapokra és bárókra történő hivatkozásokat, így viszont nem tudunk másra gondolni, hogy ekkor azok valóban Székesfehérváron tartózkodtak — nem az adomány megtételéről tanácskoztak, hanem új nádort választottak.³⁸⁹ Szécsi Miklós utoljára 1386. október 13-án,³⁹⁰ míg utódja **Lackfi István** először 1387. január 27-én, Dombró városában kelt királyi oklevél relátoraként szerepel új címével. A nevében a nádori jelenlét által kiadott első hivatali kiadványai az 1387 vízkereszti nyolcadáról ismertek.³⁹¹

1.2.3. A nádorváltások Luxemburgi Zsigmond uralkodása idején

Lackfi István nádor öt évvel később, 1392 késő őszén vesztette el tisztségét.³⁹² Az utolsó adat hivatalviselésére november 13-ról, Visegrádról, tehát bírói székén kiadott oklevélből ismert, ám feltétlenül figyelmet érdemel, hogy előtte két nappal egy privilégium méltóságsorában már üresedésben lévőnek mondják a nádorságot (*honore palatinatus regni nostri vacante*).³⁹³ Meglepő, hogy az egyik rendes bírói fórum vezetőjét éppen a bírósági „nagyüzem” kezdetén cserélték le, így némi gyanút táplálhatunk az iránt, hogy valami másnak is kellett ekkor történnie.

³⁸⁶ R. Kiss I.: 1386. évi ogy. 732. — Süttő Szilárd véleménye szerint a váltás Szécsi Miklós visszavonulása miatt következett be, s Lackfi 1386/1387 fordulóján foglalta el székét. (Süttő Sz.: Anjou I. 145., a vonatkozó, 821. jegyzetben pedig így írt: „Rugonfalvi Kiss István feltételezése, hogy Lackfi István nádori kinevezésére külön országgyűlést hívtak volna össze, nélkülözi mind a bizonyítékot, mind a valószínűséget.”)

³⁸⁷ Süttő Sz.: Anjou II. 430.

³⁸⁸ Engel P.: Archontológia I. 9., 18., 254.

³⁸⁹ Engel Pál annak idején úgy fogalmazott, hogy a „királyi tanács — vagy talán még az országgyűlés — Lackfi Istvánt tette meg nádorrá” (Engel P.: Szent István birodalma 170.).

³⁹⁰ Süttő Sz.: Anjou II. 421–423.

³⁹¹ C. Tóth N.: Lackfi nádor 88., 99.

³⁹² Engel P.: Királyi hatalom 35–36., Mályusz E.: Zsigmond uralma 36.

³⁹³ Engel P.: Archontológia I. 4. (DL 33097.) – E napról több, Frangepán János részére kiadott privilégium is fennmaradt (ZsO I. 2674., 2676. sz.).

Zsigmond király október 25-i nagyszombati tartózkodása³⁹⁴ után legközelebb november 13-án mutatható ki, ekkor már Budán, s ugyanezen oklevél szerint ifjabb Garai Miklós szintén ott volt.³⁹⁵ Érdekes módon rövid idő múlva az országbírói jelenlét kiadványait is Budán bocsátották ki: Kaplai János neve alatt november 16-án még Visegrádon,³⁹⁶ míg 19-én már Budán adták ki az oklevelet.³⁹⁷ A következő nyomok november 22. napjára vezetnek minket: e napon a király a név szerint fel nem sorolt mellette lévőkkal (*per nos ac prefatos prelatos et barrones regnique proceres*) együtt megerősítette Lackfi István október 13-i ítéletlevelét, mivel időközben a tisztséget elvette tőle (*quia nostra maiestas dictum honorem palatinatus a prefato domino Stephano medio tempore abstulisset*).³⁹⁸ A másik adatunk Kaplai János országbíró privilégiumából származik, amelyben végső ítéletet hozott egy perben és számunkra rendkívül szerencsés módon, immáron nevükön nevezték bírótársait. A szóban forgó ítélet meghozatalában tehát Kanizsai János esztergomi érsek, Alsáni Bálint bíboros, a pécsi püspökség kormányzója, Cudar³⁹⁹ János váradi, Liszkói⁴⁰⁰ János boszniai püspökök, Cudar Péter, Kanizsai Miklós tárnokmester⁴⁰¹ és sokan mások az országnagyok és előkelők közül (*ac ... nonnullis quampluribus aliis regni primatibus et proceribus*) vettek részt.⁴⁰² Az új nádor, **Ilsvai Leusták** először két nap múlva, a Garai Miklós részére adott királyi privilégium méltóságsorában szerepelt.⁴⁰³ Végül ne feledkezzünk meg még egy, a hónap végén kelt híres oklevélről sem: november 30-án adományozta az uralkodó Veszprém megye ispánságát a veszprémi püspöknek.⁴⁰⁴ (Az ispánságot előtte szintén Lackfi István viselte.⁴⁰⁵) Az oklevél révén biztosak lehetünk benne, hogy Maternus veszprémi püspök is Budán tartózkodott november második felében.

Adataink alapján elmondhatjuk, hogy 1392 novemberének második felében, talán Katalin-nap táján (ország)gyűlés volt Budán,⁴⁰⁶ ahol a király „érdemei elismerése mellett”⁴⁰⁷ felmentette Lackfi Istvánt a nádori méltóságból és helyét Ilsvai Leusták ajtónállómester nyerte el. (Leusták a már idézett november 11-i privilégium méltóságsorában még korábbi,

³⁹⁴ Itineraria 1382–1438. 66.

³⁹⁵ DF 262257., a szöveg élén és a hátlapi nagypecsét töredékei alatt: „Propria commissio domini regis”.

³⁹⁶ DL 91995.

³⁹⁷ DL 42525.

³⁹⁸ ZsO I. 2686. sz. (DF 208401.)

³⁹⁹ Engel P.: Archontológia I. 76.

⁴⁰⁰ Engel P.: Archontológia I. 66.

⁴⁰¹ Ő nov. 29-én, dec. 7–14. között (C. Tóth N.: Tisztségviselői itin. 476.) és dec. 5-én (DF 270062.) is kimutatható Budán.

⁴⁰² DL 105368.

⁴⁰³ DL 7768., „Propria commissio domini regis”, idézi Engel P.: Archontológia I. 5.

⁴⁰⁴ ZsO I. 2701. sz.

⁴⁰⁵ C. Tóth N.: Világi igazgatás 327–328.

⁴⁰⁶ Feltételelesen idevonhatjuk Zsigmond király dec. 5-én kelt nyugtáját Kassa városának arról, hogy a következő évi György-napi collectájukból 800 aranyforintot most („adpresens”) lefizettek neki (DF 270062.), illetve dec. 9-i oklevelét, amely szerint Lukács budai prépost, királynéi titkoscancellár a panaszát dec. 8-án „nobis ... Bude unacum prelati et baronibus ac proceribus regni nostri in sede nostra iudiciaria pro tribunali consedentibus” adta elő (DL 106094. = ZsO I. 2716. sz.).

⁴⁰⁷ A lovászmesterségét és varasdi ispánságát megtarthatta (Engel P.: Archontológia I. 41., 224.).

míg a november 24-i méltóságsorban már új tisztségében szerepel.) Ugyanakkor nem ez volt az egyetlen változás a méltóságviselők között: az eddig Ilsvai Leusták által betöltött ajtónállómesteri posztot Sárói László kapta (egy november 24-i privilégium méltóságsorban már így szerepel),⁴⁰⁸ ő október 30-án még szlavón bán volt. Ezt a tisztséget pedig Frangepán János horvát bán kapta meg (nov. 11-i méltóságsorban már így szerepel.⁴⁰⁹ Sárói László nem azonnali kinevezése is arra utal, hogy megvárták a nádori poszt betöltését, azaz kb. egy hétig bárói tisztség nélkül maradt.) Végül feltételezen idevonhatunk még egy, nem bárói tisztségben történt váltást is: A kincstartói tisztséget Kusalyi Jakcs György okleveles forrásokkal alátámaszthatóan 1391 májusáig viselte. Utóda, Szécsényi Frank a forrásokban 1393. februártól szerepel e tisztségben.⁴¹⁰ Mindehhez további két adatot tehetünk hozzá. Lackfi István a nádorsággal együtt a szabolcsi ispánságát is elvesztette, amelyben viszont nem más követte — talán kárpótlásul az elvett kincstartóságért —, mint Kusalyi Jakcs György.⁴¹¹ Szécsényi Frank egy 1392. november 25-i, Budán Kóvágóörsi Kis György részére kibocsátott pallosjog-adomány relátora volt,⁴¹² mivel addig Frankkal nem találkoztunk ilyen minőségében, így elképzelhető, hogy relátori feltűnése kincstartói kinevezésével áll összefüggésben. Mindezek alapján az új kincstartó kinevezését ezzel ellentétes adat előkerüléséig 1392 novemberére tehetjük.

Ilsvai Leusták tehát 1392. november 24-től biztosan a király után következő legfontosabb méltóság gazdája lett. A nádorságot, noha a nikápolyi ütközetben a törökök fogságába esett, még 1397. május 19-ig viselte és a nádori jelenlét kiadványai az ő neve alatt keltek.⁴¹³ Az új nádor, **Bebek Detre** neve két nap múlva, május 21-én szerepel először egy privilégium méltóságsorában,⁴¹⁴ ám első nádori kiadványa hat nappal korábban, május 15-én kelt az Abaúj megyei Vadászon.⁴¹⁵

Kérdés, hogy elfogadható-e a fél évvel későbbi váltásra az a magyarázat, amely szerint amíg volt rá remény, hogy a nádor gyorsan hazatér, nem vették el tőle a tisztséget. Vagy esetleg más, ettől eltérő okok játszottak közre ebben? Zsigmond király — a nikápolyi ütközet és következményei, a Lackfiak kőrösi kivégzése miatt⁴¹⁶ — mintegy félévi távollét után a főkancellárral együtt⁴¹⁷ érkezett meg 1397. április 1-jére Budára, ahol többszöri

⁴⁰⁸ Engel P.: Archontológia I. 49.

⁴⁰⁹ Engel P.: Archontológia I. 18–19.

⁴¹⁰ Engel P.: Archontológia I. 52.

⁴¹¹ C. Tóth N.: Szabolcs megye 30.

⁴¹² DL 100249., „Relatio m(agistri) Frank filii Konye bani” (ZsO I. 2690. sz., az átírásból közölve, kancelláriai jegyzet nélkül). — Szécsényi Frank és Kis György kapcsolatára lásd Rácz Gy.: Batthyányak 333., 337.

⁴¹³ Engel P.: Archontológia I. 5.

⁴¹⁴ Engel P.: Archontológia I. 5.

⁴¹⁵ DL 89609–89610. (ZsO I. 4758. sz., máj. 8. utáni kelettel, az eredeti, hiányos oklevél közelkorú másolata alapján teljes biztonsággal megállapítható a dátuma).

⁴¹⁶ Az eseményekre lásd Mályusz E.: Zsigmond uralma 37–38.

⁴¹⁷ Kanizsai útját a nagypecsét által követhetjük: márc. 29.: Konyár (ZsO I. 4681. sz.), ápr. 1.: Buda (Uo. 4686. sz.), ápr. 15.: Esztergom (Lelesz, Stat. 64. sz.).

rövidebb esztergomi tartózkodást leszámítva mintegy két hónapig időzött.⁴¹⁸ Az érsek, Kanizsai János azonban nem maradt itt, hanem visszament Szlavóniába, nyilván a rendteremtést folytatandó, ugyanis április 26-án már a Somogy megyei (Balaton)Újlakon adott ki a király nevében vizsgálati parancsot a szlavón bánnak vagy vicebánnak címezve.⁴¹⁹ Az uralkodónak ennek ellenére nem kellett nélkülöznie az előkelők társaságát, hiszen jónéhány adatunk van arról, hogy a tisztségviselők és a korszak fontos emberei közül többen tiszteletüket tették a királyi udvarban. Így április folyamán a már említett János főkancellár⁴²⁰ mellett Budán találjuk Alsáni János későbbi pohárnokmestert,⁴²¹ Cillei Hermant, aki megjárta a nikápolyi csatát is,⁴²² továbbá Debrői Istvánt, a következő évtől hivatalban lévő kincstartót.⁴²³ A főpapok közül Benzi de Gualdo András spalatói érsek jelenlétére van adatunk.⁴²⁴ Természetesen nem hiányzott Perényi Péter, ekkori macsói bán sem.⁴²⁵ Április végén érkezhetett meg Erdélyből Stibor vajda.⁴²⁶ Jelen voltak a Szécsényi testvérek is, Frank volt erdélyi vajda, leendő országbíró, illetve Simon volt országbíró, leendő erdélyi vajda.⁴²⁷ Ugyancsak a király mellett tartózkodott Kanizsai Miklós tárnokmester is, aki azután követte Zsigmondot Északnyugat-Magyarországra is.⁴²⁸ Június hónap elejéről, immáron Esztergomból van adatunk Perényi Imre pohárnokmesterre és Rozgonyi Simonra; az utóbbi pár hónap múlva (augusztus 13-tól) sárosi ispán lett.⁴²⁹ Nem esett szó még három tisztségviselőről. Kezdjük az egyszerűbb kérdéssel. Garai Miklós szlavón és dalmát-horvát bán hiányzása valószínűleg csak látszólagos. Ugyanis ő már múlt év őszétől a királlyal volt és Dalmáciába való megérkezésük után sem vált szét az útjuk, mivel forrásokkal is ki tudjuk mutatni, hogy Kanizsáig biztosan együtt utazott Zsigmonddal.⁴³⁰ Ezután viszont adatok hiányában két lehetőség közül választhatunk: vagy továbbment Budára vagy visszatért bántáiba. Ez utóbbi mellett szólna, hogy ekkor nyerte el a szlavón báni címet,⁴³¹ és így éppenséggel lett volna rá oka, hogy újonnan kapott tartományában maradjon. Ugyanakkor a neve alatt 1397. május 8-án és 18-án Zágráb városában kelt oklevél pecsételési záradéka szerint azt Bakó mester pecsétjével erősítették

⁴¹⁸ Itineraria 1382–1438. 73.

⁴¹⁹ DL 103395.

⁴²⁰ Az előbbi adatokon túl: április 8-án adományul kapják a Vas megyei Léka várat (DL 87648.). — Máj. 2-án már Esztergomban volt (ZsO I. 4741-2. sz., nagypecséttel).

⁴²¹ 6-án: ZsO I. 4698. sz. Engel P.: Archontológia II. 11.

⁴²² Mályusz E.: Zsigmond uralma 37.; 9-én: ZsO I. 4701. sz.

⁴²³ 14-én: ZsO I. 4707. sz., reláció (vö. Engel P.: Archontológia II. 57.).

⁴²⁴ 18-án: ZsO I. 4719. sz. (vö. Engel P.: Archontológia I. 84.).

⁴²⁵ 27-én és 28-án: ZsO I. 4729. sz., reláció; ZsO I. 4730. sz.

⁴²⁶ 2-án, 3-án, 8-án és 9-én: C. Tóth N.: Tisztségviselői itin. 468., továbbá DF 260901., Lelesz I. 227. sz., ZsO I. 4760. sz. — Alvajdája már ápr. 13-án Szentimréen adott ki oklevelet (DL 97794.).

⁴²⁷ 8-án: ZsO I. 4756. sz. (vö. Engel P.: Archontológia I. 9. és 13.).

⁴²⁸ 30-án: C. Tóth N.: Tisztségviselői itin. 477.; jún. 21.: Borostyán, 23.: Pozsony, júl. 23–25.: Nagyszombat (Uo.).

⁴²⁹ 3-án: ZsO I. 4807. sz., reláció (vö. Engel P.: Archontológia I. 9. és 172.).

⁴³⁰ Dec. 21.: Ragusa (Mályusz E.: Zsigmond uralma 37.), febr. 3.: Knin (ZsO I. 4626. sz.), febr. 25.: ZsO I. 4647. sz., reláció; márc. 4.: Kanizsa (ZsO I. 4656. sz., vö. 4655. sz.).

⁴³¹ Vö. Engel P.: Archontológia I. 19.

meg, mivel a báni pecsét nem volt ott.⁴³² Ebből viszont inkább azt a következtetést vonhatjuk le, hogy nem volt jelen az oklevél kiadásánál. Ebbéli feltételezésünket erősítheti a király augusztus 3-án Nagyszombatban kelt oklevele, amelynek relátora Garai Miklós volt.⁴³³

Nehezebb kérdés a másik két szereplő mozgása. Bebek Detre május 15-én már nádorként adott ki oklevelet birtokán. Ráadásul a forrás szerint nádor előtt *személyesen* jelent meg Pásztói János országbíró és Kazai Kakas János bizonyos birtokuk zálogosítása végett.⁴³⁴ Pásztói János országbíró a nádorral való találkozás után Vadászról hazatért Pásztóra, ugyanis június 12-én már otthonról keltezett.⁴³⁵ Kérdés azonban, hogy az előtte lévő hónapokban merre jártak. Február 1-jén Detre maga is a király mellett, Kőrösön tartózkodott,⁴³⁶ ahonnan, mivel a szlavón báni címét 1397. február végén elvesztette — Garai Miklós március 4-én már e bánságot is kezében tartotta⁴³⁷ — nyilván a királlyal együtt tért haza. Az országbíró — mint a hat kinevezett ügyvivő egyike — itthon várta a király hazaérkezését. 1396. szeptember 8-án Nagyhatvanban, 1397. január 30-án Egerben időzött.⁴³⁸ Innen utazott a király elé és március 4-én már ő is egyike volt azoknak, akiknek pecsétjével megerősítették azt az adománylevelet, amellyel a király a Kanizsaiaknak adta Simontornya várát és tartozékait.⁴³⁹ Kanizsáról azonban nem ment a királlyal rögtön Budára, hanem Somogy megyében maradt, ahol április 21-én még Igal faluban keltezett.⁴⁴⁰ Innen a királyi udvar érintésével térhetett haza, hogy azután a hónap közepén megjelenjen rokonával a nádor előtt.

Az előbb felsorolt adatainkból annyit bátran leszűrhetünk, hogy április legvégén és május első felében a legfontosabb emberek Budán tartózkodtak — ráadásul ez az időszak éppen György-nap tájára esik. A tanácskozások egyik eredményét is ismerjük,⁴⁴¹ mégpedig a hiteleshelyek területi hatásköréről szóló rendeletet, amelynek szövege több oklevélben is fennmaradt. Az ennek hatálya alóli felmentést tartalmazó első ismert oklevelet 1397. június 3-án bocsátották ki. Ebben a király meghagyta az esztergomi káptalannak, hogy bizonyos birtokok iktatásánál „az országlakosokkal hozott rendeletének figyelmen kívül hagyásával” (*non obstante nostro statuto cum nostris regnicolis in hiis stabilito*)⁴⁴² járjanak el. Hasonló ügyben kelt június 24-én is egy oklevél, amelyben szintén ezt a formulát (*non obstante statuto nostro cum nostris regnicolis in hiis stabilito*)⁴⁴³ találjuk. A következő felmentést tartalmazó oklevél

⁴³² Tkalčić I. 392.; DF 279522.

⁴³³ ZsO I. 4914. sz.

⁴³⁴ DL 89609–89610. (ZsO I. 4758. sz., máj. 8. utáni kelettel), további útjára lásd C. Tóth N.: Hiteleshelyi rendelet 56.

⁴³⁵ DL 69296.

⁴³⁶ Tkalčić I. 387. — Részletesen lásd C. Tóth N.: Hiteleshelyi rendelet 57.

⁴³⁷ Engel P.: Archontológia I. 19., ZsO I. 4656. sz.

⁴³⁸ ZsO I. 4514., 4620. sz.

⁴³⁹ ZsO I. 4656. Vö. 4655. sz. — Megjegyzem, a febr. 11. és ápr. 21. közötti időszakból nem ismerünk országbírói oklevelet.

⁴⁴⁰ ZsO I. 4721. sz., zöld viaszba nyomott pecséttel.

⁴⁴¹ Lásd C. Tóth N.: Hiteleshelyi rendelet 57.

⁴⁴² ZsO I. 4808. sz. (DL 100280.)

⁴⁴³ ZsO I. 4845. sz. (DL 8234.)

mintegy öt évvel későbből maradt fenn. 1402. október 5-én Zsigmond király a szekszárdi konventnek szóló parancsának az iktatást elrendelő részénél a felmentést adó kitétel minket érdeklő részét már így olvashatjuk: „az országban hozott törvény értelmében” (*iuxta statutum et decretum in regno nostro firmiter observari commissum*),⁴⁴⁴ ami alapján az előbbi két változatot bizton köthetjük egy időben nem túl távoli — értsd 1397. április–májusi — országlakosokkal folytatott tanácskozáshoz.

Összefoglalva az előbbieket, úgy gondolom, hogy Ilsvai Leusták fogságba esése után a király, a kiváltására tett kísérletek sikerétől függetlenül már az országba történt visszaérkezésekor elhatározta, illetve a vele lévőkkel elhatározták, hogy új nádort állítanak. Ennek lehetett a jele, hogy a szlavón báni tisztségben már a kőrösi gyűlésen megtörtént a váltás (nem véletlenül ott, hiszen így minden érintett értesülhetett arról). Ugyanennek révén Bebek Detre pár hónapra bárói méltóság nélkül maradt, de mivel eldöntött tény lehetett az országgyűlés megtartása és nádori posztra történő jelölése, ez különösebb problémát nem okozhatott a volt bán életében. A nádorváltásra tehát azért éppen május első felében került sor, mert a király főpapjaival, báróival és az országlakosokkal (*cum nostris regnicolis*), azaz a nemesekkel⁴⁴⁵ és talán a városi polgárokkal⁴⁴⁶ ekkor tanácskozott Budán. A kinevezés „csúszása” annak volt köszönhető, hogy megvárták vele az országgyűlést, ahol a rendek beleegyezésüket adhatták a király jelöltjéhez. Bebek Detre nádorsága, hasonlóképpen, mint Ilsvai Leustáké, ismét csak öt évig tartott.

Zsigmond király 1402. szeptember második felére országgyűlést hívott össze Pozsonyba, hogy azon elismertesse Albert osztrák herceg esetleges trónutódlását, illetve az azzal kapcsolatos ügyekben tett elhatározásait.⁴⁴⁷ Az uralkodó szeptember 13-án érkezett meg Pozsonyba,⁴⁴⁸ és a következő napokban már folytak a tanácskozások Albert örökösödésének elfogadása ügyében, illetve megtörtént kormányzói kinevezése is.⁴⁴⁹ Számunkra a több ekkor kiadott oklevél közül az 1402. szeptember 21-i a fontos. Ebben a Magyar Királyság főpapjai, bárói, nemesei, előkelői és városai (*prelati, barones, nobiles, proceres ac civitates regni Hungarie*) kötelezték magukat arra, hogy ha Zsigmond királynak nem lesz törvényes fiúörököse, akkor Albert osztrák herceget elfogadják Magyarország királyának és megkoronázzák (*in nostrum regem Hungarie recipere ac coronare volumus et debemus*).⁴⁵⁰ A kötelezettségvállaló oklevél megpecsételése bizalmi kérdés volt, ennek megfelelően 98 világi úr, 12 főpap és 2 város összesen 112 pecsétje függ rajta. Ráadásul a pecsétek felfüggesztésére szolgáló szalagokon feltüntették a pecsételő nevét és sokszor rangját is, ami további információkat hordoz az ekkor történt tisztségviselő-váltásokra. Az ekkor zajló

⁴⁴⁴ ZsO II. 1960. sz. (DL 58811.)

⁴⁴⁵ Máj. 5.: Bereg megye nemessége nevében panaszkodnak tizedszedés ügyben (ZsO I. 4746. sz.).

⁴⁴⁶ Máj. 8.: Igló város képviselőiben Knoll János irat át oklevelet (ZsO I. 4753. sz.), máj. 14.: Eperjes város panaszai (Uo. 4707., 4715. sz.), máj. 15.: Privigye város nevében előljárója (*primarius*) tesz panaszt (Uo. 4770. sz.), máj. 30.: Körmöcbánya megfizeti adóját (Uo. 4795. sz.).

⁴⁴⁷ Minderre lásd Mályusz E.: Zsigmond uralma 51.; Engel P.: Királyi hatalom 42.

⁴⁴⁸ Itineraria 1382–1438. 79.

⁴⁴⁹ Az e napokban született okleveleket lásd ZsO II. 1895., 1900–1901., 1917. sz.

⁴⁵⁰ Az oklevél mértékadó kiadását Kóta Péter készítette, lásd Lővei P.: 1402. évi oklevél 156–157.

országgyűlésen derülhetett ki, hogy Bebek Detre nem fog megjelenni azon, s mivel az ország első közjogi méltóságának pecsétje nélkül mit sem ért volna a kötelezettségvállalás, ezért ott helyben megtörtént leváltása és **Garai Miklós** megválasztása és kinevezése.⁴⁵¹ Ennek megfelelően a Garai Miklós pecsétjét tartó szalagon már nádori címe szerepel, ám a viaszba még a dalmát-szlavón báni pecsétjét nyomták.⁴⁵² (Szeptember 28-ról már ismert az első, király által kiadott hozzá szóló parancslevél.⁴⁵³)

Okleveles forrásaink alapján azt mondhatjuk, hogy Detre jó ideig nem vette figyelembe azt, hogy az országgyűléstől történt távolmaradása miatt elvesztette tisztségét. Amellett, hogy szeptemberig az évet vagy saját (Edelény,⁴⁵⁴ Pelsőc,⁴⁵⁵ Csetnek⁴⁵⁶), vagy éppen szolgálati birtokán (Diósgyőr⁴⁵⁷) töltötte, szeptember hónap folyamán sem hagyta el azokat: Szeptember 3-án és 8-án Diósgyőrben,⁴⁵⁸ 23-án és 27-én a Gömör⁴⁵⁹ megyei Balog faluban,⁴⁶⁰ október 4-én Pelsőcön,⁴⁶¹ végül 9-én ismét Diósgyőrről⁴⁶² tartózkodott. A felsorolt helyeken minden esetben mint nádor adta ki okleveleit; ez amellett, hogy október 9-én már biztosan tudnia kellett leváltásáról, a diósgyőri keltezesek miatt is felettébb különös. Az ispánságot és vele együtt a várat Zsigmond ugyanis még 1402 elején visszavette Bebek Detrétől és a megye élére Perényi Imrét nevezte ki,⁴⁶³ ám a jelek szerint — habár Borsod megye ispánságát valóban Perényi viselte⁴⁶⁴ — a várat nem adta át neki a (volt) nádor. Ez pedig, már amennyiben nem a király beleegyezésével történt, kimerítette a királyi hatalom elleni lázadás fogalmát. Ráadásul a kettős nádori hivatalviselés nem ért véget, hanem a polgárháború kitörése után is folytatódott. Bebek Detre, leváltásával mit sem törődve, 1403. február 19-én Esztergomban, majd 28-án otthonában, Vámoson⁴⁶⁵ is nádorként szerepelt, miközben Garai Miklós a királlyal Csehországban tartózkodott.⁴⁶⁶ A nádori jelenlét, összhangban mindezzel, a vízkereszti nyolcadról már „az ország jelenlegi zavara” (*propter presens disturbium*)⁴⁶⁷

⁴⁵¹ Ugyanez történt az 1458 július végi országgyűlésen is Garai Lászlóval, lásd az 1.2.4. fejezetet!

⁴⁵² Lóvei P.: 1402. évi oklevél 160/13.

⁴⁵³ DL 87691. (Kóvári Pál is szerepel benne, mint ítélmestere). — Szept. 29-ről is rendelkezünk parancslevéllel (ZsO II. 1940. sz.); szept. 25-én pedig már a jelenléte elé utal a király egy döntést (ZsO II. 1931. sz.). — Első nádori kiadványa: nov. 4., Visegrád (ZsO II. 2028. sz.).

⁴⁵⁴ Márc. 8., ápr. 26., 30., máj. 8. (ZsO II. 1499., 1596., 1605., 1627. sz.), júl. 15. (Lelesz II. 69. sz.)

⁴⁵⁵ Máj. 29. (SzSzBoklt. 77.), júl. 26. (ZsO II. 1801. sz.).

⁴⁵⁶ Júl. 31. (ZsO II. 1831. sz.).

⁴⁵⁷ Febr. 5. (Lelesz II. 54. sz.).

⁴⁵⁸ Perényi 241. sz.; DL 8668.

⁴⁵⁹ Nem mint Mályusz Elemér állította, Nógrád megyében (Mályusz E.: Zsigmond uralma 51.).

⁴⁶⁰ DL 76020., ZsO II. 1934. sz. — Bónis Gy.: Jogtudó értelmiség 193. és Mályusz E.: Zsigmond uralma 51. szerint e keltezesek nem a nádor, hanem Kóvári Pál ítélmester útját jelzik, ám adataink fényében ezt a lehetőséget bizvást kizárhatjuk.

⁴⁶¹ DL 96015.

⁴⁶² DL 53174.

⁴⁶³ Engel P.: Királyi hatalom 22–23., 41.

⁴⁶⁴ Engel P.: Archontológia I. 119.

⁴⁶⁵ ZsO II. 2278., 2290. sz.

⁴⁶⁶ Márc. 2.: Prága (ZsO II. 1479. sz.); máj. 13.: Feistritz (ZsO II. 2422. sz.).

⁴⁶⁷ ZsO II. 2261., 2269–2270. sz., DL 96017.

megokolással György-nap, majd onnan Mihály-nap nyolcadára⁴⁶⁸ halasztotta a pereket. Jóllehet Garai Miklós közben hazatért,⁴⁶⁹ az év folyamán azonban már nem adott ki oklevelet a nádori bíróság. Bebek Detre önkényes nádorságának minden bizonnyal a halála vetett véget: 1404. március közepén talán még életben volt, de szeptember elején már néhaiként szerepelt.⁴⁷⁰

1402. szeptember 21-e körül nem ez volt az egyetlen tisztségviselő-váltás.⁴⁷¹ A Garai Miklóshoz hasonló helyzettel találkozunk Albisi Dávid esetében is: a pecsétjén még mint zólyomi ispán, a pecsétszalagon ellenben már mint korábbi (*pridem*) ispán szerepel.⁴⁷² Utóda, Szécsi Gál pecsétfüggesztő szalagján ennek megfelelően már jelezték új tisztségét.⁴⁷³ Újlaki László is ekkor értesülhetett macsói báni kinevezéséről, mivel a pecsétfészekbe még a testvérével közösen használt pecsétjüket nyomta.⁴⁷⁴ A másik ekkor kinevezett bán, Maróti János esetében ez nem jelentett problémát, mivel korábban már viselte e tisztséget.⁴⁷⁵ Két további méltóságban is váltás történt: a horvát-szlavón báni méltóságban Özdögei Besenyő Pál és Gordovai Fánics László mutatható ki október 4-től, illetve 5-től, a szeptember 21-i oklevelet azonban még mindketten előző tisztségüket viselve erősítették meg, noha vannak arra utaló jelek, hogy a váltás ekkor már megtörténhetett. A lovászmesterségben ugyanis a Fánics Lászlót követő Tamási János neve előtt a pecsétszalagon — Lővei Pál szerint ugyan kérdőjelesen —, mintha a *magister* szó állna,⁴⁷⁶ ami összefüggésben lehet új tisztségével (*magister agazonum*). A másik eset az erdélyi vajdákval kapcsolatos: a király az eddig fennhatóságuk alá tartozó temesi ispánságot kivette kezükből és új nádora testvérének, Garai Jánosnak adta (a pecsétszalagon már e tisztségével szerepel).⁴⁷⁷

Garai Miklós több mint 31 éven át viselte a nádori méltóságot. Az utolsó nevében kiadott oklevél 1433. december 5-én kelt, s a hónap legvégén a macsói bánokhoz, köztük fiához küldött királyi parancsban már néhaiként szerepel.⁴⁷⁸ A halála ennek megfelelően a hónap közepén következhetett be. Az uralkodó 1434. január 17-én Bázalból írt levelében már a néhai nádor őrizetére bízott Szent Korona további elhelyezéséről gondoskodott.⁴⁷⁹ Garai elhunytával a nádori tisztség ugyan több mint egy évig üresedésben maradt, de a bíróság működésének biztosításával az uralkodó Pálóci György esztergomi érseket bízta meg. Az érsek mint Zsigmond császár és magyar király által a nádori jelenlétben folyó perek kinevezett bírója (*iudex causarum in presentia palatinali vertentium per dominum nostrum Sigismundum*

⁴⁶⁸ DL 96018., „propter presens disturbium”.

⁴⁶⁹ Jún. 28.: Buda (ZsO II. 2520. sz.).

⁴⁷⁰ Engel P.: Genealógia, Ákos nem 1. Bebek-ág 4. tábla: Bebek (vámosi ág).

⁴⁷¹ Lásd Engel P.: Királyi hatalom 42.; Mályusz E.: Zsigmond uralma 51.

⁴⁷² Lővei P.: 1402. évi oklevél 172/76.

⁴⁷³ Lővei P.: 1402. évi oklevél 165/37.

⁴⁷⁴ Lővei P.: 1402. évi oklevél 162/21.

⁴⁷⁵ Engel P.: Archontológia I. 29.

⁴⁷⁶ Lővei P.: 1402. évi oklevél 166/46.

⁴⁷⁷ Lővei P.: 1402. évi oklevél 162/24.; Engel P.: Archontológia I. 204.

⁴⁷⁸ Engel P.: Archontológia I. 5. („Ladislao filio condam Nicolai palatini”).

⁴⁷⁹ Iván L.: Visegrád 121. (DL 12573.).

imperatorem Romanorum dictique regni Hungarie regem etc. deputati) vitte az ügyeket testvére, **Pálóci Mátyus**⁴⁸⁰ kinevezéséig. 1434. február 4-én már találkozni e megbízatásával. (Egyúttal Zsigmond távolléte alatt az egyik *vicarius* is volt, így az oklevelekben ez a címe nem a nádor helyettesítésére utal.)⁴⁸¹ Pálóci György e minőségében kiadott utolsó oklevele Pozsonyban, 1435. február 22-én kelt.⁴⁸² Pálóci Mátyus országbíróként utoljára egy nappal később, 23-án adott ki oklevelet szintén Pozsonyban,⁴⁸³ először pedig a március 8-i keltezéssel ellátott *Decretum maius* méltóságsorában szerepel a nádori tisztségben.⁴⁸⁴ E dátumok alapján három dolgot állíthatunk biztosan: 1) Pálóci Mátyus kinevezésére a pozsonyi országgyűlésen 2) február 23-a és március 8-a között került sor,⁴⁸⁵ továbbá 3) a Pálóci kinevezésével megüresedett országbírói hivatalt ugyanekkor (ecsed) Bátor István nyerte el.⁴⁸⁶

Pálóci Mátyus tisztségét szűk két éven keresztül viselte,⁴⁸⁷ utolsó oklevele 1437. január 17-én otthonában, Pálócon kelt.⁴⁸⁸ Valamikor a hónap második felében hunyt el, mivel Zsigmond király február 7-én Prágából Lévai Cseh Péter erdélyi vajdához a török elleni hadjárat ügyében írt levelében már hangot adott a nádor halála miatt őt lesújtó gyásznak.⁴⁸⁹ A január végi időpontot erősíti két másik forrásunk is. Az egyik Bajmóci Nofri Bardó

⁴⁸⁰ Jóllehet a szakirodalomban a keresztnéve Máté alakban rögzült (vö. Engel P.: Archontológia I. 5.; Uő: Genealógia, Pányoki rokonság 1. tábla: Pálóci), illetve magam is így használtam korábban (vö. C. Tóth N.: Szabolcs megye 44.; Uő: Nádorváltások 1387–1437. 62–63.), de az 1425-től, országbírói kinevezésétől kibocsátott okleveleinek döntő többségében a „Mathius / Mathyus” alak található, ennek magyar megfelelője pedig a Mátyus (vö. Fehértói K.: Személynévtár 530. [2. Mathius, Matius, Mattius címszó]). — Egyébként a pontos névalak megállapítása érdekében a ZsO XII. kötetében minden esetben az eredeti alakot tüntettük fel, vö. még az e kötetben található Előszóban leírtakkal.

⁴⁸¹ Bónis Gy.: Jogtudó értelmiség 144., vö. DL 15681.

⁴⁸² DF 207780.

⁴⁸³ C. Tóth N.: Szabolcs megye 120.

⁴⁸⁴ DRH 1301–1457. 275–276. — Az Adatbázisban március 8-a előtről is találunk olyan oklevelet, amelyben nádorként szerepel, de ezek egytől-egyig dátumfeloldási hibás oklevelek, ennek okát és listáját lásd C. Tóth N.: Szabolcs megye 120. 846. jegyzet, illetve a DF 265017., amely nem a vízkereszt, hanem a Mihály-napi nyolcad 54. napján (nov. 28.) kelt.

⁴⁸⁵ Első kiadványa 1435. márc. 31-én kelt Pozsonyban, ebben a bírótársai, Pálóci György esztergomi érsek, Rozgonyi Péter egri, Rozgonyi Simon veszprémi, Molnári Kelemen győri, József boszniai és Szalánkemeni Mikola Jakab szerémi püspök, valamint Bátor István országbíró, Csáki László erdélyi vajda, Garai Dezső és a néhai nádor fia, László macsói bánok, Lévai Cseh Péter volt macsói bán, Marcali Imre ajtónálló-, Rozgonyi János tárnok-, Perényi István asztalnok-, Nánai Kompolt Pál és János pohárnok-, Hédervári Lőrinc lovászmester, Kusalyi Jakcs Mihály mostani és Pelsőci Péter volt székely, Rozgonyi István temesi, Rozgonyi másik István és György pozsonyi, valamint Tallóci Matkó kevei ispán társaságában a Stibor-hagyaték ügyében hozott a király javára szóló ítéletet (Wenzel G.: Stibor 201.); a lista egyébként jó kiindulópontot ad az országgyűlésen megjelentek névsorának feltáráshoz. — Náadorságának kezdetét már korábban is igyekeztek meghatározni, vö. Sörös P.: Mikor lett Pálóczi nádor.

⁴⁸⁶ C. Tóth N.: Szabolcs megye 120.

⁴⁸⁷ Náadorságára vázlatosan lásd C. Tóth N.: Szabolcs megye 121–126.

⁴⁸⁸ DL 13008.

⁴⁸⁹ „scire nichilominus te volumus, quod audito novissime et percepto obitu illius condam fidelis nostri sincere dilecti magnifici Mathius de Paloucz, regni nostri Hungarie palatini, cor nostrum non modici doloris aculeo existit sauciatum” (Hazai oklt. 397., DL 25951.).

Nagyszombatban február 9-én kelt levele Kisvárdai Miklós királyi tanácsoshoz, amelyben beszámolt a nádor haláláról és temetéséről.⁴⁹⁰ A másik Zsigmond egy március 27-én Prágában kibocsátott oklevele: e szerint személyesen megjelent előtte Reszegei György és óvást emelt azon ítélet ellen, amelyet az akkori vízkereszt nyolcadon távollétében hoztak ellene és fivére ellen. Elmondása szerint egyrészt az áradások miatt (*propter nimiam aque inundationem*), másrészt mert Pálóci György érsekkel együtt — nyilván mint annak familiárisa — Pálócon tartózkodott Mátyus nádor temetésén (*quia eo tempore Georgius unacum fideli nostro dilecto reverendissimo in Christo patre domino Georgio archiepiscopo ecclesie Strigoniensis in oppido Paloucz in celebratione exequiarum condam magnifici Mathius de eadem Paloucz palatini fuerit constitutus*), ezért nem tudott megjelenni vízkereszt nyolcadán Budán. A király elfogadta érvelését és új eljárásra utasította a nádort.⁴⁹¹

Pálóci Mátyus halála után a nádori jelenléten zajló perek vezetését a király az új nádor kijelöléséig ismét György érsekre bízta (*dicto Mathius palatino decedente dictoque honore iudicatus palatinalis usque prefectam novi palatini per regiam maiestatem nobis commisso*), aki alig pár hétig állt a bíróság élén: az első ismert kiadványa március 3-án, az utolsó március 16-án kelt a nevében.⁴⁹²

Zsigmond király 1437. március 7-én Prágában kibocsátott — az egyetlen klasszikus értelemben vett kinevező — oklevelével az addigi lovászmestert, **Hédervári Lőrincet** nevezte ki nádorrá az elhalt Pálóci Mátyus helyébe (*ad honorem et dignitatem palatinatus ... magnifico Mathius de Paloucz de medio sublato vacantem eligentes erigentesque et promoventes ac in palatinum preficientes*) mindazon jogokkal, amelyekkel elődei is éltek a tisztségben (*pro tempore constituti quolibet consuetudine videlicet aut de iure freti sunt et gavis*).⁴⁹³ A kinevezésben egyetlen szó sem esik a főpapok vagy bárók egyetértéséről, netán tanácsáról. Jóllehet ez nem zárja ki informális részvételüket a döntésben, de azt mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy a kinevezés helyéből következően a döntéshez túl sokan nem szólhattak hozzá: egyedül az ekkor már régóta a király mellett tartózkodó Marcali Imre udvarmester⁴⁹⁴ és Aranyi István nógrádi, honti és gömöri ispán⁴⁹⁵ prágai tartózkodására vannak adataink. Természetesen Hédervári kinevezése a többi méltóságot is érintette. Valószínűleg ekkor került a helyére Alsólindvai Bánfi Pál, akinek első említése e tisztségében egy április 24-i méltóságsorból ismert.⁴⁹⁶ Ugyanebben az oklevélben új ember szerepel Perényi István addigi

⁴⁹⁰ Zichy XII. 170., „pallatinus regni Ungarie obiit et iam est sepultus”.

⁴⁹¹ Károlyi II. 190.

⁴⁹² DL 48873., az idézet is ebből. — Bónis Gy.: Jogtudó értelmiség 145., a kiadványok felsorolásával; valamint DF 238199. (Az Adatbázisban márc. 19-i kelettel szereplő DF 265035., helyes dátuma: márc. 13.)

⁴⁹³ Hédervári I. 180–181. — Az oklevelet Fraknoi Vilmos még nem ismerte, így nem is használhatta fel munkájában (Fraknoi V.: A nádori hivatal).

⁴⁹⁴ Febr. 3. (DF 272175.), febr. 7. (Hazai oklt. 397.), febr. 19. (DF 280824.), márc. 9. (Házi I/3. 141.), márc. 23. (DL 66694.), márc. 26. (DF 202635.).

⁴⁹⁵ Febr. 22. (DL 13018.), márc. 23. (DL 66694.).

⁴⁹⁶ Engel P.: Archontológia I. 42.

asztalnokmester helyén is a Perényi család másik, krompachi vagy rihnói ágából származó Miklós személyében.⁴⁹⁷

1.2.4. A nádorváltások a Hunyadiak korában

A Zsigmond király által kinevezett Hédervári Lőrinc nádor haláláig, jó tíz éven át viselte a nádori méltóságot.⁴⁹⁸ Utolsó oklevele 1447. július 15-ről, budai keltezéssel maradt fenn.⁴⁹⁹ Augusztus 20-án (és rá egy napra, 21-én) fia, Hédervári Imre volt macsói bán leveleiben már néhaiként (*condam dominus Laurentius palatinus, pater noster*) szerepelt.⁵⁰⁰ Halála tehát valamikor a két időpont között, de inkább augusztus elején következett be, mivel fiát, Imrét Hunyadi János kormányzó augusztus 7-én vagy az az előtti napokban nevezte ki mosoni ispánná⁵⁰¹ (a tisztséget korábban Lőrinc viselte). A nádori tisztségre a kormányzó és az V. László-párti előkelők megegyezése révén az év szeptemberének első felében Garai Lászlót⁵⁰² választotta az akkor ülésező országgyűlés.⁵⁰³ A nádor első kiadványai szeptember 19-ről ismertek.⁵⁰⁴ (A budai vár Hunyadinak történt átadásáról szóló szeptember 13-i oklevelet, noha annak intitulációjában már nádori címével szerepel, még báni pecsétjével erősítette meg!)⁵⁰⁵ Bár ezen adatunk szerint a nádort kétségkívül országgyűlésen választották meg a rendek akaratával, a vizsgálati célkitűzésemmel való teljes azonossághoz hiányzik egy dolog, mégpedig, hogy az országnak ekkor nem volt ténylegesen is regnáló királya. Így viszont a nádorválasztás sem volt elképzelhető máshogy, csak országgyűlésen. Egy szempontból azonban mégis jelentősége lett az 1447. évi nádorválasztásnak: Garai László országgyűlésen történt megválasztása azzal a következménnyel járt, hogy megerősítette az eddigi, immár egy évszázada követett gyakorlatot — és nem mellesleg a későbbi királyok első törvénye számára kihagyhatatlanná⁵⁰⁶ tette az 1439. évi 2. cikkelyt — a nádori méltóság betöltése terén. A Garai megválasztásával megüresedett macsói báni tiszteet Bebek István és Kórógyi János nyerte el (első említésük 1448. január 13-ról ismert).⁵⁰⁷

Garai László nádorsága nem sokkal Mátyás király trónralépte után véget ért: az uralkodó 1458 júliusának végén leváltotta őt és **Gúti Ország Mihályt** nevezte ki nádorrá. Az ekkor történt eseményeket már többen, több helyen leírták, illetve minősítették. Fraknoi Vilmos a nádori hivatallal foglalkozó munkájában a nádorváltás ügyében azt írta, hogy

⁴⁹⁷ Engel P.: Archontológia I. 47.

⁴⁹⁸ Engel P.: Archontológia I. 6.

⁴⁹⁹ DF 227437.

⁵⁰⁰ DF 242132., DL 49629., mindkét oklevél Budán kelt.

⁵⁰¹ Hédervári I. 247.

⁵⁰² Engel P.: Archontológia I. 6. (szept. 13., Hédervári I. 254.).

⁵⁰³ Mályusz E.: Rendi állam 90., 529.

⁵⁰⁴ DL 44482., 48972.

⁵⁰⁵ Hédervári I. 251–254., szept. 20-i kelettel.

⁵⁰⁶ Vö. az 1.1.2. fejezettel!

⁵⁰⁷ Engel P.: Archontológia I. 30–31.

ámbár Mátyás király 1458. évi törvényének első cikkelyében⁵⁰⁸ megerősítette Albert király törvényeit, „azonban azokat úgy látszik uralkodása első felében nem igen tartotta meg, a nádor választása és elmozdításában meglehetősen önkényesen járván el.”⁵⁰⁹ Szekfű Gyula pedig így fogalmazott: „Úgy látszik mindjárt ez országgyűlés alatt vagy utána letette Garai Lászlót a nádorságból, s helyére Hunyadi János régi hívét, Gúti Ország Mihályt nevezte ki. A három hatalmas: Szilágyi, Garai és Újlaki erre Garai egy várában egymás támogatására szövetséget kötött.”⁵¹⁰ Eckhart Ferenc a következőket vetette papírra: „Mátyás azonban országgyűlés nélkül, a régi módon tette meg nádorrá egyik bizalmasát, megfosztván méltóságától az országgyűlés megválasztottját.”⁵¹¹ Az új király által 1458 nyarán tartott országgyűlésen az uralkodó — általánosságban — valóban megerősítette Albert király 1439. évi törvényét, amelynek általam is többször említett, elhíresült 2. cikkelye szól a nádorok országgyűlésen történő megválasztásáról. Albert király törvényének megerősítésével Mátyás király tulajdonképpen vállalta, hogy a nádort ezentúl országgyűlésen fogja a rendek akaratával megválasztani. Nézzük meg mindezek fényében, hogy valóban joggal rótták-e fel a történészek a királynak e cikkely mellőzését az új nádor kinevezésekor. Mert mi is történt 1458 júliusának végén?

Mint azt tudjuk, július 26-án a Garaiak várában, Simontornyán a házigazda nádor, Szilágyi Mihály kormányzó és Újlaki Miklós erdélyi vajda tulajdonképpen véd- és dacsövetséget kötöttek Mátyás ellenében.⁵¹² A rákövetkező nappól ismeretes a király azon oklevele, amelyben Gúti Ország Mihály immár Magyarország nádoraként szerepel.⁵¹³ Kérdés, mikor történhetett a nádorváltás? Legkézenfekvőbb megoldásként az kínálkozik, hogy vagy július 26-án este, vagy másnap délelőtt, miután Mátyás értesült az ellene szövődő szövetségről⁵¹⁴ és első felindulásában leváltotta az abban részes Garait, majd kedvelt és akkor folyamatosan mellette tartózkodó ajtónállómesterét, Gúti Országot nevezte ki. A legegyszerűbb magyarázat általában igaznak is szokott bizonyulni, ám ez esetben a valóság ettől, ha nem is sokkal, de eltér.

1458-ban két országgyűlést is tartottak, az elsőt januárban, még Szilágyi Mihály vezetésével, a másodikat nyáron, Mátyás elnökletével, mindkettőt Pesten. Az előbbin Mátyást királlyá választották, míg Szilágyi Mihály a kormányzói posztot szerezte meg magának. Az utóbbi országgyűlésen minden főpap, főúr és előkelő köteles volt megjelenni, mivel a király az összegyűltektől hűségeskü letételét követelte meg. Ráadásul a diétán jelenlévők azt is elhatározták, hogy a távolmaradó megyebeli nemességgel is letéttetik az

⁵⁰⁸ DRH 1458–1490. 91.

⁵⁰⁹ Fraknói V.: A nádori hivatal 118., az 1. jegyzetben idézett oklevél eredetijét mindeddig nem sikerült megtalálni. — Fraknói Vilmos hasonló véleményen volt még 1890-ben is (Fraknói V.: Hunyadi Mátyás 89. 3. jegyzet).

⁵¹⁰ Szekfű Gy.: Renaissance-állam 470.

⁵¹¹ Eckhart F.: Alkotmány 106.

⁵¹² Teleki X. 593.; Kubinyi A.: Mátyás király 48. — Az ekkori események rekonstruálására lásd Pálosfalvi T.: Szegedtől Újvárig 359–362.

⁵¹³ Fraknói V.: Hunyadi Mátyás 89. (DL 12901.)

⁵¹⁴ Az biztos, hogy aug. 1-jén már tudták Budán (Fraknói V.: Hunyadi Mátyás 92.).

esküt.⁵¹⁵ Az ekkor hozott dekrétumot, amelyből a hűségesküre vonatkozó rész hiányzik, a törvények kritikai kiadásában egy kikövetkeztetett június 8-i dátum alatt közölték.⁵¹⁶ Bennünket most ez azért érint, mert Kubinyi András a királyról írt monográfiájában éppen a törvény keltezése alapján rekonstruálta úgy az eseményeket, hogy Mátyás május végére hívta össze az országgyűlést, amelynek végzéseit aztán június 8-án szentesítette. Szilágyi Garai nádorral és Újlaki vajdával a király ellenében emiatt kötött szövetséget, végül a király erre válaszul váltotta le Garait és nevezte ki Gúti Országot nádorrá.⁵¹⁷ (Fraknói Vilmos monográfiájában a különbség csak annyi, hogy ő inkább július elejére tette az országgyűlést, de az ok-okozati viszonyt hasonlóan írta le. Ráadásul nem ismert Garai László által nádorként kibocsátott oklevelet.)⁵¹⁸ Adataim azonban nem támogatják az előbb vázolt események fentebb leírt menetrendjét.

Az országgyűlés május végi-június eleji megrendezése mellett két levél szól, a törvények kritikai kiadása mindkettőt idézte is.⁵¹⁹ Az egyiket Bátmonostori Töttös Lászlónak címezték 1458. május 5-én, amelyben a király közölte a címzettel, hogy mivel Szilágyi Mihály kormányzó az Alsó részekben a török ellen háborúzik, a főpapok, bárók és országlakosok tanácsára úgy döntött, hogy a György-napra meghirdetett országgyűlést pünkösdi nyolcadik napjára (május 28.) halasztja. Meghagyta tehát Töttös Lászlónak, hogy azon a legutóbbi pesti országgyűlésen megszabott büntetés terhe alatt (*sub penis in decreto Pestiensis novissime edito contentis*) mindenképpen jelenjen meg.⁵²⁰ Az idézett törvényt még Szilágyi kormányzó vezetésével hozták az év elején, és ennek 13. cikkelye szerint az országlakosoknak és minden birtokosnak kötelező fejenként megjelennie a pünkösdi ünnepén Pesten tartandó országgyűlésen, és aki ezt elfogadható indok nélkül elmulasztja, annak a kormányzó vagy a király lefoglalja birtokait.⁵²¹ Hasonló levelet küldetett a király május 12-én Bártfának is: ebben meghagyta nekik, hogy küldjék el teljhatalommal felruházott követeiket pünkösdi nyolcadik napjára a Pesten akkor tartandó országgyűlésre.⁵²² A diétát a jelek szerint mégsem akkor tartották meg.⁵²³ Az első, gyanúra okot adó információt Pozsony város követeinek Budán, július 23-án kelt leveléből nyerhetjük. (Már önmagában figyelemreméltó, ha egy város követei Budán tartózkodnak.)⁵²⁴ A pozsonyiak levelükben városuk elintézendő és már elintézett ügyei mellett számunkra becses híreket is megosztottak polgártársaikkal. Eszerint nem tudják, hogy a kormányzó, a nádor és Miklós vajda eljönnek-e Budára, most ugyanis

⁵¹⁵ Vö. DF 218861. (Zágráb megyének), Zichy XII. 256–257. (Szabolcs megyének).

⁵¹⁶ DRH 1458–1490. 88–120. — Fraknói Vilmos azt írta Thomasi velencei követ jelentésére hivatkozva, hogy az országgyűlés július első felében volt (Fraknói V.: Hunyadi Mátyás 88.).

⁵¹⁷ Kubinyi A.: Mátyás király 48.

⁵¹⁸ Fraknói V.: Hunyadi Mátyás 89–90.

⁵¹⁹ DRH 1458–1490. 88.

⁵²⁰ Zichy X. 9.

⁵²¹ DRH 1458–1490. 86.

⁵²² Kovachich M. G.: Vestigia 297. — Bártfa 1011. sz., máj. 13-i kelettel, de eredetije nincsen meg.

⁵²³ Mátyás király máj. 28-tól aug. 25-ig, rövid megszakítással kimutatható Budán (Itineraria 1458–1490. 63.).

⁵²⁴ DL 44880. (A levél értelmezésében Skorka Renáta volt segítségémre, amelyet ezúton is köszönök neki.)

más urakkal együtt Nagykőrösön⁵²⁵ vannak.⁵²⁶ Majd alább így folytatják: az hír járja, hogy a kormányzó Fehérváron találkozik a nádorral és Miklós vajdával, de a következő napon Pálóci László országbíró és Salánki Ágoston⁵²⁷ győri püspök és négyen a nemességből (*aus der Lantschafft*)⁵²⁸ utánuk mennek.⁵²⁹ Arról is beszámoltak, hogy az urak a tanácskozásokon nincsenek egységes állásponton, de másnap talán egy határozatot (esetleg törvényt?) fognak hozni, amelynek másolatát magukkal fogják vinni.⁵³⁰

A követek jelentése alapján a következő megállapításokat tehetjük: 1) a tanácskozások július 23-án viták közepette már zajlottak. 2) Szilágyi Mihály, Garai László és Újlaki Miklós szervezkedéséről, noha annak pontos helyét nem ismerték, már mindenki tudott Budán és Pesten. 3) Azt is tudták, hogy a három főúr nem fog megjelenni az országgyűlésen. 4) Az országgyűlést, noha már a főpapok, bárók és a nemesség is megjelent, még nem nyitották meg. 5) Ennek ellenére valamilyen határozatot (*dekret*) készültek kibocsátani. 6) A már folyó előzetes tanácskozáson résztvevők követeket kívántak küldeni az összeesküvőkhöz. 7) Az országgyűlést valószínűleg Jakab-napra (július 25.) hívták össze.

Okleveles adataink alapján is bizonyítható, hogy az ország főpapjai⁵³¹ és bárói⁵³² közül sokan megjelentek július folyamán a fővárosban,⁵³³ és mivel immáron tudjuk, hogy az országgyűlést ekkor rendezték, korántsem meglepő, hogy több város küldöttsége is éppen ekkor érkezett Budára, megerősítendő bizonyos kiváltságleveleiket a királlyal.⁵³⁴

A Jakab-napra összehívott országgyűlés mellett további érveket is csatasorba állíthatunk. Valamikor július utolsó hetében Csicseri Ormos Mihály és Csicseri Zsigmond fia, András⁵³⁵ panaszt tettek a királyi személyes, illetve a nádori és az országbírói jelenlétén Ónodi Cudar Jakab különböző, birtokaikon elkövetett pusztításairól. Mindhárom bíróság elrendelte a vizsgálatot, amelyre Jakab-nap utáni pénteken (július 28.), a Pesten folyó országgyűlésen került sor (*feria sexta proxima post festum Beati Iacobi apostoli proxime preteritum*

⁵²⁵ Pálosfalvi T.: Szegedtől Újvárig 359.

⁵²⁶ „das wir nicht versten, das der Gubernatur Harkom noch der grass Graf und Niclas weyda und eulich ander Herren und sy sein pey einander zum Korusch” (Uo.).

⁵²⁷ Életére lásd Nemes G.: Salánki Ágoston.

⁵²⁸ Vö. Mályusz E.: Rendi állam 544.

⁵²⁹ „Item man sagt das der Gubernatur sey gen Weissenburg und daselbs sullen der grass Graf und der Niclas Weyda zueinander kommen und als morgen sol de Paloczy Lassla und der Pischolf von Rab und vir aus der Lantschafft nach in zieleim” (DL 44880.).

⁵³⁰ „auch ist zunesten das die Herren nicht all ein genallen haben an der Betrachtung und als morgen wellen sy machen ein dekret, des well wir ein abgeschrift zu wegen pringen” (Uo.).

⁵³¹ Vetési Albert veszprémi püspök, király alkancellár (júl. 26.: DF 272195.); Salánki Ágoston győri püspök (aug. 2.: DF 269432., „episcopo Iauriensi referente”; aug. 3.: DF 269432., „Relatio domini Augustini episcopi Iauriensi”) és Várdai István kalocsai érsek (júl. 30.: Zichy X. 22–25.).

⁵³² Cudar Simon (júl. 20.: DL 15266.; júl. 25.: DF 222707., 274632.), Gúti Ország Mihály (júl. 27.: DL 12901.), Csáki Ferenc (aug. 1.: DL 71493.).

⁵³³ Általánosságban Mátyás király júl. 24-i oklevelében *nobis ac prelati et baronibus nostris* tett panaszt László tihanyi apát (DF 201352.).

⁵³⁴ Júl. 25., a Rozs-szigeti bulgárok: DL 107262.; júl. 28., Déva város (DL 30446., p. 2–3.).

⁵³⁵ 1458: kancelláriai notarius (DL 31684.).

in civitate nostra Pestiensis, in congregatione generali).⁵³⁶ A következő sokatmondó adatunk, amely noha évtizedek óta ismert, mégsem illesztette be senki a kronológiailag megfelelő helyre. 1458. július végén „nagyüzem” volt a királyi kancellárián, mivel az akkor zajló országgyűlésen meghozott döntés alapján körlevelet intéztek az ország megyéihez. A körlevél két fennmaradt példánya szerint a király az akkor Pesten zajló országgyűlésen a vele lévő főpapokkal, bárókkal és országlakosokkal együtt elhatározta, hogy ők mint jelenlevők, illetve azok, akiket a király az országgyűlésen való megjelenés alól felmentett vagy más akadályoztatás miatt nem tudtak eljönni (*Decrevimus stabiliter unacum prelati, baronibus et universis fidelibus regnicolis nostris, qui in hac presenti congregatione Pestiensis nobiscum convenerant, ut tam ipsi tamquam presentes, quam et hii, qui per nostram maiestatem ab eadem congregatione sunt supportati aut aliunde prepediti ad eandem convenire nequiverunt*), egyaránt tegyék le ugyanazt a hűségesküt, amelyet a jelenlevők már letettek (*ydempnritatem forme iuramenti in observanda et facienda nobis fidelitate simul omnes servarent, prout id hii, qui nobiscum erant, etiam fecerunt*).⁵³⁷ A parancslevél két példányban maradt fenn, Szabolcs megye nemeseinek a váradi, a Zágráb megyeieknek pedig a császári káptalan tanúbizonysága jelenlétében kellett az esküt letennie. Az eskü szövegét magában foglaló megyei okleveleket, mint a király leveléből kiderül, Vetési Albert veszprémi püspök, titkos kancellárnak kellett elküldeni.⁵³⁸ Nehéz nem arra gondolnunk, hogy a pozsonyiak levelében emlegetett, még az országgyűlés megkezdése előtt kiadandó határozat e hűségeskü lehetett. Ezt erősítheti bennünk az is, hogy mindenki tudott a „hármak” összeesküvéséről, így a királynak e határozat elfogadtatásával máris indoka lett azok leváltására, akik nem tették le az esküt, vagy elfogadható ok nélkül nem jelentek meg az országgyűlésen hűségük kinyilvánítására.

Visszatérve most már a nádorváltásra, úgy hiszem, az már nem kérdés, hogy Garai László leváltása és Ország Mihály kinevezése az országgyűlésen történt, de az még igen, hogy mikor. Több adatunk is van ugyanebből az időszakból arra, hogy nem ez volt az egyetlen méltóságviselő-csere: így tudjuk, hogy az ekkor már tavasz óta⁵³⁹ üresedésben lévő tárnokmesteri tisztséget július 21-én – vagy előtte egy-két nappal – az uralkodó Györgyi Bodó Gergelynek adta a szokásos bírói joghatósággal (*officium magistri thavernicatus nostri regii cum sua solita iurisdictione durante nostro beneplacito ... pro honore duximus conferendum*).⁵⁴⁰ (Az újdonsült tárnokmester július 28-án Pozsonynak,⁵⁴¹ augusztus 1-jén pedig Bártfának írt, hogy Jakab-nap nyolcadára küldjék el két vagy három megbízottjukat a tárnoki székre.)⁵⁴² Közvetve értesülünk egy másik váltásról is: Cudar Simon július 11-én, Kurimán kelt levelében még királyi pohárnokmesteri címmel illette magát,⁵⁴³ míg Mátyás király július 25-i

⁵³⁶ DL 31689–31691.

⁵³⁷ Zichy XII. 257., a Szabolcs megyének szóló példány; ennek hiányait a Zágráb megyéhez szóló, azonos szövegű példányból pótoltam (DF 218861.).

⁵³⁸ Uo.

⁵³⁹ Perényi János utoljára február végén szerepel oklevélben (Engel P.: Archontológia II. 189.).

⁵⁴⁰ DF 213721. (Bártfa 1022. sz., júl. 11-i kelettel.)

⁵⁴¹ DF 240420.

⁵⁴² DF 213724. (Bártfa 1025. sz., júl. 31-i kelettel.)

⁵⁴³ DF 213720. (Bártfa 1021. sz.)

okleveleiben már az ajtónállómesteri méltóságot viselte.⁵⁴⁴ Ebből az adatból viszont további hasznos információhoz juthatunk, hiszen a pohárnokmesterséget valaki megkapta, míg az ajtónállómesterséget viszont valakitől elvették. A jelek szerint tehát a pohárnokmesterséget Várdai Aladár már ekkor megkaphatta, noha erről adatunk csak december 27-ről van.⁵⁴⁵ Ugyanakkor az ajtónállómesteri címet 1453 óta nem más, mint Gúti Ország Mihály viselte, e tisztségben utolsó említését 1458. június 26-ról ismerjük.⁵⁴⁶ Mivel utóda, Cudar Simon július 25-én már szerepel ajtónállómesterként, így nem igazán gondolhatunk másra, mint hogy Ország Mihály is hamarabb nyerte el a nádori tiszteletet. Ugyanide kapcsolhatjuk a kincstartói tisztség betöltésének kérdését is: Turóci Benedek 1457. július 14-én szerepel utoljára e tisztségben, utódja Laki Túz János volt, ám róla csak annyit tudunk, hogy valamikor 1458 folyamán kincstartó volt. Az őt követő Szapolyai Imre 1459. május 25-én szerepel e tisztségben először.⁵⁴⁷ A fentebbiek alapján könnyen elképzelhető, hogy a kincstartói tisztségben a pesti országgyűlésen történt a váltás Túz János és Szapolyai Imre között.

A pesti országgyűlés végét, már amennyiben elfogadjuk, hogy a diétát Szent Jakab napján nyitották meg, egyértelműen megadja a határozatok szentesítésének napja, amely az országgyűlés 12. napján, azaz augusztus 5-én történt.⁵⁴⁸ Ezt a dátumot támogatja Pálóci László országbíró 1458. augusztus 7-én kibocsátott privilégiuma is, amely szerint a peres felek augusztus 4-én Budán akkor jelentek meg előtte, amikor a bárókkal és az ország nemeseivel együtt (*nobis feria sexta proxima ante festum Beate Marie Virginis de Nive unacum baronibus et regni nobilibus hic Bude existentibus*) volt.⁵⁴⁹ Hasonlóképpen az országgyűlés augusztus eleji berekesztésére utal Mátyás királynak 1458. augusztus 8-án Tordai András részére kibocsátott oklevele, amelyben a kedvezményezett felmentést kapott a katonai szolgálat alól, mivel a legújabb pesti országgyűlés határozata (27. tc.⁵⁵⁰) szerint beválasztották azon hat derék ember közé, akik a rendes bírakat segítik munkájukban.⁵⁵¹

A fentiek alapján nagy biztonsággal állíthatjuk tehát, hogy a nyári pesti országgyűlést július 25. és augusztus 5. között tartották, s azon — amellet, hogy különféle határozatokat hoztak — tárgyunk szempontjából is fontos dologban döntöttek: mindenkinek esküt kellett tennie a király iránti hűségéről. Tették ezt annak tudatában, hogy a kormányzó, a nádor és az erdélyi vajda „rosszban sántikált”: július 26-án, miközben az országgyűlés már zajlott, Simontornyán voltak. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy Garai László július 13-án még Siklóson,⁵⁵² Szilágyi Mihály kormányzó július 21-én pedig Szigetfőn⁵⁵³ (azaz, ha akarom,

⁵⁴⁴ DF 222707., 274632.

⁵⁴⁵ DL 88333.

⁵⁴⁶ Engel P.: Archontológia I. 51.

⁵⁴⁷ Részletesen lásd C. Tóth N.: Adatok az 1458–1459-es évek politikatörténetéhez 5–6.

⁵⁴⁸ Amennyiben feltevésem helyes, úgy a kritikai kiadásban (DRH 1458–1490. 88.) a jún. 8-i kelet is módosítandó az aug. 5-i dátumra.

⁵⁴⁹ DL 38162.

⁵⁵⁰ DRH 1458–1490. 98.

⁵⁵¹ DL 28265., idézi Bónis Gy.: Jogtudó értelmiség 247. 11. jegyzet.

⁵⁵² DL 93286.

⁵⁵³ DF 245315.

éppen útban Simontornya felé) tartózkodott, akkor akár arra is gondolhatunk, hogy a hűségeskü letételének ötlete ezekből az információkból származott.

Összegezve tehát a nádorváltásról szerzett ismereteket, azt mondhatjuk, hogy Garai László nádor, mivel nem vett részt az országgyűlésen és nem tette le a hűségesküt, felségsértést követett el, ezáltal elvesztette tisztségét.⁵⁵⁴ Gúti Ország Mihályt pedig az eddigi álláspontokkal ellentétben országgyűlésen történt választás és királyi kinevezés útján nyerte el méltóságát. Nem járt jobban Szilágyi Mihály sem, akit alig két héten belül (aug. 8.) fosztottak meg kormányzóságától.⁵⁵⁵ A harmadik összeesküvő, Újlaki Miklós erdélyi vajda, ha nem is veszítette el minden tisztségét, de — meglehetősen zavaros adataink ellenére is — úgy tűnik, hogy az erdélyi vajdaságot Mátyás — legalábbis névleg — elvette tőle, és helyére Rozgonyi Sebestyént nevezte ki (első említése szeptember 6.).⁵⁵⁶

Gúti Ország Mihály nádor valamikor 1484. november 11-e⁵⁵⁷ után halt meg, de hogy pontosan mikor, azt nem tudjuk. Az mindenképpen jelzésértékű, hogy a vízkereszti nyolcadról már nem ismerünk nádori kiadványt. Az uralkodó, aki ekkor már Bécs megvívására készült, ezért folyamatosan Ausztria területén tartózkodott,⁵⁵⁸ nem gondolt a nádor helyettesítésére, hanem betöltetlenül hagyta a méltóságot. Tette ezt a későbbi fejlemények alapján azért, mert már ekkor tervbe vette országgyűlés tartását, viszont ezt minden bizonnyal Bécs elfoglalása utáni hazatérésének időpontjára kívánta összehívni. A város elfoglalása (1485. június 1.) után azonban még majdnem fél évig ott maradt, s csak december 10-én indult el Magyarország felé.⁵⁵⁹ Ugyanakkor itthon már októberben folytak bizonyos tanácskozások; erről Paksi Lajos Kállói Jánoshoz Bölcskéről, október 26-án írt leveléből értesülünk. Paksi ebben arra kérte Kállóit, hogy minél hamarabb jöjjön Budára, mivel már minden báró ott van és a közeli jövőben a királyt is odavárják (*iam omnes barrones Bude sunt constituti, in temporibus etiam nunc proxime venturis ipsa regia maiestas Bude constituetur*).⁵⁶⁰ Természetesen a tárgyalások témáiról semmilyen információval nem rendelkezünk. De haladjunk tovább az időrendben. Mátyás november 29-én Bécsből levelet intézett Nagyszombat városához. Ebben közölte velük, hogy mivel a Szentgyörgyi grófokkal folytatott perüket el akarja dönteni, ezért összes bizonyító iratukkal jelenjenek meg előtte Budán, a következő országgyűlésen (*coram nobis Bude, in congregatione ibidem proxime celebranda*), ahol majd a főpapokkal és bárókkal, valamint a királyi kúria ítélőmestereivel (*nos unacum dominis prelati et baronibus ac magistris prothonotariis curie nostre*) ítéletet hoz a köztük

⁵⁵⁴ Kisértetiesen hasonló eset történt 1402. szeptemberében a pozsonyi országgyűlésen, ahol a hivatalban lévő Bebek Detre nádor leváltása és Garai Miklós nádorra választása történt (lásd az 1.2.3. fejezetet). — A leváltás okát Pálosfalvi Tamás nem ehhez kötötte (Pálosfalvi T.: Szegedtől Újvárig 360.).

⁵⁵⁵ Fraknói V.: Hunyadi Mátyás 94.

⁵⁵⁶ W. Kovács, A.: Arhondologia voievozilor 233.

⁵⁵⁷ DL 19004. (az Adatbázis szerint a nádor 1484. dec. 24-én, Szécsényben is adott ki oklevelet, ám annak helyes dátuma 1481. dec. 24. [DL 18586.]).

⁵⁵⁸ Itineraria 1458–1490. 119.

⁵⁵⁹ Itineraria 1458–1490. 120–121.

⁵⁶⁰ DL 56200.

folyó perben.⁵⁶¹ Látható, hogy ekkora már eldöntött tény volt az országgyűlés összehívása, és valóban, a következő év januárjában meg is tartották azt. E jól alakuló képet azonban megzavarja Bátori István országbírónak 1485. december 12-én kibocsátott oklevele. E szerint az országbíró előtt december 9-én, Budán, a főpapoknak és báróknak meg az ország előkelőinek jelenleg folyó gyűlésén (*feria sexta, secundo scilicet die festi conceptionis Beate Marie Virginis nobis in presenti conventione dominorum prelatorum, baronum et procerum regni, unacum eisdem hic Bude constitutorum*) megjelent előttük Korotnai János (nádori⁵⁶² ítélő)mester és személyesen ott találván Perneszi Pál fiát, Imrét, megidézte őt.⁵⁶³ Adataink sorában ezután mintegy hónapos szünet van, de a gyűlésre vonatkozó következő információt ismét az országbíró okleveléből ismerjük: Bátori István 1486. január 6-i oklevelében azt írta, hogy január 4-én, amikor a főpap és báró urak meg az ország nemesei a jelenleg folyó, a nádor megválasztása céljából Budán zajló országgyűlésen a király mellett együtt voltak (*nobis feria quarta proxima post festum Circumcisionis Domini proxime preteritum, in presenti scilicet conventione generali dominorum prelatorum, baronum et regni nobilium pro electione palatinali facta hic Bude penes prefatum dominum nostrum regem constitutis et existentibus*), akkor Kinizsi Pál temesi ispán nevében Essegvári György, a király udvari vitéze bizonyos oklevelek átírását kérte.⁵⁶⁴ Mindez azt jelenti, hogy az országgyűlés már a király Budára érkezése (dec. 24.)⁵⁶⁵ előtt megkezdődött, s az országbíró oklevele alapján azt vagy Miklós-napra (dec. 6.), vagy Szűz Mária fogantatásának ünnepére (dec. 8.) hívták össze. A december eleje óta zajló országgyűlésen tehát **Szapolyai Imrét** választották nádorra, akinek első említése e tisztségében az 1486. január 25-i kelettel ellátott *Decretum maius* méltóságsora.⁵⁶⁶ Kérdés azonban, hogy hihetünk-e ennek a keltezésnek, mivel — mint arról Szapolyai nádor egy másik okleveléből értesülünk — március 1-jén a főpapok és bárók közül még sokan a király mellett tartózkodtak Budán (*quod cum feria quarta proxima post festum Beati Mathie apostoli unacum aliis nonnullis dominis prelatibus, baronibus hic Bude penes serenissimum principem dominum Mathiam Dei gratia regem Hungarie, Bohemie etc., dominum nostrum gratiosissimum fuissemus constituti*),⁵⁶⁷ valamint a ferrarai követ 1486. február 20-i jelentése szerint az országgyűlés még zajlott.⁵⁶⁸ Így arra kell gondolnunk, hogy a törvényt a szentesítésekor visszadátumozták. Ennek, meglátásom szerint alapvetően két oka lehetett: az egyik, hogy ekkorra már nagy

⁵⁶¹ DF 279718., „Commissio propria domini regis”.

⁵⁶² Bónis Gy.: Jogtudó értelmiség 273.

⁵⁶³ DF 229947.

⁵⁶⁴ DL 81937., idézi DRH 1458–1490. 261. 11 jegyzet. — A további adatokat lásd DRH 1458–1490. 311–312., az ott felsoroltakat még kiegészíthetjük a király 1486. január 24-i oklevelével, amelyben a következő áll: „nos unacum prelatibus et baronibus ... in presenti congregatione generali eorundem prelatorum et baronum nostrorum pro electione palatinali confluentium facta” (DL 90409.).

⁵⁶⁵ Itineraria 1458–1490. 121. (A dec. 20-i, tatái keltezés helyes levéltári jelzete: DL 19096.)

⁵⁶⁶ DRH 1458–1490. 310.

⁵⁶⁷ DL 19125. Ugyanennek átíróját idézi DRH 1458–1490. 312. 6. jegyzet (DL 88718.).

⁵⁶⁸ Fraknói V.: Az 1485-ik évi czikkelyek 536.

vonalakban készen állt a törvény szövege.⁵⁶⁹ A másik lehetőség — amint az az eddigi és az alább még idézett adatokból is látható, az országgyűlés korántsem fejeződött be január 25-én —, hogy a törvény szentesítésének dátuma szimbolikus: Mátyást 1458. január 24-én⁵⁷⁰ választották meg királlyá, így a január 25-i kelettel ellátott Nagy Törvénykönyvben már az új uralkodási évét (29) tüntethették fel.⁵⁷¹ Mindezt másik oldalról látszik alátámasztani az, hogy Szapolyai Imre első nádori kiadványa március 1-jéről ismert.⁵⁷² A nádori oklevelek teljes hiánya, főleg annak fényében, hogy Bátori István országbírónak február 28-ig közel harminc kiadványát ismerjük, köztük olyanokat, amelyek alapján egyértelmű,⁵⁷³ hogy március közepén még folytak a tanácskozások Budán, meglehetősen beszédes. Ebből viszont nem következik más, minthogy Szapolyai nádor megválasztására leghamarabb február második felében kerülhetett sor.⁵⁷⁴ Mindezt két adat is alátámasztja: Mátyás király február 19-i oklevele szerint 16-án még a nádorválasztás céljából Buda városába összehívott főpapokkal, bárókkal és a megyei követekkel tanácskoztak (*quod nobis ... unacum dominis prelatibus, baronibus et regni nostri electorum nobilium singulorum comitatuum pro electione palatinali de nostro regio litteratorio mandato ad hanc civitatem nostram confluentibus, in eadem civitate nostra Budensi constitutis et existentibus*), Kállói János — felesége, néhai Parlagi György udvarmester leánya, Ilona nevében is — kérte egy oklevél átírását.⁵⁷⁵ A másik a már idézett február 20-i követi beszámoló, amelyben viszont azt írták, hogy megválasztották az új nádort.⁵⁷⁶ Ha mindez nem lenne elég, idézhetjük a pünkösdi ünnepe után tartott nádori jelenlét ülésein kiadott okleveleket is, amelyek szerint a vízkereszti nyolcadról a nádorválasztó országgyűlés miatt a mondott ünnep 15. napjára halasztották a pereket.⁵⁷⁷ Az idézett két adat alapján a választásra február 16. és 20. között került sor.

Szapolyai Imre utolsó nádori kiadványát 1487. augusztus 28-ról, Szepesről ismerjük.⁵⁷⁸ Írnoka Felfalui Pál szeptember 1-jei levelében még nem említette, hogy meghalt

⁵⁶⁹ Erre jó példa az 1514. nov. 19-i törvény, amelynek a jelenleg ismert szövegét leghamarabb 1515 nyár elején önthették végleges formába (vö. Mikó G.: Az 1514. évi Lukács-napi országgyűlés 291–292.).

⁵⁷⁰ Fraknói V.: Mátyás királlyá választása 152–153. — Lásd még Hédervári László egri püspök 1458. febr. 17-i levelét (DF 213694.).

⁵⁷¹ Vö. Teke Zs.: Dekrétum fogalma 56.

⁵⁷² Zichy XI. 421. — A visszadatálás mellett szólnak még a személynöki bíróság élén történt változások is (lásd C. Tóth N.: Dorogházi pályafutása 99.).

⁵⁷³ Febr. 5.: „nobis in presenti congregatione generali dominorum prelatorum, baronum et regni nobilium electorum ad hanc civitatem Budensem pro electione palatinali confluentium facta, videlicet die dominico proximo ante festum Beate Apolonie virginis proxime preteritum” (DL 19112., említi DRH 1458–1490. 312. 5. jegyzet), febr. 9.: DL 6340., febr. 25.: DL 19121. (említi DRH 1458–1490. 312. 5. jegyzet), febr. 27.: DF 247054. („cum regia maiestas longe lateque tractavimus”) és márc. 10.: DL 81943.

⁵⁷⁴ Pray G.: Specimen hierarchiae I. 354. oldalán közöl egy 1485. dec. 4-i oklevelet, amelyet Szapolyai már nádorként adott ki, ám az oklevél helyes kelte 1486. dec. 4., lásd Szapolyai-oklt. I. 170. sz. (DL 36485.).

⁵⁷⁵ DL 88715.

⁵⁷⁶ Fraknói V.: Az 1485-ik évi czikkelyek 536.

⁵⁷⁷ DRH 1458–1490. 312. 6. jegyzet.

⁵⁷⁸ DF 223814., az oklevél jobb alsó sarkában: „Correcta per Felf[...],” ő azonos lehet a nádor írnokával, Felfalui Pállal.

volna nádor,⁵⁷⁹ viszont Izsépi Pál, Imre szervitorának szeptember 13-i leveléből már arról értesülünk, hogy a nádor a napokban elhunyt, sőt a levél utóiratában arról is beszámolt, hogy a nádort már szerdán (szept. 12.) el is temették a szepesi Szent Márton-egyházban.⁵⁸⁰

Mátyás király Szapolyai Imre elhunyt után ideiglenesen — először csak a Mihály-napi nyolcad idejére⁵⁸¹ — a nádori jelenlét vezetését Orbán egri püspök-kincstartóra bízta (*in causis in presentia palatinali vertentibus per serenissimum principem dominum Mathiam Dei gratia regem Hungarie, Bohemie etc. ..., dominum nostrum gratiosissimum iudex deputatus*), akinek e tisztségében az első kiadványát 1487. november 6-ról ismerjük.⁵⁸² Nagylucsei Orbán püspök ideiglenes megbízatása végül nemcsak a Mihály-napi nyolcadot, hanem királyát is túlélte, és egészen a püspök haláláig, 1491. október 9-ig tartott.⁵⁸³

1.2.5. A nádorváltások a Jagellók uralkodása idején

A nádori méltóság Mátyás király halála után még mintegy két — 1487 őszétől majdnem öt — éven keresztül volt üresedésben. Míg Mátyást egyelőre nem ismert megfontolások vezérelték abban, hogy nem állított új nádort, addig a helyére lépő II. Ulászló királyt már nagyon is ismert okok hátráltatták abban, hogy nyugodt körülmények között kezdje meg uralkodását. A trónkövetelőkkel vívott harcának első fejezete az 1491 végén megkötött pozsonyi békével lezárult. A király ekkor, egyrészt a béke egyik pontjának rendelkezése értelmében, másrészt pedig azért, mert koronázása óta országgyűlést — noha annak időpontját 1491 pünkösdjére kitűzték⁵⁸⁴ — az országban zajló fegyveres összecsapások miatt nem tartottak, 1492. február 2-ra hívta össze Budára.⁵⁸⁵ A mintegy két hónapon át zajló tárgyalások témái a pozsonyi béke mellett Mátyás özvegyének, immáron Ulászló — nem egészen törvényes keretek között feleségül vett — házastársa, Beatrix helyzetének rendezése, illetve a nádori méltóság betöltése, a „közrend” helyreállítása volt.⁵⁸⁶

Szapolyai István a nádori tisztet 1492. március 29-én nyerte el, amint arról az 1494/1495-ös számadáskönyv egyik bejegyzése tudósít minket (*item in anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo secundo, vigesima nona die Martii, ... dominus Stephanus de Zapolya*

⁵⁷⁹ DF 215334. (Bártfa 2571. sz.)

⁵⁸⁰ DF 215336. (Bártfa 2573. sz.)

⁵⁸¹ Lásd erre Mátyás Bécsben 1487. nov. 1-jei („ac in presentibus octavis festi Beati Michaelis archangeli in persona nostra presidenti” DL 19321.) és 6-i (DF 279731.) parancsait többek között Orbán egri püspök, kincstartóhoz.

⁵⁸² DL 69513.

⁵⁸³ DL 19804. (Nagylucsei János 1492. márc. 10-i testvéréhez küldött levelében azt írta, hogy „illi domini Groff circa festum Beati Dionisii confessoris post obitum domini nostri gratiosissimi, videlicet Urbani episcopi Agriensis, videlicet post festum undecim milium virginum, in possessionem nostram Samaria vocatam statuerint et occupaverint”; vö. Neumann T.: Egy püspöki áthelyezés 358. — A levél szövegét Iván L.: Visegrád 201. 3. jegyzetben úgy értelmezi, hogy a püspök okt. 21-én halt meg.), vö. még Bónis: Jogtudó értelmiség 237.

⁵⁸⁴ Vö. még Neumann T.: Királyi hatalom és egy. 47.

⁵⁸⁵ Neumann T.: Békekötés 294–309.

⁵⁸⁶ Neumann T.: Békekötés 312–314.

comes Scepusiensis creatus est Bude in palatinum).⁵⁸⁷ (Egy nappal korábban, Ulászló király adománylevelében még mint szepesi örökös ispán szerepel,⁵⁸⁸ míg egy április 6-ra keltezett privilégium méltóságsorában már nádori cím áll neve mellett.⁵⁸⁹) A nádorválasztáson azonban, mivel a nemesség nagy része hazatért, a főpapokon és bárókon kívül csak az előkelőbb nemesek vettek részt. Az mindenesetre nem kétséges, hogy Szapolyait az országgyűlésen választották meg,⁵⁹⁰ majd a király nevezte ki a tisztségre. Noha Szapolyai Istvánnak szepesi grófi címe mellett nem volt bárói méltósága, így előrelépése a méltóságviselők sorában nem járt szükségszerűen átrendeződéssel, de egy, több éve üresedésben lévő udvari tisztség betöltésére ekkor került sor: Perényi Imre elnyerte az asztalnokmesterséget.⁵⁹¹ Ugyanekkor a déli frontvonal parancsnokai között két helyen történt váltás: Haraszi Ferenc szőrényi bánból⁵⁹² nándorfehérvári lett,⁵⁹³ míg az így megüresedett szőrényi bánság élére Csulai Mór György és Gyarmati Balassa Ferenc kerültek.⁵⁹⁴

Szapolyai István testvéréhez, Imréhez hasonlóan élete végéig, 1499. december 25-én bekövetkezett⁵⁹⁵ haláláig viselte a méltóságot. A nádor utolsó kiadványa — szeptember 1-jei végrendeletének kiegészítése — december 23-án Pápa várában kelt.⁵⁹⁶ Az elhalálozott Szapolyai István tisztségének betöltése nem azonnal történt meg, jóllehet erre szinte azonnal sor kerülhetett volna. II. Ulászló király ugyanis még 1499. november második felében a már 1500. február 25-re, Mátyás-napra összehívott országgyűlést előrehozta vízkereszt ünnepére, mivel a pápa, a francia király és a Velencei Köztársaság követe nemsokára megérkezik és egészen az országgyűlésig itt is fognak maradni.⁵⁹⁷ A mondott hatalmak, valamint Milánó követe 1499. december 10-én már Budán voltak, hogy megvitassák a „török kérdést”,⁵⁹⁸ a király ellenben még Pozsonyban⁵⁹⁹ várta (hiába) Miksa római király megérkezését.⁶⁰⁰ Az

⁵⁸⁷ Engel, J. Ch.: Gesch. 130.

⁵⁸⁸ DL 98463.

⁵⁸⁹ DF 269459.

⁵⁹⁰ Vö. egy Budáról írott jelentéssel, amely szerint a király mindenkit összehívott a nádorválasztásra, és István gróf lett a Királyság nádora („et piu, che el Conte Stefano e facto Palatino del Regno et in quello forno, che la Maesta del Signor Re fece la grida, che caduno dovesse andare a fare Palatino” Dipl. Eml. Mátyás IV. 272.).

⁵⁹¹ CJH I. 561. (DRMH 4. 52.)

⁵⁹² Az utolsó adat 1491. jún. 11-ről ismert (DL 46165.).

⁵⁹³ Az első adat 1492. dec. 7-ről ismert (DL 37676.).

⁵⁹⁴ Az 1492. febr. 2-i törvény méltóságsorában már szerepelnek (CJH I. 561.). — Balassa Ferenc pályájára lásd Horváth R.: Gradus ad Parnassum 33–37.

⁵⁹⁵ Köblös J.: Szapolyai István végrendelete 160.

⁵⁹⁶ Szapolyai oklt. 255–258.

⁵⁹⁷ DF 268145. (1499. nov. 23.), DL 20906. (1500. febr. 6.), DL 20919. (1500. febr. 15.) — A szakirodalomban az ekkor történt eseményeket, mivel nem ismerték az alább felsorolt forrásokat, illetve, hogy 1500. jan. 6-tól országgyűlés zajlott, az eseményeket másképpen rekonstruálták (vö. Borsa G.: 1500. évi búcsú 247.; Kosáry D.: Külpolitika 83–86.; E. Kovács P.: Törökellenes szövetség 50.).

⁵⁹⁸ Vö. E. Kovács P.: Törökellenes szövetség 49.

⁵⁹⁹ Az uralkodó 1499. nov. 8-tól (DF 266802., „Commissio propria domini regis”) dec. 28-ig (DF 227304., „Commissio propria domini regis”) mutatható ki Pozsonyban, 1500. jan. 2-án már Budán volt (DL 74274., „Commissio propria domini regis”).

⁶⁰⁰ Királyné Belcsák E.: Tommaso Amadei levelei 155.

1500. január 6-tól zajló országgyűlés fő témája tehát a törökellenes szövetségbe történő belépés volt (egyébként február folyamán a török szultán követei is megérkeztek Budára⁶⁰¹): mind az országnagyok, mind pedig a megyei követek⁶⁰² meghívójában az országgyűlés összehívásának okaként ez állhatott (ráadásul a meghívó kiküldésekor a nádor még életben volt), így korántsem tekinthetjük véletlennek a nádorválasztás elmaradását.⁶⁰³ Az 1500 vízkereszt-i diétán „félbehagyott” ügyek rendezésére, továbbá a nádori méltóság betöltése céljából a király Szent György ünnepére, a szokott helyre, Rákosmezőre hívott össze országgyűlést (a színhely megváltozásában közrejátszhatott, hogy ezúttal a nemességnek nem követi útján kellett képviseltetnie magát)⁶⁰⁴ — addig is a királyi privilégiumok méltóságsorai üresedésben lévők jelezték a nádori méltóságot.⁶⁰⁵ Az országgyűlés résztvevőit a fentieknek megfelelően törökellenes szövetségekötés foglalkoztatta, az eredmény pedig mindenki számára ismeretes: az országgyűlésen felbontották a törökkel 1498-ban kötött békét és Ulászló király csatlakozott a Velencei Köztársaság, VI. Sándor pápa és a francia király alkotta szövetséghez.⁶⁰⁶

A tanácskozások másik témája a nádori méltóság betöltésének kérdése lehetett. Noha ennek menetéről nem rendelkezünk semmilyen információval, egy dolog kijelenthető — nádori poszt esetleges várományosaként számba jöhető személy nem sok akadt: a hivatalban lévő országbíró, Vingárti Geréb Péter, a néhai Mátyás király rokona, illetve a király törvénytelen gyermeke, Corvin János troppai és lipcsei herceg, az aktuális dalmát-horvát-szlavón bán, valamint az erdélyi vajda, Szentgyörgyi Péter gróf.⁶⁰⁷ Hogy valamelyikük törekedett is volna a nádori poszt elnyerésére, ma már nem világos, legkevesebb esélye talán János hercegnek lehetett.⁶⁰⁸ Mindazonáltal a végeredmény ismert: **Vingárti Geréb Pétert** választották meg és nevezte ki az uralkodó az országgyűlésen. A választás és a kinevezés pontos idejét nem tudjuk, habár annak behatárolása forrásaink segítségével lehetséges: május 7-én Geréb még országbíróként adott ki oklevelet,⁶⁰⁹ az országgyűlésen kiadott május 8-i kelettel rendelkező törvénykönyvben viszont már nádori címmel szerepel, és ugyanitt az országbírói méltóságot üresedésben lévők jelzik.⁶¹⁰ Noha a törvénykönyvekben szereplő

⁶⁰¹ Lásd erre II. Ulászló király 1500. márc. 1-jei levelét Sopron városához (Házi I/6. 192.).

⁶⁰² A megyéket két-két követ képviselte (vö. Királyné Belcsák E.: Tommaso Amadei levelei 174.).

⁶⁰³ Vö. még Fraknoi V.: Országgyűlések befolyása 11–15.

⁶⁰⁴ CJH I. 669. (DRMH 4. 158.), vö. Pest megye univerzitásának levelével („iuxta contenta novi decreti et ipsius articulorum pridie in campo Rakos per regiam maiestatem ac universos dominos prelatos et barones ac nobiles et proceres huius regni editi” DL 105695.).

⁶⁰⁵ 1500. febr. 12. (Motesiczky okl. 294.), 1500. márc. 25. (DL 98266.).

⁶⁰⁶ Minderre bővebben lásd Kosáry D.: Külpolitika 82., 87.; C. Tóth N.: Tolnai ogy. 1455–1456.

⁶⁰⁷ Vö. a királyi oklevelek méltóságsorával.

⁶⁰⁸ Vö. Neumann T.: Szapolyai és Corvin harca, különösen 421–424.

⁶⁰⁹ DF 250668.

⁶¹⁰ CJH I. 669. (DRMH 4. 158.) — 1500. máj. 15-ről ismerjük II. Ulászló király kötelezvényét, amely szerint a zágrabi püspök hagyatékából kölcsönvett egy bizonyos összeget (vö. Czövek Z.: Szentlászlói Osvát végrendelete 57–58.), ebben felsorolták, hogy kiknek a tanácsából — és kezessége mellett — tette, mivel a névsor egyúttal az országgyűlésen biztosan jelenlévő személyeket — továbbá gyanúm szerint a nemesi követek kivételével a nádorválasztókat — is megadja, így nem felesleges annak

dátum nem mindig egyezik meg annak kibocsátási napjával,⁶¹¹ jelen esetben a május 8-i keltezés nagy valószínűséggel megfelelhet a valóságnak, mivel két nappal később egy királyi parancslevélben már hivatkoztak a György-napi országgyűlésen hozott törvény egyik cikkelyére.⁶¹² Mindezek alapján, noha az új nádor első oklevelét csak egy héttel későbből, május 13-ról ismerjük,⁶¹³ megválasztását és királyi kinevezését biztosan május 7-re vagy 8-ra tehetjük. A Geréb Péter nádorra tételével megüresedett országbírói tisztséget valamilyen oknál fogva ekkor nem töltötte be a király: mind a május 8-i törvénykönyv, mind pedig egy május 16-i privilégium méltóságsorában üresedésben lévőknek jelezték.⁶¹⁴ A fentebb idézett május 15-i kötelezvény szerint pedig biztosan nem is volt még betöltve, mivel Szentgyörgyi Péter gróf csak erdélyi vajdai címével szerepel,⁶¹⁵ és e helyzeten még a hónap végén sem történt változás. Végül mintegy három hónappal később, a Jakab-napi nyolcad idejére történt meg Péter gróf kinevezése, aki ettől kezdve párhuzamosan viselte mindkét tisztséget.⁶¹⁶

Vingárti Geréb Péter alig három éven át, de — ahogyan az már az utóbbi fél évszázadban megszokottnak volt mondható — élete végéig viselte a nádori méltóságot. Az utolsó oklevele 1503. február 9-én kelt,⁶¹⁷ s talán még március legvégén is élt (legalábbis a személynök a nádor oklevelének átírása kapcsán nem jelezte, hogy néhai lenne).⁶¹⁸ Május végén azonban az uralkodó a horogszegi *castellum* tartozékain élő népekhez és jobbágyokhoz írt levelében már mint örökösök vigasza nélkül elhunyt személyként említette Geréb Pétert

ismertetése: Váradi Péter kalocsa-bácsi érsek, Lukács zágrábi, Vingárti Geréb László erdélyi, Ernuszt Zsigmond pécsi, Szatmári György veszprémi, Bátori Miklós váci, Sánkfalvi Antal nyitrai, Polnar Gábor boszniai és Egervári Bereck knini püspökök és Frangepán Gergely fehérvári prépost, Beriszló Bertalan vránai perjel, Corvin János bán, Geréb Péter nádor, Újlaki Lőrinc herceg, Szentgyörgyi Péter gróf erdélyi vajda, Bélteki Drágfi Bertalan volt erdélyi vajda, Ráskai Balázs tárnokmester, Bornemissza János kincstartó, Perényi Imre asztalnok-, Ernuszt János lovászmester, Szentgyörgyi Tamás gróf, Bátori György, Szécsi Miklós, Kanizsai László és György, Dengelegi Pongrác Mátyás, Pelsőci Bebek János, Alsóindvai Bánfi Jakab, Perényi Gábor, Pálóci Antal és Mihály, Rozgonyi István, Homonnai János, Gúti Ország Zsigmond, Nádasdi Ongor János, Gergelylaki Buzlai Mózes, Csulai Mór György nándorfehérvári kapitány, Podmanicki János, Coborszentmihályi Cobor Márton, Pogány Péter pozsonyi ispán, Kubinyi László budai udvarbíró, Kamicsáci Horvát Márk, Bradács Lőrinc, Butkai Péter tárnok, Korlátkövi Ozsvát tатаi és komáromi várnagy, Gersei Pető János, Dombói Pál, Szobi Mihály, Mohorai Vidfi Ambrus, Battyáni Benedek, Váraskeszi Lépes Bernát, Parlagi Menyhért, Verbóci István és Mesztegnyői Szerencsén György, valamint Bakóc Tamás esztergomi érsek, mint végrendeleti hagyaték kezelője (Jajca 145., vö. Kubinyi A.: Bárók 200.). — Somi Józsa temesi ispán és az Alsó részek kapitánya jelenlétére máj. 31-ről van adatom (DL 20875., reláció).

⁶¹¹ Vö. Mikó G.: Az 1514. évi Lukács-napi országgyűlés, passim; Teke Zs.: Dekrétum fogalma 56.

⁶¹² „iuxta formam decreti novissime, scilicet in dieta sive conventione universorum dominorum prelatorum et baronum ac regni nostri nobilium pro festo Sancti Georgii martiris proxime preterito prope civitatem nostram Pesthyensem in campo Rakos de nostro regio edicto celebrata, per nos unacum eisdem dominis prelatibus et baronibus ac regni nostri nobilibus unanimi voto superinde editi et stabiliti” (DF 206375.).

⁶¹³ DL 88873.

⁶¹⁴ CJH I. 669. (DRMH 4. 158.), DF 286167.

⁶¹⁵ Jajca 145.

⁶¹⁶ DL 20963.

⁶¹⁷ DL 107151.

⁶¹⁸ DL 56341. (1503. márc. 31.).

(és Szilágyi Lászlót),⁶¹⁹ így halála minden bizonnyal valamikor április folyamán következett be.

A nádori tisztséget ezúttal sem töltötték be rögtön,⁶²⁰ jóllehet arra az éppen zajló országgyűlés megfelelő alkalmat biztosított volna.⁶²¹ A „késlekedésnek” ezúttal hatalmi-politikai oka volt: Corvin János ugyanis bejelentkezett a nádorságra. Az udvar, elsősorban a királyné és persze, amint a későbbiekből kiderült, a király és tanácsadói sem látták volna szívesen a herceget a legfőbb világi méltóságban.⁶²² Ezért Geréb Péter halála után a tárnokmesterre, Ráskai Balázusra bízta a szokásos „címmel” (*in causis in presentia palatinali vertenti per ... Wladislaum ... regem Hungarie ... iudex deputatus*)⁶²³ nádori jelenlét vezetését,⁶²⁴ aki aztán többek között a Mihály-napi nyolcadon is a nevét adta az ítélőmesterek által kibocsátott oklevelekhez. Ráskai Balázs utoljára 1504. április második felében viselte a bírói címet.⁶²⁵ A nádori bíróság működésének ideiglenes megoldása után mind a nádoraspírás, mind pedig az udvar nekilátott a jövőre országgyűlésre a számára kedvező helyzet megteremtésének. Az udvar maga is megosztott volt, hogy kit jelöljenek a nádori posztra: Anna királyné Szentgyörgyi Péter erdélyi vajda mellett tette le a voksát,⁶²⁶ míg a király — amint a későbbiekből kiderült — Perényi Imrét favorizálta. Mindezen események közepette II. Ulászló 1504. január 10-én agyvérzést kapott és csak február elejére lett jobban. Az agyvérzés híre Corvin Jánost még inkább cselekvésre ösztönözte és február végén–március elején Rakonokon találkozott híveivel, a Frangepánokkal, Beriszló Ferencsel és Balsa Péter szentszávai herceggel. Itt a családi ügyeik elrendezése mellett március 10-én a Frangepánokkal szövetségre lépett.⁶²⁷

A betegségéből felépült uralkodó (és tanácsadói) is elhatározták magukat: a király 1504. február 6-án a Perényi Imre által 1502 óta⁶²⁸ viselt Abaúj megye ispánságát örökre a családnak adományozta,⁶²⁹ és ezzel egyfelől egyenrangúvá tette a Szapolyaikkal, másfelől pedig mindenki számára érthetően kifejezte „óhaját” a leendő nádor személye kapcsán.⁶³⁰ Mindezek betetőzéseként 1504. március 12-én — és nyilván az e körüli napokban —

⁶¹⁹ DL 68142. (1503. máj. 27.), „Commissio propria domini regis”.

⁶²⁰ A nádori méltóságot a király 1503. jún. 7-i privilégiumában üresedésben lévőnek jelzik (DL 62965.).

⁶²¹ Az országgyűlésre lásd DL 64503., DF 252625. , illetve érdemes a nádorválasztás szempontjából is idézni a zágrábi káptalan szervitorának, Csázmái Jánosnak a megbízóihoz 1503. V. 29-én Budáról küldött és különböző hírekről beszámoló levelének egy részletet: „De palatino nemo certus est, quis adhuc eligi debebit, multi sunt expectantes” (DF 256780.).

⁶²² Schönherr Gy.: Corvin János 297–298.; Sanuto II. 121.

⁶²³ DL 20182.

⁶²⁴ Az első adat 1503. aug. 30-ról van (DL 88894.).

⁶²⁵ A budai káptalan Ráskai Balázs kijelölt nádori bíróhoz szóló válaszlevele 1504. ápr. 23-án kelt (DL 22529.) és mivel a budai káptalanban biztosan tudtak volna, ha változás állt volna be a tisztségviselő személyében. — Az utolsó általa kibocsátott oklevél 1504. márc. 27-ről (DL 103064.) ismert.

⁶²⁶ Sanuto II. 121.

⁶²⁷ Schönherr Gy.: Corvin János 299–301.

⁶²⁸ 1502. júl. 6. (DL 85171.).

⁶²⁹ Perényi 709. sz.

⁶³⁰ Neumann T.: Bárók, grófok, hercegek 71.

szétküldette a György-napi országgyűlésre szóló meghívót, aminek megtartását azzal indokolta, hogy az ország sok ügyes-bajos dolga vár elintézésre (*plura sunt huius regni negotia commune bonum ac quietum statum eiusdem omniumque vestrorum concernentia ..., propter que unam dietam generalem ... indiximus*).⁶³¹ Ráskai Balázs nádori helyettes bíróként történt működésének egy, a családja szempontjából is jelentős következménye lett: az addigi zöld viasz helyett ezentúl vörösbe nyomhatta pecsétjét és ezzel belépett a „tekintetes és nagyságos urak” közé.⁶³²

Az április 24-re összehívott országgyűlés lefolyásáról nem sok információval rendelkezünk. A nádorválasztás a jelek szerint rendben lezajlott és azon a király jelöltje, **Perényi Imre** nyerte el a nádori méltóságot. Az ekkor történt eseményeket Verbőci István egy általa készített feljegyzésben így összegezte: az országgyűlésen Perényi Imrét a budai vár előtt(i téren) nádorrá tették (*in dieta pro festo Beati Georgii martyris 1504 in campo Rakos iuxta contenta decreti celebrata, ... eadem in dieta dominus Emericus de Peren in palatinum ante castrum Budense est creatus*).⁶³³ Az ítélmester sajnos elfelejtette számunkra megadni a választás pontos napját, de egyéb forrásaink alapján azt pontosan meg lehet mondani. Taddeo Lardinak,⁶³⁴ az egri püspökség kormányzójának 1504. június 16-i Hippolit egri püspökhöz szóló levelében beszámolt többek között arról is, hogy Perényi Imrét május 1-jén nádorrá választották.⁶³⁵ Az egri kormányzó tíz nappal későbbi leveléből azt is megtudhatjuk, hogy Perényi megválasztása és királyi kinevezése után visszatért budai házába, ahol nemsokára megjelentek a főpapok és bárók küldöttei,⁶³⁶ hogy gratuláljanak neki új méltóságához.⁶³⁷ A levelekben leírtakat alátámasztják további forrásaink is: április 23-án még Ráskai Balázs viselte a királytól kapott bírói címét,⁶³⁸ május 4-ről viszont már ismert Perényi Imre első nádori kiadványa.⁶³⁹ (Ugyan Abaúj megye 1504. május 29-i kiadványában Perényi Imre alispánja ura nádorsága mellett asztalnokmesterségét is feltüntette,⁶⁴⁰ de valószínűleg ez egyfajta túlbiztosítás volt: a megyei jegyző és hatóság tagjai nem kockáztatták meg, hogy rossz címekkel szerepeltessék a megye örökös ispánját.) Perényi nádori kinevezésével csak

⁶³¹ DF 216668.

⁶³² Neumann T.: Bárók, grófok, hercegek 107.

⁶³³ DL 21279/2., p. 16.

⁶³⁴ 1503-ban az egri káptalan pankotai főesperességének élén állt, elképzelhető, hogy még ekkor is; később ugyanott örkanonok lett (C. Tóth N.: Egri káptalan 57., 52.).

⁶³⁵ „una littera al conte palatino congratulandose dela sua electione facta eldi di Sancto Jacobo et Philippo proximo passato in Buda in palatino di questo regnio amicissimo dela sua oratore se di s(ua) reverendissima s(ignoria) elquale se chiama spectabilis et magnificus dominus Emericus de Perhin palatinus regni Hungarie etc.” (ASMo Ambasciatori b.3/29,22. [www.vestigia.hu, Infocus 1644. sz.]).

⁶³⁶ A levélből nem egyértelmű, hogy egy valakit együtt küldenek vagy akár ők fejenként, vagy egyes küldötteik mentek a nádorhoz.

⁶³⁷ „et perché il novo palatino, come per un altre mie li scrivo, è creato: se ne<è> andato a casa sua, donde generaliter prelati et baroni lo mandano a visitare congratulandose dela dignità asumpta” (ASMo Ambasciatori b. 3/29., 24., fol. 3v. Taddeo Lardi Estei Hippolitnak, 1504. jún. 26. — a forrás ismeretét Domokos Györgynek köszönöm).

⁶³⁸ DL 22529.

⁶³⁹ DL 70341.

⁶⁴⁰ Perényi 714. sz.

egyetlen tisztségben történt változás: az eddig általa viselt asztalnokmesterséget⁶⁴¹ adták másnak. A helyzet látszólag egyértelmű, hiszen az országgyűlés május 8-i törvénykönyvében Temeshelyi⁶⁴² Dési Imre szerepel asztalnokmesterként,⁶⁴³ éppen csak két hónappal korábban már ismerünk olyan adatot, amely e bárói címevel említi. Ulászló király március 1-jei levelével ugyanis Dési Imre feleségének, *Benkara* Johannának, aki korántsem mellékesen Anna királyné udvarhölgye volt, a Bacsikai Miklós erdélyi püspök halálával királyi kézre szállt pesti házat adományozta.⁶⁴⁴ Az oklevél, amelynek külső képe egyáltalán nem utal arra, hogy hamisítvány lenne, minden bizonnyal dátumhibás és nem 1504-ben, hanem 1505-ben kelt. Ezt bizonyítja egyfelől, hogy Bacsikai Miklós püspök ugyan tényleg 1504-ben hunyt el,⁶⁴⁵ de az oklevél kiadásának — hibás — időpontjában (1504. március 1.) ekkor még biztosan életben volt.⁶⁴⁶ Másfelől nehezen elképzelhető, hogy a király, miután Perényi Imrének és örököseinek adományozta Abaúj megye örökös ispánságát (február 6.)⁶⁴⁷ — mintegy előkészítendő nádorságát⁶⁴⁸ —, pár napra rá elvette volna tőle bárói tisztségét. Ennek azért is kevés a hihetősége, mert mint láttuk, Abaúj megye hatóságának május 29-i oklevelében, tehát majdnem egy hónappal az asztalnokmesterségben történt csere után⁶⁴⁹ nádorsága mellett asztalnokmesterségét is feltüntették Perényinek.⁶⁵⁰ Ez kevésbé lenne valószínű, ha már három hónappal korábban elvették volna a tisztséget. Ugyanakkor az oklevélnek az 1505-ös évre helyezésével „minden” megoldódik: annak segítségével ti., hogy Dési Imre felesége Anna királyné udvarhölgye lett, magyarázhatóvá válik Dési feltűnése az országnagyok között.⁶⁵¹

Perényi Imre 15 éven át töltötte be nádori méltóságot, tisztségviselésének az 1519. február 5-én bekövetkezett halála vetett véget.⁶⁵² A nádor halála után egy héttel⁶⁵³ a politikai elit jelentős része — Szatmári György pécsi püspök,⁶⁵⁴ Várdai Pál prépost, kincstartó,⁶⁵⁵

⁶⁴¹ E tisztségére az utolsó adat 1504. febr. 6-ról (Perényi 709. sz.) ismert.

⁶⁴² Vö. 1505. márc. 1. (DF 216733.)

⁶⁴³ CJH I. 691. (DRMH 4. 174.)

⁶⁴⁴ DL 105884., függő titkospecsét, „*Commissio propria domini regis*”.

⁶⁴⁵ C. Tóth N.: Püspök és a prépost 145.

⁶⁴⁶ Lásd a 1504. júl. 9-i oklevelet (DL 21319.).

⁶⁴⁷ Perényi 709. sz.

⁶⁴⁸ Ennek hátterére lásd Neumann T.: Bárók, grófok, hercegek 70–72.

⁶⁴⁹ Lásd az 1504. máj. 8-i törvény méltóságsorát, ahol Dési mint asztalnokmester szerepel (CJH I. 691. [DRMH 4. 174.]).

⁶⁵⁰ Perényi 714. sz.

⁶⁵¹ 1500. márc. 18-án már mint királyi kamarás szerepel (DL 20927.); az utolsó adat méltóságviselésére egy 1507. aug. 18-i oklevélből ismert (Katona XVIII. 518.), valószínűleg ezt követően nem sokkal elhunyt.

⁶⁵² Óváry I. 1093. sz. (a kiadásban 1518-as dátummal). — Utolsó kiadványa: 1519. febr. 1. (DF 282135.), vö. még Szabó D.: *Küzdelmeink* 169.

⁶⁵³ Febr. 11-én már biztosan tudtak elhunytáról (II. Lajos király levele Bereg megyéhez: DL 82511.).

⁶⁵⁴ Febr. 14.: DF 271017., „*manu propria*”.

⁶⁵⁵ Febr. 15.: DF 243441., 17.: DF 280986., reláció; márc. 18.: DL 82514., „*manu propria*”; ápr. 3.: DL 82520., „*manu propria*”.

Szapolyai János erdélyi vajda,⁶⁵⁶ Bátori István temesi ispán,⁶⁵⁷ Brandenburgeri György őrgróf,⁶⁵⁸ Bornemissza János pozsonyi ispán,⁶⁵⁹ Ákosházi Sárkány Ambrus,⁶⁶⁰ Bátori András szatmári és szabolcsi ispán,⁶⁶¹ Haraszti Ferenc⁶⁶² — már Budán tartózkodott.⁶⁶³ Ráadásul Sárközi Albert királyi jogügyigazgató április 1-jei, a királyi tanács üléséről készült feljegyzése szerint maga a nádor is, noha beteg volt, a király hívására Budára jőve halt meg (*dominus palatinus ita fuit infirmus et ad mandatum regie maiestatis Budam veniens, obiit*).⁶⁶⁴ Az oklevelek tanúsága szerint a tanácskozások fő témája a határvédelem, azonban a szörényi és jajcai bánság ügye volt.⁶⁶⁵ Ezek mellett különböző, a nádor halálával összefüggő kérdésekben is döntöttek, így február 14-én a király már arról értesítette Sáros megyét, hogy a megye ispáni tisztségét, amelyet néhai Perényi Imre abaúji örökös ispán, nádor viselt,⁶⁶⁶ Tárcai Miklós királyi kamarásnak adta tetszése idejére (*durante nostro beneplacito*).⁶⁶⁷ Nem ez volt az egyetlen megyéispánság azonban, ahol változás történt az ispáni székhelyen: 1519. március 20-án Várdai Mihálynak — Várdai Ferenc erdélyi püspök testvérének — adták Bodrog megye ispánságát, amelyet addig a püspök viselt, mivel olyan messze lakhelyétől nem tud gondoskodni a megyéről.⁶⁶⁸ Két hétre rá, április 5-én meglepő fordulattal Várdai újabb megyéispánságot kapott. A király bodrogi ispánságának említése nélkül Szabolcs megye ispánságát, amelyet addig Bátori András szatmári ispán viselt, a bácsi országgyűlés határozata értelmében⁶⁶⁹ — amely szerint senki sem tarthat egy kézben két megyéispánságot — elvette tőle és Mihálynak adta.⁶⁷⁰

⁶⁵⁶ Febr. 17.: DL 60060.

⁶⁵⁷ Febr. 22.: DL 82512.

⁶⁵⁸ Febr. 27.: DL 38039.; márc. 16.: DL 47285.

⁶⁵⁹ Febr. 7.: DL 33846., reláció.

⁶⁶⁰ Febr. 14.: DF 286517., személyesen tesz bevallást.

⁶⁶¹ DL 99293.

⁶⁶² Febr. 17.: DL 60060.

⁶⁶³ Márc. 12-én Kanizsai László (DL 24772.), 18-án már Pálóci Mihály volt pohárnokmester és Szobi Mihály is kimutatható Budán (DL 82514.).

⁶⁶⁴ DF 283453.

⁶⁶⁵ Például DF 247157., „*Commissio propria regis de consilio*”, DF 252628., DL 32760., DL 82520.

⁶⁶⁶ „*honorem comitatus de Saaros, quem ... condam Emericus de Peren comes perpetuus Abawywariensis, alias huius regni nostri Hungarie palatinus et iudex Comanorum nostrorum a nobis tenuit*” (DL 69111., „*Commissio propria domini regis*”).

⁶⁶⁷ Uo.

⁶⁶⁸ „*honorem comitatus ipsius de Bodrog, quem hactenus ... Franciscus de eadem Warda durante beneplacito nostro tenuit, hac ratione, quod idem in remotis habitans curis et negotiis ipsius comitatus invigilare commode non poterit*” (DL 82515., „*Commissio propria domini regis*”).

⁶⁶⁹ Az előző évi bácsi országgyűlés 18. cikkelye szerint a királynak azoktól a világi tanácsos uraktól („*a dominis consiliariis secularibus*”) kellett elvennie megyéispánságokat, akiknek kezén egynél több volt (CJH I. 762., DRMH 4. 226. [17. cikkely]). Azt, hogy ez hány megyét érintett, a kutatások jelenlegi állása szerint nem tudható, mindenesetre nem Bátori András volt az egyetlen, akinek kezén egynél több ispánság volt. Testvére, Bátori István például egyenesen négy — Temes, Zala, Somogy és Zaránd — megye élén állt (C. Tóth N.: Ecsedi Bátori család 28–29.).

⁶⁷⁰ „*honorem comitatus de Zabolch, quem hactenus ... Andreas de Bathor comes Zathmariensis etc. durante beneplacito nostro a nobis tenuit, salva erga ipsum nostra gratia et benivolentia remanente,*

Mivel a megüresedett nádori méltóságot ekkor már régóta országgyűlésen volt szokás betölteni, ezért úgy határoztak, hogy annak lebonyolítására Szent György napján Budán fognak összegyűlni a rendek,⁶⁷¹ de addig is igyekeztek háttértárgyalásokon elrendezni a kérdést. Ennek egyik jele, mint már említettem, hogy március 8-án Frangepán Gergely kalocsai érsek, Szatmári György pécsi és Várdai Ferenc erdélyi püspök, valamint Szapolyai János erdélyi vajda és Bátori István temesi ispán, az Alsó részek főkapitánya szövetséget kötött egymással politikai céljaik összehangolása végett. Nem merném teljes bizonyossággal azt állítani, amely szerint a szövetkezők egyetlen célja az volt, hogy — Szabó Dezső szavaival élve — „a nádorválasztást irányítsák”,⁶⁷² de a későbbi események alapján e variáció tűnik a legkézenfekvőbb megoldásnak. Ha végignézzük az öt néven, akkor annyit biztosan megállapíthatunk, hogy az ország ekkor ismert fontos emberei közül hárman, mégpedig Szalkai László váci püspök, kancellár,⁶⁷³ Bornemissza János és György brandenburgi őrgróf – noha Budán voltak — hiányoznak (ugyanakkor Frangepán Gergely jelenléte némileg meglepetést keltő). Tudjuk azonban, hogy 1518 tavaszán, az országgyűlés előtt éppen az utóbbi kettő ellenében szövetkezett egymással Szapolyai, Várdai és Bátori is,⁶⁷⁴ így a kimaradásuk miatt semmilyen különösebb hiányérzetünk nem lehet. Az ötök megállapodása mögött valószínűleg ismét az előző évi szövetkezés okait kell keresnünk, azaz céljuk elsődlegesen Bornemissza és Brandenburgi kiszorítása volt a király közvetlen környezetéből és ezzel együtt Bátori nádorrá választatása.⁶⁷⁵

A februárban Budán tartózkodó urak a jelek szerint március–április folyamán is együtt maradtak: március 26-án Bornemissza János pozsonyi ispánként adott ki oklevelet egy becsületsértési ügyben, amelyben György őrgróf, Korlátkövi Péter és Gersei Pető János udvarmesterek, Ország Imre kamarásmester és Acél István pozsonyi várnagy, valamint a királyi palotások és az ország előkelői közül sokan (*aliisque aulicis sue maiestatis et proceribus regni nonnullis*) voltak a bírótársai.⁶⁷⁶ Említettem már Sárközi Albert királyi jogügyigazgató 1519. április eleji feljegyzését a királyi tanács üléséről, mely szerint azon Bakóc Tamás

iuxta constitutionem et ordinationem dominorum prelatorum et baronum ceterorumque regnicularum nostrorum in congregatione generali Bachie factam, ut nullus comitum parochialium honores duorum comitatum tenere possit, ab eodem auferentes” (DL 82521., „Commissio propria domini regis”).

⁶⁷¹ Lásd Palinai György bácsi vikárius 1519. márc. 26-i levelét Ország János szerémi, Keserű Mihály boszniai püspökökhöz, Benedekhez, a budai Mária Magdolna-egyház plébánosához, amely szerint egy ügyben a vizsgálatra a tanúkat a György-napi országgyűlés befejezése utáni 5. napra hívják maguk elé, már ha lesz („ad quintum diem post conventum et ascensum dominorum regnicularum ad dietam proximam festi Beati Georgii martiris fiendam, qui si fuerit celebrata” DL 82516.). — Vö. még II. Lajos király április 3-i, a bányavárosokhoz („quod autem ad principale negotium attinet exacta dieta generali, que proxime instat” DF 235150.), valamint ápr. 6-i, a szlavón rendekhez szóló leveleivel („ut dominum episcopum Zagrabensem et alios dominos gentes habentes in Sclavonia non rogamus venire ad dietam, ne terra illa vacua gentibus relinquatur” DL 32760., a vonatkozó részt közölte Szabó D.: II. Lajos-kori egy. 152.).

⁶⁷² Szabó D.: Küzdelmeink 170., részletesen ismertetve a szövetkezés célját.

⁶⁷³ Márc. 18.: DF 246716.

⁶⁷⁴ Szabó D.: Küzdelmeink 149–150.

⁶⁷⁵ Szabó D.: Küzdelmeink 159.

⁶⁷⁶ DL 62047.

bíboros, Várdai Ferenc, Szatmári György, Szalkai László, Ország János, Keserű Mihály püspökök, Móré Fülöp egri és Paksi Balázs budai prépostok, György őrgróf, Szapolyai János, Várdai Pál kincstartó, Bornemissza János, Drágfi János, Sárkány Ambrus, illetve az ülnökök közül Ártándi Pál, Glésán Miklós, Amadé István és Kenderesi Mihály vett részt.⁶⁷⁷

Mint látható, az országgyűlés kezdete előtt politikai „nagyüzem” volt Budán. Ám Szapolyai⁶⁷⁸ nem várta meg az országgyűlés megnyitását, hanem visszatért Erdélybe: április 28-án már Görgényből keltezett,⁶⁷⁹ május első harmadában pedig Vásárhelyen tartott gyűlést a székelyeknek.⁶⁸⁰ Innen a hónap második felében Segesvárra ment,⁶⁸¹ ahonnan június elején Udvarhelyre⁶⁸² tért. Erdélyi útja hátterében — túl azon, hogy gyűlést tartott — talán az állhatott, hogy nem tartott igényt a nádori posztra, és mivel a többiekkel megállapodtak **Bátori István** megválasztásában, visszatért tartományába. Ennek azonban a jelek szerint ára volt. Habár a vajdában minden bizonnyal felmerülhetett,⁶⁸³ hogy apjához és nagybátyjához hasonlóan elnyerje a legfőbb világi méltóságot, de erdélyi vajdaságának hatalmi-politikai, illetve a királytól⁶⁸⁴ — és valószínűleg a szövetségesei tanácsából is — ekkor elnyert birtokadományozási jogköre kellő visszatartó erőt jelentett a kandidálástól.⁶⁸⁵ Minderről azonban nem mindenki tudott, illetve tudhatott. Az országgyűlésen a külföldi követjelentések szerint a nádorválasztások történetében először harmas jelölés történt: a temesi ispán neve mellett — a megállapodás ellenére — a vajdáét és Újlaki Lőrinc hercegét is előterjesztették a választásra. A források szerint az országgyűlésen a nemesség tömegesen, ráadásul fegyveresen jelent meg, beleszólást követelve az eseményekbe.⁶⁸⁶ A végeredmény ismeretes: a király ígéretéhez híven május 28-án a budai vár előtti téren gyűltek össze, ahol megtörtént a szavazás. A szavazás végeredményéről, noha mindkettő Alvise Bon követ jelentéseire megy vissza, kétféle hagyomány maradt fenn: A frissen küldött levelében 55 szavazatról tud, amiből 26-ot Bátori, 17-et Szapolyai — és a maradék 12-öt pedig nyilván Újlaki — kapott meg.⁶⁸⁷ Ezzel szemben a hazaérkezésekor készített zárójelentése szerint

⁶⁷⁷ DF 283453., idézi Kubinyi A.: Belpolitika Mohács előtt 74. 71. jegyzet és Uő: Királyi titkárok 13.

⁶⁷⁸ Szapolyai és Bátori viszonyára, a korábbi negatív képet cáfolva lásd C. Tóth N.: Legenda nyomában.

⁶⁷⁹ DL 29396.; még május 1-jén is ott van (DF 275311-2.).

⁶⁸⁰ Máj. 3–9.: DL 67260., 36402., DF 255098., 275310., DL 29974., DF 255099.

⁶⁸¹ Máj. 15–25.: DF 261211., 277761., DL 23170., 29397.

⁶⁸² Jún. 2–11.: DL 29975., DF 244480.

⁶⁸³ Vö. egy 1519. márc. 8-i, Egerben kelt az egri püspökhöz szóló levéllel (Szabó D.: II. Lajos-kori egy. 149.).

⁶⁸⁴ Alvise Bon jelentése szerint, már amennyiben hihetünk értesülésének, Bátori volt a király favoritja (Balogh I.: Velenczei diplomaták XXXI.).

⁶⁸⁵ Neumann T.: Vajdai adományozás 264–265., 267.; vö. Szabó D.: II. Lajos-kori egy. 39.

⁶⁸⁶ Az 1519 április–májusi események alaposabb feltárása még várat magára; az eddig ismert — Sanuto tudósításai (vö. Szabó D.: II. Lajos-kori egy. 39–40.; Uő: Küzdelmeink 170–172.) és ismeretlen — Giuliano Caprile ferrarai követ 1519. jún. 12-i jelentése (ASMo Ambasciatori b.4/23,8c 9v–11r [www.vestigia.hu: Infocus 1872. sz.]) — források alapján meglehetősen ellentmondásos történet képe rajzolódik ki.

⁶⁸⁷ Sanuto II. 146.; Szabó D.: II. Lajos-kori egy. 39–42.; Uő: Küzdelmeink 171–172.

Bátori 57, Szapolyai pedig 27 szavazatot kapott,⁶⁸⁸ azaz legalább 84 személy szavazott. (Alvise Bon jelentősen eltérő számadataira egyelőre nem tudok magyarázatot adni.)

Bátori István nádor — aki egyébként a nádori méltóság elnyerése után is megtartotta a temesi ispáni és az Alsó részek kapitányi tisztségét — első kiadványát 1519. június 5-ről ismerjük.⁶⁸⁹ A hivatalát első alkalommal négy éven keresztül viselte, az utolsó oklevelet 1523. május 13-án állították ki a nevében.⁶⁹⁰ A nádori méltóságról a György-napra összehívott országgyűlésen⁶⁹¹ váltotta le a király. Letételének okairól szólva Szabó Dezső úgy látta, hogy arra azért került sor, mert a nemesség — jogosan — megvádolta a nádort az adó elsikkasztásával, hamis pénz verésével, illetve a törökkel történő folyamatos kollaborációval, és jóllehet a Prágából hazatért király tudta, hogy a nádor elleni vádak erősen túlzóak, mégis hitelt adott annak.⁶⁹²

Bátori István leváltásának körülményeiről az okleveles adatok, valamint Andrea dal Burgo és Siegmund von Herberstein követek jelentései alapján a következőket mondhatjuk. Március elejéig a király és Szalkai László kancellár Bátorihoz írott leveleiből úgy tűnik, töretlen a bizalom a nádor-helytartó iránt.⁶⁹³ Az első hír a nádor leváltásának szándékáról Burgo császári követ március 14-i jelentésében tűnik fel, amely szerint úgy hiszi, hogy leteszik a nádort, aki ellen határtalan a zúgolódás (*et credo, quod palatinus deponetur, contra quem sunt infiniti clamores*).⁶⁹⁴ Ennek, véleményem szerint, az elsődleges oka az volt, hogy Bátori helytartó és Thurzó Elek kincstartó az előző évi országgyűlésen megajánlott adót az utolsó dénárig behajtották,⁶⁹⁵ s ez egyrészt az adószedés módjának megváltozása (azaz a *banderiat* urak és *decempersonák* birtokairól teljes összeget kellett szedni),⁶⁹⁶ másrészt pedig az addig lazább adófizetéshez szokott főurak és nemesek között határtalan ellenérzéseket keltett.⁶⁹⁷ E nádorelles hangulat egyik szítója a jelek szerint Bornemissza János volt, aki március elején szinte megszállott módon írta leveleit Prágába, amelyekben a végek és az ország készületlenségét, azaz tulajdonképpen a két kapitány, Bátori István nádor és Szapolyai János erdélyi vajda alkalmatlanságát panaszolta.⁶⁹⁸ Így Szatmári György érsek március 10-i levelében hiába számolt be a vajda havasalföldi sikereiről,⁶⁹⁹ illetve Gosztonyi János győri püspök, királynéi kancellár február végi leveleiben pedig arról, hogy a Budán megjelent főurak milyen intézkedéseket hoztak a török veszély elhárítására,⁷⁰⁰ ezek már nem

⁶⁸⁸ Balogh I.: Velenczei diplomatai XXXI–XXXII.

⁶⁸⁹ DL 97676.

⁶⁹⁰ DL 23750., az oklevél szövege alatt jobbról Ellyevölgyi János ítélmester kézjegye.

⁶⁹¹ Az országgyűlésre összefoglalóan lásd Kubinyi A.: Országgyűlési küzdelmek 129–134.

⁶⁹² Szabó D.: II. Lajos-kori egy. 60–62.

⁶⁹³ Helytartói oklt. 185., 189–190. (1523. márc. 5., 8. és 9.).

⁶⁹⁴ Helytartói oklt. 198.

⁶⁹⁵ Minderre lásd bővebben C. Tóth N.: 1522. évi költségvetés.

⁶⁹⁶ 1521. évi törvény 23. cikkelye (DRMH 4. 248.; CJH I. 797.).

⁶⁹⁷ Vö. az 1523. évi György-napi országgyűlésen elhangzott panaszokkal (Kubinyi A.: Országgyűlési küzdelmek 133.).

⁶⁹⁸ Helytartói oklt. 181–185. (Bornemissza János 1523. márc. 2-i és 3-i levelei).

⁶⁹⁹ Helytartói oklt. 191., vö. C. Tóth N.: Havasalföldi hadjárat.

⁷⁰⁰ Helytartói oklt. 176–180.

sokat segíthettek. Mindezt Szapolyai János is érzékelhette, ezért április 2-án személyesen jelent meg Olmützben, ahol beszámolt a török front híreiről.⁷⁰¹ Ezek után némileg meglepő módon, néhány nappal később a király és tanácsosai jelenlétében önként lemondott a főkapitányságról, ám a király a kérdés megtárgyalását az országgyűlésre halasztotta.⁷⁰² Április 8-án aztán a nádortól is levél érkezett a királyhoz, amelyben többek között sürgette hazatérését.⁷⁰³ Bátori István minden bizonnyal azért nem utazott a királyi pár elé személyének tisztázására, mivel egyfelől királyi helytartóságát teljesítette, másrészt pedig — mivel semmilyen bűnt (például hűtlenséget) nem követett el⁷⁰⁴ — eszébe sem juthatott, hogy leválthatják a nádorságról.

A királyi pár végül 1523. április 17-én indult vissza Magyarországra, a magyar határon már várták őket a magyar urak, többek között Bornemissza János pozsonyi ispán, Thurzó Elek királyi kincstartó és mintegy 500 lovas kíséretében Nagyszombaton (ápr. 23.), Semptén (24–25.) és Nyárhídon keresztül Esztergomba (ápr. 26.) mentek, ahonnan másnap érkeztek meg Budára. A város előtt fél mérföldre fogadta őket Bátori István nádor, aki köszvénye miatt tovább nem tudott menni.⁷⁰⁵ Az országnagyok által kikényszerített⁷⁰⁶ György-napra összehívott országgyűlést végül csak május 4-én nyitották meg, mivel a nemesség nem bízván a király megérkezésében későbbre jött össze.⁷⁰⁷ Az országgyűlésen megjelentek az adó megszavazásának lebegtetésével, illetve más egyéb dolgokkal kikényszerítették, hogy Lajos ejtse a nádort.⁷⁰⁸ Az ekkor kialakult légkörben azonban nemcsak a nádorságtól, hanem a temesi ispáni posztjától is megfosztották Bátorit.⁷⁰⁹ Ez utóbbi nyomán gondolhatta azt Szapolyai vajda, hogy hasonló sorsra jut és tőle is elveszik a vajdaságát (*wayda Transsilvanus erat pariter in tymore ne deponeretur*),⁷¹⁰ ám ez végül nem történt meg.

⁷⁰¹ Helytartói oklt. 208.

⁷⁰² Helytartói oklt. 212.

⁷⁰³ Helytartói oklt. 214.

⁷⁰⁴ Vö. ezzel szemben Bebek Detre és Garai László leváltásainak körülményeit (lásd az 1.2.3. fejezetet).

⁷⁰⁵ C. Tóth N.: Királyi pár 94–95., vö. Burgo 1523. máj. 5-i jelentésével: „Die autem 27 intravimus huc Budam, palatinus exivit obviam medium milliare, non longius exivit, quia podagrosus est” (HHStA Grosse Korrespondenz 25a [DF 293883.], fol. 72.).

⁷⁰⁶ Vö. Gosztonyi János győri püspök 1523. febr. 25-i levelével (Helytartói oklt. 177.).

⁷⁰⁷ Kubinyi A.: Országgyűlési küzdelmek 129.

⁷⁰⁸ Kubinyi A.: Országgyűlési küzdelmek 130. — Lásd még Burgo valamikor máj. 5-e után kelt jelentésének mellékletében: „Regnicole instarunt apud regem publice ut deponat palatinum et dixerunt coram eo multas querelas: ille autem laboravit se iustificare et in fine petiit iusticiam et in fine rex bene consultata et conclusit et respondit se recipere ad manus suas palatinum, quousque sciverit melius omnia et deinde faciet iusticiam, sed regnicole de hoc non contenti denuo instarunt ut omnino deponatur. Rex accepit terminum cras deliberandi. In fine opus erit, (ut) deponatur, precipue quia sunt omnes regnicole vel maior pars accersi contra eum et quod non volunt in dieta aliquid concludere nisi prius deponatur” (HHStA Grosse Korrespondenz 25b [DF 293884.], fol. 37r. — a jelentés ismeretét Lakatos Bálintnak köszönöm).

⁷⁰⁹ Lásd Andrea dal Burgo 1523. máj. 25-i levelét (Helytartói oklt. 228.).

⁷¹⁰ Lásd Siegmund von Herberstein 1523. máj. 22-i jelentése Gabriel Salamancához (HHStA Grosse Korrespondenz 25b [DF 293884.], fol. 119v. — a jelentés ismeretét Lakatos Bálintnak köszönöm).

Az országgyűlésen történtek alapján az látszik, hogy a nemesség ahhoz elég erős volt, hogy leváltassa Bátori nádort a királlyal, de arra már nem volt ereje, hogy egy jelöltben egyezzen meg; és talán ezért — legalábbis Herberstein követ jelentése szerint — a király az országgyűlésen jelenlévők kérésére magára vállalta a nádori tisztség ellátását (*palatini officium serenissimus rex in se assumpsit ad petitionem totius communitatis*).⁷¹¹ (Ez elvileg teljes jogi képtelenség, hiszen az 1439. évi 2. tc. szerint a nádor a bíró a király és az országlakosok közötti ügyekben; mindenesetre a nádori jelenléten folyó ügyeket elvben a király nevében a személynök, Verbóci István vette át.) Bátori István másik tisztségét az addigi tárnokmester, Béltéki Drágfi János kapta meg.⁷¹² Burgo jelentései szerint Bátori temesi ispáni leváltására május 25-én⁷¹³ vagy előtte pár nappal⁷¹⁴ került sor, míg Drágfi kinevezése május 30-án történt meg.⁷¹⁵ Az általa viselt tárnokmesterséget viszont az országgyűlés ideje alatt, amennyiben egyáltalán tényleg elvették ekkor Drágfitól,⁷¹⁶ biztosan nem töltötték be. Az első adat Thurzó Elek kincstartó tárnokmesterségére ugyanis Verbóci István neki címzett augusztus 29-i leveléből ismert,⁷¹⁷ hogy azután szeptember elején már Thurzó önmegnevezésében is feltűnik.⁷¹⁸

Bátori leváltása után elhagyta Budát és hazament Babócsára feleségéhez, hogy kipihenje az elmúlt időszak fáradalmait. Sokáig azonban nem emésztette magát tisztsége elvesztése miatt, hanem október elején elkezdte szervezni visszatérését: 1523. október 2-án Salamancához, illetve Ferdinánd osztrák főherceghez írt levelet, amelyekben közbenjárásukat és védelmüket kérte mostani boldogtalan szerencsétlenségében (*mihi isto tempore in meo statu infortunium infelix accidit*).⁷¹⁹ Másnapi, Zsigmond lengyel királyhoz írt levelében — miután emlékeztette a királyt arra, hogy mindig jóindulattal viseltetett iránta és

⁷¹¹ Lásd Siegmund von Herberstein 1523. máj. 22-i jelentése Gabriel Salamancához (HHStA Grosse Korrespondenz 25b [DF 293884.], fol. 119r. — a jelentés ismeretét Lakatos Bálintnak köszönöm), idézi Kubinyi A.: Országgyűlési küzdelmek 130. 27. jegyzet.

⁷¹² Az utolsó adat 1523. febr. 22-ről van, amikor György-nap 5. napjára a tárnoki székre hívta a városokat (DF 241241.).

⁷¹³ „Palatinus depositus est et etiam ab eo recipietur officium comitatus Themeswar” (Helytartói oklt. 228.).

⁷¹⁴ Vö. Siegmund von Herberstein 1522. máj. 22-i Bécsből írt jelentésével: „Ille (ti. Bátori István) autem mirabiliter sollicitat, ut possit ad tempus habere, sic scilicet, ut tandem ipsemet deponeret; quod vix implorabit, quia illi omnes offenderentur: amitet etiam capitaneatum, amitet comitatum Themisiensem, uti certe bone et optime meretur” (HHStA Grosse Korrespondenz 25b [DF 293884.] fol. 119r. — a jelentés ismeretét Lakatos Bálintnak köszönöm).

⁷¹⁵ „Rex totaliter conclusit hodie, quod velit palatinum privare officio Temeswar, quia non est ad propositum dimittere eum in loco tam importanti, et elegit ad illum locum Draphy, deinde quia est totus ad voluntatem regie maiestatis” (HHStA Grosse Korrespondenz 25a [DF 293884.], fol. 95r. — a jelentés ismeretét Lakatos Bálintnak köszönöm, vö. Kubinyi A.: Országgyűlési küzdelmek 130. 28. jegyzet).

⁷¹⁶ Ismeretes egy csak másolatban fennmaradt 1523. júl. 25-i királyi oklevél, amelyben még tárnokmesterként szerepel (DL 36597.).

⁷¹⁷ DL 26295. — Aug. 5-én még nem volt az (DF 246156.).

⁷¹⁸ DL 58336.

⁷¹⁹ DF 276044. és 276045., az idézet az utóbbiból.

többek között feleségét is neki köszönheti — szintén beszámolt nyomorúságos helyzetéről és kérte, hogy nyújtson segítséget neki a tisztsége visszaszerzésében.⁷²⁰ A volt nádor levelei célt értek, mivel a lengyel uralkodó, amint azt Bátorihoz írt válaszában is jelezte, mind Lajos királynak, mind Mária királynénak, mind pedig az esztergomi érseknek kifejezte neheztelését és javasolta Batori visszahelyezését a nádori méltóságra.⁷²¹ (A levelek időzítése nem volt véletlen, mivel Batori István pontosan tudhatta, hogy október közepén Ferdinánd főherceg és a lengyel király találkozni fog a magyar királyi párral. Mint tudjuk, a tanácskozások ugyan nem Pozsonyban, hanem Bécsújhelyen ténylegesen is létrejöttek, mégha leveleinek címzettjei közül Zsigmond király csak követe útján is képviseltette magát.⁷²²) Érdemes megjegyeznünk, hogy Batori, jóllehet az előbb idézett okleveleiben neve mellett nem tüntette fel egyetlen tisztségét sem, Somogy, Zala és Zaránd megyék ispánságát továbbra is viselte.⁷²³ Ezzel összefüggésben pedig különösen meglepő, hogy egy 1524. február 28-i Babócsáról keltezett levelében neve mellett feltűnik a „palatinus regni” cím. Ráadásul a császári vikáriushoz szóló levél félig hivatalosnak is tekinthető, mivel arra kérte a címzetett, hogy egy pert engedjen át fogott bírák döntése alá.⁷²⁴ Időközben Batori István hívei is, testvére András vezetésével nekiláttak előkészíteni visszatérését: márciustól többször, több helyen tanácskoznak a volt nádor visszahelyezése ügyében, amelynek eredményeképpen sikerült a királyt és a királynét is meggyőzni annak szükségességéről.⁷²⁵

A „nádorságot” több mint egy éven át viselte a király, hogy aztán az 1524. szeptember 8-ra összehívott országgyűlésen **Batori Istvánt** visszahelyezték a tisztségbe.⁷²⁶ A dietán történetekből és az azt megelőző tárgyalásokból tárgyunk szempontjából most csak annyi fontos, hogy Batori újbóli nádorságát a bárókon kívül éppen az a „nemesség” szorgalmazta legjobban, amelyik az elmúlt évben letételét követelte.⁷²⁷ A restitúcióra valamikor szeptember 12. — amikor Batori András és felesége, Rozgonyi Katalin meg örököseik, illetve magszakadásuk esetén András testvérei, György lovászmester és István kaptak iktatási parancsot néhai Rozgonyi István javaiba⁷²⁸ — és 19.⁷²⁹ között került sor. Batori

⁷²⁰ Acta Tomiciana VIII. 191., e napon Batori felesége, Zsófia hercegnő is írt levelet Zsigmond királynak (Uo.).

⁷²¹ A leveleket lásd Acta Tomiciana VIII. 192–194.

⁷²² A tárgyalásokra lásd Szydlowiecki naplója 1523-ból.

⁷²³ C. Tóth N.: Ki kicsoda 28–29.

⁷²⁴ DL 47549.

⁷²⁵ Szabó D.: II. Lajos-kori egy. 67–68.

⁷²⁶ Vö. Szabó Dezső álláspontjával aki szerint „különös azonban, hogy a nádor visszahelyezése miatt egy szó sem hangzik fel a gyűlésen. Különb ennek teljesen megfelelőjét láttuk a letételénél. Akkor Báthory nem tiltakozott egy szóval se a méltóságtól való megfosztása ellen. Nem is lehetett. A király személyes akaratából lett nádor, a felség szabad tetszése szerint bánhatott vele. A nádor fölött való szabad rendelkezése jogát Lajos mindig fenntartotta magának” (Szabó D.: II. Lajos-kori egy. 70–71.); korábban ennek éppen az ellenkezőjét írta!

⁷²⁷ Az eseményekre — amelyeknek forrásanyaga koránt sincsen feldolgozva — lásd Szabó D.: II. Lajos-kori egy. 67–71.; Uő: Küzdelmeink 193–197.; Kubinyi A.: Országgyűlési küzdelmek 134–135.

⁷²⁸ Batori oklt. 339–341.

⁷²⁹ Vö. Burgio követ és a lengyel követek szept. 19-i jelentéseivel (Mon. Vat. II/1. 36., Acta Tomiciana VII. 84.).

első nádori kiadványát szeptember 25-ről ismerjük.⁷³⁰ Tisztségét ezúttal alig tíz hónapon át viselte (az utolsó oklevele 1525. június 18-ról ismert⁷³¹), mivel a június 24-re összehívott hatvani országgyűlésen ismét leváltották.⁷³²

Az események meglehetősen jól ismertek Burgio pápai követ beszámolóiból: július 4-én a jelen lévő király előtt a nemesség nevében szónokló **Verbőci István** azt kérte a királytól, hogy cserélje le összes tisztségviselőjét. Beszédére először Szalkai László esztergomi érsek, kancellár válaszolt, majd Bátori István nádor emelkedett szólásra. Felvetette, hogy a király tisztségviselőit nem ildomos hivataluktól bírói ítélet nélkül megfosztani, és ő kész az eljárásnak alávetni magát.⁷³³ A harmadik felszólaló az országbíró, Sárkány Ambrus volt, de védekezése annyira balul sikerült, hogy kénytelen volt elmenekülni. Másnap Lajos már nem jelent meg személyesen, hanem követei útján azt üzenté, hogy kész vizsgálatot indítani azon tisztségviselők ellen, akiket a nemesség megvádolt.⁷³⁴ A tömeg némi bizonytalankodás után úgy döntött, hogy „a nádort azonnal tegyék le, mert ez a hivatal a nemességet illeti s ennek betöltésénél övék az első szó. Rögtön meg is választották nádorra Verbőczy Istvánt s megbízták vele, hogy kérje meg Őfelségét, kegyeskedjék a választást megerősíteni.” A király beleegyezett a nemesség döntésébe, mire azok „az új nádort vállukra emelték – ahogy ez náluk szokás”.⁷³⁵ A következő napon (július 6-án) a király ismét megjelent a gyűlésen és „nádorra nyilvánította Verbőczyt”,⁷³⁶ ugyanakkor pedig megfeddte a nemeseket, hogy olyan tisztségviselőket is választottak (Várdai Pált kancellárnak és esztergomi érseknek, Drágfi Jánost országbírónak, Kanizsai Lászlót meg kincstartónak), akiknek kinevezési joga őt illeti.⁷³⁷ Végül azonban a nemesség által megválasztottak közül Drágfi Jánost kinevezte Lajos király.⁷³⁸ E méltóság mellett a kincstartóságban is változás történt, igaz erre már az országgyűlés befejezése után került sor. A nemesség ugyanis már Hatvanban leváltotta Thurzó Eleket a hivatalról és új kincstartót választott Kanizsai László személyében, de őt a király nem fogadta el. A jelek szerint azonban nem a kincstartó leváltásával volt gondja a királynak, hanem a kinevezett személyével, mivel július 16-án az uralkodó is menesztette Thurzót és Szapolyai János erdélyi vajda szervitorát, Szegi⁷³⁹ Dóci Jánost nevezte ki.⁷⁴⁰

⁷³⁰ DL 70114.

⁷³¹ DL 67371. (1525. jún. 18., Váralja).

⁷³² Az előzményekre és az országgyűlésen történetekre lásd Szabó D.: II. Lajos-kori egy. 84–96.; Uő: Küzdelmeink 208–218.; Kubinyi A.: Országgyűlési küzdelmek 140–147.

⁷³³ Burgio 20–21.

⁷³⁴ Burgio 21.

⁷³⁵ Burgio 21. (az összes idézet erről az oldalról származik).

⁷³⁶ Első nádorként aláírt levele 1525. júl. 26-ról (DF 271147.) ismert. — Megválasztásához VII. Kelemen pápa is gratulált 1525. aug. 8-i levelében (Brevia Clementina 110.), amit Verbőci szept. 30-i levelével köszönt meg (ETE I. 216.). A pápa később is figyelemmel kísérte az eseményeket (vö. Brevia Clementina 132–133. [1526. jan. 21.]).

⁷³⁷ Burgio 22.

⁷³⁸ Az első oklevelét 1525. aug. 17-ről (DL 47644.) ismerjük.

⁷³⁹ DF 247773.; Kubinyi A.: Belpolitika Mohács előtt 93.

⁷⁴⁰ 1525. júl. 17. (DF 247767.); Soós F.: Kincstartók 64.

Bátori István nem fogadta el ismételt leváltását,⁷⁴¹ ám az országgyűlésről jobbnak látta távozni: először rövid ideig Cserép várában, majd az ősi birtokon, Ecsed várában húzta meg magát.⁷⁴² Innen azonban még a hónap végén visszatért Budára és július 28-án már megjelent az országgyűlés után tartott első királyi tanácsülésen, hogy elfoglalja helyét mint nádor. Az újonnan választott nádor, Verbőci István természetesen nem engedte ezt, aminek következtében vita alakult ki közöttük. Végül Szalkai László esztergomi érsek meggyőzte Bátorit, hogy egy időre vonuljon félre.⁷⁴³ A volt nádor minden bizonnyal ezúttal is Babócsán húzta meg magát, de a nemesség általi letételét Bátori továbbra sem ismerte el,⁷⁴⁴ és még következő év, 1526. január 13-án is feltüntette nádori címét egy Pozsonyban kelt oklevelében.⁷⁴⁵ (Hogy miért tartózkodott Pozsonyban, az — egyelőre — rejtély.) Március 25-én ő és felesége ismét írt Zsigmond lengyel királynak, hogy járjon közben unokaöccsénél visszahelyezése ügyében.⁷⁴⁶ Időközben, csakúgy mint korábban, Bátori András sem tétlenkedett és szervezkedni kezdett, hogy a György-napi országgyűlésen leváltsák Verbőcit és testvérét helyezzék vissza a méltóságra.⁷⁴⁷

Verbőci István nádorra választásával pályája delelőjére ért.⁷⁴⁸ A források egybehangzó állítása szerint a nádori posztot nem akarta elfogadni,⁷⁴⁹ talán ennek lecsapódását láthatjuk az oklevelei intitulációiban: az eddigi, 1342 vége óta a nádorok által használt *regni Hungarie palatinus et iudex Comanorum* kifejezés helyett Verbőci leveleiben és okleveleiben egy-két kivételtől eltekintve⁷⁵⁰ a *regni Hungarie palatinus et servus Comanorumque iudex* megnevezést használta.⁷⁵¹ Sokáig azonban nem volt módja erre, mivel a következő évi György-napi országgyűlésen újból fordult a szerencse kereke és **Bátori István** ismét, ezúttal már

⁷⁴¹ Vö. Burgio 59–60. — Lásd még erre az Újlaki-hagyaték ügyében Bátori István által készített (készítetett) magyar nyelvű fogalmazványt: Középkori leveleink 120–123.

⁷⁴² C. Tóth N.: Ki kicsoda 40.

⁷⁴³ Szabó D.: II. Lajos-kori egy. 97–98. (valószínűleg elírás miatt júl. 11-re tette a királyi tanácsülés idejét); Balogh I.: Velencei diplomaták LXIX–LXXI.

⁷⁴⁴ Lásd még Bátori familiárisainak okt. 1-jei levelét, amelyben szintén nádori címmel illeték őt (DF 260504.). — A Szabó Dezső által idézett 1525. nov. 19-i leleszi konventi oklevelet (Szabó D.: II. Lajos-kori egy. 98. 2. jegyzet) nem találtam meg.

⁷⁴⁵ DF 288065.

⁷⁴⁶ Acta Tomiciana VIII. 196–198.

⁷⁴⁷ Szabó D.: II. Lajos-kori egy. 103–104.; az ekkor létrejött társaság céljaira és tagjaira lásd Kubinyi A.: „Kalandos szövetség” című tanulmányát!

⁷⁴⁸ Személyére lásd Kubinyi A.: Werbőczy 65–94.

⁷⁴⁹ Vö. Battyányi Ferenc 1525. júl. 10-i levelével: „dominus Stephanus palatinus privatus officio suo, quod Stephanus Werbewczy est donatum, quod ipse non benivole, sed invitatus acceptavit” (Iványi B.: Körmendi missilis 35.).

⁷⁵⁰ A Verbőci neve alatt jegyzett források közül összesen három olyat találtam, amelyben a régi cím szerepel: 1525. szept. 30. (DF 205289.), 1526. ápr. 18. (DF 235266., levél), ápr. 20. (DL 107697., levél).

⁷⁵¹ Például: 1525. szept. 7. (DF 225373.), szept. 30. (Brevia Clementina 110.), okt. 10. (DL 105723.), dec. 11. (DL 24232.), 1526. jan. 10. (DL 24658.), febr. 22. (Balassa 574. sz.), ápr. 13. (DF 235603.), lásd még a Verbőci neve alatt szereplő okleveleket az Adatbázisban. — Vö. még Bónis Gy.: Jogtudó értelmiség 341.

harmadszor visszatérhetett a nádori székbe.⁷⁵² Verbőci utolsó nádorként kibocsátott levelét 1526. április 23-ról ismerjük.⁷⁵³ A következő napon összeült az országgyűlés, ahol egyből megindult a vita a régi és új nádor hívei között; mindezt látva Verbőci pár nappal később — Burgio beszámolója szerint április 28-án — felment a királyi palotába és felajánlotta lemondását a királynak azzal, hogy „erőszakkal szerezte s nem jogos úton”. A király nem fogadta el azt, hanem szállására küldte a nádort, mire Verbőci megijedve a közhangulattól elmenekült Budáról. Másnap, 29-én a király némi huzavona után lement az országgyűlésre, ahol visszahelyezte Bátorit a nádorságra.⁷⁵⁴ Április 30-án a budai vár alatt ülésező nemesség azt kérte a királytól, hogy „erősítse meg a nádort hivatalában életfogytiglan s ne lehessen őt tisztségétől megfosztani, csak valami igen nagy ok miatt, Verbőczyt pedig nyilvánítsa Őfelsége lázadónak”.⁷⁵⁵

A nemesség kérésének pár nappal később fogantja lett. Az országgyűlésen hozott törvények király által is megerősített dekrétumának 22. cikkelye foglalkozik a kérdéssel: a nádort csak törvényes úton lehet tisztségétől megfosztani (1. §), amelynek olyan súlyosnak kellett lennie, hogy annak fővesztéssel kellett járnia (2. §); ennek hiányában a nádor a tisztségét élete végéig viselheti (3. §). A 4. § szerint a királynak minderről oklevelet kell adnia, amelyet a Szent Koronával együtt kell őrizni.⁷⁵⁶ Az utóbbi paragrafus értelmében a király május 5-i (illetve május 9-i)⁷⁵⁷ oklevelével egyrészt a saját hatalmából, másrészt pedig a főpapok, bárók, előkelők és az országlakosok tanácsával Verbőci Istvánt⁷⁵⁸ és Szobi Mihályt levelesítette és hűtlennek nyilvánította, egyúttal pedig ugyanazok tanácsával a nádori tisztséget Batori Istvánnak, akitől annak idején azt jogtalanul vették el, visszaadja és visszahelyezi korábbi méltóságába (*ex pleno consilio dictorum prelatorum, baronum, procerum ac regnicolarum nostrorum decrevimus et deliberavimus, ut ipse magistratus eidem Stephano de Bathor, cui sine causa, iniuste indebiteque abrogatus erat, restitatur eciam in pristinam auctoritatem ac dignitatem reficiatur*). Majd gyakorlatilag a törvénycikkely szövegét megismételve leszögezte, hogy a nádort, mivel „régí szokás szerint a mi országunkban az országgyűlésen az ország összes rendjének szavazata által szokás nádorokat választani, akik a királyok által lesznek azzá” (*iuxta antiquam consuetudinem in generali conventu per suffragia omnium statuum huius regni nostri palatini in hoc regno nostro eligi ac per reges creari solent*), ezért ha bármilyen bűnt követ el, akkor, mielőtt a hivatalától megfosztanák, az országgyűlésen a főpapok, bárók és a nemesség ítélete alá kell vetni (*ita si quod alicui illorum crimen obiectum fuerit, antequam officio privetur, cognitioni dominorum prelatorum baronumque et totius nobilitatis in conventu generali*

⁷⁵² A György-napi országgyűlés előkészületeire és lefolyására lásd Kubinyi A.: Belpolitika Mohács előtt 95–98., illetve ennek fényében Szabó D.: II. Lajos-kori egy. 101–110.; Uő: Küzdelmeink 218–226.

⁷⁵³ DL 24281.

⁷⁵⁴ Burgio 59–61.

⁷⁵⁵ Burgio 61. — Az első oklevelét 1526. máj. 15-ről (DL 99338.) ismerjük.

⁷⁵⁶ CJH I. 846–847.; DRMH 4. 270–271.

⁷⁵⁷ Katona XIX. 596–598.; Kovachich M. G.: Supplementum III. 66–68. (a szövegük némileg eltérő, részletes elemzésüket lásd a Függelék 2. fejezetében).

⁷⁵⁸ Vö. Bónis Gy.: Hűbériség és rendiség 375.

subiiciatur), és ha pedig bűnösnek találják, akkor nemcsak tisztségétől, hanem az életétől is foszák meg, egyébként a nádori hivatalt élete végéig viselje.⁷⁵⁹

A leváltott és fővesztésre ítélt⁷⁶⁰ Verbőci István, csakúgy mint korábban Bátori, nem hagyta annyiban a dolgot. Az országgyűlésről történt elmenekülte után Dobronya várában húzta meg magát, ahonnan június 6-i levelével kért Szentléleki Kasztelláni Jánostól⁷⁶¹ segítséget: őt és apját, Szobi Mihályt ártatlanul illeték hűtlenség vádjával és ítélték fő- és jószágvesztésre;⁷⁶² egyúttal beszámolt arról is, hogy milyen intézkedéseket tett helyzete rendezése ügyében: írt az összes megyének, kérve őket — tekintettel arra, hogy mennyi szolgálatot tettek a királynak és nekik —, hogy járjanak közben a királynál felmentésük érdekében.⁷⁶³ A levelet — nádori kiadványaiban szereplő címének beszédes leegyszerűsítésével — mint „a Magyar Királyság szolgája” (*regni Hungarie servus*) írta alá⁷⁶⁴ és a továbbiakban is előszeretettel nevezte így magát.⁷⁶⁵ A nádori tisztség visszaszerzéséért folytatott — sikertelen — harca a kettős királyválasztással⁷⁶⁶ új szakaszához érkezett. Az újonnan megkoronázott király, Szapolyai János 1526. december 12-én Esztergomban különös oklevelet bocsátott ki két hívének. Egyfelől megígérte Erdődi Simon zágrábi és választott egri püspöknek, hogy szolgálatai fejében a királyi titkospecsétet és a kancellári hivatalt az azzal járó joghatósággal neki fogja átadni. Másfelől Verbőci Istvánnak, mostani kancellárjának, volt nádornak pedig arra tett ígéretet, hogy a nádori hivatalt, amelytől ellenségei összeesküvése folytán nemrégiben megfosztatott, visszaadja neki.⁷⁶⁷ Mint ismeretes, a királyi kötelezvény két okból sem lépett a későbbiekben életbe: Erdődi Simon püspök visszatért I. Ferdinánd oldalára,⁷⁶⁸ míg Verbőci nádori ambícióit egyrészt a hadihelyzet, másrészt pedig — legalábbis Barta Gábor szerint — János király törhette le, aki 1526 után még esélyt látott arra, hogy Bátori István átálljon táborába és ezért 1530-ig nem töltötte be a hivatalt.⁷⁶⁹ Ugyanakkor

⁷⁵⁹ DL 63047., a szöveg kiadását lásd a Függelék 2.1. fejezetében!

⁷⁶⁰ Vö. Katona XIX. 589–595.; 1526. évi törvény 27. cikkelye (CJH I. 849., DRMH 4. 270.).

⁷⁶¹ Az oklevelet Zágrábban őrzik és annak idején hátoldalát nem filmezték le, így címzettjének kilétét Suzana Miljan szívességéből, amelyet ezúton is köszönök, ismerhettem meg.

⁷⁶² „in dieta proxime transacta me unacum ... Michaele de Zob, patre nostro, nullis culpis et demeritis nostris exigentibus nota infidelitatis ex eoque in sententia capitali ac amissione universorum bonorum nostrorum condemnarunt” (DF 232738.).

⁷⁶³ „scripsi autem exinde ad universas regni huius comitatus, ut pro nostra eliberatione iuxta eorum premissa apud regiam maiestatem dominum nostrum ... auxilio michi adesse veluit, qui propter bona mea servitia maiestati sue regie primum deindeque universe nobilitati sepenumero exhibita sum unacum ipso domino, patre meo” (Uo.).

⁷⁶⁴ Uo.

⁷⁶⁵ 1526. jún. 27. (DL 47679.), 1526. okt. 17. (MOE I. 9.).

⁷⁶⁶ A vonatkozó időszakra lásd Barta Gábor munkáit (Barta G.: Illúziók esztendeje; Uő: Konszolidációs kísérlet).

⁷⁶⁷ „qui quidem officio palatinatus per factiones et conspirationes quorundam emulorum suorum diebus superioribus spoliatus fuerat, in idem officium palatinatus fuerit restitutus” DL 47701. (MNL OL Múzeumi Törzssanyag, 1909-33.), a szöveg alatt balról: „Ioannes rex manu propria”, közepén a titkospecsét darabjai (a levelet idézi Barta G.: Konszolidációs kísérlet 636., 638.).

⁷⁶⁸ Pálffy G.: Magyar Királyság 60., 62.

⁷⁶⁹ Barta G.: Konszolidációs kísérlet 638–639.

Verbőci olyannyira belemerült kancelláriai hivatala gyakorlásába, hogy valószínűleg fel sem merült benne később a poszt visszaszerzése.⁷⁷⁰

Szapolyai János király végül még Bátori életében elszánta magát, hogy „országának” nádort választasson. Az 1529-es török katonai (fél)sikerek és Lodovico Gritti kormányzói kinevezése⁷⁷¹ árnyékában először december 13-ra, majd végül február 14-re Budára hívta össze az országgyűlést, ahol az ülésező rendek 16 cikkelyből álló a király által is megerősített törvényt alkottak, valamint a nádori méltóságra **Alsólendvai Bánfi Jánost** választották meg (*Ioannem Banffyum Lindvanum Hungarie palatinum creavit*).⁷⁷² Hogy hogyan működött volna a Királyság a két nádorral, már sohasem fogjuk megtudni, mivel az utolsó „középkori” nádor, Bátori István az általa Pozsonyba meghirdetett országgyűlés nyitónapján,⁷⁷³ 1530. május 8-án, Dévény várában elhalálozott,⁷⁷⁴ így Bánfi János 1534 elején bekövetkezett haláláig egyedül viselte — Szapolyai János királyságában — a nádori címet.⁷⁷⁵

1.2.6. A nádor tisztsége Habsburg I. Ferdinánd uralkodása idején

A Bátori István nádor és királyi helytartó által összehívott pozsonyi országgyűlésen — legalábbis a fennmaradt források alapján — nem merült fel a nádori méltóság betöltésének kérdése (mint korábbi adataink alapján láttuk, erre nem is lett volna lehetőség, mivel nem ez ügyben gyűltek össze),⁷⁷⁶ illetve a jelenlévők sem kérték I. Ferdinándtól nádorválasztó diéta összehívását. Ugyanez maradt a helyzet egészen az 1535 késő őszi-téli nagyszombati–pozsonyi országgyűlésig, amikor is a rendek arra kérték Ferdinánd királyt, állítson nádori helytartót annak érdekében, hogy a nádori jelenléten folytathassák a pereket.⁷⁷⁷ Felmerült, hogy mindez azért történt így, mivel Bátori nádorsága mellett 1528 tavaszától egyúttal Ferdinánd király helytartója is volt, és e minőségében az ún. 1486. évi nádori cikkelyekre támaszkodva katonai funkciókat igényelt volna. Az uralkodó pedig éppen azért nem kívánta a nádori méltóságot betölteni, hogy egyrészt ne kelljen személyében egyúttal helytartót is kineveznie, másrészt pedig, hogy ennek révén ne támasszon konkurenst az általa Magyarországra küldött főhadparancsnokoknak.⁷⁷⁸ Ezért anélkül, hogy a nádori méltóság betöltését engedte volna, 1531 közepén először Szalaházi Tamás egri püspököt, kancellárt és

⁷⁷⁰ Barta G.: Konszolidációs kísérlet 657–658.

⁷⁷¹ A kinevezésre és háttérre lásd Barta G.: Ludovicus Gritti 295–299.

⁷⁷² MOE I. 249–251. (az idézet Istvánffytól a 251. oldalon); Istvánffy I. 283.; Szakály F.: Veszthely 56.

⁷⁷³ MOE I. 261.

⁷⁷⁴ Ortway T.: Pozsony IV/1. 182.

⁷⁷⁵ <http://archivum.piar.hu/arisztokrata/nador> (a látogatás időpontja: 2015. aug. 30.)

⁷⁷⁶ Vö. a Szapolyai István halálával előállt helyzettel.

⁷⁷⁷ MOE I. 508., vö. Fraknói V.: Nádori hivatal 104. — Erre végül csak 1542-ben került sor, amikor Révai Ferenc kapta a megbízatást (Pálffy G.: Révayak a 16. században 5.).

⁷⁷⁸ Pálffy G.: Magyar Királyság 144–146.

Thurzó Elek országbíróát nevezte ki királyi helytartókká, majd később egyedül Thurzó kapta a megbízást katonai funkciók nélkül.⁷⁷⁹

A fentieknek azonban — legalábbis 1534-ig, illetve érvelésünkéből a nádori cikkelyeket elhagyva — lehetséges egy másik olvasata: Bánfi János — igaz, Szapolyai híveként — már viselte a nádori címet és a rendek azért nem kívántak új, illetve másik nádort választani, mert ezzel is a Magyar Királyság egységét akarták szimbolizálni.⁷⁸⁰ Ennek alátámasztására idézhetjük az 1538. évi váradi béke egyik pontját, amely szerint a nádort az egész országnak közös akarattal kell a Királyság korábbi törvénye és szabadsága értelmében országgyűlésen választania (*unus per totum regnum communi voto palatinus iuxta vetustam legem ac libertatem regni in dieta seu conventu generali publicandae pacis eligatur*),⁷⁸¹ valamint az 1542. évi pozsonyi, részleges országgyűlés határozatát. A 28. törvénycikk szerint országgyűlésen megjelentek azért halasztották el a korábban éppen általuk sürgetett nádorválasztást, mert „a nádor egyetemes és nem részleges gyűlésen az ország összes karai és rendei által szokott megválasztatni” (*in comitiis generalibus et non in particularibus per suffragia omnium statuum et ordinum regni palatinus eligi solet*).⁷⁸²

Az 1542. évi pozsonyi országgyűlés még egy szempontból fontos számunkra: fentebb idézettekkel egyidejűleg bejelentették igényüket arra, hogy a király — egyetértésükkel — nevezzen ki bírói helyetteset. E helyettes — vagy ahogyan nevezték nádori helytartó — feladata a nádor igazságszolgálatási jogkörének gyakorlása lett.⁷⁸³ A posztra mindenki melegezésére Révai Ferenc korábbi nádori ítélőmestert, majd személynököt nevezte ki az uralkodó.⁷⁸⁴ A nádorválasztás kérdése legközelebb az 1548. évi pozsonyi országgyűlésen merült fel, de annak tárgyalását a rendek arra hivatkozva, hogy ahhoz külön diéta összehívása szükséges (18. tc. § 1–2.).⁷⁸⁵ I. Ferdinánd király, a rendek figyelmeztetése ellenére az 1550 vízkeresztjére Pozsonyba meghirdetett országgyűlés meghívójában felsorolt témák közül „kifelejtette” a nádorválasztást, a jelek szerint azonban ez ekkor még nem okozott különösebb felzúdulást a rendek körében.⁷⁸⁶ A következő, 1552. évi országgyűlésen ismét felmerült a nádorválasztás kérdése (24. tc.),⁷⁸⁷ de különösebb konfliktus — legalábbis a nyilvánosság előtt⁷⁸⁸ — nem keletkezett belőle.⁷⁸⁹ A nádori méltóság betöltésének rendezése körüli halogatásnak, mivel az 1553. évi diétán is elmaradt a választás, végül Révai Ferenc

⁷⁷⁹ R. Kiss I.: Helytartótanács XXVIII–XXX.; az eseményekre bővebben lásd Erdélyi G.: Thurzó levelezés 59–77.; Pálffy G.: Magyar Királyság 146. — Lásd még erről a 2. fejezetet!

⁷⁸⁰ Erre hivatkozott maga Ferdinánd király is 1542-ben (Pálffy G.: Magyar Királyság 281.; lásd még R. Kiss I.: Helytartótanács LIX.).

⁷⁸¹ Gooss, R.: Österreichische Staatsverträge 80.

⁷⁸² MOE II. 413., a latin szöveg: 444.; vö. még R. Kiss I.: Helytartótanács LVI–LX.

⁷⁸³ R. Kiss I.: Helytartótanács LX.

⁷⁸⁴ Pálffy G.: Révayak a 16. században 3–4.

⁷⁸⁵ CJH II. 228.; R. Kiss I.: Helytartótanács LXX.; Bessenyei J.: Nádasdy Tamás 21. (1549. évvel).

⁷⁸⁶ R. Kiss I.: Helytartótanács LXXI–LXXIII.

⁷⁸⁷ CJH II. 320.

⁷⁸⁸ A politikai háttérre lásd Pálffy G.: Magyar Királyság 254–258., 280–281.

⁷⁸⁹ Vö. R. Kiss I.: Helytartótanács LXXV–LXXIX.

nádori helytartó 1553. november 1-jei halála vetett véget.⁷⁹⁰ A királynak mindezek után nem maradt más választása, mint összehívni az országgyűlést, amelyet aztán 1554. január 21-i Bécsben kelt levelével meg is tett: 1554 március 1-jére hívta össze azzal, hogy ott többek között a nádor vagy nádori helytartó választása is a napirenden lesz.⁷⁹¹ Mindezzel párhuzamosan kísérletet tett a nádori joghatóság csökkentésére, készülve arra, ha nem sikerül megakadályoznia a nádorválasztást: ennek érdekében a rendek által összeállított *Quadripartitumot*, annak is a nádori cikkelyeket tartalmazó részét — feltehetően az 1553 márciusában kinevezett Oláh Miklós esztergomi érsek és főkancellár vezetésével — átdolgoztatta. A *Négyeskönyv* dinasztikus verziójában a nádori cikkelyek szövegéből minden olyan paragrafus kimaradt, amelyik valamilyen szempontból sértette I. Ferdinánd király politikai vagy hadügyi elképzeléseit (a kérdésre lásd részletesen a 3. fejezetet).⁷⁹²

A rendek „természetesen” nem fogadták el a megcsonkított *Négyeskönyv* szövegét és ebbéli álláspontjuknak az 1554. évi országgyűlésen adtak hangot, amennyiben az április 12-i dekrétumban írásba foglalták, hogy a nádor „az ország régi szabadságai és szokásai értelmében” gyakorolja hatásköreit (*palatinus auctoritatem potestatemque eam habere debet, quam olim palatini iuxta veteres regni libertates ac consuetudines habere soliti fuerunt* — 6. tc.),⁷⁹³ mindez aztán **Nádasdi Tamás** április 15-i kinevezőlevelébe is bekerült.⁷⁹⁴

Rátérve immáron a nádorválasztásra, az országgyűlést az előzetesen kijelölt időpont helyett majdnem két héttel később, március 13-án nyitották meg.⁷⁹⁵ A nádori méltóság betöltése ügyében nem sokkal ezután kezdődtek el a tanácskozások. Ferdinánd király három jelölt, Bátori András főkapitány, Battyányi Ferenc horvát bán és Nádasdi Tamás országbíró nevét terjesztette elő az egybegyűlteknél. Az alsótáblán március 20. körül történt meg a szavazás, amelynek eredménye szerint a jelöltek közül a legtöbb, összesen 24 szavazatot Nádasdi, a maradék 13 szavazatot pedig Bátori András kapta (a bán nem kapott egyetlen voksot sem). A felsőtábla elfogadta a választás eredményét és hozzájárulását adta ahhoz, majd április első felében az uralkodó is megerősítette a választást és kinevezte Nádasdi Tamást. Mindezt április 15-én Oláh Miklós esztergomi érsek, főkancellár közölte a rendekkel.⁷⁹⁶ Az I. Ferdinánd király által ugyanezen a napon kibocsátott kinevezőlevelével a maga nemében egyedülálló: egyrészt azért, mert eddig nem volt szokásban „írásba adni” a kinevezést (kivéve Bátori István harmadik nádorságát, amikor az 1526. évi 22. cikkelyben

⁷⁹⁰ MOE III. 463.; R. Kiss I.: Helytartótanács LXXIX.; Pálffy G.: Révayak a 16. században 9.

⁷⁹¹ „ubi inter cetera negotia etiam de electione atque creatione palatini sive ejus locumtenentis, in locum magistri Francisci de Rewa, nuper demortui, tractandum erit” (MOE III. 494.), vö. R. Kiss I.: Helytartótanács lxxix.; Bessenyei J.: Nádasdy Tamás 21.

⁷⁹² Pálffy G.: Magyar Királyság 255–256., 281.

⁷⁹³ CJH II. 366–367., idézi R. Kiss I.: Helytartótanács LXXX.; Pálffy G.: Magyar Királyság 281–282.

⁷⁹⁴ „cum omni ea auctoritate, facultate et potestate, qua veteres palatini ipsius regni nostri Ungariae ab antiquo usi sunt ac iuxta regni consuetudines ac leges uti debent” (R. Kiss I.: Helytartótanács 406., vö. Pálffy G.: Magyar Királyság 282.).

⁷⁹⁵ MOE III. 465.

⁷⁹⁶ MOE III. 468–469.; R. Kiss I.: Helytartótanács LXXX–LXXXII.; Bessenyei J.: Nádasdy Tamás 21–22.

kötelezték erre az uralkodót a korábban leírt okok miatt⁷⁹⁷). Másrészt azért, mert ötvöződik benne a korábbi nádorokról — azaz a középkori, de mégis elsősorban a Bátori István nádorságáról — élő kép (lásd a kinevezőlevél egyes részeit⁷⁹⁸) az újonnan létrehozott „hagyománnyal”, azaz az ekkoriban konstruált nádori cikkelyekben leírtakkal (például a nádor egyúttal főkapitány is).⁷⁹⁹ Harmadrészt — és ez utóbbiból következően — a kinevezőlevél egyedülálló azért is, mivel ez az első (és sokáig az utolsó) eset, amikor a megválasztott személy nádori kinevezése alkalmával egyúttal elnyerte a helytartói (sőt ezen egyetlen esetben a főkapitányi) tisztséget is.⁸⁰⁰ E két további tisztséget ráadásul azzal az indoklással kapta meg — ami egyúttal a rendek egy részének és Nádasdi stratégiájának eredményességére is utal (értsd ezen a nádori cikkelyek összeállítását) —, hogy azokat hivatali elődei is viselték.⁸⁰¹ E győzelem, mint az később kiderült, tiszavirág-életű volt. Nádasdi Tamás 1562. július 2-án⁸⁰² bekövetkezett halála után ugyanis a Habsburg-adminisztráció egészen 1608-ig nem volt hajlandó beleegyezni — egyetértésben a magyar rendek egy csoportjával — egy újabb nádorválasztásba. Ráadásul az ezután kinevezett királyi helytartók mindegyike a főpapok közül került ki, a főkapitányi tisztséget pedig gyakorlatilag megszüntették.⁸⁰³

1.3. A nádor személye (1342–1530)

1.3.1. A nádorok „önvallomása” tisztségbe kerülésükről

Az eddigiekben — leegyszerűsítve — azt vizsgáltam, hogy a hivatalviselő személyétől független források milyen képet nyújtanak az egyes nádorok tisztségbe kerülésének

⁷⁹⁷ DRMH 4. 270., vö. az 1.2.5. fejezetben leírtakkal!

⁷⁹⁸ „ut honor et dignitas palatinalis, qui in hoc regno ipso nostro Ungariae in ordine fidelium nostrorum saecularium prima semper post regiam celsitudinem esse consuevit” (R. Kiss I.: Helytartótanács 405.), vö. az 1526. máj. 5-i oklevél soraival: „magistratus palatinatus ... in hoc regno nostro in ordine baronum suprema est dignitas; ... antiquam consuetudinem in generali conventu per suffragia omnium statuum huius regni nostri palatini in hoc regno nostro eligi ac per reges creari solent” (DL 63047., teljes szövegét lásd a Függelék 2.1. fejezetében), valamint „verum quia iuxta veteres regni ipsius nostri Ungariae constitutiones et observationes palatinus ipse inter alias officii sui praerogativas et auctoritatem hoc quoque praecipuum habet, quod sicut ex parte regnicolarum regiae nostrae serenitati, ita e diverso ex parte regiae nostrae maiestatis regnicolis ipsis in causis et negotiis consuetis iudicium et iustitiam facere solet et tenetur; proptereaque nos ipsum palatinum ex consilio dominorum praelatorum et baronum aliorumque magnatum et regni nobilium ac statuum et ordinum pari voluntate eligere debemus, ut ille demum tali ac tanto honori praeficiatur, qui dignus fuerit iudicatus” (R. Kiss I.: Helytartótanács 405.), vö. az 1439. évi 2. tc.-vel és annak megerősítéseivel (DRH 1301–1457. 287., lásd még az 1.1.2. fejezetet).

⁷⁹⁹ Vö. a 3. fejezettel!

⁸⁰⁰ R. Kiss I.: Helytartótanács: 404–409.

⁸⁰¹ „locumtenentiae nostrae regiae nec non capitaneatus generalis uti et fungi debeat cum omnibus illis conditionibus, qualitatibus et exigentiis, quibus antecessores sui locumtenentes et capitanei generales ab olim usi fuerunt, et honores ipsos, seu officia praefata tenuerunt” (R. Kiss I.: Helytartótanács: 407.).

⁸⁰² Bessenyei J.: Nádasdy Tamás 23.

⁸⁰³ Pálffy G.: Magyar Királyság 285–286.

módjáról, illetve elnyerésének körülményeiről. A jelen fejezetben viszont arra kerestem választ, hogyan vélekedtek a nádorok tisztségük elnyeréséről. Mivel egyetlen nádortól sem maradtak ránk olyan források, amelyekben személyesen nyilatkoztak volna a kérdésről, így a nevükben kibocsátott oklevelekhez kellett fordulnom. Noha a nádor nevében íródott oklevelek ennek nyomán — gondolhatnánk teljes joggal — inkább a nádori iroda véleményét tükrözik főnökük hivatalba kerüléséről, a bennük található adatok mégis felhasználhatónak látszanak. Az iroda működése ugyanis, még ha a nádor a mindennapi tevékenységében személyesen nem is vett részt, mégsem volt független a nádor személyétől, így a neve alatt kibocsátott levelek szükségszerűen a számunkra fontos feleletet is tartalmazzák. Az e típusú adatok fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyoznom: emlékezhetünk rá, a nádori tisztség elnyerési módjának változására éppen egy ilyen, Zsámboki Miklós nádor oklevelében található adatból lehetett következtetni. (Egyébként annak idején már Fraknói Vilmos is igyekezett felhasználni az efféle adatokat tartalmazó okleveleket, de az általa megismerhető kevés számú forrás miatt nem tudott igazán mértékadó következtetéseket levonni.⁸⁰⁴) De hol akadhatunk az általunk keresett „nyilatkozatokra”? Ezekre elsősorban a közbenső bírói intézkedésekben és ítéletlevelekben, illetve — főleg az Anjou-kor bizonyos szakaszaiban — a perhalasztó oklevelekben szintén találunk példákat. Az előbbi típusú oklevelek száma azonban Mátyás uralkodása idejére erősen megcsappant és hovatovább a Jagellók uralkodása alatt már szinte alig találkozunk a korábbi „klasszikus” értelemben vett bírói ítéletlevelekkel. Mindez természetesen kihatással volt vizsgálatunk tárgyára is, hiszen — mint majd látni fogjuk — az Anjou- és Zsigmond-kor elején inkább az jelentette a problémát, hogy melyik adatunkat ne idézzük, addig a későbbiekben ezeket szinte „nagyítóval” kellett keresni. Jöjjenek hát először az adatok (lásd a 4. táblázatot)!

4. sz. táblázat. A nádor(i iroda) „önvallomásai” 1342–1530

nádor	időpont és jelzet	a „nyilatkozat”
Zsámboki Miklós	1342. XII. 22. (DL 3537., 59–60. ⁸⁰⁵ sor., Anjou XXVI. 664. sz.)	<i>eodem domino Willermo palatino migrato ab hac luce ad nostram [presentiam], quem regia benignitas de prelatorum et baronum ac regni sui nobilium unanimi consilio divina nobis favente clementia ipsius palatinatus honore decorarat, accedentes presentiam</i>
	1347. II. 20. (AO V. 15.)	<i>domino Wyllermo palatino nutu divine pietatis ante predictum terminum viam universe carnis ingresso nobisque honore palatinatus adepto</i>
	1347. XII. 7. (AO IV. 290.)	<i>denum temporis intervallo eodem domino Wyllermo palatino viam universe carnis ingresso nobisque a regia benignitate divina favente clementia honore ipsius palatinatus adepto</i>
Kont Miklós	1356. V. 26. (Sopron vm. I. 250., DL 41286., Anjou XL. 321. sz.)	<i>nobis divina favente gratia per regie benignitatis clementiam ad tribunal palatinatus iudicii sublevatis, tum adepto ipso palatinatu primo et principaliter in octavis festi Beati Georgii martiris cum baronibus regnique nobilibus nobiscum adherentibus causas quorumlibet regnicolarum coram nobis litigantium moderata sua equitate deliberatione cepissemus</i>
	1356. V. 10.	<i>medioque tempore ipso domino Nicolao palatino viam universe carnis</i>

⁸⁰⁴ Fraknói V.: A nádori hivatal 115–120.

⁸⁰⁵ A [...] jelek között „presentiam” szó tollban maradt.

	(Zichy III. 28.)	<i>exsolvente ... nobisque honore palatinatus divina favente clementia adopto</i>
	1357. VII. 26. (Fejér IX/2. 628.)	<i>medioque tempore divino vacante iudicio, cui humane imbecilitatis ratio nullatenus novit obviare, dicto domino Nicolao palatino decesso honoreque ipsius palatinatus nobis per regiam clementiam adepto</i>
	1359. I. 31. (AO VII. 574.)	<i>primo ipsius domini Nicolai palatini ac demum ipso divino vocante iudicio de medio sublato nobisque honore ipsius palatinatus adepto</i>
Opuliai László	1367. V. 8. (DL 5556., 39263.)	<i>ipsoque domino Nicolao palatino medio tempore viam universe carnis ingresso, domino nostro rege honore dicti palatinatus nostram personam sublevante</i>
	1367. V. 8. (DL 5557., 52113., 56888., 60315.)	<i>decessoque eodem domino palatino honore ipsius palatinatus per regiam maiestatem nostram in personam condesscente</i>
	1367. V. 8. (DL 41712.)	<i>ipso domino Nicolao Konth pridem regni Hungarie palatino, nostro predecessore vitam exsolvente carnis universe honoreque ipsius palatinatus per regiam clementiam nostram in personam condesscente</i>
	1368. VII. 12. (Bánffy I. 281.)	<i>coram viro magnifico domino Nicolao Kont palatino predecessore nostro ipsoque nutu divine pietatis migrato ex hoc seculo honoreque ipsius palatinatus per dominum nostrum regem nostram personam sublimante</i>
Lackfi Imre	1372. X. 17. (DL 71776.)	<i>domino Ladislao duce in dominium seu regimen regni Ruscie per regiam serenitatem sublimato honoreque ipsius palatinatus per dominum nostrum regem nobis collato</i>
	1372. X. 20. (DL 6038.)	<i>prefato domino Ladislao in regimen regni Ruscie per regiam clementiam sublimato ipsoque honore palatinatus nobis collato</i>
	1373. XII. 3. (Zala vm. II. 89.)	<i>demum vero prelibato domino Ladislao palatino medio tempore in dominium regni Ruscie per ispum dominum nostrum regem sublimato et eodem honore palatinatus per regiam clementiam nobis dato</i>
Garai Miklós	1376. II. 20. (DL 6336.)	<i>prefato honore palatinatus ab eodem domino Emerico palatino per dominum nostrum regem ablato ... Tandem ... medioque tempore dicto honore palatinatus per eundem dominum nostrum regem nobis dato</i>
	1379. VIII. 20. (Kubinyi I. 291.)	<i>demum ipso domino Emerico palatino ab hac luce decesso honorique ipsius palatinatus per regiam clementiam nobis dato</i>
Szécsi Miklós	1385. X. 21. (DF 265526.)	<i>medioque tempore dicto domino Nicolao palatino ab ipso honore palatinatus remoto et eodem per reginalem serenitatem nobis collato</i>
	1385. X. 29. (DL 42333.)	<i>medioque tempore ipso honore palatinatus ab ipso Nicolao de Gara ablato et eodem honore per reginalem maiestatem nobis collato</i>
Lackfi István	1388. X. 7. (DL 8006.)	<i>dicto honore palatinatus ab eodem domino Nicolao (sct. de Gara) ablato et eodem per reginalem serenitatem domino Nicolao de Zeech dato ... et tandem eodem honore palatinatus ab ipso domino Nicolao per regiam maiestatem ablato et nobis collato</i>
Bebek Detre	1397. XI. 16. (Lelesz I. 235. sz.)	<i>interim etiam dicte honoris palatinatus ab ipso Leustachyo palatino ablato et eodem per regiam clementiam nobis dato</i>
	1398. VII. 18. (Kubinyi I. 372.)	<i>interim dicto honore palatinatus ab ipso domino Nicolao de Zeech ablato et per regiam serenitatem domino Stephano pridem similiter palatino collato</i>
	1398. IX. 2. (Kubinyi I. 377.)	<i>tandem domini Leustachii de Ilsva pridem similiter palatini, cui videlicet interim ipse honor palatinatus datus fuisset, post hec vero nobis eundem honore adipiscentibus</i>
	1399. XI. 11. (Lelesz I. 281. sz.)	<i>ipso honore palatinatus per regiam clementiam ab ipso domino Stephano ablato et ... domino Leustachio de Ilsva pridem similiter palatino dato</i>
Garai Miklós	1402. XI. 14. (DL 1430., ZsO II. 2060. sz.)	<i>dicto honore palatinatus ab ipso Detrico palatino ablato et eodem nobis dato</i>
	1405. XI. 13. (SzSzBOkl. 79.)	<i>eodem Detrico palatino et tandem ipso honore palatinatus per regiam clementiam ab ipso palatino ablato et nobis dato</i>
	1413. XI. 14. (ZsO IV. 1291. sz.)	<i>medio tempore dicto honore palatinatus per regiam clementiam nobis dato</i>

Pálóci Mátyus	1435. IV. 21. (DL 29778.)	<i>interim eodem domino Nicolao palatino ab hac luce decedente universe cause coram eadem ventilate in presentiam ... domini Georgii archiepiscopi devenientis ... ipsoque honore palatinatus per ipsam regiam clementiam nobis dato</i>
[Zsigmond király]	1437. VI. 19. (HO II. 268.)	<i>instrumentalis exhibitio primo serie literarum ... iudiciis curie nostre, deinde autem eodem comite Mathius in honorem palatinatus per nostram maiestatem sublimato ..., dicto etiam Mathius palatino decedente et ipsa causa in presenciam ... Georgii archiepiscopi Strigoniensis, iudicis in causis in presentia palatinali vertentibus usque perfectionem novi palatini, per nostram maiestatem constituti deveniente</i>
Hédervári Lőrinc	1437. VI. 3. (DL 44141.)	<i>interim nobis ipsum palatinatus officii per regiam clementiam sublimatis</i>
	1437. VI. 9. (DL 61253.)	<i>nobis interim per imperialem et regiam maiestatem ipsum honorem palatinatus sublimatis</i>
Garai László	1447. IX. 19. (DL 44482.)	<i>domino Laurentio medio tempore decedente et nobis in [dictum/ipsam] palatinatus officii sublimatis</i>
Gúti Ország Mihály	1461. VI. 11. (DL 29779., alulról a 28–26. sorok)	<i>tandem ipso decesso (sct. Laurentio) honore palatinatus per regiam clementiam Ladislao de Gara ..., interim dicto honore palatinatus a prefato Ladislao per regiam clementiam ablato nobisque in eundem honorem palatinatus sublevantibus</i>
	1465. II. 27. (DF 268380.)	<i>ipso honore palatinatus ab eodem Ladislao palatino ablato et per regiam clementiam nobis dato</i>
Szapolyai István	1492. XI. 6. (DL 67963.)	<i>Michaeli palatino defuncto ac ... condam [... ... co]miti perpetuo terre Scepusiensis, fratri nostro carissimo et ipso honore palatinatus per regem maiestatem collato ... ab hac luce decedente (sct. Urbano episcopo Agriensi) et nobis in ipsum honorem et dignitatem palatinatus per regiam clementiam sublimatis</i>
Vingárti Geréb Péter	Ráskai Balázs 1503. X. 30-i oklevelében (DL 90275.)	<i>instrumentalis exhibitio prenotata inter partes primum prefati condam Stephani palatini, tandem vero eo e medio sublato honoreque huiusmodi palatinatus magnifico condam domino Petro Gereb de Wyngarth per prefatum dominum nostrum regem collato, eiusdem condam domini Pteri Gereb similiter palatini litterarum prorogatoriarum currentium, ultimam presentes octavas ... attigissent</i>
Perényi Imre	1511. XI. 14. (DL 89012., az adatot Neumann Tibornak köszönöm.)	<i>instrumentalis exhibitio ... partes inter prefatas primum eiusdem condam domini Stephani (sct. de Zapolya) comitis et palatini, deinde ipso de medio sublato et magnifico condam Petro Gereb eidem in officio palatinatus succedente eiusdem Petri Gereb palatini, deinde eorum Petro Gereb [...] defuncto et magnifico Blasio de Raska per prefatum dominum nostrum regem in causis in presentia palatinali vertentibus pro iudice deputato eiusdem Blasii de Raska, postremo divina favente clemencia nobis ad honorem palatinatus regia benignitate sublimatis nostrarum litterarum prorogatoriarum seriebus ventilando</i>
Bátori István	1519. X. 31. (Podmaniczky II. 245.)	<i>medio etiam tempore eodem condam domino Emerico palatino divino iudicio ab hoc seculo migrante et nobis in honorem huiusmodi palatinatus per regiam clementiam sublimatis</i>
[Lajos király]	1523. VII. 26. (Szabó D.: II. Lajos-kori egy. 192.)	<i>tandemque prefato Stephano de Bathor dignitate palatinatus nobis ita volentibus privato et cause predictae in nostram personalem presentiam deducte et habite fuerint</i>

Az egyes nádorok, illetve rájuk vonatkozó királyi oklevelekben szereplő példák alapján néhány dolgot nagy biztonsággal kijelenthetünk. Az első és legfontosabb, hogy a nádorok hivatalba kerülésére vonatkozó szövegrészek korán állandósultak, és noha egy-egy részletüket át is fogalmazták (például *honore palatinatus ... nobis dato / collato / adepto — honore palatinatus nostram personam ... sublevante / condescente — nobis in ipsum honorem et dignitatem*

palatinatus sublimatis), gyakorlatilag formulává lettek. A másik fontos dolog, hogy e formulákból egyetlen rész szinte sosem hiányzott, sőt a vizsgált 188 év folyamán változatlan maradt: a formula szövege szerint a nádor tisztségét minden esetben a királyi kegy révén (*per regiam clementiam* — két esetben [1347, 1511] *a regia benignitate*, valamint egy-egy esetben [1347] *a regia benignitate ... clementia*, illetve [1356] *per regie benignitatis clementiam* kifejezés szerepel) nyerte el. A jelzett állandó résznek érvelésem szempontjából is nagy jelentősége van. Jóllehet segítségével azt nem tudom tételesen bizonyítani, hogy a nádorokat az országgyűlésen megjelentek választották, majd a király nevezte ki őket, de ellentétes irányú bizonyításra nagyon is alkalmasak. Mit is értek ezen?

Mindenki által belátható, hogy a formula ezen részének — a korábbi szakirodalom megállapítása alapján — 1439 után, de legkésőbb 1486-ban — elvben legalábbis — változnia kellett volna, hiszen a nádorokat országgyűlésen választották. Mint látható, nem történt semmilyen változás a formulában ezen időpontok után sem. Ez pedig azt jelenti, hogy a nádorok — akár országgyűlésen, akár királyi tanácsban választották meg, netán csupán pusztán királyi akaratból kerültek a hivatal élére — a királyi kinevezést tartották tisztségük elnyerésében a legfontosabb(nak és) igazodási pontnak. Mindezt két példával is alá tudom támasztani: Lackfi István nádor 1388. évi oklevelében azt találjuk, hogy elődjétől, Szécsi Miklóstól a királyi felség vette el a tisztséget, majd azt neki adta (*honore palatinatus ab ipso Nicolao per regiam maiestatem ablato et nobis collato*).⁸⁰⁶ A mondott esemény idején azonban a koronás fő, Mária királynő fogságban volt, míg Zsigmond, a leendő király még nem volt megkoronázva (sem megválasztva), ezen tények ellenére Lackfi a király általi kinevezésre hivatkozott. A másik adatunk jó hetven évvel későbbi, de nem kevésbé tanulságos: Gúti Ország Mihály nádornak 1461 tavaszán kiadott bírói intézkedésében egy per évtizedeken át zajló történetét, egyik nádortól a másikig való halasztását a következő módon írta le: a bizonyítékbemutató először Hédervári Lőrinc nádor, majd az ő halálával, miután a nádori tisztséget a királyi kegy révén Garai László nyerte el, a mondott László nádor, végül pedig, miután a hivatalt a királyi kegy elvette tőle és azt neki (azaz Ország Mihálynak) adta (*honore palatinatus per regiam clementiam Ladislao de Gara, ... interim dicto honore palatinatus a prefato Ladislao per regiam clementiam ablato nobisque in eundem honorem palatinatus sublevantibus*), az ő (azaz Mihály) nádor oklevelével a jelen nyolcadra halasztódott.⁸⁰⁷ Mondanom sem kell, mennyire meglepően hangzik, hogy Garai László a királyi kegyéből nyerte el a nádori méltóságot, hiszen — mint láttuk — 1447-ben a két párt megállapodása révén kapta meg a nádori posztot.

Összegezve egyértelmű, hogy 1342 után, habár a nádorokat az országgyűlésen megjelentek választották, a méltóságot mégis királyi kinevezéssel nyerték el, azaz a hosszabb-rövidebb procedúra végére a király „tett pontot”, nélküle tehát „nem működött a rendszer”.⁸⁰⁸

⁸⁰⁶ DL 8006.

⁸⁰⁷ DL 29779., alulról 28–26. sorok

⁸⁰⁸ Vö. Hicks, M.: Political culture 107.

1.3.2. Kikből lettek nádorok? Meddig viselték a hivatalt?

A következőkben két kérdésre keresem a választ: 1) kimutatható-e valamilyen tendencia a nádori méltóságot elnyerők korábbi pályafutása között,⁸⁰⁹ és 2) a méltóságviselésük életfogytiglan (*vita durante*) avagy a király tetszése (*durante beneplacito*) idejére szólt. Az utóbbi vizsgálata többek között azért is fontos, mert korábban úgy gondolták, hogy a nádor a 14. századtól, miután I. Károly, I. Lajos, majd Zsigmond király megszilárdította uralmát, általában élethossziglan maradt a tisztségében⁸¹⁰ és ebben csak a Jagelló-korban következett be változás. Mindezt Zay Ferenc Bátori István első leváltása (1523) kapcsán így fogalmazta meg: „Ki még soha olyan dolog Magyarországra nem történt vót, hogy egyikről az náderspánságot levonják, és az ő éltébe másnak adják”.⁸¹¹

Mivel az előzőekben feltett két kérdés(kör)re csak adataink tételes felsorolásával lehet választ adni, ezért azokat először egyetlen táblázatban közlöm (lásd a 5. táblázatot; ennek első oszlopában a nádor neve, a másodikban a nádorságát megelőző tisztsége, a harmadikban nádorságának évköre, a negyedikben elvesztésének módja — leváltás, lemondás vagy halál —, az ötödikben a hivatalviselés hossza évre kerekítve — ha elhalálozás miatt vesztette el nádorságát, akkor a szám zárójelben áll —, végül a hatodik oszlopban a nádor leváltása után viselt tisztsége szerepel).

5. sz. táblázat. A nádorok hivatalviselésének általános adatai

	nádor neve	előző tisztség	nádorsága	elvesztés oka	hossza	tisztség utána
1	Zsámboki Miklós	turóci ispán	1342–1356	halál	(14)	–
2	Kont Miklós	erdélyi vajda	1356–1367	halál	(11)	–
3	László oppelni herceg	–	1367–1372	leváltás	5	Oroszország ura
4	Lackfi Imre	erdélyi vajda	1372–1375	leváltás	3	–
5	Garai Miklós	macsói bán	1375–1385	leváltás	10	temesi ispán, horvát bán
6	Szécsi Miklós	országbíró	1385–1386	leváltás	1	–
7	Lackfi István	erdélyi vajda	1386–1392	leváltás	6	lovázmester
8	Ilsvai Leusták	ajtónállómester	1392–1397	leváltás	5	–
9	Bebek Detre	szlavón bán	1397–1402	leváltás	5	–
10	Garai Miklós	horvát-szlavón bán	1402–1433	halál	(31)	–
11	Pálóci Mátyus	országbíró	1435–1437	halál	(2)	–
12	Hédervári Lőrinc	lovázmester	1437–1447	halál	(10)	–
13	Garai László	macsói bán	1447–1458	leváltás	11	–
14	Gúti Ország Mihály	ajtónállómester	1458–1484	halál	(26)	–
15	Szapolyai Imre	–	1486–1487	halál	(2)	–
16	Szapolyai István	–	1492–1499	halál	(7)	–
17	Vingárti Geréb Péter	országbíró	1500–1503	halál	(3)	–
18	Perényi Imre	asztalnokmester	1504–1519	halál	(15)	–
19	Bátori István	temesi ispán	1519–1523	leváltás	4	somogyi, zalai, zarándi ispán

⁸⁰⁹ A vizsgálati szempontjaimat a Fügedi Erik által alkalmazott — és a Fernand Braudel vezette „iskolától” inspirált —, majd Kubinyi András által pontosított társadalomtörténeti módszer alapján alakítottam ki (vö. Fügedi E.: Mobilitás 8–25., Kubinyi A.: Ismertetés 753–757.).

⁸¹⁰ Fraknoi V.: A nádori hivatal 112–117.

⁸¹¹ Zay F.: Lándorfejrvár 25.

20	Bátori István	somogyi, zalai, zarándi ispán	1524–1525	leváltás	1	somogyi, zalai, zarándi ispán
21	Verbőci István	személynök	1525–1526	leváltás	1	–
22	Bátori István	somogyi, zalai, zarándi ispán	1526–1530	halál	(4)	–

Az 1342 és 1530 között eltelt 188 év alatt összesen 20 nádor 22 alkalommal — mivel Bátori István háromszor — viselte a hivatalt. A tisztségviselésüknek 11-szer a halál vetett véget, míg ugyanennyi alkalommal leváltották őket. A fenti táblázatban lévő adatok alapján úgy gondolom, nem szükséges külön bizonygatni, hogy kétségtől tünhetett úgy a kortársak vagy az utókor számára, hogy a nádor megválasztása élete végéig szólt. Gúti Ország Mihály megválasztásától Perényi Imre haláláig eltelt hatvan évben ugyanis minden nádor élete végéig állt a hivatal élén. Ennek ellenére nemcsak a Jagellók uralkodása alatt került sor a nádorok leváltására: I. Lajos király öt nádora közül csak kettő, Zsigmond király hat nádora közül éppen fele, három állt élete végéig posztján. Velük szemben Mátyás király mindkét és Ulászló király mindhárom nádora haláláig viselte a nádorságot. Az 1367 és 1402 között — I. Lajos uralkodásának második felében és Zsigmond uralkodásának első felében — továbbá 1519 és 1526 között — II. Lajos király uralkodása alatt — a hivatal élén álló nádorok mindegyikétől elvették a címét. A képet azonban tovább árnyalhatjuk, ha megvizsgáljuk a méltóság elvesztésének körülményeit, illetve annak következményeit. A tíz leváltott nádor közül öten nem estek ki — rögtön — a királyi kegyéből, mivel nádorságuk után is megtarthatták korábbi, másik tisztségüket (Garai Miklós, Lackfi István, Bátori István), vagy éppen új feladattal bízta meg őket az uralkodó (például László oppelni herceg). Ugyanakkor ezek egyike sem volt egyenértékű a nádori poszttal, tehát gyakorlatban ezek is tekintélyvesztéssel jár(hat)tak. A másik öt leváltás sem volt azonban egyforma: Lackfi Imre (1375) minden bizonnyal élemedett kora miatt vesztette el a hivatalt (hogy ő mondott le, vagy a király váltotta le, ma már nem tudjuk). Hasonló a helyzet Szécsi Miklós esetében is, noha az ő lemondása vagy leváltása bizonyos szempontból interregnum idején (1386), országgyűlésen történhetett. A legkönnyebb Ilsvai Leusták hivatalvesztését megmagyarázni: mivel a nikápolyi csatában (1396) fogságba esett és nem volt remény (és királyi szándék) hazatérésére, menesztették a méltóságból az 1397 tavaszi országgyűlésen. Bebek Detre (1402), Garai László (1458) és Verbőci István (1526) egyaránt hűtlensége miatt vesztette el a nádori méltóságot.

A vizsgált 188 évben a tisztséget viselt 22 személy (jelen esetben Bátori nádorságait nem vontam össze) hivatalviselésének hossza, amennyiben egyszerű átlagot számítunk, nem érte el a kilenc évet (egészen pontosan 8,54 évet tesz ki). Ha azonban megpróbáljuk súlyozni adatainkat, akkor egyfelől még kedvezőtlenebb képet kapunk, másfelől viszont egy fokkal javul a helyzet (lásd a 6. táblázatot; az egyes oszlopok ötéves ciklusokat jelölnek, az első sorban álló szám az abba a kategóriába eső összes nádort jelöli, a második sorban álló szám azokat, akik halálukig töltötték be a tisztséget, a harmadik sorban álló szám, akiket leváltottak, a negyedik sorban álló pedig a kettő arányát jelzi).

6. sz. táblázat. A nádori hivatal elvesztésének módja

tiszttségviselés hossza		1–5 év	6–10 év	11–15 év	26–30 év	31–35
összes nádor(ság) (22)		12	4	4	1	1
elvesztés oka	elhalálozás (11)	4	2	3	1	1
	leváltás (11)	8	2	1	0	0
arányuk, százalék (50–50)		33,3–66,6	50–50	75–25	100–0	100–0

A nádorok több, mint fele — meglehetősen figyelemre méltó módon — nem töltött öt évnél többet a tisztségben, sőt kétharmaduk tíz évnél kevesebb ideig viselte azt. Az arányok akkor sem javulnak számottevően, ha az elhalálozás révén tisztségüket elvesztőket kihagyjuk elemzésünkéből: a legfeljebb öt éven át nádorságot viselők száma így is a harmada a teljes körnek, sőt, ha a következő periódust (6–10 év) is idevonjuk, akkor majdnem eléri a felét azon nádorok száma, akiket leváltottak. Másik oldalról viszont az látszik, hogy minél hosszabb ideig viselte valaki a hivatalt, annál biztosabb volt, hogy a halál vetett véget annak. Érdekes ugyanakkor azt is megvizsgálni, hogy a tisztségüket leváltás vagy halál révén elvesztő nádorok összesen hány évig viselték posztjukat a szóban forgó 188, illetve — mivel összesen 11 éven át betöltetlen maradt — 177 évből (lásd a 7. táblázatot).

7. sz. táblázat. A hivatalviselés hossza és arányai

elvesztés oka	nádorok száma	hivatali évek hossza	átlag hivatalviselési év
elhalálozás	11	125	11,4 év
leváltás	11	52	4,7 év
összesen	22	177	8 év
üresedés	–	11	–
összesen	22	188	8,5 év

A fenti táblázat adatai megerősítik az előbbieken már jelzett meglehetősen egyértelmű következtetésemet: a nádorok hivatalviselésének hossza egyenes arányban áll a hivatal elvesztési módjával: azok, akiket a halál választott el a tisztségtől, több mint kétszer annyi ideig álltak annak élén, mint akiket leváltottak arról. Másfelől egyébként mindez azt is jelenti, hogy a legtöbb nádor pályája végén érte el a legmagasabb elnyerhető méltóságot. E megállapítás még azokra a nádorokra is igaznak látszik, akik évtizedekig töltötték be a méltóságot: ifjabb Garai Miklós nádorsága előtt különböző báni címeket,⁸¹² míg Gúti Ország Mihály pedig főkamarási, kincstartói, asztalnok- és ajtónállómesteri tisztségeket⁸¹³ viselt.

A következő, amit érdemes megvizsgálnunk, hogy kikből lettek nádorok.⁸¹⁴ Mely tisztségekről léptek a király után következő legfőbb méltóságra? Valóban a nádori méltóság jelentette a világi karrier legmagasabb pontját? (Lásd a 8. táblázatot!)

⁸¹² Engel P.: Archontológia II. 81.

⁸¹³ Engel P.: Archontológia II. 179.

⁸¹⁴ Vö. Fügedi E.: Mobilitás 20., 41–44., 55–57.

8. sz. táblázat. Kikből lettek nádorok?

bárói méltóságból jöttek				ispánságból jöttek		egyéb helyről vagy okból jöttek	
udvari „mesterekből”		egyéb tisztségből					
ajtónállómester	2	erdélyi vajda	3	turóci ispán	1	királyi rokon	1
lovázmester	1	országbíró	3	somogyi, zalai és zarándi ispán (Bátori István újra)	2	személynök	1
asztalnokmester	1	bán (macsói 2; szlavón 1; horvát-szlavón 1)	4				
		temesi ispán	1				
		szepesi örökös ispán	2				
összesen: 22 (20 személy)	4	13		(1+2) 3		2	

A vizsgált 188 évben a legtöbb nádori méltóságot elnyert személy bárói méltóságokból érkezett: 22 alkalomból 17-szer, azonbelül a kétharmaduk valamelyik nem udvari méltóságból jutott fel a világi ranglétra tetejére. Az Anjou-korban (1342–1386, Zsámboki Miklóstól Lackfi Istvánig) a nádori méltóságot elnyerő hét személy közül korábban öten területi hatalommal járó posztról (erdélyi vajda, bán, ispán), egy-egy személy pedig bírói méltóságról (országbíró) és a király rokonságából érkezett. A Zsigmond-kori (1392–1437, Ilsvai Leustáktól Hédervári Lőrincig) öt nádorból hárman udvari méltóságból, ketten területi hatalommal rendelkező bánokként, míg egy személy ismét a bírói tisztségből (országbíró) jutott a nádori hivatalba. A Hunyadi-korban (1447–1486, Garai Lászlótól Szapolyai Imréig) tisztséget viselt három személyből egy-egy érkezett területi hatalomból (bán), udvari, illetve bárói méltóságból. Végül a Jagelló-kori (1492–1526, Szapolyai Istvántól Bátori Istvánig) öt nádorból (amely hét alkalmat jelent) egy-egy személyt választottak területi (temesi ispán), illetve bírói (országbíró) tisztségből, kettőt pedig bárói méltóságból (asztalnokmester és szepesi örökös ispán). A nádori posztot elnyerők korábbi tisztségei alapján látszólag nem lehet különbséget tenni közöttük, más a helyzet azonban, ha azt vizsgáljuk meg, hogy melyik tisztségről mely időszakokban érkeztek többen (lásd a 9. táblázatot; Bátori István két újbóli nádorságát nem vettem figyelembe).

9. sz. táblázat. A nádorok korszakok szerinti korábbi tisztségei

honnan		Anjou-kor	Zsigmond-kor	Hunyadi-kor	Jagelló-kor	össz.
bárói bírói tisztség (országbíró)		1	1	0	1	3
területi hatalommal (is) rendelkező	erdélyi vajda	3	0	0	0	3
	bán (horvát-, szlavón, macsói)	1	2	1	0	4
	temesi ispán	0	0	0	1	1
	gróf (szepesi örökös ispán)	0	0	1	1	2
	turóci ispán	1	0	0	0	1
összesen		5	2	2	2	11
udvari méltóság	ajtónállómester	0	1	1	0	2
	asztalnokmester	0	0	0	1	1
	lovázmester	0	1	0	0	1
összesen		0	2	1	1	4

királyi rokonság	1	0	0	0	1
nem bárói bírói tisztség	0	0	0	1	1
összesen	7	5	3	5	20

A kép meglehetősen árulkodó az egyes tisztségek királyi udvarbeli súlyára nézve, illetve udvarbeli megítélése, valamint másik oldalról a király és tanácsosainak politikai akaratának érvényesülése szempontjából. A nádori hivatal felé vezető úton az Anjou-kor teljes időszakában a legjobb „ugródeszkának” az erdélyi vajdaság tekinthető: 1356-ban, 1372-ben és 1386-ban is e méltóságról kerültek a hivatalba. A Zsigmond-kortól, egészen pontosan Lackfi István leváltásától fogva a korábban erdélyi vajdaságot viselt személyek teljesen eltűntek a nádori hivatalból. (Ennek egyik oka talán a következő fejezetben részletesen elemzendő „nádori honor” megszűnése lehetett. 1402 után a nádorok ugyanis nem kaptak területi hatalmat⁸¹⁵ és ilyenformán az erdélyi vajdák számára, akik gyakorlatilag „alkirályi” funkcióval rendelkeztek tartományukban,⁸¹⁶ nem volt már elérendő cél a nádori hivatal.) Szerepüket a másik területi hatalommal rendelkező tisztségviselő, a bán vette át, de figyelemre méltó, hogy ugyanilyen súllyal jelentkeztek ettől kezdve az udvari méltóságviselők is. A helyzeten a Hunyadi-kor annyiban hozott változást, hogy ez az utolsó időszak, amikor még egy bánból is lehetett nádor. Mindemellett az is jól látszik, hogy az Anjou-kor kivételével egyik korszakban sincsen „kiemelt” tisztség, a korábban méltóságot viseltek egyaránt jöttek a területi, a bírói hatalommal rendelkezők, valamint az udvari tisztséget betöltők köréből. A Hunyadi-kor még egy szempontból fontos: ez az első olyan periódus, amikor megjelenik a nádorok között egy olyan személy, aki korábban — legalábbis nádorsága előtt évekig — nem viselt semmilyen hivatalt, ellenben a Magyar Királyságban ritka jelenségnek számító grófi címmel (és területi hatalommal) rendelkezett: mindkét Szapolyai a szepesi örökös ispánságának, azaz grófi címének köszönhetette kinevezését. Hogy a grófi cím mekkora szerepet játszhatott a nádori cím elnyerésében, azt Perényi Imre példája mutatja a legjobban. Az uralkodó a nádorválasztó országgyűlés előtt jó két hónappal — annak ellenére, hogy udvari méltósággal, asztalnokmesterséggel rendelkezett — kinevezte Perényit és fiági utódait Abaúj megye örökös ispánjának. Vagyis grófi címmel adományozta meg. Ha visszaemlékszünk arra, hogy kik küzdöttek 1503/1504-ben a nádori cím elnyeréséért, akkor teljesen érthetővé válik és nem melleleg egyértelmű magyarázattal szolgál Perényi felemelése: a királyné jelöltje a Magyar Királyság egyik legrégibb grófi családjának tagja, Szentgyörgyi Péter (erdélyi vajda) volt, míg a délvidéki urak (és önmaga) Corvin János hercegben látták a legalkalmasabb jelöltet. E két személlyel Perényi sem vagyona (még ha jelentős váruradalmakkal is rendelkezett), sem társadalmi állása tekintetében nem vehette fel a versenyt. A király ezt birtokadományokkal némileg kompenzálhatta volna, de, mivel nem volt miből adnia, nem tudta. Ellenben a rangemeléssel mindkét fél jól járt: a királynak nem került semmibe, míg az azt elnyerő birtokban nem

⁸¹⁵ Engel P.: Királyi hatalom 48.

⁸¹⁶ Vö. Neumann T.: Vajdai adományozás 265.

mérhető megbecsülést nyert és megszólítása ezentúl a „tekintetes és nagyságos úr” (*spectabilis et magnificus vir*) lett.⁸¹⁷

A „milyen tisztséget viselt korábban” kérdés megválaszolója egyúttal arra is alkalmat nyújt, hogy néhány pillanat erejéig betekinthessünk a királyi döntések mögött megbúvó szándékokba. Minden egyes nádorváltás ugyanis jó alkalmat kínált arra, hogy a király átrendezze a királyi tanács tagságát, hiszen azzal, hogy valaki nádorrá lett, az esetek döntő többségében megüresedett az addig általa elfoglalt pozíció. Ráadásul, ha még a nádoron kívül több méltóságban csere történt, akkor beindult a „dominó-effektus” és gyakorlatilag a teljes méltóságviselői kar átrendeződött (a megyék élén történt változásokat nem vettem fel a gyűjtésbe; lásd a 10. táblázatot, az itt szereplő adatok forrásait lásd a vonatkozó fejezet megfelelő részénél).

10. sz. táblázat. Tisztségviselőcserék nádorváltás idején

időpont	nádor korábbi tisztsége	más tisztségekben történt váltás	összes
1342. IX. 23–29.	turóci ispán	erdélyi vajda, szörényi bán, ajtónálló- és asztalnokmester	5
1356. III. 22–31.	erdélyi vajda	szlavón, dalmát-horvát bán, királynéi tárnokmester	5
1367. IV. 7–16.	–	erdélyi vajda	2
1372. IX.	erdélyi vajda	országbíró, szlavón, dalmát-horvát bán, tárnok- és pohárnokmester	7
1375. IX. vége	macsói bán	dalmát-horvát bán, udvarmester	4
1385. IX. eleje	országbíró	erdélyi vajda, szlavón, dalmát-horvát, macsói bán, tárnok- és lovászmester, királynéi lovászmester	9
1386. X. vége	erdélyi vajda	–	2
1392. XI. vége	ajtónállómester	szlavón bán, kincstartó	3
1397. V. eleje	szlavón bán	– (a váltások február végén történtek)	2
1402. IX. 13–21.	horvát-szlavón bán	macsói bán, lovászmester, temesi ispán	5
1435. III. 8. e.	országbíró	–	2
1437. III. 7.	lovászmester	asztalnokmester	3
1447. IX. 14. e.	macsói bán	–	2
1458. VII. 25–27.	ajtónállómester	erdélyi vajda, tárnok- és pohárnokmester, kincstartó	6
1486. II.	– (szepesi örökös ispán)	–	1
1492. III. 29.	– (szepesi örökös ispán)	asztalnokmester, szörényi és nándorfehérvári bán	4
1500. V. 8. e.	országbíró	–	2
1504. V. 4. e.	asztalnokmester	–	2
1519. V. 28.	(temesi ispán)	–	1
1524. IX. 12–19.	– (somogyi, zalai és zarándi ispán, nádor)	–	1
1525. VII. 6.	– (személynök)	országbíró, kincstartó	3
1526. IV. 29.	– (somogyi, zalai és zarándi ispán)	kincstartó	1

A táblázatban összesített adatok érdekes képet mutatnak: míg Nagy Lajos uralkodása idején az 1367-es év kivételével egy-egy nádorváltás idején szinte az egész méltóságviselői kört átszervezték (5, 5, 7 és 4 tisztségben történt változás), addig a későbbiekben alig került ilyenre sor (az 1385. évi nagy mértékű átalakításnak, amint arról már esett korábban szó, más okai voltak). Zsigmond király országlása idején 1402 szeptemberében történt a legnagyobb

⁸¹⁷ Neumann T.: Bárók, grófok, hercegek passim.

változás: akkor a nádorival együtt öt tisztségben történt váltás. Mátyás uralkodása idején a trónralépése utáni országgyűlésen a kényszerű nádorváltás adta alkalommal összesen hat helyen változott az országnagyok névsora. A nádorváltásokkor történt egyéb tisztségviselő-változások nagyságrendje tehát az idő előrehaladtával egyre inkább csökkent. E tendenciát megtörni látszik az 1492-es, II. Ulászló és az 1525-ös, II. Lajos uralkodása idején lezajlott négy, illetve három csere. De e kép csalóka: a két báni címet viselő személy tisztsége ekkor már nem tartozott a jelentős bárói méltóságok közé, elsősorban nem politikai, hanem katonai pozíciót jelentettek. Nagyjából ugyanez a helyzet Mohács előtt egy évvel: a kincstartó 1525-ben már régen nem bárói méltóság, ráadásul mind őt, mind az országbíró — csakúgy, mint a nádort — az országgyűlésen jelenlévő nemesek váltották le (amelyet aztán király elfogadott). Mindezek alapján annyi kijelenthetőnek látszik, hogy a nádori tisztség betöltése el- vagy különvált a többi méltóság és hivatal szétesztásától. E feltételezésből akár az a következtetés is adódhat, amely szerint míg a többi tisztségviselő kinevezéséhez elég volt a király (és a tanács) akarata, addig a nádort a nemesek akaratával mindenképpen országgyűlésen kellett állítani (csakúgy mint a későbbiekben). Másképpen: a király egy-két alkalomtól eltekintve a hivatal- és méltóságviselői kinevezése terén — kivéve a nádori posztot — szabad kezet kapott.

1.3.3. A „nádori honor” — a nádor fizetése

A korábbiakban már néhány nádor esetében szó esett arról, hogy egyúttal milyen más tisztsége(ke)t viseltek: a hivatalba lépésük után milyen szolgálati birtokokat, azaz megyéispánságokat, valamint — vagy azokhoz kapcsolódó, vagy egyéb — várakat és uradalmakat kaptak meg.⁸¹⁸ A rendszer lényege úgy írható le, hogy a területi hatalommal tisztségéből adódóan nem rendelkező nádor (és országbíró), szemben az erdélyi vajdával és a bánokkal (szlavón, macsói), megkapta bizonyos megyék és várak ispánságát. A két területi-hatalmi uralom közötti alapvető különbséget az adta, hogy amíg a vajdai és báni territórium állandónak volt mondható, addig a mindenkori nádor (és az országbíró⁸¹⁹) esetenként más-más területeket kapott, azaz a felügyeletük alá tartozó megyék és várak nem az intézményhez, hanem személyhez kötődtek.⁸²⁰ Felmerülhet a kérdés, milyen célból volt szükséges, hogy a nádorok (és az országbírók) is rendelkezzenek ispánságokkal. Ennek — amint azt Engel Pál megfogalmazta — „aligha az ispáni méltósággal járó bírói jogkör lehetett, sokkal inkább az a hatalom és jövedelem, ami a [nádor – kiegészítés tőlem: C. T. N.] megyéiben található királyi javak birtoklásából eredt.”⁸²¹ E kormányzati rendszer — és itt most újra Engel Pált kell idéznem — az 1402-es reformnak köszönhetően szűnt meg: a bírói jogköröket gyakorló, illetve a területi hatalommal rendelkező személyek körét szétválasztották, maga a változtatás pedig az új nádor, Garai Miklós hivatalba kerülésekor

⁸¹⁸ Engel P.: Honor 80–83.; Engel P.: Honor, vár, ispánság 106–108.

⁸¹⁹ Vö. Engel P.: Honor 78–79. (egyúttal más udvari „mesterek” ispánságaira is).

⁸²⁰ Engel P.: Honor 75–76.

⁸²¹ Engel P.: Honor 77.

lépett életbe.⁸²² A területi hatalom megszűnését két okkal magyarázhatjuk: egyfelől elfogyott a királyi birtokállomány,⁸²³ amelyet e tisztségviselőknek lehetett volna átadni (bár nyilván, ha nagyon akarta az uralkodó, akkor tudott adni). Másfelől viszont az udvari méltóságviselők területi hatalmának felszámolásával egyidejűleg csökkent a királyi hatalom kitettsége, azaz – elvben – növekedett a király mozgástere a tisztségek szétszétadásakor. Az elmélet bizonyítását nagyban megkönnyítené, ha rendelkeznenk Zsigmond király uralkodása alatti mindkét „korszakból” csak bírói joghatósággal rendelkező méltóságviselői kinevezőlevelekkel, de sajnos ilyen „oklevél-párokat” nem ismerünk. Ugyanakkor az 1402 utáni korszakból fennmaradt Kaplai Dezső királynéi tárnokmesteri (1407),⁸²⁴ Perényi Péter országbírói (1415),⁸²⁵ Berzevici Péter királyi tárnokmesteri (1419),⁸²⁶ valamint Hédervári Lőrinc nádori (1437)⁸²⁷ kinevező oklevele, amelyekben — megnyugvásunkra — a nekik járó jövedelmeken kívül egyikben sem esik szó általuk elnyert területi hatalomról.⁸²⁸

A 15. század első évtizede után tehát többek között a nádorok kezére sem került hivatalból egyetlen megyésispánság sem, egyedül Buda vára maradt náluk.⁸²⁹ Kérdés azonban, hogy ha — mint láttuk — a honor (értsd területi hatalom) egyúttal a nádorok fizetése gyanánt is szolgált, akkor ennek megszüntetése után miből élt a nádor (és a többi udvari méltóságviselő). Az minden bizonnyal abszurd feltételezés, hogy a tisztségviselők csupán csak az azzal járó tekintély miatt vállalták volna a pozíciót és kiadásait saját magánvagyonukból fedezték volna a későbbi királyi adományok reményében. Persze erre egyfajta választ jelent az, hogy a bírói hatalommal rendelkezők (nádor, országbíró, tárnokmester) „megélhettek” az ítélezés során nekik jutó részből, de a többiek (asztalnok-, pohárnok- és stb. mesterek) esetében ez nem jelent megoldást. Tegyük hozzá, a bírói funkciót gyakorlóknál sem, hiszen a bírói iroda kiépülése, ítélmesterek, jegyzők és más egyéb tisztségviselők alkalmazása egyre nagyobb költséggel járt, amely által egyre kisebb rész jutott a mindenkor bírói hivatal viselő személyhez. Így a területi hatalom megszűnte jelentős javadalomkieséssel járt (volna) együtt, ami nem valószínű, hogy találkozott (volna) a méltóságviselők tetszésével. (A lehetséges megoldásra alább még visszatérek.) Ráadásul ez a javadalmazási kényszer, ha nem is a honorrendszer formájában és céljával,⁸³⁰ de már az Árpád-korban, III. Béla uralkodásának végétől létezett: az egyes nádorok már ekkor is

⁸²² Engel P.: Királyi hatalom 48.

⁸²³ Lásd egy példát Engel P.: Honor, vár, ispánság 139.

⁸²⁴ ZsO II. 5215. sz.

⁸²⁵ ZsO V. 332. sz.

⁸²⁶ ZsO VII. 509. sz.

⁸²⁷ Hédervári I. 180.

⁸²⁸ Időben távoli, de az ország berendezkedése szempontjából nem rossz példa Gútkeled nembeli István 1278. évi országbírói kinevezése, amelyben IV. László király a jelenlévő országnagyok (valószínűleg a királyi tanács tagjai) előtt Moson megye ispánságát és évi ezer márká jövedelmet utalt ki az újdonsült országbíró fizetésére (Erdélyi Okm. I. 359. sz., az adatra Szőcs Tibor hívta fel a figyelmemet).

⁸²⁹ Engel P.: Királyi hatalom 48.

⁸³⁰ Vö. Engel P.: Honor 92–95.

viselték egyes megyék ispánságát.⁸³¹ „A megyékkel való párosítás biztosan tudatos rendszert követett — amint azt Szócs Tibor kimutatta —, ugyanis a nádori cím mellé kezdetben nem össze-vissza társították az ispáni címet.”⁸³² A nádorok 1192-től 1209-ig előbb Bács, majd felváltva Bács és Bihar megyék, 1215 és 1226 között főleg Sopron megyék ispánságát viselték.⁸³³ IV. Béla uralkodásától III. András haláláig szinte kizárólagosan a somogyi, pozsonyi vagy soproni ispánságot kapták meg.⁸³⁴ A királyi hatalom konszolidációja, 1323 után „a Druget-nádoroknak”⁸³⁵ az északkeleti országrészben elterülő territóriumukon (Szepes, Újvár, Sáros, Zemplén, Ung) túl csak Druget János rendelkezett — a családon belüli megosztás alapján — más megyékkel: ő volt az ispán Fejér, Tolna és Somogy (1328–1333), valamint Bács megyében (1330–1333).⁸³⁶ Druget Vilmos halálával elérkeztünk a jelen munka kezdő időhatárára. A következőekben tehát nádorról nádorra fogom végigkövetni, miként változott a kezükön tartott ispánságok száma, illetve kimutatható-e bármelyik megye esetében szorosabb kapcsolat a nádori intézményhez. Ezek mellett vizsgálatom célja volt annak kiderítése is, hogy Garai Miklós kinevezése kapcsán bevezetett reform hosszú távon is érvényesült-e.⁸³⁷ Mivel a kérdésekre meggyőző válaszokat adni csak egyféleképpen lehetett, így az alábbiakban először táblázatos formában foglalom össze az 1342 és 1530 között hivatalban volt nádorok egyéb tisztségeit. (A 11. táblázat első oszlopában a nádorok nevei és hivatalviselésük évköre szerepel, a másodikban a nádorsággal együtt viselt további tisztségeik és ezek évköre — ezek esetében a nádori kinevezésükkel együtt kapott **ispánságokat** kiemeltém —, a harmadikban a nádorságuk előtt, illetve utána betöltött pozícióik. A negyedik oszlopban az adatok forrását tüntettem fel. Az 1458 előtti adatok esetében Engel Pál archontológiai adattárát használtam, de a rövidség végett csak a kötetre és oldalszámra hivatkozom, az 1458 utániak esetében pedig a készülő késő középkori Archontológia⁸³⁸ adataira támaszkodtam.)

11. sz. táblázat. Az 1342–1530 közötti nádorok egyéb tisztségei

nádor	együttal viselt ispánság	előtte / utána viselt tisztség	forráshely
Zsámboki Miklós (1342–1356)	bihari, trencsényi (1342–1356) honti (1346–1350) nyitrai (1350–1356) nógrádi (1350–1354) fejéri, tolnai (1354–1356)	turóci (1339–1342)	I. 3., II. 265.
Kont Miklós (1356–1367)	bihari, nyitrai, sárosi, soproni, szepesi, trencsényi, vasi (1356–1367)	erdélyi vajda, szolnoki és aradi (1351–1356) brassói (1352)	I. 3., II. 201.

⁸³¹ Szócs T.: Náadori intézmény 247.

⁸³² Szócs T.: Náadori intézmény 248

⁸³³ Zsoldos A.: Archontológia 16–18.

⁸³⁴ Szócs T.: Náadori intézmény 249.; Zsoldos A.: Archontológia 20–25.

⁸³⁵ A kifejezésre lásd Szócs T.: Náadori intézmény 114.

⁸³⁶ Engel P.: Archontológia I. 2–3.

⁸³⁷ Engel Pál annak idején maga sem volt teljesen meggyőződve elmélete helyességéről (Engel P.: Királyi hatalom 49.).

⁸³⁸ Vö. Horváth R.–Neumann T.–C. Tóth N.: Pontot az „i-re”.

László oppelni herceg (1367–1372)	pozsonyi, nyitrai, turóci, bihari, krassói, kevei (1367–1372) vasi, soproni (1367–1369) temesi (1369–1371)	– utána: Oroszország ura (1372–1378) abaúji, zempléni (1375–1387)	I. 4., II. 195.
Lackfi Imre (1372–1375)	nyitrai (1372–1375) vasi, soproni (1372–1374) trencsényi (1373–1375)	lovászmester (1359–1367) bolgár bán (1365–1366) horvát bán (1367–1368) erdélyi vajda (1369–1372)	I. 4., II. 139.
Garai Miklós (1375–1385)	temesi, csanádi, krassói, kevei (1375–1386) pozsonyi (1375–1377)	macsói bán (1359–1375) utána: temesi, csanádi, krassói, kevei (1375–1386) horvát bán (1385–1386)	I. 4., II. 81.
Szécsi Miklós (1385–1386)	–	asztalnokmester (1342–1346) horvát-szlavón bán (1346–1349) szőrényi bán (1350–1355) országbíró (1355–1358) horvát bán (1358–1366) szlavón bán (1366–1368) országbíró (1369–1372) szlavón bán (1372–1373) horvát bán (1374–1380) országbíró (1381–1384)	I. 4., II. 222–223.
Lackfi István (1386–1392)	lovászmester (1387–1395) győri, komáromi, mosoni, somogyi, szabolcsi, veszprémi (1387–1392) zalai (1387) trencsényi (1390–1392) varasdi (1391–1397)	székely ispán (1367–1371) horvát bán (1371–1372) erdélyi vajda (1372–1376) horvát bán (1383–1385) erdélyi vajda (1385–1386) utána: lovászmester (1387–1395) varasdi (1391–1397)	I. 4., II. 139.
Ilsvai Leusták (1392–1397)	sárosi, szepesi (1387–1397) barcsi, fejéri, gömöri (1390–1397) zólyomi (1390–1393) liptói, turóci (1392–1397) abaúji (1392–1394) somogyi (1392–1394)	pozsonyi (1385) ajtónállómester (1387–1392) sárosi, szepesi (1387–1397) nyitrai (1387–1390) pilis (1388) barcsi, gömöri, fejéri (1390–1397) zólyomi (1390–1393)	I. 5., II. 119.
Bebek Detre (1397–1402)	abaúji, borsodi, liptói, nógrádi, szepesi, turóci (1397–1402) fejéri, győri (1397–1398)	királynéi asztalnokmester (1379) királynéi udvarmester (1388) szlavón bán (1389–1392) horvát bán (1391–1392) szőrényi bán, temesi (1392–1393) szlavón bán (1394–1397)	I. 5., II. 28.
Garai Miklós (1402–1433)	abaúji, árvai, borsodi, hevesi, liptói, sárosi, szabolcsi, szepesi, trencsényi (1406–1409) veszprémi (1412) budai várnagy (1416–1433) fejéri (1417–1424?) komáromi (1422–1433)	macsói bán (1387–1390) verőcei, segesdi (1389) macsói bán (1393–1394) horvát bán (1394–1402) szlavón bán (1397–1402)	I. 5., 128., II. 81.
Pálóczi Mátyus	beregi (1419–1437)	borsodi (1405–1406)	I. 5., II. 185.

(1435–1437)	ungi (1423–1436)	verőcei (1408) borsodi, hevesi (1409–1427) abaúji (1409–1425) szabolcsi (1409–1435) titkoskancellár (1419–1423) beregi (1419–1437) ungi (1423–1436) országbíró (1425–1435) honti (1434)	
Hédervári Lőrinc (1437–1447)	mosoni (1421–1447) budai várnagy (1440–1447) pozsegi (1445–1447)	királynéi ajtónállómester (1413) királynéi lovászmester (1415) mosoni ispán (1421–1447) kevei (1427–1429) lovászmester (1429–1437) külső-szolnoki és kunok (1429–1430) jászok bírása (1429–1436)	I. 6., II. 97.
Garai László (1447–1458)	csepeli (1453–1456) budai várnagy (1456–1458)	macsói bán (1431–1441) liptói (1438–1442) macsói bán (1445–1447)	I. 6., II. 81.
Gúti Ország Mihály (1458–1484)	nyitrai (1448–1484) barsi (1457–1484) honti, nógrádi (1460–1484)	főkamrás (1433) főkincstartó (1436–1438) asztalnokmester (1438–1439) főkincstartó (1440–1453) soproni (1441–1445) nyitrai (1448–1484) ajtónállómester (1453–1458) barsi (1457–1484)	II. 179. Archontológia 1458–1526.
Szapolyai Imre (1486–1487)	szepesi örökös (1465–1487) tornai (1469–1487) gömöri (1480–1487)	főkincstartó (1459–1463) Felső részek kapitánya (1460–1464) dalmát-horvát-szlavón bán, boszniai kormányzó (1464–1465) szepesi örökös (1465–1487) tornai (1469–1487) gömöri (1480–1487)	Szapolyai oklt. 562. Archontológia 1458–1526.
Szapolyai István (1492–1499)	szepesi örökös (1465–1499) trencsényi (1477–1499) abaúji, gömöri, tornai (1487–1499) ungi (1491–1499) sárosi (1492–1499) zemplényi (1492–1499) pozsegi (1493–1499) turóci (1494–1499)	Felső részek kapitánya (1460–1465, 1490–1492) szepesi örökös (1465–1499) trencsényi (1477–1499) Ausztia főkapitánya (1486–1490) abaúji, gömöri, tornai (1487–1499) ungi (1491–1499) sárosi (1492–1499)	Szapolyai oklt. 563. Archontológia 1458–1526.
Vingárti Geréb Péter (1500–1503)	–	országbíró (1495–1500)	Archontológia 1458–1526.
Perényi Imre (1504–1519)	abaúji örökös (1504–1519) szabolcsi (1504–1511) dalmát-horvát-szlavón bán (1512–1513)	asztalnokmester (1492–1504) abaúji (1502–)	Archontológia 1458–1526.
Bátori István (1519–1523)	zalai (1503–1530) somogyi, zarándi (1506–1530) temesi (1511–1523)	szatmári (1503–1507/1510) zalai (1503–1530) somogyi, zarándi (1506–1530) temesi ispán (1511–1523)	C. Tóth N.: Bátori pályakezdése 126.

Bátori István (1524–1525)	zalai (1503–1530) somogyi, zarándi (1506–1530)	zalai (1503–1530) somogyi, zarándi (1506–1530)	C. Tóth N.: Bátori pályakezdése 126.
Verbőci István (1525–1526)	–	–	
Bátori István (1526–1530)	zalai (1503–1530) somogyi, zarándi (1506–1530)	zalai (1503–1530) somogyi, zarándi (1506–1530) varasdi (1526–1530)	C. Tóth N.: Bátori pályakezdése 126.; C. Tóth N.: Ki Kicsoda 29.

Az első, amit rögtön kiolvashatunk a táblázatból, hogy Engel Pál nem tévedett akkor, amikor a „nádori honor” megszűnését a 15. század elejére, Garai Miklós nádorsága idejére tette: az 1402 előtt hivatalba lépett nádorok mindegyike elnyerte több-kevesebb megye ispánságát. Az ez után következő nádorok közül kettő kivételével egyik sem kapott kinevezésekor új tisztséget. A két kivétel sem igazán állja meg a helyét, hiszen Szapolyai István minden bizonnyal a János Albert trónkövetelő elleni harc miatt nem foglalta el hamarabb Zemplén megye ispánságát,⁸³⁹ míg Perényi Imre szabolcsi ispánságára egyelőre nem tudok igazi magyarázattal szolgálni, csupán arra gondolhatunk, hogy tekintélyének megerősítése végett került abaúji örökös ispánsága mellett még egy megye élére (jóllehet Szabolcsban egyetlen királyi birtok sem volt, így az ispáni tisztt különösebb előnnyel nem járt számára). Ugyanakkor azt látnunk kell, hogy a váltás — noha látszólag konkrét időponthoz köthető — nem azonnal ment végbe: 1402 szeptemberében valóban nem kapott ispánságokat a nádor, ráadásul időközben kitört a felkelés is. A polgárháború lezárása után két évvel, 1406 folyamán azonban Garai Miklós hirtelen kilenc megye ispánságát kapta meg. Ám nemcsak ő részesült ebben kegyben: ezzel nagyjából egyidőben Cillei Hermann, Maróti János, Ozorai Pipo, Perényi Péter és Szécsi Miklós, Tamási János és Szántói Lack Jakab váltak „álláshalmozóvá”.⁸⁴⁰ Amíg Cillei Hermann horvát-szlavón és Maróti János macsói bán, valamint a két erdélyi vajda (Tamási János és Lack Jakab) hivatalukból adódóan, addig Ozorai, Perényi és Szécsi királyi döntés következtében lett több megyéből álló területek vezetője. E sorba tehát Garai kinevezése tökéletesen beleillik, éppen csak a reformnak mond ellent. Az ellentmondás azonban — mint a későbbiekben látni fogjuk — csupán látszólagos: a Garai nádor által megkapott megyék és az azokban lévő királyi birtokállomány — várak és uradalmak — a királyi hatalom biztos bázisai voltak az 1404 utáni törékeny belpolitikai helyzetben. Ráadásul az így elnyert megyékben a nádor újfajta irányítási szisztémát vezetett be. A rendszer úgy nézett ki, hogy Garai Miklós az egyes megyék élére — csakúgy mint Erdélyben a vajda — ispánokat állított alispáni rangban, akiknek azonban szintén voltak alispánjaik; ők az oklevelekben *subvicecomes* vagy *officialis* címmel jelennek meg.⁸⁴¹ A kilenc megye ispánságát, a többi felsorolt személlyel ellentétben, a nádor csak ideiglenesen nyerte el és azokat 1409-ben sorjában megkapták mások. A későbbiekben még háromszor nyert el

⁸³⁹ A megye ispánságát János Albert trónkövetelő nevében Perényi Imre viselte (DF 270695.), Szapolyai első zempléni ispáni adata 1492. április 30-ról (DF 214979.) van (vö. még Neumann T.: Zavaros idők passim).

⁸⁴⁰ C. Tóth N.: Szabolcs megye 40–42.

⁸⁴¹ C. Tóth N.: Szabolcs megye 43.

Garai Miklós egy-egy ispánságot: a Veszprém megyei ispánság egyik felét, amikor a püspöki szék üresedésben volt, egészen rövid ideig viselte.⁸⁴² A másik Fejér megye ispánsága volt, amelyet valamikor az 1410-es évek második felében viselt.⁸⁴³ A harmadik Komárom megye ispánsága volt, de ez sem a szokványos úton jutott a kezére. Zsigmond király ugyanis Komárom várát és uradalmát — amely gyakorlatilag a megye ispánságát jelentette⁸⁴⁴ — 1422. június 6-i és július 3-i okleveleivel összesen 13 ezer aranyforintért elzálogosította a nádornak az általa nyújtott kölcsön fejében.⁸⁴⁵ A komáromi uradalmat (ispánságot) Garai az élete végéig tartotta — zálogképpen — kezén. Halála után az uralkodó rögvést elvette fiától és Habsburg Albert osztrák főhercegnek meg a passauai püspöknek adta, majd alig fél év múlva, 1434 júniusában Rozgonyi István és György pozsonyi ispánok kapták meg.⁸⁴⁶

Mivel a fentiek alapján a nádorok 1402-ig (1406-ig) részesültek a területi hatalomból, így a továbbiakban csak az 1342 és 1402 közötti időszakban vizsgálom, hogy mely ispánságokat nyerték el nádori posztjukkal egyidejűleg (lásd a 12. táblázatot; a vizsgálati módszerből adódóan azokat a megyéket most nem veszem figyelembe, amelyeket már korábban is viseltek), illetve hogy ezeket, valamint a hivatalviselésük közben kapott további ispánságokat hány éven keresztül viselték nádorok a vizsgált hatvan évből (lásd a 13. táblázatot; a megyék neve után zárójelben az évek száma áll).

12. sz. táblázat. A nádorok hivatalba lépésekor elnyert megyék 1342–1402 között

3 esetben	2 esetben	1 esetben	összesen
Bihar, Nyitra, Sopron, Turóc, Vas	Abaúj, Győr, Keve, Krassó, Liptó, Pozsony, Somogy, Szepes, Trencsén	Borsod, Csanád, Fejér, Komárom, Moson, Nógrád, Sáros, Szabolcs, Veszprém, Zala	
5 db	9 db	10 db	24 db

13. sz. táblázat. A nádorok hivatalba lépése után viselt ispánságok 1342–1402 között

1–5 év	6–10 év	11–15 év	16–20 év	21–25 év	26–30 év
Zala (1) Tolna (2) Fejér (3+?) Hont (4) Borsod, Komárom, Moson, Somogy, Szabolcs, Veszprém (5)	Győr (6) Abaúj, Pozsony, Somogy (7), Csanád, Liptó (10)	Sáros (11) Temes (12) Keve, Krassó, Sopron, Turóc, Vas (15)	Szepes (16)	Nyitra (24)	Trencsén (27) Bihar (30)

A két táblázat alapján — még ha az egyes ispáni tisztségviselési időhatárok nem is mindig biztosak — nagy biztonsággal kijelenthető, hogy a „nádori honor” alapjait a vizsgált hatvan

⁸⁴² C. Tóth N.: Világi igazgatás 333.

⁸⁴³ Engel P.: Archontológia I. 128.

⁸⁴⁴ Vö. Engel P.: Archontológia I. 142., 344.

⁸⁴⁵ ZsO IX. 608., 754. sz., vö. Engel P.: Királyi hatalom 123.

⁸⁴⁶ C. Tóth N.: Pozsonyi várkút 119.; Engel P.: Archontológia I. 344.

évben hat megye — Bihar, Nyitra, Sopron, Trencsén, Turóc és Vas — jelentette. Árnyalja ugyanakkor a képet, ha megnézzük azt is, hogy e hatvan éven belül mikor melyik megye részesült előnyben, illetve érvényesült-e valamilyen tendencia a megyék kiosztásában. Adataink alapján úgy tűnik, hogy 1375-ig nádorok mindegyike hivatalba lépése idején vagy utána nem sokkal elnyerte Bihar, Nyitra, Sopron és Vas, illetve Trencsén megyék honorját. Az 1360-as évek végén ezen öt megyéhez Pozsony, valamint Temes, Keve és Krassó megyék csatlakoztak, majd váltották fel az előbbieket. Végül az 1390-es évekre szinte teljesen átalakult a „kínálat”: a korábban, az 1360/70-es évek fordulóján már szereplő Turóc megye mellett Abaúj, Győr, Liptó és Somogy megyék jelentek meg hosszabb időre a „nádori honor”részeként. (Érdekességgént jegyezhető meg, hogy az Árpád-korban „divatos” megyék — Bács, Bihar, Pozsony, Somogy és Sopron — közül három: Bihar, Pozsony és Sopron megőrizte súlyát. Ráadásul a pozsonyi ispánságot viselő személyek, megszakításokkal ugyan, de bekerültek a királyi privilégiumok méltóságsoraiba is.⁸⁴⁷)

Az 1402 után hivatalba lépő nádorok — Garai Miklós rövid életű ispánságait leszámítva — nem kaptak külön megyéispánságokat, jóllehet némelyikük rendelkezett valamelyik megyével. E nádorok hatalma alatt álló megyék közös jellemzője az volt, hogy mindegyik valamilyen módon az adott nádor érdekkörébe tartozott: Komárom Garai Miklós zálogbirtoka volt, Pálóci Mátyusnak Bereg és Ung, Hédervári Lőrincnek Moson, Ország Mihálynak a négy felsorolt megyében feküdtek birtokai. A Szapolyaikkal, Perényivel és Bátorival szintén hasonló a helyzet. Ráadásul a mondottak már korábban is viselték a felsorolt megyék ispánságát. Ugyanakkor mindkét korszakból akadnak kivételek: Szécsi Miklós, illetve Vingárti Geréb Péter és Verbőci István kezén egyetlen megyét sem találunk. Közülük kettő „ispánságnélkülisége” magyarázható. Szécsi Miklós esetében — köszönhetően a zavaros helyzetnek — a forráshiány játszik szerepet, míg Verbőci esetében a pályafutása ad választ: nádorra választása előtt a különböző bíróságok ítélőmestereként, majd királyi személynökként tevénykedett, így éppen az lenne a különös, ha valamelyik megye élén állt volna. Velük szemben Vingárti Geréb Péter királyi rokonsága és ebből következő „udvarközelisége” viszont indokolta volna,⁸⁴⁸ hogy egy vagy több megyét kapjon, de pályafutása során — leszámítva persze rövid életű erdélyi vajdaságát — adatolhatóan egyetlen ispánságot sem viselt. (Ennek talán az lehet az egyik oka, hogy a Gerébek birtokai jórészt Erdélyben voltak, s ott, mivel a vajda viselte minden megye ispáni címét, nem kaphattak ispáni tisztséget.)⁸⁴⁹

Akár viselt valaki tisztséget 1402 után, akár nem, egy problémát nem oldott meg a megyéispánság: a nádori hivatal vezetése fejében járó, az 1402 előtti rendszer alapján befolyó jövedelmet⁸⁵⁰ nem pótolhatta. (Itt most az ítélkezés befolyó, bizonytalan és

⁸⁴⁷ Engel P.: Archontológia I. 550–565.; Archontológia 1458–1526.

⁸⁴⁸ Kubinyi A.: Mátyás király 16. (erdélyi vajdasága után udvarmester, majd országbíró és végül nádor lett).

⁸⁴⁹ A felvetésért Neumann Tibornak tartozom köszönettel.

⁸⁵⁰ Lásd erre kiváló példaként, noha nem a nádorról van szó, hanem Himfi Benedek bán honorjából származó jövedelemről (Engel P.: Honor, vár, ispánság 112–115.).

rendszeretlen jövedelemmel nem foglalkozom,⁸⁵¹ mivel nem ismerjük annak felosztási és felhasználási módját⁸⁵²). Minekutána a király nevezte ki a nádort, így értelemszerűen neki kellett gondoskodnia jövedelemről is. Itt érdemes visszatérnünk a komáromi vár és uradalom Zsigmond király általi elzálogosításához. Az uralkodó 1422. június 6-i oklevele szerint a királyi birtokot azért zálogosította el Garainak, mert kölcsönvett a nádornak fizetése és költségei, azaz a királyi udvari szállása, valamint Buda vára őrzése céljából Buda és Pest városa meg a zsidók adójából évente kiutalt összegből (*pro sallario et expensis personalis et continue residentie sue per eum in curia nostra faciendo necnon conservatione et custodia castris nostri Budensis ex collectis civitatum nostrarum Budensis et Pestyensis ac Iudeorum nostrorum aliundeque annuatim provenire deputata*) 6840 aranyforintot.⁸⁵³ Mielőtt következtetéseinket levonnánk, lássuk még további adatainkat: Szapolyai István 1492-ben megválasztása után fizetése fejében évente (*pro sallario annuo ratione huiusmodi palatinatus*) készpénzben 4000, sóban pedig 2000, azaz összesen 6000 forintot utaltak ki,⁸⁵⁴ 1494/1495-ben — több mint egy évre — Szapolyai István nádor fizetése fejében (*ratione officii*) 7200 forintot kapott.⁸⁵⁵ 1504-ben, az újdonsült nádor, Perényi Imre készpénzben 4000, sóban pedig további 2000, azaz összesen szintén 6000 forintot kapott fizetésére (*pro sallario*).⁸⁵⁶ Több időpontból ismerjük a Bátori István nádor által kapott összegeket: 1522-ben 6000,⁸⁵⁷ 1525 első félévében összesen 2626,⁸⁵⁸ míg 1526 júniusában, újbóli nádorsága elején 1625 forintot kapott fizetésére (*ad rationem sallarii*).⁸⁵⁹ Mint látható, a Jagelló-kori adatok gyanúsán egy szinten mozognak: a nádor kb. 6-7000 forintot kapott évente fizetése gyanánt. Kérdés, hogy a Garai Miklós részére kiutalt összeget tudjuk-e számszerűsíteni. Buda és Pest városok adója 1454-ben — a Birk-féle jegyzék szerint — együttesen 4600 aranyforint volt,⁸⁶⁰ az 1490-es évek legelején, Ozsvát zágrábi püspök kincstartósága idején keletkezett jegyzék szerint külön-külön 2000 aranyforintot fizettek.⁸⁶¹ A zsidók adója 1454-ben 4000,⁸⁶² míg 1523-ban 1600,⁸⁶³ az 1490-es

⁸⁵¹ A korábbi időszakra Szőcs T.: Nátori intézmény 254–256., vö. Fraknói V.: Nátori hivatal 83–84.

⁸⁵² Engel P.: Honor, vár, ispánság 119–120.

⁸⁵³ ZsO IX. 608. sz.

⁸⁵⁴ Engel, J. Ch.: Gesch. 130.; idézi Fraknói V.: Nátori hivatal 106.

⁸⁵⁵ Ung és Zemplén megyékből 2000-2000, Szepesből 1000 és Gömörből 2200 forintot (Engel, J. Ch.: Gesch. 40–41.).

⁸⁵⁶ DL 21279/2.

⁸⁵⁷ „domino palatino ad medium annum ratione sallarii sui proprii cedunt fl. III^m” (Helytartói oklt. 239.).

⁸⁵⁸ Jan. 26., febr. 1., 12., 16.: 100-100, febr. 20.: 400, márc. 3. és 10.: 50-50, márc. 22.: 1300, ápr. 6.: 26, máj. 11., jún. 5.: 100-100, végül jún. 23.: 200 forintot kapott (MTT XII. 64., 68., 76., 70., 84., 93., 102., 113., 131., 168., 189., 213.).

⁸⁵⁹ Jún. 5.: 675, jún. 7.: 750, jún. 8. és 12.: 100-100 forintot, régi jó forintban számítva; jún. 28-án pedig megérkezett a nádor servitora a következő részletért (Engel, J. Ch.: Mon. Ungrica 200., 203–204., 209., 231.).

⁸⁶⁰ Engel P.: Zsigmond jövedelme 29.

⁸⁶¹ Fejérfpataky L.: Ulászló jövedelme 168. (a kiadója a jegyzéket „a XV. század utolsó, vagy a XVI-ik első éveire” keltezte, ám a zágrábi püspök 1490. szept. 27-e [DF 252018.] és 1492. ápr. 6-a [DF 269459.] között adatolható a tisztségben).

⁸⁶² Engel P.: Zsigmond jövedelme 29.

évek elején csak a budaiaké 1000 forint volt,⁸⁶⁴ ugyanakkor egy 1520. évi adat szerint a nádor évente 400 aranyforintot kapott tőlük.⁸⁶⁵ Az idézett számadatok alapján talán nem járunk messze a valóságtól, ha a Garai Miklós részére fizetésére lekötött jövedelmek összegét minimum 5000 forintban állapítjuk meg.

Itt érdemes bekapcsolnunk vizsgálatunkba azt a három nádort — Garai Miklóst, Hédervári Lőrincet és Garai Lászlót —, akik egyúttal budai várnagyok is voltak. A hatalmi-politikai szempontokon túl, amelyek persze nem hangsúlyozhatóak eléggé, a budai várnagyságnak királyonként más és más hangsúllyal ugyan, de gazdasági szerepe is volt. Amint azt Kubinyi András feltárta, először Zsigmond király „kísérelte meg — bizonyára a belső viszályok miatt — birtokcserékkel és elkobzásokkal Buda környékén a vártartomány létrehozását” és mivel ez nem járt sikerrel, „uralkodása második felében ... a nádorra bízta Budát, akinek a vár fenntartására külön jövedelmet bocsátott rendelkezésére.”⁸⁶⁶ Más adataink alapján ennek ideje pontosíthatónak látszik. Az biztos, hogy 1412. február 13-án még Zubor (*Zoelus de Nassis*) volt a budai várnagy, a Garaihoz köthető első várnagyot viszont csak 1416 augusztusából ismejük.⁸⁶⁷ Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy Zubor 1413 elején már Csókakő várnagyságát és a vele összekapcsolt Fejér megye ispánságát viselte.⁸⁶⁸ Azaz semmi akadálya nem lehetett annak, hogy a nádor már 1413-tól a helyébe lépjen a budai vár élén.⁸⁶⁹ Mindez azt jelentheti, hogy — amennyiben Garai veszprémi ispánságát is idevonjuk — 1412-től a nádor fizetése megoldott lehetett. De mi volt ez előtt? Mint korábban már szó esett róla, nehéz magyarázatot találni arra, hogy miért viselte Garai Miklós 1406-tól 1409-ig kilenc megye ispánságát. Ha az előbbi gondolatmenetet folytatjuk, akkor e kilenc megye birtoklásának a politikai okokon túl⁸⁷⁰ gazdasági oka is lehetett: Heves — amelynek ispánsága Borsodéval volt összekötve — és Szabolcs megye kivételével ugyanis a többi megyében jelentős királyi birtokok — Abaújban Boldogkő és Regéc várak és uradalmaik, Árvában az árvai, Borsodban a diósgyőri uradalom, Liptóban Nagyvár, Likava és Újvár várak és uradalmaik, Sárosban a sárosi, Szepesben a szepesvári uradalom, Trencsénben Trencsén, Kasza, Szúcsa és Oroszlánkő várak és uradalmaik⁸⁷¹ — és ezáltal jövedelmek voltak.

A nádorok fizetése tárgyában leírtakat tehát a következőképpen foglalhatom össze: 1402-ig a mindenkori nádorok a király által adott honorok jövedelmét élvezték, 1402-ben a kormányzati reform nyomán — amelynek egyik kiváltó oka a királyi birtokállomány

⁸⁶³ Helytartói oklt. 257.

⁸⁶⁴ Fejérpataky L.: Ulászló jövedelme 168.

⁸⁶⁵ DL 23411.

⁸⁶⁶ Kubinyi A.: Budai udvarbírók 243–244.

⁸⁶⁷ Engel P.: Archontológia I. 287.

⁸⁶⁸ Engel P.: Archontológia I. 128., 296. — Halála után, 1417-ben Zsigmond király távollétében Garai Miklós foglalta el az ispánságot, nyilván a vikáriusi kinevezése értelmében foglalta le a megyét (ZsO VI. 716. sz.; vö. C. Tóth N.: Király helyettesítése 291.).

⁸⁶⁹ Ezt egyébként indokolhatná ekkori vikáriusi kinevezése is.

⁸⁷⁰ Lásd fentebb részletesen!

⁸⁷¹ Engel P.: Archontológia I. 94., 99., 118., 150., 170., 195., 211.; vö. Engel P.: Királyi hatalom 49.

megcsappanása volt⁸⁷² — a méltóságviselők elvesztették területi hatalmukat és ezzel együtt jövedelmeik jelentős részét. Ennek pótlásáról szintén e reform keretében gondoskodott a király: a királyi udvar tisztségviselői hivataluk ellátása fejében fizetést kaptak. Az új rendszert azonban nem sikerült egyszerre bevezetni, mivel az 1403-as felkelés és polgárháború, majd következményeinek felszámolása keresztülhúzta e tervet, és bevezetését el kellett halasztani az évtized végére, a konszolidáció utánra. Ennek egyik velejárója lehetett az, hogy a nádor a fizetése pótlása érdekében (is) megkapta a kilenc (hét) megyében fekvő királyi uradalmak jövedelmét. Ezzel szemben az 1409 és 1413 közötti időszakban egyelőre nem tudni, hogy miből kapta fizetését, mivel — jóllehet valószínűleg már 1410 második felétől, de adatolhatóan csak — 1412-től⁸⁷³ a veszprémi püspökség jövedelmeit élvezte mint a püspökség kormányzója és a megye egyik ispánja. A helyzet, immáron évtizedekre azzal rendeződött, hogy a király 1413-ban a budai várnagyságot és az ahhoz rendelt jövedelmeket — Buda és Pest városok, illetve zsidók adójá(nak egy részé)t — Garainak adta. A nádor halála után a budai várnagyságot Rozgonyi János kapta meg, így kérdés, hogy Pálóci Mátyus honnan nyerte fizetését. 1440-ben már ismét nádori kézben, ezúttal Hédervári Lőrinc kezében volt Buda.⁸⁷⁴ Az ő halála után az országgyűlésen a két párt által kötött megegyezés révén a várat nem az újonnan választott Garai László nádor, hanem Hunyadi János kormányzó kapta meg,⁸⁷⁵ ugyanakkor fizetése gyanánt Garai elnyerte az egyik jelentős királyi uradalmat, Csepel szigetét.⁸⁷⁶ Jól mutatja az uradalom ilyen történet felhasználását, hogy amikor 1456-ban ismét Garai kezére került a budai vár, a Nagysziget ispánságát letette. A budai vár és uradalma jövedelmeit ezúttal a nádorságról történt leváltásáig, 1458. július végéig élvezhette Garai László.⁸⁷⁷ Ettől kezdve a budai várnagyság kikerült a mindenkori nádorok fennhatósága alól.⁸⁷⁸

Visszatérve a kiinduló kérdéshez, jól látható, hogy 1) a nádorok 1402 után valamilyen királyi jövedelemből, a Zsigmond- és Jagelló-korban egyaránt évi 6000 aranyforint körüli apanázst kaptak az uralkodótól. 2) Mátyás uralkodása idejéből ellenben semmilyen adattal nem rendelkezünk arra, hogy milyen királyi jövedelemből kapták a fizetésüket. (Könnyen elképzelhető egyébként, hogy mind Pálóci Mátyus, mind Ország Mihály és Szapolyai Imre ugyanúgy a mondott két város és a zsidók adójából nyerte el évi fizetését.)

⁸⁷² Jóllehet korábban is volt már arra példa, hogy egy tisztségviselő, jelen esetben az országbíró kinevezésekor (1278) területi hatalmat (Moson megye ispánságát) és jövedelmet (évi ezer márkát) is kapott (Erdélyi Okm. I. 359. sz., az adatra Szócs Tibor hívta fel a figyelmemet) a királytól.

⁸⁷³ Vö. C. Tóth N.: Világi igazgatás 333.

⁸⁷⁴ Engel P.: Archontológia I. 288.

⁸⁷⁵ Mátyusz E.: Rendi állam 90.; Hédervári I. 251.

⁸⁷⁶ Vö. Engel P.: Archontológia I. 124.

⁸⁷⁷ Kubinyi A.: Budai udvarbírók 244–245.; Engel P.: Archontológia I. 288. — Coborszentmihályi Cobor Mihály 1458. szept. 19-én (DF 237513.) szerepel először.

⁸⁷⁸ Kubinyi A.: Budai udvarbírók 245–246.

1.4. Részösszegzés

A nádorokról szóló fejezet végén, mielőtt levonnám következtetéseimet, emlékeztetőül álljon itt a 22 nádorváltás legfontosabb adatainak összefoglaló táblázata (lásd a 14. táblázatot; amelynek első oszlopában a hivatalba lépő nádor neve, a másodikban az elődjének a tisztségből történt távozási oka, a harmadikban a választás és kinevezés módja — az ez alatti sorban *megnevezés / résztvevők* címmel szereplő adatok forrását lásd az egyes nádorokról írtaknál, illetve a törvénykiadások⁸⁷⁹ megfelelő helyein —, végül a negyedik oszlopban az egyes nádorok megválasztásának és kinevezésének hozzávetőleges időpontja áll.)

14. sz. táblázat. A nádorok tisztségbejutása (1342–1526)

nádor neve	váltás oka	választás és kinevezés	
		helye és módja (<i>megnevezése / résztvevők</i>)	időpontja
Zsámboki Miklós	elhalálozás	Visegrád, országgyűlés (<i>prelati et barones ac regni nobiles</i>)	1342. IX. 23–29.
Kont Miklós	elhalálozás	Visegrád, országgyűlés (<i>regni nobiles et regnicole</i>)	1356. III. 22–31.
László oppelni herceg	elhalálozás	Buda, nagyobb királyi tanács	1367. IV. 7–16.
Lackfi Imre	leváltás	Pozsony, országgyűlés (<i>prelati et barones</i>)	1372. IX. vége
Garai Miklós	leváltás	Buda, királyi tanács	1375. IX. 15. u.
Szécsi Miklós	leváltás	Buda/Visegrád, országgyűlés	1385. VIII/IX.
Lackfi István	leváltás	Székesfehérvár, országgyűlés (<i>prelati et barones</i>)	1386. X. vége
Ilsvai Leusták	leváltás	Buda, országgyűlés (<i>prelati et barones regnique procures</i>)	1392. XI. vége
Bebek Detre	leváltás	Buda, országgyűlés (<i>regnicole</i>)	1397. V. eleje
Garai Miklós	leváltás	Pozsony, országgyűlés (<i>prelati, barones, nobiles, procures ac civitates regni</i>)	1402. IX. 13–21.
Pálóci Mátyus	elhalálozás	Pozsony, országgyűlés (<i>conventio / prelati, barones, nobiles regni = totum corpus regni</i>)	1435. II. 23–III. 8.
Hédervári Lőrinc	elhalálozás	Prága, királyi kinevezés	1437. III. 8.
Garai László	elhalálozás	Buda, országgyűlés (<i>conventio / prelati, barones et nobiles = totum corpus ac idempnitas regnicolarum</i>)	1447. IX. 13. e.
Gúti Ország Mihály	leváltás	Pest, országgyűlés (<i>congregatio generalis / prelati, barones et regnicole</i>)	1458. VII. 25–27.
Szapolyai Imre	elhalálozás	Buda, országgyűlés (<i>conventio / congregatio generalis ... pro electione palatinali / prelati, barones et regni nobiles</i>)	1486. II. 16–20.
Szapolyai István	elhalálozás	Buda, országgyűlés (<i>congregatio generalis / prelati, barones; universitas regnicolarum</i>)	1492. III. 29.
Vingárti Geréb Péter	elhalálozás	Rákosmező, országgyűlés (<i>dieta et generalis conventum regnicolarum / prelati, barones et procures ac nobiles</i>)	1500. V. 7/8.
Perényi Imre	elhalálozás	Buda, országgyűlés a Rákosmezőn (<i>conventio generalis / prelati, barones et nobiles ceterique regnicole</i>)	1504. IV. 23–V. 4.
Bátori István	elhalálozás	Buda, országgyűlés (<i>dieta generalis</i> ⁸⁸⁰)	1519. V. 28.
Bátori István	leváltás	Buda, országgyűlés (<i>dieta</i>)	1524. IX. 12–19.
Verbőci István	leváltás	Hatvan, országgyűlés (<i>dieta</i>)	1525. VII. 6.
Bátori István	leváltás	Rákosmező, országgyűlés (<i>dieta generalis / prelati, barones et regnicole</i>)	1526. IV. 29.

⁸⁷⁹ DRH 1301–1457.; DRH 1458–1490.; DRMH 4.; CJH I.

⁸⁸⁰ DF 235150.

A vizsgált 22 nádorváltás döntő többsége (19) országgyűlések alkalmával zajlott le; két esetben legnagyobb valószínűséggel a királyi tanácsban született meg a döntés (1367, 1375), míg egyetlen alkalommal biztosan a király akaratából — csak az operatív vagy kisebb tanácsstagok jelenlétében — történt a nádor kinevezése (1437). Ha adatainkat az eddigi szakirodalom által fordulópontnak tartott és többször idézett 1439. évi 2. cikkely fényében értelmezzük, akkor sem változik érdemben a kép: az 1342 és 1439 között nádori tisztséget viselt 12 személyből kilenc főt országgyűlés idején és mindössze három alkalommal, azaz az esetek csupán negyedében nem ott történt a poszt betöltése. Ezen egyoldalú képhez járul még két kérdés. Miért csak egyetlen nádorról tudjuk, hogy csak királyi kinevezés által nyerte el posztját és miért csak az ő kinevezéséről szóló oklevelet ismerjük? Talán a források pusztulása lenne az ok? Természetesen ez is elképzelhető, habár célszerű más, komolyabb választ keresnünk erre.

A kérdés megoldásánál mindenképpen figyelembe kell vennünk az 1439. évi budai országgyűlésen hozott és Albert király által szentesített törvényt. Ennek bevezetésében a következőket olvashatjuk: „Magyarország főpapjainak, báróinak, előkelőinek és nemeseinek gyülekezete és egész közönsége királyi színünk előtt megjelenvén előadták, hogy országunk jogai melyekkel a dicsőült királyok, különösen a néhai dicső fejedelem, a mi elődünk, boldog emlékezetű Lajos király ur idejében éltek és a melyeket akkor élveztek, igen sok cikkelyükben megcsonkultak” A gondolatmenet az 1. cikkelyben így folytatódott: „az országnak régi törvényeit és szokásait ... korábbi mértékük és állapotuk szerint fogjuk helyrehozni, megújítani és visszaállítani”.⁸⁸¹ Végül minderre a 4. cikkely teszi fel a „koronát”, amennyiben törvénybe iktatták, hogy a Zsigmond király által „behozott újításokat és ártalmas szokásokat el kell törölni és le kell rombolni” (*novitates et nocive consuetudines introducte aboleantur et destruantur*).⁸⁸² A kettő között találjuk a sokat emlegetett 2., a nádori méltóságról szóló cikkelyt,⁸⁸³ amelyben a király és a rendek a következő módon fogalmazták meg a tisztség betöltésénél követendő eljárást: „minthogy a nádor az országlakosok részéről a király felségnek, és a királyi felség részéről az országlakosoknak törvényt és igazságot szolgáltathat s kötelessége is ezt tenni: azért az ország nádorát, így kívánván ezt az ország régi szokása, a királyi felség a főpapoknak, báróknak és az ország nemeseinek tanácsára velük egyetértőleg válaszsza ki.”⁸⁸⁴ A cikkely általam kurzívan szedett része csak úgy nyer értelmet, ha feltételezzük, hogy korábban, már Lajos uralkodása idején is (!) országgyűlésen választották a nádort és ezen a „szokáson” esett sérelem Zsigmond uralkodásának végén Hédervári Lőrinc egyoldalú királyi akaraton alapuló kinevezésével. Valóban, a rendeknek igaza lehetett, hiszen mint láttuk, 1342 óta az előbb említett Hédervári kivételével mindössze két —

⁸⁸¹ CJH I. 279. (DRH 1301–1457. 286.)

⁸⁸² CJH I. 281. (DRH 1301–1457. 288.)

⁸⁸³ A cikkely, ahogyan korábban már szóltam róla, a mértékadó szakirodalom szerint különösen azért fontos, mert ez az első eset, amikor a törvényben fektették le a tisztség betöltésének módját, illetve a törvénycikkben szerepel először, mégha általánosságban is a nádor tisztségéből eredő feladata (vö. Hóman B.: A nagybirtok uralma 405.; Eckhart F.: Alkotmány 106.; Mályusz E.: Rendi állam 70–71.; Engel P.: Szent István birodalma 234.).

⁸⁸⁴ CJH I. 281. — Hasonló fordítása: Fraknói V.: A nádori hivatal 117–118.

Anjou-kori — nádorról mondható el, hogy nem országgyűlésen állították. Ráadásul a közvetlen előzményt jelentő király uralkodása alatti öt nádorváltásból az utolsót leszámítva szintén mindegyikre ott került sor. Nem lehet véletlen, hogy éppen a nádori tisztség betöltéséről szóló cikkelyt tették a törvény legelejére.⁸⁸⁵ A rendek legfőbb sérelme az lehetett, hogy nem érvényesíthették nádorválasztási jogukat, és mivel 1437-ben éppen ez történt, így annak a véletlen folytán szinte azonnal komoly visszhangja támadt. Az 1439. évi 2. törvénycikkely tehát visszahatás arra, hogy Zsigmond király 1437. március 7-én nem országgyűlésen, sőt kifejezetten a főpapok, bárók és nemesek távollétében, azaz a rendek mellőzésével egy idegen királysága fővárosában, Prágában nevezte ki Hédervári Lőrincet a nádori méltóságra. A cikkelynek, mint a rendi jogok egyik legfőbbikének — éppen ezért az Aranybullához hasonlóan — hosszú utóélete lett: mint említettem, megerősítette azt Mátyás király 1458. augusztus 5-i törvényének 1. cikkelyében,⁸⁸⁶ majd Ulászló király 1492. évi 33. cikkelyében,⁸⁸⁷ illetve helyet kapott II. Lajos király 1526. évi rákosi végzésének 2. cikkelyében⁸⁸⁸ és a király május 5-i oklevelében is.⁸⁸⁹

A rendek véleményét az 1439. évi 2. tc. alapján régóta ismerhetjük Hédervári Lőrinc nádori kinevezésének módjáról (hiszen nem feltétlenül személyével szemben volt ellenvetésük), a szerencsének köszönhetően azonban Lőrinc nádornak a saját tisztségéről és szerepéről⁸⁹⁰ alkotott felfogását is megtudhatjuk. A kinevezése után nem sokkal ugyanis, 1437. július 6-án Bécs városának egy pécsi polgár ügyében némileg hibás latinsággal írt levelében a nem kis öntudatról árulkodó, *az Isten után a király révén a második ember az országban értelmű (nos ... in hoc regno Hungarie, in quo post Deum, per serenissimi domini nostri imperatoris potestatem habemus)*⁸⁹¹ fordulattal fogalmazta meg helyzetét. Valójában az idézett törvénycikkelyek alapján Hédervári meglehetősen pontos képet adott a nádori méltóságnak a Királyság rendi hierarchiájában betöltött szerepéről.

Végezetül, hogy választ adjak az imént feltett kérdésre: azért csak ez az egy nádori kinevezőlevél maradt fenn, mert egész egyszerűen nem volt több. 1437. március 7. előtt 1342-től és utána országgyűlésen megválasztott nádort az uralkodó a jelenlévők színe előtt és füle hallatára szóban nevezte ki, tette azzá — ahogyan II. Ulászló uralkodása idején írták (*in palatinum ... creatus est*),⁸⁹² illetve ahogyan azt II. Lajos király levelében megfogalmazta: „régí szokás szerint a mi országunkban az országgyűlésen az ország összes rendjének szavazata

⁸⁸⁵ Nem érthetők egyet azzal a Mályusz Elemér által tett megállapítással, amely szerint „az itt általánosságban említett káros újítások közül egyet külön is kiemelték”, még pedig az egyház megadóztatását (Mályusz E.: Rendi állam 47.).

⁸⁸⁶ DRH 1458–1490. 88., a törvény datálására lásd C. Tóth N.: Nádorváltás 1458. 100–101.

⁸⁸⁷ CJH I. 500–501.

⁸⁸⁸ CJH I. 840–841., a cikkely értelmezésére lásd az 1.1.2. fejezetet!

⁸⁸⁹ DL 63047., a szöveg kiadását lásd a Függelék 2.1. fejezetében!

⁸⁹⁰ Az öntudatra, önképre vö. az angol arisztokrácia példáját (Hicks, M.: Political culture 57–62.).

⁸⁹¹ Wiener Stadt- und Landesarchiv, Hauptarchiv, Urkunden nr. 2606., Laurentius de Hedrehwar 1437 6/7. (az oklevelet Petrovics István révén ismertem meg); regesztája: Quellen zur G. der St. Wien II/II. nr. 2606.

⁸⁹² Engel, J. Ch.: Gesch. 130. (1492), DL 21279., p. 16. (1504).

által szokás nádorokat választani, akik a királyok által lesznek azzá” (*iuxta antiquam consuetudinem in generali conventu per suffragia omnium statuum huius regni nostri palatini in hoc regno nostro eligi ac per reges creari solent*)⁸⁹³ — és erről semmilyen iratot nem állítottak ki — egyetlen esetet kivéve. A kivételt, amely ezúttal (is) erősíti a szabályt, II. Lajos király 1526. májusi, Bátori nádor második újráválasztása alkalmával, a rákosi országgyűlés 22. cikkelyének 4. paragrafusa értelmében adott — már többször idézett — oklevele jelenti. E királyi oklevél sem kinevező irat műfaját tekintve, hanem kötelezvény, amiben az uralkodó azt vállalta, hogy Bátori István nádortól — hacsak olyan súlyos bűnt nem követ el, amiért életétől is megfosztanak — senki sem veheti el a tisztségét, azt élete végéig viselheti.⁸⁹⁴

A nádori méltóság betöltési módja tehát Druget Vilmos nádor halálával megváltozott és 1342-től kezdve — három kivétellel — a király a rendek beleegyező akaratával, azaz választása után nevezte ki. A változással együtt járt a nádor címének átalakulása is: amíg Druget Vilmos nádor halálával bezárólag a nádorok önmegnevezése a *palatinus et iudex Comanorum* volt, addig a már országgyűlésen választott és kinevezett Zsámboki (Gilétfi) Miklós — rövid ingadozás után — „a Magyar Királyság nádora és a kunok bírása” (*regni Hungarie palatinus iudexque Comanorum*) címzést kezdte használni, majd így használták a nádorok az egész középkoron (és újkoron) át egészen István főherceg 1848. évi távozásáig,⁸⁹⁵ illetve a tisztség 1867. évi felfüggesztéséig.⁸⁹⁶ Mindez azt jelentette, hogy Nagy Lajos uralkodásától fogva a nádorok már nem a *király*, hanem az *ország nádorai* voltak összefüggésben azzal, hogy a tisztség elnyerésére az országgyűléseken került sor (ahol az egyéb üresedésben lévő méltóságokat, a Zsigmond-kor után ugyan egyre kisebb számban szintén betöltötte az uralkodó). A nádori tisztség esetében megfigyelhető üresedések — a vizsgált 188 évből 11 év — ugyanezen oknak tudhatók be: a legrangosabb méltóság (*magistratus palatinatus ... in hoc regno nostro in ordine baronum suprema est dignitas*)⁸⁹⁷ betöltése csak országgyűlésen volt lehetséges. A nádor választott tisztségviselői szerepét indirekt módon tovább erősítette Hédervári Lőrinc királyi kinevezése is, mivel ennek nyomán született meg az 1439. évi 2. cikkely, amely — mivel minden elkövetkező király megerősítette⁸⁹⁸ — végérvényesen törvénybe foglalta az addigi gyakorlatot, azaz a nádort a rendek választják meg és az uralkodó nevezi ki (amint azt a nádorok is kihangsúlyozták okleveleikben⁸⁹⁹).

⁸⁹³ DL 63047., a szöveg kiadását lásd a Függelék 2.1. fejezetében!

⁸⁹⁴ Uo.

⁸⁹⁵ Fraknói V.: Nádori hivatal 126.

⁸⁹⁶ CJH I. 397.

⁸⁹⁷ Lásd DL 63047., a szöveg kiadását lásd a Függelék 2.1. fejezetében!

⁸⁹⁸ Lásd a Függelék 1. fejezetének táblázatát!

⁸⁹⁹ Lásd az 1.3.1. fejezetben leírtakat és a 4. táblázatot!

2. A királyi helytartóság története

A magyar középkori hatalomgyakorlás egyik, korszakonként más és más okból legtöbb problémát okozó intézkedései a királyi kegynyilvánítások voltak. A mindenkori király tehetett egyedül örökadományokat vagy adhatott kegyelmet. E monopólium megléte a királyi hatalom számára meglehetősen nagy mozgásteret biztosított, sőt alattvalói — értve ezalatt a főpapokat, bárókat, előkelőket és nemeseket — lázadásai alkalmával komoly erőt jelentett ellenükben. Jól bizonyítja ezt a Zsigmond elleni első lázadás bukása is: 1401 tavaszán hiába ejtették foglyul a királyt az esztergomi érsek és a nádor vezetésével, majd alakítottak országtanácsot és intézkedtek mindenféle ügyben, hatalmuk lassan elkopott, míg végül kénytelenek voltak behódolni a királynak. A hatalomgyakorlásuk feloldódásának egyik fő oka az volt, hogy nem tehettek birtokadományokat, aminek következtében pedig nem tudták megerősíteni, illetve növelni táboruk nagyságát.¹ Ezért különösen fontos a középkori Magyarország történetében, hogy a királyon kívül kinek volt, még ha korlátozott is, adományozási joga. A királyi adományozási monopólium falán az első, jogilag még csak ideiglenes rést polgárháborús időszakokban a főkapitányok által a hűtlenektől elvett birtokok eladományozása jelentette. Ám ezeket, éppen ideiglenes megbízatásuk miatt, kötelező jelleggel, utólag a királlyal is meg kellett erősíteni.² A következő fontos időpontot tekintetben Hunyadi János kormányzói kinevezése jelentette, hogy aztán a királyi helytartók tevékenysége folytán rövid időszakokra teljességgel átjárhatóvá váljon a képzeletbeli fal. A király helyettesítésének elméleti szükségessége abból fakadt, hogy a külföldön³ tartózkodó uralkodó bírósági ügyekben nem dönthetett. Gyakorlati oka pedig abban keresendő, hogy távolléte idején a felmerülő egyekben csak késedelmesen intézkedhetett volna.⁴ Teljeskörű helyettesítésre azonban, amíg a király csak rövid időre, leginkább hadjárat idejére hagyta el az országot, nem volt szükség. Ha mégis hosszabb útra kényszerült, mint például II. András király halicsi vagy I. Lajos király nápolyi hadjáratai idején, akkor a királyné, illetve az anyakirályné helyettesítette az uralkodót.⁵ Az igazi kihívás azonban Zsigmond római királlyá koronázása (1410) után jelentkezett, mivel az uralkodó immáron nem egy-két hónapra, hanem sokszor évekre elhagyta az országot.

A királyok középkori helyettesítésével kapcsolatban felmerülő kérdésekre több okból is szükséges választ adni: egyfelől az uralkodók több alkalommal, a Jagelló-korban pedig már kizárólagosan az éppen hivatalban lévő nádort bízták meg helyettesítésükkel. Másfelől azzal, hogy az 1490 és 1530 közötti időszakban II. Ulászló, II. Lajos és I. Ferdinánd király egy kivételével (Mária királyné, 1527) minden esetben a nádort nevezték ki helytartónak

¹ Vö. Eckhart F.: Szentkorona 47.; Engel P.: Királyi hatalom 41.

² Vö. Neumann T.–Pálffy G.: Főkapitányi és főhadparancsnoki adományok.

³ Ez fontos körülmény, mivel minden más esetben, azaz ha a király kiskorú, vagy netán vak volt, akkor a mellé rendelteteket nem így nevezték, és jogállásuk sem egyezett meg a következőkben tárgyaltakkal (Gábor Gyula idézett munkájában *természetesen* minden ilyen alkalmat felvett munkájába). — Vö. még Ferdinandy G.: Közjog 420–421.

⁴ Vö. R. Kiss I.: Helytartótanács XII.

⁵ Vö. Zsoldos A.: Királynéi intézmény 181.

(részletesen vagy kevésbé részletesen leírt jogkörökkel), az újkori nádorok által, illetve számukra igényelt különféle jogköreinek (például adományozási, katonai) elméleti és gyakorlati megalapozói lettek.⁶ A mondott folyamat középkori előzményeinek felderítése nemcsak a fentiek miatt fontos: a nádorok — mint azt majd vizsgálatunkból látni fogjuk — nem magától értetődően váltak a király helyettesévé, sőt maga a helytartói intézmény is több évszázados „fejlődés” révén jött létre. Végül, de nem utolsó sorban, a kérdés megválaszolása a következő fejezetben részletesen elemzett, ún. 1486. évi nádori cikkelyek hitelessége szempontjából is döntő jelentőségű.

2.1. Historiográfiai áttekintés

A fentebbiek ellenére a király időszakos, az országtól való távolléte idejére alkalmazott helyettesállítások 1526 előtti története nem különösebben kedvelt témája a magyar történetírásnak. Címe alapján egyetlenegy sem,⁷ míg tartalma alapján két olyan munkát találunk, amely e kérdéssel foglalkozik. Mindkettő e témában született írás is azonban jó hetven évvel ezelőtt, alig nyolc év eltéréssel látott napvilágot, mégpedig szinte azonos címmel: *A kormányzói méltóság a magyar alkotmányban* Holub József, míg *A kormányzói méltóság a magyar alkotmányjogban* Gábor Gyula tollából.

Ha átlépjük a magyar középkor mesterségesen kialakított határdátumát (1526. augusztus 29.), akkor valamelyest javul a helyzet. Rugonfalvi Kiss István idézett munkáján kívül Ember Győzőnek 1938-ban megjelent tanulmányát kell említenünk, amelyben éppen az előbbi szerzővel vitázva adta elő nézeteit a vonatkozó évszázad helytartóival kapcsolatban.⁸ Nyolc évvel később jelent meg ugyancsak az ő tollából az újkori közigazgatásról szóló összefoglaló munkája, amiben a helytartói intézményre is kitért. Ezek után a 16. századra vonatkozóan több mint ötven évig nem jelent meg semmi, s a későbbi századra vonatkozóan is csak Iványi Emmának Esterházy Pál közigazgatási tevékenységét bemutató munkáját idézhetjük. Az utóbbi évtizedben azonban jelentős előrelépés történt: Erdélyi Gabriella Thurzó Elek,⁹ Kulcsár Krisztina két 18. századi főherceg-helytartó (Lotharingiai Ferenc és Albert szász herceg)¹⁰ személyén keresztül, míg Pálffy Géza a 16. század történetének egészében¹¹ elemezte a helytartói hivatal történetét.

⁶ Vö. Eckhart F.: Alkotmány 346.; Iványi E.: Esterházy Pál 18., 67., 79.; Soós I.: Esterházy 848.; Bessenyei J.: Nádasdy Tamás 22.; Kulcsár K.: A helytartói státus 53.

⁷ Habár Rugonfalvi Kiss István munkájában Ferdinánd király helytartóival foglalkozott, röviden kitért a középkori, azon belül is Bátori István első helytartósága okán a középkori előzményekre (R. Kiss I.: Helytartótanács 112., 116.), de nála is a később Gábor Gyula (lásd alább idézett munkáját) által kibontott nézettel találkozunk, miszerint minden királyhelyettesítés, nevezzék azt bárhogy is, a helytartóságnak felel meg.

⁸ Ember Gy.: Helytartói hivatal.

⁹ Erdélyi G.: Vita a helytartóságról; Uő: Kivételes karrier; Uő: Thurzó levelezés.

¹⁰ Kulcsár K.: A helytartói státus.

¹¹ Pálffy G.: Magyar Királyság, különösen 114., 145–146., 267., 280.

Ha mármost külföldi példák bevonására teszünk kísérletet, akkor alapvetően a Német-római Birodalom,¹² illetve azonbelül pedig a Cseh Királyság¹³ felé érdemes tájékozódnunk. Sajnos azonban sem a király-helyettesítések, sem pedig a helytartói intézmény tekintetében nem nyújt segítséget egyik ország kormányzati berendezkedése sem, mivel az ott kifejlődött király-helyettesítési rendszer nem hasonlítható a magyarhoz. Ennek egyik legfőbb oka viszonylag egyszerűen megragadható: amíg Magyarországon a késő középkorban ritkán tartózkodott az uralkodó külföldön, addig a Birodalomban, mivel eleve több országból, tartományból állt össze, illetve Csehországban, amelynek uralkodói egyúttal más országok koronáját is viselték, megszokott helyzetnek volt tekinthető a király távolléte. A különböző helyzetek pedig eltérő megoldásokat generáltak.

Visszatérve immáron a középkori magyar helytartói intézmény, illetve helytartók történetére, a két (Holub József és Gábor Gyula) egyébként is nagyhatású szerző állításait mindenféle kritika nélkül elfogadták,¹⁴ s e tekintetben azóta sem történt változás. Érdemes azonban a kérdést újra megvizsgálnunk, hiszen a különféle elnevezésekkel (kormányzó, helynök, helytartó stb.) illetett személy vagy személyek valóban betölthették ugyanazt a funkciót, ám a különböző szavakkal jelzett tisztség éppenséggel takarhatott különböző tartalmat is.

Érdemes hosszabban idéznünk Gábor Gyula munkájából, hogy könnyebben megérthessük a különféle fogalmakkal és nevekkel illetett király helyettesítések összemosásának okát. „A magyar királyi kormányzói tisztségnek, valamint a trónüresedés ideje (interregnum) alatti országhelyettesítésnek összefoglaló története mindezekig nincs megírva. Sajátságos jelenség ez, mert mint az alábbiakban ki fogjuk mutatni, az ország nagyon sokszor volt kormányzói, vagy kormányzótanácsai igazgatás alatt; mindenesetre sokkal többször, mint ahány eset emléke a köztudatban fennmaradt. Oka és magyarázata ennek a jelenségnek nyilvánvalóan az, hogy a kormányzói hatalommal egybekötött hatáskört a régebbi évszázadokban esetről-esetre adott megbízólevelek szabályozták, amelyek publicistáink előtt kevéssé ismertek, a Hunyadi János kormányzóvá választásával kapcsolatosan megalkotott, s a kormányzói hatáskört szabályozó 1446: VI-IX. t.-cikk és az 1447. évi törvénycikkek pedig a magyar törvénytár régebbi kiadásai felvéve nincsenek, s így jóformán egyedül a törvénytárba is felvett nádori cikkek (articuli de officio palatinali), valamint a Szilágyi Mihály kormányzó 1485. [*helyesen 1458, javítás tőlem: C. T. N.*] évi decretuma azok a közismert források, amelyeket közjogászaink felhasználni szoktak. Ily körülmények között érthető, hogy amikor 12 év előtt az alkotmányosság helyreállításával és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló 1920: I. törvénycikket a nemzetgyűlés megalkotta, a kormányzói hatalom szabályozásánál a történelmi tradícióktól több helyen történt eltérés. Az 1920. évi I. t.-c- 13. §-ának indoklása azt mondja ugyan, hogy a kormányzói jogkör az alkotmánytörténelmünk *praecedens eseteinek és különösen az 1446. évi I., VI., VIII. és IX. törvénycikkekben Hunyadi János kormányzósága alkalmából megállapított elveknek megfelelően*

¹² Lásd erre C. Tóth N.: Király helyettesítése; Kondor M.: Absente rege; Heckmann, M-L.: Stellvertreter.

¹³ Vö. Macek, J.: Jagellonský věk I. 249–262.

¹⁴ Vö. például Eckhart F.: Alkotmány 77–79.

[kiemelés Gábor Gyulától] állapítottatott meg, valósággal azonban ez a törvény a kormányzói hatáskört annyira megnyírbálta, hogy végül kénytelen volt kifejezetten elismerni — két helyen is —, hogy a kormányzói jogkör szabályzásánál a köztársasági alkotmányok, illetve a köztársasági elnökök közjogi helyzete szolgált mintául. Márpedig a magyar királyi kormányzói tisztség legalább is annyira különbözik a köztársasági elnök tisztségétől, mint a magyar királyság alkotmánya valamely köztársaság alkotmányától.”¹⁵ Majd az észrevételeinek részletes ismertetése után így foglalta össze célját: „Ezek az elgondolások indítottak arra, hogy egybegyűjtsük mindama forráshelyeket, amelyek a kormányzói tisztség keletkezésére és fejlődésére vonatkozóan törvénytárunkban és okleveles gyűjteményeinkben fellelhetők. Az államfői hatalom gyakorlásának egykor bekövetkezendő végleges rendezésénél felhasználhatóak lesznek úgy nemzet történetéből merített adatok, mint a most lefolyt több, mint tíz év tapasztalatai. Bizonyos aktualitást is adott ennek az elhatározásnak az a körülmény, hogy az 1930. évben a magyar nemzet nagybányai vitéz Horthy Miklós úrnak Magyarország kormányzójává történt megválasztása decenniumát ünnepelte. A nemzet hálájának és bizalmának felfogásunk szerint misem adná eklatánsabb bizonyítékát, mint az, ha a törvényhozás ezeket a sem alkotmányjogi, sem történelmi tekintetben nem indokolt korlátozásokat törölné. A kormányzó a király megsemmisítője; ő a király nevében, személyében, vagy amint régebben mondták, a király képében kormányoz. Természetes, hogy egy alkotmányos államban a királyi hatalomnak is vannak korlátai. De az ezeken túlmenő olyan korlátozások, amelyek a kormányzónak, mint államfőnek szuverenitását sértik, végeredményben magának a királyi hatalomnak megcsorbítását jelentik és odavezethetnek, hogy az államfői hatalom végleges rendezésénél ugyancsak a köztársasági államfő jogállása fog mintául szolgálni.”¹⁶ Végül, immáron a következő fejezet elején folytatva a gondolatmenetét, a következőket írta: „Hazai történelmünkben az államfői jogok ideiglenes gyakorlását vagy egyes személyre, vagy kormányzótanácsra szokták volt bízni. Már e helyütt reá kell mutatnunk arra, hogy amikor az államfői hatalom ideiglenes gyakorlása egyes személyre bízott is, mellette akkor is létezett kormányzótanács, ami természetes folyománya annak, hogy alkotmányunk értelmében még a király mellett is ott működött a királyi tanács s az oklevelek óriási számában jut kifejezésre, hogy a király elhatározásai tanácsosainak meghallgatása alapján jöttek létre. Csak természetes tehát, hogy a kormányzó sem uralkodhatott autokratikusabb alapon, mint maga a király. Az állami főhatalomnak akár egyes személy, akár kormányzótanács általi gyakorlása a következő esetekben fordulhatott elő: a királyi szék megüresedése alkalmával (interregnum), a királynak az országból való távolléte esetén, a királynak kiskorúsága esetén (gyámkormányzás), a királynak az uralkodói jogok gyakorlásában való akadályoztatása esetén (pl. ha a királyt fogságba vetették az ország rendei, mint Salamon, IV. László és Zsigmond esetében), végre gyámkormányzásnak lehetett helye a király gyöngelműsége esetén is, amire azonban hazai történelmünkben példa nincsen. A kormányzói tisztségnek számos elnevezésével találkozunk forrásainkban: gubernator, gubernator generalis, protector, moderator et gubernator, gubernator supremus, praeses, tutor, dominus, dominus atque tutor, dominus et capitaneus,

¹⁵ Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 3–4.

¹⁶ Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 7–8.

antecessor et capitaneus, persona regis majestetis, vicarius, vicarius generalis, gubernator et vicarius generalis, locumtenens, Gerhaben und Verweser, fejedelem, princeps, vezérlő fejedelem, rectrix, kormányzó, kormányzó elnök. A forrásokban előforduló elnevezésekbeli különbségek egyébként a kormányzói hatáskör tekintetében nem jelentenek különbséget. Valamennyi alatt kormányzót kell érteni, aki az államfőt teljes hatalomkörben helyettesíti, azon korlátok között, amelyet a kormányzói kinevezés, vagy a törvény megszabnak. Egyedül az 1485. évi nádori cikkek 2. §-a látszik különbséget tenni a gyámkormányzó és a király távollétében való helytartó között (10. §.) és míg az előbbire a szövegben *tutor* (gyám), a paragrafus címében *tutor vel curator* (gyám vagy gondnok) kifejezést alkalmaz, addig az utóbbit *locumtenens* (helytartó) elnevezéssel illeti, s a gyámkormányzónak kötelességévé csak a kiskorú király (trónörökös) védelmét írja elő. Látni fogjuk azonban, hogy a gyakorlatban a gyámkormányzó és a király távollétére kirendelt kormányzó között fogalmi különbség nincsen.¹⁷ Majd részletesen, forrásokkal is alátámasztva sorra veszi azon időszakokat a magyar történelemből, amikor kormányzó avagy kormányzótanács szerepel. Hasonló eredményre jutott Holub József is, aki munkájában ugyancsak azt írta, hogy bármilyen névvel is illették a király helyettesítésére rendelt személyt vagy személyeket, mind alatt ugyanúgy a kormányzói méltóságot kell értenünk.¹⁸

Gábor Gyula (és Holub József) szerint tehát bármilyen oknál fogva akadályoztatik a király a hatalomgyakorlásában, a helyette állított személyt kormányzónak nevezték. Ezzel szemben véleményem szerint kézzelfogható különbségek vannak a király kiskorúsága, fogsága, avagy külföldi útja, netán a trónüresedés idejére rendelt helyettesek között, s ebbéli meggyőződésemben mind a források szó- és fogalomhasználata, mind pedig a helyettesállítások eltérő módja megerősít. A jelen munkában tehát csak azokat a király-helyettesítéseket vettem vizsgálat alá, amikor a *király külföldi útja idejére saját maga nevezett ki* (kiemelés tőlem: C. T. N.) személyének — időszakonként változó felhatalmazással — helyettesítésére valakit vagy valakiket. Elgondolásom szerint az egyes király-helyettesítések okai és fajtái (trónüresedés, kiskorúság, fogság, távollét) alapvetően különböznek egymástól. A király kiskorúsága és a trón üresedése idején, amennyiben volt anyakirályné vagy özvegy királyné (I. Károly, I. Lajos, Albert és Mátyás királyok halála után), akkor ők gyakorolták az előkelők egy csoportjával a hatalmat.¹⁹ Ha egyik sem volt, akkor a ki- vagy önjelölt főpapok és főurak tették ugyanezt (I. és II. Ulászló királyok halála után).²⁰

A legfőbb különbség azonban az, hogy egyik cselekvésben a királynak nincsen tevőleges szerepe, míg a másokban ő maga a megbízó: ennek bizonyítékai a király elutazásai előtt keletkezett kinevezőlevelek. A királyhelyettes-állítások uralkodónként változtak, csakúgy, mint a helyettesek által gyakorolt jogok, a folyamat ráadásul korántsem egyirányú volt: hol bővebb, hol szűkebb, de minden esetben a királyénál korlátozottabb jogokkal

¹⁷ Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 8–10.

¹⁸ Holub J.: Kormányzói méltóság 4., passim.

¹⁹ Az Árpád-korra vö. Zsoldos A.: Királynéi intézmény 129–132.

²⁰ Mindezt egyébként az ún. 1486. évi nádori cikkelyek is megerősítik — amelyek különbséget tesznek a gyám és a helytartó között (Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 10.) —, a baj csak az, hogy amint azt a 3. fejezetben részletesen bizonyítom, nem ekkor, hanem a 16. század negyvenes éveiben keletkeztek.

ruházták fel őket. A továbbiakban az újkorban oly nagy pályát befutó helytartói intézmény gyökerei után kutatva a 13. századtól vizsgálom a királyhelyettesítések történetét a középkori magyar állam bukásáig, illetve a Habsburg-dinasztia trónrakerülése utáni első évekig.

2.2. A király helyettesítése a kezdetektől 1490-ig

2.2.1. Az Árpádok (II. András) uralkodása idején

Az Árpád-korból, noha minden bizonnyal sokkal sűrűbben megtörtént, mindösszesen három esetben maradt fenn arra adat, hogy az uralkodó külföldi tartózkodása (jellemzően hadjárata) idejére helyettest állított. Az egyik, kevésbé adatolható helyettesítés valószínűleg 1213-ban volt, amikor II. András király bolgárok elleni (*contra Gubatos*) hadjárata előtt az ország kormányzását Gertrúd királynéra és néhány előkelőre bízta. Mindezt egyetlen adatunk, mégpedig egy bírói intézkedés támasztja alá, amely szerint a királyné, rokona, Bertold kalocsai érsek, valamint a királynéi udvarban tartózkodó más személyek ítélkeztek (*Gertrudi regine Ungarie et nobis scilicet venerabili Bertoldo Colocensi archiepiscopo et universi principibus in curia circa ipsam reginam tunc temporibus commorantibus pleno iure secundum iustitie tramitem dimisit diffiniendam*)²¹ a pannonhalmi apát és a pozsonyi várjobbágyok meg várnépbeliek között bizonyos föld ügyében folyó perben.²² Mivel egyedüli adatról, ráadásul az előkelők kisebb csoportja részvételével végzett bíraskodásról van szó, így meglehetősen óvatosan érdemes kezelnünk az oklevél híradását a királyné kormányzásáról és a mellé rendelt kormányzótanácsról.²³ Nem volt ugyanis feltétlenül szükséges ahhoz kormányzói kinevezés, hogy egy hosszabb perfolyamban a királyné és társai aktívan vegyenek részt, jóllehet kétségtől egyfajta helyettesítésről van szó. Ugyanakkor a másik, szintén 1213. évi adat már nem hagy kétséget afelől, hogy II. András király feleségét tette meg helyettesévé: a Halicsba indított hadjárata alkalmával a királyi pecsétet ugyanis Gertrúd királynéra bízta az uralkodó (amely azután a királyné meggyilkolása idején el is tűnt).²⁴

A harmadik, forrásokkal is alátámasztható alkalomra szintén II. András király uralkodása alatt, a szentföldi hadjárata során 1217-ben került sor.²⁵ A király már 1214-ben kérte III. Ince pápát, hogy mentse fel a Rómában tartandó zsinaton való megjelenés terhe alól János érseket, mivel reá bízta az ország irányítását és gyermekei gondozását (*ideoque regni nostri curam, cuius principes ad dissentiendum proni sunt et filiorum nostrorum tutelam, quorum aetas patrono indiget, ..., quorum providentia et in recessu et post recessum nostrum, credimus regnum plena tranquillitate potiri immutabiliter, possimus commendare*), a felsorolt püspököket pedig, mivel a szentföldi hadjáratban fognak részt venni.²⁶ A hadjáratra végül csak három év

²¹ Wenzel I. 132.; Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 14. 42. jegyzet.

²² Zsoldos A.: Királynéi intézmény 127.

²³ Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 14.

²⁴ Zsoldos A.: Királynéi intézmény 127.

²⁵ Zsoldos A.: Aranybulla 22–23.

²⁶ Fejér III/1. 164. (Reg. Arp. 294. sz.).

múlva került sor, amikor is már az új pápa, III. Honorius adott engedélyt azoknak, akiket a király kijelölt, hogy otthon maradjanak a király gyermekei és az ország védelmére.²⁷ Az uralkodó távolléte idejére János esztergomi érseket nevezte ki kormányzójává (*gubernator*)²⁸ és gyermekei gyámjává, mellé pedig Gyula nádort, Rafain erdélyi vajdát, Bánk bánt és Atyusz országbíróát rendelte. András király 1217. augusztus végén érkezett Spalatóba és indult tovább a Szentföldre, ahol 1218 elejéig tartózkodott, majd hazaindult. Magyarországra 1218 nyaránál nem hamarabb, inkább az év vége felé érkezett vissza. János esztergomi érsek kormányzósága elvben tehát mintegy másfél évig tartott volna, ám valamikor, talán 1218 első felében bizonyos előkelők önkényesen leváltották és elzavarták az országból.²⁹ János érsek-kormányzó jogai és kötelezettségei csak általánosságban lehettek meghatározva (ország védelme, béke és rend fenntartása, királyi gyermekek gondozása), feladata minden bizonnyal az ország működőképességének megőrzése lett volna.³⁰

2.2.2. Az Anjouk uralkodása idején

Károly király 1333 nyarán Nápolyba utazott,³¹ hogy nagybátyjával annak unokája, Johanna és saját fia, András házasságkötése, illetve a nápolyi trón öröklése tárgyában tanácskozásokat folytasson. A király a feleségét, Erzsébetet nem vitte magával. Noha a királyné férje uralkodása alatt korántsem játszott olyan szerepet — azaz szólhatott bele az ország ügyeibe³² — mint majd fia uralma alatt, mégis a jelek szerint Károly vagy helyetteseként hagyta itthon feleségét, vagy a királyné és köre gondolta ezt.³³ Már július 7-ről ismerjük Erzsébet vizsgálati parancsát Veszprém megyéhez,³⁴ augusztus 30-án a csanádi káptalant,³⁵ illetve valamikor a hónap folyamán pedig Kraszna megyét³⁶ szólította fel vizsgálat végzésére. Szeptember 7-én átírta és megerősítette Károly királynak Simontornya vár adományozásáról szóló oklevelét.³⁷ Még e hónap 19-én Vilmos szepesi és újvári ispánnak — valójában nádorhelyettesnek³⁸ — adott parancsot egy panaszos birtokba visszahelyezésére.³⁹ November 23-án pedig a bakonybéli apátságot vette különleges védelmébe (*in nostram recepimus protectionem et tutelam*

²⁷ Fejér III/1. 190.

²⁸ Vö. az 1219-es oklevéllel (Fejér III/1. 270. [Reg. Arp. 354. sz.]).

²⁹ Összefoglalóan lásd Pauler Gy.: Árpádok 58–69.; Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 14–15.

³⁰ Zsoldos A.: Királynéi intézmény 127.

³¹ Vö. Csukovits E.: Károly uralkodása 114–115. — A király útját lásd Spekner E.: Királyi székhely 165–166.

³² Engel P.: Szent István birodalma 128.

³³ Vö. Zsoldos A.: Királynéi intézmény 181.; Uő: Nádor és helyettese 534.

³⁴ Anjou XVII. 341. sz.

³⁵ Anjou XVII. 412. sz.

³⁶ Anjou XVII. 413. sz.

³⁷ Anjou XVII. 420. sz.

³⁸ Drugeth János nádor ugyanis Nápolyban volt (1333. okt. 13. Róbert király oklevele: Anjou XVII. 464. sz.).

³⁹ Anjou XVII. 432. sz.

specialem) és Szécsényi⁴⁰ Tamás erdélyi vajdát bízta meg annak megvalósításával.⁴¹ A fenti adatok alapján joggal gondolhatnánk arra, hogy e királynéi parancslevelek mögött felesleges bármilyen királyi felhatalmazást keresnünk, hiszen alapvetően apróbb, s nem úgynevezett országos ügyekben születtek. Ám augusztus elejétől olyan adatok bukkannak fel, amelyek mégiscsak valamilyen kormányzati szerepre utalnak: Jánki⁴² László kalocsai érsek, királyi kancellár és Szécsényi Tamás erdélyi vajda Pozsonyban, a hónap 7. napján kiadott okleveléből arról értesülünk, hogy ők mint az Erzsébet királyné által Pozsony és Nyitra megyékbe kiküldött bírák (*iudices per dominam reginam Posoniensem et Nitriensem deputati* [sic]) az előttük megjelent Pozsony megyei nemes kérésére átírták IV. László király oklevelét.⁴³ Pontos feladatukat azonban jótékony homály fedi. Nem ez az egyetlen zavarba ejtő momentum. Olyan adatok is vannak, amelyek a királyné parancsát, felhatalmazását emlegetik. Nagymartoni⁴⁴ Pál országbíró 1333. november 28-i okleveléből szerezhethetünk tudomást a királyné másik, különös figyelmet érdemlő intézkedéséről. Eszerint Erzsébet királyné az országlakosok elmondásából értesült arról, hogy a király Itáliába történt elutazását követően az ország különböző részein pusztításokat, tolvajlásokat, gonosztetteket meg más, hihetetlen bűnöket követtek el bizonyos emberek,⁴⁵ ezért megírta — azaz megparancsolta — minden egyes megyésispánnak, alispánnak és a szolgabírónak, hogy tartsanak általános gyűlést a gonosztevők, tolvajok és rablók összeírására⁴⁶ és az így készített listákat először Mihály-napra, majd Mindenszentek 15. napjára rendelte az oklevélben leírt büntetések terhe alatt elküldeni és az abban összeírtakat eléje (*coram sua excellentia*) vezetni. A kitűzött napon aztán a királyné és az országbíró a bírótársaival — akik a királyné parancsára (*de reginali mandato*) gyűltek össze —, Nekcsei⁴⁷ Demeter tárnokmesterrel, Szécsényi Tamás erdélyi vajdával, Garai⁴⁸ Pál volt macsói bánnal, királynéi udvarbíróval meg más nemesekkel a jegyzékekbe foglalt ügyek megvitatására összeültek (*ad discussiones dictarum registrarum causarum consedentibus*) de végül az oklevélben szereplő Veszprém megyei ügyben nem született döntés, mivel az egyik fél távolmaradt. Ezért aztán, noha az ügy a királynéi rendelkezés szerint (*iuxta reginalem constitutionem*) döntésük alá tartozott,

⁴⁰ Engel P.: Archontológia I. 11.

⁴¹ AO III. 53.

⁴² Engel P.: Archontológia I. 65.

⁴³ DL 107918. (Anjou XVII. 395. sz.)

⁴⁴ Engel P.: Archontológia I. 7.

⁴⁵ „cum reginalis excellentia regnicolarum suorum veridica relatione in diversis partibus regni ultra partes Transmarinas regium post recessum per illicite procedentes et nociturnitates arte suos victus querentes diversos vastus, furca scilicet et latrocinia ac alia incredibilia malefactionis opere perpetrasse percipiens” (DL 40659. [Anjou XVII. 508. sz.]).

⁴⁶ „fidelibus suis comiti, vicecomiti et iudicibus nobilium quorumlibet comitatum singulariter litteratorie scribens in quovis comitatu congregationem generalem celebrare et quorumlibet malefactorum, furorum scilicet et latronum ac alia cuiusvis malefactionis opera perpetrantium nomina odio, timore et favore quorumlibet proculmotis per eosdem registrari et registraliter” (Uo.).

⁴⁷ Engel P.: Archontológia I. 36.

⁴⁸ Engel P.: Archontológia I. 27.

mégis a királyné és az országbíró bírótársai akaratából (*de voluntate predictae regine et consociorum nostrorum predictorum*) a király ítéletére bízta.⁴⁹

Forrásaink alapján tudjuk, hogy Veszprém megyében kétszer is tartottak ez évben közgyűlést.⁵⁰ Szabolcs megye alispánja október 23-án tartott a királyné parancsára ilyen gyűlést (*in nostra congregatione generali ex precepto domine regine in Kallow celebrata*).⁵¹ Mint láttuk, Pozsony és Nyitra megyékben is zajlott valamiféle gyűlés, de eddigi adataink alapján azt egyelőre nem tudjuk ezekhez kötni. Az országbíró oklevelében szereplő királynéi megokolás ugyanakkor némiképp megkérdőjelezhető. Szabolcs megyében ugyanis királyi parancsra áprilisban már lezajlott egy megyei közgyűlés (*congregatio generalis*), ahol az ispánok, a szolgabírák és a 12 esküdt részvételével bizonyos ügyekben döntöttek.⁵² Veszprém megyében az egyik gyűlés júliusban, a másik pedig valamikor ősszel volt. Habár a megyékben általában egy közgyűlést minden évben tartottak a pénzbevéltés miatt⁵³ — ezt a veszprémi oklevélben konkrétan le is írták: *nos congregationem in medium nostri cum universis nobilibus ac aliis cuiusvis conditionis hominibus, ... super facto nove monete camere dicti regis Hungarie, domini nostri fecissemus*⁵⁴ — de ezeken a szokásos ügyeket is megtárgyalták. Sőt inkább az a jellemző, hogy a megyei oklevelekből a büntetőügyekről szerzünk csak tudomást: Szatmár megyének április közepén, Hont megyének a hónap végén tartottak gyűlést.⁵⁵ Zemplén és Ung megyének pedig a nádor nevében július 31-én bonyolították le a bírói gyűlését. De azt egyrészt nem a nádor vezette, mert — mint láttuk — a királlyal Nápolyban volt, másrészt, aki helyette vezette, nem mint a nádor, hanem mint az ispán helyetteseként tette. Mindezek fényében tehát mindenképpen meglepő és figyelemre méltó, ha egy évben két *congregatiót* is tartottak.

Mit mondhatunk az elsorolt adatok alapján?⁵⁶ Egyrészt az új pénz bevezetése valamilyen oknál fogva több hónapra elhúzódott, egyes megyék (Gömör,⁵⁷ Hont, Szabolcs és Szatmár) már szokás szerint áprilisban lebonyolították azt, mások azonban csak a nyár közepén (Veszprém, Ung és Zemplén) tették meg. Kérdés, hogy miért volt ekkora csúszás, hiszen a törvény szerint a pénzárusítást egy hónapon belül le kellett bonyolítani.⁵⁸ Persze ez önmagában még semmit sem bizonyít, de ugyanakkor ott van az információnk augusztus elejéről a Pozsony és Nyitra megyék területére kirendelt bírálókról. Mindehhez tegyük hozzá, amit az őszi közgyűlésekről tudunk, így az a kézenfekvő következtetés adódik, hogy a király

⁴⁹ DL 40659. (Anjou XVII. 508. sz.).

⁵⁰ Anjou XVII. 358., 479. sz.

⁵¹ DL 50955. (Szabolcs I. 199. sz.).

⁵² Szabolcs I. 194. sz.

⁵³ Engel P.: Pénztörténeti problémák 37–38.

⁵⁴ 1333. júl. 17.: DL 40645. (Anjou XVII. 358. sz.).

⁵⁵ Szatmár 55. sz., Anjou XVII. 206. sz.

⁵⁶ Az események más szempontú és eredményű feldolgozását lásd Zsoldos A.: Nádor és helyettese 534–540.

⁵⁷ Gömör megye május 10-i oklevelében bizonyította, hogy valakik jogtalanul hajtották be a kamarahasznát (Anjou XVII. 244. sz.).

⁵⁸ Engel P.: Pénztörténeti problémák 38.

országból történt távozása után a pénzárusításban zavar keletkezett. Ennek nyomán viszont a nemesek és nem nemesek között nagyarányú, egész országra kiterjedő mozgalom támadt, amelynek lecsendesítésére Erzsébet királyné és Szécsényi Tamás erdélyi vajda⁵⁹ többféle eszközt vetett be. Először a királyi udvarból küldtek ki bírókat, ám mivel ez nem járt sikerrel, ezért minden megyében közgyűlések által kívánták összeírni az ellenszegülőket. Az országbíró oklevele alapján azonban ez sem ért célzt, és az előkelők nyomására végül a hazatérő király döntésére bízták az összeírásokban szereplők feletti ítélkezést. (Nem szóltunk még egy bizonytalanul erre az évre datált oklevélről, amelyet a pilisi és a bakonybéli apátok adtak ki. Levelükben IV. Ince pápa 1251. évi bullája értelmében eltiltották Dörögdi⁶⁰ Miklós egri és Piast⁶¹ Meskó nyitrai püspököt Telegdi⁶² Csanád esztergomi érsek, a káptalan és az egyház *interdictum* alá vetésétől és kiközösítésétől, egyúttal pedig felszólították őket ezek visszavonására.⁶³ Ha a kiközösítés valóban ebben az évben történt, akkor arra május 6-a után kellett sor kerüljön. E napon ugyanis Meskó püspök Esztergomban tett ígéretet az érseknek, hogy bizonyos pénzüsszeget a nyitrai egyház újjáépítésére fog fordítani.⁶⁴ Ez ismét azt erősíti, hogy nyár közepén történt valami az országban.)

Károly király fia, I. (Nagy) Lajos király mindkét nápolyi hadjárata előtt helyettesekre bízta az ország irányítását.⁶⁵ A király 1347 november közepétől 1348 májusáig⁶⁶ tartózkodott távol az országtól, helyettesítését ekkor Erzsébet anyakirályné látta el. Kinevezőlevelet ugyan az eddigi szakirodalom nem talált, de valószínűleg nem is érdemes keresnünk, a helyettesítés a Magyar Királyság életében nagyobb változást nem okozhatott, hiszen az özvegy addig is, illetve ezek után is ugyanúgy részt vett a kormányzásban, mivel — Engel Pál szavaival élve — „Lajosnak ... évtizedeken át úgyszólván uralkodótársa” volt.⁶⁷ Ha mármost megnézzük a királynénak a vonatkozó időszakok alatt kiadott okleveleit, egyetlenegyben sem találunk hivatkozást a király távollétére. Ezt persze a saját ügyeiben kiadott okleveleiben⁶⁸ nem is kell elvárunk, de vannak olyan kiadványai is, amelyek már királyi jogot érintenek: így 1348. január 27-i oklevelében megszakadás miatt királyi kézre háramlott birtokoknak a király részére történő iktatását rendelte el.⁶⁹

⁵⁹ A vajda júl. 22-én, nov. 15-én, 22-én, 28-án és dec. 7-én mutatható ki Visegrádon (Anjou XVII. 363., 502., 508., 515. sz.).

⁶⁰ Engel P.: Archontológia I. 68.

⁶¹ Engel P.: Archontológia I. 72.

⁶² Engel P.: Archontológia I. 63.

⁶³ Anjou XVII. 543. sz.

⁶⁴ Anjou XVII. 232. sz.

⁶⁵ Gábor Gyula mindkét alkalommal Erzsébet anyakirálynét tekintette helyettesnek (vö. Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 17.; a jegyzetben Pór A.: Nagy Lajos 148. monográfiájára hivatkozik, ahol azonban semmilyen ezt alátámasztó információt nem találunk).

⁶⁶ Vö. Jászay M.: Párhuzamok és kereszteződések 88–93.; Gerics J.: Kúriai bíraskodás 300.; Bárány A.: Nápolyi hadjáratok 34–35.

⁶⁷ Engel P.: Szent István birodalma 147.

⁶⁸ Anjou XXXI. 1055. sz., Kállay II. 917. sz., Anjou XXXI. 1122. sz., AO V. 172.

⁶⁹ Zichy II. 295.

A második alkalommal 1350 májusától októberéig kellett I. Lajos királyt helyettesíteni.⁷⁰ Ezúttal azonban nemcsak Erzsébet anyakirályné,⁷¹ hanem az akkor éppen trónörökösnek számító István herceg, Lajos király öccse is részt vett az ügyek intézésében,⁷² de intitulációjukban egyikőjük sem tüntette fel királyhelyetteségét (kinevezőlevél ezúttal sem ismeretes). Viszont István herceg legalább egy kiadványában utalt arra, hogy a király távollétében annak megbízásából cselekedett (*unde cum absente ipso domino rege, fratre nostro carissimo, totalis cura sui regiminis et regni gubernacula cum iure naturali exposcente, tum etiam ex ipsius regalis benigna admissione nostre incumbi dinoscantur maiestati*).⁷³ Végül, de nem utolsó sorban, egy oklevél-párt kell ismertetnem, amely egyértelműen bizonyítja, hogy mind az anyakirályné, mind pedig herceg betöltötte a királyhelyettesi pozíciót (azt azonban további kutatásoknak kell tisztázniuk, hogyan is működött kettejük között a kormányzati munka megosztása⁷⁴). A szóban forgó oklevelek egyúttal a helyettesítésük végét is jelentették: 1350. október 21-én Erzsébet királyné,⁷⁵ október 22-én pedig István herceg⁷⁶ Pozsonyban kelt okleveleikkel a Bars megyei Ugróc birtokot, valamint annak Pázsit nevű területén fekvő három mansiót — ráadásul, ki-ki a saját adományozási joga alátartozóként szólva arról (az anyakirályné: *ad nostram reginalem maiestatem dinoscitur pertinere*;⁷⁷ a herceg: *ad nostram ducalem maiestatem dinoscitur pertinere*⁷⁸) — adományoztak Baracska⁷⁹ Jakab fia Miklósnak, a királyi udvar tárnoki szolgájának (*servitori thavarnicali aule domini Lodovici ... regis*) afeletti örömeiben, mert hírt hozott Lajos király szerencsés hazaérkezéséről (*propter anuntiationem gaudii de adventu felici eiusdem domini regis in regnum suum Hungarie, qui cum litteris per eundem dominum regem missus fuerat*).⁸⁰

⁷⁰ Vö. Jászay M.: Párhuzamok és kereszteződések 94–97.; Engel P.: Királyitineráriumok 17–19.; Bárány A.: Nápolyi hadjáratok 36–37.

⁷¹ Vö. Erzsébet anyakirályné 1350. júl. 18-i oklevelével, amelyben I. Lajos király hetivásár engedélyező oklevelét írta át (Anjou XXXIV. 537. sz.), egy másik — valószínűleg — 1350-ben kelt oklevelében elrendelte, hogy Révbács (királyi birtokon) az óbudai apácák sérelmére a szalkai nemesek által elkövetett bűnök ügyében a mondott nemesek jelenjenek meg előtte és adjanak számot cselekedetükről (Kállay II. 1025. sz.).

⁷² Vö. István herceg 1350. máj. 25-i bácsi káptalanhoz szóló parancslevelével (Anjou XXXIV. 427. sz.); ugyanakkor figyelemre méltó, hogy 1350. aug. 12-i, Sopron városának panaszá ügyében kelt levelében viszont hercegi parancsára („*ducali edicto*”) hivatkozott (Házi I/1. 95. [Anjou XXXIV. 591. sz., az idézett szövegrészlet hiányzik a regesztából]). — István hercegre lásd még B. Halász É.: István herceg.

⁷³ Dipl. Eml. Anjou II. 392. (1350. aug. 10., kölni, stb. kereskedőknek adott oklevél [Anjou XXXIV. 587. sz., az idézett szövegrészlet hiányzik a regesztából]).

⁷⁴ Tevékenységükre további példákat lásd az Anjou XXXIV. kötetében!

⁷⁵ Anjou XXXIV. 698. sz., „*Commissio propria regine*”.

⁷⁶ Anjou XXXIV. 700. sz., „*Relatio magistrorum Thome filii Petri, Cyko et Nicolai filii Brictii*”.

⁷⁷ DL 98186. (Anjou XXXIV. 698. sz.).

⁷⁸ DF 249099. (Anjou XXXIV. 700. sz.).

⁷⁹ Engel P.: Archontológia I. 475.

⁸⁰ DL 98186. (Anjou XXXIV. 698. sz.), DF 249099. (Anjou XXXIV. 700. sz.).

2.2.3. Luxemburgi Zsigmond és Habsburg Albert uralkodása idején

Luxemburgi Zsigmond uralkodása (1387–1437) alatt négy alkalommal került sor helyettes(ek) állításra. Először a nikápolyi hadjárat idején: az uralkodó elindulása előtt — jóllehet a forrásokban nem címezték így magukat — „kormányzótanácsot” nevezett ki,⁸¹ tagjaivá az itthon maradt méltóságviselők közül Kanizsai Miklós tárnokmestert, Pásztói Domokos országbíró, a volt nádort, Lackfi István varasdi ispánt, valamint két volt vajdát, Szécsényi Frank erdélyit és Kaplai János oroszországit, továbbá az utóbbi rokonát, Serkei Dezső volt királynéi lovászmestert tette meg. (Rajtuk kívül, egy másik forrás alapján, tagja lehetett a tanácsnak Pomázi Cikó⁸² István egri püspök és Bebek László is; velük szemben a nádor, Ilsvai Leusták nem kapott szerepet benne, mivel ő a sereggel tartott.) Az első, 1396. szeptember 8-án kiadott parancslevelük szerint a felsorolt hat báró a király meghagyása értelmében Nagyhatvan városában gyűlt össze az ország dolgait (közügyeit) megtárgyalandó (*pro bono et utilitate regni tractaturi*), amikor is Pomázi Cikó István egri püspök elpanaszolta nekik, hogy a zempléni nemesek jobbágyaik után a püspök tizedszedőjének, Rozgonyi László lovagnak a tizedet természetben akarják megfizetni (*universas decimas presentis anni in specie et in campo extradare niteremini*). A tanácstagok azonban azzal a megokolással, hogy a tizedet időtlen idők óta nem természetben, hanem az éppen forgó pénzben kell megfizetni (*quia solutio premissarum decimarum per sanctos reges predecessores et barrones non in specie, sed in monetis pro tempore currentium dispositum et ordinatum extitit*), továbbá a király is meghagyta nekik, hogy távollétében az országát mindenféle változtatás és újítás nélkül őrizték meg és kormányozzák (*dominus noster Sigismundus rex Hungarie nobis dedit in mandatis, ut in sua absentia premissum suum regnum sine omni variatione et novitate servaremus et gubernaremus*), elrendelték, hogy a tizedet a jelenlegi pénzben fizessék meg.⁸³ A másik, feltételesen idevonható oklevelünk öt hónappal később kelt, amikor Zsigmond király útban vissza Magyarországra, Knin felé járhatott.⁸⁴ Az előbb említett István egri püspök és Pásztói János országbíró, továbbá Bebek László volt abaúji ispán⁸⁵ 1397. január 30-án Egerből levelet írt Kassa városának. Ebben tájékoztatták őket, hogy Csornai György szepesi prépost,⁸⁶ Ilsvai Leusták felesége és a 24 szepesi város bírása leveléből arról értesültek, hogy Prokop morva örgróf és László oppelni herceg cseh szövetségeseikkel a napokban betörték Turóc és Liptó megyékbe, Likava várát megostromolták és elfoglalták, most pedig folytatják útjukat Szepes megye, illetve az ország más részei felé.⁸⁷ Ezért mivel tudják, hogy ők és elődeik is mindig hűségesek voltak a

⁸¹ Említi Mályusz E.: Zsigmond uralma 36.; vö. Bertényi I.: Hátország.

⁸² Engel P.: Archontológia I. 68.

⁸³ ZsO I. 4514. sz. (DL 8181.).

⁸⁴ Itineraria 1382–1438. 72.

⁸⁵ 1390–1392: Engel P.: Archontológia I. 95.

⁸⁶ 1393–1402 között mutatható ki, később, 1411–1416 között pozsegi prépost volt (C. Tóth N.: Préposti arch. 62. [1406 helyett 1402: DF 281429.], 57.).

⁸⁷ „Procopius et Ladislaus dux Apolie unacum aliis Boemis simul confederati, confines regni videlicet comitatus Thuroch et Liptovie proximis diebus, hostiliter magna cum potentia invasissent et

királyhoz és a Szent Koronához, Zsigmond király pedig Isten segítségével rövidesen hazatér, arra bízgatják őket és javasolják nekik, hogy továbbra is maradjanak meg állhatatos hűségükben.⁸⁸ A két oklevél alapján — jóllehet csak általánosságban rekonstruálható — a tanács feladatkörébe tartozott 1) az ország védelme, valamint 2) a törvények és szokásjog betartatása az országban.

A következő helyettesítésre öt évvel később került sor: Zsigmond király cseh és birodalmi tervei kivitelezése miatt a pozsonyi országgyűlés ideje alatt, 1402. szeptember 17-én az országtól való távollétei (*dum et quotiens nos in ipso regno personaliter fore et residere non contingat*) idejére Habsburg IV. Albert osztrák herceget kinevezte kormányzóvá, sőt egyúttal megtette születendő fiai gyámjának is. A kinevezés szerint, amíg a király nincs otthon, Albert „hatásköre minden ügyre kiterjedt” és „úgy intézked[het]ett, mintha maga a király tenné” (*eo tempore dum nos in eodem regno nostro personaliter non sumus constituti, in omnibus factis et negotiis, magnis et parvis, loco nostri gubernare et expedire debeat et possit, sicuti sibi placuerit et competens*).⁸⁹ A kinevező oklevélből azonban hiányzik ezek tételes felsorolása. Hasonlóan nem történt meg ezek ismertetése a herceg szeptember 23-i, immáron a csehországi út tartamára történt kinevezésekor sem. Ebben az szerepel, hogy a király vikáriusává és az ország kormányzójává (*in vicarium nostrum ac dicti regni nostri gubernatorem*) tette Albertet, azzal, hogy távolléte idején minden ügyben, amelyekben ő (értsd Zsigmond) is szokott, teljes királyi hatalommal cselekedhet, rendelkezhet, intézkedhet és parancsolhat (*quod ipse dominus dux tempore absentie nostre de eodem regno, quando et quotienscunque fiende, omnia et singula que nos personaliter si adessemus, facere, ordinare, disponere et committere possimus, faciat, ordinet, disponat et committat, plena et omnimoda nostra potestate*).⁹⁰ A négy nappal korábban, szeptember 17-én kelt másik oklevelével Zsigmond király arra is kötelezettséget vállalt, hogy amikor itthon tartózkodik, és ennél fogva kormányzóra nincsen szüksége, évi 12 ezer aranyforintot fizet és szállást (ez eddig nem igazán vizsgált kitétele az oklevélnek) biztosít a hercegnek.⁹¹ (Mindkét oklevél Zsigmond — birodalmi — vikáriusi és nem magyar királyi pecsétjével került megerősítésre.) A harmadik, szeptember 21-i oklevélben az országnagyok kötelezték magukat a kormányzói (tulajdonképpen vikáriusi) kinevezés elfogadására.⁹² Maga a megbízatás meglehetősen rövid életű lett, mivel Albert 1404-ben meghalt.⁹³ A hercegnek mindösszesen egyetlen oklevelét ismerjük, amelyet magyar ügyben bocsátott ki: Bécsből, 1403. február 22-én írt Vas megye nemességének, hogy mint értesült róla, az országban

spoliassent ac castrum Likwa expugnassent et obtinuissent, nunc vero in dictam terram Scepusiensem et alias partes regni Hungarie subintrare maluerunt” (DF 270066. [ZsO I. 4620. sz., Fejér X/2. 504.]).

⁸⁸ „quia semper et ab antiquo regi et sacre corone regni, predecessores vestri et vos fideles extiterunt et extitistis dominusque noster rex Sigismundus Domino propitio in brevi nostri in medium est venturus, idcirco requirimus, hortamur et consulimus vestre universitatis amicitiam presentibus diligenter, quatenus in eadem fidelitate et constantia persistatis” (Uo.).

⁸⁹ Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 24., 205-206. (ZsO II. 1900. sz.).

⁹⁰ Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 208. (ZsO II. 1921. sz.).

⁹¹ Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 24., 207. (ZsO II. 1901. sz.).

⁹² Legújabb kiadását és a pecsétek leírását, elemzését lásd Lővei P.: 1402. évi oklevél (ZsO II. 1917. sz.).

⁹³ Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 205-209.; Engel P.: Királyi hatalom 40-43.

zavarok keletkeztek és egyes országlakosok a király ellen akarnak támadni (*intelleximus in regno Hungarie aliquas novitates et differentias noviter esse exortas, propter quas etiam quidam inhabitatores eiusdem regni et illustri principi, sororis nostro carissimo domino Sigismundo regi Hungarie se pretendunt opponere*), ezért intette őket, hogy maradjanak meg a király, az ő, a Szent Korona és az ország hűségén. Megemlítendő a levéllel kapcsolatban, hogy sem az intulációban, sem a szövegben nem utal semmi arra, hogy Albert milyen minőségében küldte azt a vasi nemeseknek.⁹⁴

Még egy, a kárpótlásról és a szállásról szóló oklevélben található, eddig szintén kevés figyelemre méltatott kötelezettségvállalásról kell szólnunk.⁹⁵ Zsigmond király 1402. szeptember 17-i oklevelében ugyanis vállalta, hogy ettől kezdve az egyháznagyokat és méltóságviselőket csak azután fogja kinevezni, ha hűségesküt tettek Albertnek (*quod dum aut quando episcopatus, prelaturas aut alios honores vacare contigerit in dicto regno nostro, extunc tales, quibus eosdem episcopatus, prelaturas seu honores conferemus, in dominium ac possessionem eorundem non locabimus, nec statuti faciemus, quousque iidem prefato domino duci, sororio nostro non promiserint et iuraverint, sicuti ceteri episcopi prelati et nobiles fecerunt*).⁹⁶ Az oklevélben vállaltakat szinte azonnal végre kellett volna hajtani, mivel e napokban lett Garai Miklós nádor, Újlaki László és Maróti János macsói bán, Gordovai Fáncs László és Tamási János pedig lovászmesterek.⁹⁷ Ám a felsoroltak közül egyiknek sem ismerjük e tárgyban kiadott „hitlevelét”, így talán joggal gondolhatjuk, hogy végül nem került sor azok kiállítására. Felmerül ugyanakkor, mivel mindegyiküknek a pecsétje megtalálható az Albert herceg örökösödését elfogadó, az országnagyok által kiadott oklevelén,⁹⁸ hogy a kötelezettségben leírtakat teljesítették a felek. A röviddel később kinevezett tisztségviselők viszont egyfelől a Zsigmond elleni lázadás kitörése, másfelől pedig Albert herceg 1404. évi halála miatt már nem állítottak ki kötelezvényt. (Pontosan kilencven év múlva azonban, igaz más körülmények között, e klauzula újra szerepet kapott.⁹⁹)

Zsigmond király 1413 végén — amikor már több mint egy éve a Velencei Köztársaság ellen folyó háború miatt Itáliában, illetve a Birodalom területén¹⁰⁰ tartózkodott —, arra az elhatározásra jutott,¹⁰¹ hogy mivel a konstanzi egyetemes zsinaton személyesen fog részt

⁹⁴ DL 107946., p. 5. (ZsO II. 2280. sz.), idézi Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 24., febr. 21-i kelettel.

⁹⁵ Érdekes módon Mályusz Elemér sem használta fel, pedig igazán jól illett volna Zsigmond jelleméről írt leminősítő szavaihoz, amely szerint Albert kormányzói és trónörökösi kinevezésének következményeként jutott fia a magyar trónra és így „elégge felelőtlen politikai játék eredményeként személyében először került Habsburg a magyar trónra” (Mályusz E.: Zsigmond uralma 51., az idézet uo. 52.).

⁹⁶ Fejér X/4. 145. (ZsO II. 1901. sz.).

⁹⁷ Vö. az 1.2.3. fejezetben az 1402. évi nádorváltással kapcsolatban leírtakkal.

⁹⁸ Lővei P.: 1402. évi oklevél 160/13. sz. (Garai), 162/20-21. sz. (Újlaki és Maróti), 164/34. sz. (Fáncs) és 166/46. sz. (Tamási).

⁹⁹ Neumann T.: Békekötés 315–324.

¹⁰⁰ Itineraria 1382–1438. 95–96., illetve a tartózkodási helyek kiegészítéseit lásd E. Kovács P.: Zs. itáliai itineráriuma 362–368.

¹⁰¹ Az ötlet már korábban is felmerült benne, vö. ZsO IV. 641. sz. (1413. máj. 25.).

venni, Magyarországtól való távolléte idejére helyetteseket nevez ki. Az 1414. január 6-án Cremonában kelt oklevelében¹⁰² a király részletesen szabályozta, hogy helyettesei (*gubernatores, rectores et vicarios nostros generales*), Kanizsai János esztergomi érsek, birodalmi kancellár és Garai Miklós nádor milyen jogkörökkel és feladatokkal rendelkeznek:

- 1) az országlakosok minden ügyében igazság szolgáltatása;
- 2) valamennyi királyi jövedelem kezelése, bérbeadása;
- 3) tisztségek, méltóságok adományozása és elvétele, illetve tőlük számadások követelése;
- 4) a királyi városok által a kincstárba beszedett jövedelmek felhasználása;
- 5) az ország védelmének biztosítása érdekében *külön adót vethetnek ki a királyi városokra, mezővárosokra és falvakra*,¹⁰³
- 6) a forgalomban lévő pénz lábának szabályozása vagy új veretése a főpapok és bárók beleegyezésével;
- 7) a királyra háramló birtokok, illetve a megüresedő egyházi javadalmak lefoglalása és kezelése hazatértéig;
- 8) az egyik vikárius távollétében a másik ugyanolyan jogokkal rendelkezik;
- 9) a kiszabott bírságok elengedése és levelesített személyek felmentése.

Ugyanakkor a király részletesen szabályozta azokat az eseteket is, amelyekre a vikáriusok jogköre nem terjedt ki:

- 1) a hűtlenség miatt elmarasztaltak, illetve a fő- és jószágvesztésre ítélték felett nem gyakorolhatták a kegyelmezési jogkört,¹⁰⁴
- 2) a fentebbiek miatt a koronára szállt birtokok, valamint az egyházi javadalmak adományozási joga.¹⁰⁵

A fentebbi jogok összességét Szilágyi Loránd így jellemezte: „a király legfelsőbb uralkodói jogainak legnagyobb részét az őt helyettesítő vicariusokra ruházta, elannyira, hogy e helytartók okleveleiket éppúgy a király nevében ... s éppoly közvetlen formulákkal ... adták ki mintha a király állandóan saját személyében jelen lett volna.”¹⁰⁶ A találó megállapítást akár elfogadhatnánk, ám egy, a kérdés alapjait jelentő ok miatt magam mégsem teszem. Gondoljunk csak arra, hogy a királyi különös jelenlét, továbbá a nádor és az országbíró (azaz a királyi jelenlét) bíróságán is az okleveleket a király, a nádor avagy az országbíró

¹⁰² Zsigmond más országaiban állított vikáriusaira, illetve a Német-római Birodalom korábbi uralkodói idején létezett gyakorlatra, valamint a kinevezőlevél részletes összevetését a birodalmi példákkal lásd Kondor M.: Absente rege 130–135.

¹⁰³ A vonatkozó szakirodalmi munkák Zsigmond kinevezőlevelének e megszorításként értelmezhető kitételére nem szoktak figyelmet fordítani, holott két szempontból is igen fontos jogelvet fogalmaz meg: 1) a királyi tulajdonban lévő települések felett kizárólagosan a király rendelkezik és 2) felettük csak külön királyi engedéllyel rendelkezhet bárki.

¹⁰⁴ Ezzel szemben R. Kiss István kegyelmi jognak tekintette a bírságok megfizetése alól, illetve a levelesített személyek számára adott felmentést (R. Kiss I.: Helytartótanács 116–117.).

¹⁰⁵ Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 27–28., 209–213.; ZsO IV. 1534. sz.; Szilágyi L.: Unió 178.; Kondor M.: Absente rege 123., vö. R. Kiss I.: Helytartótanács 112.

¹⁰⁶ Szilágyi L.: Unió 178.

nevében adták ki ítélmestereik, ám mégsem állíthatjuk azt, hogy ők gyakorolták volna, illetve rájuk ruházták volna a teljes bírói hatalmat. Másrészt érdemes azt is megvizsgálnunk, hogy a vikáriusok a király által biztosított jogaikkal mennyire és milyen mértékben éltek.¹⁰⁷ A kérdés eldöntése érdekében átnéztem a vonatkozó időszak okleveleit. A kutatásom eredményeiről¹⁰⁸ röviden a következőket mondhatom: az igazságszolgáltatás (1) a korábbi időszakhoz képest nem mutat eltérést, ugyanúgy működtek a királyi bíróságok (természetesen a személyes jelenlét kivételével), mint addig.¹⁰⁹ A királyi jövedelmeket (2) is szedték, illetve elszámoltak velük.¹¹⁰ Ugyanakkor tisztségek, méltóságok adományozásáról (3) nincsen tudomásunk, sőt éppen ellenkezőleg: az országbírói hivatalt elnyerő Perényi Péternek Konstanzban kelt a kinevezőlevele.¹¹¹ A királyi városok adójának (4) beszédére és felhasználására vannak adataink,¹¹² mint ahogy arra is, hogy a királyi birtokban lévő településekre külön adókat (5) vetettek volna ki.¹¹³ (Az országra szintén.¹¹⁴) A pénzlábbal, pénzveréssel kapcsolatban (6) szintén ismertek rendelkezések.¹¹⁵ A különböző birtokok háramlására, illetve egyházi birtokok lefoglalására a méltóság üresedése (7) okán szintén vannak példáink.¹¹⁶ Végül a vikáriusok önálló tevékenységére, azaz az egyik vikárius külföldi tartózkodása alatt a másik teljes jogú működésére (8) szintén bőségesen rendelkezésünkre állnak okleveles adatok.

A vikáriusok oklevelei egy-két kivételtől eltekintve mindig a király neve és nagypecsétje alatt keltek, továbbá a nagypecsét 1414-ig Szászi János alkancellárnál, majd 1414 január és 1416 január között Kanizsai János érsek-vikárius (és az alkancellár) rendelkezésében, végül Kanizsai távozásától kezdve a király hazatéréséig ismét csak Szászi használatában volt.¹¹⁷ Habár nem túl gyakran találni rajtuk kancelláriai jegyzetet,¹¹⁸ amelyekből kiderül,¹¹⁹ hogy a vikárius(ok) állnak az oklevél kibocsátása mögött (de ezek mindegyikét Magyarországon bocsátották ki).

¹⁰⁷ A királyi vikáriusok címhasználatával külön nem kívánok foglalkozni, azt részletesen elemezte Kondor M.: Absente rege 124–125.

¹⁰⁸ Részletesen lásd korábban megjelent tanulmányomban (C. Tóth N.: Király helyettesítése).

¹⁰⁹ C. Tóth N.: Hiteleshely és különös jelenlét 417–418.; Kondor M.: Királyi kúria bíróságai 410–415.; általános perhalasztásra lásd ZsO VI. 727. sz.; bírság elengedtetésre lásd ZsO V. 1759. sz.

¹¹⁰ Vö. ZsO V. 2332. sz., VI. 47., 1178., 1238., 1341. sz.

¹¹¹ ZsO V. 332. sz., vö. még Kondor M.: Absente rege 127–128.

¹¹² ZsO V. 511., 2229. sz., VI. 653., 819., 1011. sz.

¹¹³ ZsO VI. 519. sz.

¹¹⁴ ZsO V. 2255. sz. — Ugyanakkor arra nincsen adatunk, hogy az egyházi „középrétegtől” 1414–1418 között beszédtek volna az 1397. évi törvényben meghatározott adót, amely a pozsonyi káptalan esetében évi 200 forintot jelentett (vö. C. Tóth N.–Lakatos B.–Mikó G.: Pozsonyi viszály 190.).

¹¹⁵ Vö. DRH 1301–1457. 402–404.

¹¹⁶ Lásd C. Tóth N.: Győri püspökség; illetve 1417-ben Zoelus de Nassis (Zubor) fejéri ispán halála után Garai Miklós vette át a megye vezetését (vö. ZsO VI. 716. sz.).

¹¹⁷ C. Tóth N.: Hiteleshely és különös jelenlét 416.; Uő: Király helyettesítése 297–302.; Kondor M.: Királyi kúria bíróságai 432–435.

¹¹⁸ Vö. Kondor M.: Királyi kúria bíróságai 417–418.

¹¹⁹ Szilágyi L.: Unió 179. 13. jegyzet.

Zsigmond király országból történt távozása, 1412 decembere után a nevében kettős függőpecsét alatt kibocsátott privilégiumokon vagy az *ad lit(t)eratorium mandatum domini regis*¹²⁰ vagy az *ad lit(t)eratoriam commissionem regie maiestatis*¹²¹ kancelláriai jegyzetet és a Borbála királyné egyetértésével és helyeslő akaratával, valamint a főpapok és bárók tanácsával és egyöntetű rendeletével (*de consensu et beneplacita voluntate serenissime principis domine Barbare regine, conthoralis nostre carissime, prelatorum etiam et baronum nostrorum consilio prematuro ac uniformi decreto eorundem*)¹²² formulát találjuk. Ezen privilégiumoknál, mint ahogyan a kancelláriai jegyzet is állítja, a király saját parancsára történt az írásbafoglalás, így annak tartalmáért is a király viselte a felelősséget.

A másik típusú kancelláriai jegyzeteknél, amelyeket a nem privilegialis formában — az egyszerű nagypecsét alatt — kiállított okleveleken találunk, már nem olyan egyszerű a helyzet. Legkorábban a *deliberatio baronum* formula szerepel, ami mindössze két oklevélen található meg.¹²³ Ezt rövid időre — összesen két oklevélen szerepel — az *ad commissionem prelatorum et baronum* jegyzet váltotta fel 1415 augusztusában.¹²⁴ Ettől kezdve viszont csak az *ad commissionem baronum* jegyzet mutatható ki 1417 nyaráig.¹²⁵ Ekkor azonban valamilyen, egyelőre számunkra ismeretlen esemény következett be, aminek következményeként a mondott időponttól kezdve — a privilégiumokat leszámítva — egyetlen olyan, Magyarországon Zsigmond nevében kibocsátott oklevelet sem ismerünk a hazatéréséig, amelyen fentebbiek közül bármelyik kancelláriai jegyzet szerepelne.¹²⁶

Meglepő módon 1417 nyaratól nemcsak a főpapok és bárók parancsára utaló kancelláriai jegyzetek, hanem a vikáriusok, illetve más személyek relációi szintén hiányoznak az oklevelekről.¹²⁷ Mi következik mindebből, mi történhetett 1417 nyara után? Feltételezen két lehetőséget vethetünk fel: az egyik, hogy a vikáriusok saját nevükben adták ki az okleveleiket, ezért nincsen olyan királyi oklevél, amelyen szerepelne valamilyen kancelláriai jegyzet. Ennek ellentmond, hogy a vikáriusok saját nevükben alig-alig bocsátottak ki oklevelet, ráadásul azok is ezen időpont előtt keltek. Kanizsai Jánostól mindösszesen öt ilyen ismerünk: 1414. június 10-én Visegrádról adott parancsot Ilsvai

¹²⁰ 1413. máj. 24. (ZsO IV. 632. sz.), 1415. máj. 19. (Uo. V. 647. sz.), nov. 26. (Uo. 1274. sz.), 1416. júl. 11. (Uo. 2099–2100. sz.), 1417. máj. 13. (Uo. VI. 435. sz.), máj. 29. (Uo. 480. sz.), aug. 17. (Uo. 812. sz.), dec. 19. (Uo. 1261. sz.).

¹²¹ 1417. aug. 17. (ZsO VI. 814. sz.), 1418. jan. 21. (Uo. 1399. sz.), jan. 28. (Uo. 1429–1430. sz.), febr. 24. (Uo. 1554–1558. sz.), márc. 12. (Uo. 1625–1626. sz.), ápr. 23. (Uo. 1802. sz.), máj. 9. (Uo. 1890. sz.).

¹²² Például: DL 10338.

¹²³ 1414. febr. 26. (ZsO IV. 1726. sz.), jún. 29. (Uo. 2189. sz.).

¹²⁴ 1415. aug. 10. (ZsO V. 928. sz.), aug. 15. (Uo. 942. sz.).

¹²⁵ 1415. nov. 23. (ZsO IV. 2731. sz., 1414-es kelettel; Uo. V. 1261. sz.), 1416. júl. 29. (Uo. 2158. sz.), 1417. febr. 25. (Uo. VI. 166. sz.), jún. 10. (Uo. 555. sz.), jún. 11. (Uo. 561. sz.), júl. 15. (Uo. 684. sz.), júl. 22. (Uo. 716–717., 719. sz.), júl. 23. (Uo. 723. sz.).

¹²⁶ A kétféle kancelláriai jegyzet mögött álló személyek lehetséges körére lásd C. Tóth N.: Király helyettesítése 293–304. (táblázatok).

¹²⁷ Az utolsó, Garai Miklós nádor relációjára kelt, de vikáriusságát nem említő oklevelet 1417. szept. 13-ról ismerem (Zala vm. II. 409.).

Györgynek oklevelei bemutatására.¹²⁸ Még azon hónap végén Esztergomból küldött általános parancsot a nagyszombati polgárok érdekében.¹²⁹ 1415. augusztus 16-án Székesfehérvárról írt levelet egy osztrák bárónak Vereskői Volfurt ellenében zajló ügyében.¹³⁰ Rá két hétre, szeptember 3-án Esztergomban,¹³¹ illetve november 17-én¹³² kibocsátott parancsleveleiben pedig a konstanzi zsinat határozatának végrehajtására adott utasítást. 1416-ból és 1417 nagy részéből, lévén Konstanzban, érthető ezek hiánya, de 1417 novemberi¹³³ hazatérésétől 1418 május végi¹³⁴ haláláig egyetlen ilyen jellegű oklevele sem ismert. Nem jobb a helyzet akkor sem, ha Garai Miklós nádor királyi vikáriusként kibocsátott okleveleit vesszük számba. A számolásunk csupán egyetlen oklevélre jut: Garai 1414. november 16-án Siklós várból írt levelet Zsigmond királynak, amelyben értesítette, hogy parancsára a Pekriek ügyében elvégezte a tanúvallatást, s közli annak eredményét.¹³⁵ A levelet azonban aligha a nádor küldte személyesen, hiszen Garai november 8-án Aachenben,¹³⁶ míg 19-én Kölnben tartózkodott.¹³⁷ Tehát mindezek alapján kijelenthető, hogy a vikáriusokat hiába keressük az 1417 utáni oklevelek kibocsátói mögött. A másik lehetőség, hogy 1417 nyarától Borbála királyné — akiről eddig még nem esett szó — vállalt tevékeny részt az országos ügyek intézésében.

Borbála királynét az oklevelek értelemszerűen nem nevezték vikáriusnak, de ez még nem zárja ki, hogy ne vett volna részt a kormányzatban. A kérdés valójában az, hogy kimutatható-e tevékenysége, illetve ha igen, mekkora szerepet vállalt Zsigmond vizsgált távolléte alatt az ország irányításában. A királyné ekkori kormányzati munkában való részvételéről meglehetősen megoszlanak a vélemények: vannak szerzők (Szilágyi Loránd és Mályusz Elemér), akik nem foglalkoztak a problémával. Ugyanakkor vannak olyanok is, akik szerint részleges szerepe volt a király feleségének: Bónis György szerint a királyné 1414 január elejéig,¹³⁸ Szentpétery Imre pedig úgy vélte, hogy távolléte alatt végig Borbála helyettesítette a királyt.¹³⁹ Hasonló véleményekkel találkozunk a nemrégiben megjelent munkákban is: Jörg Hoensch, Amilie Fössel és Daniela Dvořáková egyaránt arra a megállapításra jutott, hogy Borbála már 1412-től a kormányzat élén állt és az 1414 elején

¹²⁸ ZsO IV. 2098. sz.

¹²⁹ ZsO IV. 2201. sz.

¹³⁰ ZsO V. 945. sz.

¹³¹ ZsO V. 1006. sz.

¹³² ZsO V. 1245. sz.

¹³³ 1417. nov. 22-én már itthon volt (ZsO VI. 1144. sz.).

¹³⁴ 1418. máj. 30-án hunyt el (ZsO VI. 1968. sz.).

¹³⁵ ZsO IV. 2700. sz. (DL 100395., az oklevél pecsételési záradéka — habár pecsételés nyoma nem látszik — „presentes litteras pendentis sigillo nostro fecimus consignari”). — Ugyanezen a napon Visegrádon is kelt perhalasztólevél a nádor nevében (DL 92455.), amelyen kisméretű pecsét nyoma látható.

¹³⁶ Engel P.: Archontológia I. 492.

¹³⁷ ZsO IV. 2712. sz., reláció.

¹³⁸ Bónis Gy.: Jogtudó értelmiség 144.

¹³⁹ Szentpétery I.: Oklevéltan 208.

kinevezett Kanizsai János és Garai Miklós csak segítette munkáját.¹⁴⁰ Pálosfalvi Tamás, nem részletezve bővebben elgondolását, arról írt, hogy a királyné „férje távollétében részt vett az ország kormányzásában.”¹⁴¹ Mivel a kérdésben másképpen, mint az oklevelek vizsgálata nélkül, dönteni nem lehetett, így áttekintettem, hogy Borbálának milyen intézkedései ismereteseek 1412 novembere és 1419 februárja között.

A királyné által kibocsátott oklevelek tartalmuk alapján két csoportba — és három témakörbe — oszthatóak: az elsőbe Borbálának a királynéi jogok és birtokok ügyében tett rendelkezései¹⁴² (a továbbiakban, mivel ezen esetekben természetes volt, ha ő intézkedett, nem vizsgáltam). A másik csoportba tartozó oklevelek két témakört öleltek fel. A legtöbb oklevele a királynénak bírósági vagy valamelyik bíróságra tartozó ügyben kelt: találunk köztük perhalasztást,¹⁴³ vizsgálat és idézés elrendelését,¹⁴⁴ valamilyen ügyben történő intézkedésre felszólítást,¹⁴⁵ illetve bevallást a királyné előtt.¹⁴⁶ A maradék, kisebb számú csoportot a királyné kormányzati szerepét leginkább megvilágító (birtokjogi,¹⁴⁷ kegyelmezési,¹⁴⁸ ország védelmével kapcsolatos,¹⁴⁹ kereskedelmi,¹⁵⁰ polgárok közötti¹⁵¹ és velük kapcsolatos¹⁵² ügyekben) kiadott oklevelek alkották.¹⁵³ Ha a Borbála által a fenti tárgykörökben kibocsátott okleveleket évenkénti bontásban nézzük — az időmetszetek határpontjai a vikáriusok kinevezése, Borbála elutazása és visszatérése, valamint Zsigmond király hazatérése —, akkor a következőket állíthatom: 1412. november–1413. december között 24 bírósági és 9 országos, 1414. január–szeptember között 8 bírósági és 5 országos, 1415. november–1417. november között 8 bírósági és 3 országos, végül 1418. május vége–1419 január között összesen 1 bírósági ügyben bocsátott ki oklevelet.

A számsorokra nézve minden különösebb indoklás nélkül elmondható, hogy Borbála királyné kormányzati szerepében (azaz okleveles formában is testet öltött tevékenységében) az első törés 1414 elején, a vikáriusok kinevezése után mutatható ki, amikor a királyhelyettesek hivatalba lépésük után átvették az ország ügyeinek intézését. Mivel Borbála 1414 szeptemberében távozott az országból, így hazatéréséig, 1415 novemberéig

¹⁴⁰ Hoensch, J. K.: Kaiser Sigismund 495–496.; Fölsel, A.: Barbara von Cilli 104.; Dvořáková, D.: The Economic Background 113–114., vö. még Uő: Barbora Celjska 105–109.

¹⁴¹ Pálosfalvi T.: Borbála 296.

¹⁴² ZsO III. 2998–2999. sz., IV. 28., 127., 1590., 1617., 2030. sz., V. 100., 835., 1312., 2381., 2387. sz., VI. 48., 105., 549., 709., 807., 1936., 2476. sz., VII. 44. sz.

¹⁴³ ZsO III. 2951. sz., IV. 487., 1297., 1896., 2102. sz.

¹⁴⁴ ZsO IV. 77., 373., 489., 682., 722., 1150., 1317-8., 1341., 1354., 1368., 1857., 2230., 2463. sz., V. 2293. sz., VI. 320. sz.

¹⁴⁵ ZsO IV. 396., 531., 721., 773., 1103., 1376., 1417–1418., 1445., 1462., 1897., 2415. sz., V. 1275., 2277., 2284., 2324., 2461., VI. 444., 2365. sz.

¹⁴⁶ ZsO IV. 1910. sz.

¹⁴⁷ Borsa I.: Szenyér 68/106. sz., ZsO IV. 859., 1954. sz.

¹⁴⁸ Zichy VI. 222–224.

¹⁴⁹ ZsO IV. 653. sz., Házi I/2. 67., ZsO IV. 1652. sz.

¹⁵⁰ UGDS III. 573., Fejér X/5. 522., Házi I/2. 116.

¹⁵¹ ZsO IV. 1198., 1400. sz.

¹⁵² ZsO IV. 2159., 2462., 2860. sz., Házi I/2. 99., 122.

¹⁵³ Ezek részletes elemzését lásd C. Tóth N.: Király helyettesítése 306–308.

értelemszerűen nem marad(hatot)t fenn tőle ilyen típusú oklevél. Mindezek után azt várnánk, hogy Borbála királyné kormányzati szerepvállalása növekszik azután, hogy a vikáriusok elhagyták az országot — összhangban azzal, amikor még nem voltak kinevezett királyhelyettesek (1412. november–1413. december). Csak emlékeztetőül, Garai Miklós 1414 szeptemberétől 1417 májusáig, Kanizsai János pedig 1416 januárjától 1417 novemberéig tartózkodott külföldön, azaz 1416 januárjától 1417 májusáig egyik *kinevezett* vikárius sem volt itthon. Ezzel szemben ebben az időszakban Borbála királyné szerepvállalása nemcsak, hogy nem növekedett, de egyenesen csökkent. (Habár e mutató használata akár tévútra is vihetne bennünket, de érdemes itt felsorolnunk a saját, azaz királynéi jogkörében kiadott okleveleinek eloszlását is annak érdekében, hogy lássuk, nem az oly sokszor emlegetett forráspusztulásról van szó. Tehát a fenti időszakokat alapul véve a következő számsort kapjuk: 4,¹⁵⁴ 4,¹⁵⁵ 9¹⁵⁶ és 3¹⁵⁷. Látható, hogy pontosan abban az időszakban magas a saját ügyben kiadott okleveleinek száma, amikor a többi oklevélkiadványának száma lecsökkent.) Mindezek után tehát felmerül a kérdés: ha a vikáriusok távolléte alatt nem a királyné vitte az ügyeket (avagy kormányzott) az országban, akkor ki vagy kik irányították a királyságot?

A helyzet megoldásának kulcsa egy 1416. szeptember 9-i oklevél kancelláriai jegyzetében rejtőzik: e napon az uralkodó nevében a nagypecsét alatt Budán kiadott oklevéllel megparancsolták Pelsőci Bebek János tárnokmesternek, illetve helyettesének, hogy a bárók határozata értelmében (*ex deliberatione baronum nostrorum*) halassza el azt a pert, amelyet Kanizsai János esztergomi érsek indított a pozsonyi polgárok ellen két klerikus meggyilkolása ügyében.¹⁵⁸ Az oklevél szövege, illetve a nagypecsét alatt a következő kancelláriai jegyzet áll: „Relatio Pauli Bisseni alias bani ac vicarii regie maiestatis.”¹⁵⁹ Forrásunk alapján tehát elmondható, hogy a királyhelyettesek külföldre távozása után helyüket a volt szlavón bán (1402–1406), Özdögei (Tornai) Besenyő Pál tornai ispán (1409–1432)¹⁶⁰ vette át, aki a vikáriusok jogkörébe tartozó ügyeket intézte minden bizonnyal a nagypecsétet őrző Szászi János királyi alkancellárral¹⁶¹ egyetemben. Az egyetlen vikáriusi címét bizonyító oklevelén túl az ország irányításában betöltött szerepét igazolja az is, hogy többször bírótársként tűnik fel a vikáriusok (ítélőmesterei) és társaik mellett,¹⁶² illetve a győri püspöki szék üresedése és birtokainak lefoglalása körüli történetekben maradtak konkrét adatok.¹⁶³ A királyhelyettesi szerepét ugyanakkor egy másik forrás segítségével is alá tudjuk támasztani. Zsigmond király 1417. május 29-én Konstanzban Besenyő Pál és Berencsi Besenyő István korábbi királyi sáfár részére kiállított adománylevelében a királyi kegy

¹⁵⁴ ZsO III. 2998–2999. sz., IV. 28., 127. sz.

¹⁵⁵ ZsO IV. 1590., 1617., 2030. sz., V. 100. sz.

¹⁵⁶ ZsO V. 1312., 2381., 2387. sz., VI. 48., 105., 549., 709., 786., 807. sz.

¹⁵⁷ ZsO VI. 1936., 2476. sz., VII. 44. sz.

¹⁵⁸ Az esetre lásd Csukovits E.: Püspöki templom ostroma.

¹⁵⁹ ZsO V. 2283. sz. (DL 43341.)

¹⁶⁰ Engel P.: Archontológia II. 35.

¹⁶¹ C. Tóth N.: Hiteleshely és különös jelenlét 416.

¹⁶² 1415. febr. 21. (ZsO V. 271. sz.), 1416. júl. 26. (Uo. 2144. sz.), 1417. jún. 13. (ZsO VI. 571. sz.).

¹⁶³ C. Tóth N.: Győri püspökség 55–60.

indoklásának Pálra vonatkozó része a következőképpen hangzik: mikor az egyetemes egyház egységének és a római birodalom állapotának helyreállítása érdekében külföldre távozott, kérésére Pál bán az ország védelmére és az ügyek intézése végett Magyarországon maradt (*annotato Paulo bano ... pro ipsius regni nostri Hungarie tuitione et defensione et aliis nostris agendis per ipsum iuxta nostre maiestatis nutum expeditis in eodem regno nostro Hungarie remanente*).¹⁶⁴ Vikáriussága, amelynek a kinevező oklevelét nem ismerjük, valamikor Garai Miklós nádor hazaérkezése, 1417. májusa után szűnhetett meg. Mindezt indirekt módon támasztja alá az uralkodó 1417. december 22-i, Konstanzból vikáriusaihoz írott levele, amelyben csak Kanizsai és Garai neve szerepel a címzettek között.¹⁶⁵ Ezzel gyakorlatilag véget ért a vikáriusok működése, jöllehet a király csak 1419 februárjában tért haza.¹⁶⁶

Az eddig leírtak fényében úgy látom, hogy a vikáriusok tevékenységére alapvetően nem volt szükség Magyarországon. Ellentétben ugyanis a Német-római Birodalommal, ahol a vikáriusok kinevezése a birodalom működése, elsősorban az igazságszolgáltatás okán nélkülözhetetlen volt, ráadásul ekkor már kiforrott gyakorlatra tekintett vissza,¹⁶⁷ a Magyar Királyság berendezkedése nem igényelte azt. (Jól jelzi ezt, hogy Kanizsai János és Garai Miklós által saját nevükben kiadott oklevelek intitulációjában csak elvétele — őt, illetve egy esetben — tüntették fel vikáriusi tisztségüket, míg Özdögei Besenyő Páltól egyetlen oklevél sem maradt fenn a vonatkozó időszakból.) A vikáriusokra rótt fő feladat ellátását, azaz az igazságszolgáltatást nem akadályozta a király távolléte: a királyi bíróságok, a királyi jelenlét (*presentia regia*) és a királyi különös jelenlét (*specialis presentia regia*) működéséhez nem volt szükség a király személyes jelenlétére, mivel az előbbin évszázadok óta az országbíró (*iudex curie regie*), míg az utóbbin közel egy évtizede már Jakab ítélmester és a mindenkori kancellár/alkancellár látta el a bíraskodás feladatát.¹⁶⁸ Az egyetlen, még a király személyéhez kötődő, illetve személyét igénylő bíróság, a királyi személyes jelenlét bírósága (*personalis presentia regia*) a király külföldi tartózkodása idején — természetesen — nem működött. Az ott, korábban elindult, illetve az oda áterelt pereket egyaránt elhalasztották a király hazatérése utáni időpontra.¹⁶⁹

Noha Zsigmond király az országtól való távolléte idejére 1414. január 6-i oklevelével csak Kanizsai János esztergomi érseket és Garai Miklós nádort bízta meg mint vikáriusokat helyettesítésével, kettejük más-más időpontban történt csatlakozása az uralkodóhoz felborította az utókor számára egyszerűnek látszó helyettesítést. Egyrészt a korábbi időszakban, azaz 1412 decemberétől a kinevezésekig Borbála királyné is tevőlegesen részt vett az ország kormányzásában. Másrészt a vikáriusok külföldi időzése alatt nem a királynét, hanem Özdögei Besenyő Pált jelölte ki a király vikáriusának (lásd a 15. táblázatot).

¹⁶⁴ ZsO VI. 481. sz. (DL 58931.)

¹⁶⁵ ZsO VI. 1272. sz.

¹⁶⁶ C. Tóth N.: Király helyettesítése 311–312.

¹⁶⁷ Vö. Heckmann, M-L.: Stellvertreter 329–650.; Kondor M.: Absente rege.

¹⁶⁸ C. Tóth N.: Hiteleshely és különös jelenlét 416., 420–421.

¹⁶⁹ Kondor M.: Királyi kúria bíróságai 408.

15. sz. táblázat. A király helyettesei 1412–1419 között

a király helyettesének neve	a helyetteségének időszaka
Borbála királyné	1412. november – 1414. szeptember ¹⁷⁰
Kanizsai János esztergomi érsek (vikáriusi címmel)	1414. január ¹⁷¹ – 1416. január ¹⁷² 1417. november ¹⁷³ – 1418. május 30. ¹⁷⁴
Garai Miklós nádor (vikáriusi címmel)	1414. január ¹⁷⁵ – szeptember ¹⁷⁶ 1417. június ¹⁷⁷ – 1419. február ¹⁷⁸
Özdögei Besenyő Pál vikárius	1416. január – 1417. május ¹⁷⁹

A vikáriusok működése, amennyire utólagosan megítélhető, sikeres volt. Egyúttal azonban az is kijelenthető: az idő előrehaladtával egyértelművé vált az uralkodó, illetve a királyhelyettesek számára is, hogy a birodalmi mintára megszervezett helyettesítésre Magyarországon nincsen szükség, sőt, teljesen idegen a magyar viszonyoktól. Mindezt jól mutatja, hogy — amint arra fentebb már utaltam — nincsen önálló vikáriusi oklevélkiadás, intézkedéseiket sohasem saját tisztségükből adódóan közlik a címzettekkel, függő viszonyuk pedig éppen ettől szembetűnő: okleveleiket a király nevében és nagypecséje alatt adták ki.¹⁸⁰ Röviden tehát személyükben nem rendelkeztek önálló jogkörökkel és hatalommal: ez az, ami megkülönbözteti őket egyrészt a birodalmi vikáriusi, másrészt a későbbi, Jagelló-kori királyi helytartói tisztség viselőitől.

Zsigmond uralma alatt a negyedik, egyben az utolsó helyettesítésre 1430 augusztusa és 1434 szeptembere között került sor.¹⁸¹ A király elutazásának célja ezúttal egyrészt római királyi és császári koronázásának lebonyolítása, másrészt a bázeli zsinaton való megjelenése, valamint ezzel összefüggésben a huszita kérdés rendezése volt.¹⁸² Jóllehet a király nem tervezte az országtól való távollétét olyan hosszú időre, mint az történt, mégis már az elindulásakor több vikáriust nevezett ki. Ennek egyik legfőbb eltérése az előző időszaktól az volt, hogy egyszerre legalább hatan viselték a vikáriusi tisztséget. Zsigmond valószínűleg azért így állította össze a „tanácsot”, mert számított rá, hogy közülük egyesek időközben

¹⁷⁰ Elutazása Zsigmond után (Itineraria 1382–1438. 172., szept. 17-én a Győr megyei Öttevénynél járt).

¹⁷¹ Kinevezése.

¹⁷² Kondor M.: Királyi kúria bíróságai 433–435.

¹⁷³ 1417. aug. 29-én még Konstanzban volt (ZsO VI. 852. sz.), nov. 22-én (Uo. 1144. sz.) már itthon van.

¹⁷⁴ A halála napja (ZsO VI. 1968. sz.). — A mondott időszakban már valószínűleg csak névlegesen!

¹⁷⁵ Kinevezése.

¹⁷⁶ 1414. szeptemberében Borbála királynét Zsigmondhoz kíséri (Szilágyi L.: Unió 177.).

¹⁷⁷ 1417. jún. 15. Buda, mint relator (ZsO VI. 583. sz.).

¹⁷⁸ Zsigmond hazatérése (Itineraria 1382–1438. 103.).

¹⁷⁹ Kinevezőlevele nem ismert, vö. a fentebb leírtakkal, illetve a következő oklevelekkel: 1416. szept. 9. (ZsO V. 2283. sz.), 1417. máj. 29. (Uo. VI. 481. sz.) és 1417. dec. 22. (Uo. 1272. sz.).

¹⁸⁰ A kérdéskörre lásd korábban Nagy G.: Náadorispáni ajándéklevelekről 8–10. (a tanulmányra Szőcs Tibor hívta fel a figyelmemet, amelyet ezúton is köszönök neki).

¹⁸¹ Itinerarium 1382–1438. 125–129. — A pontos időpontok megállapítása még várat magára, az első adatot királyi oklevélből arra, hogy Zsigmond helyetteseket nevezett ki, éppen egy évvel későbből, 1431. aug. 25-ről ismerem: „temporibus proxime preteritis in persona eorundem conquerentium prelati et baronibus regni nostri, vicariis scilicet nostris generalibus in presenti absentia nostra constitutis et deputatis” (DL 100485., parancslevél a vasvári káptalannak).

¹⁸² Az okokra lásd Tóth-Szabó P.: Husziták 102–104.

csatlakoznak hozzá, illetve gondolt arra az eshetőségre is, hogy bizonyos tagok életkoruk miatt esetleg időközben elhaláloznak (amint az egyébként Garai nádor és Berzevici tárnokmester esetében be is következett). Az uralkodó tehát külföldre távozása előtt ismét helyetteseket, illetve helynököket (*vicarios generales per nos in pretacto regno nostro Hungarie constitutos*)¹⁸³ nevezett ki,¹⁸⁴ még pedig Pálóci György esztergomi érseket, Rozgonyi Péter egri püspököt, Garai Miklós nádort, Pálóci Mátyus országbíró, Rozgonyi János főkincstartót és Berzevici Péter tárnokmestert.¹⁸⁵ A névsor az évek alatt a fenti okok miatt többször is változott, így 1433-ban, amikor a nádor és a tárnokmester is meghalt.¹⁸⁶ A különböző szerzők által összeállított névsorokhoz hozzáadhatunk még egy nevet, Özdögei (Tornai) Besenyő Pálét, aki 1432-ben szerepel a vikáriusok között.¹⁸⁷ Jóllehet a helynökök kinevező oklevele egyelőre nem ismert, de az uralkodó Sienából Abaúj megyének címzett — az előbb idézett — parancslevele alapján hatáskörüket könnyedén rekonstruálhatjuk. E szerint Zsigmond király itáliai tartózkodása idejére felhatalmazta az előbb felsorolt helyetteseit, hogy 1) minden ügyben intézkedjenek, kivéve a királyi tisztségek és hivatalok adományozását és elvételét, valamint azokban bárminemű változtatás eszközölését; mindemellett meghagyta nekik, hogy 2) a pénzverésre, 3) az igazságszolgáltatásra és 4) az országhatárainak védelmére gondjuk legyen (*vices nostras et omnem nostram presentatem fidelibus nostris ... [itt következnek a nevek, megjegyzés tőlem: C. T. N.] in omnibus et per omnia, hoc tamen excepto specificato, quod nec honores et officiatus regales conferre, nec abhabentibus auferre, nec etiam in eisdem aliquem mutationem facere possint, dedisse et commisisse et eisdem prelatibus et baronibus tam occasione cussionum monete, tam iudicii per eos faciendi, quam etiam occasione custodie et conservationis confiniorum regni nostri*¹⁸⁸ *fieri debende, omnem dispositionem nos fecisse*), mindezen feladatokból adódó költségeik fedezésére pedig megengedte nekik a királyi jövedelmek felhasználását (*ex hacque causa, ut tam sibimet, quam pro dispositione confiniorum regni nostri dispositionem ipsam defectum aliquem non habeat, omnes et singulos nostros regales proventus, tam hos videlicet de quibus*

¹⁸³ Vö. Eperjes 227. sz.

¹⁸⁴ Engel P.: Szent István birodalma 183. — Más listát állított össze Szilágyi L.: Unió 177. (Garai Miklós nádor, Pálóci Mátyus országbíró, Berzevici Péter tárnokmester, Rozgonyi János főkincstartó, Pálóci György esztergomi érsek, Molnári Kelemen győri és Rozgonyi Péter egri püspök), Gábor Gy.: A kormányzói méltóság 34–35. (nádor, esztergomi érsek, Rozgonyi Péter győri[!] püspök, Pálóci Mátyus országbíró, Rozgonyi János kincstartó, illetve Borbála királyné) és Bónis Gy.: Jogtudó értelmiség 143. (ugyanazok mint Szilágyinál). — Az oklevelet említi Engel Pál Özdögei Besenyő Pál tisztségviselési adatainál (Engel P.: Archontológia II. 35.). — Mindazonáltal Borbála királyné szerepét érdemesnek látszana tisztázni, mivel tevékeny részt vállalt a husziták elleni védelem megszervezéséből (Tóth-Szabó P.: Husziták 108., 113., vö. Dvořáková, D.: The Economic Background 122–123.).

¹⁸⁵ Ugyanezt a névsort találjuk Zsigmond király 1433. nov. 24-i (Bártfa 260. sz.) és dec. 8-i (Eperjes 227. sz.) Bázelen kelt parancsleveleiben.

¹⁸⁶ Engel P.: Archontológia II. 81., 34.

¹⁸⁷ 1432. szept. 13. Siena. Zsigmond levele Abaúj megyéhez, ebben a vikáriusok névsora a következő: Pálóci György esztergomi érsek, Rozgonyi Péter egri püspök, Garai Miklós nádor, Pálóci Mátyus országbíró, Berzevici Péter tárnokmester, Rozgonyi János kincstartó és Besenyő Pál volt szlavón bán (DF 271339.).

¹⁸⁸ DF 271339. — A szövegben ez után kihúzva: „dispositionem ipsam defectum aliquem non habeat, omnes et singulos nostros regales proventus”.

huiusmodi dispositionem nosmet faciebamus, quam etiam hos, qui pro mensa nostra et conservatione status curie nostre reservabantur, plene et sine diminitione tradidimus et assignavimus).¹⁸⁹ A jelenlegi — mivel e négy év történéseit eddig senki sem dolgozta fel részletesen — meglehetősen hiányos ismereteink ellenére egy dolgot biztosan kijelenthetünk: a Zsigmond által kinevezett vikáriusok birtokot vagy egyházi javadalmat a négy év alatt egyetlenegyszer sem adományoztak és királyi tisztségviselőket sem neveztek ki vagy tettek le. Ők is, akár mint korábbi társaik, okleveleik döntő többségét¹⁹⁰ a király nevében a nagypecsét alatt adták ki, a vikáriusságukra pedig a kancelláriai jegyzetek utaltak.¹⁹¹ Az 1430–1434 közötti időszak tekintetében tehát annyit állíthatok, hogy bár Zsigmond királynak ez esetben is a birodalmi minta lebegett a szeme előtt,¹⁹² de a birodalmi vikáriusokkal ellentétben a magyarországi berendezkedés sajátosságai miatt a helyettesek feledata alapvetően a mindennapi ügyek vitele volt.¹⁹³

Zsigmond király halála után vejét, Albert osztrák herceget választották, majd koronázták magyar királlyá. Albert a cseh trón megszerzése érdekében 1438 tavaszán elhagyta az országot és szinte napra pontosan egy év múlva tért vissza.¹⁹⁴

Albert király 1438. április 4-én¹⁹⁵ még Budán, 8-án viszont már Bécsben¹⁹⁶ tartózkodott, ahol egy rövid badeni látogatást (május 5–8.)¹⁹⁷ leszámítva május végéig (30.)¹⁹⁸ időzött. Innen Korneuburgon (jún. 1–2.),¹⁹⁹ Hollabrunnon (2.),²⁰⁰ Znaimon (3.)²⁰¹ és Budweisen (4.)²⁰² keresztül Iglauba (7–9.)²⁰³ ment. Majd néhány nap múlva bevonult Prágába (jún. 13.),²⁰⁴ itt egészen augusztus legelejéig (aug. 2.)²⁰⁵ tartózkodott, miközben június 29-én

¹⁸⁹ Uo., vö. az oklevél pénzverésre vonatkozó intézkedéseire lásd Draskóczy I.: Kamarai jövedelem 157.

¹⁹⁰ Természetesen találni olyanokat is, amelyeket a vikáriusok adtak ki saját nevük és pecsétjük alatt, erre lásd néhány példát Gábor Gy.: A kormányzói méltóság 35–36.

¹⁹¹ Szilágyi L.: Unió 179., Bónis Gy.: Jogtudó értelmiség 144., Kondor M.: Királyi kúria bíróságai 418., 423., 428.

¹⁹² Szilágyi L.: Unió 177.

¹⁹³ Szilágyi L.: Unió 185.

¹⁹⁴ Vö. Mályusz E.: Kancelláriai tevékenység 302.

¹⁹⁵ DL 88136., titkospecsét, „Commissio propria domini regis ex deliberatione prelatorum et baronum”.

¹⁹⁶ DF 239688., „Ad mandatum domini regis Erh. Dries referente”.

¹⁹⁷ Házi I/3. 163., „Commissio propria domini regis”; RI XII. n. 60., „Commissio propria domini regis m(agistro) h(ubarum) referente”.

¹⁹⁸ RI XII. n. 206., „Ad mandatum domini regis Hermannus Hecht”.

¹⁹⁹ Házi I/3. 169., „Relatio domini Benedicti prepositi Albensis”; RI XII. n. 210., „Ad mandatum domini regis Hermannus Hecht”.

²⁰⁰ DL 102079. (RI XII. n. 219.), „zu Holerbrun uff markfeld”, birodalmi pecsét, „Ad mandatum domini regis Hermannus Hecht”.

²⁰¹ RI XII. n. 221., „Commissio propria domini regis in consilio”.

²⁰² DF 239700., „Commissio propria domini regis”.

²⁰³ RI XII. n. 224., „Commissio propria domini regis facta in consilio”; DF 213012., „Commissio propria domini regis domino Gaspar Slyk cancellario referente”.

²⁰⁴ RI XII. n. 230a.

²⁰⁵ RI XII. n. 313., „Ad mandatum domini regis Hermannus Hecht”.

megtörtént a cseh királyi koronázása is.²⁰⁶ Prágából seregével a koronázását el nem ismerők ellen Tabor ostromára vonult, amelyet mintegy hónap múlva — a város alatt aug. 13. és szept. 15. között lehet kimutatni²⁰⁷ — sikerült elfoglalnia.²⁰⁸ Tabor alól ismét Prágába tért vissza, ahol szeptember 18-tól²⁰⁹ pontosan egy hónapon át időzött (okt. 18.),²¹⁰ majd egy hosszabb görlitzi (okt. 29–nov. 13.)²¹¹ tartózkodás után november 20-tól²¹² három és fél hónapra (1439. márc. 4-ig)²¹³ Boroszlóba tette át székhelyét. Innen Olmützön (márc. 16–18.)²¹⁴ keresztül április legelején érkezett vissza Magyarország nyugati kapujába, Pozsonyba (ápr. 1.).²¹⁵

Albert király egy évnyi távolléte idejére az ország kormányzását Erzsébet királynéra és szintén vikáriusokra — közülük csak Pálóci György esztergomi érsek és Hédervári Lőrinc nádor nevét ismerjük — bízta,²¹⁶ akiknek a működése 1438. április 24-től²¹⁷ 1439. március 15-ig²¹⁸ adatolható. Az oklevelek közös jellemzője, hogy a király neve és titkospecsétje — amely ekkor a váci püspök, Gatalóci Mátyás alkancellár és a személyes jelenlét vezetője kezelésében volt²¹⁹ — alatt Vácon²²⁰ vagy Budán²²¹ bocsátották ki azokat.²²² Részletesebb kutatások híján is elmondható, hogy az Albert uralkodása alatt kialakult gyakorlat minden bizonnyal egyenes folytatása volt az apósa, Zsigmond távolléte idején kimutatható kormányzási módnak. (Erzsébet királyné ugyan megpróbálkozott — például az egyháznagyok kinevezése terén — önálló politika érvényesítésével, de a király akaratán megtört a lendülete.)²²³

²⁰⁶ Mályusz E.: Albert király 128.

²⁰⁷ RI XII. n. 322.; DL 102081. (RI XII. n. 344.), „in descensu nostro campestri prope civitatem Tabor vocatam partium Bohemie”; „Relatio Stephani de Rohoncz militis”.

²⁰⁸ Huber, A.: Ausztria története II. 478–479.

²⁰⁹ RI XII. n. 345., „Ad relationem domini Hasskonis de Waldstein Iohannes Tussek”.

²¹⁰ DL 92886., „Commissio propria domini regis”.

²¹¹ RI XII. n. 422a., RI XII. n. 423., „Commissio domini regis litteratorie facta”; RI XII. n. 468., „Ad mandatum domini regis Petrus Kalde prepositus Northusiensis”.

²¹² RI XII. n. 475., „Ad mandatum domini regis Marquardus Brisacher”.

²¹³ RI XII. n. 660., „Ad mandatum domini regis Caspar Sligk cancellarius”.

²¹⁴ RI XII. n. 669., „Ad mandatum domini regis Iohannes Tussek”; RI XII. n. 671.

²¹⁵ RI XII. n. 684., „De mandato domini regis et domine regine”.

²¹⁶ Az időszak részletes elemzését lásd Mályusz E.: Kancelláriai tevékenység 312–313.; Uő: Albert király 131.

²¹⁷ DL 13179., „De commissione prelatorum et baronum vicariorum”; DL 13180., „De commissione domine regine ac prelatorum et baronum vicariorum”.

²¹⁸ DF 275264., „Commissio propria domine regine prelati et baronibus vicariis referentibus”.

²¹⁹ Mályusz E.: Rendi állam 579–580.; Uő: Kancelláriai tevékenység 309–312.; Uő: Albert király 131.

²²⁰ Például: 1438. okt. 26. (DL 31493., titkospecsét, „De commissione domine regine ac prelatorum et baronum vicariorum”).

²²¹ Például: 1439. jan. 12. (DL 13290/2., titkospecsét, „De commissione domine regine ac prelatorum et baronum vicariorum”).

²²² A pecsét, illetve annak használata körüli, Mályusz Elemér által vizionált „bonyodalmakra” — amelyekkel, mivel az eseményeknek más magyarázata is lehetséges, nem tudok egyetérteni — lásd Mályusz E.: Kancelláriai tevékenység 303–304.; Uő: Albert király 126–130.

²²³ Mályusz E.: Kancelláriai tevékenység 315–317.; Uő: Albert király 133.

2.2.4. A Hunyadiak korában

A következő alkalommal V. László király kiskorúsága idején merült fel a király helyettesítésének problémája. A kérdést tárgyaló országgyűlés 1446. június 6-án a magyar történelemben először²²⁴ kormányzót választott Hunyadi János személyében. A jelen munkának Hunyadi kormányzósága azonban nem témája, mivel — mint azt az előbb említettem — őt a rendek választották meg és a nem a király nevezte ki. Funkciója szerint sem a király helyettese volt, hanem éppen ellenkezőleg, kiskorúsága és akadályoztatása miatt a Magyar Királyság majdnem királyi jogokkal rendelkező kormányzója.²²⁵ A *gubernator* jogait részletesen szabályozták, s ami számunkra a legfontosabb, ő valóban tehetett korlátozott nagyságú birtokadományt (32 telek), illetve egyházi javadalmakat — a tanácsosok beleegyezésével a nagyobbakat is — adományozhatott.²²⁶ Ugyanígy nem vizsgálom Ludovico Gritti kormányzóságát (1531–1534) sem, mivel egészen más okok vezették arra Szapolyai (I.) János királyt, hogy kinevezze a velencei dózse Isztambulban élő törvénytelen gyermekét az ország élére (ráadásul úgy, hogy Gritti több időt töltött a Török Birodalom fővárosában, mint a Magyar Királyságban).²²⁷

Mátyás király uralkodása alatt²²⁸ Gábor Gyula szerint négy esetben neveztek ki kormányzót. Az első alkalommal a még Prágában tartózkodó választott király tudta nélkül Szilágyi Mihályt 1458. január 24-én, a királyválasztó országgyűlésen öt évre kormányzóvá tették.²²⁹ A fél évtizedre tervezett hivatalviselése végül mindössze szűk másfél hónapos lett, mivel a király hazatérése (február első fele)²³⁰ után gyorsan véget vetett nagybátyja hatalomgyakorlási vágyainak.²³¹ A további helyettesítések szerinte 1471-ben, 1474-ben és 1475-ben történtek.²³² Noha mindent, amit Mátyás király egyéniségéről tudunk, kizárja azt, hogy fontos hatalmi jogköröket adjon ki a kezéből, mégis vizsgáljuk meg egyenként a szóban forgó okleveleket.

A király 1471. május 25-i Iglauban kelt²³³ levelével arról értesítette Vas megye hatóságát, hogy az esztergomi érseket, főkancellárt, a nádort, az országbíró és a kincstartót bízta meg, hogy a török Nándorfehérvár ellen irányuló támadásának kivédésére a szükséges intézkedéseket, amíg ő személyesen meg nem érkezik, a nevében megtegyék (*in persona nostra quousque personaliter descendere possumus*). Egyúttal meghagyta nekik, hogy fejenként

²²⁴ Tringli I.: Újkor hajnala 32.

²²⁵ A kormányzóság igazságszolgáltatási működésére lásd Mályusz E.: Rendi állam 593–595.

²²⁶ 6. és 10. tc. — Gábor Gy.: A kormányzói méltóság 43–79.; kiadása: DRH 1301–1457. 357–358.

²²⁷ Minderre lásd részletesen Barta G.: Ludovicus Gritti; Szakály F.: Veszthely.

²²⁸ A kor politikatörténetének alább következő részeire lásd Kubinyi A.: Mátyás király 26., 42–45., 70–72., 75., 79.

²²⁹ Holub J.: Alkotmánytörténelem 191–193.; CJH I. 329.; DRH 1458–1490. 81–83.

²³⁰ Itineraria 1458–1490. 62.

²³¹ Gábor Gy.: A kormányzói méltóság 86–92.; Holub J.: A kormányzói méltóság; Tringli I.: Újkor hajnala 47–48.

²³² Gábor Gy.: A kormányzói méltóság 92–93.

²³³ Vö. Itineraria 1458–1490. 94.

szálljanak hadba és az ispánjuk vezetésével menjenek a vár védelmére, amire, ha nem tennének eleget felszólításának, megbízottjai ilyen értelmű felhatalmazása alapján (*auctoritate nostra presentibus ipsis in hac parte attributa mediante*) kényszeríthetik is őket.²³⁴

A következő alkalommal Mátyás király 1474. augusztus 23-i, Oppelnben kelt²³⁵ levelében értesítette Pozsony városát, hogy mivel az ország bizonyos súlyos ügyeinek elintézését Szapolyai Imrére és Bátori István országbíróra bízta, küldjék el követeiket hozzájuk, hogy megtárgyalhassák azokat és amit ők elrendelnek a nevében (*nostro nomine*), azt hajtsák végre.²³⁶ A királyi elhatározás természetesen nem ekkor született meg: Bátori István országbíró már augusztus 3-án értesítette Vetési Albert veszprémi püspököt a Budán tartandó tanácskozásról, egyúttal pedig kérte, hogy jelenjen meg azon. Az országbíró a megbízást — levelében leírtak alapján — július végén²³⁷ kaphatta, amikor találkozott a Trencsénben tartózkodó királlyal.²³⁸ (A következő másfél hónapban, mivel Vetésinek a királyi megbízásra végzett utazásait a kincstartó nem egyenlítette ki, nem nagyon akaródzott Budára mennie,²³⁹ ezért a püspököt Orbán fehérvár prépost augusztus 20-i, Szapolyai Imre pedig augusztus 21-i és szeptember 21-i levelével szólította fel a megjelenésre.)²⁴⁰ A szeptember folyamán Budán tartott országgyűlés határozatait a főpapok, bárók és a Magyar Királyság választott nemesi követei október 2-án adták ki.²⁴¹ A dekrétumban a fentiek ellenére — ugyanakkor összhangban azzal, hogy a megbízatás egy bizonyos ügyre²⁴² szólt — egy szó sem esik arról, hogy akár Bátorinak, akár Szapolyainak bármi szerepe is lett volna az országgyűlés összehívásában és lebonyolításában.

Gábor Gyula meghatározása szerint a harmadik kormányzói kinevezésre alig egy év múlva, 1475-ben került sor. Ekkor az uralkodó október 28-án, Tolnáról arról tájékoztatta Kassa városát, hogy mivel személyesen indul a török ellen,²⁴³ így bizonyos időre elhagyja az ország területét. Mivel eképpen távolléte idején az országlakosok közötti ügyekben döntést hozni nem tud (*ob hoc rebus et negociis, que in huiusmodi absentia nostra in hoc regno nostro inter incolas eiusdem interim qualitercumque emergent, attendere personaliter non poterimus*), ezért teljes felhatalmazásával (*loco nostro cum plena nostra facultate*) Szapolyai Imrét bízta meg helyettesítésével, továbbá visszatértéig minden ügyben úgy hallgassanak rá, mintha ő maga

²³⁴ DL 17221.

²³⁵ Vö. Itineraria 1458–1490. 101.

²³⁶ Teleki XI. 510–511. — A nádori cikkelyek szempontjából idézi az oklevelet Szabó D.: Nádori cikkelyek 109.

²³⁷ A király 1474. júl. 24. és 29. között adatolható Trencsénben (Itineraria 1458–1490. 101.).

²³⁸ VO 251.

²³⁹ Vö. a püspök 1474. aug. 7-i Bátori István országbíróhoz szóló válaszában leírtakkal (VO 252–253.).

²⁴⁰ VO 253–255.

²⁴¹ DRH 1458–1490. 213–218.

²⁴² Vö. Horváth R.–Neumann T.: Ecsedi Bátori István 35–36.

²⁴³ A hadjárat állomásaira lásd Itineraria 1458–1490. 103–104.

személyesen (*tamquam personam nostram propriam*) mondta volna azt és hajtsák végre mindazt, amit a nevében (*nomine nostro*) parancsol.²⁴⁴

Az idézett források alapján a Gábor Gyula által a mondott három évben a király által kijelölt megbízottakra használt helytartók / kormányzók kifejezést teljességgel mellőzhetjük. Tehetjük ezt nemcsak azért, mert egyik esetben sem szerepel az oklevelekben a „helytartó” (*locumtenens*) szó, avagy valamelyik, Gábor Gyula által szinonimának vélt változata, hanem, mivel egyébként is problémás a szóhasználat: amennyire az oklevelekből ugyanis megítélhető, mindhárom esetben valamilyen konkrét feladatra — az ország védelme, az országlakosok peres ügyei — kaptak rövid időre megbízást a kijelölt személyek,²⁴⁵ ráadásul 1475-ben maga Szapolyai Imre is elhagyta az országot a király társaságában, és ott volt Szabács ostrománál.²⁴⁶

Az előbbi eseteken túl a szakirodalom még egy alkalomról tesz említést, mint amikor királyhelyettesítés történt. Bónis György véleménye szerint a király 1487-ben Nagylucsei Orbán egri püspököt, kincstartót nemcsak a nádori bíróság kijelölt bírójává tette, hanem — noha erre csak egyetlen adatot idézett 1488-ból — helytartójává is kinevezte.²⁴⁷ Az adat Várdai Mátyás boszniai püspök 1488. október 21-i, Budáról öccséhez írott levelében található: úgy hallotta, a király, amint azt levelében megírta, biztosan Boroszlóba²⁴⁸ megy és személyében a kincstartót hagyta az országban, hogy minden, az uralkodót érintő ügyet elintézzon (*ut audivimus, eciam regia maiestas, quem ad modum scripsit suis litteris, sine dubio ad Vratislaviam ascendet in personaque sua in hoc regno reliquit dominum thesaurarium ad omnia disponenda, que concernent maiestatem*),²⁴⁹ majd így folytatta: az ügyről azonban többet nem tud (*cetera de hiis scribere non possumus*), az országgyűlés pedig ma véget ért.²⁵⁰ Érdeemes ugyanakkor a levél elejét is elolvasnunk, mert véleményem szerint az adhat magyarázatot arra, miért gondolta a boszniai püspök úgy, hogy Nagylucsei Orbánt kinevezte az uralkodó helytartónak. Várdai arról is tájékoztatta testvérét, hogy az országgyűlésen az egy forintos adó kivetésén kívül semmiről sem döntöttek,²⁵¹ a Mihály-napi nyolcadot pedig nem, de — amint állítják — a vízkeresztit biztosan megtartják.²⁵² Mit tudunk ebben a helyzetben a püspökről? Nagylucsei Orbán október 11-én még Bécsben volt,²⁵³ ahonnan Budára október

²⁴⁴ Teleki XI. 547.; Gábor Gy.: A kormányzói méltóság 218–219.; a mondott parancslevelet megkapta Sopron (Házi I/5. 341.), Bártfa (DF 214679. [Bártfa 1980. sz.]) és Eperjes (Eperjes 531. sz. [DF 228904.]) városa is. — A nádori cikkelyek szempontjából idézi az oklevelet Szabó D.: Nádori cikkelyek 109.

²⁴⁵ Vö. Szakály F.: Szabács 480., ahol részletesen elemezte a Gábor Gyula által idézett (DL 17221.) oklevelet.

²⁴⁶ Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 93.

²⁴⁷ Bónis Gy.: Jogtudó értelmiség 237.

²⁴⁸ A király sem ekkor, sem később nem ment a városba, egész évben Bécsben tartózkodott (Itineraria 1458–1490. 128.).

²⁴⁹ Zichy XII. 329., vö. DRH 1458–1490. 325.

²⁵⁰ Zichy XII. 329.

²⁵¹ „in presenti dieta sciatis nihil esse conclusum preter dicam unius floreni” (Uo.).

²⁵² „sciatis, quod octave Sancti Michaelis non celebrabuntur, sed, ut dicunt, octave Epiphaniarum absque dubio celebrabuntur” (Uo.).

²⁵³ DF 269142., reláció, előző nap is: DF 270652., reláció.

19-én érkezett meg — legalábbis Hássági István országbírói ítélmesternek Gersei Pető Jánoshoz írt levele szerint.²⁵⁴ Mindez azt is jelenti, hogy Nagylucsei Orbán csak az országgyűlés végére érkezhetett meg és feltételezhetően az egyik feladata az adókivetés miatt már augusztus eleje óta folyó²⁵⁵ — inkább egy helyben toporgó — tanácskozások felgyorsítása lehetett.²⁵⁶ A jelek szerint ez sikerült is. Talán nem járunk messze a valóságtól, ha azt feltételezzük, hogy ez lehetett az „az uralkodót érintő ügy”, amit el kellett intéznie. A másik pedig az immáron több nyolcada óta szünetelő kúriai bíróságok újraindítása. Várdai püspököt valószínűleg az Orbán egri püspöknek a nádori bíróság élére történt — előző évi – – Mátyás király általi kinevezése²⁵⁷ tévesztette meg.

Összefoglalóan tehát azt mondhatom, hogy sem ekkor, sem korábban nem nevezett ki Mátyás király külföldi távollétei idejére helyetteseket.

2.3. A helytartóság kialakulása és kiteljesedése (1490–1562)

2.3.1. II. Ulászló király uralkodása idején

A Mátyás halála után a magyar trónra meghívott, majd azt elfoglaló Jagelló II. Ulászló király uralkodásával némileg hasonló időszak vette kezdetét, mint Luxemburgi Zsigmond német királlyá választásakor: az új uralkodó 1471 óta egyúttal cseh király is volt és magyar trón elnyeréséig Prágában tartotta udvarát, amelyet ugyan 1490-ben áthelyezett Budára, de időről-időre másik királyságát is fel kellett keresnie. Az első utazására magyarországi uralma megszilárdítását²⁵⁸ követően 1497 első felében került sor.²⁵⁹

Az uralkodó január 17.²⁶⁰ utáni napokban indult el Budáról, majd Tatán (20.)²⁶¹ és Győrön (23.)²⁶² keresztül Pozsonyba ment, ahol pár napig időzött (jan. 30–febr. 2.).²⁶³ Innen

²⁵⁴ „Sciat preterea vestra dominatio dominum thesaurarium reverendissimum esse a regia maiestate et nunc hic Bude fore, intrat autem in hac civitate die dominico post festum Luce” (DL 93589.).

²⁵⁵ DRH 1458–1490. 325., Zichy XII. 328.

²⁵⁶ Lásd még Mátyás király 1488. szept. 4-i, Sopron városához szóló levelét, amely szerint követeik útján — a többi város módjára — jelenjenek meg Budán képviselője („nomine et in persona nostra”), Orbán egri püspök, kincstartó előtt, aki tájékoztatja őket majd bizonyos ügyekben (Házi I/6. 50.).

²⁵⁷ „in causis in presencia palatinali vertentibus per ... regem ... iudex deputatus” (1487. nov. 6.: DL 69513.).

²⁵⁸ II. Ulászló király uralma első negyedének politikatörténetére lásd Neumann T.–Pálffy G.: Főkapitányi és főhadparancsnoki adományok; Neumann T.: Zavaros idők; Uő: II. Ulászló koronázása; Uő: Békekötés; Szapolyai és Corvin harca; Uő: Királyi hatalom és egy.

²⁵⁹ A király jan. 1-jei levelével meghagyta Pozsony városának, hogy csehországi útjára biztosítsanak neki hat jó szekérhúzó lovat („quoniam nos ad hoc iter nostrum, quod his proximis diebus in Bohemiam facturi sumus, equis currikeris plurimum necessarii sumus, ..., sex equos currikeros bonos et pirignes [!] disponere” DF 240806.).

²⁶⁰ DF 270795., „Commissio propria domini regis”, általános parancsa a bíróságokhoz, hogy a kassaiak pereit halasszák el a Csehországból történő visszaérkezéséig („infra reditum nostrum ex dicto regno Bohemie”).

²⁶¹ Zala II. 636.

Szokolcán (6–7.),²⁶⁴ Brünnön (14–21.)²⁶⁵ át február végén érkezett meg a Cseh Királyság fővárosába. Prágában mintegy öt hónapig időzött (febr. 24–júl. 9.),²⁶⁶ majd július közepén indult vissza Olmützön (28–31.)²⁶⁷ át Magyarországra. Budára augusztus elején (6.)²⁶⁸ érkezhetett vissza.

II. Ulászló király csehországi utazása idejére az eddigi megszokott király-helyettesítésekkel szemben nem több személyt, nem is egy főpapot és egy világit, hanem egyedül a hivatalban lévő nádort nevezte ki helyettesévé. Jóllehet Szapolyai István szepesi örökös ispán és nádor helytartói kinevezésének időpontjára nem maradt fenn adatunk, arra logikus módon a király Budáról történt elutazása, illetve a Magyar Királyság elhagyása előtt került sor. Helyzetünket nehezíti azonban, hogy a nádor a vonatkozó időszakban kibocsátott oklevelei intulációjában nem tüntette fel helytartói címét, így az arra utaló adatokat a nádor okleveleinek rendelkező részeiben, vagy a királyi oklevelekben találhatjuk meg. Az első adatunk a király helyettesítésére február 13-ról van, amikor a turóci konventhez írt parancsában az alábbi megokolással idéztette meg a bepanaszoltakat a királyi kúriába: „Ulászló király ugyanis Magyarországból Csehországba utazván az akkor vele együtt volt főpapok és főurak tanácsából közös akarattal elrendelte, hogy vízkereszt nyolcadától visszatértéig a hatalmaskodási, károkozási és más gonosztettek ügyében az idézést, nem véve figyelembe az ország decretumát, az idézés 32. napjára kell végrehajtani és halasztás nélkül be kell fejezni.”²⁶⁹ De ebben még nem szerepel királyi felhatalmazásra utaló formula (*auctoritate regia, qua inpresentiarum fungimur*), ami a későbbiekben megjelenik.²⁷⁰ Szapolyai

²⁶² DL 33207. „Commissio propria domini regis”.

²⁶³ DF 240807. „Commissio propria domini regis”, DL 84580. „Wladislaus rex manu propria scripsit”.

²⁶⁴ DL 32739. „Wladislaus rex manu propria”, DL 20528. „Ad relationem venerabilis Georgii prepositi Sancti Nicolai de Alba, secretarii regie maiestatis”.

²⁶⁵ DF 274713., 21.: Regesta Licht. 483. sz.

²⁶⁶ Febr. 24.: Bártfa 3301. sz., ápr. 24.: Házi I/6. 156., „Wladislaus rex manu propria scripsit”, máj. 26.: Regesta Licht. 485. sz., jún. 5.: Házi I/6. 161., „Commissio propria domini regis”, júl. 9.: DF 292948., „Commissio propria domini regis”.

²⁶⁷ DL 20589., „Ad relationem venerabilis Georgii prepositi Sancti Nicolai de Alba, secretarii regie maiestatis”, DL 82119., „Commissio propria domini regis”.

²⁶⁸ DF 286066., „Ad relationem strennui Venceslai Hieg marescalci curie maiestatis regie”.

²⁶⁹ Justh 496. sz. (Bajmóc vár) „et quia tempore recessus ... Wladislai ... regis Hungarie, Bohemie etc., ... de hoc regno suo Hungarie versus regnum suum Bohemie antequam iter suum regium arripere voluisset, de consilio et communi voluntate dominorum prelatorum, baronum procerumque huius regni sui eo tunc penes suam maiestatem constitutorum et existentium pro commetiori commissionique et tutiori statu et conservationi huius regni inter cetera statuendi decrevit, ut ratione quorumcunque actuum potentiarum, dampnorum illationum ceterorumque quorumvis malorum generis ab ipso tempore statuti sue maiestatis per quempiam committendorum non obstante decreto dicti huius regni sui infra felicem sue maiestatis reditum breves evocationes ad tricesimum secundum diem iuxta veterem consuetudinem decerni et dari atque universe cause, ut prefertur, ratione quorumcunque actuum potentiarum et malorum generis post octavam diem festi epiphaniarum Domini iam elapsi semper usque felicem sue maiestatis reditum movende absque omni ulteriorum prorogationis confidentia per nos adiudicari et sentencionaliter finaliterque terminari possint et deberent”.

²⁷⁰ Például 1397. márc. 30. Buda. (Szapolyai oklt. 237.).

István két nap múlva Bártfához küldött levelében értesítette őket, hogy a király elutazott Csehországba (*regia maiestas iam ex hoc regno Hungarie ad regnum Bohemie eiusdem profecta est*) és felszólította őket a maga meg a király nevében (*in persona regie maiestatis*): öröködjének városuk biztonsága felett, hogy a király visszaérkezése után elnyerjék dicséretét.²⁷¹ Az időben előrehaladva a királyi oklevelekben is feltűnik a megbízatás ténye: többek között Ulászló király április 24-i, május 17-i és június 5-i Prágából küldött leveleiben fedezhetjük fel Szapolyai Istvánra vonatkoztatva a helytartó (*locumtenens noster*) kifejezést.²⁷² Az eddig felsorolt oklevelek alapján megállapítható, hogy István nádor egyfelől a bírósági, azonbelül is a 32. napra szóló idézéssel induló perekben kapott felhatalmazást az uralkodó helyettesítésére. Ha azonban a nádor-helytartó nevében kibocsátott okleveleket vesszük sorra, akkor jól látható, hogy az igazságszolgáltatáson túl is rendelkezett feladatokkal: így a király nevében (*auctoritate regia, qua impresentiarum fungimur*) intézkedett az ország — törökkel szembeni — védelme tárgyában,²⁷³ harmincszedési ügyben,²⁷⁴ illetve a városokra kirótt királyi adó beszédese tárgyában.²⁷⁵ Mindezek alapján elmondható, hogy Szapolyai István helytartó a fentebb említett bírói funkción kívül katonai és kincstári ügyekben is helyettesítette a Csehországban tartózkodó Ulászló királyt. Összességében Szapolyai István nádor helytartósága 1497. február közepétől augusztus elejéig²⁷⁶ tartott.²⁷⁷

Az uralkodó következő csehországi utazására négy évvel később, meglehetősen „zaklatott” politikai helyzetben²⁷⁸ került sor.

A király december végén indult el Budáról (29.) és Esztergomon (dec. 31–1502. jan. 2.), Nagyszombaton (jan. 8.) és Szenicén (9.) keresztül február elején érkezett meg Prágába, ahol mindössze két hónapot tartózkodott (febr. 6–márc. 29.). A Cseh Királyságból Csejtn (ápr. 16.), Galgócon (17.) és Esztergomon (20.) keresztül tért vissza Budára (ápr. 22.).²⁷⁹

A helytartói megbízatást ekkor is a hivatalban lévő nádor, Geréb Péter kapta. Noha a kinevezőlevél ezúttal sem maradt fenn, de azt pótolják Ulászló királynak az elutazása előtti napokban (1501. dec. 24.) Budáról szétküldött levelei: ezekben többek között arról értesítette Beszterce-, Körmöc- és Selmechánya,²⁸⁰ valamint Pozsony²⁸¹ és Sopron városát, hogy a napokban az országlakosok tanácsára a törökellenes harchoz az országaitól és tartományaitól fog segítséget kérni (*qualiter superioribus diebus universorum regnicolarum nostrorum consilio visum est, ut pro expeditione ista sancta contra Thurcos eciam a ceteris regnis et dominiis nostris*

²⁷¹ Szapolyai oklt. 235. (Bajmóc vár).

²⁷² Házi I/6. 156., DL 20559., DF 270794., Házi I/6. 161.

²⁷³ Szapolyai oklt. 239. (1497. ápr. 25. Buda), Uo. 245. (1497. júl. 6. Buda), uo. 246. (1497. júl. 11., 12. Buda).

²⁷⁴ Szapolyai oklt. 240. (1497. ápr. 26. Buda).

²⁷⁵ Szapolyai oklt. 241. (1497. ápr. 30. Buda).

²⁷⁶ 1497. febr. 13. (Justh 496. sz.) – aug. 4. (DF 224074.)

²⁷⁷ Gábor Gyula idézett munkájában nem tesz róla említést. Vö. Kronológia I. (a vonatkozó rész Szakály Ferenc munkája) 324. (a február–április hónapokat megadva).

²⁷⁸ C. Tóth N.: Tolnai egy. 1455–1463.

²⁷⁹ C. Tóth N.: Tolnai egy. 1479–1481.

²⁸⁰ DF 235007., „*Commissio propria domini regis*”.

²⁸¹ DF 240957., „*Commissio propria domini regis*”, regesztáját lásd Inventár Bratislavy 10. (4231. sz.).

auxilium et subsidium disponamus et queramus), továbbá azért, mert Csehországban súlyos problémák támadtak, két vagy három napon belül rövid időre elutazik oda (*tum vero propter certa alia negocia admodum ardua in ipso regno nostro Bohemie expedienda hoc biduo vel triduo ad ipsum regnum nostrum Bohemie proficiscemur et brevi volente Deo reverteremur*), s távolléte idejére teljes hatalommal Geréb Péter nádort rendelte helyetteséül (*interea autem et in hac absencia nostra loco et in persona nostra fidelem nostrum, spectabilem et magnificum Petrum Gereb, huius regni nosri palatinum et iudicem Comanorum nostrorum etc. hic in eodem regno nostro cum plena auctoritate et facultate nostra reliquimus et eius fidei ac vigilancie hoc regnum et partes sibi subiectas defensionemque et custodiam eiusdem commendavimus*).²⁸²

Ha a király által helytartónak kinevezett Vingárti Geréb Péter nádornak a vonatkozó időszakban kibocsátott okleveleit megnézzük, akkor azt láthatjuk, hogy a „nádor és a kunok bírása” címe mellett semmilyen más tisztségére történő utalást nem tüntetett fel. Ellenben jó néhány idézést elrendelő oklevelében megtaláljuk a következő formulát: „mivel Ulászló király Magyarországról Csehországba utazta előtt a vele lévő főpapok, bárók és előkelők tanácsából és közös akaratából az ország nyugalma, haszna és védelme érdekében többek között elrendelte és elhatározta, hogy a nádor a hatalmaskodási ügyekben elutazásától visszatértéig az ez ügyben kiadott új, általános érvényű törvénye értelmében rövid határidőre, az idézéstől számított 32. npra történő idézéssel, mindenféle halasztás nélkül ítélkezzen”.²⁸³ Az idézett királyi megbízatás — talán nem árulok el nagy titkot — szinte szóról-szóra megegyezik a korábbi, Szapolyai István és a későbbi, Perényi Imre helytartó által kapott felhatalmazással. A nádor nevében kelt három tucatnyi oklevélből — a rövid határidőre való idézést tartalmazó oklevelein kívül — kettőben találkozunk a királyi felhatalmazásra utaló hivatkozással, még pedig az 1502. február 28-án, Budán kelt levelében. Ebben közölte Battyányi Boldizsár jajcai bánnal, hogy Jajca várának megsegítésére gyalogosokat és élelmet küldött, valamint írt Corvin János hercegnek és dalmát-horvát-szlavón bánnak továbbá a többi környezetében lévő úrnak, hogy az élelem és a gyalogosok elvitelére az összes hadinépükkel legyenek ott, és velük Ljevac (Bosznia) várat²⁸⁴ és mezővárost építsék újjá. Buzdítja és egyúttal a király nevében (*auctoritate regia*) felszólítja őt is, hogy levele kézhezvétele után, miként a felséges úrral megegyezett (*prout dominatio vestra*

²⁸² Házi I/6. 198., „*Commissio propria domini regis*”.

²⁸³ „*quia tempore recessus ... Wladislai ... Hungarie et Bohemie etc. regis ... de hoc regno suo Hungarie versus regnum suum Bohemie antequam iter suum regium arripere voluisset, de consilio et communi voluntate dominorum prelatorum, baronum procerumque huius regni sui eo tunc penes suam maiestatem constitutorum et existentium pro quietiori comodiorique et tutiori statu et conservatione huius regni inter cetera statuerit, decrevit, ut ratione quorumcunque actuum potentiarum, dampnorum illationum ceterorumque quorumvis malorum generum ab ipso tempore recessus sue maiestatis per quempiam committendorum infra felicem reditum sue maiestatis breves evocationes ad tricesimum secundum diem iuxta contenta generalis novi decreti novissime editi et stabiliti decerni et dari atque universe cause ratione previa post exitum prefati domini nostri regis semper usque felicem reditum sue maiestatis movende absque omni prorogationis confidentia per nos adiudicari et sentencionaliter finaliterque terminari possint et deberent*” (DF 205449., Buda, 1502. márc. 18.; valamint DF 206380., 224299., Justh 597. sz.).

²⁸⁴ Vö. Engel P.: Archontológia I. 362.

cum regia maiestate ordinationem habet), Jajca várába vonuljon és azt vegye át, a mondott gyalogosokat és élelmet pedig helyezze el ott, mivel szükség van rájuk a vár újjáépítéséhez.²⁸⁵ A másik egy hónappal későbbi: március 31-én Geréb Péter levelet írt az esztergomi káptalannak, amelyben figyelmeztette őket, hogy a király korábbi parancsa továbbra is érvényes, sőt, most az uralkodó nevében ő is (*in persona sue maiestatis*) meghagyja nekik, hogy csapatukat tüstént küldjék az abban kijelölt helyre.²⁸⁶

A fentiekből az következik, hogy Geréb Péter a királyt a rövid, 32 napos határidővel a királyi jelenlét elé történt idézések nyomán meginduló perekben és a török elleni védelem szervezésében helyettesítette: azaz egyfelől az igazságszolgáltatási, másfelől pedig a katonai ügyekben intézkedett.²⁸⁷ Mindez teljes összhangban áll azzal, hogy a király csak pár hónapra, éppen a vízkereszti nyolcad idejére hagyta el az országot.²⁸⁸ Összességében tehát Geréb Péter helytartósága alig három hónapon át, 1501. december végétől következő év április elejéig tartott.²⁸⁹

A két királyi helytartó rövid idejű, az uralkodót helyettesítő tevékenységének nem várt helyen lett következménye: az országgyűlés reagálva az új intézményre, a törvényekben is megjelenítette azt. Az 1504. évi törvény 23. cikkelyének 2. paragrafusa szerint, akiket csalárd módon tizedfizetésre köteleztek, és nem fizetésük miatt egyházi büntetéssel sújtottak, azokat a király vagy távollétében helytartója elé kell idézni (*locumtenentis eiusdem evocentur in presentiam*).²⁹⁰

II. Ulászló király a harmadik és negyedik külföldi útja 1509 és 1511 között pár hónap eltéréssel követte egymást. Valamikor 1508. decemberének közepén Ulászló király Nagyszombatból arról értesítette a délvidéken tartózkodó nádort, hogy a következő év Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepekor (február 2.) Prágába fog utazni, ahol fiát, Lajost cseh királlyá koronáztatja.²⁹¹ Valószínűleg Perényi Imre értesítése után, december 21-én

²⁸⁵ Alsószlavónia 257.

²⁸⁶ DF 238901. — Az ekkori eseményekre lásd C. Tóth N.: Tolnai ogy. 1471–1472., továbbá Tamás esztergomi vikárius 1502-ben kelt leveleit (Királyné Belcsák E.: Tommaso Amadei levelei 157–159.).

²⁸⁷ Természetesen elképzelhető, hogy más területeken is intézkedett Geréb Péter, ám azokra nem maradtak fenn források, de hogy lehettek ilyenek, arra vö. Perényi Imre 1509. évi helytartói kinevezésében szereplő „cum ea plena auctoritate, cum qua alios nostros palatinos suos antecessores in simili nostra absentia reliquerimus” (C. Tóth N.: Perényi helytartóságai 168.) kitétel.

²⁸⁸ Ezt alátámasztja Ulászló király 1501. dec. 15-i Corvin János bánhoz szóló parancslevele is, amely szerint távolléte ellenére szlavón bánágában a soron következő vízkereszti nyolcadot mindenféle halasztás nélkül tartsák meg (DF 268160., „Commissio propria domini regis”, alul: „S Thurzo”, kiadását lásd Kukuljević, J.: Iura regni 251., dec. 17-i kelettel; vö. C. Tóth N.: Tolnai ogy. 1469., a kérdéses adatot akkor még másképpen értelmeztem).

²⁸⁹ Vö. a király külföldi távollétével (1501. dec. 28–1502. ápr. 16.).

²⁹⁰ CJH I. 685., vö. Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 97. (érvelése, amely szerint „ez a törvényi intézkedés tulajdonképpen fölösleges volt, mert az 1485 [!]: X. t.-c.-ből már úgy is következett a helytartónak ez a joga, illetve kötelessége”, a jelen munka 3. fejezetében leírtak fényében nem állja meg a helyét).

²⁹¹ „nos in antea ignoravimus, tamen sua maiestas ex itinere nobis scripsit videlicet de Naghzombath, quod sua maiestas in futuro festo purificationis Beate Marie virginis Prage constituere et ibi filium

Ulászló király Egervári Istvánnak is írt, miszerint a tőle kapott fizetéséből szereljen fel annyi lovast, amennyit tud, majd csatlakozzon hozzá csehországi útja idejére.²⁹²

Ulászló király 1509 január végén indult el Nagyszombatból (jan. 26.)²⁹³ Brűnnbe (febr. 4–7.).²⁹⁴ hogy ott meddig maradt, nem tudjuk, de egy hónap múlva már Prágában volt (márc. 7.),²⁹⁵ ahol március 12-én, vasárnap már Lajos magyar király cseh koronázása zajlott.²⁹⁶ Ulászló király a fia utódlásának biztosítását követően, jóllehet jövetelének fő oka megvalósult, még közel egy évig Prágában maradt és csak 1510. február 13-a²⁹⁷ után indult vissza Kuttengerben (18.),²⁹⁸ Boroszlón (márc. 6.)²⁹⁹ és Olmützön (12.)³⁰⁰ át Magyarországra, ahol Trencsén (14–15.)³⁰¹ és Nyitra (17–18.)³⁰² érintésével március 21-én érkezett meg Esztergomba.³⁰³

Elutazása előtt a király Nagyszombatból, 1509. január 1-jén arról értesítette az ország lakosait — jóllehet csak a városokhoz szóló levelei maradtak fenn —, hogy ugyan a pestis miatt gyermekeivel már több hónapja az ország határain, mint a kórtól biztos helyen tartózkodik, most azonban a Cseh Királyságában támadt nehézségek és gondok miatt, a nyugalom helyreállítására, meg Lajos fia megkoronázása végett elutazik oda. Mindezekért távolléte idejére Perényi Imre abaúji örökös ispánt teljes hatáskörrel — amilyennel korábbi nádorai is rendelkeztek ezen alkalmakkor — ruházta fel, hogy helyette és nevében (*in hac autem nostra absentia reliquimus hic loco et in persona nostra ... Emericum de Peren, comitem perpetuum comitatus Abawyariensis iudicemque Cumanorum nostrorum et palatinum huius regni nostri nobis sincere dilectum cum ea plena auctoritate, cum qua alios nostros palatinos suos antecessores in simili nostra absentia reliquerimus, ut ipse interea loco et in persona maiestatis nostre auctoritate nostra*

suum dominum Lodovicum regem cum corona regni Bohemie coronari facere vellet” (DL 25530.; Perényi Imre nádor 1508. dec. 29-i, Valpó várából Kanizsai Györgyhöz küldött levele).

²⁹² DL 46880.

²⁹³ Házi I/6. 247., „Commissio propria domini regis”.

²⁹⁴ Házi I/6. 248., „Commissio propria domini regis”; Győr 33.

²⁹⁵ DF 254001.

²⁹⁶ „Heri serenissimus dominus Ludovicus rex filius noster charissimus puta tertia dominica quadragesime, que Oculi nuncupatur, corona regni huius nostri Bohemie omnium subditorum nostrorum pari consensu in ecclesia archiepiscopali coronatus fuit nobis presentibus in regem Bohemie, quod felix faustumque Deus clementissimus in nostram omniumque nostrorum et totius Christianitatis consolationem perpetuo fortunet et prosperet et quoniam nobis certo persuademus vos ex hoc singularem quandam letitiam concepturas. Iccirco volumus eisdem per hunc specialem nostrum oratorem et consiliarium egregium Emericum Czobor de Czoborzenthmyhal significare vosque tanti nostri gaudii participes reddere” (DF 245669.).

²⁹⁷ Savaria-Szombathely 200.

²⁹⁸ DF 250734.

²⁹⁹ DF 247975.

³⁰⁰ DL 26510.

³⁰¹ DF 205498., 248952., 278900.

³⁰² DL 49212., 63988.

³⁰³ Fraknói V.: Cambrayi liga 18.

fulcitus) a főpapokkal és bárókkal az ország védelméről és megőrzéséről, valamint az igazságszolgáltatásról a lehető legnagyobb figyelemmel gondoskodjék.³⁰⁴

Perényi Imre nádor korábbi társaival ellentétben oklevelei és levelei intitulációjába is beemelte királyi megbízatását (elsőként egy február 13-i levelében említette kinevezését³⁰⁵) és ettől kezdve rendszeresen feltüntette azt.³⁰⁶ A mintegy 14 hónapon át tartó helytartósága nagy részét a nádor a kormányzati központban töltötte (így például április 24-től október 23-ig egyfolytában Budán mutatható ki³⁰⁷). A királyi helytartó kinevezésének megfelelően szinte mindenféle ügyben intézkedett: felügyelte a végek védelmét³⁰⁸ és a várak ellátását, így például a nádorfehérvári bánnak ígéretet tett arra, hogy minden adóforintból 15 dénárt elküld neki a végvárak karbantartására,³⁰⁹ avagy a megyéket szolította fel a hadiadó behajtására.³¹⁰ Irányította a királyi igazságszolgáltatást, vagy ahogyan egyik oklevélben írta, a király távollétében annak felhatalmazásával minden bírósági ügyben ítélezhet (*universos casus subditorum prefati domini nostri regis in processibus iuridicis emergentes in absentia sue maiestatis in melius reformare tenemur et ad hoc de lege et approbata huius regni consuetudine admittimur, de regie auctoritatis et potestatis, qua nunc in dicta absentia ipsius domini regis ex gratiosa annuientia regie maiestatis fungimur*).³¹¹ Eltiltott jogtalan cselekedtek gyakorlásától, így például a szőrényi vár építésében részt venni nem akaró karánsebesi lakosokat fedte meg³¹² vagy éppen Sárkány Ambrus pozsonyi ispánt szolította fel a pozsonyi polgárok zaklatásának

³⁰⁴ A levél szövegét lásd C. Tóth N.: Perényi helytartóságai 168. — Gábor Gyula munkájában teljesen félreértette a oklevél szövegét (Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 98.).

³⁰⁵ „quia regia maiestas feria sexta ante festum purificationis Marie [jan. 26.] ex hoc regno in Bohemiam se recepit nosque prout antecessores nostros regie Hungarie palatinos cum plenarie auctoritate loco et persona sue [maiestatis] prefecit, ideo post informationem vobis a regia maiestate datam et nos de [...] certificatum non solum gentes nostras, prout optat v(estra) m(agnificencia) in auxilium vestri mittemus, sed et viribus regni, ex quo fungimur, presidens regie maiestatis, auxiliari volumus” (DL 25503., vö. Pálosfalvi T.: Both András 264–265.).

³⁰⁶ Például: „Emericus de Peren comes perpetuus comitatus Abawywariensis, regni Hungarie palatinus et iudex Comanorum ac serenissimi principis et domini, domini Wladislai Dei gratia Hungarie et Bohemie etc., domini nostri gloriosissimi impresentiarum in absentia sue maiestatis locumtenens” (C. Tóth N.: Perényi helytartóságai 167.).

³⁰⁷ Ápr. 24.: DF 216980., 229367., máj. 6.: DF 245678., 9.: DL 25513., 18.: C. Tóth N.: Perényi helytartóságai 160., jún. 3.: DL 46894., júl. 3.: C. Tóth N.: Perényi helytartóságai 161., „Commissio propria domini”, 16.: Uo. 162., „Commissio propria domini”, 21.: DF 241038., „Commissio propria domini”, 24.: DF 281010., aug. 23.: Documente XV/1. 195., 24.: C. Tóth N.: Perényi helytartóságai 163., „Ad relationem domini Stephani Kesserew vicepalatini”, szept. 14.: DL 103087., DL 88994., DF 201575., utóbbi kettőn: „Ad relationem domini Stephani Kesserew vicepalatini”, 21.: C. Tóth N.: Perényi helytartóságai 164., 23.: DF 265815., „Commissio propria domini”, okt. 5.: DF 224470., „Commissio propria domini”, 13.: DF 245994., 23.: Documente XV/1. 195.

³⁰⁸ „scitis bene, qualiter nunc serenissimus dominus noster rex in regno Bohemie agit, in cuius absentia castra huius regni finitima continuam et celerem quidem expetunt provisionem” (DF 245678.).

³⁰⁹ DL 88989. — A végrehajtásra lásd DF 216980., 229367.

³¹⁰ DF 201575.

³¹¹ Perényi 747. sz., lásd még Uo. 732. sz. (Buda, 1509. júl. 1.); Héderváry I. 511. (Buda, 1509. júl. 5.); Perényi 737. sz. (Buda, 1509. aug. 21.), 738. sz. (Buda, 1509. aug. 22.), 739. sz. (Buda, 1509. aug. 23.), 750. sz. (Buda, 1509. nov. 23.), DF 205930. (Buda, 1510. márc. 4.).

³¹² DL 46894.

felhagyására.³¹³ Mindezekén túl csak az oklevelekből kikövetkeztethető, különös fontossággal bíró jogköre a valamilyen — általában a hűtlenség körébe tartozó — oknál fogva királyi kézre háramlott birtokok adományozásának lehetősége. Perényi Imre első helytartósága idejéből hat ilyen esetet őriztek meg számunkra az oklevelek:

- 1) 1509. május 18-án parancsot adott a leleszi konventnek, hogy küldje ki tanúbizonyságát, akinek jelenlétében embere iktassa Csetneki Bernát részére Vajai Adfi Péter meg fiai, Zsigmond és Péter birtokait, mivel azok kezét emeltek az atyafiságukba tartozó Adfi Miklósról, s kiontották vérért, amiért is birtokrészeik a királyra, következésképpen rá, mint helytartójára háramlottak, azokat pedig ő másik, adománylevelével neki adta.³¹⁴
- 2) 1509. július 3-án Kubinyi László diák budai udvarbírónak meg Kazai Gyula Ferencnek és Bálintnak adományozta Pásztói Gábor és György Heves megyei, András diák pásztói iskolás megölése miatt királyi kézre szállott birtokait.³¹⁵
- 3) 1509. július 16-án meghagyta az aradi káptalannak, hogy küldjék ki tanúbizonyságukat, akinek jelenlétében embere iktassa Gyarmati Balassa Ferenc részére Erdőhegyi Boldizsár Zaránd megyei birtokait, amelyeket ő másik levelével neki adományozott, mivel Boldizsár atyafiát, Lászlót halálosan megsebesítette és így birtokai a koronára szálltak.³¹⁶
- 4) 1509. augusztus 24-én a sajlódi pálosok kérésére átírta Mihály jászói várnagy végrendeletét és királytól kapott hatalmánál fogva megerősítette azt részükre privilégiális formában is.³¹⁷
- 5) 1509. szeptember 21-én ítélőmesterének, Ellyevölgyi Jánosnak és általa Matucsina Ferencnek és Györgynek adományozta Kusalyi Jakcs János fia, András birtokait, mivel atyafiát, Jakcs Lászlót megverte és megsebesítette.³¹⁸
- 6) 1510. február 10-én a szlavóniai Kőrös városában működő sarkantyús és lakatos céh kérésére megerősítette szabályzatukat a király nevében és hozzájárulásával (*quod prefato serenissimo principe domino Wladislao rege, domino nostro gratiosissimo extra istud inclitum regnum suum Hungarie in altero regno maiestatis sue, scilicet in Bohemia existente feliciter nobis quoque ex gratiosa annuentia sui celsitudinis in persona eiusdem maiestatis sue presidentibus*).³¹⁹
- 7) [1509–1510.] Haraszi Ferencnek és Lévai Zsigmondnak adományozta az örökösök nélkül elhunyt Marótfalvi másképp Endrédi Nagy Ferenc fia Miklós Bars megyei — Kissarló, Vezekény, Kisbaracska, Kispozba, Barótkisbille, Gywdisses, Gyékényes és Marosfalva birtokokon lévő — birtokrészeit.³²⁰

³¹³ DF 241038., „Commissio propria domini”.

³¹⁴ C. Tóth N.: Perényi helytartóságai 160.

³¹⁵ C. Tóth N.: Perényi helytartóságai 161.

³¹⁶ C. Tóth N.: Perényi helytartóságai 162.

³¹⁷ C. Tóth N.: Perényi helytartóságai 163.

³¹⁸ C. Tóth N.: Perényi helytartóságai 164.

³¹⁹ C. Tóth N.: Perényi helytartóságai 165.

³²⁰ Ulászló király 1513. júl. 2-i adományleveléből, amellyel újból nekik adományozta azokat a birtokrészeket, amelyeket még csehországi útja során („superioribus annis, dum videlicet proxime in regno nostro Bohemie feliciter agebamus”) Perényi Imre nádor és helytartó („locumtenens”) adott nekik (DL 60018., „Commissio propria domini regis”).

A kedvezményezettek személyén keresztül közelítve az adományokhoz, előzetes várakozásainkkal szemben nagy részük nem a nádor-helytartó környezetéből került ki. Az adományt nyertek közül csak Ellyevölgyi János, aki 1504-től ítélőmestere volt a nádori bíróságon³²¹ és Gyarmati Balassa Ferenc, akinek a felesége a nádor testvére, Orsolya volt,³²² vonható ide. A többiek — Csetneki Bernát,³²³ Kazai Gyula fia, György fiai,³²⁴ Ferenc és Bálint,³²⁵ Kubinyi László budai udvarbíró,³²⁶ valamint Matucsina Ferenc³²⁷ és György — nem tartoztak a helytartó érdekkörébe.

A helytartó azonban nemcsak a „napi rutin” elvégzésében jeleskedett, hanem az uralkodó távollétében leveleznyelte a királyi tanács üléseit is, amelyeken az ország védelméről,³²⁸ vagy éppen külföldi hatalmakkal történő szövetségekötésről mondtak véleményt. Ulászló király 1509. július 12-én Prágából szólította fel Kanizsai György és Ernuszt János (kinevezett) dalmát-horvát-szlavón bánokat, hogy jelenjenek meg személyesen Budán, ahová a többi urat is meghívta; ezzel kapcsolatos utasításait Cobor Márton kamarással küldi, s kérte, hogy figyelmesen tárgyalják meg az országot érintő súlyos kérdéseket, majd mondjanak róla véleményt.³²⁹ A megtárgyalandó ügy az ország csatlakozásának kérdése volt a francia király, a császár és a pápa által létrehozott Velence ellenes cambrai-i ligához. Az urak tanácskozására augusztus második felében valóban sor került a helytartó vezetésével, aki a velencei követ jelentése szerint egyúttal a cambrai-i liga egyik fő szószólója volt Szatmári György pécsi püspök mellett. A másik oldalon pedig Bakóc Tamás érsek állt mint Velence barátja. A tanácskozás résztvevői, vagy ahogyan a lengyel követ nevezte őket, a királyi tanács (*senatus regni Hungarie*)³³⁰ konkrét javaslatokat ugyan nem tettek, de követek küldését határozták el a szövetség tagjaihoz. A feladatuk annak megtudakolása volt, hogy a liga végső célja a törökök elleni harc-e vagy sem. Ezzel egyidőben a királyhoz is követet indítottak és felkérték a hazatérésre.³³¹ (Ulászló király azonban ekkor még nem tért haza.)

³²¹ Vö. Bónis Gy.: Jogtudó értelmiség 360. — Ezzel ellentétes véleményre jutott egy újkori nádor esetében Ivány Emma (Iványi E.: Esterházy Pál 79.).

³²² Engel P.: Genealóga, Perényi 2. tábla: terebesi-ág.

³²³ Apja, János munkácsi várnagy volt 1476 és 1482 között (Bereg 18.).

³²⁴ Engel P.: Genealóga, Rátót nem 5. tábla: Kakas (kazai).

³²⁵ Felesége Dorogházi László személynőki ítélőmester leánya, Katalin volt (C. Tóth N.: Esztergomi székeskáptalan I. 85.).

³²⁶ Kubinyi András: A budai vár udvarbírói hivatala (1458–1541). Kísérlet az országos és a királyi jövedelmek szétválasztására. Levéltári Közlemények 35. (1964) 67–98.; 94. (A vonatkozó rész hiányzik a második kiadásból: Kubinyi A.: Budai udvarbírók.)

³²⁷ 1520–1521. beregi viceispán (Bereg 20.), a két személyt nem tudjuk elhelyezni a Matucsina családfán (Engel P.: Genealóga, Matucsina [Cseményi]).

³²⁸ C. Tóth N.: Perényi helytartósága 145.

³²⁹ Fraknoi V.: Cambrayi liga 7., az oklevél kiadása: Pray, G.: Annales IV. 336. (DL 21927.).

³³⁰ Vö. Kubinyi A.: Bárók 147.

³³¹ Fraknoi V.: Cambrayi liga 9., Pálosfalvi T.: Both András 270. — A szövetséghez csatlakozás kérdése mellett felmerülő többi témára lásd még Acta Tomiciana I. 41–45. — A kérdésre lásd legújabban Lakatos B.: Tatai országgyűlés 29–65.

A másik ilyen király nélküli tanácsülésre Pécssett került sor. Velence ellenfelei, azaz a ligához való csatlakozást sürgetők Szatmári György székhelyére szerveztek gyűlést, ahol a hangadó a püspök mellett ismét a nádor volt. (Perényi Imre 1509. október 23-án mutatható ki Budán utoljára, november 6-tól következő év január közepéig Siklóson időzött.³³² Hosszabb ott tartózkodásának egyik oka az lehetett, hogy ekkor rendezkedett be az újonnan³³³ megkaparintott várába, s azonnal a vár egyes részeinek reneszánsz stílusú átépíttetésébe kezdett.³³⁴) A gyűlésre a velencei követ jelentése szerint november végén került sor, s megjelent rajta — mint házigazda — Szatmári György pécsi püspök, a Beriszló testvérek — János szerb despota és Bertalan vránai perjel —,³³⁵ valamint bizonyos oklevelek alapján feltételezhetően a kincstartó, Várdai Ferenc is.³³⁶

A még mindig Prágában tartózkodó király 1510. január 6-án kelt levelében arról értesítette a szászokat, hogy Gergely-napra (március 12.) országgyűlést hívott össze, és ezért követeik útján jelenjenek meg azon. A király levele értelmében 1510. február közepén valóban elindult Magyarországra és noha Gergely-napra nem érkezett meg Esztergomba, de az országgyűlést március végén megtartották. Perényi Imre március 18-án már biztosan ott volt a városban,³³⁷ mivel a többi előkelővel várta a király érkezését. Ezzel tulajdonképpen véget is ért helytartósága, hiszen az Ulászló hazatértéig tartott. A király megérkezésével rögtön megkezdődött az országgyűlés, azonban a hónap végén úgy határoztak, hogy elhalasztják a liga ügyében a döntést és Keresztelő Szent János ünnepére országgyűlést hívnak össze Fehérvárra — az első tervek szerint még Budára —, ahol majd döntenek a további teendőkről. Mindezek után a nagy többség hazatért. A király még április 3-ig maradt,³³⁸ de Perényi Imre a többiekhez hasonlóan vette kalapját, április 9-én már Valpó várában találjuk.³³⁹

Azt gondolnánk, hogy Ulászló király márciusi hazaérkezésével Perényi Imrének megszűnt a helytartósága, hiszen mind az uralkodó 1509. január 1-jei, mind Perényi február 13-i levelében azt találjuk, hogy kinevezése a király távolléte idejére szólt. Ezzel szemben azt látjuk, hogy Perényi nevében március 18–19-én és 20-án Esztergomban, április 7-én, valamint

³³² Nov. 6.: Szerbia 335., 14.: Jajca 226., 19.: Perényi 747. sz., 28.: DF 254006., 245989., 1510. jan. 13.: DF 247540.

³³³ 1508 januárjában foglalta el Both Andrástól (Pálosfalvi T.: Both András 260.).

³³⁴ Bartos Gy.–J. Cabello: Siklósi reneszánsz 86–87.

³³⁵ Pálosfalvi T.: Both András 275.

³³⁶ Várdai Ferenc november 14-én még Budán keltezett (DF 216992.), viszont Perényi nov. 28-i Siklóson írt leveléből úgy tűnik, hogy találkozott a váci püspök, kincstartóval: „Optime constat dominationibus vestris, qualiter reverendimus dominus Franciscus de Varda thesaurarius regie maiestatis de voluntate sue maiestatis nobis istic in medio dominationum vestrarum duo milia florenorum deputavit, quorum mille dominationes vestre intuitu nostri se in auro nobis solvere obtulerunt” (DF 245989.).

³³⁷ Febr. 10-én már (C. Tóth N.: Perényi helytartóságai 165.) és 14-én még Budán volt (DF 246009.). — Esztergom: márc. 18.: DF 269161., „Ad relationem domini Blasii de Raska thavarnicorum regalum magistri”, 19.: DL 26131., 21.: Sanuto II. 168.

³³⁸ Minderre lásd C. Tóth N.: Országgyűlések 1510-ben.

³³⁹ DF 246010.

június 7-én és 12-én Budán, mint helytartó ad ki oklevelet ítélmestere.³⁴⁰ Természetesen ezek mellett csak nádori hivatalának feltüntetésével is bocsátanak ki okleveleket: így március 22–23-án és 26-án Esztergomban,³⁴¹ március 30-án, május 7-től 29-ig Budán,³⁴² illetve július 1-jén és 3-án Tatán.³⁴³ Itt aztán meg is szakad a bírói oklevelek sora.³⁴⁴ A jelenségre az lehet a magyarázat, hogy az oklevélbe foglalt ügyek még akkor indultak, amikor a nádor egyben királyi helytartó is volt, s ezért nem tüntették fel a változást az oklevelekben. A helyzet június elejére tisztázódhatott, ettől fogva a bírói oklevelek intitulációjába sem írták bele a nádor királyi helytartói címét. Mindehhez hozzátehetjük, hogy Perényi maga is befejezettnek gondolta a király helyettesítését, mert július 26-án, amikor Valpó várában elszámolt ottani várnagyával, Bárcai Jánossal, akkor egyrészt a király távolléte idejére, másrészt a visszatérése óta beszedett jövedelmekről adott neki nyugtát (*de et super universis pecuniis, tam in absentia regie maiestatis, quam alias usque hodiernum diem undecumque manibus suis pertinentiis et per eundem expositis nobis sufficientem dedit rationem, unde eundem facimus expeditum et absolutum*).³⁴⁵ Összefoglalóan elmondható, hogy Perényi Imre első helytartósága bő egy évig, 1509. január elejétől 1510. március közepéig tartott³⁴⁶ és ez alatt az idő alatt kinevezésének megfelelően minden kérdésben illetékes volt: intézkedett igazságszolgáltatási, katonai és kincstári ügyekben is, sőt egy új elemmel bővül jogköre: a (bírói ítélettel) királyi kézre háramlott (kisebb) birtokokat eladományozhatta.

Az uralkodó mintegy fél éves — ideiglenes — magyarországi tartózkodása után ismét elhagyta Nagyszombatot, ahová a pestis elől menekült, ezúttal azonban nem Csehországba, hanem Sziléziába vezetett az útja. Utazásának fő célja az volt, hogy az ottani rendek az 1490 óta folyamatosan elhalasztott hódolatukat bemutassák neki és fiának, Lajosnak, immáron magyar és cseh királynak, ám e szándéka végül megfeneklett azon, hogy nem tudták eldönteni, hogy a sziléziai rendek mint magyar, vagy mint cseh alattvalók tegyék-e meg ezt.³⁴⁷

Ulászló király november 4-e³⁴⁸ után Nagyszombatból Magyarbrodba ment, ahol két hónapig (nov. 8–1511. jan. 6.)³⁴⁹ időzött. Innen Kremsier (9.),³⁵⁰ Olmütz (12.)³⁵¹ Neisse (21.),

³⁴⁰ Sorrendben: DL 21983., 22078., DF 209042., DL 106043., 21983., 106056., pag. 67.

³⁴¹ DL 95070., DF 253187., DL 59985.

³⁴² DF 209621., 201582., 264016., DL 89000., 97630., DF 224721., DL 104219., DF 224730., DL 22028., 106046–106047., DF 224753.

³⁴³ DF 224739., DL 94316.

³⁴⁴ Ettől kezdve november végéig mindössze négy klasszikus értelemben vett nádori oklevél maradt fenn: júl. 5-én és 12-én a Pest megyei Nemegyén, (DF 224739., DL 94316., vö. Bónis Gy.: Jogtudó értelmiség 360.), míg nov. 25-én névadó településén bocsátott ki oklevelet Ellyevölgyi János ítélmester a nádor nevében (DF 260168.). — A negyedik, vizsgálat elvégzésére felszólító parancslevelet maga Perényi Imre adta ki Valpón (DF 219188.).

³⁴⁵ DL 64516.

³⁴⁶ Vö. a király külföldi távollétének idejével!

³⁴⁷ Fraknoi V.: Cambrayi liga 72.

³⁴⁸ DF 244224., „Commissio propria domini regis”.

³⁴⁹ Jakó Zs.: Erdélyi vajdák kinevezése 84., „Commissio propria domini regis”, DF 247548., „Wladislaus rex manu propria scripsit”.

Grottkau (24.), Ohlau (25.) városán keresztül január 26-án érkezett meg Boroszlóba,³⁵² ahonnan mintegy két és fél hónapi tartózkodás (ápr. 13.)³⁵³ után Oppelen (19.)³⁵⁴ keresztül tért vissza Magyarországra: május elején³⁵⁵ már Budán volt.

Perényi Imre nádort ezúttal utazása közben nevezhette ki a király helytartóvá, mivel már Magyarbrodból 1510. december 8-án értesítette a szlavóniai rendeket arról, hogy a pestistől való félelmében e városba jött, és a járvány lecsendesedéséig nem is kíván visszatérni onnan, sőt Sziléziába teszi át tartózkodási helyét, habár amint lehet, visszatér Magyarországra. Távolléte idejére ismételtén a nádort nevezi ki a *szokott* felhatalmazással és jogkörökkel helytartójává (*quem et in huiusmodi nostra absentia in locumtenentem nostrum solita auctoritate et facultate suffecimus et constituimus*), meghagyva neki, hogy gondoskodjon az ország védelméről és megőrzéséről; ebben pedig Bakóc Tamás bíborost és a többi otthon maradó főpapot és főurat rendelte társként számára.³⁵⁶ 1511. február 3-i már Boroszlóban kelt levelével hasonlóképpen értesítette városokat arról, hogy sziléziai utazása idejére Perényi Imrét nevezte ki helytartóvá a korábbi távolléteikor ráruházott szokott hatalommal (*nostra in persona infra felicem reditum illo nostrum fideli nostro spectabili et magnifico Emerico de Peren comiti perpetuo Abawywariensi et dicti regni nostri Hungarie palatino commisimus ipsumque in locumtenentem nostrum consueta nostra alias sibi per nos in simili nostra absentia data auctoritate suffecimus et substituimus*), ezért megparancsolja nekik, hogy a saját és a közjó érdekében mindenben engedelmeskedjenek a helytartónak (*commisimusque omni statui et ordini omnium subditorum et fidelium regni ipsius nostri Hungarie, ut ad ipsum locumtenentem nostrum audiant et attendant*).³⁵⁷

Még magyarbrodi tartózkodása alatt azonban nem várt vendégek érkeztek az uralkodóhoz. Miksa császár követei arra igyekeztek rávenni Ulászlót, hogy csatlakozzon franciák nélkül létrehozott Velence-ellenes szövetséghez. Követi megbízatásuk másik pontja szerint a két uralkodó gyermekei között kötendő házasság ügyében kellett (volna) határozott választ kapniuk. Az uralkodó — főleg időnyerés céljából — december közepére Veszprémbe tanácskozásra hívta az ország vezetőit, jöllehet ő Magyarbrodban maradt, hogy kikérje véleményüket a császári követek által felvetett kérdésekben. Ulászló követi november 25-én indultak Brodból Veszprémbe. Perényi Imre 1510. december 7-én már Veszprémbe volt, és mint helytartó írt levelet. A tanácskozáson megjelentek — a nádor 14-én még ott volt³⁵⁸ — végül úgy döntöttek, illetve azt tanácsolták Ulászlónak, hogy ne fogadja el Miksa külön

³⁵⁰ DL 22117., „Relatio reverendissimi domini Michaelis Kesserew episcopi Boznensis, secretarii regie maiestatis” alul: „Relatio magnifici domini Iohannis Bornemissa Michael Kesserew”.

³⁵¹ DL 59991., „Relatio reverendissimi domini Michaelis Kesserew episcopi Boznensis, secretarii regie maiestatis” alul: „Michael Kesserew”.

³⁵² CDS IX. 175. (1238. sz.).

³⁵³ DF 241071., „Commissio propria domini regis.” — Másnap II. Ulászló király elindult Magyarországra (Fraknói V.: Cambrayi liga 72., Pasqualigo jelentése).

³⁵⁴ DL 27597., titkospecséttel (Datum in civitate nostra Opp[...]).

³⁵⁵ Máj. 3.: DF 241074., „Commissio propria domini regis”.

³⁵⁶ A levél szövegét lásd C. Tóth N.: Perényi helytartóságai 169.

³⁵⁷ A levél szövegét lásd C. Tóth N.: Perényi helytartóságai 170.

³⁵⁸ DF 211352.

szövetségi ajánlatát, de a házasságkötésről folytasson vele tárgyalásokat. A jelenlévők döntöttek arról is, hogy követeket kell küldeni a pápához, a szultánhoz és a moszkvai nagyfejedelemhez. Emellett kérték az uralkodót, hogy tavaszra hívjon össze országgyűlést. Ulászló a veszprémi határozatokra hivatkozva azután a szövetségkötés tárgyában kitért a konkrét válaszára elől.³⁵⁹

A helytartó fenti diplomáciai ügyön kívül természetesen végrehajtotta a király helyettesítéséből adódó egyéb feladatait és kötelességeit (sőt, amint már megszokhattuk, székhelyét Budán rendezte be³⁶⁰): intézkedett katonai ügyekben (Brassó városának hagyta meg királyi felhatalmazása — *auctoritate regia, qua impresentiarum fungimur* — alapján, hogy küldjenek 200 puskást a moldvai vajda mellé³⁶¹), illetve az ország határainak védelmére az adót be nem fizetőkkel szemben is eljárta.³⁶² Továbbá ezen időszakból is maradt fenn arra forrás, hogy birtokokat adományozott királyi meghatalmazása (*in persona et auctoritate ... domini nostri regis, qua impresentiarum fungimur*) alapján:

- 1) 1511. március 29-én Gyarmati Balassa Ferencnek és Gerlai Ábránfi Péternek adományozta néhai Bánrévi Fülöp magtalan halálával a királyi koronára háramlott birtokrészeit.³⁶³
- 2) 1511. április 27-én Kelecsényi Tamásnak adományozta hűséges szolgálataiért a Szabolcs megyei Gégeny birtokban — amelyet már apja és ő is békésen birtokol régóta — lévő királyi jogot, s elrendeli annak iktatását.³⁶⁴

Noha a két adománylevél kedvezményezettjeinek személyéből messzemenő következtetéseket nem nagyon lehet levonni, az mindenesetre figyelemre méltó, hogy a háromból kettő Perényihez közel álló személy: Gyarmati Balassa Ferencről már szó esett (felesége a nádor testvére, Orsolya volt), Kelecsényi Tamás pedig 1506-ban a Perényiek ügyében mint kijelölt királyi ember szerepelt.³⁶⁵ Ellenben Gerlai Ábránfi Péterről semmilyen közelebbi információval nem rendelkezünk azon túl, hogy 1494-ben Corvin János beregi (al)ispánja volt.³⁶⁶

Összefoglalóan elmondható, hogy a nádor második helytartósága³⁶⁷ öt hónapig, 1510. december elejétől 1511. április végéig tartott³⁶⁸ és ez alatt az idő alatt kinevezésének

³⁵⁹ Fraknói V.: Cambrayi liga 65–67.

³⁶⁰ Febr. 11.: DL 24868., febr. 14.: C. Tóth N.: Perényi helytartóságai 165., 20.: Fraknói V.: Cambrayi liga 68., 22.: Documente XV/1. 211., aug. 1-jei kelettel, márc. 11.: DF 243322., „Commissio propria domini”, 22.: DF 243323., „Commissio propria domini”, 24.: DF 243325., 29.: C. Tóth N.: Perényi helytartóságai 166., ápr. 12.: DF 217073., 14.: DF 243326., 27.: C. Tóth N.: Perényi helytartóságai 167.

³⁶¹ Documente XV/1. 208.

³⁶² DL 24868.

³⁶³ C. Tóth N.: Perényi helytartóságai 166.

³⁶⁴ C. Tóth N.: Perényi helytartóságai 167.

³⁶⁵ DL 21595.

³⁶⁶ Bereg 18.

³⁶⁷ Gábor Gyula nem ismerte (vö. Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 99.).

³⁶⁸ 1510. dec. 7. (Documente XV/1. 208. [DF 245698.]) – 1511. ápr. 27. (C. Tóth N.: Perényi helytartóságai 167.).

megfelelően intézkedett igazságszolgáltatási³⁶⁹ nemkülönben katonai ügyekben, továbbá adományozott birtokokat is.

Perényi Imre harmadik helytartóságára az 1515. évi bécsi királytalálkozó adott alkalmat,³⁷⁰ amelyre Ulászló király híveinek népes kíséretével utazott el.³⁷¹

A király március közepén (márc. 15.)³⁷² Budát elhagyva a tatai vár (17.)³⁷³ érintésével Pozsonyba (21.)³⁷⁴ ment, ahol közel három hónapon keresztül, július közepéig tartotta udvarát.³⁷⁵ Ottlétének fő célja a bécsi királytalálkozó sikeres lebonyolításának megszervezése volt. Ennek érdekében megjelent Pozsonyban Ulászló öccse, Zsigmond lengyel király is, akivel július 14-én indultak el Bécsbe, 16-án már Bécsben tartózkodtak, ahová előzőleg Miksa császár is megérkezett.³⁷⁶ A tárgyalások eredményeképpen július 22-én a bécsi Szent István-dómban megkötötték a Habsburg–Jagelló kettős házassági szerződést.³⁷⁷ Ulászló király a hónap végén (27.)³⁷⁸ Bécsújhelyre ment, ahol pár napig tartózkodott Miksa császárral együtt (júl. 31–aug. 3.).³⁷⁹ Innen hazaindult, majd Sopron (aug. 5–6.)³⁸⁰ és Pannonhalma (aug. 10.)³⁸¹ érintésével Tatára utazott (aug. 15.),³⁸² ahonnan pár nap pihenés után folytatta útját Budára (aug. 22.).³⁸³

Mint korábbi külföldi útjai alkalmával, ezúttal is helytartót nevezett ki maga helyett az uralkodó. Választása — mondhatni immáron a szokásjog által megkövetelten — ismét a nádorra esett. Perényi Imre kinevezésére minden bizonnyal márciusban került sor és az a király budai távozásával lépett életbe: április 11-én egy országbírói oklevélben már helytartóként (*locumtenens*) említik a nádort.³⁸⁴ Ugyanakkor jöllehet Perényi május 8-i oklevelében már megtalálható a helytartói címre való utalás (*in persona et auctoritate regia*), de az intulációban ekkor még nem tüntette fel azt az írnok,³⁸⁵ az először május 14-én jelenik meg.³⁸⁶ Egyébként e napon kibocsátott másik oklevelének önmegnevezésében viszont nem

³⁶⁹ Például: DF 206187., 224778., 283799.

³⁷⁰ Hermann Zs.: Habsburg–Jagelló szerződés, *passim*.

³⁷¹ Neumann T.: Dinasztia szolgálói, *passim*.

³⁷² DL 22665. „Relatio magnifici domini Moysi Buzlay magistri curie regie maiestatis”.

³⁷³ Perényi 779. „Relatio magnifici domini Michaelis Palocz magistri cubiculariorum regie maiestatis”.

³⁷⁴ Archiv mesta Brna, Listiny 1052., „Ex commissione propria regie maiestatis”.

³⁷⁵ Júl. 8.: DL 103108.; júl. 12.: DL 62013. (Szalkai László váci püspök, királyi titkár levele).

³⁷⁶ DL 25565. Kanizsai László júl. 13-i Pozsonyban kelt levele anyjához, amely szerint a király szombaton (júl. 14.) indul útnak a lengyel királlyal és hétfőn (júl. 16.) érkeznek Bécsbe.

³⁷⁷ Minderre lásd Tringli I.: Újkor hajnala 88.; Hermann Zs.: Habsburg–Jagelló szerződés 28–31., illetve kritikával Szabó D.: Küzdelmeink 121–124.

³⁷⁸ DL 22712.

³⁷⁹ Cuspinian 408.

³⁸⁰ Házi I/6. 321., „Relatio reverendi [domini] Ladislai episcopi Vacienensis, secretarii regie maiestatis”; DF 287660., „Ex commissione propria regie maiestatis”, vö. DF 290661.

³⁸¹ DL 68080., „Relatio magnifici domini Michaelis de Palocz, magistri cubiculariorum regie maiestatis”.

³⁸² Házi I/6. 322., „Commissio propria domini regis”.

³⁸³ DF 269211., „Commissio propria domini regis”.

³⁸⁴ DL 22670. (az oklevél ismeretét Neumann Tibornak köszönöm).

³⁸⁵ DL 68160.

³⁸⁶ DF 224851.

szerepel a helytartósága, csak a szövegben találkozunk az ekkor szokásos formulával (*in persona et auctoritate serenissimi principii et domini, domini Wladislai Dei gratia regis Hungarie et Bohemie etc., qua impresentiarum fungimur, committimus*).³⁸⁷ Perényi — szokásainak megfelelően — nem sokkal kinevezése után Budára tette át székhelyét és — noha már február közepén kimutatható a fővárosban³⁸⁸ — május elejétől június közepéig folyamatosan adatolható jelenléte.³⁸⁹ Július elején azonban elhagyta Budát és előbb Siklóson,³⁹⁰ majd Valpón³⁹¹ időzött. A Perényi Imre helytartóságára utaló utolsó adat július 30-ról ismert, amikor Ellyevölgyi János ítélőmester Nemegyén hivatali főnöke nevében bocsátott ki oklevelet.³⁹² (Ez érthető is, hiszen az uralkodó augusztus 5-én már Sopronban volt.) A helytartó jogkörére nem sok információ van, mivel egyrészt alig maradt fenn a vonatkozó időszakból oklevele, másrészt viszont azokból csak egyre, az igazságszolgáltatási feladatkörre maradt adat.³⁹³ Feltételezhetően azonban nem is nagyon lehetett több, mivel a katonai jogköröket ekkor Szapolyai János erdélyi vajda birtokolta országos főkapitányságának köszönhetően.³⁹⁴ (Kincstári ügyekben szintén nem találunk a helytartótól intézkedést, de ez sem mondható meglepőnek, mivel a korábbi alkalmakkor is nagyrészt az ország védelmével összefüggésben találtam ilyeneket.) Összefoglalva, Perényi Imre harmadik helytartósága körülbelül négy hónapig, április elejétől³⁹⁵ július végéig³⁹⁶ tartott.

³⁸⁷ DF 268694. — Gábor Gyula munkájában Perényi Imre 1515. évi helytartóságáról a következőket írta: „Az e tárgyban fennmaradt, Pozsonyban, 1515. június 14-én kelt okmány több tekintetben figyelemre méltó. Királyi parancs az, melyet II. Ulászló intéz Perényi Imre nádorhoz: *et in absentia notsra* [sic] *locumtenenti*. Tehát nem *impresentiarum in absentia*, amint rendszerint az oklevelek szólnak, hanem általánosságban, mintha a nádor helytartói minősége a törvényen és nem külön királyi kirendelésen alapulna. A másik figyelemreméltó körülmény, hogy a király a szóban forgó oklevéllel ruházza reá Perényire királyi hatáskörét az illető ügyben” (Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 99–100.). A vonatkozó, jún. 14-i levelében felkérte a helytartót, hogy Ellyevölgyi Jánossal, Verbőci Istvánnal és Szobi Mihállyal vizsgálta föl egy birtokelvételt, és ha a panaszosnak igaza van, akkor adassa vissza neki a birtokát (Károlyi III. 94. [DL 99784.]). Perényi Imre júl. 19-i, már Valpóról kelt levelében meghagyta a budai aludvarbírónak, hogy mivel a vizsgálat igazolta a panaszt, adják vissza a birtokot a panaszosnak, oklevelében nem tüntette fel helytartói címét (Károlyi III. 95. [DL 99785.]). Mint láttuk, a nádor helytartói kinevezése nem az oklevélben szereplő ügy miatt született, hanem jóval korábban, hiszen pontosan két hónapja helyettesítette már királyát.

³⁸⁸ 1515. febr. 16. (DF 219236., gyűrűspecstét, a szöveg alatt jobbról: „per Deeshazy secretarium palatinalem”).

³⁸⁹ Máj. 2.: DF 235194. (levél gyűrűspecstét, aláírása: „comes et palatinus etc.”), 14.: DF 224851. (gyűrűspecstét), 18.: DF 268694. (gyűrűspecstét), 30.: DF 270966. (levél, gyűrűspecstét, aláírása: „comes et palatinus”), jún. 13.: DF 269734-5. (gyűrűspecstét).

³⁹⁰ DL 70423., „ex arce nostra”.

³⁹¹ Károlyi III. 95.

³⁹² DL 37832. — A nádor következő oklevele augusztus 21-én Siklóson kelt, ebben és későbbi okleveleiben nem szerepel többet a helytartóságára utaló kitétel (DF 282486., DF 201591.).

³⁹³ DL 37832., 68160., DF 224851., 268694., 269734-5.

³⁹⁴ Az adatokat lásd a 3.3.4. fejezetben!

³⁹⁵ 1515. ápr. 11. (DL 22670.)

³⁹⁶ 1515. júl. 30. (DL 37832.)

2.3.2. II. Lajos király uralkodása idején

II. Lajos király 1521 nyarán töltötte be a 15. életévét és december 10-én nagykorúvá nyilvánították, majd Székesfehérváron — mivel 1508. június 4-i koronázása alkalmával apja, II. Ulászló király tette le helyette (mivel még nem volt kétéves)³⁹⁷ — elmondta a koronázási esküt, hogy ezzel ténylegesen is elfoglalja a trónt.³⁹⁸ Ugyanezen a napon — miután az Erzsébet-napi országgyűlésen a rendek beleegyezésüket adták — megtörtént Mária királynévá koronázása is³⁹⁹ (lakodalmukra csak egy hónap múlva, 1522. január 13-án került sor Budán⁴⁰⁰). A királyné, illetve familiájának „felszerelésére” királyi engedéllyel Bátori Isván nádor kölcsönzött jelentős összeget, mintegy 2500 forintot.⁴⁰¹ 1522. február 2-án pedig a király átadta feleségének, mint a királynét megillető birtokokat: az óbudai és Csepel szigeti, zólyomi, diósgyőri, munkácsi és huszti uradalmakat, a bányavárosokat és a máramarosi sóbányákat.⁴⁰² Ezen események alatt a király másik országából is megérkeztek az urak, akik arra kérték Lajost, hogy a lakodalma megtartása után azonnal jöjjön Csehországba és tegye le ott is az esküjét (Ulászló csehországi útja idején, 1509. március 11-én hasonlóképpen történt Prágában is a koronázás,⁴⁰³ mint előtte egy évvel Fehérváron). Ennek teljesítése esetén hathatós segítséget ígértek a török ellen.

A csehek kérésnek álcázott követelésére a magyar országnagyok az utazás elhalasztását javasolták azzal az indokkal, hogy a király távozása szökésnek minősülne az ország problémái elől.⁴⁰⁴ (A másik, ellenállásukra okot adó félelmük az volt, hogy a király nem tér vissza és székhelyét áttesz Csehországba.⁴⁰⁵) A velencei követ jelentései szerint a felek között komoly vita alakult ki, de a király Mária királynéval karöltve nem engedett és

³⁹⁷ A kérdés hátterére lásd Bartoniek E.: Koronázási eskü 43. — Lajos 1506. július 1-jén született (DF 216835., Házi I/6. 227., vö. Ortway T.: Mária 32.).

³⁹⁸ Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 102. — Vö. II. Lajos királynak a Bátoriak és Rozgonyi István között 1519. nov. 30-án kötött örökösödési szerződésének (Bátori oklt. 289–293.) megerősítését tartalmazó 1521. dec. 11-i privilégiumának dátumával: „Datum in Alba Regali, feria quarta proxima post festum conceptionis Virginis gloriose, secundo scilicet die prefati a nobis iuramenti anno Domini” (DL 23286.). — Ezzel szemben Bartoniek Emma hivatkozva II. Lajos király 1521. dec. 27-i levelére (Acta Tomiciana V. 441.), amelyben azt írta Zsigmond lengyel királynak, hogy az eskütétel és Mária koronázása dec. 11-én volt, e napra tette az eskütételt (Bartoniek E.: Koronázási eskü 43.).

³⁹⁹ E kérdésben a szakirodalmi munkákban teljes zűrzavar uralkodik, ahány munka, annyi dátum szerepel: Ortway T.: Mária 95.: dec. 4. Mária koronázása. Itt azonban elírással lehet dolgunk, mivel előtte azt írja, hogy a dec. 6-án befejeződött országgyűlés után két nap múlva kellett a koronázásnak történnie. — Lásd még Kronológia I. 342. (a vonatkozó rész Szakály Ferenc munkája); dec. 11. Mária koronázása és Lajos esküje. Kubinyi A.: Habsburg Mária 13.: dec. 4. Mária koronázása (Ortway alapján).

⁴⁰⁰ Szabó D.: Küzdelmeink 174.; Ortway T.: Mária 96., vö. Acta Tomiciana V. 441.

⁴⁰¹ DF 245803., 247697.

⁴⁰² Brüsszeli oklt. I. 22. (DL 23608.)

⁴⁰³ Ortway T.: Mária 28.; vö. DF 245669.

⁴⁰⁴ Óváry I. 1156. sz. (a velencei követ 1521. dec. 26-i jelentése); Brutus 121.

⁴⁰⁵ Šmahel, F.: Korunovační rituály 158. (a tanulmány megértésében Janek István volt a segítségemre, amit ezúton is köszönök neki).

ragaszkodott csehországi utazásukhoz az országnagyok akarata ellenére is.⁴⁰⁶ A király elutazási szándékát jelzi az is, hogy február közepén Bátor Istvánt leendő csehországi útja tartamára helytartójává tette.⁴⁰⁷

A királyi pár február 26-án indult el Budáról és Holicson (márc. 3–6.) keresztül először Magyarhradison át vezető hosszabb úton szándékoztak Prágába menni, de a pestis miatt inkább a másikon, a Morva folyót keresztező rövidebb, de veszélyesebb úton mentek Brünnebe (9.), ahol fogadták Ferdinánd főherceg követét, Johann Cuspinianust. Lajos 13-án letette a morvák részére a koronázási esküt, majd a hónap közepe (15.) után elhagyták a várost. A király Polna (22.), ahol Petr z Rožmberka vezetésével fogadták a prágaiak, Nemetbrod (24.), Arnolce, ahol a cseh rendek, Lev z Rožmitálu cseh helytartó és Vojtech z Pernšejn vezetésével találkoztak a királlyal, Czaslau és Kuttenberg városokon keresztül érkezett meg Prágába (28.) A királyi pár prágai bevonulásától kezdve — egy valószínűsíthető krumlaui, illetve sobeslaui (aug. 29.) és budweisi, valamint egy kremsieri kirándulást leszámítva — egy éven át Prágában maradt.⁴⁰⁸ A királyi pár hazatérési előkészületei már 1522. második felében folytak. II. Lajos király többször megírta lehetséges visszaérkezése időpontját: először 1522. Márton-napra, majd 1523. vízkeresztre ígérte megérkezését és egyúttal ekkora hirdette meg az országgyűlést. Ám december 31-i levelében már azt írta Sáros megyének, hogy február 2-ig marad Csehországban. Egyrészt, mert amiért jött, azaz a segítségkérés ügyében, azt még nem tudta elintézni, másrészt Nürnbergből sem érkeztek még vissza követei, mindezen okok következtében az országgyűlést Bálint-napra halasztotta. A korábbi időpont már csak azért sem teljesülhetett, mivel a csehek január 22-re hívta össze Prágába. Végül akkor sem indult el, hanem maga helyett követet küldött Gosztonyi János győri püspök, királyné kancellár személyében. Végül Szalkai László kancellár március 5-i levelében arról írt, hogy reményei szerint 8-án indulnak haza.⁴⁰⁹ Mivel a királyi pár a morva nemesség részére is országgyűlést kívánt tartani, így március 16-án elhagyták Prágát és Kuttenbergen (18–19.), Pardubitzen (22.) keresztül március 27-én érkeztek meg Olmützbe. A terv az volt, hogy tennivalók elintézése és a húsvét megünneplése után, április 8-án tovább indulnak Magyarországra. Ám a morva országgyűlés elhúzódott, jöllehet itt is sikerült keresztül vinnie akaratát Lajosnak és Máriának, végül több mint egy héttel később, április 17-én indultak csak tovább. A magyar határon már várták őket a magyar urak, többek között Bornemissza János pozsonyi ispán, Thurzó Elek királyi kincstartó és mintegy 500 lovas kíséretében Nagyszombaton (ápr. 23.) keresztül utazva még aznap a kincstartó várában, Semptén szálltak meg éjszakára, ahol két estét töltöttek. Másnap Nyárhídon keresztül Esztergomba (ápr. 26.) mentek és végül a hónap 27. napján, azaz 425 nappal a város elhagyása után megérkeztek Budára. A György-napra

⁴⁰⁶ Óváry I. 1157. sz. (1522. jan. 19–26.); 1161. sz. (1522. febr. 7–14.); vö. Szabó D.: II. Lajos-kori ogy. 52–53. (a szerző az országnagyok érvelését nem mint jövőbeni, hanem mint már bekövetkezett eseményekként kezeli, ezzel teljesen hamis beállításba helyezi a későbbi eseményeket is).

⁴⁰⁷ Bátor István helytartóságára lásd Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 102–104.

⁴⁰⁸ C. Tóth N.: Királyi pár 86–87.

⁴⁰⁹ C. Tóth N.: Királyi pár 93.

összehívott országgyűlést végül csak május 4-én nyitották meg, mivel a nemesség nem bízván a király megérkezésében, későbbre jött össze.⁴¹⁰

Bátori István helytartói kinevezésére 1522. február 14-én, illetve 16-án került sor. E kettős időpont-megjelölés annak köszönhető, hogy a kinevező oklevelet nemcsak két példányban, hanem két különböző időmegjelöléssel állították ki: az első, mint látható, Bálint-napon kelt, és hártján, a szöveg alatt felzetes titkospecséttel van megerősítve, balról pedig a *Ludovicus rex manu propria* kancelláriai jegyzet — királyi aláírás — található.⁴¹¹ (Az oklevelet átírta I. Ferenc király Pesten, 1805. november 26-i oklevelében semsei Semsey Lajos,⁴¹² illetve Érkenézi Szilárd Pál királyi udvari tanácsos és titkár kérésére.⁴¹³ Az oklevél átírásának aktuálpolitikai okai voltak: Ferenc király 1805. november 7-én nevezte ki József főherceget kormányzóvá.⁴¹⁴) A másik példány az előbbihez képest két nappal később, Julianna-apon kelt: ez a kinevezés privilégiális példánya, amely ennek megfelelően hártjára íródott és a király függő titkospecséttel volt megerősítve.⁴¹⁵ A korábban kelt példányt az eddigi szakirodalom nem ismerte és a nádor helytartóságát a február 16-i kinevezéstől számította. Nyugtalanító kérdés, hogy mi az oka a kettős oklevélkibocsátásnak. Formailag a két oklevél között két lényegi különbség van: a korábban kiadott oklevélen királyi aláírás szerepel, továbbá szöveg alatti pecséttel erősítették meg. A másik, két nappal későbbi példányt azonban a titkospecsét ráfüggesztésével privilégiális formában állították ki. A február 14-i kinevezőlevéllel szemben ennek egyetlen átiratban fennmaradt példányát sem ismerjük, holott a levéltári jelzete alapján ez elvárható lenne. Induljunk el tehát őrzési helyük alapján. A korábban (febr. 14.) kibocsátott példányt a Révay család központi, ma Pozsonyban lévő levéltárában, míg a későbbit (febr. 16.) a Magyar Kamara Archivumának Acta publica nevű fondjában őrzik. Azaz a korábbi példányt egy magán-, míg a későbbit az ország (18. században létrehozott) „közlevéltárában” találjuk. Az utóbbi helyre minden bizonnyal a nádor, illetve helytartó „hivatali” levéltárból kerülhetett (lásd erről alább még bővebben). A magánlevéltárba viszont a nádor titkára — a későbbi nádori ítélőmester, majd helytartó — Révai Ferenc⁴¹⁶ révén juthatott.

A kinevezés két példánya tartalmilag lényegében megegyezik, de néhány helyen máshová kerültek a hangsúlyok. Tekintsük meg ezeket részenként (lásd a 16. táblázatot; az első oszlopban az oklevélrészlet besorolása — bevezető, a kinevezés megokolása, jogok és kötelességek részletezése —, a második és harmadik oszlopban febr. 14-i és 16-i oklevelek vonatkozó része áll).

⁴¹⁰ C. Tóth N.: Királyi pár 94–95.

⁴¹¹ Helytartói oklt. 26.

⁴¹² DL 85201.

⁴¹³ DF 278380. („consiliarius et secretarius noster aulicus”).

⁴¹⁴ Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 237.

⁴¹⁵ Helytartói oklt. 29.

⁴¹⁶ Titkárságára 1519. okt. 15. és 1526. nov. 16. között vannak adatok, 1526. nov. 30. és 1527. nov. között ítélőmester, (Horváth R.–Neumann T.–C. Tóth N.: Pontot az „i-re” 46–47.), míg ettől kezdve 1542. novemberéig személynök, végül pedig haláláig, 1553. nov. 1-jéig nádori helytartó volt (Pálffy G.: Révayak a 16. században 3–5.).

16. sz. táblázat. A két kinevezőlevél összehasonlítása

dátuma és őrzési helye	1522. február 14. Révay család központi levéltára	1522. február 16. Magyar Kamara Archivuma, Acta publica
kinevezése oka(i)	nos considerata fide et fidelibus servitiis, quibus fidelis noster spectabilis et magnificus Stephanus de Bathor regni nostri Hungarie palatinus, comes Temesiensis, capitaneus noster generalis de serenissimo quondam patre nostro felicis memorie pro locorum et temporum opportunitate ac deinde etiam de nobis ac de universo regno nostro optime semper mereri studuit, aliis quoque multis et preclarissimis meritis et virtutibus eiusdem perspectis, cum nobis ob causas multum necessarias et presertim auxilii querendi gratia contra crudelissimos hostes nostros Thurcos regnis nostris assidue insultantes et illa non diripere solum, sed etiam, quod Deus avertat, occupare conantes ad regnum nostrum Bohemie proficisci nos oportuerit,	nos attendentes et considerantes fidelitatem et in rebus gerendis dexteritatem aliasque virtutes et servitia fidelis nostri spectabilis et magnifici domini Stephani de Bathor regni nostri palatini comitisque Temesiensis, quibus paterne maiestati nobisque exceptione sine ulla se semper promptissimum et obsequentissimum summo cum studio et fidelitatis fervore exhibuit, eidem gratia regiam concernenti dignitatem pro tantis meritis respondere volumus. Nostra itaque in hac in Bohemiam profectione, quam subire coacti sumus, quo regno nostro tantis in periculis constituto exterorum quoque gentium auxilio subvenire possimus,
kinevezésének tartama, jogai és kötelességei általában	prefatum Stephanum de Bathor ultra alios honores, quibus et a paterna maiestate et a nobis merito cumulatus est, uti virum fortem auctoritateque et prudentia ac fide singulari prestantem ingruente tanta bellorum tempestate in hoc regno nostro Hungarie usque ad felicem nostrum ex Bohemia reditum in locumtenentem nostrum cum auctoritate presentibus litteris specificata et distincta duximus preficiendum, cui in primis inter alia id concessimus, ut in absentia nostra idem universis et singulis dominis et nobilibus tanquam locumtenens noster nostra sibi concessa auctoritate ad ea omnia, que ad regni defensionem et ad nostrum publicumque bonum pertinent, exequenda mandare possit, ut unusquisque eidem in his omnibus obedire debeat,	ipsum dominum palatinum nostrum locumtenentem ordinavimus et declaravimus instar aliorum regum predecessorum nostrorum, qui dum aliqua necessitate instante extra regnum proficisci cogebantur, palatinos regni in locum sui substituere solebant, nos quoque eundem dominum palatinum omni honore atque dignitate pro suis meritis accumulare cupientes, omnem auctoritatem ipsam locumtenendi dignitatem concernentem eidem usque felicem nostrum redytum concedimus.
jogai és kötelességei		
I.	deinde, ut beneficia ecclesiastica exceptis archiepiscopatibus, episcopatibus, preposituris maioribus ecclesiarum cathedralium et abbatiis salvis dominorum prelatorum vel aliorum iuribus, si que illis ad conferenda beneficia contulissemus personis benemeritis in absentia nostra conferre valeat.	Ut autem tale officium suum pro dignitate nostra regia, cuius vicibus in absentia nostra fungitur, administrare et exercere commodius possit, singulis mensibus ad equites ducentos et mense sue conservationem florenos mille per thesaurarium nostrum dandos decrevimus et presentium vigore decernimus.
II.	Ceterum, ut bona, si que in absentia nostra ad nostram maiestatem devolventur, usque ad numerum triginta duorum iobagionum conferre vel de illis pro suo arbitrio disponere possit.	Sique aliqua bona per defectum seminis vel notam quampiam absentibus nobis in maiestatem nostram devolverentur, ea omnia ad numerum duorum et triginta iobagionum pro arbitrio suo disponendi et conferendi, cuicunque voluerit, concedimus facultatem,

III.	Item, ut universas causas iuxta contenta articulorum in dieta festi Beate Elizabeth hic Bude proxime preteriti celebrata tam motas, quam movendas adiudicare valeat. Item ut thesaurarium nostrum movere et requirere possit, ut ille totis viribus incumbere debeat ad ea expedienda, que ad suum officium pertinent, non tamen eum compellat ad talia, que facere minime poterit.	et si medio tempore felicitis nostri redytus in ecclesiis regni nostri Hungarie beneficia ecclesiastica vacare contigerit, ea quoque exceptis archiepiscopatibus, episcopatibus, preposituris maioribus ecclesiarum cathedralium, abbatiis et de quibus nostrum ius patronatus regium alicui dominorum prelatorum contulissemus, ut quibus velit, ex animi sui sententia conferre possit,
IV.	Postremo, ut idem locumtenens noster onera absentie nostre et sui officii curas commodius exequi possit, hanc eidem provisionem fecimus, ut singulis mensibus, dum aberimus, ex proventibus nostris et a thesaurario nostro tum ad tenendos secum ducentos equites, tum pro mensa mille florenos habeat, immo preficimus harum nostrarum vigore et testimonio mediante.	annuimus et presentium per vigorem concedimus, et quod omnes causas iuxta articulos decreti regni nostri motas vel movendas decidere et adiudicare valeret.
záró rendelkezés		Vobis itaque universis et singulis dominis prelati et baronibus, nobiles et cuiusvis status et conditionis hominibus in hoc regno nostro Hungarie partibusque sibi subiectis constitutis per presentes quoque committimus et mandamus, sicuti aliis nostri litteris ad omnes dominos et comitatus datis mandavimus, ut ipsum dominum palatinum per maiestatem nostram locumtenentem observare et recognoscere et in omnibus, que ad ipsam locumtenendi dignitatem pertinent, usque felicem nostrum ex Bohemia redytum ipsi obediens esse debeatis, secus non facturi.
Datum	Datum Bude, in festo Beati Valentini martiris	Datum Bude, in festo Beate Julianne virginis et martiris

A két oklevélben leírtak között apró, de sokatmondó különbségek vannak. A február 14-i oklevélben Lajos király a kinevezés okaként elsősorban Bátori Istvánnak az apja és az ő uralkodása alatt teljesített hű szolgálatainak (például törökellenes hadjáratai) jutalmazását, másodsorban csehországi utazását (segítségkérés a török ellen) jelölte meg. A 16-i példányban viszont a kinevezés okaként elsősorban a csehországi távollét szerepelt indokként. A két oklevélben szereplő kötelességek és jogok azonosak, jóllehet sorrendjük más és más:

A február 14-i példányban az első helyen a nagyobb egyházi javadalmak adományozásának tiltása áll, ez a február 16-iban a harmadik helyen szerepel.

Mindkettőben a második helyen áll a helytartó azon joga, hogy a királyra háramlott birtokokból 32 telek nagyságig eladományozhat birtokokat. Megjegyzendő, hogy a február 16-i oklevélben e pont bővebb szöveggel, részletes indoklással szerepel: az adományozási jogkör a magszakadás vagy bármilyen bűn miatt a koronára szállt birtokokat érintheti. Az adományozható birtok nagyságát — a helytartók esetében — először ekkor foglalták írásba! Egyfelől valószínűnek tarthatjuk, hogy a mérték megállapításánál figyelembe vették, hogy

annak idején Hunyadi János (és Szilágyi Mihály) kormányzó is ekkora nagyságú birtokrészt adományozhatott el saját hatáskörben.⁴¹⁷ Másfelől viszont elképzelhetőnek tartom azt is, hogy a Szapolyai János erdélyi vajda által Bátori nádorságába történt beleegyezése jutalmaként elnyert és gyakorolt adományozási jogkör⁴¹⁸ visszahatott a helytartói hivatalra is: elvégre a helytartó ugyanolyan jogokat gyakorolt az Erdélyen kívüli országrészen, mint a vajda a tartományában.

A korábbi példány harmadik pontja szerint az 1521. Erzsébet-napi országgyűlésen hozott határozat szerinti ügyekben feljogosítja a király helyetti ítélkezésre, ez a két nappal későbbi példányban az utolsó, negyedik pont.

Végül a korábbi szövegnek az utolsó, negyedik pontja a helytartó fizetéséről (havi 1000 forint) és az általa tartandó bandérium nagyságáról (200 lovas) rendelkezik, a későbbi példánynak ez az első pontja.

További jelentős különbség, amely egyúttal választ ad arra is, hogy miért két példányban ismerjük a helytartói kinevezést, az utolsó részben érhető tetten: a király a kinevezéssel egyidőben általános rendeletével megparancsolta mindenkinek, hogy csehországi távolléte idején a fentebb leírtaknak megfelelően engedelmeskedjenek helytartójának. Ha mármost visszaemlékszünk a pár sorral feljebb az oklevelek őrzési helyéről írtakra, akkor azok megerősítik a két kinevezőlevél különbségét: az egyiket, azaz a február 14-i, királyi aláírással ellátott példányt kapta személyesen a nádor, míg a privilégiálist a királyi levéltárban helyezhették el (ahonnan aztán valamilyen úton-módon — talán Nádasdi Tamás és családja levéltára révén⁴¹⁹ — eljutott a Magyar Kamara Levéltárába). Ez a helyzet kísértetiesen hasonlít egy másikra, amely szintén Bátori István személyéhez kötődik: amikor Bátorit harmadszor is megválasztotta az országgyűlés nádornak, akkor határozatot hoztak arról, hogy ezentúl a nádorok életfogytiglan töltik be tisztségüket és erről a királynak oklevelet kell adnia, amelyet a Szent Korona őrzési helyén kell letenni. A rendelkezést valóban végrehajtották és a mai napig két példányban rendelkezésünkre áll a kötelezvény: az egyiket a nádor kapta, a másikat pedig elhelyezhették a Korona mellé.⁴²⁰

Bátori István nádor kinevezése után, a király elutazásáig, jöllehet Lajos február 18-i Budán kelt parancsát már mint helytartójához intézte,⁴²¹ nem használta a királyi helytartói címét. Az első helytartóként kibocsátott oklevele február 26-án, azaz II. Lajos elindulásának napján kelt.⁴²² Ettől kezdve a király hazatéréséig folyamatosan adott ki e minőségében okleveleket és leveleket (természetesen olyan oklevele is rengeteg van, amelyben — az ügyből kifolyólag — csak a nádori tisztségét tüntették fel). Bátori, amint azt már Perényi

⁴¹⁷ DRH 1301–1457. 357.

⁴¹⁸ Vö. Neumann T.: Vajdai adományozás 264–269.

⁴¹⁹ Vö. Herzog J.: Kamarai levéltár története 189–192. (a Nádasdy család levéltárából kikerült iratok jegyzéke).

⁴²⁰ Lásd erre még a Függelék 2. fejezetét!

⁴²¹ Helytartói oklt. 30.

⁴²² DF 229357.

esetében is megszokhattuk, helytartói kinevezése után jórészt Budán tartózkodott és csak rövid időre hagyta el a fővárost.

1522. január elejétől szeptember 20-ig Budán tartózkodott, ahonnan elindult az Alsó részek felé: 21-én Gubacson, majd október 17-e és november 25-e között Futakon (Bács m.), december 5-én Madarason (Bodrog m.) időzött, hogy aztán 11-én már ismét Budán legyen. Itt is maradt aztán egészen 1523. március 29-ig. Budáról Babócsára ment (ápr. 5–14.), majd az ország déli határára, végül május elején visszatért Budára az országgyűlésre, ahol 13-án leváltotta a király a nádorságról.⁴²³

Bátori István nádor 14 hónapos királyi helytartósága alatt kibocsátott összes oklevelének részletes ismertetése helyett — mivel az általam összeállított oklevéltár⁴²⁴ alapján bárki tájékozódhat tartalmukról — néhány példával illusztrálom tevékenységét. Az intézkedéseit hatáskörönként csoportosítottam (lásd a 17. táblázatot). Az igazságszolgáltatással összefüggő bírói oklevelek közül csak azokat — a fontosabbakat — vettem fel az alábbi táblázatba, amelyeket a helytartó személyéhez köthetünk, mivel a többit — a szokásoknak megfelelően — ítélmestere, Ellyevölgyi János jegyezte. A táblázat végén, elválasztva a többitől a katonai jogkörre utaló oklevelek találhatók, de ezek esetében egy nagyon fontos dolgot hangsúlyoznom kell: e funkciót valószínűleg nem a helytartói kinevezése alapján — hiszen abban egy szó sem esik erről —, hanem az előző évi Erzsébet-napi országgyűlésen történt főkapitányi kinevezése⁴²⁵ révén gyakorolta (ennek a későbbiekben fontos következményei lesznek).

17. sz. táblázat. Bátori István helytartó hatáskörei

jogkör	példa	forráshely
igazságszolgáltatási	győri vikáriushoz a soproni tanács és Gosztonyi János püspök közötti per ügyében	Helytartói oklt. 54.
	Haraszi Ferenc özvegye, Battyáni Zsófia érdekében Lévai Zsigmond barsi ispánhoz	Helytartói oklt. 69.
	a borsmonostori apátság érdekében Anna főhercegnőhöz	Helytartói oklt. 89.
	a kolozsvári szabó céh érdekében Kolozsvár városához	Helytartói oklt. 92.
	a Dempsusi család érdekében Szeben városához	Helytartói oklt. 118.
	parancsa Ivánci Máté érdekében Vas megyéhez	Helytartói oklt. 135.
	a győri káptalan érdekében Győr megyéhez	Helytartói oklt. 140.
	Egervári János érdekében Torquatus János bánhoz	Helytartói oklt. 144.
	Rakovicaiai érdekében Kállói Vitéz János szörényi bánhoz	Helytartói oklt. 152.
kincstári	a nyúlakzigeti apácák érdekében Pilis megyéhez	Helytartói oklt. 186.
	az adó beszedése ügyében Sopronhoz, Bártfához, Pozsonyhoz, Körmöcbányához, Kassához, Selmezbányához	Helytartói oklt. 40–44., 52., 70., 75–76., 82., 85., 111., 136.
	az adót meg nem fizetők ügyében Sáros megyéhez	Helytartói oklt. 78.
	a Sopron megyei adó ügyében az ottani adószedőkhöz	Helytartói oklt. 96.
	az adó ügyében Abaúj megyéhez	Helytartói oklt. 134.
	a nova moneta használata ügyében Pozsonyhoz	Helytartói oklt. 88.
	a pozsonyi harmincad bérlete tárgyában	Helytartói oklt. 86–87., 99.

⁴²³ C. Tóth N.: Ki kicsoda 38–40.; ápr. 5-re: Helytartói oklt. 205.

⁴²⁴ Vö. Helytartói oklt.

⁴²⁵ 1521. 23. tc. (CJH I. 796–797.).

	a kassai harmincad bérlete tárgyában	Helytartói oklt. 106–107.
	Csicseri László és Zsigmond adófizetés alóli felmentése	Helytartói oklt. 125.
	Lőcse, Bártfa, Eperjes és Kisszeben 1523. György-napi adója	Helytartói oklt. 205.
birtokadományozási (akik kaptak)	ítélőmestere, Ellyevölgyi János	Helytartói oklt. 45.
	titkára, Révai Ferenc és István, a nádori könnyűfegyverzetű csapatok kapitánya	Helytartói oklt. 164.
	titkára, Révai Ferenc és Várkonyi Amadé István	Helytartói oklt. 192.
	titkára, Révai Ferenc, udvarmestere, Bánca Demeter és Ártándi Pál	Helytartói oklt. 212.
	Kanizsai László rendi kincstartó, vasi ispán	DL 23660.
	Kányaföldi Kerecsen Pál szlavón vicebán és György	Helytartói oklt. 148.
	Pinnyei Antal és Berényi Bárony Boldizsár	Helytartói oklt. 67.
	Söptei Miklós	Helytartói oklt. 169.
	Csáktornyai Eruszt János	Varga Sz.: Gregorjanci Pál 128. (DL 94347.)
a király nevében oklevél megerősítése privilégialis formában	Keresztúri Benedek és Ferenc részére	Helytartói oklt. 112.
	Szentannai György részére	Helytartói oklt. 150.
	Nelepeci Ferenc részére	Helytartói oklt. 193.
egyházi javadalom (alacsonyabb rangú) adományozása	a Maroson túli főesperességet és csanádi kanonokságot Peregi Albert királyi szállásmesternek	Helytartói oklt. 59., 63–64.
	a pécsi kispópostságot unokatestvérének, Macedóniai László szerémi püspöknek	Helytartói oklt. 120.
katonai (ennek jogalapja az 1521. 23. tc.)	tanácskozás a török veszélyről	Helytartói oklt. 80.
	ágyúöntő mester és puskapor kérése Kassától	Helytartói oklt. 145–146.
	a jajcai és szőrényi vár és bánág védelme ügyében	Helytartói oklt. 47., 50.
	Varasd megyéhez a török elleni harc ügyében	Helytartói oklt. 115.
	Kassa városához fegyverek küldése tárgyában	Helytartói oklt. 157.
	Pöstyéni László havasalföldi követjárása ügyében	Helytartói oklt. 206.

A táblázat adatai magukért beszélnek: a helytartó intézkedési ható- és jogköre a Magyar Királyság életének minden területére kiterjedt. Az adományozási jogkörét legalább annyiszor gyakorolta, mint annak idején Perényi Imre. A megadományozottak köre viszont átalakult: a nádor köréhez köthető személyek száma elérte azokét, akiket nem tudunk hozzá kapcsolni. Nyert adományt a nádor titkára (háromszor is), az udvarmestere, a katonáinak parancsnoka és az ítélmestere is. Az erről, illetve a többi intézkedési területéről alkotott kép azonban két dologgal tovább árnyalható. Az egyik, hogy Bátori István, mégha a fenti adatokból úgy is látszana — a helytartóság időszakából fennmaradt többi forrás alapján⁴²⁶ —, nem teljhatalommal irányította a Magyar Királyságot, hanem mindenről beszámolt a Prágában tartózkodó királyi párnak (akik viszont onnan parancsokat küldtek neki).

A király és a helytartó (és a többi otthon maradt) közötti híreket a királyi titkárok vitték, akik mondhatni, szinte egymást váltották.⁴²⁷ Például Gerendi Miklós és Szalaházi Tamás beregszászi plébános együtt utazott a királyi párral Prágába.⁴²⁸ Sokáig azonban egyikük

⁴²⁶ Lásd a Helytartói oklt.-ben lévő okleveleket!

⁴²⁷ Lásd a király és Szalkai László kancellár leveleit Bátorihoz (és Szapolyaihoz) (Helytartói oklt. 47., 50., 55., stb.).

⁴²⁸ II. Lajos király 1522. márc. 9-i, Brünmben kelt oklevelének relátora Gerendi volt.

sem maradt ott, mivel Gerendi június 21-én már Brassóban volt a király követeként,⁴²⁹ Szalaházi pedig július második felében tért haza.⁴³⁰ Gerendi aztán valamikor visszatért Prágába és Gosztonyi társaságában jött haza ismét 1523 február közepén.⁴³¹ Elindulása előtt, február 7-én még kieszközölt egy adománylevelet a királytól.⁴³² Alig egy hetet maradt itthon, mert postafordultával indult vissza Prágába, Gosztonyi János ugyanis őt küldte leveleivel a királyhoz.⁴³³ Ellenkező utat járt be Acél Ferenc szatmári főesperes, ő június 26-a körül érkezett meg Prágába,⁴³⁴ ahonnan augusztus 24-e után indult vissza Andrea dal Burgo császári követ Bátorihoz szóló válaszlevelével.⁴³⁵ Valamikor szeptember közepére érkezhetett haza, mivel a pozsonyi polgároknak neki kellett átadniuk az adót.⁴³⁶ Statileo János szintén csak később követte a királyt, március 11-én még (Felső)Örsről írt levelet a helytartónak, hogy aztán július 29-én már hazafele jön hozzá Prágából.⁴³⁷ (Mindez egyébként azt jelentheti, hogy már ekkor királyi titkárként tevékenykedett.) Rajtuk kívül természetesen alkalmi hírnökök is közvetíthettek híreket, így például Csulai Mór Fülöp királyi titkár, korábbi egri nagyprépost, a pécsi püspökség kormányzója a nyár folyamán Izsák János volt kolozsvári polgárt, a pécsi vár udvarbíráját küldte Prágába bizonyos hírekkel.⁴³⁸ Az előbb ismertetett adataink alapján bátran kijelenthető, hogy a meglehetősen gyakori levélváltások révén szinte állandó kapcsolat létesült a budai és a prágai udvarban lévők között.

A másik, hogy Bátori helytartósága idején keverednek a különböző tisztségei és megbízatásai közötti hatáskörök: a nádori méltóságán túl temesi ispán és az Alsó részek kapitánya, illetve az Erzsébet-napi országgyűlés határozata értelmében Szapolyai János erdélyi vajdával együtt országos főkapitány is volt.⁴³⁹ Mindez azt jelenti, hogy az általa gyakorolt katonai jogköröket nem feltétlen kell a helytartói kinevezéséből eredeztetnünk, hiszen az egyfelől az Alsó részek kapitányi, másfelől pedig az országos főkapitányi jogköréből is megillette, ráadásul — mint fentebb olvashattuk — a kinevezőlevelekben nincs is ilyen hatásköréről szó.

Visszatérve a budai udvarra, három fontos feladat várt a helytartóra: az Erzsébet-napi országgyűlésen kivetett adó behajtása, a pénzből zsoldosok fogadása és velük az ország határainak megvédése. (A dolgok sajátossága miatt a gyakorlatban a sorrend felcserélődött, azaz előbb kellett a katonákat felfogadni és a végeken elhelyezni, minthogy összegyűlt volna a pénz.) A felsoroltak teljesítése a fennmaradt forrásaink alapján — a szakirodalom véleményével szemben — rendben megtörtént: a kivetett adót — kisebb-nagyobb

⁴²⁹ Brassói számadáskönyv I. 436.

⁴³⁰ Vö. Szalkai László kancellár 1522. júl. 29-i levelével (Helytartói oklt. 120.).

⁴³¹ Helytartói oklt. 175–178.

⁴³² DL 28701.

⁴³³ Helytartói oklt. 175–178.

⁴³⁴ Helytartói oklt. 104., ez ügyben is írt saját levele jún. 29-én kelt Prágában (Uo. 110.).

⁴³⁵ Helytartói oklt. 128.

⁴³⁶ Helytartói oklt. 136.

⁴³⁷ Helytartói oklt. 45., 120. (Szalkai levele).

⁴³⁸ DF 281246.

⁴³⁹ 1521. tv. 23. tc. (CJH I. 796–797.); lásd a kérdésre még a 3.3.4. fejezetet!

zökkenőkkel — beszédtek,⁴⁴⁰ a katonák felfogadása és a határookra küldése megtörtént,⁴⁴¹ sőt sikerült az ország törökkel szemben mozgásterét is egy kicsivel bővíteni.⁴⁴²

Erre jó példa az 1522. augusztus 10-re, Lőrinc-napjára a nádor által összehívott rész — azaz király nélküli⁴⁴³ — országgyűlés,⁴⁴⁴ illetve az 1523. február elején tartott tanácskozás. Az előbbin döntöttek a birodalmi gyűlésre küldendő követek személyéről (1. tc.), a múlt évi Erzsébet napi országgyűlésen kivetett adó szeptember 1-ig történő beszédéről (2. tc.), az e pénzből felfogadott haderő végekre vezetéséről (3. tc.), hasonlóképpen a főpapi bandériumok leküldéséről (4. tc.). Valamint a *nova moneta* ügyében megismételték az előző évi országgyűlésen a királyhoz intézett kérésüket (5. tc.), hasonlóképpen az Erzsébet-napi országgyűlés rendelkezéseit újíttotta meg a 6., 7. és 8. tc., végül a 9. cikkelyben arról rendelkeztek, hogy ha a beszédett adó nem lenne elegendő, a király pedig nem térne vissza Márton-napig az akkora elhatározott országgyűlésre (1. tc.), akkor felkéri a nádort, hogy hívjon össze újra gyűlést, hogy megtárgyalhassák az ügyeket.⁴⁴⁵

A következő király nélküli tanácskozásra nem került sor, mivel a király sem a Márton-napra, sem a vízkeresztre ígért hazatérése és így az országgyűlés sem valósult meg.⁴⁴⁶ Az újabb időpont minden bizonnyal Bálint-nap lehetett, de a király akkor sem jelent meg, hanem Gosztonyi Jánost küldte maga helyett. A Bátori István vezetésével 1523. február végén tartott tanácskozáson, mivel a király nem jött el, a nemesség képviselői alig, míg az urak is korlátozott számban tették tiszteletüket; a püspök becslése szerint nem voltak többen 150 főnél. A nádor házában tartott tanácskozáson a jelenlévők elhatározták (*decretum fuit*), hogy 1) György-napján országgyűlést tartanak, 2) követeket küldenek a királyhoz, hogy minden késedelem nélkül térjen haza, 3) a katonáikat leküldik a végekre három hónapra, amíg a király nem intézkedik azok védelméről.⁴⁴⁷

A helytartó az ország mindennapi működését — a kezdeti, „indulási” zavarokon túl⁴⁴⁸ — rendben és jól oldotta meg.⁴⁴⁹ Összefoglalóan Bátori István nádor első helytartósága szinte napra pontosan 14 hónapig, 1522. február közepétől 1523. április közepéig⁴⁵⁰ tartott.

⁴⁴⁰ Lásd erre tanulmányomat, C. Tóth N.: 1522. évi költségvetés.

⁴⁴¹ Helytartói oklt. passim.

⁴⁴² Lásd erre C. Tóth N.: Havasalföldi hadjárat.

⁴⁴³ Holub J.: Az 1522. évi ogy. 506.

⁴⁴⁴ „Articuli in conventu particulari dominorum prelatorum ac baronum et regni nobilium pro festo Sancti Laurentii martyris 1522 Bude de mandato domini palatini celebrato formati” (Holub J.: Az 1522. évi ogy. 507.); „circa festum Beati Laurentii martiris proxime preteritum sub dieta scilicet et conventionem particulari regnicolarum Bude, tunc de mandato domini palatini factam” (DL 47476., Ung megye 1522. okt. 29-i oklevele).

⁴⁴⁵ Holub J.: Az 1522. évi ogy. 507–509. (DL 47468., a határozatok német nyelvű változata: DF 267079., másik felvétele: DF 286912.).

⁴⁴⁶ C. Tóth N.: Királyi pár 93.

⁴⁴⁷ Helytartói oklt. 176–177.

⁴⁴⁸ Vö. a király 1522. március eleji levelével (Helytartói oklt. 38.).

⁴⁴⁹ A helytartóság mozgalmasság politikatörténeti eseményeinek részletes feldolgozása már egy másik munka feladata lesz.

⁴⁵⁰ 1522. febr. 14. (Helytartói oklt. 26.) – 1523. ápr. 19. (DF 225245.).

2.3.3. I. Ferdinánd uralkodása idején

Az 1526 augusztusa és 1530 májusa közötti politikatörténeti események feltárása nem e munka feladata,⁴⁵¹ így most csak annyiban fontos számunkra a kérdés, amennyiben az a helytartói intézményt érinti. II. Lajos királynak a mohácsi csatában bekövetkezett halála hosszú távon meghatározta az ország politikai életét: a török előrenyomulása gyakorlatilag megoldhatatlan helyzet elé állította a magyarországi elitet, ezt pedig tetézte még a kettős királyválasztás (mindkét király, Szapolyai János és Habsburg Ferdinánd megválasztása, amint az már teljesen bizonyítottnak tekinthető, koronázása szabályosan, a szokásoknak megfelelően ment végbe).⁴⁵² Ferdinánd királlyá választásával (1526. dec. 16.), majd megkoronázásával (1527. nov. 3.) merőben új helyzet állt elő az országban: először fordult elő a magyar történelemben, hogy a koronás király nem Budán tartotta a székhelyét, hanem külföldön.⁴⁵³ Noha azt Ferdinánd itteni hívei még nem sejtették, hogy a Habsburg-dinasztia trónra kerülésével végérvényesen elköltözött a magyar király az ország területéről, már az 1520-as évek végén, 1530-as évek elején is hangot adtak azon kérésüknek, hogy Ferdinánd tartsa a Magyar Királyságban udvarát. Először erre Budát, majd annak elvesztése után Pozsonyt vélték alkalmasnak, sőt 1536-ban országgyűlési határozatba foglalták, hogy az új főváros Buda visszafoglalásáig⁴⁵⁴ a Bécshez közeli Pozsony lesz. A király állandó távolléte — csupán 1527. második felétől 1528. március elejéig tartózkodott hosszabban az országban, azután egészen 1542-ig nem is járt ott⁴⁵⁵ — kiemelten fontossá tette a király helyettesítésének megoldását.

Az új király választása — nem függetlenül attól, hogy a néhai Lajos király a mohácsi hadjárat előtt valószínűleg feleségét tette meg helyettesévé⁴⁵⁶ — testvérére, Mária királynéra esett. A kinevezés, amelyre 1527. január 19-én Pozsonyban került sor, Ferdinánd csehországi útja idejére (*usque ad felicem nostrum ex regno Bohemie reditum*) szólt és felhatalmazta Mária királynét, hogy nevében minden ügyben (*omnibus negociis vice nostra*) — Bátori István egyetértésével és akaratával (*accedente ad hoc consensu et voluntate spontanea ... palatini*) — teljes joggal és hatalommal intézkedjen az ország törvényei, szokásai és szabadságai tiszteletben tartása mellett.⁴⁵⁷ A királyné mellé egy ugyanakkor egy öt főből álló tanácsot is állított, amelynek tagjai a nádoron kívül Szalaházi Tamás veszprémi püspök, Brodarics István kancellár, Thurzó Elek tárnokmester és Vingárti Horvát Gáspár asztalnokmester, valamint — ahogyan a levél fogalmazott — azok a tanácsosai, akik éppen a királyné udvarában tartózkodnak (*aliorum consiliariorum nostrorum, quos in tempore in curia sue*

⁴⁵¹ Lásd ezekre részletesen Barta Gábornak és Pálffy Géának az 1.2.6. fejezetben Bátori István 1526 utáni nádorságánál idézett írásait!

⁴⁵² Pálffy G.: Magyar Királyság 53.

⁴⁵³ Pálffy G.: Magyar Királyság 53–58., 74–76.; Erdélyi G.: Thurzó levelezés 29–30.

⁴⁵⁴ Pálffy G.: Magyar Királyság 93–97.

⁴⁵⁵ Pálffy G.: Új dinasztia, új udvar 29.; Magyar Királyság 105., 107., 111.

⁴⁵⁶ Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 105.

⁴⁵⁷ Korrespondenz II. 8.; vö. Erdélyi G.: Thurzó levelezés 29.; Kenyeres I.: Pacsa János 146–147.

maiestatis adesse contigerit).⁴⁵⁸ A királyné „helytartói” jogait csak általánosságban adta meg a király: minden olyan ügyben intézkedhetett, amely a koronára és Magyar Királyságra vonatkozott, továbbá az annak és neki tett szolgálatokat jutalmazhatta, vagyis az alkalmas személyeket megadományozhatta, egyszóval mindent megtehetett, ami Ferdinánd távollétében a királyi méltóság megőrzésére és növelésére irányult (*omnia et singula, que uti premium est, ad tuendam et augmendam dignitatem nostram durante hac absentia nostra expedire utilia et necessaria esse videbuntur*).⁴⁵⁹

A rendelkezés kihirdetésére 1527. február 3-án került sor.⁴⁶⁰ A királyné-helytartó jogkörei ugyan a kinevezésből nem derülnek ki egyértelműen, de az általa kibocsátott oklevelek alapján feladatai közé tartozott a megfogyatkozott országterületen az igazságszolgáltatás működtetése, az adományozás, illetve a főkegyúri jog gyakorlása. Utóbbi kettőt azért is vehetjük bizonyítottnak, mivel a királyné Ferdinánd híveinek gyarapítására meglehetősen sok birtokadományt tett, valamint élt a még férje által ráruházott királyi főkegyúri joggal.⁴⁶¹ Mária királyné kormányzásának némileg kilátástalan helyzetétől is elkieseredve 1528 januárjában visszaadta megbízatását testvérének,⁴⁶² aki azonban kezdetben nem akarta elfogadni döntését,⁴⁶³ végül azonban beleegyezett abba. Összefoglalóan Mária királyné helytartósága bő egy évig, 1527. január elejétől 1528. január elejéig tartott.

A királyné lemondása után két hónappal, 1528. március 7-én Ferdinánd király Batori István nádort — a korábbi szokásoknak megfelelően (*more alias consuetudines*)⁴⁶⁴ — nevezte ki helytartóvá⁴⁶⁵ és mellé ötfős — Várdai Pál esztergomi érsek, Szalaházi Tamás egri püspök, Gerendi Miklós erdélyi püspök, kincstartó, Thurzó Elek országbíró és a nádor testvére, Batori András tárnokmester alkotta — tanácsot állított, a helytartói hivatal működési helyéül pedig Budát jelölte ki. (A kinevezés már annyiban eltér a korábbiaktól, hogy a király nem szabott meg időtartamot helyettesítésére, hanem azt külföldi tartózkodása idejére adta.)⁴⁶⁶ A helytartónak és a tanácsosoknak adott utasításában (*instructio*)⁴⁶⁷ részletesen szabályozta

⁴⁵⁸ Uo.; vö. R. Kiss I.: Helytartótanács XVIII.; Erdélyi G.: Vita a helytartóságról 342.; Uó: Thurzó levelezés 29.

⁴⁵⁹ Uo.

⁴⁶⁰ R. Kiss I.: Helytartótanács 334.; Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 225.

⁴⁶¹ R. Kiss I.: Helytartótanács XVI–XVIII.; Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 113–117. — Helytartóságára lásd még Szende K.: Mária és a nyugat-magyarországi városok 137–143.; Kenyeres I.: Pacsa János, passim; Ember Gy.: Újkori közigazgatás 92.

⁴⁶² R. Kiss I.: Helytartótanács XIX.; Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 117.

⁴⁶³ Korrespondenz 194. (Ferdinánd király 1528. febr. 17-i levele Esztergomból Máriához).

⁴⁶⁴ Házi I/7. 276.

⁴⁶⁵ A helytartóságára vö. R. Kiss I.: Helytartótanács XIX–XXVII.; Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 117–119.; Ember Gy.: Újkori közigazgatás 92–93.

⁴⁶⁶ „ad conventum imperialem Ratisponam nos conferremus et inter eundem Australes, Moravos, Boemos, ceterosque vicinos subditos nostros suis locis conveniemus atque id omnino favente Deo preficiemus, ne vobis externa presidia et certa et opportuna deesse possint. In hac autem absentia nostra ...” (Ferdinánd király levele Sopron városához Batori kinevezéséről: Házi I/7. 275–276.).

⁴⁶⁷ R. Kiss I.: Helytartótanács 339.; Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 228. — A király Sopron városához szóló értesítését lásd e napról: Házi I/7. 275.

Bátori és a tanács jogait és kötelességeit (a király egyúttal meghagyta a királyi jövedelmeket kezelő kincstartónak, Gerendi Miklós püspöknek — aki egyúttal a tanács tagja is volt —, hogy biztosítsa a helytartói hivatal működéséhez szükséges pénzt,⁴⁶⁸ a fizetésükről viszont nem szólt a király):

- 1) a királyi kézre háramlott birtokokból 32 jobbágytelek nagyságig adományt tehet (*domino palatino, locumtenenti nostro damus facultatem donandi usque ad triginta duas sessiones colonorum, que imposterum ad collationem nostram regiam devolventur*);
- 2) a nemesek pereiben új ítéletet hozhat / perújítást rendelhet el (*idem novum quoque iudicium in causis nobilium dandi habeat facultatem*);
- 3) a hűtlenség címén elkobzott vagy más módon gazdátlan javakat, akár 32 jobbágytelken felül is a nádor és a tanácsosok annak adományozzák, akiknek a király levelében megígérte; ugyanígy kell eljárniuk a várományosok esetében is (*volumus insuper, ut bona, que nunc per notam infidelitatis aut alio titulo vacant aut que deinceps ultra numerum triginta duorum colonorum vacabunt, idem palatinus et consiliariis nostro nomine hiis conferant, quibus per literas nostras promisimus. Idem de literis expectative super beneficiis est intelligendum, ut proxima quaque occasione hiis provideant, quibus nos huiusmodi literas gratie expectative concessimus*);
- 4) valamint, hogy mindezen írásba foglalt ügyeknek nagyobb hitele legyen, a királyi titkospecsétjét a kancellárnál hagyja, hogy nevében azzal erősítse meg az oklevelet (*et ut maiore auctoritate negotia nostra per hanc absentiam administrentur, secretum sigillum nostrum reliquimus apud manus dicti cancellarii nostri, quod eandem vim, pondus et auctoritatem in omnibus literis nostro nomine expediendis habebit, quam nobis presentibus habere consuevit*).⁴⁶⁹

Fentebbi pontokból jól látható, hogy a helytartói intézmény, ha nem is gyökeresen, de jelentősen átalakult. Amellett, hogy pontosabban írták körül a helytartó jogait, a korábbiakhoz képest több ponton szűkült hatásköre: egyfelől tanácsot rendeltek mellé (amely azonban a magyar királyi titkospecsét alatt adhatta ki okleveleit), másfelől a helytartó és tanácsa nem intézkedhetett kincstári ügyekben és ami legfőbb: nem kaptak katonai feladatkört. Bátori oklevelei intitolációjában a már megszokott formában tüntette fel királytól kapott tisztségét: „in presenti absentia ... Ferdinandi Dei gratia regis Hungarie ... locumtenens”⁴⁷⁰, illetve levelei aláírásakor a rövidebb, „palatinus et locumtenens”⁴⁷¹ formában. A nádor-helytartó oklevelei kinevezésének megfelelően az igazságszolgáltatás⁴⁷² és a birtokadományozás (ezeket, mivel az időszak forrásainak feltárása és feldolgozása nem történt meg, részletezni jelen pillanatban nem érdemes)⁴⁷³ területén születtek. A Bátori vezetésével működő helytartói tanács (vagy ahogyan azok aláírásában szerepel:

⁴⁶⁸ R. Kiss I.: Helytartótanács 338.; Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 227.

⁴⁶⁹ R. Kiss I.: Helytartótanács 338–339.; Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 227–228.

⁴⁷⁰ Például: DL 26033.

⁴⁷¹ Archív mesta Košice, Schwartzbachiana nr. 1251.

⁴⁷² Például: DL 24231., 24645., 104191., DF 254747., lásd még Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 118. 438. jegyzet.

⁴⁷³ Enyingi Török oklt. 41., 43. sz.; Reizner J.: Szeged IV. 133.; MNL OL, A 57, Magyar Kamarai Levéltár, Libri regii 1. 188.; Archív mesta Košice, Magistrát mesta Košic, Supplementum Schramianum, Oculus F. nr. 19215.

„locumtenens et consilarii”) sűrű levelezésben állt az uralkodóval.⁴⁷⁴ Az egyik ilyen levelükben kérték őt, hogy az általuk adott kanonoki javadalom birtokában erősítsen meg két személyt.⁴⁷⁵ E hatáskör Batori kinevező iratában nem szerepelt, de úgy tűnik, hogy a tanáccsal együtt rendelkezhetett az alacsonyabb rangú egyházi méltóságok betöltése terén is. A helytartói hivatal alig másfél éven át működött Budán, mivel a török előrenyomulásával 1529. augusztus elején — király tiltása ellenére — átköltöztek Esztergomba,⁴⁷⁶ majd tevékenységüket beszüntetve onnan minden bizonnyal Pozsonyba és végül Budweisbe menekültek. A török kivonulása után, mivel Buda vára török, majd Szapolyai hívei kezébe került, évszázadokra Pozsonyba költözött a helytartói hivatal, későbbi nevén helytartótanács.⁴⁷⁷ Batori István helytartói megbízatásának csakúgy, mint nádorságának az 1530. május 8-án bekövetkezett halála vetett véget. Összefoglalva Batori István nádor második helytartósága 24 hónapon át, 1528. március elejétől 1530. május elejéig tartott.

Batori István halála után I. Ferdinánd király és tanácsadói köre a nádorok kapcsán már részletezett okok miatt nem egyezett bele új nádor választásába egészen 1553 késő őszeig, addig is azonban az ország működőképességét biztosítandó királyi helytartókat nevezett ki (az egyes helytartók hivatalviselésével kapcsolatban, mivel a vonatkozó időszakban az intézmény működését már részletesen feltárták,⁴⁷⁸ bővebben csak a kinevezési körülményeikre térek ki). Batori István nádor és helytartó 1530. május 8-i halála után több, mint egy évig nem töltötte be a hivatalt. Mígnem a magyar tanácsosokkal történt 1531. nyár eleji megbeszélései után ideiglenesen (mint kiderült, bő egy évre), a következő országgyűlésig — kényszerűségből⁴⁷⁹ — Szalaházi Tamás egri püspököt, kancellárt és Thurzó Elek országbíróát nevezte ki helytartónak. Minderről 1531. június 29-én értesítette a rendeket. Hatáskörük az általánosságban megfogalmazott „kormányzati teendők” végzésére és az igazságszolgáltatás gyakorlására terjedt ki.⁴⁸⁰

Az 1532. év őszén tartott országgyűlés (és a vele folytatott szövevényes tárgyalások) után I. Ferdinánd király immáron egyedül Thurzó Elek országbíróát nevezte ki az országtól való távolléte idejére (*in hac absentia nostra*) helytartójává. Noha kinevezése 1532. október 4-i kelettel maradt fenn, de a kutatások alapján ismert, hogy azt még novemberben sem kapta kézhez.⁴⁸¹ A helytartói kinevezésében a megszokott módon jogot kapott a király nevében történő ítélkezésre, gyűlések tartására, harminckét jobbágytelek nagyságig történő, illetve a

⁴⁷⁴ Például: ETE I. 387., 391., 399., 476., 480.

⁴⁷⁵ ETE I. 403. (1528. szept. 21.).

⁴⁷⁶ C. Tóth N.: Ki kicsoda 41.

⁴⁷⁷ R. Kiss I.: Helytartótanács XXIII–XXV.; lásd még erre Pálffy G.: Magyar Királyság 267.

⁴⁷⁸ Lásd erre R. Kiss I.: Helytartótanács, passim; Ember Gy.: Helytartói hivatal, passim; Erdélyi G.: Vita a helytartóságról, passim; Laczlavik Gy.: Várday Pál, passim.

⁴⁷⁹ Lásd erre Erdélyi G.: Vita a helytartóságról, passim; Uő: Thurzó levelezés 60–64.

⁴⁸⁰ R. Kiss I.: Helytartótanács XXVIII–XXX.; Ember Gy.: Helytartói hivatal 145.; Erdélyi G.: Thurzó levelezés 59.; Ember Gy.: Újkori közigazgatás 93.; Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 119.

⁴⁸¹ R. Kiss I.: Helytartótanács XXXI–XXXV.; Ember Gy.: Helytartói hivatal 146–148.; Erdélyi G.: Thurzó levelezés 60., 70–74.; Ember Gy.: Újkori közigazgatás 94–96.; Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 120.

kisebb egyházi javadalmak adományozására.⁴⁸² Az eddigiekkel szemben viszont Thurzó kinevezésében egy szó sem esett mellé rendelt tanácsosokról, azaz helytartói tanácsról, noha időről-időre kimutatható, hogy a döntések meghozatalában részt vettek — alkalmanként más és más — tanácsosok.⁴⁸³ A politikai helyzet változása, illetve súlytalannak érzett pozíciója miatt az országbíró először 1534. június elején mondott le, ekkor még sikertelenül, helytartói címéről.⁴⁸⁴ Második alkalommal Perényi Péter I. Ferdinánd király általi elfogatása miatt kialakult helyzetben (1542 ősze) betegségére hivatkozva mondott le helytartóságáról Thurzó Elek.⁴⁸⁵

Az uralkodó ezúttal már elfogadta az országbíró lemondását és helyére fő- és titkoskancellárát, Várdai Pál esztergomi érseket nevezte ki. Az 1542. december 30-án kelt kinevezőlevele értelmében ugyanazon jogköröket kapta meg, mint elődei (*authoritate ei plenaria in absentia nostra, prout aliis locumtenentibus consuetum est, omni ex parte concessa et attributa*): azaz igazságot szolgáltatathatott, részországgyűlést hívhatott össze, 32 telekig birtokot, valamint kisebb egyházi javadalmat adományozhatott.⁴⁸⁶ Várdai kinevezése és mintegy 17 évnyi hivatalviselése új korszakot nyitott a helytartói intézmény történetében: egyfelől újból megalakult a helytartói tanács (ennek törvényi alapja az 1542. évi 30. tc., amely szerint négy-négy főpapot és bárót kell a királynak kirendelnie, akikből kettő-kettőnek a helytartó mellett kell tartózkodnia). Másfelől Várdai Pál tevékeny közreműködésével ekkor alakult kora újkori értelemben vett hivatallá a helytartó és a tanácsosok (*locumtenens et consilarii*) alkotta helytartói tanács.⁴⁸⁷ Várdai Pál életének 66. évében, 1549. október 12-én hunyt el Pozsonyban.⁴⁸⁸

Az érsek halála után a helytartói tanácsot először — fél éven keresztül — mint rangidős tanácsos (*senior consiliarius*) Újlaki Ferenc győri püspök vezette, hogy aztán 1550. április 12-től immáron az uralkodó által kinevezett helytartóként folytassa a munkát. Kinevezőlevele, amint azt a korábban megállapították, két lényeges ponton is különbözik elődeiétől: amíg Várdai Pállal bezárólag a helytartói kinevezésekben megtalálható „in hac absentia nostra” kitétel helyett a bővebb, de ugyanakkor a későbbiek szempontjából fontos megszorítást tartalmazó kifejezéssel „in absentia nostra durante beneplacito nostro” találkozunk. (E mögött az a konkrétan csak 1573-ban kimondott szemléletbeli változás áll, amely szerint amikor az uralkodó Bécsben van, akkor — mivel az a magyar királyi udvar

⁴⁸² R. Kiss I.: Helytartótanács 344.; Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 119–120.

⁴⁸³ Ember Gy.: Helytartói hivatal 146.

⁴⁸⁴ R. Kiss I.: Helytartótanács XXXVIII–XXXIX., 354.; Várdai és Thurzó hatásköri harcaira lásd uo. XLIV–XLVII.; Ember Gy.: Helytartói hivatal 146–148.

⁴⁸⁵ R. Kiss I.: Helytartótanács LI–LII.; Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 120.; MOE II. 403.

⁴⁸⁶ R. Kiss I.: Helytartótanács LXI., 359–360.; Ember Gy.: Helytartói hivatal 149.; Laczlavik Gy.: Várdai Pál 74.

⁴⁸⁷ R. Kiss I.: Helytartótanács LXIV–LXXII. (ő negatív előjelű folyamatnak tartotta); Ember Gy.: Helytartói hivatal 152.; Laczlavik Gy.: Várdai Pál 78–89.; Ember Gy.: Újkori közigazgatás 96–97.; Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 120–121.

⁴⁸⁸ Laczlavik Gy.: Várdai Pál 131.

központja is egyben — nincsen távol.)⁴⁸⁹ A másik különbség a hatáskörök felsorolásában található: Újlaki csak a király előzetes tudomásával (és engedélyével) hívhatott össze rész(ország)gyűléseket.

A győri püspök helytartósága az 1554. márciusi országgyűlés idején szűnt meg azzal, hogy az újonnan választott nádort, Nádasdi Tamást az uralkodó április 15-én nádori kinevezése alkalmával egyúttal királyi helytartójává és országos főkapitánnyá is megtette.⁴⁹⁰ Újlaki Ferenc leváltásával a helytartói tanács, illetve iroda működése is megszűnt. Ezt azzal szokás magyarázni, hogy a Nádasdi által betöltött hármas funkció (nádor – helytartó – főkapitány), noha a pozsonyi országgyűlésen két-két főpapot, bárót és nemest állított mellé,⁴⁹¹ valamint a Ferdinánd király által létrehozott udvari szervek nem kedveztek működésének.⁴⁹² Mindezek mellett azonban még egy dolgot érdemes figyelembe vennünk: azzal, hogy Nádasdi Tamás a királyi helytartósággal párhuzamosan a nádori méltóságot is elnyerte, nem kellett külön helytartói irodát kialakítania mint elődeinek, mivel nádori tisztéből eredően rendelkezett ilyennel. A nádori iroda képes volt ugyanis ellátni Nádasdi mindkét funkciójából eredő feladatait. Az új helytartó jogkörei nagyjából megegyeztek elődeivel: 1) az igazságszolgáltatás terén helyettesítette az uralkodót vagy fiait (vagyis a nádori joghatóságán kívül eső ügyekben is ítélezhetett); 2) az ország közügyeiben intézkedhetett; 3) a hűtlenség miatt, megszakadás címén vagy más módon a koronára háramlott birtokokból 32 telek nagyságig eladományozhatott részeket; 4) a kisebb egyházi javadalmakat, amelyek nem tartoztak a király vagy mások kegyurasága alá, szintén eladományozhatta, továbbá 5) a király távollétében az országlakosok szabadságainak és az ország törvényeinek a legfőbb őre lett. A helytartó mellé a király a főpapok, bárók és a nemesek közül két-két tanácsost rendelt, akiknek mindig vele kellett lenniük, székhelyüket pedig vagy Pozsonyban — ahol a nádori–helytartói igazgatás is működik (*locus et sedes administrationis suae esse debet*) —, vagy máshol, ahová a szükség vezeti őket, kell tartaniuk (ugyanakkor engedélyezte, hogy a királyi tanács tagjai megjelenhessenek a helytartói tanács ülésein).⁴⁹³ A helytartói hatáskör részletezése után a királyi kinevezőlevél a főkapitányi hivatalához tartozó (*ad officium generalis capitaneatus spectat*) jogait és kötelességeit sorolja fel; ennek egyik legfőbb, egyúttal pedig rengeteg vitára okot adó pontja szerint Nádasdi nemcsak a király és az országlakosok magyar, hanem a Magyar Királyság területén állomásozó (király által segítségül hívott) idegen seregeknek és kapitányaiknak is a felettese (*supremus et generalis capitaneus*) lett.⁴⁹⁴

A rendek egy csoportja által Ferdinánd királlyal vívott a közjogi harcból tehát — hangsúlyozzuk — rövid távon a Magyar Királyság egyik „erős” embere került ki győztesen:

⁴⁸⁹ Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 121.

⁴⁹⁰ R. Kiss I.: Helytartótanács LXXII–LXXV., Ember Gy.: Helytartói hivatal 152–153.

⁴⁹¹ R. Kiss I.: Helytartótanács 408–409.

⁴⁹² R. Kiss I.: Helytartótanács XC.; Ember Gy.: Helytartói hivatal 154.; részletesen lásd Pálffy G.: Magyar Királyság 266–282.

⁴⁹³ R. Kiss I.: Helytartótanács 407–408.

⁴⁹⁴ R. Kiss I.: Helytartótanács 408.; minderre lásd még a 3.3.4. fejezetet!

Nádasdi Tamás egyszemélyben viselte a három legfontosabb rendi méltóságot, illetve tisztségeket. Nádasdi e hármas tisztségviselésének már középtávon is megmutatkoztak hátrányos következményei: egyfelől az uralkodók a rendek egy csoportjának támogatásával a 16. század hátralévő évtizedeiben nem engedték meg a nádori méltóság betöltését.⁴⁹⁵ Másfelől 1608-ig a helytartóságra csak főpapokat neveztek ki⁴⁹⁶ és jóllehet a helytartói bíróság vált — nádor nem lévén — az ország legfőbb igazságszolgáltatási helyévé, de a hivatal hatásköre erőteljesen lecsökkent: az ítélezési jogán kívül minden mást elvesztett.⁴⁹⁷

2.4. Részösszegzés

A királyok távolléte idejére állított helyettesek felsorolásának végére remélhetőleg az olvasó számára is egyértelművé vált, hogy az 1490-ben trónra lépő II. Ulászló király uralkodásával új korszak köszöntött be a királyok helyettesítése terén. Mátyás király halálával bezárólag az uralkodók helyettes(ek)e(t) (*vicarius / vicarii*), míg utána helytartó(ka)t (*locumtenen[te]s*) állítottak. A királyhelyettesek különböző elnevezése — amint azt Gábor Gyula és utána mások is vélték — nem pusztán stilisztikai vagy éppen divat által ösztönzött fordulat volt (amint az például az 1500-es évek fordulóján a várak megnevezésére használt szavak esetében megfigyelhető; például a „castrum” kifejezést felváltotta az „arx” elnevezés).⁴⁹⁸ A két szó, illetve tisztség mögött álló legfőbb különbségeket — azon túl, hogy mindketten a király helyett és nevében, de csakis annak felhatalmazásával tevékenykedtek — a következőképpen lehet megfogalmazni: a királyhelyettes (*vicarius*) a király neve és pecsétje alatt, a királyi helytartó (*locumtenens regius*) viszont a saját nevében és pecsétje alatt állította ki okleveleit és intézkedett királya nevében. Jóllehet II. Ulászló király első helytartói még nem tüntették fel okleveleik intitulációjában e funkciójukat, ám Perényi és Bátori már következetesen használta helytartói címét.

A helytartói intézmény történetében a Jagelló-ház kihalása jelentős változással járt. Noha már Perényi Imre nádor kinevezéseikor feltűnik a király által a helytartó mellé rendelt tanács, ám 1509-ben még csak általánosságban utalt arra, hogy Perényinek a főpapokkal és bárókkal (*cum dominis prelatibus et baronibus*) kell intézkednie, 1510-ben viszont már konkrétan megnevezte Bakóc Tamás esztergomi bíboros-érseket, a többiekéről azonban ismét csak általánosságban (*adhibito consilio ... cardinalis Strigoniensis ... ceterorumque dominorum prelatorum et baronum nostrorum domini interea temporis manentium*) tett említést. Bátori István első helytartói kinevezésében ellenben Lajos király nem rendelt senkit tanácsadónak a nádor mellé. Ehhez képest ugyan némileg meglepő, de az új államberendezkedéssel teljes

⁴⁹⁵ R. Kiss I.: Helytartótanács LXXXIII.; Pálffy G.: Magyar Királyság 282.

⁴⁹⁶ Ember Gy.: Helytartói hivatal 156.; Pálffy G.: Magyar Királyság 285–286.

⁴⁹⁷ Ember Gy.: Helytartói hivatal 154–155.

⁴⁹⁸ Lásd erre Horváth R.: Várak és uraik 75. — Ugyanakkor az esztergomi vár esetében 1498 után, Bakóc érseksége idején már szinte kizárólag az „arx” megnevezéssel találkozunk (DF 289039., 225745., 277670., 245585., 238311., 228401.), az általam ismert egyetlen kivétel: DF 237344.

mértékben indokolható,⁴⁹⁹ hogy Ferdinánd király mind Mária királynét, mind pedig Bátorit úgy nevezte ki helytartójává, hogy azzal gyakorlatilag egy velük együtt hat fős (helytartói) tanács fejévé tette őket. Ez némileg megváltozott Szalaházi Tamás és Thurzó Elek közös, illetve az utóbbi egyedüli helytartósága idején, amikor ugyan szintén voltak tanácsosok (noha nevük nem ismeretes), de nem tartózkodtak állandóan a helytartó(k) mellett, azaz a tanács, mint „hivatal”, megszűnt létezni.⁵⁰⁰ A korábban létező helytartói tanács visszaállítására először Várdai Pál esztergomi érsek, főkancellár tett javaslatot 1535-ben, ennek nyomán még az az évi országgyűlésen törvénybe (16. tc.) iktatták, hogy a helytartó mellé a főpapok és bárók közül hét személyt kell kinevezni.⁵⁰¹ A helytartói tanács mindezek ellenére nem működött Thurzó Elek hivatalviselése alatt. A változás Várdai Pál helytartói kinevezésével (1542) következett be, amikortól valóban adatolható a tanács működése.⁵⁰² (Lásd a 18. táblázatot; az első oszlopban a helytartó neve, a másodikban helytartóságának ideje, a harmadikban az intitulációban szereplő megnevezés, a negyedikben pedig az oklevelek rendelkező részében található, a helytartóságra utaló részek szerepelnek).

18. sz. táblázat. Az 1490–1530 közötti királyi helytartók címhasználatára

név	időpont	intituláció	az oklevelekben lévő utalás
Szapolyai István	1497. II.–VIII.	–, királyi oklevélben: <i>locumtenens noster</i>	<i>auctoritate regia, qua impresentiarum fungimur</i>
Vingárti Geréb Péter	1501. XII. – 1502. IV.	–	<i>auctoritate regia</i>
Perényi Imre	1509. I. – 1510. III.	<i>domini Wladislai ... regis ...</i>	<i>auctoritate regie maiestatis, qua impresentiarum fungimur</i>
	1510. XII. – 1511. IV.	<i>impresentiarum in absentia sue maiestatis locumtenens</i>	
	1515. IV. – VII.	<i>in presenti absentia ... Wladislai ... regis ... locumtenens</i>	<i>in persona et auctoritate ... Wladislai ... regis, qua impresentiarum fungimur</i>
Bátori István	1522. II. – 1523. IV.	<i>domini Ludovici ... regis ... in hac absentia sue maiestatis locumtenens in absentia regie maiestatis locumtenens</i>	<i>in persona et auctoritate regie maiestatis, qua fungimur in persona et auctoritate domini nostri regis</i>
Mária királyné	1526. XII. – 1528. I.	<i>domini Ferdinandi ... regis ... in Hungaria locumtenens</i>	<i>authoritate et in persona ... Ferdinandi ... regis ..., quam nos in hac parte habemus</i>
Bátori István	1528. III. – 1530. V. 8.	<i>domini Ferdinandi ... regis in hac absentia sue maiestatis locumtenens in absentia ... Ferdinandi ... regis ... locumtenens</i>	<i>auctoritate regia, qua ex gratiosa annuentia sue maiestatis fungimur</i>

A másik nem lebecsülendő változás hatáskörük terén következett be, ám mielőtt ezt részletezném, még egy ezzel kapcsolatos dologról kell szólni. A helytartók területi hatásköre

⁴⁹⁹ Vö. erre Ferdinánd 1526/1527. fordulóján véghezvitt intézkedéseit: Udvari és a Titkos Tanács létrehozása, kancellária átszervezése (Pálffy G.: Magyar Királyság 89.).

⁵⁰⁰ R. Kiss I.: Helytartótanács LXXXVII–LXXXVIII., Ember Gy.: Helytartói hivatal 146–147.

⁵⁰¹ Ember Gy.: Helytartói hivatal 147.

⁵⁰² Helytartóságára lásd Laczlavik Gy.: Várdai Pál 74–82.; a helytartótanácsra és tevékenységére lásd R. Kiss I.: Helytartótanács LXXXVIII–CVIII., passim, valamint Ember Gy.: Helytartói hivatal 149–153.

nem terjedt ki az egész Magyar Királyság területére.⁵⁰³ Noha ezt pozitív adatokkal nem tudom alátámasztani, a források hallgatása ezúttal beszédes lehet: az ismert királyi kinevezőlevelek egyike sem tért ki a helytartók területi joghatóságára (talán ezért is került el ez eddig a kutatás figyelmét). Ha megvizsgáljuk Bátori István helytartói okleveleit és leveleit, akkor azt látjuk, hogy van olyan kiadványa, amelyet a dalmát-horvát-szlavón bán jogi és területi hatókörében lévő személyekhez intézett: a parancslevelében Varasd megye nemességét szólította fel a hadiadó ügyében.⁵⁰⁴ Tovább erősíti abbéli gyanúunkat, amely szerint a helytartó rendelkezhetett szlavóniai ügyekben, Bátori Györgynek testvéréhez szóló levele is. György ebben beszámolt fivérének Somogy megyében és Szlavóniában támadt ellentétekről, amelyeknek tárgyában lépnie kell, már csak azért is, mert hivatalából adódó feladata erről gondoskodni (*ex officio autem suo vestra spectabilis et magnifica dominatio habet de his providere*).⁵⁰⁵ Mindezek alapján kijelenthetőnek látszik, hogy a helytartónak volt joghatósága Szlavóniában.⁵⁰⁶ Ezzel szemben egyetlen olyan helytartók nevében kibocsátott oklevelet sem találtam, amelyben erdélyi ügyekkel foglalkoznának, sőt maga Bátori István helytartó sem intézkedett az erdélyi vajda fennhatósága alá tartozó ügyekben. Márpedig véleményem szerint ez könnyen azt jelenti, hogy ellentétben Szlavóniával, Erdélyben nem érvényesült a helytartó hatalma. E különbség azonban egyúttal magyarázható is, hiszen a vajda Erdélyben már eleve mint a király helyettese tevékenykedett,⁵⁰⁷ így éppenséggel az lett volna a furcsa, ha a helytartó területi joghatósága Erdélyre is kiterjedt volna.

Mindezek után lássuk, hogy az 1490 és 1562 között helytartóságot viselt egyes személyeknek milyen jogkörökre terjedt ki a felhatalmazása, avagy milyen típusú ügyekben intézkedtek (lásd a 19. táblázatot).

19. sz. táblázat. Az 1490–1562 közötti királyi helytartók jogköre

helytartó neve	igazságszolg.	pénzügyi	katonai	adományozási	
				birtok	egyházi jav.
Szapolyai István	van	van	van	nincs	nincs
Geréb Péter	van	nincs	van	nincs	nincs
Perényi Imre (1.)	van	van	van	van	nincs
Perényi Imre (2.)	van	van	van	van	nincs
Perényi Imre (3.)	van	nincs	nincs	nincs	nincs
Bátori István	van	van	(van)	van	van (kisebbit)
Mária királynő	van	nincs	nincs	van	van (kisebbit)
Bátori István	van	nincs	nincs	van	van (kisebbit)
Thurzó Elek	van	nincs	nincs	van	van (kisebbit)
Várdai Pál	van	van (tanáccsal)	nincs	van	van (kisebbit)
Újlaki Ferenc	van	van (tanáccsal)	nincs	van	van (kisebbit)
Nádasdi Tamás	van	van (tanáccsal)	(van)	van	van (kisebbit)

⁵⁰³ A kérdésre Neumann Tibor egy beszélgetésünk során irányította rá a figyelmemet.

⁵⁰⁴ Helytartói oklt. 115. (1522. júl. 19.).

⁵⁰⁵ Helytartói oklt. 79. (1522. máj. 25.).

⁵⁰⁶ Ezt támaszthatják alá még Lajos király 1522. febr. 18-i (Helytartói oklt. 30.) és 1523. febr. 8-i (Uo. 170.) oklevelei is.

⁵⁰⁷ Vö. Jakó Zs.: Erdélyi vajdák kinevezése 78., illetve a kinevezőlevelekkel.

A helytartók hatásköre, a táblázatban látható adatokat leegyszerűsítve, egy ideig bővült, majd egy idő után szűkült. Az előbbinek lehet a forráspusztulás is oka (azaz nem maradtak fenn ilyen típusú oklevelek), az utóbbi esetében viszont nincsen ilyen kifogásunk. De haladjunk sorjában. Igazságszolgáltatási jogkörrel mindegyik helytartó rendelkezett, hovatovább, mint láttuk, ez hívta életre az intézményt. A pénzügyi funkcionál már érezhető változás történt: noha Geréb Péter és Perényi Imre harmadik helytartósága idején minden bizonnyal gyakorolta e jogokat, csak éppen erre nem maradtak adataink, addig Mária királyné és Bátori István második helytartósága alatt már biztosan nem intézkedhetett ilyen ügyekben. A katonai hatáskör szintén jól láthatóan csökkent: Perényi Imre harmadik helytartósága idején már nem kapott ilyen felhatalmazást, ám ezt még foghatjuk arra, hogy ekkor volt kinevezett főkapitánya az országnak Szapolyai János személyében. Bátori István első helytartóságánál, mint arra fentebb már utaltam, nem dönthető el a kérdés, mivel ő egyszemélyben országos főkapitány is volt. Még talán az is magyarázható, hogy Mária királyné nem kapott ilyen funkciót, az viszont már nem, hogy Bátori István második helytartósága idején a kinevező levelében írtak szerint szintén nem nyerte el azt. (A kivételt e területen Nádasdi Tamás nádor, helytartó jelenti, aki még egyszer utoljára elnyerte az országos főkapitányságot.)⁵⁰⁸ Egy területen mondható el, hogy véglegesen, századokra kihatóan bővült⁵⁰⁹ a helytartó jogköre: Perényi Imre helytartóságától kezdve lehetőséget kaptak a helytartók, hogy kezdetben ismeretlen nagyságú, de később (Bátoritól kezdve) meghatározott, 32 jobbágytelek nagyságú birtokot vagy birtokrészt adományozhassanak tetszésük szerint. E mellé Bátori István első és második, valamint Mária királyné helytartósága alatt megszerezte a kisebb egyházi javadalmak betöltésének jogát is. Úgy látszik, hogy az uralkodó- és egyúttal dinasztiaaváltás — legalábbis Bátori István halálával bezárólag — jelentős változással, mégpedig negatív irányúval járt a helytartói jogkörökre nézve: a négyből csak kettő, az igazságszolgáltatási és adományozási jogkör maradt meg. Ez a későbbiekben, egészen Nádasdi Tamás 1554. évi kinevezéséig fokozatosan átalakult: egyfelől a helytartók, Újlaki Ferenc győri püspök (1550–) kivételével a fenti hatáskörökön túl megkapták a jogot részgyűlések (*conventus particularis*) saját jogon történő összehívására.⁵¹⁰ Másfelől a mellettük működő (helytartói) tanács révén pénzügyigazgatási feladatokat is magukhoz vontak.⁵¹¹ A helytartói jogkörökben rövid idejű — ámbar következményeiben és

⁵⁰⁸ Ember Gy.: Helytartói hivatal 153.

⁵⁰⁹ Noha a ZsO III. 1310. sz. alatt Fejér György forráskiadványára (Fejér X/5. 854.) hivatkozva az áll, hogy „Garai Miklós nádor a Szabolcs megyei Sényő birtokot adományozza”. Az oklevelet Fejér György a tudományos Gyűjteményben megjelent Nagy Gábor cikk (Nagy G.: Nádorispáni ajándéklevelek 4.: „1417. Nádorispáni Ajándéklevél Sényő Helységéről Zabóltos Vármegyében. Találtatik ennek emlékezete a’ Túl a’ tiszai Kerületi Táblán Uketyevith Familiának Fazekas László ellen folyt Perében hit alatt előadott Levelek Lajstromában; de sem az Ajándékozó, sem az Ajándékozott nevét, sem a’ napot és hónapot ki nem teszi.”) alapján hivatkozta. Az oklevél minden bizonnyal megegyezik Zsigmond királynak 1413. nov. 10-i, Sényő birtok egy részének Baktai Gergely számára történő iktatását elrendelő parancslevelével (ZsO IV. 1265. sz.).

⁵¹⁰ R. Kiss I.: Helytartótanács LXXIII.

⁵¹¹ Ember Gy.: Helytartói hivatal 153.

hatásaiban a nádor 1562-ben bekövetkezett halála után meglehetősen negatív irányú⁵¹² — változás Nádasdi Tamás nádor tisztségviselése idején következett be: Nádasdi nádori kinevezésével egyidőben megkapta helytartóságot is, sőt elődeivel szemben elnyerte a rendek által régóta követelt országos főkapitányi tisztséget is.⁵¹³ (Jóllehet hatásköre nem sok volt, mivel 1556-tól azokat az Udvari Haditanács vette át.⁵¹⁴) E katonai jogkör elvi alapját azonban nem a Perényi Imre vagy a Bátori István által elnyert, a helytartói kinevezéseikben általánosságban megfogalmazott katonai jogkör, hanem az ún. 1486. évi — valójában az éppen ekkoriban keletkezett — nádori cikkelyek 4. pontja jelentette, amely szerint a nádor egyúttal az ország főkapitánya is.⁵¹⁵

Ha már most figyelmünket kizárólagosan a helytartói adományozási jogkörre fordítjuk, akkor azoknak az alábbi jellemzőit tudjuk összeállítani: 1) az adományozott birtok(rész) vagy különböző köztörvényes büntettek miatt háramlottak a királyi koronára, vagy már korábban is az adott birtokos tulajdonában voltak; 2) a helytartó mindegyikben hivatkozik a Szent Koronának, és ezáltal a királynak tett szolgálatokra (*nos consideratis fidelitate et fidelibus servitiis egregiorum N de N et X de X, per eos sacre imprimis huius regni Hungarie corone deindeque prefato domino nostro regi pro locorum et temporum diversitate cum omni fidelitatis constantia exhibita et impensis*). Kérdés persze, hogy az ilyen adományok mekkora jogerővel bírtak, ki kellett-e utóbb kérni a királyi megerősítést? Noha erre vonatkozóan külön gyűjtést nem végeztem, a szóban forgó adományok jogérvényességéhez jó támpontot nyújt két példa. Az egyik, a fentebb már idézett Perényi Imre-féle adomány, amelyet csak a király által tett újbóli adományozásból ismerünk.⁵¹⁶ A másik példám egy végrendeletet megerősítő helytartói privilégium hátlapjára írt közelkorú feljegyzés: *Regius consensus super Ewrews testamentaliter legato*, azaz királyi hozzájárulás Örös birtok végrendeletileg történt adományozásához. A II. Lajos király által helytartóvá kinevezett Bátori István működése (1522–1523) alatt is találunk példát arra, hogy a Bátori által megerősített magánadományt később a királlyal is átírtatták és megerősítették.⁵¹⁷ De azt, és ezt hozzá kell tennünk, nem a helytartói, hanem az eredeti példánnyal tették. Az 1526 utáni helyzet annyiban változott, hogy az adománylevél szövegének végén megjelent a középkori királyi adománylevelekből jól ismert — az oklevél visszahozatala esetén privilégium kiállítását ígérő — formula, amely azonban úgy módosult, hogy a helytartói adománylevelet a királyi felségnek kellett bemutatni privilégium kiállítása céljából.⁵¹⁸

A nádorok királyi helytartóként (Perényi Imre 1509–1510 és 1510–1511, Bátori István 1522–1523 és 1528–1530, valamint Nádasdi Tamás 1554–1562 között) gyakorolt

⁵¹² Lásd a 2.3.3. fejezetben a Nádasdi Tamás helytartóságáról írtakat!

⁵¹³ R. Kiss I.: Helytartótanács 408.

⁵¹⁴ Kulcsár K.: A helytartói státus 54.

⁵¹⁵ Minderre részletesen lásd a 3.3.4. fejezetet!

⁵¹⁶ DL 60018.

⁵¹⁷ DF 248853., 248812.

⁵¹⁸ „harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante, quas sua maiestas in formam sui privilegii redigi faciet, dum sue maiestati in specie fuerint reportate” (MNL OL A 57, Magyar Kamara Levéltára, Libri regii 1. 188.).

birtokadományozási joga a későbbiekben mélyreható következménnyel járt. A 16. század utolsó nádora, Nádasdi Tamás — akinek 1554. április 15-én kiadott nádori kinevezőlevele egyúttal helytartói kinevezését is jelentette⁵¹⁹ — birtokadományai kapcsán még kiemelte, hogy azokat nem nádorként, hanem mint helytartó királyi beleegyezéssel tette. Nádasdi halála után az udvar mintegy negyven évig nem egyezett bele új nádor választásába, hanem az egyháziak közül kinevezett helytartók útján gyakorolta(tta) hatalmát,⁵²⁰ így mire a magyar rendek újra elérték, hogy választhassanak nádort, elmosódott a különbség.⁵²¹ Az addig helytartói jogként számontartott adományozási lehetőség átszállott az egyúttal (újra) királyi helytartóságot viselő nádorokra, így aztán amikor jogaikat írásba foglalták, az 1609. évi 66. törvénycikkbe már a következő szöveg került:

„1. §. ... a karok és rendek helyesnek ítélték, hogy azt a jogot, a mely az előző nádor uraknak is megvolt, a harminczkét jobbágytelek adományozására nézve ennek a nádor urnak is megadják.”

„2. §. Hogy tudniillik, akár magszakadás, akár pedig más uton és jogon az Őfelsége királyi fiscusára háramlott fekvő jószágokat, harminczkét jobbágy számig, de nem tovább arra alkalmas jól érdemesült személyeknek adományozhassa.”⁵²²

A helytartói gyakorlatból kifejlődött nádori adományok esetében azonban kötelező volt az utólagos királyi jóváhagyás (*consensus*) megkérése.⁵²³

A fejezet végén — egy kicsit megelőlegezve a következő tartalmát — érdemes idéznünk Gábor Gyula e tárgyban tett megállapítását: „a kormányzói méltóság egyik fontos mértföldköve az a rendszabály, melyet a magyar alkotmánytörténetben ‘Nádori cikkelyek’ néven ismerünk. Ez a rendszabály ... több olyan rendelkezést tartalmaz, melyek a nádornak ... a távollévő király helytartójának jogkörét szabályozzák. ... A nádor a távollevő király helytartója némely mellé rendelt tanácsosokkal, akiknek azonban ő a feje. Ebbéli minőségében ‘mindent tehet és végezhet, amit a király tehetne’ vagy köteles volna megtenni. Nem terjed ki azonban a helytartó-nádor hatalma a kegyelmezésre és a birtokadományozásra, valamint ‘egyéb dolgokra, melyek régi rendtartásnál fogva mindenkor egyenesen a királyi méltóságra tartoztak’. (10. cikk). Ez utóbbi rendelkezés a királyi udvar tisztségeinek ... az adományozására vonatkozik, aminek jogát fenntartották

⁵¹⁹ R. Kiss I.: Helytartótanács 407.

⁵²⁰ Iványi E.: Esterházy Pál 43–44.; Pálffy G.: Magyar Királyság 280–286.

⁵²¹ Vö. Pálffy G.: Magyar Királyság 392–394.; lásd még Fraknói V.: Nádori hivatal 103.

⁵²² CJH III. 77.

⁵²³ Soós I.: Esterházy 848–850. — A nádori adományok érvényességének kérdése a későbbiekben sem jutott nyugvó pontra, ezt jól mutatja Pest-Pilis-Solt megye 1728. évi követutasítása (PPS vm. követutasításai 29–31. [a vonatkozó rész Kiss A. munkája]), illetve a „Novum Tripartitum” átszerkesztéséhez benyújtott véleményük szövege. Ennek 64. pontjában a 91. címhez, amely korábban a Tripartitum II/14. címe volt, a következőket javasolták: a „nádori adományokkal és azok érvényességével vagy érvénytelenségével kapcsolatban vagy külön címet alkossanak, vagy azt itt szabályozzák, ahol az ország egykori kormányzójára, Hunyadi Jánosra vonatkozó előírásokat hozzák, hiszen az 1715. évi 33. cikkely szerint a nádorokra is ezek a feltételek érvényesek. ...” (PPS vm. közgyűlési regesztái 172–173. [a vonatkozó rész Kiss A. munkája]).

magának a királynak, még távolléte idejére is.”⁵²⁴ Nem véletlenül idéztem szó szerint Gábor Gyula szavait, ha ugyanis felidézzük az ismert kinevezőlevelekben tételesen felsorolt jogköröket, akkor azokban azt találjuk, hogy magszakadás vagy hűtlenség miatt a koronára háramlott birtokokat a helytartó — 32 jobbágytelekig — eladományozhatja. A szerző, annak ellenére, hogy ismerte az okleveleket, meg sem kísérelte összehangba hozni a vonatkozó cikkely és a kinevezőlevelek szövege közötti nyilvánvaló ellentmondást (mint ahogyan mások sem). A nádor egyébként már csak azért sem lehetett hivatalból a király helyettese vagy királyi helytartó, mert ő — amint az előző (1.2.) fejezetben láttuk — a rendek által választott és király által kinevezett tisztségviselő volt, míg a helytartó — amint azt a jelen (2.3.) fejezetben láttuk — csak királyi kinevezés útján nyerhette el tisztségét, amelyet meghatározott időre és feladatkörre kapott. Ebben változás csak 1530 után, a megváltozott politikai helyzetben következett be. A folyamat záróakkordja Nádasdi Tamás hivatalviselése (1554–1562) volt: amikor az újonnan megválasztott nádor királyi kinevezésekor egyúttal elnyerte a királyi helytartói és az országos főkapitányi tisztséget is⁵²⁵ — ekkortól érvényesek Gábor Gyula szavai is.⁵²⁶

⁵²⁴ Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 94–95. — A cikkely pontos szövege azonban így hangzik: „Tizedszer: hogy ha a királyi felség a hadseregben vagy különben az országon kívül találna tartózkodni, a nádornak az ő tisztnél fogva ez országban mindenkor helytartónak kell lennie, és némely melléje rendelvekkel (kiknek mindamellett ő legyen a feje és feljebbvalója) mindent tehet és végezhet, amit a király tehetne, vagy köteles volna megtenni. Kivéve mindazonáltal a kegyelmezést és a koronára háramlott jogok adományozását. Ezenkívül még egyéb dolgokat, melyek régi rendtartásnál fogva mindenkor egyenesen a királyi méltóságra tartoznak” (CJH I. 402–403.; DRH 1458–1490. 317.).

⁵²⁵ Vö. Nádasdi Tamás kinevezőlevelével (R. Kiss I.: Helytartótanács 404–409.). — Ennek hátterére lásd a 3. fejezetet!

⁵²⁶ Csakúgy mint Iványi Emma eszmefuttatása a nádori hatáskör középkori alapjairól (vö. Iványi E.: Esterházy Pál 18–19., 29., 43.). — Minderre lásd még a 4. fejezetet!

3. Az ún. 1486. évi nádori cikkelyek

3.1. Historiográfiai áttekintés

A középkori magyar nádori és helytartói intézmény szempontjából az arra vonatkozó források között megkerülhetetlen az ún. nádori cikkelyek vizsgálata,¹ illetve az annak hitelességével és törvényi mivoltával kapcsolatos állásfoglalás. A korábban az 1485-re, de immáron majdnem fél évszázada az 1486-os évre, azonbelül is január 25-e előtti keltezett nádori cikkelyek természetes módon fogódzót, illetve kiindulópontot jelentettek a nádorok hivatali jogkörének leírásakor. Az utóbbi közel kétszáz évben sokan kísérelték meg a cikkelyek körüli problémák megoldását. Mielőtt az előző fejezetek eredményeire építve ismertetném megítélésaimat az artikulussal kapcsolatban, szükséges az eddigi szakirodalmat is bemutatni annak illusztrálására, hogyan jutott el a tudományos közvélemény a cikkelyek törvényjellegének elismeréséig (és egyúttal hiteles forrásként történő elfogadásáig).

A nádori cikkelyek nyomtatásban először 1584-ben láttak napvilágot a Mossóczy Zakariás által *Decreta, constitutiones et articuli regum incliti regni Hungariae ab anno Domini millesimo trigesimo quinto ad annum post sesquimillesimum octogesimum tertium, publicis comitiis edita* címmel összeállított kötetben mint az 1485. évi váci országgyűlés határozatai.² A nádori cikkelyek tulajdonképpen e kiadás révén kerültek be a rendi köztudatba, s minden valószínűség szerint ezen az úton jutottak el az Esterházy Pál nádori kinevezésekor hozott 1681. évi nádori törvénybe.³

Érdemben legkorábban, 1790-ben Kovachich Márton György foglalkozott a cikkelyekkel, mégpedig Batthyány József és Kaprinai István kéziratai alapján. Mint írta, az 1485. évi nádori cikkelyek szövegének nincsen szokványos bevezetője és befejezése; 1485-ben, ha volt is Vácon országgyűlés, ott Mátyás király nem volt jelen; a cikkelyekben egyébként sem nevezték meg a helyet és az időpontot; nádorválasztás pedig a király távollétében elképzelhetetlen, jóllehet a szöveg világosan utal arra, hogy a király jelen volt. Végeredményben kételkedett az artikulusok mind törvényi jellege, mind hitelessége felől, ráadásul, mint írta, a cikkelyek eredetijére sem utalt senki.⁴

¹ Vö. Timon Á.: Válasz 541.

² Iványi B.: Mossóczy és a magyar Corpus Juris 63.; Illés J.: Ünnepi beszéd 4.; Párniczky M.–Bátyka J.: Corpus Juris 51–61.; CJH I. xxvii.; DRH 1301–1457. 39.

³ CJH IV. 264–265.

⁴ Kovachich M. G.: Vestigia I. 403–404.

Harminc évvel később ismét — ezúttal fia, Kovachich József Miklós neve alatt⁵ — foglalkozott immáron Mossóczy Zakariás kiadása nyomán 1485. évi nádori cikkelyek néven futó irattal.⁶ E szerint — Fraknoi Vilmos később, alább tárgyalt összefoglalása alapján — hat pontban cáfolta a cikkelyek törvényi mivoltát és egyúttal hitelesnek sem tekintette azokat:⁷ 1) 1485-ben nem volt országgyűlés. 2) Az 1486-ban tartott nádorválasztó országgyűlésen sem hozhatták, mivel nincsen benne az 1486. évi törvényben és két dekrétumot egy gyűlésen sohasem hoztak. 3) A nádori cikkelyek az országgyűlési tárgyalásra utaló bevezetést és a királyi megerősítő záradékot nélkülözik. 4) A cikkelyekben szereplő jogok legnagyobb részét a nádorok sohasem gyakorolták. 5) A nádori cikkelyek egykorú hiteles példánya nem maradt fenn. Végül 6) a cikkelyek bevezetése az emlékiratok értekező, nem pedig a törvények rendelkező modorában íródott.⁸

Hasonló eredményre jutott Madarassy Ferenc, aki még inkább hangsúlyozta azt, hogy mivel 1485-re a király nem hívott össze országgyűlést, ott határozatokat sem hozhattak. Továbbá a törvénycikkek első kiadói, Telegdi Miklós és Mossóczy Zakariás semmilyen forrást nem tüntettek fel könyvükben, ami azok hitelességét aláátámasztotta volna.⁹

Kovachich eredményeiből indult ki Fraknoi Vilmos, aki 1899-ben megjelentetett közleményében — minthogy Kovachich Márton György érveit addig senki sem vette figyelembe — az újonnan előkerült adatok fényében ismét egyenként megvizsgálta az összes cikkelyt.

„Az első cikkely a nádor teendőit a királyválasztásnál állapítja meg. E szerint a király halála után *az országgyűlést a nádor hívja egybe* [kiemelés tőlem: C. T. N.], a választásnál az első szavazatot adja.” (A szó szerinti idézés oka az, hogy a kiemelt rész az alább taglált kódexek egyetlen variánsában, valamint a Quadripartitum kétféle szövegének adott helyén sem szerepel.) Fraknoi ezután végigveszi a három utolsó királyválasztó országgyűlés történéseit és kimutatja, hogy mind 1440-ben, mind 1457 végén, valamint 1526-ban nem a hivatalban lévő nádor játszotta a főszerepet, nem ő hívta össze az országgyűlést, hanem az özvegy királyné — ha volt —, illetve az országnagyok. A királyválasztó országgyűlés összehívásának joga egészen 1526 decemberéig nem merült fel. Ekkor Révai Ferenc nádori ítélőmester a december 16-án vagy 17-én tartott beszédében rótta fel a Szapolyai-pártiaknak, hogy nem a nádor hirdette meg az országgyűlést Székesfehérvárra, holott erre neki lett volna joga egyedül. Mindazonáltal a kérdésben a nádori cikkelyek e pontjára 1526-ban senki sem hivatkozott.¹⁰

A második cikkely a nádor, mint a kiskorú király gyámja kérdésében Fraknoi 1439-től, Albert király halálának időpontjától hozott példákat arra, hogy a nádor gyámi tiszte egyetlenegyszer sem merült fel, akármikor is zajlott erről tárgyalás. Különösen

⁵ Noha a kötet a fiú neve alatt jelent meg, de annak szerzője kétségkívül apja volt (vö. V. Windisch É.: Kovachich Márton György 181., 195.), ezért a főszövegben vagy Márton György, vagy egyszerűen Kovachich név alatt fogok a szerzőre utalni.

⁶ Kovachich J. M.: Notitiae 125–132.

⁷ „nec decretum est, nec authenticum illius uspiam exstat” (Kovachich J. M.: Notitiae 318.).

⁸ Fraknoi V.: Az 1485-ik évi cikkelyek 486.

⁹ Madarassy F.: Dissertationes 136.

¹⁰ Fraknoi V.: Az 1485-ik évi cikkelyek 487–494. — Révai beszédét helyesen lásd MOE I. 52.

tanulságosnak tartja a II. Lajos kiskorúsága idejére kijelölendő gyámok feletti vitát, amikor Perényi Imre nádor neve még említés szintjén sem merült fel.¹¹

A harmadik cikkely érvényességét Fraknói külön nem tárgyalta, minthogy „lényege az első és második cikkely tartalmában befoglaltatik.”¹²

A negyedik cikkely, amely szerint a nádor hivatalánál fogva az ország főkapitánya, forrásokkal nem támasztható alá. Ennek bizonyítására Hunyadi János, Szapolyai János és Bátori István főkapitányi kinevezéseit említi.¹³

Az ötödik és hatodik cikkely esetében, amely szerint a nádor a közbenjáró a király és az országlakosok közötti vitás ügyekben, illetve viszályokban, véleménye szerint semmilyen forrással nem támasztható alá a nádor ebbéli tevékenysége.¹⁴

A hetedik cikkely értelmében a nádor, ha a király gyengeelméjű vagy kiskorú, a külföldi követeket (*oratores*) hivatalánál fogva neki kell kihallgatnia és feleletet adnia részükre. Hasonlóan, mint az előző két cikkelyt, Fraknói ennek meglétét sem tudta forrásokkal alátámasztani, sőt éppenséggel ennek ellenében hozott fel érveket.¹⁵

A nyolcadik cikkely a király helytelen vagy törvénytelen adományainak visszavételével a nádort bízta meg. E kérdésben azonban az 1486. évi *Decretum maius* is intézkedett és mint Fraknói megállapította, „lehetetlen, hogy egy ügy ugyanazon országgyűlésen kétféle elintézését nyert volna.”¹⁶

A nádori igazságszolgáltatásról szóló kilencedik cikkelyt viszont teljes mértékben elfogadta, mint ami a korábbi gyakorlattal teljes összhangban áll.¹⁷

A tizedik cikkely szerint az ország határain kívül tartózkodó királynak a nádor hivatalánál fogva a helytartója. Fraknói kimutatása szerint a nádor mindig külön királyi felhatalmazás alapján viselte a helytartói tiszteletet.¹⁸

A tizenegyedik cikkely szerint a nádor a kunok bírása és ezért tőlük évi 3 000 aranyforint fizetést kap. Fraknói szerint a nádor legtöbbször valóban a kunok bírása volt, de jó néhány esetben előfordult, hogy valaki más töltötte be e tisztséget.¹⁹ (Fraknói Vilmos szemmel láthatóan nem tett különbséget a kunok bírása és ispánja cím között.)

Végül az utolsó, a tizenkettedik cikkely szerint Dalmácia a nádor fennhatósága alatt áll, s bizonyos szigetek jövedelmét élvezi. „Köztudomású — írja Fraknói —, hogy 1486-ban ... Dalmácia már egy század óta a velencei köztársaságot uralta. Csak a raguzai köztársaság és Veglia sziget ismerték el a magyar korona fönhatóságát”, de egyik teljes „autonomiával” rendelkezett, a másik pedig a Frangepán grófok hatalma alá tartozott.²⁰

¹¹ Fraknói V.: Az 1485-ik évi cikkelyek 494–498.

¹² Fraknói V.: Az 1485-ik évi cikkelyek 498.

¹³ Fraknói V.: Az 1485-ik évi cikkelyek 499.

¹⁴ Fraknói V.: Az 1485-ik évi cikkelyek 500.

¹⁵ Fraknói V.: Az 1485-ik évi cikkelyek 500–501.

¹⁶ Fraknói V.: Az 1485-ik évi cikkelyek 501–502. — Csak egyetérthetünk Fraknói Vilmos véleményével, vö. Mátyás király 1486. évi törvényének 27. cikkelyével (DRH 1458–1490. 282–283., CJH I. 428–429.).

¹⁷ Fraknói V.: Az 1485-ik évi cikkelyek 502.

¹⁸ Fraknói V.: Az 1485-ik évi cikkelyek 502–503.

¹⁹ Fraknói V.: Az 1485-ik évi cikkelyek 503.

²⁰ Fraknói V.: Az 1485-ik évi cikkelyek 503–504.

Fraknói Vilmos — a fentebb részletesen kifejtett — érvei alapján elvetette a cikkelyek törvényi mivoltát.²¹ Az általa feltett kérdésre — ti. a cikkelyeknek „mi a természete?” — végül így felelt: „az 1486. évi nádor választó országgyűlés előtt szerkesztett emlékirat”, amelynek célja az volt, hogy Beatrix királyné „az ország kormányzásából teljesen kizárassék”, s „melyeknek törvény erejére emeltetését valószínűleg éppen Beatrix hiúsította meg.”²² Vagy, ahogy később Timon Ákoshoz írt nyílt levelében írta: „azon merész fölfogásom bizonyítására vállalkoztam, hogy a nádori méltóság hatáskörét megállapító 1485-ik évi czikkelyek, melyek 1584 óta a mai napig az országgyűlési végzemények összes kiadásaiban helyet foglalnak, a törvények természetét és jogerejét nélkülözik, tehát tévedésből kerültek az őket meg nem illető helyre.”²³

Fraknói Vilmos a kérdéssel azonban korábban — mint arra éppen az utóbbi idézett hely jegyzetében maga is felhívta a figyelmet — már többször foglalkozott, s ezen kijelentésével ellentétes véleményen volt. Így a nádori és országbírói hivatalról írt munkájának *A nádorispán hivatal hatásköre 3. Az 1486-iki nádori törvénycikkelyektől napjainkig* című fejezetében még így vélekedett: „Törvények által ezen hivatalnak hatásköre sem általán körülvonaloza, sem egyes részeiben határozottan megállapítva nem volt; szétszórt egyes törvénycikkelyek, melyek nem ritkán csakhamar elévültek, s inkább a törvény érvényével bíró szokás szolgált e tekintetben iránytadó vezérfonálul. Végre azonban átlátván, mind nagy királyunk Mátyás, mind az 1486-ban nádorválasztás végett összegyülekezett honatyák — a status et ordines — hogy ezen határozatlanság az országnak hasznára semmikép és csak kárára lehet, kitéve a nádort a királyok önkénye, és az országot a nádorok hatalmi túlterjeszkedésének: így keletkeztek a törvénykönyvünkben <Articuli pronuntiati de officio Palatinatus> cím alatt álló *törvénycikkelyek* [kiemelés tőlem: C. T. N.]; szerkesztve akkor, midőn az említett évben Zápolya János [!] emeltetett ezen fényes tisztségre.”²⁴ 1896-ban a Magyar Nemzet Története című összefoglaló munkában a Hunyadiakról írt fejezetben Fraknói már közelített későbbi álláspontjához, amennyiben azt írta, hogy a cikkelyek célja „az elhunyt király nejét az ország kormányzásából teljesen kizárják; minden jogot és hatalmat a nádor kezeibe tesznek le,” de azt még „a nádor hatáskörét megállapító czikkelyek”-nek tartotta.²⁵

Visszatérve még Fraknói Vilmosnak a nádori cikkelyekről írott 1899-es munkájára, jól látható, hogy az egyes cikkelyeket pontról-pontra végigolvasva és elemezve, kísérletet tett azok források általi alátámasztására. Ám törekvését nem koronázta siker, mert mint azt végül maga is megállapította: „ezek után nem merülhet föl kétség az iránt, hogy az 1485-ik évi nádori czikkelyekben országgyűlési végzeményt, törvényt nem láthatunk.”²⁶

²¹ Fraknói V.: Az 1485-ik évi czikkelyek 485–487.

²² Fraknói V.: Az 1485-ik évi czikkelyek 504.

²³ Fraknói V.: Nyílt levél 529.

²⁴ Fraknói V.: A nádori hivatal 85–86.

²⁵ Fraknói V.: Hunyadiak és Jagellók 304–305.

²⁶ Fraknói V.: Az 1485-ik évi czikkelyek 504.

Fraknói értekezése után nem sokkal, 1902-ben jelent meg Ferdinándy Gejza jogi munkája, aki a nádori méltóságról írott paragrafusban a következő megállapításokra jutott: „A nádori méltóság teljes kifejlődése Mátyás korában történik. Az 1485. évi nádori törvényczikkek már oly hatáskört jelöltek ki a nádor részére, a mely őt mindenben a király törvényes helyettesévé teszi.” Majd következik a cikkelyek felsorolása, s végül így folytatja: „Ezen nádori törvényczikkek némelyike, – mint az 5., 6., 9., 10. és 11. czikkek – a már amugy is fennállott régi szokásnak törvénybefoglalása, némelyike pedig, – mint az 1., 2., 3., és 4. cikk – csak a mohácsi vész után lép hatályba, s ezeknek törvényes érvényét csak az 1681. 1. t.-cz. helyezi kétségen kívül, a midőn azokat felujtja; de egyes czikkei, mint a 7., 8. és 12. cikk, soha sem voltak érvényben.”²⁷ Mindehhez a kapcsolódó jegyzetben többek között a következőket írta: „A közjog szempontjából teljesen közömbös, hogy a nádori czikkek királyi végzeménybe foglaltattak-e, vagy sem, mert a szokás és újabb törvényeknek azokra való hivatkozása törvényerejűvé tette azokat.”²⁸ — Fontos itt megjegyezni, hogy „az újabb törvények” sem mindig magára a nádori cikkelyekre, hanem annak egy-egy kérdéskört tárgyaló pontjára hivatkoztak. Ugyanakkor, habár a későbbi törvények törvényerejűvé te(he)tték a nádori cikkelyek egyes pontjait, kérdéses, hogy ezzel visszamenőlegesen is legitimálták volna a cikkelyeket. (Egyszerűbben fogalmazva, Mátyás uralkodása alatt összeállítottnak tekinthető-e azért, mert később így hivatkoztak rá.)

A kérdés ezek után egy időre nyugvópontonra jutott, noha Rugonfalvi Kiss István a helytartótanácsról írt és 1908-ban megjelent monográfiájában érintette a témát, de vitatkozni nem akarván leszögezte, hogy „ismerem Fraknói értekezését a nádori cikkelyekből ...; de egykorú és közel egykorú adatokkal összevetvén, azokat törvényeknek tartom és úgy is emlegetem.”²⁹ Egy évvel később jelent meg Szabó Dezső munkája az 1516 utáni országgyűlésekről, amelyben többször is érintette a nádori cikkelyeket, minden esetben törvényeknek nevezve azokat: a „nádori törvény szerint (1485: II. t.-cz.) a nádor a kiskorú király gyámja.”³⁰ Bátori István nádor helytartói kinevezése kapcsán ismét kitért a cikkelyekre: „Lajos ... távollétének idejére helytartójául a nádort nevezte ki. Ha az 1485: X. t.-cz.-re való hivatkozással tette volna ezt, nem lenne benne semmi különös. De a kinevezési okmány világosan fejezi ki a rendelkező rész előtt, hogy a király személyes érdemeit szándékozik megjutalmazni; ez a fő, ezért nem hivatkozik törvényre, hanem mindössze csak úgy odaveti, hogy hasonló alkalommal elődei is így jártak el.”³¹

A következő évtizedben ismét fellángolt a vita a cikkelyek körül. A sort Farkasfalvi Imre nyitotta, aki 1911-ben egy egész könyvet szentelt az 1485. évi váci országgyűlésnek, amely szerinte amiatt nevezetes, hogy ott alkották meg a nádori végzeményeket. A szerző hat oldalon keresztül kísérelte meg cáfolni — a lokálpatrióta felbuzdulásával (kötet Vácon jelent meg) — Kovachich Márton György és Madarassy Ferenc fentebb idézett érveit, akik

²⁷ Ferdinándy G.: Közjog 428.

²⁸ Ferdinándy G.: Közjog 429.

²⁹ R. Kiss I.: Helytartótanács XIII. 1. jegyzet.

³⁰ Szabó D.: II. Lajos-kori og. 2., lásd még 4. és 109.

³¹ Szabó D.: II. Lajos-kori og. 53.

tagadták a cikkelyek törvényi minőségét, illetve az utóbbi a váci országgyűlés megtörténtét is.³²

A következő szerző, akit meg kell említenünk, ismét Rugonfalvi Kiss István. Ő Fraknoi Vilmos már idézett tanulmányától inspirálva 1916. február 7-én előadást tartott a Magyar Tudományos Akadémián *Mátyás király nádori törvénye* címmel. Már az előadásának címéből is sejthető, hogy Kovachichcsal és Fraknoiival szemben a cikkelyek hitelessége és törvényi mivolta mellett szállt síkra. Részletesen elemezte a két szerző kritikáit az egyes pontokkal kapcsolatban, végül az előadás kivonatának készítője szerint a következő megállapításra jutott: „Miután a szerző az összes cikkelyek tartalmi hitelét igazolta, a forrás közelebbi meghatározását tűzte ki feladatául. Kimutatja, hogy az eddigi meghatározások tarthatatlanok. Minthogy azok, a kik a forrás hitelében kételkedtek, a közelebbi meghatározást nem magában a forrásban keresték, mások pedig a nádorválasztás említésében szokatlan valamit láttak, vagy politikai kérdésekkel kapcsolták össze, pedig a forrás címe és bevezetése minden kétséget kizárólag meghatározza önmagát. ... Bevezetése szerint felolvasták Szapolyai Imre nádorrá választása előtt, hogy a választók legyenek tisztában azzal, hogy régi rendelkezések szerint mi a nádor joga és kötelessége és hogy ezzel és a fennforgó körülményekkel számot vetve arra az emberre adják szavazatukat, a ki legalkalmasabb.” Végül így folytatódik a kivonat: „a cikkelyekben nincs semmi új dolog, hanem régi rendelkezéseket és jogszokásokat foglal írásba, — a mit különben a szerző már előzetesen minden egyes cikkelynél hosszas gyakorlat bemutatásával igazolt, — másfelől pedig az, hogy a nádori törvénnyel Mátyásnak nem lehetett semmiféle rejtett célja. Ezzel a szerző két régóta kísértő tévedést írt ki történelmünkéből; a nádori törvény nem tartalmazván új rendelkezéseket, nem is képezhet új korszakot még a nádorság történetében sem, — és semmiképpen nem hozható összefüggésbe Korvin János trónutódlásának kérdésével. Nem hogy új jogot adna Mátyás a nádornak, hanem, a mint szövegkritikai alapon kimutatható, apróbb megszorításokat is tesz a gyöngébb királyok alatt kifejlődött gyakorlattal szemben. Keletkezési módját és formáját tekintve tehát nem is törvénnyel, hanem írásba foglalt jogszokással van dolgunk, melynek különös tekintélyt kölcsönöz az, hogy a törvényhozó factorok jelenlétében ünnepélyesen pronunciálták.”³³ Az értekezésről szóló előadás kivonatolója végül a következőket állapította meg: „Ez azonban a legszigorúbb történelmi kritika megállapítása — és még arra sem jogosít fel, hogy a nádori törvényt *nádori cikkelyekre* kereszteljük, mert a jogi kritika azt nem engedi. Lenne minden pontja evidens hamisítvány, miután [a] szerző kimutatta, hogy Mátyás kora óta egyetlen esetben sem [! – C. T. N.] sértették meg rendelkezéseit, hogy arra már I. Ferdinánd korában országgyűlésen, mint törvényre hivatkoztak, hogy a Quadripartitum is törvénynek tekinti, — hogy újabb törvények is mint törvényt erősítik meg: a jogi kritika nevében törvény gyanánt kellene tisztelnünk.”³⁴

³² Farkasfalvi I.: Váci egy. 68–73. — A király nélküli országgyűlés valóban lezajlott Vácon, lásd a király 1485. június eleji oklevelét (DL 95167.).

³³ R. Kiss I.: Nádori törvény 170.

³⁴ R. Kiss I.: Nádori törvény 171.

Két ok miatt is hosszasan kellett idéznem a Rugonfalvi Kiss előadását összegző kivonat szövegéből. Egyrészt az értekezés valamilyen oknál fogva sohasem jelent meg nyomtatásban, sőt mindeddig kéziratos formában sem került elő.³⁵ Másrészt a törvények jelenkori kritikai kiadása Rugonfalvi Kiss érveit használta a cikkelyek hitelességének és törvényi mivoltának igazolására.³⁶ Mindez persze azt is jelenti egyúttal, hogy Rugonfalvi Kiss István nézőpontját nem tudjuk kritika alá venni, mivel a bizonyításhoz szükséges jegyzeteit nem ismerjük.

Vele szinte egyidőben — mivel jelen volt az előadáson — Fraknói Vilmos újra felvette a vita fonalát, mivel meglátása szerint a jogtörténészek, elsősorban Timon Ákos, továbbra sem fogadták el álláspontját. 1917-ben megjelent vitacikkében újabb források ismertetésével a második cikkely (gyámság), a tizedik (helytartóság) és a negyedik (főkapitányság) ügyében fejtette ki bővebben azok meglétét cáfoló véleményét, majd végül a következő kérdés megválaszolására szólította fel a jogtudóst: „méltóztassál Magyarország vagy bármely más állam alkotmánytörténetéből egy esetet felhozni, a melyben egy nagyfontosságú alkotmányjogi törvényt, *mindenkor* a mikor alkalmazni kellett volna, ignoráltak és *számos esetben* a király és a nemzet vele szembe helyezkedett.”³⁷ Timon válaszában a gyámság kérdésében a Quadripartitumra hivatkozva, a helytartóság tekintetében pedig a több mint száz évvel későbbi, 1608. évi koronázás előtti törvény 3. cikkelyére, illetve a helytartói kinevezésekben szereplő „szokás” szónak a nádori cikkelyek „egyenes megerősítése”-ként jellemezve utasította el Fraknói álláspontját. A főkapitánysággal kapcsolatos érveket egyrészt az 1397. évi, másrészt az 1555. évvel kezdődően meghozott törvényekkel vélte megcáfolni. Végeredményben pedig a következőket nyilatkozta a cikkelyekről: „semmi okom nincs arra, hogy felhozott bizonyítékaid mérlegelése után eddigi álláspontomat megváltoztassam. Nem szolgálhat okul erre nézve a nádori cikkek fennmaradt kéziratának szokatlan bevezetése sem, mert ez ismeretes volt már a közelegykorú codificátorok előtt is és ennek dacára félre nem érthető módon kijelentik, hogy a nádori cikkeket, *mint országgyűlésen hozottakat*, iktatják be a Quadripartitum szövegébe. Nem lehet feltételeznünk, hogy Magyarország közelegykorú legkiválóbb jogászai ezt a kijelentést a másoló tévedése alapján tették.”³⁸

A vitához, illetve a 10. cikkelyhez a következő évben Szabó Dezső is hozzászólt. Véleménye szerint „a nádort II. Ulászló kezdette királyi helytartónak kinevezni, még pedig saját elhatározásából, nem pedig valami korábbi törvény alapján.” Ennek alátámasztására utal Perényi Imre 1509. január 1-jei „(cum ea plena auctoritate, cum qua alios nostros

³⁵ R(ugonfalvi) Kiss István hagyatéka a Debreceni Egyetem, Egyetemi Levéltár és Könyvtár, Kézirattárának állományában az Ms 146-os jelzeten található. 2011. március 29-én a helyszínen átnéztem az öt levéltári dobozra terjedő hagyatékot, de abban, habár különböző megjelent tanulmányainak, könyveinek, előadásainak kéziratos anyagát, illetve az azokhoz készült anyaggyűjtéseket megtaláltam, a nádori cikkelyekről tartott előadásának, illetve a Kivonatban emlegetett, készülő értekezésének semmiféle nyomára sem bukkantam. (Itt is szeretném megköszönni Dr. Juha Enikőnek a hagyaték kutatásával kapcsolatban nyújtott segítségét.)

³⁶ Vö. DRH 1458–1490. 312–313.

³⁷ Fraknói V.: Nyílt levél 529–537., az idézet: 535.

³⁸ Timon Á.: Válasz 538–544., az idézet: 544.

palatinos suos antecessores in simili nostra absentia reliquimus)”, avagy a másik, 1510. december 8-i „(cum solita auctoritate et facultate)” kinevezésére.³⁹ Sőt, mint írja, a kinevező oklevélben az szerepel, hogy Perényi királyi felhatalmazással fogja az országot kormányozni, s ez viszont kizárja, hogy bármiféle törvényen alapult volna a nádor helytartói címe. És ha mindez nem lenne elég érv, nézetének alátámasztására Szabó idézi Ulászló király 1511. február 3-i, Bártfához szóló levelét,⁴⁰ amely szerint távollétében Perényi a helytartója, mégpedig a szokásos felhatalmazással (*auctoritas*), amellyel más hasonló alkalmakkor is felruházta. Mindent összegezve, Szabó Dezső arra a megállapításra jutott, hogy a nádori cikkelyek sohasem voltak törvények, így egyetértéséről biztosította Fraknoi Vilmost.⁴¹

A nádori cikkelyek kérdésében tehát továbbra sem sikerült egységes álláspontot kialakítani, és ez a bizonytalankodás, megoldatlanság fedezhető fel a későbbi nézetekben. Közel egy évtizedes szünet után, 1928-ban jelentek meg Hóman Bálint és Szekfű Gyula tollából a magyar történelem reprezentatív összefoglalásának szánt kötetsorozat középkorral foglalkozó részei, amelynek megfelelő helyén természetesen szó esik a cikkelyekről is. A Szekfű Gyula által írt fejezet sajátos keverékét adja az addig megismert nézeteknek: „Közjogi vonatkozásban először 1485-ben lépteti fel fiát Mátyás, amikor Bécs városától sajátmagán kívül Corvin János számára is hűségesküvet vesz ki. Az évek haladtával [! – C.T.N.] a király nagy értelme mindinkább a Corvin-problémára koncentrálódik, s ennek érdekében hozza meg az 1485. évi úgynevezett nádori artikulusokat, melyekben a királyválasztásnál az első szavazatot, a kiskorú király gyámságát, királyi magszakadás esetén országgyűlés tartása jogát mind a nádorra ruházta, s bár korábbi törvényeivel iparkodott a nádori bíróság hatáskörét megszorítani, most ezzel ellentétben őt teszi az ország főbírájává, főkapitányává és országlakók és király közt közvetítővé.”⁴² Amennyiben jól értem, akkor Szekfű egyrészt elfogadta Fraknoi Vilmos nézetét, amely szerint a cikkelyeket Beatrix királyné ellenében Corvin János örökösödésének biztosítása érdekében hozatta Mátyás, másrészt az viszont nem igazán derül ki szövege alapján, hogy az *artikulusokat* törvénynek tartotta-e a szerző.

A nádori cikkelyek körül zajló vitában ekkor rövid időre ismét csend állt be, amelyet Gábor Gyulának a kormányzói méltóság történetéről szóló 1932-ben megjelent monográfiája tört meg. Ebben a Horthy-korszakban érthető okokból kiemelt jelentőségű témában írt munkájában az intézmény kezdeteitől az akkori időig dolgozta fel azokat az időszakokat történelmünkben, amikor valamilyen oknál fogva a király helyettesítésére volt szükség. Gábor magától értetődően érintette a problémát, hiszen nála — mint azt az előző fejezetben már taglaltam — mindenféle megkülönböztetés nélkül kormányzóságot jelentett többek között a *vicarius* vagy *locumtenens* elnevezéssel illetett személy, vagy éppen Kanizsai János érsek Zsigmond király 1401. évi fogságba vetése után felvett címe, illetve az 1414–1418 között

³⁹ Szabó D.: Nádori cikkelyek 110. — A két oklevél kiadását lásd C. Tóth N.: Perényi helytartósága 168–170.

⁴⁰ Az oklevél kiadását lásd C. Tóth N.: Perényi helytartósága 170.

⁴¹ Szabó D.: Nádori cikkelyek 110.

⁴² Szekfű Gy.: Renaissance-állam 560.

királyi kinevezés alapján viselt vikáriussága.⁴³ Ennek ellenére a következő dodonai mondattal intézte el a kérdést: „megállapítjuk Fraknói nyomán, hogy a nádori cikkelyeknek a gyámkormányzói és helytartói tisztségre vonatkozó rendelkezései nem mentek hatályba, amit e dolgozat során látni fogunk. Egyébként Ferdinándy nézetét valljuk,⁴⁴ hogy későbbi törvényhelyek a nádori cikkelyeket törvényerőre emelték, amin nem változtat az, hogy nem tartották meg őket.”⁴⁵

Újabb fél évtized múltán, 1938-ban jelent meg Ember Győző tanulmánya, amelyben a szerző Rugonfalvi Kiss Istvánnak a helytartótanácsról írt monográfiájához szólt hozzá, s a helytartói hivatal kapcsán röviden érintette, jöllehet konkrétan nem utalt rá, a nádori cikkelyeket: mivel Ferdinánd királlyá választása után Csehországba távozott, ezért „helytartójává, az országgyűlés beleegyezésével, II. Lajos özvegyét, Máriát nevezte ki, bár a nádor élt, s így *a törvény szerint* [kiemelés tőlem: C. T. N.] a helytartóság őt illette volna meg.”⁴⁶

Két év múlva, 1940-ben jelent meg Holub József kis könyvecskéje, amiben idézte, de nem minősítette a cikkelyeket,⁴⁷ míg négy évvel későbbi jogtörténeti monográfiájában meglehetősen érdekesen fogalmazott: Mátyás király „1486 januárjára nádorválasztó országgyűlést hívott össze és *emlékiratba* [kiemelés tőlem: C. T. N.] foglaltatta össze mindazt, ami szerinte a nádori tisztség hatáskörébe tartozik.”⁴⁸ Holub idézett két munkája között látott napvilágot Erdélyi László könyve, amelyben következetesen „1485. évi nádori törvény”ről beszélt.⁴⁹

1972-ben jelent meg Bónis György könyve a középkori magyar jogról; ebben röviden, elsősorban a 9. cikkely tekintetében (amely a bírságok elengedéséről szól) érintette témánkat.⁵⁰ Véleménye szerint Mátyás király 1486. januárjára országgyűlést hívott össze és ezen alkalomra javaslatot készítettett a nádori jogokról. A cikkelyek minősítése terén is meglehetősen egyértelműen foglalt állást, amennyiben a következőket írta: „bár nem emelkedtek törvényerőre, e cikkek ... bekerültek a Corpus Jurisba, és századokon át nagy tekintélyt élveztek.”⁵¹

A cikkelyek vizsgálata ezután — annyi más középkori témához és területhez hasonlóan — évtizedekre lekerült a kutatás napirendjéről, hogy aztán csak a Mátyás-kori

⁴³ Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 21–22., 26.

⁴⁴ Vö. Ferdinandy G.: Közjog 429.

⁴⁵ Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 94. 338. jegyzet.

⁴⁶ Ember Gy.: Helytartói hivatal 143.

⁴⁷ Holub J.: Kormányzói méltóság 4.

⁴⁸ Holub J.: Alkotmánytörténelem I. 215.

⁴⁹ Erdélyi L.: Mo. törvényei 144., 162.

⁵⁰ Bónis György itt Holub József nyomán foglalkozott a 9. cikkellyel, amely szerintne „azzal is emelni kívánja a nádor méltóságát, hogy míg a király minden más bírói székén kiszabott bírságokat ‘de ordinaria sua potentia’ elengedheti, ezt a nádorral legfeljebb ‘non tamen ordinaria, sed absoluta potentia’ teheti meg (Bónis Gy.: Középkori jogunk 71.). A kérdésről Holub József írt 1950-ben megjelent tanulmányában, amelyben a kifejezés párhuzamát IV. Edvárd angol király Évkönyveiben találta meg (Holub, J.: Ordinaria potentia 95–96.).

⁵¹ Bónis Gy.: Középkori jogunk 71.

törvények kritikai kiadása kapcsán kerüljön ismét előtérbe. A kritikai kiadás készítői — maguk is tudván a kérdésben zajlott eldöntetlen vitáról — egy huszárvágással úgy „oldották meg” a problémát, hogy Rugonfalvi Kiss István előadásának kivonatát vették alapul: a nádorválasztás 1486. január 17-e és 25-e között történt, és Szapolyai Imre megválasztása előtt felolvasták a nádori cikkelyeket. A kiadók egyébként a fő problémát nem is abban látták, hogy a cikkelyek hitelesnek tekinthetők-e, hanem hogy szövege felvehető-e a kötetükbe. Végül ez utóbbi mellett döntöttek: a magyar törvények kritikai kiadásának függelékében 1486. január 25-e előtti dátummal közölték a nádori cikkelyek szövegét. Ezzel végső soron elismerték azt hitelesnek és törvénynek.⁵²

Azzal, hogy a nádori cikkelyek szövegét felvették a törvények kritikai kiadásába, kikerült a további vizsgálatok látóköréből. A kötet megjelenése (1989) óta egyetlen egy szerző sem vizsgálta a cikkelyek keletkezésének és hitelességének, netán utóéletének kérdését annak ellenére, hogy közjogi és alkotmánytörténeti szempontból egyáltalában nem sikerült megnyugtató megoldást találni. Ennek bizonyítására elég legyen most csak néhány szakmunkát — korántsem a teljesség igényével — idézni. (Természetesen azt mindenképpen el kell mondani, hogy a következőkben felsorolt szerzők egyike sem monografikus igénnyel közeledett a cikkelyek felé.)

A korszak egyik legjelentősebb kutatója, Kubinyi András a nagy királyról írt monográfiájában így fogalmazta meg álláspontját: „Mátyás legfontosabb törvényét 1486 januárjában hozta. Ez vitán felül a király intencióit tartalmazta, és bár ezen az országgyűlésen is megszavaztatta az adót, most nem ez volt a lényeg. Elvileg nádorválasztásra hívta össze a király a rendeket, ... Csakhogy korábban nem volt szükség a nádor megválasztásához kikérni a rendek beleegyezését. Annak idején Garait anélkül menesztette, és Országot is választás nélkül nevezte ki Mátyás. Talán az elfoglalt nyugati tartományokból vette a példát, ... A nádor választásával növelte annak tekintélyét, de a rendek befolyását is. Hozzájárult ehhez, hogy a király ekkor már igyekezett szisztematikusan biztosítani törvénytelen fia örökösödését. Az 1486-os (és nem 1485-ös, mint korábban tartották) nádori cikkelyek ezért foglalkoznak olyan részletesen a nádor királyválasztási szerepével.” Persze nem a Tanár úr lett volna, ha ezt követően nem írta volna le: „Érdekes módon [ti. Szapolyai Imre halála után] új nádort immár nem választott Mátyás, ... Így [Nagylucsei Orbán püspök] elnökölt az 1490. évi királyválasztó országgyűlésen.”⁵³

Tringli István két évvel később, 2003-ban megjelent Magyarország késő középkori történetével foglalkozó összefoglaló munkájában szintén kiemelte a nádori cikkelyeket Mátyás törvényhozási emlékei közül: „A nádori cikkelyek nem tartoztak az 1486-os dekrétumhoz, külön hozták meg őket. Összesen 12 pontban foglalták össze a nádor jogait.”⁵⁴ Majd alább így folytatta: „A nádori cikkelyek egyszerre foglalták írásba a királyi udvar legrégebb méltóságával kapcsolatos, sokszor évszázados szokásjogot, és megmutatták, hogy

⁵² DRH 1458–1490. 312–313., a rekonstruált szövege: 314–317.

⁵³ Kubinyi A.: Mátyás király 100–101.

⁵⁴ Tringli I.: Újkor hajnala 72.

Mátyás milyen szerepet szán a nádornak a királyi utódlás kérdésében. ... A nádor feladatainak felsorolásakor a cikkelyek túlhangsúlyozták az új király választása körüli feladatokat. Ezek azonban bizonytalanságot is teremtettek: a királyválasztás lehetőségét csak akkor ismerték el, ha a királyi család kihalt, ... Az azonban nem volt világos, hogy ezt a módszert kell-e alkalmazni akkor is, ha Mátyás törvényes gyermekek nélkül, csak törvénytelen gyermeke, Corvin János hátrahagyásával hal meg.”⁵⁵

A sort immáron néhány, a Mohács utáni korszakot kutató szerzővel folytatjuk, akik vizsgálódási területükből adódóan a középkorból átnyúló és az újkorban tovább működő intézmények, hivatalok, tisztségek tekintetében, jelen esetben a nádorok, illetve a királyi helytartók kapcsán magától értetődően a korábbi korszakkal foglalkozók munkáira építve fejtették ki nézeteiket. Ennek megfelelően nagy meglepetés nem érhet minket.

Iványi Emma, aki az újkor egyik legnagyobb formátumú nádorának, illetve politikusának, Esterházy Pálnak a hivatali pályáját elemezte, a helytartói és nádori adományozási jog révén került kapcsolatba a cikkelyek megfelelő (10.) pontjával, ezért több helyen is érintette a helytartói hivatal előzményeit. Monográfiájában természetesen a nádori cikkelyek középkori érvényességének az elfogadására építette *A nádor, mint helytartó* című fejezetét és azt e mondattal indította: „Törvény és szokás alapján Magyarország nádora egyúttal a magyar király helytartója is.” Majd így folytatta: „I. Mátyás 1485. évi ún. nádori cikkeiben (bár törvényvoltukat a jogtörténetírás vitatja)⁵⁶ széles körűen határozta meg a nádori jogkört, s először kapcsolta össze a helytartóságot a nádori méltósággal. ... Korábban a király távolléte idejére alkalmasszerűen bízott meg helyetteseket (*vicarius generalis*); a megbízást általában a nádor kapta, de kaphatta más is. A XV. század végétől kezdve azonban ez a feladatkör részévé vált a nádori jogkörnek.”⁵⁷ Néhány oldallal előrebb pedig az alábbiakban foglalta össze a nádorok 1526 előtti tevékenységét: „A Mohács előtti magyar nádorok három területen kaptak részt a királyi hatalomból: mint királyi helytartók a kormányzatban, az igazságszolgáltatásban (a nádor a király után a legfőbb bíró) és a hadügyben (a nádor az ország főkapitánya). ... A hatáskör egyes elemeit különféle törvények rögzítették. A legfontosabbakat együtt találjuk I. Mátyás 1485. évi ún. nádori cikkeiben, amelynek törvényerejét a jogtörténészek vitatják. A későbbi nádorok és rendek azonban mindig a Mohács előtti nádorok szerepére, tág hatáskörére hivatkoztak [*de sohasem a nádori cikkelyekre!* – megjegyzés tőlem: C.T.N.], amely Mohács után, a Habsburg-ház trónra kerülésével egyre szűkült.”⁵⁸

Erdélyi Gabriella a Bátori István helytartó halála utáni, Thurzó Elek helytartói kinevezéséig tartó időszak elemzése kapcsán került szembe a nádori cikkelyek vonatkozó pontjával. 2000-ben megjelent tanulmányában szintén a nádori cikkelyek elfogadásának fényében fogalmazta meg sorait, mert — mint írta — Mária királyné helytartói kinevezése

⁵⁵ Tringli I.: Újkor hajnala 73–74.

⁵⁶ Itt Iványi Emma Holub József *Ordinaria potentia* című tanulmányára (Holub, J.: *Ordinaria potentia* 94–95.) utalt.

⁵⁷ Iványi E.: Esterházy Pál 43.

⁵⁸ Iványi E.: Esterházy Pál 18.

előtt Ferdinánd kikérte a magyarok véleményét, s hasonlóképpen cselekedett 1528-ban is. Ez utóbbi időpontban a budai országgyűlés elé vitte annak kérdését, hogyan helyettesítse királyi személyét, illetve kivel töltsse be ezt a posztot. A jelenlévő rendek Máriát szerették volna, de ő nem vállalta a megbízatást, és így lett Bátori a helytartó. A kinevezés — mint írja — „érdekessége, hogy nemcsak a szűk Ferdinánd-párti csoport, de egy évvel később az országot reprezentáló rendek is nagyobb bizalommal és lojalitással voltak az özvegy királyné, mint az általuk választott nádor iránt, akit *a törvények szerint* [kiemelés tőlem: C. T. N.] e tiszt megilletett volna. ... Hogy 1528-ban mégis Báthori lett a helytartó, az csak Mária elutasításán múlt.”⁵⁹ Bátori István halála utáni időszakról szólva pedig így folytatta: „Ferdinánd Prágában nemcsak azt tudta, hogy nádorválasztás kiírását joggal várhatják el tőle a rendek, de azt is, hogy az ország első közjogi méltósága *törvénybe fektetett* [kiemelés tőlem: C. T. N.] széles — katonai, bírói és közigazgatási — hatáskörrel bír.”⁶⁰

Legutóbb, 2010-ben Pálffy Géza érintette a cikkelyeket a Habsburg királyok és magyar rendek között a nádori poszt betöltése körül folyó vita ismertetése során. I. Ferdinánd király Bátori István nádor, királyi helytartó 1530. május 8-i halálát követően egészen 1554-ig sikeresen akadályozta meg, hogy a nádori posztra valakit megválasszanak. Tette ezt elsődlegesen két ok miatt: 1) a nádort a rendek választották és 2) ő számított az ország főkapitányának. Ezzel, Ferdinánd véleménye szerint a Magyar Királyságban tulajdonképpen kettős hatalom alakulhatott volna ki, viszont, mivel a királyi helytartót mindig a királyok nevezték ki, ez a veszély nem fenyegetett.⁶¹ A nádorválasztás két évtizeden át, országgyűlésről országgyűlésre történő halasztgatásának azonban az udvar meglátása szerint is, egyszer törvényszerűen vége kellett, hogy szakadjon. A király és tanácsosai e helyzetre készülve arra a következtetésre jutottak, mivel az új nádor megválasztása előbb vagy utóbb szükségszerűen bekövetkezik, ezért hivatal jogkörét kell szűkíteni. Mindezen szándékuk szerencsésen egybeesett a *Quadripartitum* 1548 óta folyó bizottsági munkálataival, amellyel ha nem is közvetlenül, de egyidőben folyt annak ún. dinasztikus átdolgozása is. Pálffy Géza könyvének egy másik helyén a kettős királyválasztás kapcsán hasonlóképpen fogalmazott: „mind Szapolyai János erdélyi vajda, mind Habsburg Ferdinánd osztrák főherceg legitim körülmények között lett a Magyar Királyság uralkodója. Ez még akkor is igaz, ha Szapolyai János ... királyválasztásán – az 1486 januárjára datált, úgynevezett nádori cikkelyek ugyan törvénynek nem tekinthető előírásaival ellentétben – az ország első világi méltósága, ..., Báthory István nádor ... elsőként nem adhatta le szavazatát, de a királyválasztó országgyűlést sem ő hirdette meg.”⁶² Végeredményben tehát azt mondhatjuk, hogy Pálffy Géza jobb híján elfogadta a cikkelyek létét.

Felsorolásunk végére értünk. Ha újragondoljuk az egyes szerzők véleményét a nádori cikkelyekről, alapvetően három csoportot állíthatunk össze. Az egyik csoportba azokat sorolhatjuk, akik elvetették a cikkelyek hitelességét és azon a véleményen voltak, hogy azok

⁵⁹ Erdélyi G.: Vita a helytartóságról 364.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Pálffy G.: Magyar Királyság 280.

⁶² Pálffy G.: Magyar Királyság 53.

törlendő törvényeink sorából. A következő csoportot úgy jellemezhetnénk, mint akik hitelességét nem, ám az *articulusok* törvényi mivoltát megkérdőjelezték és inkább valamiféle szokásjogi gyűjteménynek gondolták. Végül a harmadik csoportba értelemszerűen azok kerülnek, akik nem emeltek kifogást a nádori cikkelyek törvényi léte és hitelessége ellen. Összefoglalóan tehát az ún. nádori cikkelyek kapcsán legtöbbünknek Mátyás király uralkodásának vége, azonbelül is egyrészt Korvin János herceg örökösödésének előkészítése jelenik meg a képzeletében. Ugyanakkor viszont a következő évszázadokban alapvetően ezek a nádori cikkelyeknek nevezett törvénycikkek szabályozták a nádor hatáskörét, amelyen a későbbi törvények csak apróbb változtatásokat végeztek. Ezt a képet erősítette a múltban a (millenniumi) Corpus Juris Hungarici vonatkozó kötete, illetve ezt a vélekedést tette kánonná a Mátyás-kori törvényeink kritikai kiadása is.

3.1.1. A vizsgálat keretei

A historiográfiai áttekintés után vegyük vizsgálat alá magát a nádori cikkelyek szövegét. Többször végigolvasva azt, a következő kérdések adódtak a nádori cikkelyek törvényi léte és hitelessége kapcsán.

- a) Miért nem fordul elő a cikkelyek egyetlen pontja sem korábbi törvényeinkben?
- b) Miért nem hivatkoznak, miért nem említik meg a nádori cikkelyeket, illetve egyetlen egy pontját sem későbbi, középkori törvényeink, ezek közül is elsősorban, miért hiányzik Mátyás király Nagy Törvénykönyvéből?
- c) Törvényi minősítést adhat-e az, ha több száz évvel későbbi törvényeinkben hivatkoznak a cikkelyek egy-egy paragrafusára? Azaz mennyiben állja meg a helyét a következtetés: a nádori cikkelyek azért minősül törvénynek, mert a későbbi törvények visszamenőlegesen törvényerőre emelték?
- d) A szövegszerűen ismert helytartói — Perényi Imre nádor 1509. és 1511.,⁶³ Bátori István nádor 1522.,⁶⁴ és 1528.,⁶⁵ Mária királyné 1527.,⁶⁶ Thurzó Elek országbíró 1532.,⁶⁷ Nádasdi Tamás nádor 1554. évi⁶⁸ — kinevezéseiben, akik között ráadásul nádorokat is találunk, miért nem hivatkoznak sohasem a nádori cikkelyekre? Avagy: amikor alkalom lett volna a nádori cikkelyekre hivatkozni az 1486 és az 1500-as évek közepe között, miért nem tették soha?

A kérdéseimre adandó válaszok előtt lássuk azt is, mi az, amit biztosan tudunk a cikkelyekkel kapcsolatban.

⁶³ C. Tóth N.: Perényi helytartósága, Függelék II/1–3. sz.

⁶⁴ Helytartói oklt. 2. sz.

⁶⁵ R. Kiss I.: Helytartótanács XIX–XXVIII., 338.; Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 117–118.

⁶⁶ R. Kiss I.: Helytartótanács XIV–XVII.

⁶⁷ R. Kiss I.: Helytartótanács 344.; Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 119–120.

⁶⁸ R. Kiss I.: Helytartótanács 404–409.

- a) Az első, biztosan datálható lejegyzése a cikkelyeknek az 1553-ra elkészült Quadripartitumban található.⁶⁹
- b) A cikkelyek valamikor az 1540-es években már ismertek lehettek, mivel szövegük szerepel olyan kéziratok törvénygyűjteményekben, amelyek az ország jogalkotási emlékeit tartalmazták és amelyek a 16. század közepén keletkeztek nagyobb számban, így például az alább még részletesen bemutatott 1544 körül íródott Ilosvay⁷⁰ és a vízjelei alapján szintén 1540-es évek második felében készült Kollár-féle első kódexben,⁷¹ mindemellett rendelkezünk Nádasdi Tamás nádor kéziratok példányával, amely a vízjele, illetve a nádor halála alapján 1546 és 1553 között keletkezhetett.⁷²
- c) A nádori cikkelyekre, annak is a 2. pontjára (a nádor az ország örökösének gyámja) először I. Ferdinánd király hivatkozott fia, Miksa utódlását biztosító koronázási országgyűlés előkészítése során zajló tárgyalásokon. A magyar tanácsosok második felterjesztésére adott 1561. március 23-i válaszában Miksa trónöröklésének fejtegetésekor, többek között az is szerepelt a választás elleni érvei között, hogy „Mátyás egyik törvénykönyve a nádort a király kiskorú utódjának gyámjává rendeli” (extat decretum quoddam quondam regis Mathiae, quo dispositum est, quod *palatinus sit tutor defuncti regis primogeniti in tenera etate constituti futurique regis*) és ebben nincsen szó a kiskorú király megválasztásáról.⁷³
- d) Törvényben a nádori cikkelyek első hat pontjára először Eszterházy Pál nádorra választásáról és hivataláról szóló 1681. évi 1. törvénycikkben hivatkoznak.⁷⁴

3.2. A forrás

A cikkelyek szövegét eddigi ismereteink szerint több 16. századi kódex őrizte meg, ám ezek közül érdemben ma már jó néhány nem tanulmányozható.⁷⁵ Továbbá megtalálható a szöveg

⁶⁹ Fraknói V.: Az 1485-ik évi cikkelyek 485. — A teljes szövege azonban csak az ún. bizottsági változatban található meg: Illés J.: Közjogi interpolációk 24., 44–49.; Baranyai B.: Vizsgálódások 75–76.

⁷⁰ CJH I. XL/10., Jánosi M.: Szent István törvényei 227/5., Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Lat. 4023., DF 283251.

⁷¹ CJH I. XL/9., Jánosi M.: Szent István törvényei 227/4., MNL OL Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok, Staatsarchiv, magyar vonatkozású kéziratok [I 7], Kollár Ádám gyűjteménye 32. — Vö. még Kertész B.: Kollár-féle kódex.

⁷² MNL OL E 142. Acta publica, Fasc. 38. no. 23.

⁷³ MOE IV. 378., 468. (Fraknói V.: Magyar og. tört. 101–106.) a lábjegyzetben: „az 1486. évi törvénykönyv.” — Az irat jelzete (amelyért Mikó Gábornak tartozom köszönettel): Österreichische Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten, Comitalia, Fasc. 379., Konvolutum B, fol. 48–55.

⁷⁴ CJH IV. 264–265. — Vö. még Iványi E.: Esterházy Pál 18., 43.

⁷⁵ Amelyek igen, azokat lásd DRH 1458–1490. 313–314.

a Sambucus-féle Bonfini-kiadás (1582) Függelékben, továbbá az első nyomtatott törvénykiadásban (1584), valamint a Quadripartitum bizottsági és dinasztikus változataiban.⁷⁶ Mindezek mellett rendelkezünk a cikkelyek egy eddig feldolgozatlan 16. századi, de mindenképpen Nádasdi Tamás nádor 1562. június 2-i⁷⁷ halála előtt készült szövegváltozatával (erről alább még bővebben szólnék). Lássuk az egyes kódexeket a bennük szereplő nádori cikkelyek bemásolásának — hozzávetőleges — időrendjében haladva.

3.2.1. A nádori cikkelyek ismert változatainak szöveghagyománya

1) *Ilosvay-kódex* (CJH I. XL/10., Jánosi M.: Szent István törvényei 227/5., Mikó G.: Középkori törvényeink 55–59., Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Lat. 4023., DF 283251.)

A kódexet Kovachich Márton György fedezte fel és írta le először, s első másolója, Ilosvay István egri prépost és vikárius után nevezték el. Keletkezését a szakirodalom Kovachich meghatározását elfogadva 1544–1567 közé teszi.⁷⁸ Ám, mint azt Ladányi Erzsébet — aki részletesen megvizsgálta a kódex szövegállományát — bebizonyította, az elnevezés helytelen, habár változtatni ma már nem lehet rajta. A szerző összesen négy „fő” kéz és több más ismeretlen, azonosíthatatlan kéz munkáját írta le, az Ilosvay által másolt részek az egész kötetnek kevesebb, mint a harmadát jelentik.⁷⁹ A minket érdeklő nádori cikkelyek azonban – Ladányi Erzsébet szerint — még az ő keze által írt részhez tartoznak, s biztosan 1544-ben másolta le Ilosvai.⁸⁰ (Megjegyzendő, hogy a kódexet ismerte, használta és folytatta bele a törvények másolását Oláh Miklós, a saját beírása szerint 1548-ban.)⁸¹ A nádori cikkelyek Szilágyi Mihály 1458. évi és Mátyás király 1486. évi törvényei között kaptak helyet *Articuli de officio palatinatus tunc pronunciat, quando spectabilis et magnificus Emericus de Zapolya comes perpetuus Scepusiensis per serenissimum principem dominum Mathiam regem ex consensu regnicolarum fuit electus in palatinum*⁸² címmel.

2) *Kollár-féle első kódex* (CJH I. XL/9., Jánosi M.: Szent István törvényei 227/4., Magyar Országos Levéltár, Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok, Staatsarchiv, magyar vonatkozású kéziratok [I 7], Kollár Ádám gyűjteménye 32.)

⁷⁶ Illés J.: Közjogi interpolációk 44–49.; Pálffy G.: Magyar Királyság 255–256.

⁷⁷ Pálffy G.: Magyar Királyság 258.

⁷⁸ Kovachich J. M.: Notitiae 346–347., Párniczky M.–Bátyka J.: Corpus Juris 42.

⁷⁹ Ladányi E.: 1405. évi törvényeink 275. — Vö. Ladányi E.: Ilosvay kódex 169–179.

⁸⁰ Ladányi E.: 1405. évi törvényeink 269., 271.

⁸¹ Ladányi E.: 1405. évi törvényeink 270.

⁸² DF 283251., 463. dia. — Vö. Ladányi E.: 1405. évi törvényeink 271. 8. jegyzet. (Az eredetiben semmilyen, így az 1485-ös évszám sem szerepel! Hasonlóképpen 1485-ös évszámot hoz Illés J.: Ünnepi beszéd 19.)

E kéziratos gyűjtemény koráról megoszlanak a vélemények. Kovachich 1820-ban megjelent munkájában 1564 utánra datálta.⁸³ Jánosi Monika többször is foglalkozott a kódex korával, és arra a megállapításra jutott, hogy azt egy 1514 után és egy 1564 körül dolgozó kéz alkotta.⁸⁴ A kötet készítésének korára legutóbb Szovák Kornél tért ki, aki Jánosi Monika datálását elfogadva — egyúttal további kezeket azonosítva —, az 1520-as évekre tette a kódex törzssanyagának leírását.⁸⁵ A kötet eddigi legteljesebb, mindenre kiterjedő elemzését Kertész Balázs végezte el nemrégiben megjelent tanulmányában. Vizsgálatának eredménye már tanulmánya címében (*Egy II. Ulászló-kori törvénygyűjtemény ...*)⁸⁶ is tükröződik, de szövegében még ennél is konkrétan fogalmazott.

Kertész a kódexben összesen négy kéz írását különítette el, ami egyúttal a másolás szempontjából is jelentős. Mint írja „a kódex tartalma a másolás ideje szempontjából két részre osztható: az első, a harmadik és a negyedik kéz által másolt szövegek képezik a kódex eredeti szövegállományát (1–7., 13–469.); később a második kéz két helyen ... megtoldotta az eredeti textust (7–10.; 470–478.)”⁸⁷ A minket foglalkoztató nádori cikkelyek a kódex 245–248. oldalán találhatóak,⁸⁸ ezt a részt (46–275) — mint Kertész Balázs megállapította — a harmadik kéz másolta le.⁸⁹ Az egyes kezek közötti viszonyt a következőképpen rekonstruálta: „a harmadik kéz a dekrétumoknak az első kéz által elkezdett másolását folytatta, a kézváltás szöveg közben történt. Ugyanez mondható el a harmadik és a negyedik viszonyáról is. A három scriptor minden bizonnyal egy helyen dolgozott, egymást váltották másolás közben.”⁹⁰ A kódex törzsszövegének általa megállapított keletkezése mellett — Jánosi Monika érvein túl⁹¹ — az alábbi okokat hozta még fel. Mint írta, a scriptorok munkájának „datálása szempontjából nagy súllyal esik latba az a tény, hogy a krónika korábbi, az első kéz által leírt részének utolsó mondata az 1514. évi parasztháborúra vonatkozik, a törvénygyűjteményben pedig a legkésőbbi dekrétum az 1514. évi, amely a parasztháború után, október 18-a és november 19-e között tartott országgyűlés végzéseit tartalmazza. A II. Lajos-kori törvényhozás már nem hagyott nyomot a törvénygyűjteményben. Az is sokatmondó, hogy a krónika korábbi része II. Ulászló megkoronázásáról még említést tesz (7.), de az 1516. március 13-án Budán bekövetkezett haláláról már nem; Ulászló haláláról csak a krónikát folytató második kéz tájékoztat.” Ezek alapján Kertész valószínűnek tartja, hogy „a kódex eredeti szövegállományának másolása

⁸³ Kovachich J. M.: Notitiae 346.

⁸⁴ Jánosi M.: Gregoriánczy törvénygyűjteménye 64.; korábbi cikkében (János M.: Szent István törvényei 227.) a 16. század első felére tette a kódex keletkezését.

⁸⁵ Szovák K.: Egy kódex 155.

⁸⁶ Kertész B.: Kollár-féle kódex 312–326.

⁸⁷ Kertész B.: Kollár-féle kódex 319.

⁸⁸ Kertész B.: Müncheni kódex 44.

⁸⁹ Kertész B.: Kollár-féle kódex 316.

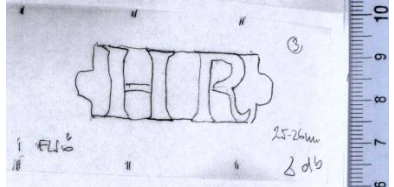
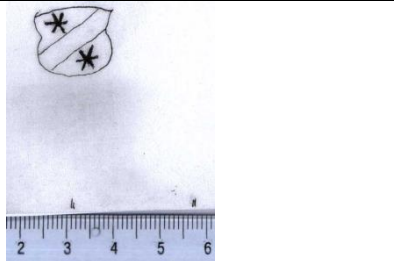
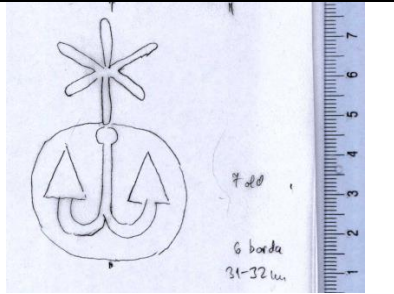
⁹⁰ Kertész B.: Kollár-féle kódex 319.

⁹¹ Vö. Jánosi M.: Szent István törvényei 232–233. 37. jegyzet a–c pontok.

legkorábban 1514 végén, november 19-e után kezdődött és II. Ulászló halála előtt befejeződött.”⁹²

Az előbb ismertetett rekonstrukciók egyike sem vette azonban figyelembe a kódexben szereplő vízjeleket. A 480 oldalas — a MOL kezelője általi számozás szerint — kódexben három vízjellel⁹³ találkozni (lásd a 20. táblázatot).

20. sz. táblázat. A Kollár-féle első kódex vízjelei

	vízjel képe	kódexbeli előfordulási helyei
1.		Az első előzők második oldalán (0.) és hátsó előzők utolsó előtti oldalán (479.).
2.		A kódex második keze által írt 10., 471. és 473. oldalakon.
3.		A kódex 3., 5., 7. (I. és II. kéz váltása), 13. (I. kéz), 15., 17., 21., 25., 35., 39., 43., 45. (I. és III. kéz váltása), 51., 55., 59., 61., 63., 65., 67., 71., 79., 85., 89., 91., 95., 99., 101., 107., 113., 117., 121., 125., 131., 135., 139., 141., 143., 147., 151., 155., 159., 161., 163., 167., 179., 181., 187., 189., 191., 193., 195., 197., 209., 211., 215., 221., 223., 225., 231., 233., 241., 247., 249., 253., 257., 259., 261., 269., 271., 273., 277. (IV. kéz), 281., 289., 295., 297., 301., 303., 307., 311., 315., 323., 325., 331., 333., 335., 337., 343., 351., 355., 359., 363., 369., 373., 377., 389., 391., 393., 395., 401., 403., 407., 413., 415., 419., 421., 423., 431., 433., 439., 441., 445., 451., 453., 457., 461., 463., 469. oldalain.

A Magyar Vízjel Adatbank adatbázisában⁹⁴ 2 db HR monogram (1. sz.) ismeretes jelenleg: az egyik Rosenberger (Hans) János, 1653–1655 (FELKA papírmalom), a másik ismeretlen papírkészítő, 1797 (PÁPA papírmalom) vízjele. A 2. számú vízjelen a Magyar Vízjel Adatbank adatbázisa és a Piccard katalógus⁹⁵ alapján Kaufbeuren város címere, KAUFBEUREN papírmalom vízjele látható 1548-ból. Ugyanez a vízjel megtalálható még egy sor, a 16. század közepe környékére keltezhető kódexben is.⁹⁶ A harmadik, a kódex leggyakoribb vízjele a Magyar Vízjel Adatbank adatbázis leírása szerint horgony körben, felette csillaggal, itáliai vízjel 1548-ból. Noha a „horgony-vízjel” az egyik legelterjedtebb, évtizedeken át némi változtatással használt vízjel volt a 16. században, különösen annak a

⁹² Kertész B.: Kollár-féle kódex 419.

⁹³ A vízjelek azonosításában Pelbárt Jenő filigranológus volt segítségemre.

⁹⁴ www.belyegmuzeum.hu/MAPAVIT-DMVA/

⁹⁵ www.piccard-online.de

⁹⁶ Mikó G.: Lőcsei kódex 128. 65. jegyzet.

közepén,⁹⁷ magam legkorábbi magyarországi előfordulását egy 1524-es missilis anyagként ismerem.⁹⁸ Fontos párhuzamként megjegyezhető, hogy az 1552. évi országgyűlés dekrétumának egykorú, Lőcse város számára készült másolatán is ez a vízjel található.⁹⁹ Mint látható, a korábbi kutatók által azonosított négy kéz váltása nem függ össze a vízjelek elhelyezkedésével, sőt, éppen ellenkezőleg, megerősíti állításukat: a majdnem minden negyedik oldalon szereplő vízjel azt bizonyítja, hogy a négy kéz ugyanazon helyről származó papírra egy helyen folytatólagosan másolta le a kötet tartalmát.

A kódexben szereplő vízjelek alapján tehát egyértelmű, hogy a kötet nem keletkezhetett az 1540-es évek előtt, sőt a szövegek bemásolására — összhangban a többi kódex szövegével — legvalószínűbben az 1550-es évek elején került sor. (Erre utalhat az is, hogy 1564-ben több kiegészítést írtak valószínűleg a Gregoriánczi-kódex alapján a margóra, amelyet az alább számba vett „müncheni-kódex” beillesztett a lemásolt Kollár-kódex szövegébe.¹⁰⁰)

A kódexben a nádori cikkelyek *Articuli de Palatino Regni pronunciati* címmel szerepelnek és Mátyás király 1486. évi törvénye nyomtatott kiadásának előszava után következnek, az *Articuli* után pedig 11 jogi glossza, majd II. Ulászló király 1492. évi törvénykönyve került bemásolásra.¹⁰¹

3) „müncheni-kódex” (CJH I. kötetben nem szerepel; München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 13192.)

A kódexet Csontos János ismertette 1882-ben, de a modern magyar kutatás számára Kertész Balázs fedezte fel. A kódexről szóló tanulmányában meggyőzően bizonyította, hogy szövegét 1564-ben másolták a Kollár-kódexről, de keletkezési helye ismeretlen.¹⁰² Ennek megfelelően a nádori cikkelyek szövege ugyanazon a címen és helyen szerepel, mint a „forráskódexben”.¹⁰³

4) *Gregoriánczi-kódex* (CJH I. XXXIX/2., Jánosi M.: *Gregoriánczy törvénygyűjteménye*, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Lat. 4126.)

A kódexet először Kovachich Márton György említette,¹⁰⁴ később Jánosi Monika dolgozta fel részletesen. Megállapítása szerint a Gregoriánczi Pál zágrábi, majd győri püspök tulajdonában lévő kódex minden kétséget kizárólag 1558 előtt keletkezett, mivel az alább idézendő Nádasdy-féle nagyobb vagy első kódexet erről másolták 1558-ban. A kódex

⁹⁷ Pelbárt J.: Vízjeltitok 31.

⁹⁸ DL 82647.

⁹⁹ Štátny archív v Levoči, XXI. Nr. 81. fol. 73r–80r (Mikó Gábor szíves közlése, a kódex leírását lásd Mikó G.: Lőcsei kódex).

¹⁰⁰ Vö. Kertész B.: Müncheni kódex 32–39.

¹⁰¹ Kertész B.: Müncheni kódex 44.

¹⁰² Kertész B.: Müncheni kódex 40.

¹⁰³ Kertész B.: Müncheni kódex 44.

¹⁰⁴ Kovachich J. M.: Notitiae 352–354.

törzsanyaga meggyőző elemzése szerint 1556–1557-re készen állt.¹⁰⁵ A nádori cikkelyek Szilágyi Mihály kormányzó 1458. évi törvénye után és az 1507. évi rákosi országgyűlés határozatai előtt kaptak helyet, mégpedig a már jól ismert címmel és némi kiegészítéssel: a cím előtt a *De Palatino*, a végén mellette zárójelben az 1485 olvasható (*De Palatino. Articuli pronuntiati tunc de officio Palatini quando Spectabilis et Magnificus Dominus Emericus de Zapolya comes perpetuus Scepusiensis per Serenissimum Principem Dominum Mathiam Regem Consensu Regnicolarum fuit electus in Palatinum*).¹⁰⁶

5) *Nádasdy-féle nagyobb vagy első kódex* (CJH I. XLI/11., Jánosi M.: Szent István törvényei 227/6., Mikó G.: Középkori törvényeink 62–64., Egyetemi Könyvtár, Kézirattár G 39., DF 283386.)

A kódexről már Kovachich Márton György megállapította, hogy 1558 táján keletkezett,¹⁰⁷ és Jánosi Monika meggyőzően bizonyította is, hogy 1558-ban másolták le Nádasdi Tamás nádor részére a Gregoriánczi Pál által összeállított gyűjteményről. A Nádasdi részére készült példányról másolták azután a Festetics-kódexet.¹⁰⁸ A kódexben a cikkelyek szövege előtt Szilágyi Mihály 1458. évi, utána pedig Mátyás király 1462. évi törvénye áll, míg címeként a már a Gregoriánczi kódexből megismert *De Palatino* kezdetű címsor, mellette pedig másik, de egykorú kézzel — minden bizonnyal a a Mossóczy Zakariás által összeállított *Corpus Juris* alapján¹⁰⁹ — az 1485 szerepel.¹¹⁰

6) *Kassai-kódex* (CJH I. XLI/12., Mikó G.: Középkori törvényeink 96–98., Archiv Mesta Košice, Supplementum H[alaganum], Knihy nadmestského zákonodárstva [Liber rei publicae Cassoviensis], Nr. 6.; DF 274352.)

Kovachich Márton György fedezte fel a kódexet és 16. századi kéziratként azonosította.¹¹¹ A nádori cikkelyek Mátyás király 1481. évi és II. Ulászló király 1492. évi törvénye között szerepelnek, a cím a már megszokottnak mondható *De Palatino*-val kezdődik, majd az Ilosvay-kódexből jól ismert *Articuli pronuntiati* szövegvariánsával folytatódik.¹¹² Megjegyzendő, hogy a kódexben az utolsó törvényhozási emlék II. Ulászló 1514. évi, a parasztfelkelést lezáró törvénykönyve; időben utána csak I. Ferdinánd 1527. évi koronázási eskümintája található meg.

7) *Nádasdy-féle kisebb vagy 2. kódex* (CJH I. XLI/15., Egyetemi Könyvtár, Kézirattár G 40., DF 283387.)

¹⁰⁵ Jánosi M.: Gregoriánczy törvénygyűjteménye 57–58.

¹⁰⁶ Jánosi M.: Gregoriánczy törvénygyűjteménye 61.

¹⁰⁷ Kovachich J. M.: Notitiae 347–348.

¹⁰⁸ Jánosi M.: Szent István törvényei 235–236.

¹⁰⁹ Vö. Mikó G.: Középkori törvényeink 139.

¹¹⁰ DF 283386/I., 253. dia

¹¹¹ Kovachich J. M.: Notitiae 348.

¹¹² DF 274352., p. 131–134.

A kódex Kovachich Márton György megállapítása szerint 1572 körül keletkezett. A nádori cikkelyek Szilágyi Mihály kormányzó 1458. évi és az 1507. évi rákosi országgyűlés törvényei között kaptak helyet, *Articuli pronunciatii tunc ...* (innenről szövege megegyezik a Gregoriánczi kódexével) cím alatt.¹¹³

8) *Debreceni-kódex* (CJH I. kötetben nem szerepel; Jánosi M.: Szent István törvényei 227/7., Mikó G.: Középkori törvényeink 81–82., Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvtára, Decreta et constitutiones R-466., DF 286774.)

A kódexet Iványi Béla találta meg a debreceni Református Kollégium könyvtárában 1926-ban. Keltezésére utaló támpontként az utolsónak bemásolt 1578. évi pozsonyi országgyűlés törvénycikkei szolgálnak. Ezek alapján a kódexet e dátum után készültnek tartotta.¹¹⁴ A nádori cikkelyek Mátyás király 1486. évi törvénye után és II. Ulászló király 1492. évi törvénye előtt szerepelnek. (Mindenképpen megjegyzendő, hogy Ulászló király 1514. évi törvénye után a zólyomi részországgyűlés (1542) articulusai következnek, II. Lajos király korának törvényei teljességgel hiányoznak.¹¹⁵) A cikkelyek címe¹¹⁶ teljesen megegyezik az Ilosvay-kódexből megismerttel.

9) *Esterházy (nagyobb)-kódex* (CJH I. XLIII/20., Jánosi M.: Szent István törvényei 227/10., Mikó G.: Középkori törvényeink 82–90.)

A kódex Kovachich Márton György munkája nyomán lett ismert, aki keletkezését a 16. század végére, 1582 körül tette.¹¹⁷ A kézirat jelenlegi őrzési helye ismeretlen.¹¹⁸ A nádori cikkelyeket Mátyás király 1478. évi törvénye után és Zsigmond király 1435. évi Nagy Törvénykönyve után másolták be.

10) *Festetics-kódex* (CJH I. XXXIX/6., Jánosi M.: Szent István törvényei 227/11., Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Lat. 4355., DF 283252.)¹¹⁹

A kódexet szintén Kovachich Márton György találta és írta le először,¹²⁰ utána viszont Jánosi Monika bizonyította be, hogy a Nádasdy-féle nagyobb vagy első kódex másolata.¹²¹ Ennek megfelelően a nádori cikkelyek is ugyanúgy Szilágyi Mihály 1458. évi és Mátyás király 1462. évi törvényei között szerepelnek, és a cím is ugyanaz (*De Palatino. Articuli pronunciatii ...*)¹²² mint a Nádasdy-kódexben található.

¹¹³ DF 283387., 295. dia.

¹¹⁴ Iványi B.: Mossóczy és a magyar Corpus Juris 58.

¹¹⁵ Iványi B.: Mossóczy és a magyar Corpus Juris 59.

¹¹⁶ DF 286774., 257. dia

¹¹⁷ Kovachich J. M.: Notitiae 356–357.

¹¹⁸ Jánosi M.: Szent István törvényei 251.

¹¹⁹ A kódexszel legutóbb, többek között jelenlegi őrzési helyével Mikó Gábor (Mikó G.: Dekrétumpéldányok 351–365.) foglalkozott.

¹²⁰ Kovachich J. M.: Notitiae 342–343.

¹²¹ Jánosi M.: Szent István törvényei 251., 236.

¹²² Jánosi M.: Szent István törvényei 239. (DF 283252., 0357. dia).

11) *A budapesti Egyetemi Könyvtár Kódexe / törvénygyűjteménye* (korábbi nevén: Nádasdy-féle 3. kódex¹²³) (CJH I. XLII/19., Egyetemi Könyvtár, Kézirattár G 41., DF 283388.)

A kódexet már Kovachich Márton György megtalálta, aki úgy vélte, hogy hasonlóan a Nádasdy-féle 2. kódexhez, ez is a 16. század végén, azon belül 1578 után készülhetett.¹²⁴ A cikkelyek Szilágyi Mihály 1458-as és II. Ulászló király 1507-es törvénye között kaptak helyet, a cím (*Articuli pronuntiati tunc ...*) megegyezik a Nádasdy-féle nagyobb vagy első kódexben találhatóval.¹²⁵

12) *Ráday-kódex* (CJH I. XLIII/21.)

A kötet jelenlegi őrzőhelye nem ismert; Kovachich Márton György véleménye szerint a kódex anyagát a Nádasdy-féle kisebb vagy 2. kódexről másolták a 16. század végén. A cikkelyek szövege Szilágyi Mihály 1458. évi törvénye után következett (Mathiae I. De palat. 1485.), majd Mátyás király 1462. évi törvénye követte azt.¹²⁶

13) *A herceg Esterházy-levéltár törvénygyűjteménye* (CJH I. kötetben nem szerepel; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 108, Repositorium 71. nr. 13.)

A kódexeket Bónis György és Bácskai Vera fedezték fel 1976 előtt,¹²⁷ a kéziratról a Szent István törvényeiről írott munkájában röviden Jánosi Mónika, illetve Szent István fia, Ottó herceg kapcsán Mikó Gábor is említést tett.¹²⁸ A nádori cikkelyek V. László király 1454. évi törvénye után következnek, a szokásosnak mondható címmel (*Ariculi pronuntiati de officio palatinatus*).¹²⁹

14) *A Sambucus-féle Függelék* (CJH I. kötetben nem szerepel; Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár [RMK 706.])

Zsámboky János 1582-ben adta ki újra nyomtatásban Bonfini történeti munkáját, amelynek végéhez kisebbfajta törvénygyűjteményt csatolt. Ennek 75. oldalán *Articuli pronuntiati tunc de officio palatinatus 1485* címmel közölte a nádori cikkelyeket. A nádori tisztségre vonatkozó cikkelyek előtt Hunyadi János 1445. évi¹³⁰, utána pedig Mátyás király 1462. évi törvényei állnak.¹³¹

¹²³ A kódex Mikó Gábor megállapítása szerint alaptalanul kapta a Nádasdy elnevezést (Mikó G.: Zsigmond 1411. évi rendelet 326. 24. jegyzet.).

¹²⁴ Kovachich J. M.: Notitiae 351.

¹²⁵ DF 283388., 097. dia.

¹²⁶ Kovachich J. M.: Notitiae 357.

¹²⁷ DRH 1301–1457. 67.

¹²⁸ Jánosi M.: Szent István törvényei 251.; Mikó G.: Ottó herceg.

¹²⁹ MNL OL P 108, Rep. 71–13., p. 124–126.

¹³⁰ Lehetséges, hogy elírásról van szó és nem az 1445. évi, hanem az 1446. évi országgyűlés törvényei szerepelnek.

¹³¹ Párniczky M.–Bátyka J.: Corpus Juris 43–44.

15) *Decreta, constitutiones et articuli regum inclyti regni Ungariae* (közkeletű nevén „Corpus Juris Hungarici”) (CJH I. xxv–xxxv., Mikó G.: Mossóczy-féle törvénykiadás)

Mossóczy Zakariás által 1584-ben készített, a Magyar Királyság törvényeinek első nyomtatott kiadása. Ebben a nádori cikkelyek Mátyás király 1481. évi törvénye után következnek *Articuli pronunciati de officio palatinatus, cum comes Emericus de Zapolya per Mathiam regem ex consensu regnicolarum electus in Palatinum esset, anno Domini MCCCCLXXXV* címmel, majd ezt követi Mátyás 1486. évi Nagy Törvénykönyve.¹³²

16) A nádori cikkelyek szövege a *Quadripartitum* bizottsági és dinasztikus változatában is megtalálható, noha a dinasztikus verzióknak jelentős eltérései vannak az összes többi ismert szöveghez képest.¹³³ A dinasztikus verzióban jelentős mértékben módosították „az 1486-ra datált nádori cikkelyeket.”¹³⁴ Mint azt Baranyai Béla 1942-ben megfogalmazta, „a dynasztikus szöveg a törlésekkel, toldásokkal alapvető változásokat, hatáskörszűkítéseket hozott volna.”¹³⁵ A bizottsági változat szövegéhez képest a dinasztikus verzióban teljességgel hiányzott a 7. (külföldi követek kihallgatása) és a 8. (jogtalan adományozás esetén követendő eljárás), továbbá szűkült a 4. (főkapitányi), a 9. (igazságszolgáltatási) és a 10. (helytartói jogkör) cikkelyek hatálya.¹³⁶ A rendek ezeket a változtatásokat (illetve a többi más pontot érintőket) nem fogadták el, sőt az 1554-es — nádorválasztó — országgyűlésen törvénybe iktatták (6. tc.), hogy a nádor a hivatalát a régi szabadságai és jogai szerint köteles ellátni.¹³⁷ (Itt jegyezzhetjük meg, hogy ha máskor nem is, itt az 1554. évi nádori hivatallal kapcsolatos törvénycikkekben, lett volna alkalom a nádori cikkelyekre hivatkozni.)

3.2.2. Nádasdi Tamásnak a nádori cikkelyeket (és az udvari becsületbíróság működésének szabályzatát) tartalmazó kéziratos példánya

Az eddig bemutatott kódexek mellett van egy eddig érdemben nem vizsgált szövegemlékünk is. Az egyszerű papírlapokra írt szövegre a Nádasdi család levéltárának Mohács előtti anyagba besorolt darabjai között bukkantam, mivel a kézirat rövid időre bekerült a Diplomatikai Levéltárba a 24404. szám alatt. Ám onnan — nyilván észrevételezve tartalmát — még az anyag mikrofilmzése előtt, Buzási János által a szövegtartó borítékra írt feljegyzés szerint 1965. március 20-án, visszatették az eredeti helyére; ma a 6579-es

¹³² Párniczky M.–Bátyka J.: Corpus Juris 100.

¹³³ Baranyai B.: Vizsgálódások; Illés J.: Közjogi interpolációk.

¹³⁴ Pálffy G.: Magyar Királyság 281.

¹³⁵ Baranyai B.: Vizsgálódások 75.

¹³⁶ Illés J.: Közjogi interpolációk 45–48.; Baranyai B.: Vizsgálódások 75–76.; Pálffy G.: Magyar Királyság 281.

¹³⁷ Pálffy G.: Magyar Királyság 282.

filmtetekrcsen található lefilmezve. A palliumba helyezett három vízjeles — pajzsban balharántpólya felett és alatt egy-egy egykörvonalú csillag, azaz Kaufbeuren város címere —, cérnával összefűzött papírlap első három (1^r–2^r) oldalán a nádori cikkelyek szövege található. A palliumon Nádasdi Tamás kézírásával¹³⁸ az *Officium palatini* felirat áll. A forrás levéltári jelzete: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára E 142. Acta publica, Fasc. 38. no. 23. A nádori cikkelyek szövege után, folytatólagosan (2^r–3^r) *De comite sew iudice curie maiestatis regie et de iudicio causarum factum honoris concernencium* címmel következik az országbíró által vezetett *curia militaris* nevű bíróság eljárásjogi szabályzata. Ez utóbbi Sunkó Attila megállapítása szerint „néhány tartalmi eltérést leszámítva” megegyezik a Quadripartitum vonatkozó részével.¹³⁹

3.2.2.1. A kézirat példány szövege

A forrást betűhíven, változatlan szöveggel közlöm; nem javítottam a nyelvtanilag helytelen alakokat, továbbá az értelmileg zavaros részeket sem. Céлом az volt, hogy a nádori cikkelyek eddig ismeretlen szövegváltozatát tegyem közzé, ezért a jegyzetekben az *abc* betűivel a kritikai kiadás (DRH 1458–1490. 314–317., vö. CJH I. 396–403.), míg *arab* számokkal a Quadripartitum bizottsági (=biz.) és dinasztikus (=din.) változatai (összehasonlító kiadását lásd Illés J.: Közjogi interpolációk 44–49., csak az oldalszámra hivatkozom) megfelelő helyének az eltéréseit jelzem. Továbbá **félkövérrel** kiemeltem azokat a részeket, amelyek egyetlen eddig ismert szövegvariánsban sincsenek meg. A belső cím (*De offitio regni Hungariae palatini*) kivételével egyetlen kéz által írt forrás szövege a cikkelyeket egymás után, a sorszámot kiemelve megszakítás nélkül közli. A törvénycikkek számozása nem eredeti, a kritikai kiadás gyakorlatának megfelelően azonban nem tettem azokat szögletes zárójelbe.

(1^r) De^a offitio regni Hungariae^b palatini^{a,1}

Sed^a quia inter iudices regni ordinarios primum post regem sibi locum regni ipsius Hungarie palatinus vendicat, qui, ut iam paucis attigimus per maiestatem regiam non nisi unanimitate, consilio et assensu dominorum prelatorum¹, baronum¹ et aliorum magnatum, necnon nobilium et omnium statuum regni Hungarie parciumque sibi subiectarum in comitiis generalibus ad id specialiter promulgatis eligi debet, ultra auctoritatem, quam habet faciendi iudicium inter regem² et regnicolas, de aliis quoque eius officiis articulos³ tempore invictissimi olim principis domini⁴ Mathie regis, quo Emericus de Zapolya⁵ in palatinum regni eiusdem electus⁶ fuit⁶, in congregatione generali editos⁷ observarique⁸ consuetos his⁹ inserendos¹⁰ duximus in¹¹ hec verba.^{a,11}

I Imprimis ex vetusta maiorum ordinacione sancitum et constitutum est, quod si quando regium semen deficere contigerit et de electione novi regis tractetur^{a,1}, in ipsa electione

¹³⁸ Vö. Sunkó A.: Curia Militaris 4. 9. jegyzet szerint Pálffy Géza azonosította a kézírást. (Pálffy Géza azóta számomra újból megerősítette ezen állítását.)

¹³⁹ Sunkó A.: Curia Militaris 4–6.; az idézet a 4. oldalon található. Vö. Hajnik I.: Perjog 64.

palatinus ex officii dignitate **conventum**^{b,2} **generalem regnicolis indicare et eos convocare ac eis congregatis ipse**^{b,2} primam vocem semper habere debet.

II Secundo, si quispiam regum heredem in tenera aetate^a constitutum reliquerit, palatinus ex officio tenetur et debet illum tanquam tutor in regnis et dominiis paternis conservare et fideliter defendere, cui quidem palatino interim, quo¹ heres ipse in adultam etatem^b pervenerit², universi illius subditi et regnicole perinde ac vero domino et regi semper obedire et in omnibus rebus obtemperare tenentur.

III Tertio, si regium semen deficere contigerit, infra id tempus, quoad novus rex eligeretur^a aut etiam si, ut prefertur, heres in tenera etate^b relinquatur, palatinus eius tutor habet semper ex officio pro rebus et necessitate regni et etiam illius heredis facere et indicare dietas, quascunque opportunum¹ duxerit, cui, ut prefertur, regnicole^c semper parare et morem gerere debent et tenentur.

IV Quarto, si quando urgeret regni necessitas et opus esset, ut pro eius necessario^{a,1} defensione regnicole insurgerent, palatinus ex suscepto officio esset^{b,2} generalis et supremus capitaneus regni et regnicolarum et illos gubernaret^{c,3}, iuxta tamen voluntatem et arbitrium regie celsitudinis⁴.

V Quinto, quod si quando^{a,1} differencie sive sediciones aut alie controversie inter regnicolas^b forte emergerent^{c,2}, palatinus autoritate^d officii providere illasque sedare et complanare atque nocentes iuxta demerita punire necnon commissa emendare et ratificare^{e,3} debet, dignitate tamen et autoritate^f regia salva semper remanente.

(1^v)

VI Sexto, quod si quando differencia sive discordia^{a,1} inter regem et regnum oriri forte contingeret, palatinus ex officio debet esse mediator et se interponere atque illos omni² adhibita² diligencia, cura, studio et sollicitudine fideliter componere.

VII Septimo, si quando contingeret regem tam simplicem aut negligentem esse ad¹ audiendos **subditorum**^a **oraciones**^{b,1} vel etiam ad respondendum illis, palatinus ex officio providere et illius deffectum^c supplere debet et tenetur.

VIII Octavo, si bona aliqua donantur per regiam maiestatem et contradictores apparuerint causabunturque iniuste per suam maiestatem^{a,1} donata debent palatino conqueri et ille ad aures regias huiusmodi querelas quamprimum referre tenetur.

Si vero rex abesset, nihilominus accepta querela tenetur illi quamprimum significare et simul² rogatum facere, quo maiestas sua prefigat terminum et locum, ubi et quando ipsa querela videatur³, discutiatur et diffiniatur.

IX Nono palatinus ex officio habet quemlibet regnicolarum sive pretextu iurium possessionariorum sive actuum potenciariorum ad instanciam querulancium in ius evocare¹

et hac in re adeo amplam potestatem iusticiariam² et auctoritatem^a habet, ut dempta regia dignitate nullus omnino iusticiariorum amplioem, sed neque parem habet.

Alii quippe iudices regni in causis dumtaxat actuum potenciariorum et non iurium possessionariorum ex antiqua limitatione et relatione citaciones sew^{b,3} evocaciones decernere et sentencias ferre deberent^{c,4}.

Ceterum, si qui iure coram palatino in birsagiis aut aliis iudiciorum oneribus convincantur, illis eiuscemodi^{d,5} onera regia celsitudo, non tamen^{e,6} ordinaria^f, sed⁷ absoluta potencia et auctoritate^g relaxare quidem potest, non tamen debet^{h,8}, quia palatinus de ipsis⁹ birsagiis⁹ pro suo arbitrio semper disponere potest, aliis tamen¹⁰, qui coram ceteris iudicibus convincuntur, regia sublimitas libere et directe de ordinata¹¹ sua potencia onera ipsa relaxare semper potest.

X Decimo, quod si¹ regiam maiestatem sive cum² exercitu sive aliter extra regnum agere³ contingat, palatinus ex officio debet in regno semper esse locumtenens^a cum⁴ aliquibus penes ipsum deputandis consiliariis^{b,5}, quorum tamen ipse caput et superior esse debet omniaque^{c,6} facere et exercere, que rex ipse posset et deberet, potest, demptis (2^r) tamen graciis et donacionibus iurium ad coronam devolutorum, preterea aliis⁷, que directe ad regiam dignitatem ex antiqua ordinatione pertinuerunt semper.

XI Undecimo habet palatinus ex officio iudicare totam Comaniam et¹ est¹ semper comes et iudex Comanorum, a quibus pro huiusmodi² officio et labore debet habere quoad annum tria millia^a aureorum, prout hec³ ex litteris Ludovici et aliorum regum, *eius*^{b,4} predecessorum^c colliguntur⁵.

XII Duodecimo tota Dalmacia subiacere debet iudicio palatini et pro proventibus habet in illa certas insulas.

Hii^{a,1} quidem sunt articuli de officio, statu et condicione palatini regni ipsius Hungarie² confecti, qui etiam nunc et imposterum in suo semper vigore observari debebunt, dempto³ dumtaxat eo,³ quod iudicium⁴ discussio et examinacio finalisque deliberacio et conclusio ac exequicio⁵ causarum super bonis et iuribus possessionariis per defectum seminis cuiuspiam a maiestate regia impetratis motarum non iam ad ipsum palatinum, prout olim consuetum fuerat et prout in articulo octavo preinserto continetur, sed ad tribunal iudicis curie regie pertinere dinoscitur⁶. Et quod reliqui⁷ eciam⁷ iudices⁸ ordinarii preter ipsum palatinum non⁹ super actibus potenciaris, quem ad modum in articulo nono preinserto est descriptum, sed eciam super¹⁰ iuribus possessionariis et aliis quibusvis obligacionibus et negociis plenariam suam ordinariam habent iudicandi et exequendi facultatem^{a,1}.

Tit. a-a *om. Alia manus.* b *Litt. i om.* 1 Quadr. (44) biz. és din.

Pr. a-a *om.* 1 Quadr. (44) biz. és din.: baronum, praelatorum. 2 biz.: reges; din.: regem. 3 din.: nonnulla ex articulis. 4 biz.: domini, domini. 5 biz. és din.:

- Zapolya. ⁶⁻⁶ biz. és din.: fuit electus. ⁷ din.: editis. ⁸ biz.: observare; din. *om.* ⁹ biz. és din.: hic. ¹⁰ din.: inserendas. ¹¹⁻¹¹ din.: *om.*
- I ^a tractaretur. ^{b-b} *om.* ¹ Quadr. biz.: tractaretur; din.: tractetur. ²⁻² Quadr. biz. és din.: *om.*
- II ^a etate. ^b etatem. ¹ Quadr. (45) biz.: quoad; din.: quo. ² biz.: pervenerit etatem; din.: etatem pervenerit.
- III ^a eligetur. ^b etate. ^c regnicole. ¹ Quadr. (45) biz.: oportunas.
- IV ^a necessaria. ^b debet esse. ^c gubernare. ¹ Quadr. (45) biz.: necessitate et necessaria; din.: necessaria. ² biz.: debet esse. ³ biz.: gubernare. ⁴ biz.: maiestatis.
- V ^a que. ^b *post* regnicolas oriri *om.* ^c contingeret. ^d auctoritate. ^e rectificare. ^f auctoritate. ¹ Quadr. (46) biz.: que; din.: quando. ² biz.: contingerent; din.: emergerent. ³ biz.: rectificare.
- VI ^a *post* discordia aliqua *om.* ¹ Quadr. (46) biz.: differentiam sive discordiam; din.: differentiam seu discordiam aliquam. ²⁻² biz.: adhibita omni; din.: omni adhibita.
- VII ^a *om.* ^b oratores. ^c defectum. ¹⁻¹ Quadr. (46) biz.: ad audiendum oratores.
- VIII ^a *post* maiestatem fuisse *om.* ¹ Quadr. (46) biz.: maiestatem fuisse. ² Quadr. (47) biz.: similiter. ³ biz.: revideatur.
- IX ^a auctoritatem. ^b et. ^c debent. ^d eiusmodi. ^e tantum. ^f ordinata. ^g auctoritate. ^h *post* debet hic *om.* ¹ Quadr. (47) biz.: vocare. ² biz.: iurisdictionem. ³ biz.: seu ⁴ biz.: habent. ⁵ biz.: eiusmodi. ⁶ biz.: tam. ⁷ biz.: quam. ⁸ biz.: *post* debet hic *om.* ⁹⁻⁹ biz.: birsagiis ipsis. ¹⁰ biz.: autem. ¹¹ biz.: ordinaria.
- X ^a *post* locumtenens et *om.* ^b *om.* ^c omnia. ¹ Quadr. (48) biz.: si *om.* ² biz.: in; din.: cum. ³ biz.: *post* agere *add.* si. ⁴ biz.: et cum; din.: cum. ⁵ biz.: *om.*; din.: consiliariis. ⁶ biz.: omnia; din.: omniaque. ⁷ biz.: aliis illis; din.: aliis.
- XI ^a milia. ^b *post* regum eius *om.* ^c *post* predecessorum manifeste *om.* ¹⁻¹ Quadr. (48) biz.: estque; din.: et est. ² biz.: huiusmodi; din.: huiusmodi. ³ biz.: hoc; din.: haec. ⁴ biz.: *om.*; din. eius. ⁵ biz. manifeste colligitur; din.: manifeste colliguntur.
- Concl. ^{a-a} *om.* ¹⁻¹ Quadr. (48-49) din.: *om.* ² Quadr. (48) biz.: *post* Hungariae *add.* olim. ³⁻³ Quadr. (48-49) biz.: hoc tamen declarato, quod deficiente rege Hungariae sine prole, vel autem prole in tenera aetate existente, si domini regnicolae palatinum non, sed alium quempiam ex magnatibus regni Hungariae in gubernatorem regni generalem, seu tutorem regiae prolis eligerent, tunc id regnicolae ipsi pro beneplacito eorundem facere possunt. Praeterea licet palatinus in casibus praenotatis sit ordinarius locumtenens regiae maiestatis, tamen iurisdictione limitata ea videlicet, quae sibi per regem aut eo decedente per regnicolas data fuerint, uti semper debebit, hoc etiam addito. ⁴ biz.: iudiciorum. ⁵ Sic; biz.: executio earum. ⁶ biz.: dignoscitur. ⁷⁻⁷ etiam reliqui. ⁸ biz.: *post* iudices *add.* regni. ⁹ biz.: *post* non *add.* saltem. ¹⁰ biz.: *om.*

Érdemes vizsgálat alá vonnunk az előbb közölt szövegnek az egyes kódexekben található változatokhoz képest meglévő variánsait. Ki tudunk-e mutatni a szöveg és valamelyik kódex között bármiféle összefüggést? Jelen esetben tehát csak a szűken vett cikkelyek szövegére (I–XII) leszek tekintettel. Megadom a cikkely számát római számmal, utána következik a cikkely szövegéhez tartozó *abc* jegyzet betűje, majd az eltérő szövegegység maga – azaz ezúttal nem a kódexekben, hanem a szövegben szereplő alak – és végül annak a kódexnek a

betűjele, amelyekben ugyanaz az egyező eltérés megtalálható. (A kódexek jelölésére a DRH rövidítéseit használtam: C = Kassai; D = Debreceni; E = Esterházy; F = Festetics; G = Gregoriánczi; I = Ilosvay; K = Kollár-féle első; N = Nádasdy-féle első; S = Nádasdy-féle második; U = A budapesti Egyetemi Könyvtári kódex.)

- I *a tractetur* – egyetlen kódexben sem szerepel így. (Egyedül a Quadr. din. változatában szerepel így.)
- II *a aetate* – egyetlen kódexben sem szerepel így.
b etatem – egyetlen kódexben sem szerepel így.
- III *a eligeretur* – F, I, N kódexekben áll így.
b etate – egyetlen kódexben sem szerepel így.
c regnicole – egyetlen kódexben sem szerepel így.
- IV *a necessario* – egyetlen kódexben sem szerepel így, az I kódexben a szó hiányzik.
b esset – E, S, U kódexekben áll így.
c gubernaret – S, U kódexekben áll így.
- V *a quando* – E, S, U kódexekben áll így.
b oriri om. – E, I, S, U kódexekben szintén hiányzik.
c emergerent – E, I, S, U kódexekben áll így.
d autoritate – egyetlen kódexben sem szerepel így. (De a Quadr. biz. változatában igen.)
e ratificare – egyetlen kódexben sem szerepel így.
f autoritate – egyetlen kódexben sem szerepel így. (De a Quadr. biz. változatában igen.)
- VI *a aliqua om.* – egyetlen kódexben sem hiányzik a szó, habár a D kódexben aliquando, az S kódexben aliquis áll. (A Quadr. biz. és din változatában pedig egészen máshogy szerepel.)
- VII *a subditorum* – egyetlen kódexben sem szerepel a szó.
b orationes – egyetlen kódexben sem szerepel így. (A Quadr. biz. változatában *ad audiendum oratores* áll!)
- c deffectum* – egyetlen kódexben sem szerepel így.
- VIII *a fuisse om.* – F, N kódexekben szintén hiányzik.
- IX *a autoritatem* – egyetlen kódexben sem szerepel így. (De a Quadr. biz. változatban igen.)
b seu – C, E, F, G, I, K, N kódexekben áll így.
c deberent – egyetlen kódexben sem szerepel így. (A Quadr. biz. változatában *habent* áll.)
d eiuscemodi – D, E, I, S, U kódexekben áll így.
e tamen – E, I, K kódexekben áll így.
f ordinaria – egyetlen kódexben sem szerepel így.
g autoritate – egyetlen kódexben sem szerepel így.
h hic om. – I kódexben szintén hiányzik.
- X *a et* – egyetlen kódexben sem hiányzik.
b consiliariis – egyetlen kódexben sem szerepel a szó. (De a Quadr. din. változatban igen.)
c omniaque – C, E, G, K, S, U kódexekben áll így. (A Quadr. din. változatában is így áll.)
- XI *a millia* – egyetlen kódexben sem szerepel így.
b eius – egyetlen kódexben sem szerepel így. (De a Quadr. din. változatában igen.)

c manifeste *om.* – egyetlen kódexben sem szerepel így. (A Quadr. biz. és din. változataiban is szerepel a szó.)

XII –

A fentiek alapján az egyező eltérések esetében az egyes kódexek viszonya a következő:

- 8 eltérés azonos az Esterházy,
- 7 eltérés azonos az Ilosvay, Nádasdy-féle második és harmadik,
- 3 eltérés azonos a Festetics, Nádasdy-féle első és Kollár-féle első,
- 2 eltérés azonos a Kassai és Gregoriánczy, végül
- 1 eltérés azonos a Debreceni kódex esetében.

Mint látható, az eltérések tekintetében jelentős különbség nem mutatható ki az egyes kódexek között. Ezek után mindenképpen érdemes megvizsgálnunk a kérdés fordítottját is, azaz hány olyan olvasatot találni, amelyik egyetlen kódexben sem található meg. Ez esetben arra az eredményre jutottunk, hogy 23 olyan eltérés van, amelyik egyetlen kódexben sem található meg. Ha ezeket összevetjük a Quadripartitum változataiban szereplő részekkel (teljesen ez persze csak a bizottsági esetében lehetséges, mivel a dinasztikus változatból a 7. és 8. cikkely eleve hiányzik, a többiben pedig kisebb-nagyobb változtatásokat hajtottak végre),¹⁴⁰ akkor azt láthatjuk, hogy összesen nyolc olyan eltérő szövegegységünk van, amely valamelyik változattal megegyezik. Mindezek alapján a szöveg hagyományozódására semmilyen biztos következtetést nem tehetünk. Ezt erősíti az első cikkelyben lévő kiegészítés (*conventum generalem regnicolis indicare et eos convocare ac eis congregatis ipse*), valamint a hetedik cikkelyben található variáns (*ad audiendos oratores* helyett *ad audiendos subditorum oraciones*), amelyek egyike sem található meg a vizsgált kódexekben és quadripartitumi változatokban.

A szóban forgó példány szövegének lejegyzési idejére, mivel semmilyen évszámot nem tartalmaz, két támpontunk van. Az egyik ilyen vizsgálható szempont a másoló „helyesírási” szokásai. Szövegünkben az annak írójára valló szóalakok — például *supremus* (IV.), *deffectum* (VII.) — figyelmen kívül hagyása mellett alapvetően két korjelölő sajátossággal találkozunk: az egyik a diftongus (*ae*, *e* és *ę*) használata:

Hungariae (Tit.) – *Hungarie* (Pr.) – *Hungarię* (Concl.)
Mathie (Pr.)
ęditos (Pr.), *aetate* – *ętatem* (II), *ętate* (III)
regnicole (II) – *regnicoleę* (III)

A másik a palatalizáció, azaz a -ti és -ci írásmódja:

offitio (Tit.) – *officii* (I), *officio* (II–VII, IX–XI, Concl.)
parciumque, *comiciis*, *congregacione* (Pr.), *ordinacione* (I), *differencie*, *sediciones* (V),
differencia, *diligencia* (VI), *oraciones* (VII), *discuciatur* (VIII), *potenciariorum*, *instanciam*,
querulancium, *limitacione*, *relacione*, *citaciones*, *evocaciones*, *sentencias*, *potencia* (IX),
graciis, *donacionibus*, *ordinacione* (X), *condicione*, *examinacio*, *deliberacio*, *exequcio*,
eciam, *obligacionibus*, *negociis* (Concl.)

¹⁴⁰ Baranyai B.: Vizsgálódások 75–76.

Jól érzékelhető, hogy az „ae” diftongus használata teljesen következetlen: mind az „ae”-t, mind az „e”-t, valamint az „e-caudatát” is megtalálhatjuk a szövegben. Ez egyértelműen az 1540-es évekre keltezi forrásunkat.¹⁴¹ A másik szempontunk, a palatalizáció kapcsán viszont az egyetlen – ráadásul helytelen előfordulását (offitio) — leszámítva, csak „ci” szótaggal leírt szavakkal találkozunk, azaz szövegünk a — mivel a „ti” használata a „ci” helyett a 16. század negyvenes éveiben terjed el,¹⁴² ismételten az 1540-es évekre vezet minket. Mindez azt jelenti, hogy az íráskép alapján leghamarabb az 1530-as évek végén, inkább az 1540-es évek elején írhatták le.

A másik támpontul szolgáló tényező a kézirat 1^v és 3^r oldalain található vízjel, amely Kaufbeuren város címerét használó papírmalom terméke, annak is az 1540-es évektől használt változata.¹⁴³ Szövegünk keletkezésének felső határát viszont egyértelműen behatárolja Nádasdi Tamás nádor 1562. évi halála. A szóban forgó példányról viszont tudjuk, hogy a (későbbi?) nádor példánya volt, így vizsgálódásunkat célszerű személye, illetve karrierje felé fordítanunk. Nádasdi Tamás rövid kitérő után az 1530-as évek közepétől vált egyre fontosabb tagjává I. Ferdinánd király udvarának, első bárói méltóságát 1536-ban nyerte el. Ezen időpont után alig több, mint fél évtized alatt eljutott a világi elit legmagasabb — mivel a nádori tisztség üresedésben volt — pozíciójáig, azaz 1543-tól országbíró lett. Végül, tíz évvel később (1554), riválisait megelőzve elnyerte a mintegy negyedévszázadon át be nem töltött nádori méltóságot is.¹⁴⁴

Mindezek után a Nádasdi Tamás tulajdonában lévő példányról a szövegkritikai vizsgálatok, illetve a szöveget tartalmazó papír vízjele (Kaufbeuren, 1540-es évek) alapján a következőket mondhatom: a cikkelyeket legkorábban 1540-ben, legkésőbb nádorrá választása (1554) táján írhatták le, minden bizonnyal Nádasdi kérésére, hiszen a palliumon lévő címet ő írta rá. Kérdés az: hogyan tudjuk a kéziratot beilleszteni a nádori cikkelyek szövegét tartalmazó kódexek és a Quadripartitum sorába? Az előbbi vizsgálatok alapján a Nádasdi Tamás-féle szöveget tartom az elsődleges forrásnak — a legtöbb *lectio difficilior* ugyanis ebben található és ezek egyúttal értelmezhetőbb szöveget adnak —, amiről valószínűleg a többi kódexbeli másolat készülhetett. A másolást azonban nem feltétlenül úgy kell értenünk, hogy esetleg évek teltek el közben, hanem úgy, hogy a nádori cikkelyek (másolatának) szövege elkészülte után nem sokkal elkerült a különböző kódexek összeállítóihoz. Így például teljesen érthető, hogy a cikkelyek szövege korán, gyakorlatilag azonos időpontban a forrás megszületésével, bekerült az Ilosvay-kódex törzsanyagába (1544) is. Mindez egyébként azt is jelenti, hogy a Nádasdi-féle példány keletkezésének időpontját egészen rövid időszakra, az 1540–1544 közötti öt évre szűkíthetjük le. Az alábbi, 21. táblázatban tehát nem a szöveghagyomány útját kívánom ábrázolni, mivel az a fennmaradt

¹⁴¹ Elliott A. G.: Introduction to Medieval Latin 3.

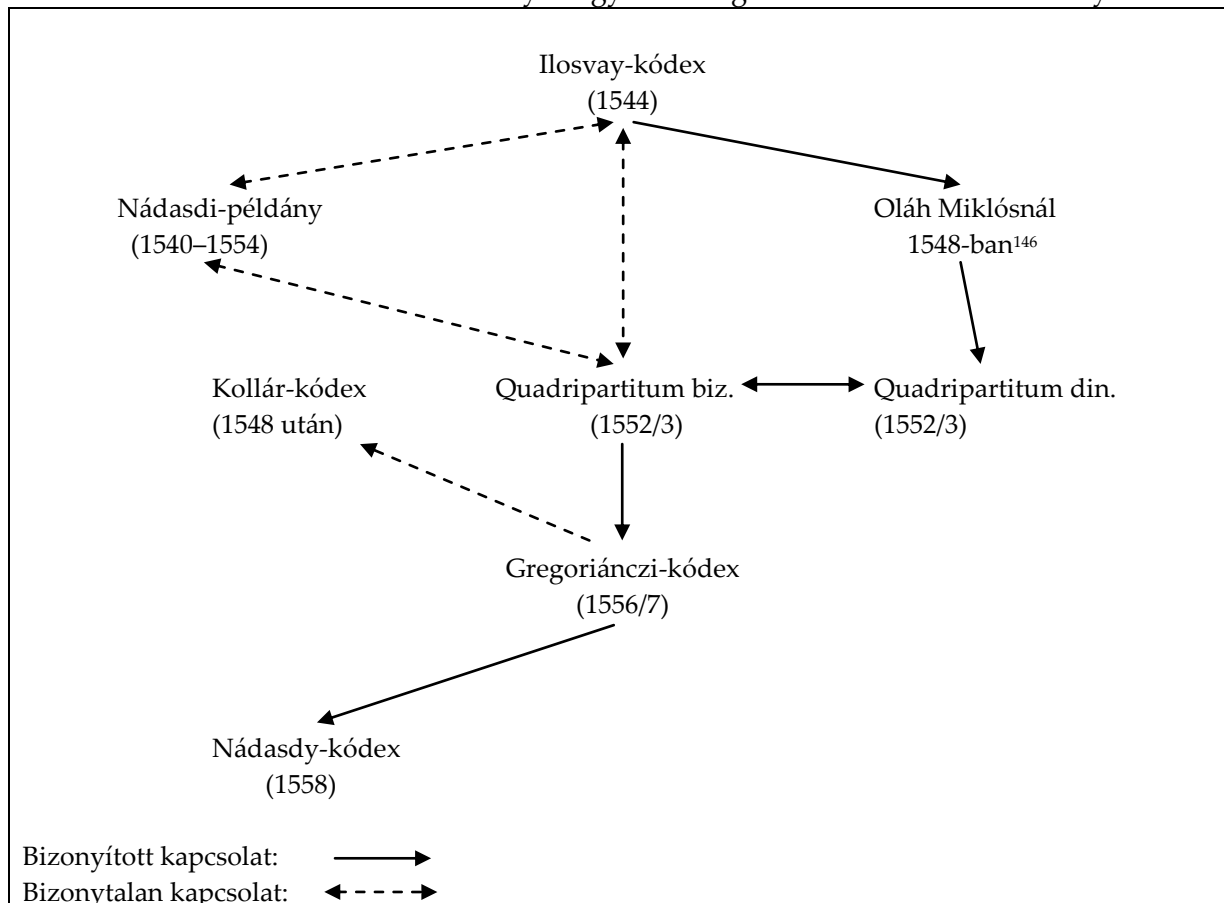
¹⁴² Uo. 4.

¹⁴³ A képét lásd: www.piccard-online.de/?nr=24078

¹⁴⁴ Bessenyei J.: Nádasdy Tamás 16–21.; Dominkovits P.–Pálffy G.: Küzdelem a hatalomért 775.

szövegek alapján egyelőre lehetetlennek látszik,¹⁴⁵ hanem az időbeni egymásutániségot szeretném érzékeltetni (az egyes kódexek esetében csak a nádori cikkelyeket tartalmazó részekre voltam tekintettel).

21. sz. táblázat. A nádori cikkelyek egyes szöveg emlékeinek időbeli viszonya

3.3. A cikkelyek történeti hitelessége (tartalmi vizsgálata)

Mint láthattuk, a cikkelyeket korábban elemzők szerint a legfőbb kérdés az, hogy tekinthetjük-e azokat törvénynek és ezáltal a nádori és helytartói tisztségről szóló törvényi szabályozás első írásos emlékének. A *pro* és *contra* zajló érvelés legfőbb hibája, hogy a későbbi joggyakorlatból próbálták meg levezetni a két intézmény működését, ezért akár Gábor Gyula, akár korábbi munkájában Szabó Dezső is,¹⁴⁷ különféle magyarázatok gyártására kényszerült a Jagelló-kori helytartói kinevezések vizsgálatakor.

¹⁴⁵ Vö. Mikó G.: Zsigmond 1411. évi rendelete 327., passim.

¹⁴⁶ Ladányi E.: 1405. évi törvényeink 270.

¹⁴⁷ Szabó D.: II. Lajos-kori og. 53–54. — Lásd még R. Kiss I.: Helytartótanács XIII., avagy a már többször idézett Gábor Gyula könyvének (Gábor Gy.: Kormányzói méltóság) 97. és 99. oldalait.

Témánk szempontjából azonban nem az a kérdés, hogy törvénynek¹⁴⁸ tekintjük-e szóban forgó cikkelyeket, hiszen nyilvánvalóan nem azok. Véleményem szerint sokkal fontosabb annak megválaszolása, hogy szövegük mikor keletkezett. Jóllehet erre egyfajta választ ad a cikkelyek bevezetése: „amikor Szapolyai Imrét nádorrá választották” (*Emericus de Zapolya ... fuit electus in palatinum*)¹⁴⁹ — de ebből korántsem következik, hogy valóban akkor történt az írásba foglalása. Szükség volt-e a nádori cikkelyekben szereplő ügyek szabályozására Mátyás uralkodása idején? Ha igen, akkor fontosabb pontjaira miért nem történt utalás az ugyanekkor kibocsátott, örök érvényűnek szánt törvénykönyvben (*Decretum maius*)? Hogy a kérdés nem történelmietlen, arra csak egyetlen példa: Zsigmond király 1397. augusztus 3-i, Nagyszombatban kelt jobbágyrendeletének¹⁵⁰ lényege bekerült az az évi, temesvári országgyűlés (68. tc.) és az 1435-ös szintén örök érvényűnek szánt Nagy Törvénykönyv (7. tc.) végzeményei közé.¹⁵¹

A nádori cikkelyek 10. pontja is olyan problémát feszeget, amely nem annyira Mátyás uralkodása idején volt megoldandó feladat, ugyanakkor minden, amit a király habitusáról tudunk, illetve a fentebb idézett oklevelekkel is összhangban áll, kizárja azt, hogy az uralkodó akár rövid időre is ilyen típusú felhatalmazást adott volna bármelyik alattvalójának. Ellenben mindez nagyon is jellemző helyzet volt Ferdinánd uralkodására, amikor is a kérdés tényleges problémát jelentett. Ferdinánd magyar királyként ugyanis — néhány rövid időszakot leszámítva¹⁵² — székhelyét nem Magyarországon tartotta, és korántsem volt közömbös, hogy a nádori és ezzel együtt a helytartói tisztség betöltött-e, avagy nem.¹⁵³ Hiszen Bátori István nádor második (1527–1530) és Thurzó Elek országbíró helytartósága (1532–1542),¹⁵⁴ majd főleg Nádasdi Tamás nádorsága (1554–1562) intő példa volt Ferdinánd király és tanácsosai számára a hatáskörök elrendezésének szükségessége miatt. Ezzel összefüggésben az uralkodó még Nádasdi megválasztása és kinevezése előtt sikertelenül próbálta meg csökkenteni a nádor jogkörét. Az egymással küzdő felek kezében az egyik érv éppenséggel a nádori cikkelyekben foglaltak lehettek.¹⁵⁵

A kérdés tisztázása azonban csak úgy lehetséges, ha *tartalmilag* ismét részletesen megvizsgáljuk a nádori cikkelyek bevezetőjét és minden egyes pontját a rájuk vonatkozó középkori és — ahol szükséges — újkori források alapján. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy az 1486 és 1584 közötti időszakban történt eseményeket veszem figyelembe, illetve ez alatt az időszak alatt keletkezett forrásokat használom fel.

¹⁴⁸ Itt persze kitérhetnénk a törvény („decretum”) fogalmára, mit tekintünk annak és mit nem (vö. Teke Zs.: Dekrétrum fogalma), de mint az látható, ez esetben nincsen jelentősége.

¹⁴⁹ DRH 1458–1490. 314.

¹⁵⁰ DRH 1301–1457. 154–156.

¹⁵¹ DRH 1301–1457. 173., 265.

¹⁵² Pálffy G.: Magyar Királyság 114–115. és 115. 67. jegyzet.

¹⁵³ Vö. Pálffy G.: Magyar Királyság 144–149.

¹⁵⁴ Erdélyi G.: Vita a helytartóságról 342., 350.

¹⁵⁵ Pálffy G.: Magyar Királyság 280–281.

3.3.1. A cikkelyek bevezetése

„A nádori tisztség tárgyában hozott cikkelyek, amidőn Mátyás király az országlakosok beleegyezésével Szapolyai Imrét tette nádorrá.

Miután a jelen országgyűlés vagy az országlakosoknak ez a gyülekezete új nádor választása és beállítása céljából lett elrendelve, ugyanezért, mindenekelőtt azt kell éretten megfontolni és beiktatni, hogy kit kell megválasztani, mi tartozik, régi határozat erejénél fogva az ő tisztére és hogy felvállalt tiszténél fogva, mit kell tennie és végeznie.

Hogy ezt megértvén, a választást annál józanabb és érettebb tanácskozással beszélhessük meg és olyant lehessen megválasztani, akiben a szükséges kellékek megvannak és aki alkalmas és képes arra, hogy a rábízott terhet az ország becsületére, javára, nyugalomára és megtartására okosságával, bölcsességével és hatalmával elviselje és az ország gyepőlőit szükség idején kormányozza s annak megvédéséről gondoskodjék.”¹⁵⁶

A cikkelyek bevezetése, amint azt már többen megállapították, kicsit sem hasonlít a többi középkor folyamán hozott törvény preambulumaéhoz, sőt egyáltalában nincs is neki. Szintén hiányzik a „törvény” megerősítő záradéka. E két, a törvényekre „szokásosan” jellemző elem elmaradása a kisebbik baj.¹⁵⁷ A nagyobb gond az, hogy a szöveg az első mondatot (*A nádori tisztség ...*) leszámítva teljesen kortalan és — tegyük hozzá — inkább az elkövetkezendő időkre, mintsem a jelenre vonatkozó közléseket tartalmaz. Tervezetnek sem nevezhető, inkább olyan, mint amilyen az országgyűlések elején az azt megnyitó királyi előterjesztés (*propositio*) lehetett. Ugyanakkor e meghatározásom sem állja meg teljes mértékig a helyét, mivel a szöveg értelmezése lehetőséget nyújt ennek ellenkezőjének a feltételezésére is: elképzelhető, hogy éppen az összegyűlt vagy összeült országnagyok kisebb vagy nagyobb csoportja a nádor, illetve a hivatal hatás- vagy jogköre tekintetében tett volna javaslatokat.

3.3.2. Az első cikkely

„Először: az ősök régi intézkedésénél fogva végeztük és megállapítottuk, hogy ha valamikor a király magva találna szakadni és új királyválasztásról folya tanácskozás, a választásban, hivatala méltóságánál fogva, [az országlakosok részére az országgyűlés kihirdetése és azok meghívása, összegyűlésük után pedig]¹⁵⁸ mindenkor a nádoré legyen az első szavazat.”¹⁵⁹

A nádor ilyen szerepéről nem tudunk sem Zsigmond, sem Albert, sem pedig V. László király halála után. De nagyjából ugyanez a kép bontakozik ki a cikkelyek vélt összeállításának ideje (1486) után is: sem Mátyás, sem II. Lajos királynak nem születtek feleségeiktől törvényes

¹⁵⁶ CJH I. 396–397. (a szövegét a mai helyesírással közlöm); DRH 1458–1490. 314.

¹⁵⁷ Vö. e tekintetben az 1507. évi országgyűlési határozatok fennmaradásának körülményeivel (Mikó G.: Responsio 456–457.).

¹⁵⁸ Ez a rész csak Nádasdi példányában található meg.

¹⁵⁹ CJH I. 397–399. ; DRH 1458–1490. 314–315.

fiaik, noha mindkettőjüknek voltak törvénytelen gyermekeik. (Míg Mátyásnak Edelpeck Borbálától született fia Korvin János személyében,¹⁶⁰ addig II. Lajos királynak egy — valószínűleg — pozsonyi polgárleánytól született fia, akit később Lantos vagy Wass Jánosként emlegettek.¹⁶¹ Ennek következtében mindkettőjük halálakor, 1490. április 9-én, illetve 1526. augusztus 29-én az uralkodó királyi háznak magva szakadt és haláluk után új dinasztiából származó uralkodó következett. Közös a két esetben, hogy mindkét uralkodót túlélte a felesége, ugyanakkor eltérő a két helyzetben, hogy 1490-ben a nádori méltóság akkor már több mint két éve üresedésben volt. Ennek ellenére meglepően hasonló módon zajlottak le az új király választásáig az események: pontosabban fogalmazva a királyválasztó országgyűlések összehívása.

Mátyás király 1490. április 6-án bekövetkezett halálakor, mint már említettem, a nádori méltóság üresedésben volt, ezért ez esetben csak azt tudjuk megállapítani, hogy a királyválasztó országgyűlésre a meghívót Beatrix királyné nevében a kormányzótanács aláírásával adták ki.¹⁶²

Ezzel szemben Lajos király halálakor volt nádora az országnak, méghozzá ecsedi Bátori István személyében. A mohácsi csata után a királyné és udvara Pozsonyba menekült, s ugyanide tartott a csatát túlélők egy része is, közöttük a nádor.¹⁶³ A menekülők és a csatában meg nem jelentek másik része Szapolyai János vajda mellett tűnt fel a Tiszántúlon. A későbbi eseményekből visszakövetkeztetve szeptemberben még mindkét táborban bizonytalanság uralkodott a teendők felől. Szapolyai János levelet írt Mária királynénak, amiben azt tanácsolta neki, hogy hívja össze a királyválasztó országgyűlést (*consilium vestrum intelleximus ... ut conventum generalem indiceremus*).¹⁶⁴ A jelek szerint, ha nem is az erdélyi vajda intenciói miatt, ez a Pozsonyban tartózkodók tetszését is elnyerte és Bátori István tevékeny részvételével meg is valósították.¹⁶⁵ Végül azután mindkét tábor az önálló cselekvésre szánta el magát és különböző időpontokra meghirdették az országgyűlést: Szapolyai hívei a tokaji rész-országgyűlésen határozták el, hogy november 5-én

¹⁶⁰ Kubinyi A.: Mátyás király 107.

¹⁶¹ Brunszvik A.: II. Lajos törvénytelen fia 572–573.; Takáts S.: II. Lajos fia 183–185.

¹⁶² Kubinyi A.: Két esztendő 4.; Kubinyi A.: Interregnum 63–64.; Kubinyi A.: Tárghyalási rend 4. — Lásd még Neumann T.: II. Ulászló koronázása 315–337.

¹⁶³ C. Tóth N.: Pozsonyi számadáskönyv 169–208.

¹⁶⁴ Pray G.: Epistolae procerum I. 274. (idézi Fraknói V.: Az 1485-ik évi czikkelyek 488.), vö. Barta G.: Illúziók esztendeje 19. — Ugyanerre utal a pozsonyi tanácsosok 1526. dec. 8-i, a német birodalmi gyűléshez írt levele: „Serenissimam dominam reginam accedente consilio domini Johannis de Zapolya comitis Scepusiensis, tunc vayvodae Transylvanensis, rogavimus, ut unacum domino palatino, cuius officium est ordines in interregno convocare, generalem dietam ... institueret” (Fraknói V.: Magyar egy. tört. 16. 1. jegyzet.).

¹⁶⁵ Lásd erre Bátori István Kassa városához szóló meghívóját: „Hortamur itaque amicitias vestras, ut ad diem et locum per suam maiestatem reginalem designatos, aliquos ex concivibus vestris, in conventum ipsum mittere velitis” (MOE I. 57.). — Továbbá Mária királyné 1526. nov. 23-i, Frangepán Kristófhhoz szóló levelét: „Instat die conventus, quem nos unacum domino palatino ad oppidum Comaron iuxta veterem consuetudinem regni celebrandum indiximus” (Uo. 59.).

Székesfehérváron tartják,¹⁶⁶ míg a Ferdinánd főherceg és Mária királyné körül csoportosulók október 24-én — október 9-re visszadátumozva — november 25-re Komáromba hirdették meg az országgyűlést.¹⁶⁷ Míg az egyik meghívót Szapolyai és a vele lévő rendek,¹⁶⁸ addig a másikat Mária királyné a maga nevében,¹⁶⁹ de a nádor és többiek támogatásával¹⁷⁰ adta ki. Érdekes módon eddig az időpontig egyik félben sem merült fel, hogy a nádornak bármiféle feladata is lenne a királyválasztó országgyűlés összehívásában. E helyzetben azonban rögvest változás történt, amikor Szapolyai meghívói megérkeztek Ferdinánd híveihez. Az első lépést Mária királyné tette meg, aki október 31-i levelében már azt írta, hogy az országgyűlést az erdélyi vajda és mások tanácsára a nádorral együtt hívta össze.¹⁷¹ Majd a Mária királyné által összehívott, és végül Pozsonyban tartott országgyűlésen¹⁷² Révai Ferenc nádori ítélőmester december 16-i beszédében vetette fel János — törvényes¹⁷³ — királlyá koronázásával szemben, hogy a királyválasztó országgyűlést nem a nádor hívta össze, s nem ő adta le ott az első szavazatot.¹⁷⁴ A szokás látszólagos meglétét alátámasztja egy másik, az előbbtől persze nem független forrás is: 1527 márciusában a két király, Ferdinánd és Szapolyai János között Olmützben zajló tárgyalásokon Ferdinánd király követének a nádor hivatali jogkörét ismertető válaszában 5. pontja, amely szerint a király halála után helyettese, az új király választására az országgyűlést ő hívja össze, ahol az első szavazatot ő adja le (*decedente rege vices regis suppleat, ... comitiaque pro novo rege eligendo omnibus regni ordinibus ... indicat, ubi ipse in eligendo rege semper primam vocem habere*).¹⁷⁵ Mindezek fényében különösen feltűnő, hogy Révai, akiről ítélőmester lévén bizton feltehetjük, hogy ismernie kellett a nádori hivatallal összefüggő törvényeket — sem Bátori nádor 1527. november 6-i fehérvári¹⁷⁶ — beszédében egyáltalán nem hivatkozott a nádori cikkelyekre, jöllehet azzal minden kétséget kizáróan alátámaszthatta volna érvelését.) — A cikkelyt megerősítette az 1681. évi 1. törvénycikk.¹⁷⁷

3.3.3. A második és harmadik cikkely

„Másodszor: ha valamely király kiskorú örökösét hagyyna maga után, a nádor tiszténél fogva mint az ő gyámja tartozik és köteles őt apai országaiban és uradalmaiban

¹⁶⁶ Barta G.: Illúziók esztendeje 8–9.

¹⁶⁷ Barta G.: Illúziók esztendeje 7–8.

¹⁶⁸ MOE I. 9.

¹⁶⁹ MOE I. 56.

¹⁷⁰ Vö. Acta Tomiciana IV. 256. (idézi Fraknói V.: Az 1485-ik évi cikkelyek 489.).

¹⁷¹ MOE I. 25. (idézi Fraknói V.: Az 1485-ik évi cikkelyek 490.).

¹⁷² C. Tóth N.: Pozsonyi számadáskönyv 173–174. — Ezzel szemben lásd Barta G.: Illúziók esztendeje 21–22.

¹⁷³ Pálffy G.: Magyar Királyság 53.

¹⁷⁴ MOE I. 52.

¹⁷⁵ Fraknói V.: Az 1485-ik évi cikkelyek 505. — Nagyjából ugyanezt ismételték meg a királyi biztosok az olmützi értekezleten 1527. június 2-án is (Uo. 505–506.).

¹⁷⁶ Gecsényi L.: Ferdinánd udvarmesterének levelei 139.

¹⁷⁷ CJH IV. 264–265.

megtartani és hűségesen megvédelmezni. Amely nádornak időközben, míg az örökös felseledült korát eléri, ennek összes alattvalói és országlakosai éppen úgy tartoznak engedelmeskedni, s magukat minden dologban alárendelni, mint valódi úruknak és királyuknak."¹⁷⁸

„Harmadszor: ha királyi magszakadás találna bekövetkezni, az alatt az idő alatt, amíg új királyt választanak vagy akkor is, ha mint említve volt, az örökös gyermekkorban maradna hátra, mindenkor az ő gyámjának a nádornak dolga leszen, tiszténél fogva az ország, sőt az örökös dolgának és szükségének érdekében is országgyűléseket elrendelni és hirdetni, amelyek megtartását éppen alkalmasnak tartja. Akinek, mint az imént mondtuk, az országlakók mindenkor engedelmeskedni s magukat alárendelni tartoznak."¹⁷⁹

A két cikkelyt, mivel a bennük szereplő rendelkezések nagymértékben összefüggnek egymással, együtt tárgyalom. Kiskorú örökös az országnak a vizsgált évtizedekben egyetlenegyszer maradt, mégpedig II. Ulászló király halála után. Az uralkodó elhunytá után összeült György-napi országgyűlésen, noha Miksa császár és Zsigmond lengyel király az 1515. évi bécsi határozatok értelmében elvállalta volna a gyámságot Lajos felett, ebbe a magyar rendek nem egyeztek bele,¹⁸⁰ ezért a királyfi nevelését Brandenburgi György örgrófra és Bornemissza Jánosra bízták,¹⁸¹ valamint 28 tagú kormányzótanácsot állították fel a kiskorú király mellé.¹⁸² A heteken át tartó tárgyalásokon a nádor, Perényi Imre neve, mint lehetséges gyámé, sohasem merült fel.¹⁸³ Némileg idevonhatónak látszik 1527 márciusában a két király, Ferdinánd és Szapolyai János között Olmützben zajló tárgyalásokon Ferdinánd követének a nádor hivatali jogkörét ismertető — jóllehet itt nem gyámságról van szó — válaszában 4. pontja: e szerint a király kiskorúsága avagy fogyatékosága esetén a nádor a helyettes.¹⁸⁴ — A cikkelyeket megerősítette az 1681. évi 1. törvénycikk.¹⁸⁵

3.3.4. A negyedik cikkely

„Negyedszer: ha valamikor az ország megszorult helyzete sürgősen kívánná és szükséges volna, hogy az országlakosok annak szüksége és szorgos megvédése érdekében fölkeljenek, a nádornak kell, az ő föl vállalt tiszténél fogva, az ország és az országlakosok közönséges és

¹⁷⁸ CJH I. 398–399.; DRH 1458–1490. 315.

¹⁷⁹ CJH I. 398–399.; DRH 1458–1490. 315.

¹⁸⁰ Szabó D.: Küzdelmeink 132–134.

¹⁸¹ Szabó D.: II. Lajos-kori og. 7.

¹⁸² Szabó D.: Küzdelmeink 135.; Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 101–102.

¹⁸³ Szabó D.: II. Lajos-kori og. 4.

¹⁸⁴ Fraknói V.: Az 1485-ik évi czikkelyek 505. — Nagyjából ugyanezt ismételték meg a királyi biztosok az olmützi értekezleten 1527. június 2-án is. (Uo. 505–506.)

¹⁸⁵ CJH IV. 264–265.

*főkapitányának lenni és azokat vezetni, mindazonáltal a királyi felség parancsához és határozatához képest.*¹⁸⁶

A legfőbb világi méltóság 1530 utáni gyakorta előforduló be nem töltésének elsődleges okát a kutatók egyöntetűen a nádoroknak a késő középkor óta gyakorolt országos főkapitányi jogával hozzák összefüggésbe. Véleményük szerint a bécsi udvar ezt, mint a többi katonai hatáskört igyekeztek magukhoz vonni.¹⁸⁷ Az eddigi nézetekkel szemben azonban mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy a nádorok országos főkapitányi joga korántsem (volt) magától értedő,¹⁸⁸ noha — mint látjuk — a szóban forgó cikkely szerint az országlakosok felkelése idején a nádor hivatalból (*ex suscepto officio*) az ország és az országlakosok főkapitánya (*generalis et supremus capitaneus regni et regnicolarum*).¹⁸⁹ Ha viszont az 1526 előtt ismert összes főkapitányt vesszük számba, azok többsége korántsem a nádorok közül került ki, sőt királyi kinevezés útján szinte kizárólag országgyűlésen nyerték el meghatározott időre szóló tisztségüket. Ennek bizonyítására lássuk a nádori cikkelyek vélt keletkezése után fungáló főkapitányokat, akiknek egy részét már Fraknói Vilmos idézett cikkében összegyűjtötte, míg a többi eset a források segítségével könnyedén összeállítható. Vizsgálódásainkból Kinizsi Pál temesi ispán, az Alsó részek főkapitánya, illetve Szapolyai István szepesi örökös ispán 1491. évi főkapitányságait azonban rögtön ki is zárhatjuk, mivel azok területi illetékessége behatárolt volt: az előbbie az ország déli, míg az utóbbié a Felső részekre volt érvényes.¹⁹⁰

Az első tényleges országos főkapitányi kinevezésre még II. Ulászló uralkodásának első évtizedében sor került, mégpedig az Újlaki Lőrinc herceg ellen folyó hadjárat alkalmával.¹⁹¹ Az 1494 ősztől 1495 tavaszáig folyó harcokban Vingárti Geréb Péter udvarmester, majd országbíró és Bélteki Drágfi Bertalan erdélyi vajda kapott a királytól főkapitányi kinevezést; az oklevelekben használt címük a *supremus capitaneus gentium regalium* volt.¹⁹²

A következő alkalommal Miksa császár csapatainak 1506 nyarán történt betörése kapcsán találkozunk a magyar sereg élén főkapitányokkal.¹⁹³ II. Ulászló király a fehérvári tanácskozások után ezúttal Perényi Imre abaúji örökös ispánt, nádort, Szapolyai János szepesi örökös ispánt és Somi Józsa temesi ispánt, az Alsó részek főkapitányát nevezte ki

¹⁸⁶ CJH I. 398–399.; DRH 1458–1490. 315.

¹⁸⁷ R. Kiss I.: Helytartótanács 128–130., 142.; Szabó D.: II. Lajos-kori ogy. 51.; Iványi E.: Esterházy Pál 18.; Pálffy G.: Magyar Királyság 280.

¹⁸⁸ Ezt érdemes összevetni II. Ulászló király 1492. évi törvénye 19. cikkelyének 4. §-ával, amelyben világosan különbséget tesznek a nádor és az ország főkapitányi tiszttét viselő személy között („Si regia maiestas aut palatinus, vel generalis capitaneus regni pro tempore constitutus ad huiusmodi generalem exercitum personaliter proficiscetur” DRMH 4. 12., CJH I. 493.).

¹⁸⁹ CJH I. 398–399.

¹⁹⁰ Neumann T.–Pálffy G.: Főkapitányi és főhadparancsnoki adományok 211–215.

¹⁹¹ A hadjáratra lásd Fedeles T.: A király és a lázadó herceg.

¹⁹² 1494. aug. 26. (DF 260288.), dec. 30. (DF 260406.), 1495. jan. 9. (DF 260402.), febr. 18. (DL 39179.).

¹⁹³ A „háborúra” lásd Szabó D.: Országgyűlések 1505–1508. 711.; Fraknói V.: Királyválasztások története 133–134.

csapatai élére (*iuxta ordinacionem regie serenitatis omnium dominorum et vestrarum pridem in Alba Regali factam nos contra Alemanos, ..., electi, deputati et missi fuera-*mus),¹⁹⁴ akik a tíz évvel korábbi társaikhoz hasonlóan a *regni Hungarie sumpmus capitaneus* címet viselték.¹⁹⁵

Fraknói Vilmos a velencei követ jelentésére alapozva úgy gondolta, hogy 1513 februárjában ismét Perényi Imre nádor és Szapolyai János erdélyi vajda kapott főkapitányi kinevezést,¹⁹⁶ ám ezt nem tudjuk alátámasztani sem Perényi Imre, sem Szapolyai János okleveleinek intitulációjával. Felmerül, hogy Fraknói forrását, Antonio Surian velencei követet Perényi Imre újabb, negyedévre szóló dalmát-horvát-szlavón báni és zenggi kapitányi kinevezése tévesztette meg, amire 1513. március elején került sor.¹⁹⁷ A fentiek után ezen alkalmat akár törölhetnénk is a főkapitányokra vonatkozó esetek közül, ha nem lenne egy olyan, közelmúltban Mikó Gábor által megtalált forrásunk, amely jócskán összezavarja a képet. E forrás nem más, mint az 1513-ra keltezhető alsótáblai *responsio*, amelynek egyik cikkelyében szó esik a főkapitány jogköréről is, mégpedig annak kapcsán, hogy a bírói ítéletek végrehajtásában a nádor és az országbíró mellett neki is segédkeznie kell, illetve az elítélteket támogatók birtokainak lefoglalásában ő neki is részt kell vennie.¹⁹⁸ Ráadásul a vonatkozó cikkely Mikó Gábor meggyőző bizonyítása alapján már az 1508. évi, Lajos királyfi koronázása alkalmából kiadott törvénycikkelyek között is szerepelt.¹⁹⁹ Azaz, mindez azt jelenti, hogy az 1506-os főkapitányi kinevezések után 1508-ban — eddig ismeretlen okból — ismét sor került főkapitány (*supremus et generalis capitaneus totius regni*) kinevezésére. E kinevezésre minden bizonnyal 1508 júniusában kerítettek sort. Ugyanakkor az is bizonyosnak látszik, hogy 1513-ban Szapolyai János — ekkor már mint erdélyi vajda — ismét megkapta a főkapitányi tisztséget.²⁰⁰ Ez esetben a kinevezés okát nagy biztonsággal meg tudjuk állapítani: az 1513. vízkereszt nyolcadán tartott országgyűlésen elhatározták az előző évben a török által elfoglalt végvárak (szreberniki bánság) visszaszerzését.²⁰¹

Ezzel szemben 1514-ben a parasztháború lezárásaként meghozott törvények méltóságsorában Szapolyai János *capitaneus generalis* címmel (is) szerepel.²⁰² (Mellette Fraknói Vilmos Bátori István főkapitányi kinevezéséről is megemlékezett, de arról nincsen tudomásunk. Fraknóit nyilván a Bátori által viselt Alsó részek főkapitánya cím tévesztette meg, s ezért sorolta őt is az országos főkapitányok közé.²⁰³) Az már egy következő kérdés,

¹⁹⁴ 1506. júl. 27., a mosoni mezőn táborban (DL 56361. Ugocsa megyéhez, DF 229279. Bártfa városához szóló példány).

¹⁹⁵ Perényi Imre és Szapolyai János 1506. júl. 2-i parancslevele a Győr melletti haditáborból a szászokhoz (DF 241004.).

¹⁹⁶ Fraknói V.: Az 1485-ik évi czikkelyek 499.; Szabó D.: II. Lajos-kori egy. 8.

¹⁹⁷ Perényi 765. sz. — A tisztségét végül nem negyed-, hanem harmadéven keresztül viselte. Utolsó előfordulása: 1513. júl. 11., Pekrec vár (DF 232380.), ugyanott kiadott júl. 22-i oklevelében már csak a nádori cím szerepel (DF 256219.).

¹⁹⁸ Mikó G.: Ismeretlen országgyűlési emlék 477–478.

¹⁹⁹ Mikó G.: Ismeretlen országgyűlési emlék 464.

²⁰⁰ Mikó G.: Ismeretlen országgyűlési emlék 466.

²⁰¹ Mikó G.: Ismeretlen országgyűlési emlék 468.

²⁰² Mon. rust. 283.

²⁰³ Fraknói V.: Az 1485-ik évi czikkelyek 499.

hogy Szapolyai János mikor nyerhette el főkapitányi kinevezését. Ezt korántsem meglepő módon — mivel a főkapitányi kinevezésekre mindig országgyűlésen került sor — utólag, a parasztháború után a Lukács-napra összehívott budai diétán kapta, amint az Giovanni Battista Bonzagninak Hippolit egri püspöknek 1514. december 7-én küldött jelentésében is áll.²⁰⁴ Az eset azonban rejt némi érdekességet. Az országgyűlési határozat vonatkozó része ugyanis, amely szerint „a király a főpap és báró urak, valamint a nemesség egyetértésével egy országos főkapitányt válasszon” (*regia maiestas de consensu dominorum prelatorum ac baronum et regni nobilium unum capitaneum generalem eligat*) az összes, a főkapitányi jogkörre (és a határvédelemre) vonatkozó cikkelyekkel, csak a törvény korábbi változataiban található meg,²⁰⁵ de a király által is elfogadott végső, 1515 nyarán közzétett hivatalosból már hiányoznak.²⁰⁶ Ugyanakkor annak ellenére, hogy a főkapitány választásáról és jogköréről szóló törvénycikkelyek, csakúgy mint ennek kapcsán Szapolyai János erdélyi vajda neve nem szerepelnek, mégis a törvény első változatához hasonlóan a hivatalos példány méltóságsorában — mint láttuk — e tisztségében jelenik meg. Az országos főkapitányi (*capitaneus generalis regie maiestatis*) címet Szapolyai már 1514. december 1-jén viselte a király oklevelének tanúsága szerint,²⁰⁷ hogy azután folyamatosan, másfél éven át időről-időre feltűnjön önmegnevezésében (is).²⁰⁸ Annak bizonyítására, hogy Szapolyai nem önhatalmúlag vette fel a címet az előbb idézett adatokon túl maga az 1514-es törvény hivatalos változatának méltóságsora is bizonyítékul szolgálhat: noha a törvény dátumát (1514. november 19.) nem változtatták meg, de a tisztségviselők névsorát aktualizálták. Erre jó példa a pozsonyi ispánság esete: Podmanicki János ispán 1514 késő őszen, valamikor a november 11-ét megelőző napokban hunyt el,²⁰⁹ a király által a helyére állított Bornemissza János kinevezéséről a király 1514. december 17-én értesítette a várost.²¹⁰ Mind az 1514 decemberére tehető első változatban, mind a hivatalos példány méltóságsorában már az új ispán nevét tüntették fel. A Szapolyai János által 1514 novemberétől 1516 kora tavaszáig használt tisztsége megszűnésének okát megtaláljuk az 1514. évi törvény első, már az országgyűlés bezárása után készült fogalmazványában²¹¹ és az első, véglegesnek szánt változatában is,²¹² amennyiben a főkapitányi kinevezés első alkalommal a harmadik évben, azaz 1516. György-napjára összehívandó diétáig tartson, amikor is újratárgyalják annak szükségességét (*Et huiusmodi officium capitaneatus ad venturam dumtaxat usque dietam pro festo beato Georgii martyris in tertio anno celebrandam prima hoc fronte durare debeat ita, ut si regie*

²⁰⁴ Lakatos B.: Hírek Magyarországról.

²⁰⁵ Mon. rust. 250–253.

²⁰⁶ Mon. rust. 250., vö. Mikó G.: Az 1514. évi Lukács-napi országgyűlés.

²⁰⁷ DF 245739.

²⁰⁸ 1514. dec. 9. (Mon. rust. 299.), dec. 31. (DF 253618.); 1515. jan. 30. (Wass oklt. 611. sz.), ápr. 5. (Mon. rust. 332.), máj. 14. (Uo. 335.), jún. 5. (Szapolyai-oklt. 363.) aug. 14. (DF 292222.), okt. 1. (Szapolyai oklt. 372.); 1516. jan. 18., febr. 1. (Wass oklt. 614–616. sz.), márc. 8. (Szapolyai oklt. 374.).

²⁰⁹ Az utolsó adat rá: 1514. szept. 27. (DL 48664.), elhunyt nov. 11. előtt (DF 243386.).

²¹⁰ DF 241128.

²¹¹ Mon. rust. 254/284–255/294.

²¹² Mikó G.: Az 1514. évi Lukács-napi országgyűlés 291.

maiestati et huic regno utile bonumque videbitur, etiam de caetero fiat, aliter autem ex novo superinde providendum erit, de consiliariis similiter est intelligendum).²¹³ A cikkely azonban a király által szentesített hivatalos változatból kimaradt — noha, mint láttuk, ennek ellenére Szapolyai használta a címet, nyilván az elveszett kinevező oklevél révén —, és mint tudjuk, 1516. március 13-án a király elhunyt.²¹⁴ (Itt kell megjegyezni, hogy miután a vajdai önmegnevezésből eltűnt a főkapitányi cím, egyetlen, 1516. augusztus 9-i királyi oklevélben a következő cím szerepel neve mellett: *regni partium Inferiorum capitaneus*.²¹⁵ Okát és funkcióját egyelőre nem ismerem.)

Az ország kulcsának, Nándorfehérvárnak az elvesztése után összehívott 1521. évi Erzsébet-napi országgyűlésen ismételten elhatározták főkapitányok választását. A 23. törvénycikk szerint „nevezzen ki ő királyi felsége a maga hatalmából mostantól fogva egy vagy két generalis kapitányt, akik ő felsége helyett az említett hadjárat élére” (*maiestas sua regia exnunc constituat autoritate sua regia unum vel duos capitaneos generales, qui expeditioni prenotate sue maiestatis vice preesse*) állnak; kinevezésük tartama a következő évre tervezett hadjárat idejére szolgált, s utána megszűnt.²¹⁶ Az egyik főkapitánynak Bátori Istvánt, a másikat Szapolyai Jánost választották meg.²¹⁷ Kettőjük kinevezésének okát azonban nem elsősorban a kettejük közötti rivalizálásban kell látnunk,²¹⁸ hanem abban, hogy hivataluknál fogva nem csekély katonai erővel rendelkeztek. Bátori ugyanis egyúttal temesi ispán és az Alsó részek kapitánya, míg Szapolyai erdélyi vajda és székely ispán volt. — Érdemes itt megemlítenem, hogy Bátori 1522. (és 1528.) évi helytartói kinevezésében egy szó sem esett katonai jogkörökről, így az e tárgyban 1522–1523-ban hozott intézkedéseinek jogi alapját minden bizonnyal az 1521. évi főkapitányi kinevezés szolgáltathatta.²¹⁹ — A tisztséget 1526-ban a török támadásának hírére újították fel ismét, amennyiben a rákosi diéta 18. cikkelye előírta, hogy a király ismét egy vagy két főkapitányt válasszon (*maiestas sua regia eligat unum, vel duos generales capitaneos*) a hadjárat idejére.²²⁰ Összeségében elmondható, hogy az országos/királyi főkapitányok minden esetben kinevezés útján nyerték el határozott időre szóló kinevezésüket, és mint az látható, a hivatalban lévő nádorok mellett mások is megkapták azt.²²¹

²¹³ Mikó G.: Az 1514. évi Lukács-napi országgyűlés 298.

²¹⁴ Cuspinian 408. — Vö. az országnagyok márc. 16-i, Csanád megyéhez szóló levelével (DF 282230.), illetve Ráskai Balázs tárnokmester márc. 19-i leveleivel (DF 204208., Sopronhoz; DF 217513., Bártfához; DF 270978., Kassához; DF 279962., Nagyszombathoz).

²¹⁵ DL 22022.

²¹⁶ 1521. tv. 23. tc. (CJH I. 796–797.). — Ugyan az 1523. évi 8. törvénycikkelyben (Uo. 810–811.) említik a királyság kapitányait (*capitanei regni*), de a jelek szerint nem működött tovább a tisztség.

²¹⁷ Vö. Szabó D.: II. Lajos-kori egy. 51.; Helytartói oklt. 36., 38.; Szapolyaira lásd még saját okleveleit: 1522. márc. 15. „capitaneus generalis regie maiestatis” (DF 247705.), okt. 14. (DF 257781.).

²¹⁸ Szabó D.: II. Lajos-kori egy. 51. — Vö. C. Tóth N.: Legenda nyomában 443–463.

²¹⁹ Lásd erre részletesen a 2.3.2. fejezetet!

²²⁰ CJH I. 844–845.

²²¹ Lásd még erre Szabó D.: Az 1485. évi cikkek 109., ahol Timon Ákossal szemben szellemesen megjegyzi, hogy „Timon ... állítása pontosan megáll, de semmi esetre nem bizonyítja a nádori cikkek törvény voltát, sőt logikusan éppen az következne ebből a jelenségből, hogy azért kellett ezt a

Érdekes még visszatérnünk a cikkelyek vonatkozó, 4. pontjának szóhasználatára. Mint láttuk, az országos főkapitány megnevezésére a *generalis et supremus capitaneus* kifejezést használja a szöveg. A szóban forgó tisztség megnevezést egyedülként Pálffy Géza vizsgálta, aki arra a megállapításra jutott, hogy a két jelző „jelentése ebben az esetben — a kor latin nyelvén oly gyakran alkalmazott jelzőhalmozásnak megfelelően — pusztán szinonima funkcióját töltötte be, és önálló jelentéstöbbletet alig hordozott. A két attribútum közel azonos jelentése később sem változott meg, így a mohácsi csatát követő évtizedekben a capitaneus szóval való összetételben azokat egyaránt használhatták mind a magyar hadszíntérre érkező idegen csapatok főparancsnokának, mind az országos főkapitányok tisztségének jelölésére.”²²² E zavaros helyzet megváltoztatására az 1547-ben történt kísérlet (20. tc.), amikor is a két tisztség megkülönböztetésére az országos főkapitányt a *supremus regni capitaneus*, míg az idegen csapatok parancsnokát *generalis capitaneus* címmel illették.²²³

A valamelyik jelzővel ellátott kapitányi cím ismereteim szerint törvényben először 1454 januárjában bukkan fel, amikor Hunyadi Jánost egy évre a királyi had országos kapitányának nevezték ki (*infra presentis anni integri revolutionem capitaneum generalem instituimus huiusmodi exercitus nostri instaurandi*).²²⁴ Ugyanakkor az előtte lévő évből, illetve az azt követő évekből számos példát idézhetünk, amelyben Hunyadi „országos főkapitánynak” (*supremus capitaneus regni Hungarie*²²⁵ vagy *tocius regni Hungarie capitaneus*”²²⁶ vagy *capitaneus regni Hungarie generalis*²²⁷) nevezi magát, illetve „a Magyarországon állított főkapitánynak” (*supremus capitaneus regie maiestatis in regno Hungarie constitutus*)²²⁸ nevezi a király. A szakirodalom szerint²²⁹ Hunyadi János a kormányzói tisztségről történt lemondása fejében kapta meg a beszercei örökös grófi, illetve az országos főkapitányi címet. Míg az előbbiről kapott adománylevelet,²³⁰ addig az utóbbiról nem, és először egy, a fentiekben már idézett, 1453. február 7-i királyi parancslevélben szerepel e címmel. Hunyadi János, illetve fia, László, valamint Cillei Ulrik főkapitányi címmel a továbbiakban nem foglalkozom, mivel az elsősorban nem katonai, hanem politikai szerepük legitimálására szolgált.²³¹

Legközelebb II. Ulászló király 1498. évi törvényében foglalkoztak érintőlegesen a kapitányokkal. A 17. és 18. törvénycikkek az országos sereg (*exercitum regni*) hadbavonulási kötelezettségét szabályozta, míg a 19. törvénycikk az azt vezető királyi kapitány (*capitaneus*

küzdelmet folytatni, mert a nádor királyi helytartósága érdekében nem lehetett tételes törvényre hivatkozni”.

²²² Pálffy G.: Védelmi alapkérdések 63.

²²³ Pálffy G.: Védelmi alapkérdések 64. (CJH II. 200–201.).

²²⁴ I. tc. (DRH 1301–1457. 379.).

²²⁵ 1453. jún. 13. (DF 244791., az Adatbázisban jan. 17-i kelettel szerepel).

²²⁶ 1453. febr. 24., márc. 10. (Zichy IX. 352–353.; DF 277153.).

²²⁷ 1453. márc. 10. (DL 102529.)

²²⁸ 1453. febr. 7. (DL 74120.); Teleki X. 475.

²²⁹ Csak két példa: Szekfű Gy.: Renaissance-állam 446.; Engel P.: Szent István birodalma 245.

²³⁰ Teleki X. 347–356.

²³¹ Vö. Pálosfalvi T.: Tettes vagy áldozat, passim.

regius) büntetéséről rendelkezett, még pedig annak okán, hogy mi vár rá, ha indokolatlanul hívja hadba az országos sereget.²³²

A fentebb már idézett két, azonos napon (1453. márc. 10.) kelt Hunyadi által kiadott oklevelben sem ugyanazzal a jelzővel használta a kapitányi címét. A *supremus* jelző használata mögött, amellet, hogy szinonimának tekinthették, talán az is ott áll, hogy ugyanebben az időben Jiskra is így címezte önmagát.²³³ Ugyanakkor érdekes különbség figyelhető meg az előbb Hunyadi János esetében idézett, valamint az 1453–1467 között létező Felső részek (*partium regni Superiorum supremus capitaneus*),²³⁴ az 1479-ben létrehozott Alsó részek (*partium regni Inferiorum capitaneus generalis*)²³⁵ főkapitánya tisztsége, továbbá az országos/királyi főkapitányi (*sumpmus/capitaneus generalis regie maiestatis*) cím használatában. Mint látható, 1486 után²³⁶ a *supremus* jelzőt csak a Felső részek, a *generalis* jelzőt pedig az Alsó részek főkapitánya használta, míg az országos főkapitányok az 1510-es évekig a *sumpmus capitaneus* vagy *supremus et generalis capitaneus* címmel nevezték meg magukat, illetve őket, viszont 1514-től kezdve kizárólagosan a *generalis capitaneus* címmel találkozunk. E dátum előtt két olyan esetet tudok idézni, ahol mindkét jelző egyszerre bukkan fel a *capitaneus* mellett. Az egyik kivételt jelentő eset II. Ulászló király 1493. október 28-i privilégiuma Szapolyai István részére, amelyben átírta Trencsén városnak a nádor részére történt adományozásával kapcsolatos okleveleket. Ennek méltóságsorában Kinizsi Pál temesi ispánnak az Alsó részek főkapitánya címe a következőképpen szerepel: *generali supremoque capiteo partium regni nostri Inferiorum*.²³⁷ A másik pedig az 1513. évi nemesi *responsio*.²³⁸ Noha e két idézett adat felettébb nyomós érvnek látszik amellet, hogy a két jelzőt egyidejűleg is használták Mohács előtt, mégis annyi kibúvónk akad, hogy azt az egyik esetben nem az országos főkapitánysággal kapcsolatban történt. A másik előfordulást pedig talán írhatjuk a kútfő jellegének számlájára, azaz, hogy a cikkelyben leírtakat a félreértések elkerülése érdekében igyekeztek „túlbiztosítani”. Összefoglalásul elmondható, hogy forrásainkban az országos főkapitány megnevezésére vagy a *capitaneus regius*, vagy a *sumpmus capitaneus*, vagy a *generalis capitaneus* kifejezést használták (lásd a 22. táblázatot),

²³² CJH I. 604–605.

²³³ Teleki X. 297.

²³⁴ Horváth R.: Felső Részek kapitánysága 941. (Szapolyai István 1491. évi előfordulása már egy másik jelenséghez kapcsolódik).

²³⁵ Vö. Kinizsi Pál, Somi Józsa vagy Bátori István intitációival.

²³⁶ 1483-ban Kinizsi Pál temesi ispán és „supremus capitaneus gentium nostrarum” (sc. regis) címmel szerepel (DL 18824.). — Telegdi István erdélyi alvajda 1487. dec. 6-i oklevelében Vingárti Geréb Péter mint „supremus capitaneus gentium regium partium Superiorum” szerepel (DF 277604., az adatot Horváth Richárdnak köszönöm), ám Geréb ekkor az Ausztriában harcoló királyi hadak kapitánya volt, lásd Mátyás király Bécsújhelyen 1487. szept. 16-án kelt oklevelét, amelyben mint „capitaneus exercitus nostri Germanici” szerepel (DF 231793.), illetve Bécsben, 1488. jan. 21-én kelt oklevelének kancelláriai jegyzetét: „Ad relationem magnifici domini Petri Gereb de Wyngarth, capitanei generalis gentium regie maiestatis etc.” (DL 29323.).

²³⁷ DL 19968. (az adatot Neumann Tibornak köszönöm).

²³⁸ Mikó G.: Ismeretlen országgyűlési emlék 478.

továbbá e posztra nem egy (vagy több) előre meghatározott személy, hanem valaki (valakik), aki (akik) mindig egy adott időszakra vagy hadjárat tartamára kapott (kaptak) kinevezést.

22. sz. táblázat. A főkapitányok megnevezései a középkorban

megnevezés	időszak
capitaneus generalis / supremus capitaneus regni Hungarie	1453–1454
supremus capitaneus gentium regalium	1494–1495
capitaneus regius exercitus regni	1498
supremus capitaneus regni Hungarie	1506
supremus et generalis capitaneus (totius) regni	1508/1513
capitaneus generalis regie maiestatis	1514–1516
capitanei generales regie maiestatis	1522
capitanei generales regie maiestatis	1526

Fentebbiek alapján kimondható, hogy a középkori Magyar Királyságban a nádorok tisztségüknél fogva sohasem gyakorolták az országos főkapitányi jogkört, hanem, amennyiben ők viselték, minden esetben kinevezés útján nyerték el azt.

Ugyancsak nem találunk utalást a főkapitányi címre a helytartói kinevezésekben sem, így nem szerepel Bátori István 1522.²³⁹ és 1528. évi,²⁴⁰ illetve Thurzó Elek 1532. évi²⁴¹ kinevezőlevelében sem. (Nádasdi Tamás 1554. évi kinevezőlevele viszont tartalmazta, más kérdés, hogy mennyire tudta tartalommal kitölteni.²⁴²) Mindezekről függetlenül a nádorok 1526 után igényelték az országos hadak feletti főkapitányi címet.²⁴³ A rendek másik, állandó vitatémája a király által az országba vezényelt katonaság feletti irányítási jogkör volt.²⁴⁴ Ferdinánd magyar királyként ugyanis tartósan — mondhatni két rövid időszakot leszámítva mindig — az országon kívül tartózkodott, így távolléte idejére helytartót nevezett ki, ám egyúttal az országban tartott csapatai élére a rendek szempontjából idegen személyt állított. Ferdinánd király és tanácsosai számára Bátori István nádor második (1528–1530) és Thurzó Elek országbíró helytartósága (1532–1542)²⁴⁵ e kérdésben óvatosságra intettek. A király ezért még Nádasdi kinevezése előtt megpróbálta csökkenteni a nádor hadügyi jogkörét, vele szemben viszont a rendek növelni szerették volna azt. Mindkét fél sikertelenül próbálkozott. A felek kezében az egyik fő érvet éppenséggel a nádori cikkelyek jelentették.²⁴⁶ Visszatérve tehát cikkely 4. pontjára, az 1540-es évek történései fényében az e paragrafusban szereplő *generalis et supremus capitaneus* címet nem feltétlenül kell szinonimaként értelmeznünk. Ha ugyanis arra gondolunk, hogy a rendek követelése éppen az volt, hogy mindkét, tehát az

²³⁹ Helytartói oklt. 26., 29.

²⁴⁰ R. Kiss I.: Helytartótanács 337.

²⁴¹ R. Kiss I.: Helytartótanács 344.

²⁴² Vö. R. Kiss I.: Helytartótanács LXXXI–LXXXII.; Bessenyei J.: Nádasdy Tamás 22.

²⁴³ Pálffy G.: Magyar Királyság 280.

²⁴⁴ Vö. Pálffy G.: Magyar Királyság 144–149., 280.; Dominkovits P.– Pálffy G.: Küzdelem a hatalomért 775.

²⁴⁵ Erdélyi G.: Vita a helytartóságról 342., 350.

²⁴⁶ Pálffy G.: Magyar Királyság 280–281.

idegen és az országos katonaság felett is ellenőrzést gyakoroljanak, akkor a nádornak vagy a helytartónak olyan hivatalából eredő tisztséget kellett teremteni, amely lehetővé teszi ezt.

A rendeknek végül 1554 áprilisában sikerült elérniük Ferdinánd királynál, hogy nádort választhassanak. A három jelölt, Battyáni Ferenc, Bátori András és Nádasdi Tamás közül az utóbbi nyerte el a posztot.²⁴⁷ A nádorválasztás kierőszakolásának évtizedes küzdelme²⁴⁸ egybeesett egy másik, nem kevésbé fontos törekvéssel. Ez nem volt más, mint Ferdinánd király arra irányuló kísérlete, hogy elfogadtassa fiának, Miksának a trónöröklését, szemben a rendek által képviselt szabad választói akarattal.²⁴⁹ Ennek a küzdelemnek az egyik leágazása volt az ország jogainak felülvizsgálatára létrehozott bizottság munkája nyomán létrejött ún. Quadripartitum. A munka bizottsági és dinasztikus változata nagyjából egyidőben, 1552/1553 fordulójára készült el.²⁵⁰ A nádorok szempontjából a két változat közötti legfőbb különbség a jogkörük leírása céljából a paragrafusok közé illesztett nádori cikkelyek — mint arról már volt szó — szövegében van: a dinasztikus verzióban több ponton megnyírbálták jogkörüket, mondhatni az aktuálpolitikai helyzethez igazították őket. A küzdelemben tehát a rendek és Nádasdi Tamás félsikert értek el: lett nádor, aki egyúttal megkapta az országos főkapitányi címet is, de kinevezőlevelében a nádor és a helytartó jogainak felsorolásakor a nádori cikkelyekre nem hivatkoztak.²⁵¹ Mindezekén túl, a nádor halála után az egész katonai irányítást a Haditanács vette át.²⁵² — A cikkelyt ugyanakkor megerősítette az 1681. évi 1. törvénycikk.²⁵³

3.3.5. Az ötödik és hatodik cikkely

„Ötödször: ha az országlakók között netán holmi meghasonlások vagy veszekedések avagy más vitatkozások fordulnának elő, a nádor tiszti hatalmánál fogva, ezekre vigyázni, és azokat elfojtani s kiegyenlíteni, valamint a bűnösöket érdemük szerint megbüntetni, úgyszintén a történeteket jóvá tenni s helyreigazítani tartozik. Mindazonáltal a királyi méltóság és hatalom mindenkor épségben maradván.”²⁵⁴

„Hatodszor: hogy ha valamikor a király és ország között viszály vagy egyenetlenség találna támadni: a nádornak tiszténél fogva közbenjárónak kell lennie s köteles közbelépnie és őket egész tapintattal, gondossággal, minden igyekezettel és buzgósággal hűségesen kibékítenie.”²⁵⁵

²⁴⁷ Bessenyei J.: Nádasdy Tamás 21–22.; Dominkovits P.– Pálffy G.: Küzdelem a hatalomért 776.

²⁴⁸ Lásd az 1.2.6. fejezetet!

²⁴⁹ Pálffy G.: Magyar Királyság 252–253.

²⁵⁰ Pálffy G.: Magyar Királyság 255.

²⁵¹ Lásd Nádasdi Tamás 1554. ápr. 15-i kinevezőlevelét (R. Kiss I.: Helytartótanács 404–409.).

²⁵² Ember Gy.: Helytartói hivatal 153., valamint Pálffy G.: Magyar Királyság 149–153.

²⁵³ CJH IV. 262–265.

²⁵⁴ CJH I. 398–399. ; DRH 1458–1490. 316.

²⁵⁵ CJH I. 400–401. ; DRH 1458–1490. 316.

A két cikkely gyakorlatilag ugyanakkor a kérdésnek kétféle módon történt megfogalmazása, ennek ellenére a Magyar Királyság történetének 1526 előtti korszakából egyetlen idevágó adattal sem rendelkezünk és nem is tudunk arról, hogy ilyen feladatkörrel valaha is rendelkezett volna a nádor. Érdekes ugyanakkor a millenniumi törvénytár szerkesztőinek eljárása a hatodik cikkely esetében. Ennek magyarázata céljából egyfelől II. Ulászló király 1492. törvényének 33. cikkelyére hivatkoztak, ám annak szövegét figyelmesen elolvasva — „mind Magyarország nádorának, így kívánván ezt az ország régi szokása, a hivatása és kötelessége, hogy az országlakosok részéről a királyi felségnek, és viszont a királyi felség részéről az országlakosoknak törvényt és igazságot szolgáltatson: ezért a királyi felség a nádort a főpapok és bárók és az ország nemeseinek tanácsára, velük egyetértőleg válassza ki.”²⁵⁶ —, akkor egyértelmű, hogy egyrészt nem a nádor bírói feladatairól esik szó, másrészt pedig megismétli Albert király 1439. évi törvényének 2. cikkelyét a nádorválasztásról.²⁵⁷ Másrészt — az előbbi magyarázatukkal igencsak szembemenve — az 1574. évi 18. törvénycikket idézték, amely viszont a nádor előtt folytatott birtokjogi ügyekről rendelkezett.²⁵⁸ A cikkelyben leírtak később nagy karriert futottak be, mivel kellő alappal szolgáltak ahhoz a később gyakran idézett kijelentéshez, amely szerint a nádor közvetít a király és a rendek között.²⁵⁹ — A cikkelyeket megerősítette az 1681. évi 1. törvénycikk.²⁶⁰

3.3.6. A hetedik cikkely

„Hetedszer: ha valamikor megtörténnék, hogy a király együgyűségből vagy hanyagságból a követeket [az alattvalók beszédét]²⁶¹ ki nem hallgatná vagy nem is felelne nekik, a nádornak erre tiszténél fogva ügyelnie kell és köteles annak hibáját helyrehozni.”²⁶²

A cikkely kapcsán ugyanazt mondhatom el, mint az előbbieknél: 1526 előtről nem ismerünk ilyesmire példát. Ráadásul a cikkely szövege sem mentes bizonyos kétségektől: Nádasdi Tamás példányában — egyedüli módon a szövegvariánsok közül — e helyen nem a követek kihallgatásáról ír, hanem az alattvalók meghallgatásáról; jöllehet erre sem találunk példát a középkorból. E szövegváltoztatás egyébként azzal járt, hogy ilyen formán a 7. cikkely tartalmában megegyezik az előző kettővel. Talán éppen ezért nem a véletlen számlájára kell írunk, hogy a szóban forgó cikkely hiányzik a Négyeskönyv dinasztikus változatából is.²⁶³ A hiány egyébként könnyen magyarázható azzal is, hogy az itt leírt feladat (azaz a követek

²⁵⁶ CJH I. 501.

²⁵⁷ CJH I. 280–281.; vö. C. Tóth N.: Nádorváltások 1387–1437. 64–65.

²⁵⁸ CJH II. 642–643.

²⁵⁹ Frankl V.: A nádori hivatal 111., majd így folytatta: „És valóban nem csuda ennél fogva, ha a nádori hivatalnak mielőbbi visszaállítása, és pedig elvben csorbítatlan, a gyakorlatban pedig a viszonyok igényeihez alkalmazott hatáskörrel, minden a hon javát őszintén óhajtó hazafinak, első kívánsága!”

²⁶⁰ CJH IV. 262–265.

²⁶¹ Csak a Nádasdi példányban meglévő változat.

²⁶² CJH I. 400–401.; DRH 1458–1490. 316.

²⁶³ Baranyai B.: Vizsgálódások 75–76.

kihallgatása) az Árpádok uralkodása óta a mindenkori kancellárok feladata volt.²⁶⁴ A millenniumi törvénytár szerkesztői a fentebbiek kapcsán két későbbi törvényhelyre hivatkoztak: az 1647. évi 73. és az 1655. évi 17. cikkelyekre.²⁶⁵ Ám e két helyen nem a külföldi követek kihallgatásáról van szó, hanem a különböző, az ország védelmével kapcsolatos bizottságok, követségek irányításáról. — A cikkely hiányzik az 1681. évi 1. törvénycikkből is.²⁶⁶

3.3.7. A nyolcadik cikkely

„Nyolcadszor: ha a királyi felség fekvő jószágokat adományoz és ellentmondók jelentkeznének és felhoznák, hogy a király azokat igazságtalanul adományozta: a nádornál kell panaszt tenniök és ő tartozik az efféle panaszokat mentül előbb a király tudomására hozni. Ha pedig a király távol lenne, mindamellett köteles a panasz meghallgatása után a királyt mentül előbb értesíteni és egyúttal megkérni, hogy ő felsége határnapot és helyet tűzzön ki, amikor és ahol e panaszt megvizsgálni, megvitatni és elintézni kellessék.”²⁶⁷

A cikkely bővebben kifejtett szövege — egyedülként — megtalálható Mátyás király 1486. évi Nagy Törvénykönyvének 27. cikkelyében.²⁶⁸ Ellenben hiányzik mind a Négyeskönyv dinasztikus változatából,²⁶⁹ mind pedig az 1681. évi 1. törvénycikkből.²⁷⁰ A lényegi kérdés, amelyet egyébként már Fraknói Vilmos is felvetett, e cikkely esetében az, hogyan történhetett meg, hogy egy országgyűlésen ugyanazt a témakört nem azonos módon rendezték, illetve az 1486. évi, összefoglaló jellegű törvényhozási produktumban, a *Decretum maius*-ban részletesebben és némileg eltérőbben szabályozták az ügyet.²⁷¹ Megfordítva a kérdést: hogyan lehetséges az, hogy csak ezt az egyetlen cikkelyt emelték be a Nagy Törvénykönyvbe?

3.3.8. A kilencedik cikkely

„Kilencedszer: a nádor az ő tiszténél fogva köteles bármely országlakót a panaszolók kérésére akár birtokjogok, akár hatalmaskodások tárgyában törvénybe idézni; és ebben akkora hatalma, joghatósága és méltósága van, amelynél nagyobb, de még csak ahhoz hasonló is, a királyi méltóság kivételével, egyáltalán semmi igazságszolgáltatónak sincsen.”

²⁶⁴ A rengeteg felsorolható eset közül egy 1510. évi példára lásd Lakatos B.: Tatai országgyűlés 44.

²⁶⁵ CJH III. 470–471., 592–593.

²⁶⁶ CJH IV. 264–265.

²⁶⁷ CJH I. 400–401.; DRH 1458–1490. 316.

²⁶⁸ CJH I. 428–429.; DRH 1458–1490. 282–283.

²⁶⁹ Baranyai B.: Vizsgálódások 75–76.

²⁷⁰ Vö. CJH IV. 264–265.

²⁷¹ Fraknói V.: Az 1485. évi czikkelyek 501–502.

Az ország más bírái ugyanis, régi szabálynál és megállapodásnál fogva, csakis hatalmaskodások és nem birtokjogok dolgában rendelhetnek el idézéseket vagy perbehívásokat és hozhatnak ítéleteket.

Azután meg, azoknak, akiket a nádor előtt marasztalnak el törvény útján bírságokban vagy más törvénykezési terhekben, az ilyen terheket a királyi felség nem annyira a maga rendes, mint inkább korlátlan hatalmánál és méltóságánál fogva engedheti el; mindazonáltal ezt nem kell megtennie, mert a nádor ezekről a bírságokról mindenkor saját akarata szerint rendelkezhetik. Ellenben másoknak, akiket a többi bírák előtt marasztaltak el, a királyi felség e terheket rendes hatalmánál fogva mindenkor szabadon és egyenesen elengedheti.”²⁷²

A cikkely a nádor bírói működésének részben régóta élő gyakorlatát írja le,²⁷³ részben azonban minden szempontból meglepő állítást fogalmaz meg a nádor, pontosabban szólva a többi kúriai bíró(i hatóság) jogkörével kapcsolatban. A második paragrafus (mondat) — „Az ország más bírái ugyanis, régi szabálynál és megállapodásnál fogva, csakis hatalmaskodások és nem birtokjogok dolgában rendelhetnek el idézéseket vagy perbehívásokat és hozhatnak ítéleteket.” — szerint ugyanis a nádoron kívül senki másnak nincsen hatásköre a birtokjogi ügyek elbírálásában. Az itt leírtak azonban nemcsak — az elvileg ugyanekkor keletkezett — a Nagy Törvénykönyv 68. cikkelyével (amely szerint a nádoron kívül az országbíró, a titkoscancellár stb. is az ország rendes bírása, akik bármilyen ügyben ítélezhetnek²⁷⁴) állnak szemben, hanem az okleveles gyakorlatból kirajzolódó képpel is szöges ellentétben vannak.²⁷⁵ (A cikkely harmadik paragrafusában előforduló *ordinaria potentia* – *absoluta potentia* kifejezések jelentését és azok párhuzamát Holub József és Bónis György vizsgálta.)²⁷⁶

Hozzátehetjük a fentiekhez, hogy a cikkely szövegét magyarázandó — gondosan kikerülve annak második paragrafusát (mondatát)²⁷⁷ — a szakirodalom valamilyen oknál fogva a nádori közgyűlésekre, azonbelül is az azok megszüntetését elrendelő²⁷⁸ 1486. évi Nagy Törvénykönyvben lévő cikkelyre hivatkozik,²⁷⁹ holott az idézett szövegben, amint az fentebb olvasható, erre semmiféle utalás nincs. — A cikkely hiányzik az 1681. évi 1. törvénycikkéből.²⁸⁰

²⁷² CJH I. 400–403.; DRH 1458–1490. 316–317.

²⁷³ Vö. Fraknói V.: A nádori hivatal 59–83.; Hajnik I.: Perjog 66–77.; Nyers L.: A nádor bírói működése, passim. — A későbbiekben a kérdéskört újra és újra szabályozták (Iványi E.: Eszterházy Pál passim).

²⁷⁴ CJH I. 458–461.; DRH 1458–1490. 303–304.

²⁷⁵ Bónis Gy.: Jogtudó értelmiség passim.

²⁷⁶ Holub, J.: *Ordinaria potentia* 95–96.; Bónis Gy.: Középkori jogunk 71.

²⁷⁷ Vö. Fraknói V.: A nádori hivatal 148. (itt az országbíró joghatóságáról írtakkal).

²⁷⁸ Vö. Tringli I.: Szokásjogi norma 396–397.; Uő: Levelesítő jegyzék 6–7.

²⁷⁹ Fraknói V.: A nádori hivatal 92–97.; DRH 1458–1490. 317.

²⁸⁰ CJH IV. 264–265.

3.3.9. A tizedik cikkely

„Tizedszer: hogy ha a királyi felség a hadseregben vagy különben az országon kívül találta tartózkodni, a nádornak az ő tiszténél fogva ez országban mindenkor helytartónak kell lennie, és némely melléje rendelvekkel (kiknek mindamellett ő legyen a feje és feljebbvalója) mindent tehet és végezhet, amit a király tehetne, vagy köteles volna megtenni. Kivéve mindazonáltal a kegyelmezést és a koronára háramlott jogok adományozását. Ezenkívül még egyéb dolgokat, melyek régi rendtartásnál fogva mindenkor egyenesen a királyi méltóságra tartoznak.”²⁸¹

A cikkely szövege teljesen ellentétben áll mind a követett gyakorlattal, mind a törvényi szabályozással és legfőképpen az ismert helytartói kinevezésekkel.²⁸² Annak idején az 1222. évi Aranybullában is csak akkor kellett a nádornak a királyt helyettesítenie, ha az uralkodó nem tudott megjelenni a fehérvári törvénynapokon (aug. 20.). A helyzet azután sem változott, amikor a nádor „királyiból” az „ország” nádora lett, azaz egyoldalúan kinevezett királyi tisztségviselőből a király és a rendek egyetértésével választott méltóságviselő lett. Ennek megfelelően bármikor került sor a király helyettesítésére, arra minden alkalommal külön kinevezés útján nyertek felhatalmazást.²⁸³ Ennek korántsem mond ellent I. Ferdinánd király követeinek az angol uralkodó megbízottai részére adott válaszában található, a nádori tisztségről írott ismertetésének, ahol is az szerepel, hogy a nádor a király távolléte idején általános — jelentsen is bármit e szó — helytartója (*rege extra limites regni et provinciarum agente, semper generalis locumtenens est palatinus*).²⁸⁴ A saját szempontjuk szerint nyugodtan állíthatták ezt, hiszen a Jagelló-korban minden esetben — királyi kinevezés révén — a nádorok viselték a királyi helytartói címet. A kérdéskör törvényi szabályozására, a megváltozott viszonyok miatt a Habsburg uralkodók alatt került sor: mivel I. Ferdinánd király székhelyét nem Magyarországon tartotta, illetve a jövőben sem szándékozott itt tartani, ezért az 1536. évi törvény 16. cikkelyével a következőt rendelték el: „A király az országban a szokott hatalommal helytartót nevezett ki.”²⁸⁵ A nádor–helytartó viszony végső rendezésére aztán II. Mátyás király 1608. évi koronázása előtti 18. törvénycikkében került sor: e szerint a rendek kérték az uralkodót, hogy lakjon Magyarországon, ám ha ezt mégsem tudná teljesíteni, „akkor a király Ő felsége a leendő nádornak mindenféle teljes hatalmat megadjon, hogy ezt az országot a magyar tanáccsal (régí szokás szerint) éppen olyan teljhatalommal kormányozhassa és igazgathassa, mintha önmaga itt tartaná székhelyét.”²⁸⁶ — A cikkely hiányzik az 1681. évi 1. törvénycikkből.²⁸⁷

²⁸¹ CJH I. 402–403.; DRH 1458–1490. 317.

²⁸² Ez utóbbira lásd a 2., azonban belül is a 2.4. fejezetet!

²⁸³ Vö. a 2.3.3. fejezetben leírtakkal!

²⁸⁴ Fraknói V.: Az 1485-ik évi czikkelyek 505. — Nagyjából ugyanezt ismételték meg a királyi biztosok az olmützi értekezleten 1527. június 2-án is (Uo. 505–506.).

²⁸⁵ CJH II. 22–23.; vö. még az 1555. évi 1. törvénycikkkel (CJH II. 379–383.).

²⁸⁶ CJH III. 20–21.

²⁸⁷ CJH IV. 264–265.

3.3.10. A tizenegyedik cikkely

„Tizenegyedszer: a nádor tiszténél fogva, egész Kunország felett bíraskodik és a kunoknak örökös ispánja s bírója; akiktől eme tisztségéért és fáradtságáért évenként három ezer aranyforintot kell kapnia, amint ez Lajos és más királyi elődök leveleiből nyilván kitűnik.”²⁸⁸

Kubinyi András kutatásai szerint a kunok ispánjai Mátyás uralkodásának nagy részében a budai udvarbírók voltak, ám e címük — az 1485-ös nádori cikkelyek hatására — a Jagelló-korban eltűnik, noha hatáskörük nem változott, azaz a királyi kunok 1485 után is joghatóságuk alá tartoztak.²⁸⁹ Ráadásul a Mátyás uralkodása előtti időszakról szintén egyértelműen kijelenthető, hogy a nádorok nem viselték az ispáni címet.²⁹⁰ A budai udvarbíráktól — mint ispánjuktól — a kunok függése elsősorban gazdasági volt. Igazgatásilag és igazságszolgáltatás terén a nádor volt a feljebbvalójuk, és mindez az Árpád-kor óta²⁹¹ címükben is szerepelt (*iudex Comanorum*).²⁹² Az 1486 után hivatalban lévő nádorok mindegyike szintén viselte a kunok bírója címet,²⁹³ ám a kunok ispáni címére a Jagelló-korból továbbra sincsen egyetlen adatunk. Így viszont kijelenthető, hogy a kunok ispánja címet 1526 előtt a nádorok sohasem viselték.

A cikkely mindezekén túl megemlékezett a nádornak a kunok feletti ispáni és bírói hatalom gyakorlásáért járó fizetségről is, amely e szerint nem kevesebb, mint 3000 *aranyforint* volt évente. Az összeg így önmagában is elképesztő nagyságú, ám még többet árul el mértékéről, ha összevetjük a nádor más, megbízható források alapján ismert 6000 forintos évi fizetésével,²⁹⁴ illetve egyéb tisztségviselők fizetésére vonatkozó adatainkkal: Perényi Imre báni kinevezésekor 1512 márciusában összesen 28 ezer forintban állapították meg egy évre a fizetését, ám ebből az összegből kellett fenntartania a báni bandériumát, továbbá 100-100 lovas és gyalogos katonát, illetve a horvát grófok 600 lovasát és a várak helyőrségeit.²⁹⁵ Bátori István 1522. évi helytartói kinevezése alkalmával havi ezer, azaz évi 12 ezer forintban állapították meg fizetését, de ezen összegből kellett neki havonta 200 lovast is kiállítani.²⁹⁶

²⁸⁸ CJH I. 402–403.; DRH 1458–1490. 317.

²⁸⁹ Kubinyi A.: Budai udvarbírók 246–247.

²⁹⁰ Engel P.: Archontológia I. 147–149.

²⁹¹ Szócs T.: Náadori intézmény 194–200.; Zsoldos A.: Archontológia 15. — Vö. még az 1498. évi 47. és az 1526. évi 41. cikkelyek szövegével, amely a nádornak a kunok és jászok feletti bírói joghatóságáról rendelkezik (CJH I. 620–621., 852–853.).

²⁹² Kubinyi A.: Budai udvarbírók 246–247.

²⁹³ Vö. Szapolyai Imre (DL 81940., DF 223814.), Szapolyai István (DL 88762., 102680.), Geréb Péter (DL 22526., 107151.), Perényi Imre (C. Tóth N.: Perényi helytartósága 160–167.), Bátori István (Helytartói oklt. passim.), Verbőci István okleveleivel (DF 254148.).

²⁹⁴ Lásd erre az 1.3.2. fejezetet!

²⁹⁵ Perényi 762. sz. — 1522-ben szinte ugyanakkora összeget kapott a bán (Helytartói oklt. 258. 45. sor).

²⁹⁶ Helytartói oklt. 26., 29.

1549-ben Várdai Pál helytartó évi 3 ezer forint fizetésben részesült.²⁹⁷ (Ráadásul az előbb felsorolt összegek mindegyike *számítási* forintban értendő!) Mindezek fényében viszont a 3000 *aranyforint* járandóság 1486-ban és a későbbiekben is hihetetlen nagyságú összegnek tűnik. Az előbb leírtak ellenére ugyanakkor abban biztosak lehetünk, hogy a nádorok a kunok feletti bírói joghatóságuk gyakorlásáért valamilyen jövedelemben részesültek,²⁹⁸ a probléma csak az, hogy sem mértékét, sem azt nem ismerjük, hogy miből tevődött össze. — A cikkely hiányzik az 1681. évi 1. törvénycikkből.²⁹⁹

3.3.11. A tizenkettedik cikkely

„Tizenkettedszer: egész Dalmáciának a nádor bírói hatalma alatt kell lennie és jövedelmül ott bizonyos szigetei vannak.”³⁰⁰

A mértékadó szakirodalom szerint Dalmácia felett — rengeteg megkötéssel ugyan, de — a mindenkori dalmát-horvát(-szlavón) bánok gyakorolták a bíraskodást. A valóságban azonban a dalmát városok szabadságaik értelmében közvetlenül a királyhoz, a szigetek pedig a király által kinevezett személyekhez, rektorokhoz fordulhattak ügyeikkel.³⁰¹ E névlegesen gyakorolt bírói fennhatóság is elenyészett azonban, miután Velence elfoglalta a területet.³⁰² Dalmácia elvesztését, annak ellenére, hogy konkrét lépéseket visszaszerzése érdekében senki sem tett, a magyarországi „közvélemény” fájó veszteségként könyvelte el. Erre, ha nem is egészen jó példa, de érdemes idéznem Buzlai Mózes főudvarmester 1510. június közepén Tatán a cambrai-i ligához csatlakozás kérdésében zajló tanácskozások közepette elhangzott — a politikai blöff kategóriájába tartozó — felkiáltását. Miközben a Velencei Köztársaság követével, Pietro Pasqualigóval folytak a tárgyalások, Buzlai a következő szavakkal fordult a követhez: „Követ uram! Mi lesz már a mi Dalmáciánkkal, amelyről a gyermekek is fecsegnek?” (*Magnifice domine orator, quid erit de nostra Dalmatia, de qua etiam pueri clamant*), majd azzal folytatta, hogy régen onnan minden országnagynak jövedelme, hovatovább egy szigete volt (*li precessori del nostro serenissimo re l'hano galduta antiquamente tanto tempo de longo, et nullus fuit officialium maiestatum suarum, che non havesse molti proventi da quella et che quodam modo non possedesse una insula per uno*).³⁰³ Sajnos a főudvarmester — talán maga sem tudva — azt elfelejtette felsorolni, hogy kinek, mikor és

²⁹⁷ R. Kiss I.: Helytartótanács CVI.

²⁹⁸ Vö. Szócs T.: Nátori intézmény 252–253.

²⁹⁹ CJH IV. 264–265.

³⁰⁰ CJH I. 402–403.; DRH 1458–1490. 317.

³⁰¹ Hajnik I.: Perjog 131.

³⁰² Vö. Mályusz E.: Zsigmond uralma 93.

³⁰³ Fraknói V.: Cambrayi liga 28., az eredeti szövegét idézi Lakatos B.: Tatai országgyűlés 56. 60. jegyzet.

melyik sziget volt a birtokában.³⁰⁴ A cikkely tartalma — hiszen Dalmácia 1413/1420 óta velencei uralom alatt állt — annyira lehetetlen dologról szól, hogy csak egyre gondolhatunk, ez a paragrafus éppen azért került a cikkelyek közé, hogy az abban foglaltak régiségét bizonyítsa, azaz az utolsó cikkely állításai a fantázia világába tartoznak. — A cikkely hiányzik az 1681. évi 1. törvénycikkből.³⁰⁵

3.4. Részösszegzés

Mielőtt véglegesen állást foglalnék a cikkelyek keletkezése tárgyában, essen szó arról is, hogy a fentebbiekben részletesen ismertetett cikkelyek szövege milyen területeket ölel fel, vagy másképpen fogalmazva, milyen területekről szedték össze az egyes cikkelyeket. A vizsgálatom alapján a 12 cikkelyt három nagyobb csoportra osztom.³⁰⁶ Az elsőbe azok tartoznak, amelyek szokásjogot rögzítenek: az 1. (királyválasztó országgyűlés összehívása és első szavazat),³⁰⁷ a 3. (interregnum alatt országgyűlés összehívása),³⁰⁸ a 8. és a 9., (királyi adomány ellentmondása ügyében ő hozzá kell fordulni, illetve az ország legfőbb bírāja)³⁰⁹, valamint fenntartásokkal a királyi helytartóságról szóló 10. cikkely.³¹⁰ A nádor ugyanis tisztségéből adódóan nem lehetett királyi helytartó, mivel őt választották e tisztségre, szemben a helytartósággal, amelyet — amint az előző fejezetben elemeztem — mindig kinevezés útján, meghatározott időre nyertek el.

A második csoportba azokat sorolom, amelyek — kis túlzással — az abszurditás határát súrolják, ezek a 7. (külföldi követek kihallgatása)³¹¹ — talán nem véletlen, hogy Nádasdi Tamás példányában e helyen az alattvalók kihallgatása áll³¹²), a 11. (a nádor kunok ispánja és 3000 aranyforint a fizetése, jóllehet az megfelel a tényeknek, hogy a kunok bírāja³¹³) és a 12. cikkely (Dalmácia bírāja és szigetei vannak ott jövedelmei fejében³¹⁴).

Végül a harmadik csoportba azok kerülhetnek, amelyeket leginkább „igénycikkelyekként” jellemezhetnék. Ezek a következők: a 2. (a nádor a kiskorú király

³⁰⁴ Egyedül 1381 és 1405 között ismert, hogy némelyik országnagy, így például Garai Miklós bán valóban rendelkezett, azaz comes-ként tevénykedett egy-egy sziget élén (Vö. C. Tóth N.: Garaiak dalmáciai birtoklása 499.).

³⁰⁵ CJH IV. 262–265.

³⁰⁶ Annak idején már Ferdinándy Gejza (Ferdinándy G.: Közjog 428.) és az ő nyomán egy évtizede Kocsis Zsolt László doktori disszertációjában (Kocsis Zs. L.: Az államfő jogállása 72–76.) szintén három csoportra bontotta az 1485. évi (sic – C. T. N.) cikkelyeket; ez utóbbit idézi Botlik R.: Statileo János küldetése 827.

³⁰⁷ CJH I. 398–399.; DRH 1458–1490. 314–315.

³⁰⁸ CJH I. 398–399.; DRH 1458–1490. 315.

³⁰⁹ CJH I. 400–403.; DRH 1458–1490. 316–317.

³¹⁰ CJH I. 402–403.; DRH 1458–1490. 317.

³¹¹ CJH I. 400–401.; DRH 1458–1490. 316.

³¹² MNL OL E 142, Acta publica, Fasc. 38. no. 23. 1v.

³¹³ CJH I. 402–403.; DRH 1458–1490. 317.

³¹⁴ CJH I. 402–403.; DRH 1458–1490. 317.

gyámja³¹⁵), a 4. (a nádorok országos főkapitányok³¹⁶), az 5. (az országlakosok közötti egyenlenségeket)³¹⁷ és a 6. (a király és az országlakosok közötti viszályokat kell lecsillapítania³¹⁸). Ez utóbbi csoportba tartozó cikkelyek már elvezetnek minket azok keletkezésének időpontjához. Az egyes pontok vizsgálata során már szó esett egy bizonyos 1527 márciusában keletkezett forrásról, amelyből többször is szemezgettem, itt az ideje azonban, hogy teljes egészében megismerjük azt.

A megválasztott magyar és cseh (Ferdinánd), illetve a megkoronázott uralkodó (I. János) megbízottjai között 1527 márciusában, Olmützben zajló tanácskozásokon felmerült, hogy melyikük országgyűlése és választása volt a törvényes. Ennek kapcsán Ferdinánd követi részletesen ismertették a nádornak mind az ország életében, mind az új király választásakor betöltött szerepét.³¹⁹ Az elsorolt érvek alapján pedig azt a következtetésüket közltek a másik féllel, hogy Szapolyai János megválasztása nem volt törvényes. Az indoklást megtalálhatjuk Ferdinánd királynak, illetve megbízottainak az angol király követe részére adott 1527. március 11-i válaszában. Ferdinánd király tanácsosai az alábbiakban látták a nádor és hivatalának hatás- és jogköreit:

- a) A király a saját hatalma által a nádori tisztségen kívül mindegyiket betöltheti és abból leválthatja (*rex Hungariae ... magistratus omnes arbitrato suo instituere et destituere posset praeter palatinum*);
- b) a hivatal üresedése esetén a királynak országgyűlést kell összehívnia új nádor választására (*quo solo magistratu vacante debet rex comitia omnibus ordinibus ..., quod convenient ad novum palatinum eligendum*), és akit a többség választ, azt kell kineveznie (*rex quemcumque maior pars elegerit, palatinum pronuntiare jubet*), aki utána esküt köteles tenni hivatala megfelelő végzésére (*qui tandem regi et omnibus ordinibus regni incolisque ... praestat juramentum de diligenti et fideli administratione magistratus sui et recto iudicio citra delectum personarum*);
- c) a nádori a legfőbb méltóság (*huius magistratus officium principale est*);
- d) a király helyettese, ha a király kiskorúsága avagy fogyatékosága miatt a királyságot kormányozni és megvédeni nem tudná (*vices et munia regis obire, si rex aut per aetatem, aut aliquem naturae defectum regnum administrare aut defendere non posset*);
- e) a király halála után helyettese, az új király választására az országgyűlést ő hívja össze, ahol az első szavazatot ő adja le (*decedente rege vices regis suppleat, ... comitiaque pro novo rege eligendo omnibus regni ordinibus ... indicat, ubi ipse in eligendo rege semper primam vocem habere*);
- f) a király távolléte esetén a nádor a helytartó (*rege extra limites regni et provinciarum agente, semper generalis locumtenens est palatinus*) és végül

³¹⁵ CJH I. 398–399.; DRH 1458–1490. 315.

³¹⁶ CJH I. 398–399.; DRH 1458–1490. 315.

³¹⁷ CJH I. 398–399.; DRH 1458–1490. 316.

³¹⁸ CJH I. 400–401.; DRH 1458–1490. 316.

³¹⁹ Fraknói V.: Az 1485-ik évi cikkelyek 490–491.

- g) ha a király háborúba indul, a nádor a királyi kapitány (*rege in bellum progrediente generalis capitaneus regis est palatinus*).³²⁰

Jól látható, hogy a felsorolt pontok tökéletes összhangban állnak egyrészt a nádori cikkelyek szokásjoginak nevezhető cikkelyeivel, másrészt az 1526-os rákosi országgyűlés 2.³²¹ és 22.³²² cikkelyével, továbbá pedig az ennek nyomán II. Lajos király által Bátori Istvánnak nádorrá történt választása és kinevezése után adott 1526. május 5-i oklevelével (e szerint a nádort régi szokás szerint az országgyűlésen a rendek szavazatával választják és a király nevezi ki a hivatalra [*iuxta antiquam consuetudinem in generali conventu per suffragia omnium statuum huius regni nostri palatini in hoc regno nostro eligi ac per reges creari solent*]; és a nádori a legfőbb tisztség [*in hoc regni nostro in ordine baronum suprema est dignitas*]).³²³ Végeredményben tehát a hét pontba szedett ismertetésről elmondható, hogy abban a korábbi gyakorlatot — szokást — foglalták össze az angol követek részére. Következtetéseimet az ellenoldal véleményével is alá tudom támasztani: az 1538. február 24-i váradi béke János király által ratifikált példányában így foglalták össze a vitás felek az egyes tisztségviselők, köztük a nádor békekötés utáni helyzetét:

- a) a nádort az egész országnak közös akarattal kell a királyság korábbi törvénye és szabadsága értelmében országgyűlésen választania (*unus per totum regnum communi voto palatinus iuxta vetustam legem ac libertatem regni in dieta seu conventu generali publicandae pacis eligatur*);
- b) a többi méltóságot vagy tisztséget, úgymint a kancellárt, az országbíró, a tárnokmestert és a többi rendes bírót és ítélőmestert mindenki maga állíthat, miképpen magunk között megegyeztünk (*alios autem honores seu magistratus puta cancellarium, iudicem curiae, magistrum thavernicorum ceterosque iudices ordinarios ac prothonotarios quilibet per se habeat, quemadmodum inter nos conveniemus*).³²⁴

Mint látható, ez esetben sem konkrét törvényi helyekre, hanem „az ország régi szabadságára” hivatkoztak a nádor jövőbeni mindkét „ország” általi egyöntetű megválasztásának szabályozásakor. (Ne felejtjük, hogy ekkor egyik uralkodónak sem volt hivatalban lévő nádora.)

Az egyes cikkelyek kapcsán elősorolt érvek alapján a nádori cikkelyeket kompilációnak tartom,³²⁵ amely az új, ráadásul részben más berendezkedést meghonosítani

³²⁰ Fraknoi V.: Az 1485-ik évi czikkelyek 505. — Nagyjából ugyanezt ismételték meg a királyi biztosok az olmützi értekezleten 1527. június 2-án is (Uo. 505–506.).

³²¹ CJH I. 841., a hozzáfűzött jegyzetben ugyan a nádori cikkelyekre történik utalás (1481. [*recte*: 1485.] évi decretumként), de abban erről nincsen szó. A szövegben szereplő „decretum meghagyása szerint” kitétel minden bizonnyal az 1492. évi törvény 33. cikkelyére utal (Uo. 500–501.).

³²² CJH I. 846–847.

³²³ DL 63047., szövegét lásd a Függelék 2.1. fejezetében.

³²⁴ Gooss, R.: Österreichische Staatsverträge 80.

³²⁵ A cikkelyek „nemléte” mellett hozható fel az az eset is, amikor II. Lajos király Bátori István nádor 1523 májusi leváltása után a nádori jelenlét bíróságának vezetését magához vonta és az ottani perekben a személynök ítélőmestere (Verbőci István) ítélkezett (lásd erre az 1.2.5. fejezetet).

kívánó I. Ferdinánd király és a magyar országnagyok közötti hatásköri viták lecsapódásaként keletkezett Nádasdi Tamás nádorsága előtt vagy alatt. A cikkelyekben a szokásjog keveredik az igényjogokkal, valamint — talán az irat régiségét igazolandó, hitelességének növelésére — egyes abszurdnak nevezhető cikkelyekkel. Ha tehát a nádori cikkelyeket Nádasdi Tamás és Oláh Miklós között az 1550-es években zajló eseményekkel hozzuk kapcsolatba,³²⁶ több szempontból is nyerünk.

A kettőjük, illetve más szempontból a király és az érsek, továbbá a király és a nádor között — a különböző hatalmi jogkörökért — folyó politikai harc egyik eredményeképpen születhetett meg például a 4. és a 9. cikkely:

A „nádori cikkelyek” 4. paragrafusa — a nádor hivatalánál fogva a királyság hadainak főparancsnoka (*generalis capitaneus*) és az országlakosok hadainak főkapitánya (*supremus capitaneus*) — a nádor és a magyarországi elit, illetve a király ellentétét mutatja.

A 9. paragrafus — csak a nádor ítélkezik birtokjogi ügyekben — megjelenése a nádori cikkelyek között viszont a Nádasdi Tamás nádor és Oláh Miklós esztergomi érsek között zajló hatalmi harc egyik írásban is rögzült vitás pontja lehet. A nádor e cikkely segítségével (is) igyekezett (volna) a prímás-főkancellárt az ítélkezésből (is) kizárni, hiszen a mindenkori királyi főkancellárok emberei voltak az 1464-ben egyesített és új nevén a királyi személyes jelenlét bíróságának vezetői, a személynökök.³²⁷ Az már egy következő kérdés, hogy mit szolt volna ehhez a hivatalban lévő országbíró: a cikkely életbe lépésével ugyanis nagy mértékben lecsökkent volna bírói jogköre. (Erre sem az 1526 előtti, sem az azután, a 16. század közepére lejátszódott folyamat nem szolgálhat magyarázatul. Az ország több részre bomlásának eredményeképpen a Magyar Királyság területét gyakorlatilag kettéosztották bíraskodási hatókör szempontjából: „nyugaton” a nádor vagy az ő hiányában a királyi helytartó és a személynök, „keleten” pedig az országbíró és a személynök ítélkezett.)³²⁸

Egyrészt újabb forrással gyarapodunk a Mohács utáni évtizedek politikai harcaira és nem melleleg alkotmányjogi viszonyrendszerére nézve. Másrészt — habár ezután a cikkelyeket nem kapcsolhatjuk össze I. Mátyás uralkodásának utolsó éveivel és a trónutódlás kérdésével — a Mátyás- és Jagelló-kor kormányzati rendszerének, jelen esetben elsősorban a nádori intézmény eddig részben ellentmondásosnak tűnő részletei is sokkal világosabban állnak előttünk.

Végezetül egy valami mindezekén túl is kijelenthetőnek látszik a „nádori cikkelyek” esetében: bármikor, bármilyen oknál fogva foglalták írásba, illetve gyűjtötték egybe, egy kérdéskört nem szabályoztak benne. Ez nem más, mint annak a mikéntje, hogyan kell új nádort állítani. Mind a bevezetés, mind a fentebb részletesen elemzett cikkelyek szövege gondosan kerüli ennek akárcsak az említését is! A nádor országgyűlésen történő választását, majd kinevezését tehát teljesen magától értetődőnek vették a cikkelyek készítői. Forrásunk hallgatása ezúttal valóban bizonyító erejű: a cikkelyekben nem azt kívánták szabályozni, hogyan, mi módon kell a nádorválasztást megejteni, hanem azt, hogy a már megválasztott és

³²⁶ Pálffy G.: Magyar Királyság 256.; Uő: Koronázási jog.

³²⁷ Bónis Gy.: Jogtudó értelmiség 245.

³²⁸ Pálffy G.: Magyar Királyság 311.

a király által kinevezett nádornak milyen hatásköre van (azaz inkább: legyen). A nádori jogkör összefoglalása — eltekintve most azoktól a cikkelyektől, amelyek a fantázia világában mozognak — akár a középkor folyamán is keletkezhett volna, ám a benne foglalt kérdéskörök, noha sokszor aktuálisak voltak, így együtt csak egy időszakára voltak jellemzőek a magyar történelemben: I. Ferdinánd király, illetve az új dinasztia berendezkedésének első évtizedeire.

4. Összegzés és kitekintés. A nádori és a helytartói intézmény a kora újkorban

Munkám végére érve joggal vetődhet fel az olvasóban a kérdés: miért történt változás a nádori hivatal betöltése terén 1342-ben? Miért nem csak — amint Károly uralkodása idején is — pusztán királyi kinevezés révén nyerték el a nádorok posztjukat és miért országgyűlés (esetleg nagyobb királyi tanácsülés) keretében történt megválasztásuk, majd királyi kinevezésük? Magam — ahogyan az 1. fejezetben írtam róla — több véletlenszerű, egyidőben bekövetkező esemény összjátékának következményeként értékelem a történeteket: 1342 nyarán előbb Károly király, majd kora őszén Druget Vilmos nádor halt meg. E két, a korábbi évtizedeket nagy mértékben meghatározó szereplő halála, illetve a nádorok állításának megváltozása között véleményem szerint ok-okozati összefüggés van. Az uralkodó és a nádor halála után összehívott országgyűlésen a megjelent főpapok és bárók egy része elérkezettnek láthatta az időt arra, hogy visszatérjenek a jól bevált kormányzási módszerekhez és eltöröljék Károly „káros újításait” (így például az országgyűlések tartásának tilalmát). Ennek érdekében — talán az anyakirályné hathatós támogatásával vagy akár kezdeményezésére — egyrészt lefoglaltatták az új királlyal a Druget-vagyont,¹ másrészt pedig félreállították az előző kormányzat másik erős emberét, Szécsényi Tamás erdélyi vajdát, aki elvesztette vajdaságát. Mindezek után a szó középkori értelmében — talán hivatkozva III. András király 1290/1291. évi törvényének 9. cikkelyére, amely szerint „országunk nemeseinek tanácsából, országunk régi szokása szerint” kell a nádort, az országbíró, a kancellárt és a tárnokmestert kinevezni — megreformálták az ország első és harmadik legfontosabb méltóságának, a nádornak és az országbírónak az intézményét. Míg az utóbbi tisztségviselőt teljes egészében az uralkodó hatalma alá helyezték, addig az előbbit a III. András-kori törvény szellemében eltávolították a királytól és kinevezését a rendek akaratától tették függővé. Zsámboki (Gilétfi) Miklós hivatalba lépésétől kezdve majdnem száz éven át egy-két esetet leszámítva a nádorokat mindig országgyűléseken, az ott jelenlévők választották meg és a király nevezte ki — minden bizonnyal — szóban, ezt fejezhette ki a „creare” ige használata² (is). (Az első nádori kinevezőlevelet — nem számítva az 1437. évi egyoldalú kinevezést — 1554-ben Nádasdi Tamás kapta.) A megválasztása után az újdonsült nádor, a többi bírói joghatósággal rendelkező személyhez hasonlóan, minden bizonnyal letette az ilyenkor szokásos, törvényben is előírt esküt.³ Végül pedig következhetett a procedúra záró cselekménye: mindennek a kihirdetése.

¹ Engel P.: Ung 43.; Uő: Honor 130. — Arra, hogy a Druget-ellenességnek volt bázisa, lásd Zsoldos A.: Nádor és helyettese 537.

² Amint az forrásokkal igazolhatóan Szapolyai István („creatus est ... in palatinum” Engel, J. Ch.: Geschichte 130.), Perényi Imre („in palatinum ... creatus est” DL 21279/2. p. 16.) és Batori István (1526.: DL 63047., a szöveg kiadását lásd a Függelék 2.1. fejezetében) esetében is történt.

³ 1435. évi 1. tc. (DRH 1301–1457. 261.), 1492. évi 33. tc. (DRMH 4. 18.), vö. DL 47097. (1515., a király felszólítja a bánt az eskü letételére). — Az egész „ügymenetet” kiválóan összefoglalja a korábban már idézett, Ferdinánd választott magyar király követeinek válasza az angol király részére (lásd a 3.4. fejezetet; Fraknoi V.: Az 1485-ik évi czikkelyek 505.): a hivatal üresedése esetén a királynak országgyűlést kell összehívnia új nádor választására („quo solo magistratu vacante debet rex comitia

A nádorok a fentebb leírtak ellenére, legalábbis okleveleik tanúsága szerint az egész középkoron át — az egyetlen egy 1342. évi esetet kivéve — tisztségük megszerzésének leírásakor mindig a királyi kinevezésre hivatkoztak.⁴ Tették ezt még azok is, akikről köztudott, hogy vagy olyan időpontban kerültek a méltóságba, amikor nem volt királya az országnak, vagy minden kétséget kizáróan tudjuk róluk, hogy választás útján nyerték el hivatalukat. E helyzetet kavarta fel Zsigmond király élete végén hozott intézkedésével, amikor az elhunyt Pálóczi Mátyus helyére prágai tartózkodása alatt a rendek kizárásával nevezte ki Hédervári Lőrincet a nádori méltóságba. E lépésének, amellyel az uralkodó „felrúgta” az eddigi gyakorlatot, szinte azonnal jelentős következménye lett: 1439-ben újabb — az 1342. évihez hasonló — reformot hajtottak végre, aminek eredményeként törvénybe (2. tc.) foglalták — minden bizonnyal a király akaratával egyezően — azt az évszázados szokást, hogy a nádort országgyűlésen kell választani és a király azután nevezheti ki a méltóságba.

A következő fontos változás a nádori intézmény történetében a Jagelló-kor végén következett be: a török állandó katonai nyomása alatt zajló rendi küzdelmek során mintegy fél évtizedre megkérdőjeleződött a nádori hivatal konszenzusos betöltésének ideája, illetve a nádori méltóság tekintélye (avagy későbbi szóhasználat: a nádor „pártok felett álló”) szerepe. Az éppen felülkerekedő frakció saját akaratának megfelelő jelöltet kívánt a király utáni első világi méltóságban látni, ennek érdekében nem riadva vissza a hivatalban lévő nádor leváltásától, illetve leváltásának kikényszerítésétől sem. Mindezek nyomán rövid időre megbomlott a rend: 1523 és 1526 között anélkül, hogy bármelyik nádor elhunyt volna, négyszer történt változás a tisztségben. Ugyanakkor jól jellemzi a helyzetet, hogy a királyi párnak és híveiknek rendteremtése⁵ után azon nyomban „örök időre” rendezték a nádor megválasztásának és — ami ennél fontosabb — leválthatóságának módját (1526. évi 2. és 22. tc.). Noha az új „berendezkedés” gyakorlati próbája a mohácsi csatavesztés és a király halála, majd a kettős királyválasztás miatt elmaradt, a nádori tisztség szempontjából mégis lett eredménye: a későbbi évszázadok folyamán senki sem kérdőjelezte meg, hogy a megválasztott és kinevezett nádor hivatali ideje egészen a haláláig tart.⁶

A nádor illetékességi körében a vizsgált száznyolcvan évben nem sok változás történt (vö. még az alább írtakkal). Továbbra is az 1222. évi Aranybullában — valamint annak valószínűleg szokásjog révén továbbélő 1231. évi megújításában (1., 3., 17., 19. tc.) — lefektetett (1., 8. és 30. tc.) keretek határozták meg a nádori intézmény hivatali működését.⁷ Az ún. 1486. évi nádori cikkelyekkel kapcsolatban viszont egyértelmű, hogy ezeket ki kell iktatnunk a középkori nádori intézmény szabályzásai közül. A cikkelyek szerepe — ahogy

omnibus ordinibus ..., quod convenient ad novum palatinum eligendum”) és akit a többség választ, azt kell kineveznie („rex quemcumque maior pars elegerit, palatinum pronuntiare jubet”), aki utána esküt köteles tenni hivatala megfelelő végzésére („qui tandem regi et omnibus ordinibus regni incolisque ... praestat iuramentum de diligenti et fideli administratione magistratus sui et recto iudicio citra delectum personarum”).

⁴ Lásd erre az 1.3.1. fejezetet!

⁵ Vö. Kubinyi A.: Belpolitika Mohács előtt 97.

⁶ Vö. az 1790. évi *Extractus* szövegével (Függelék 3.2. fejezet).

⁷ Lásd a Függelék 1. fejezetének táblázatában!

azt a 3. fejezetben bizonyítottam — nem volt más, mint hogy a Bátori István 1530. évi halála óta üresedésben lévő tisztségre megválasztott új nádor, Nádasdi Tamás jogkörének a királlyal szembeni bővítésére, illetve Oláh Miklós esztergomi érsekkel folytatott vitájában pedig a hatáskörök elhatárolására indoklást biztosítson. Ennek következtében a cikkelyek tizenkét pontjában leírt jogkörök a középkorban így együtt sohasem voltak érvényesek, sőt a legtöbb még önmagában sem. Erre az egyik legjobb példát a leghosszabb karriert befutó 10. artikulus (a nádor hivatalból helytartó) szolgáltatja. Az e cikkelyben írásba foglalt rendelkezés ugyanis szöges ellentétben áll a Jagelló-korból megismert helytartói kinevezésekkel: míg az előbbi elveszi, addig a kinevezések éppen megadják a birtokadományozási jogkört a helytartónak.

A király helyettesítésének vizsgálata során az is egyértelművé vált, hogy II. Ulászló király 1490. évi trónra lépése határpont volt a helytartói intézmény történetében: a királyok által kinevezett helyettesek és — az 1490 után állított — helytartók nemcsak megnevezésükben (*vicarius* – *locumtenens*) térnek el, hanem az uralkodótól elnyert jogköreikben is. Azon túl, hogy az utóbbiak a saját nevükben gyakorolták a király távollétében rájuk osztott feladatokat, további egy jelentős ponton különbözött hatáskörük a helyettesekétől: lehetőségük volt a királyra magszakadás vagy hűtlenség címén háramlott birtokokat — harminckét jobbágytelek nagyságig — eladományozni. Ugyanakkor az is kiderült, hogy habár a mondott időszakban a helytartók jogkörei egyre bővültek — az igazságszolgáltatási és katonai mellett először pénzügyi, majd az adományozási jelent meg —, a Jagelló-kor végére a folyamat kezdett megfordulni: a katonai jogkörről már szó sem esett Bátori István 1522. évi kinevezésében. Mindenesetre I. Ferdinánd király helytartói már sokkal szűkebb jogokkal rendelkeztek: a katonai mellett a pénzügyi jogkört is elvesztették.

E helyen még egy lényeges pontra kell kitérnem. Annak idején Iványi Emma Esterházy Pál nádorról szóló munkájában a középkorral foglalkozó történészek munkái nyomán összefoglalta a nádorok jogkörét:

„A Mohács előtti magyar nádorok három területen kaptak részt a királyi hatalomból: mint királyi helytartók a kormányzatban, az igazságszolgáltatásban (a nádor a király után a legfőbb bíró) és a hadügyben (a nádor az ország főkapitánya). ... A hatáskör egyes elemeit különféle törvények rögzítették. A legfontosabbakat együtt találjuk I. Mátyás 1485. évi ún. nádori cikkeiben, amelynek törvényerejét a jogtörténészek vitatják. A későbbi nádorok és rendek azonban mindig a Mohács előtti nádorok szerepére, tág hatáskörére hivatkoztak, amely Mohács után, a Habsburg-ház trónra kerülésével egyre szűkült.”⁸

Ezzel szemben a nádori cikkelyekről véleményem szerint egyértelműen bebizonyosodott, hogy nem használhatóak fel a középkori nádori és helytartói intézmény történetének rekonstruálására. Mindez viszont azt jelenti, hogy több, 1526 után felmerült kérdést is át kell értékelnünk. Az egyik ilyen a Bátori István halálával megüresedett nádori poszt betöltésének a kérdése. Ismeretes, hogy az 1530 és 1554 között tartott országgyűléseken vagy I. Ferdinánd király, vagy éppen a rendek akaratából nem választottak új nádort. A király részéről az

⁸ Iványi E.: Esterházy Pál 18., vö. legújabban Szijártó M. I.: A diéta 46.

elodázás egyik okaként az előbbi idézetben is szereplő katonai (főkapitányi) hatáskört szokás felhozni, azaz az uralkodó azért nem nevezett volna ki nádort, hogy ezzel elkerülje a katonai hatáskörök konfliktusát.⁹ Az általam az előbbi fejezetekben elvégzett vizsgálatok alapján azonban a nádori cikkelyek szövege a benne szereplő eseménynél — Szapolyai Imre nádorrá választása — legalább hatvan évvel később keletkezett. Továbbá azt is bebizonyítottam, a középkorban nem volt szükségszerű, hogy (csak) a nádor kapjon országos főkapitányi kinevezést, sőt: a szövegszerűen ismert helytartói kinevezésekben sem említenek katonai jogkört. Mindez együtt — mivel a nádorok sem rendelkeztek hivatalukból adódóan főkapitányi jogkörrel — azt jelenti, hogy az 1540-es évekig nem annyira a cikkelyekben leírtak szolgáltathattak a királynak indokot arra, hogy ne nevezzen ki nádort, mint inkább a magyar rendeknek az a — vélt — szokásjogon nyugvó igyekezete, hogy az országos főkapitányi jogkört biztosítsák a helytartó (például Thurzó Elek) vagy a nádor (Nádasdi Tamás) számára. Miután Nádasdi és köre összeállította — vagy összeállíttatta — az ún. nádori cikkelyeket, ezzel mintegy jogalapot teremtve közjogi törekvéseiknek, a küzdelem „hivatalos” útra terelődött (lásd erre a *Quadripartitum* szövege körül zajló vitát). A csatározások eredménye jól ismert: a király beleegyezett a nádorválasztásba és a Nádasdi Tamás körül csoportosulók rövid távon győzelmet arattak, amivel viszont megadták a végső lökést az udvar számára a központi hivatalok teljes körű kiépítésére.¹⁰ Mindez a közjog területén is maradandó változásokat okozott: nádori cikkelyek szövege bekerült a Mossóczy-féle *Corpus Juris*ba (1584), amely „törvényesítette” azokat, majd az 1608. évi országgyűlés törvényerőre emelte azokat (és az érdemi kutatások számára is elfedte a velük kapcsolatos problémákat).

Végső soron a nádori hivatal késő középkori történetére végzett vizsgálataim nem igazolták a szakirodalom korábbi megállapításait, sőt azokkal szemben ki kell jelenteni, hogy a középkor folyamán nem született átfogó és rendszeres szabályozása sem a nádori intézménynek, sem pedig a nádori hivatalnak. Annak ellenére, hogy minderre csak az 1526 után berendezkedő Habsburg-dinasztia által kiépített hivatali rendszeren belül történt kísérlet, mégis a középkori alapokat (törvénycikkelyeket) használták fel (vö. 1681. évi 1. törvénycikkkel). Ha ennek okát keressük, akkor jobbra csak egy — közhelyszámba menő, de annál erősebb — érvet említhetünk: a magyar rendek évszázadokon át ragaszkodtak a magyar intézményekhez. Arra pedig, hogy ez valóban így lehetett, egy különleges, eddig ismeretlen forrást érdemes figyelemben részesíteni.

Az első „állomás” a tizenöt éves háborút és a Bocskai-felkelést lezáró békék, valamint a Habsburg-házon belül zajló hatalmi harc eldőlte után kölcsönös kompromisszumok mentén összehívott, 1608. évi országgyűlés volt.¹¹ Nádasdi Tamás 1562. évi halála óta immáron negyvenhat éve a korábbiakban többször ismertetett okok miatt üresedésben

⁹ Pálffy G.: Magyar Királyság 144–145., 280–281.

¹⁰ Vö. Pálffy G.: Magyar Királyság 86–93.

¹¹ Az események összefoglalását a kérdés szakirodalmával lásd Pálffy G.: Magyar Királyság 387–393., 398–401.; illetve újabban Uő: Szakítások és kiegyezések 57. (az 1608. évi diéta mint az „első kiegyezés”).

hagyott nádori méltóság (és ezzel együtt az ekkortól¹² azzal összefort helytartói tisztség) betöltésére is sor került. A rendek és Mátyás főherceg a koronázás előtt (a továbbiakban k. e.) hozott 3. törvénycikkben szabályozták a nádorválasztás módját: 1) a király két-két katolikus és protestáns személyt jelöljön a nádori posztra, akik közül a rendek választanak; 2) ha meghal, akkor a királynak egy éven belül nádorválasztó országgyűlést kell összehívnia; 3) ha ő nem tenné, akkor ezt az országbíró vagy hiányában a tárnokmester teszi meg.¹³ Az országgyűlésen részt vevő rendek 1608. november 18-án végül Illésházy Istvánt választották meg nádornak, aki egyúttal a királyi helytartói tisztséget is elnyerte. Amíg tehát egyfelől megnövekedett a nádorok jogköre, addig a másfelől, a hadügyigazgatás terén csökkent: a korábban (értsd 1526 után) a nádorok részére és által igényelt eme hatáskör végérvényesen a Haditanács kezébe került.¹⁴ Az újdonsült nádor jog- és hatáskörére nézve az előbbieken túl semmit sem tudhatunk meg magából az 1608. évi törvényből. De azt, hogy arról mit gondolt egy „gyakorló”, a nádori bíráskodásban dolgozó személy, nagyon is jól ismert. A nádori helytartóként huszonhat éven át (1582–1608)¹⁵ ítélkező Istvánffy Miklós 1622-ben megjelent krónikájában így foglalta össze azokat:

„mely méltóság jóllehet a királyé alá vettettetett, mindazáltal azután legközelebbnek tartaték. Mert király nélkül lévén az ország, holta után ország gyűlése hirdetésére hatalma, és a királyválasztásban is első s legfőbb javallása vagyon, annakfelette otthon a király és az alatta valók között (mivel az magyaroknál szokás, hogy ha a király valamit törvéntelen cselekeszik, törvény alá vettetik) törvényt szolgáltatathat, kívül pedig s táborban mindeneknek parancsol, és az hadi gondviselés főképpen rajta áll, úgyanynira, hogy az gonosztévőket megbüntetni, s akik az országnak jól szolgáltak, jutalmat rendelhet, és mezei jószágot, mely 20 avagy 30 szántó-vető paraszt embereknnyit befoglalhat, örökben adhat. Annakfelette gazdag és fő fizetése jár a király jövedelméből és só-aknákból, s Dalmatia tartományában két szigetek tulajdoníttának vala az tisztnek, melyek mindazáltal néhány száz esztendőkkkel azelőtt az velencésektől eltulajdoníttatván mostan is tőlök bírattatnak.”¹⁶

Istvánffy szövege szinte szó szerinti kivonata az ún. nádori cikkelyeknek: a 17. század elejére a Nádasdiék által kreált tényleges, igényelt és vélt jogkörökből álló irat — nem mellékesen annak is köszönhetően, hogy Mossóczy Zakariás 1584-ben felvette szövegét a *Corpus Juris*ba¹⁷ — a mindenkori nádorok hivatkozási alapjává lett (hozzátehetjük, ha akartak se nagyon tudtak volna sok minden másra hivatkozni).¹⁸ A kibővült nádori hatáskör „elfogadását” még két, egyidejű dolog is elősegítette: egyfelől évtizedeken át (1562 és 1608 között) az uralkodók

¹² Vö. az 1608. évi k. e. 18. tc.-vel (CJH III. 20–21.); Ember Gy.: Újkori közigazgatás 103.

¹³ CJH III. 10–11.

¹⁴ Pálffy G.: Magyar Királyság 393–394. — Elvben a hadügyeket már 1556-tól az Udvari Haditanács vette át (Kulcsár K.: A helytartói státusz 54.). Az országos főkapitányi címet még 1765-ben is követelték a nádor számára a rendek, vö. Pest-Pilis-Solt megye ezévi követutasításával (PPS vm. követutasításai 65., 73. [a vonatkozó rész Kiss A. és Nagy J. munkája]).

¹⁵ Markó I.: Főméltóságok 232.

¹⁶ Istvánffy 159.

¹⁷ Lásd a 3.2.1. fejezetet!

¹⁸ Vö. a Függelék 1. fejezetének táblázatában felsorolt törvényhelyekkel.

nem egyeztek bele nádor választásába, hanem helyettük királyi helytartókat (a főpapok közül),¹⁹ másfelől nádori helytartókat (a nádori bíráskodás végzésére)²⁰ nevezték ki, aminek következtében törvényi szabályozás híján a nádor eredeti jogkörei elhomályosultak. Továbbá, amint már említettem, Illésházy István megválasztása után elnyerte a királyi helytartóságot is, sőt ezt törvényben is lefektették (1608. évi k. e. 18. tc.), ettől kezdve pedig a korábbi nádori és helytartói jogkörök végképp összekeveredtek, illetve összeolvadtak.²¹ Mindez persze a magyar rendek számára korántsem volt haszontalan, hiszen — emlékezzünk vissza — a középkori nádoroknak a méltóságból eredő tekintélyükön túl törvényileg szabályozott hatásköre az igazságszolgáltatás területén kívül nem volt, míg a Jagelló-korban kinevezett királyi helytartóknak csak meghatározott időre és területekre volt érvényes a jogkörük. Azzal, hogy annak idején már Nádasdi Tamás nádori kinevezőlevele egyúttal helytartói kinevezését is tartalmazta, megnyílt az út az új, 1608. évi értelmezés felé. Mindez azonban csak elvben létező lehetőség volt, mivel ekkor még sem a nádori, sem a helytartói hatáskört nem szabályozta törvény,²² viszont az ekkor már törvényként tisztelt nádori cikkelyeket az uralkodók nem voltak hajlandóak megerősíteni.²³

Illésházy nádorságával hosszú, napra pontosan majdnem hat évtizedes időszak vette kezdetét, amikor is a nádori és ezáltal a helytartói méltóságot folyamatosan betöltötték.²⁴ Változás a Wesselényi Ferenc nádor nevével fémjelzett szervezkedés felszámolása után következett be.²⁵ Ugyan a nádor még 1667-ben, tehát annak kitudódása (1670) előtt meghalt, I. Lipót király mégsem hívott össze nádorválasztó országgyűlést, hanem az országbíró és az esztergomi érsek személyében helytartókat nevezett ki (1667).²⁶ Majd az 1670-es évek legelején létrehozta a kormányzóságot (*Gubernium*), amelynek élére kormányzói címmel báró Ampringen János Gáspárt (*Johann Caspar von Ampringen*), a Német Lovagrend nagymesterét nevezte ki.²⁷ Az új tisztség volt hivatott kiváltani a nádor és a helytartó funkcióját is — noha a nádori méltóságot nem szüntették meg, az érsektől pedig nem vették el a helytartói címet —, ugyanakkor a mellé rendelt tanácsnak tagja lett az érsek-helytartó, az országbíró, kamaraelnök és a személynök.²⁸ A „reformkísérlet” pár éven belül — most nem részletezett

¹⁹ Ember Gy.: Újkori közigazgatás 102.

²⁰ Ember Gy.: Újkori közigazgatás 518.

²¹ Vö. Ember Gy.: Újkori közigazgatás 519.

²² Vö. S. Lauter É.: Palatinus regni 224., 233–234.

²³ Ember Gy.: Újkori közigazgatás 104.

²⁴ 1608. nov. 18-tól 1667. márc. 27-ig egy-két év kivételével mindig volt nádor (és helytartója) az országnak, listájukat lásd archivum.piar.hu/arisztokrata/nador (látogatás időpontja: 2016. január 19.). — A 17. századi politikatörténet vázlatos, új szempontok szerinti összefoglalását a vonatkozó irodalommal lásd Pálffy G.: Szakítások és kiegészések 57–64.; a század nádoraira lásd S. Lauter É.: Palatinus regni; Uő: „Modus observandus”.

²⁵ Minderre lásd a korábbi irodalommal R. Várkonyi Á.: Wesselényi szervezkedés, főleg a 449–458.

²⁶ Nádasdy Ferenc országbíró fogságbavetése (1670) után egyedül Szelepchény György érsek töltötte be (Tusor P.: Szelepchény György 304.).

²⁷ Benczédi L.: Rendi szervezkedés 1207–1208.; Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 129–131.

²⁸ Működésére és jogköreire lásd Ember Gy.: Újkori közigazgatás 108–112.

okok miatt²⁹ — teljes kudarccal végződött: I. Lipót király rákényszerült az „alkotmány” helyreállítására és az 1681. évi országgyűlésen Esterházy Pált választották nádorrá (1681. június 23.), amely után két hónappal (augusztus 27.) megkapta a királyi kinevezőlevelét is.³⁰ Mindezekkel párhuzamosan megszüntették mind a Guberniumot, mind pedig a helytartóságot (1681. évi 2. tc.), azaz a helytartói hatáskör egyszer s mindenkorra beolvadt a nádoriba.³¹ Esterházy Pál megválasztásáról és kinevezéséről szóló 1681. évi 1. törvénycikk az *első*, amely nemcsak általánosságban szól a nádor hatásköréről:

„1. § A karok és rendek ezentul is a legalázatosabb bizalommal vannak, hogy ugyancsak Ő felsége, ezt a nádor urat, az ő hű szolgáját, a régi nádori joghatóságban s hatalomban, a kegyelmes királyi hitlevél hetedik feltétele s az abban idézett törvények, valamint az 1659-ik 30-ik tc., Mátyás király 5-ik decretumának a nádori hivatalról szóló 1., 2., 3., 4., 5. és 6. cikkei s még az 1608. évi, koronázás előtti 18-ik tc., továbbá az 1618. évi 4., 1609:66., 1635:14., 1555:16. s más erről alkotott s ezennel megújított törvények szerint jóságosan meg fogja tartani.”³²

A törvénycikkben idézett helyeket érdemes sorjában áttekintenünk, hogy lássuk milyen jogokat nyert el és hatáskörök birtokába jutott az újdonsült nádor:

- 1) elsőként megerősítést nyert I. Lipót király hitlevelének 7. pontja, illetve az abban felsorolt törvénycikkek, azaz
 - a) a nádort országgyűlésen két-két katolikus és protestáns királyi jelölt közül a rendek választják; halála esetén egy éven belül új országgyűlést kell összehívni (1608. évi k. e. 3. tc.);
 - b) a vég helyek parancsnokságát magyar birtokosoknak kell adományozni (1608. évi k. e. 11. tc.);
 - c) a nádori tisztelet „a régi bevett szokások” és az 1608. évi k. e. — előbb idézett — törvénycikkek szerint kell fenntartani (1613. évi 7. tc.);
 - d) a nádor mint a király helytartója a Magyar Királyság területén állomásozó mindenféle had parancsnokának a felettese (1555. évi 1. tc. 9–12. §).
- 2) Továbbá a nádori hatalom és joghatóság tekintetében az 1659. évi 30. tc., amely megerősítette
 - a) a nádor országgyűlési választását és jogköreit — az ország régi szabadságai és szokásai értelmében — Nádasdi Tamás hivatalba lépésekor (1554. évi 6. tc.);
 - b) a fentebbi 1555. évi 1. tc. 9–12. §-okat;
 - c) a nádor — csakúgy, mint hivatali elődei — 32 jobbágytelek nagyságig a királyi kincstárba hármlott javakból eladományozhat (1609. évi 66. tc.).

²⁹ Erre lásd Benczédi L.: Rendi szervezkedés 1237. skk.; Ember Gy.: Újkori közigazgatás 112.; Iványi E.: Esterházy Pál 24.; illetve legújabban Pálffy G.: Szakítások és kiegyezések 59. (az 1681. évi diéta mint a „negyedik kiegyezés”).

³⁰ Iványi E.: Esterházy Pál 24–25.

³¹ Iványi E.: Esterházy Pál 45–47.; mindezt újra és újra megerősítették (vö. például az 1741. évi 9. tc.-vel [CJH V. 24.]).

³² CJH IV. 262.

- 3) Az (ún.) 1485. évi nádori cikkelyek 1–6. pontjai (lásd bővebben a 3.2.2–3.3.5. fejezetekben):
 - a) a nádoré a király választásakor az első szavazat;
 - b) a nádor az ország örökösének gyámja;
 - c) a király nem léteben vagy kiskorúsága idején országgyűlést hívhat össze;
 - d) a nádor a főkapitány;
 - e) a nádor az országlakók közötti viszályokat, stb. köteles megszüntetni, elsimítani;
 - f) a nádor a király és rendek között a közbenjáró (*mediator*).
- 4) A király országtól való távolléte idején a nádornak adjon a kormányzásra teljes hatalmat (1608. évi k. e. 18. tc.).
- 5) Továbbá a nádori hatalom és joghatóság tekintetében az 1618. évi 4. tc., amely megerősítette fentebbi 1555. évi 1. tc. 9–12. §-okat, az 1606. évi bécsi béke 3. pontját, és a 1613. 7. tc.-et.
- 6) A fentebbi 1609. évi 66. tc.
- 7) A nyolcados törvényszékek tartásakor a nádor mellé kinevezett ülnökök nevei; a távollévők helyére a nádor helyetteseket állíthat és a nádor királyi helytartói hatalmánál fogva rövid törvényszékeket tűzhet ki (1635. évi 14. tc.).
- 8) Végül pedig a királyi katonák által okozott károkat az uralkodónak meg kell térítenie (1555. évi 16. tc.) (e törvénycikk itteni feltűnése némiképp talányos, hiszen szövegszerűen nincsen köze sem a nádor, sem pedig a helytartó hatásköréhez, talán úgy értelmezhetjük, hogy ugyan a király feladata ez, de azt helyettese, a helytartó köteles végrehajtani).

Végigtekintve az 1681. évi 1. törvénycikkben megerősített korábbi országgyűlési határozatokon, bátran kijelenthető, hogy a nádori méltóság kereteit jelentő valamennyi *konkrét* közjogi — kivéve a hivatal betöltéséről szóló — és hadügyigazgatási rendelkezést tartalmazó törvényhely az ún. nádori cikkelyekre vezethető vissza. Ugyanakkor a nádor joghatósága (azaz az igazságszolgáltatás és birtokadományozás) tekintetében *konkrétan* csak a kora újkori — többek között a helytartóra vonatkozó — törvénycikkekre hivatkoznak, míg a középkoriak csupán *említés* szintjén kerülnek idézésre. Ez természetesen korántsem véletlen: amint arról az ún. nádori cikkelyek kapcsán már szóltam, a késő középkor folyamán nem készült általános szabályozása a nádori tisztségnek. Az egyetlen kivételt a nádori hivatal betöltésének (és elvesztésének) mikéntje jelenti, a jól működő (szokásjogi) gépezetbe ugyanis két alkalommal „hiba csúszott”: 1437-ben a rendek megkérdezése nélkül töltötte be a méltóságot a király, 1523 és 1526 között viszont „politikai okokból” váltogatták (váltották le) a nádorokat. Mindkét esetben a korábbi rend visszaállítása és az addigi szokásjog rögzítése miatt vált szükségessé a törvényi szabályozása a kérdéseknek. Esterházy Pál nádorsága tehát — legalábbis a kutatások mai állása szerint — valóban mérföldkő a hivatal életében. Elsősorban azonban nem azért, mert kinevezésével egyidejűleg megszüntették a helytartói tisztséget (és beolvasztották hatásköreit a nádoriba), hanem mert

a Magyar Királyság történetében először került sor a nádori méltósággal járó jogkörök részletes és egy törvénycikken belüli szabályozására.

E megállapításunkat tovább erősíthetjük, ha az 1681-ben törvénybe iktatott cikkeket összevetjük egy — minden bizonnyal³³ — keltezetlen, de a tartalma alapján a század végéhez, azonbelül is az 1790-es évhez köthető, sokban hasonló körülmények között és helyzetben³⁴ keletkezett, a nádori hivatalra és jogkörökre vonatkozó *Kivonatban* (*Extractus*) összeírt törvényhelyekkel.³⁵ A jegyzék a Szent László király ún. III. törvénykönyvétől kezdve 1741-ig tartalmaz a nádori hivatal betöltésére és működésére, a nádor, illetve a királyi helytartók hatáskörére és joghatóságára vonatkozó artikulusokat (ahol szükségesnek érezte a szerző, ott utalt a korábbi, illetve a későbbi törvényhelyekre is³⁶).

Az *Extractus* e törvénycikkeket négy nagyobb „fejezetbe” sorolta be.³⁷ Az első tartalmazza a nádori hivatal betöltésére vonatkozó cikkeket: a méltóságot országgyűlésen kell választás útján betölteni (1439. évi 2. tc.), a király négy jelöltet állít, illetve a hivatal üresedése esetén teendők (1608. évi k. e. 3. tc.), a választás ideje (1622. évi 3. tc.), végül pedig a hivatalba lépő nádornak esküt kell tennie (1492. évi 33. tc.).

A második „fejezetben” a nádor hivatalára vonatkozó törvények sorakoznak. Első helyen természetesen a — jegyzék szerint 1485. évi — nádori cikkelyek tizenkét pontja áll. Ezt követi az 1609. évi 66. tc., amelyben rögzítették, hogy a nádor elődei példájára a királyi kincstárra háramlott birtokokból 32 telekig adományozhat. Ezek után az igazságszolgáltatással összefüggő határozatok következnek II. András Aranybullájától egészen az 1741. évi országgyűlésig (így például a nádori közgyűlések létrehozásától annak eltörléséig terjedő cikkelyek, továbbá a perek fellebbezhetőségére, az ítéletek végrehajtására vonatkozó artikulusok). A következő szakaszba a nádor hadügyigazgatási jogköréhez kapcsolódó törvényeket sorolhatjuk (végvárak felügyelete, a nádor „főparancsnoksága”). Ez utóbbiak esetében már keverednek a nádor saját jogon, illetve a helytartói tisztségéből eredően gyakorolt jogosítványai. Ugyanitt találjuk a nádor fizetésével kapcsolatos határozatokat is, illetve a más egyéb tisztség (ispánság) viselésére vonatkozó középkori cikkelyeket, amelyek alapján aztán az 1659. évi 76. tc. lehetővé tette, hogy a nádor legyen Pest, Pilis és Solt megyék főispánja. Továbbá itt kapott helyet az 1526. évi 22. tc. is, amely szerint a nádor hivatalviselése életfogytiglan tart. Figyelemre méltó, hogy ebben a fejezetben

³³ Ennek részletes indoklását lásd a Függelék 3.1. fejezetében!

³⁴ A 18. századi nádorokra lásd Szijártó M. I.: A diéta 297–300., 357–358.; a politikai háttére pedig lásd Poór J.: Kompromisszumok kora 138–144.; Benda K.: Nemesi mozgalom, passim.

³⁵ A forrás kiadását lásd a Függelék 3.2. fejezetében! — A jegyzék összeállítása nem példa nélküli, ismeretes ugyanis, hogy valamikor a 18. század első évtizedeiben Bohus Sámuel, aki Pest-Pilis-Solt megye követe volt az 1728/9. évi országgyűlésen, készített egy — kéziratban maradt — munkát „Tractatus de dignitate palatine” címmel (PPS vm. követutasításai 169. [a vonatkozó rész Nagy J. munkája], köszönöm Kiss Anitának, hogy felhívta rá a figyelmemet). Sajnos a szóban forgó munkát egyelőre nem sikerült fellelni.

³⁶ Az utalási rendszere már-már eléri a millenniumi *Corpus Juris* (CJH) kiadási módszerét.

³⁷ Az egyes törvénycikkeket itt nem jegyzetelem külön, azokat lásd a kiadott szövegben (Függelék 3.2. fejezet), azonosításukat pedig uo. a 3.1. fejezetben!

három cím esetében az artikulusokra történő hivatkozás elmaradt: ez elvben és a gyakorlatban is azt jelenti, hogy a jegyzék összeállítója a vizsgált mintegy hatszáz évből nem ismertek azon kérdések alátámasztásához felhasználható törvényhelyeket. Melyekről is van szó? Az első „az országot kormányoznia kell” (*regnum administrare debet*), a második „a koronát a király előtt viszi” (*coronam regi praeferet*), míg a harmadik az alnádor személyével és feladataival kapcsolatos — kizárólag a nádor választja (*vicepalatinum eligit solum palatinus*), részt vesz az ítélkezésben (*interest iudiciis*), felveszi a bevallásokat és ügyvédvallásokat (*excipit fassiones, et procuratorias constitutiones*). (Ez utóbbival a továbbiakban nem foglalkozom, annál inkább a másik kettővel.)

Jelzésértékű, hogy a jegyzék összeállítója a nádornak sem az ország kormányzásában való részvételére, sem pedig a király koronázása terén játszott szerepére nem tüntetett fel semmilyen törvénycíkket. Ez annál is különösebb, mivel 1790-ben legalább ugyanolyan fontos lett volna ezek bizonyítása,³⁸ mint az 1560-as években. Ez utóbbi alkalommal, amint arról már több helyen szó volt, Miksa főherceg koronázása kapcsán került szembe egymással egyfelől I. Ferdinánd király, valamint Oláh Miklós esztergomi érsek és köre, másfelől pedig Nádasdi Tamás nádor és társai: a vita — jelen esetre leegyszerűsítve — akörül folyt, hogy van-e, és ha igen, milyen szerepe van a nádornak a király koronázásakor.³⁹ Az 1790-es év eleje — amellet, hogy ekkor a nádor szerepét senki nem vitatta el — annyiban különbözött e korábbi esettől, hogy a „kalapos” király, II. József már nem élt, II. Lipót viszont még nem volt megkoronázva, és mintegy ráadásként negyedszázada (1765 óta) sem országgyűlést, sem pedig ennek következtében nádorválasztást nem tartottak. (Batthyány Lajos az 1765. évi diéta után, október 26-án halt meg.) Mária Terézia királynő a nádorválasztó országgyűlés összehívása helyett, sőt az 1681. évi törvénnyel szemben 1765 decemberében ideiglenesen Albert szász herceget nevezte ki Magyarország helytartójának a nádori poszt betöltéséig (az ideiglenesség végül mintegy 15 évig tartott, a tisztségéről 1781. február 3-án mondott le, II. József király pedig nem nevezett ki helyére senkit).⁴⁰ A forrás két címében leírtak tehát nagyon is valós problémákra utaltak. A felhasználható artikulusok hiánya a másik oldalról erősíti meg a nádori jogkörökről végzett vizsgálatom eredményét: a *Kivonat* készítője a *Corpus Juris* köteteit elejétől végéig átolvasva sem talált e két, rendkívül fontos jogkörre nézvést semmilyen korábbi törvénycíkket(ly)t, és — tegyük hozzá — ilyenek azóta sem kerültek elő. Mindezek alapján adódik a következtetés, hogy ti. a nádornak nem volt e kettőre érvényes jogosítványa, mivel törvényi alapja sem volt meg ennek. Így van ez annak ellenére is, hogy — mint tudjuk és ahogy az *Extractus* összeállítója is tudhatta — II. Lajos koronázásakor Perényi Imre nádor vitte a koronát, illetve I. Miksa koronázása kapcsán pedig Nádasdiék Bátori Istvánnak nádornak I. Ferdinánd 1527. évi koronázásakor játszott szerepére hivatkoztak, mint korábbi szokásra.⁴¹

³⁸ Vö. Kulcsár K.: A helytartói státus 63.

³⁹ Lásd erre a korábban írtakat.

⁴⁰ Kulcsár K.: A helytartói státus 60., 63.

⁴¹ Lásd az Előszóban leírtakat!

A harmadik „fejezet” azon törvénycikkeket ismerteti, amikor a hivatalban lévő nádor egyúttal a helytartói címet is viselte. Itt — összhangban a témáról kialakított új nézőpontommal — egyetlenegy középkori eredetű törvénycikkelyt sem találunk: a legkorábbi 1536-ban, a legkésőbbi pedig 1741-ben bocsátották ki, amikor megerősítették, hogy a nádor egyszemélyben helytartó is.

Ehhez hasonlóan a negyedik „fejezetben” (ha a helytartó az érsek) sem találunk 1526 előtti törvényeket. A jegyzék összeállítója számára a törvényi alapot Várdai Pál esztergomi érsek I. Ferdinánd király általi helytartói kinevezése, illetve az abban leírtak jelentették. Mindezt a Várdai és Oláh Miklós — szintén esztergomi érsek — királyi helytartók által leveleznyelt 1545., 1546., 1548. és 1563. évi országgyűléseken hozott határozatokkal egészítette ki.

Végül a fenti négy fejezet után még két önálló tétel szerepel: az első II. Ulászló királynak az 1498. évi országgyűlésen a megyéispánságok viselése tárgyában kiadott rendelkezése (57. tc.), amely szerint egyháziak ne kapjanak ispánságot, a világiak közül pedig az arra érdemes megyebeli nemes személyek nyerjék el azokat. Mindezeket túl Pest és Pilis megyék „ispántalanságát” iktatták törvénybe,⁴² s végül kitértek örökös ispánságok kérdésére is (egyháziak esetében csak a „szent királyok” adományai érvényesek, ellenben a világiaknak lehet ilyet adományozni).⁴³ E cikkely jegyzékbeli szerepeltetése mögött az állhat, hogy az 1790. évi diétán komoly viták zajlottak nemcsak a főpapok megyéispáni tisztségéről, hanem a különböző világi személyek örökös főispánságáról is.⁴⁴ A második, egyben utolsó törvénycikk — amely szintén az 1790. évi országgyűlés témáival áll kapcsolatban⁴⁵ — I. Lipót király 1681. évi 14. törvénycikke, amely szerint a kincstartói méltóságra,⁴⁶ szemben a korábbi (értsd 1681 előtti) időszakkal, csak világiakat lehet kinevezni.

A nádorok személyéről és hivataluk kora újkori betöltéséről leírtakat a következőképpen foglalhatom össze: a késő középkorban a nádor kézzelfoghatóan létező tekintélye — ő volt ugyanis a Magyar Királyság legrangosabb világi méltóságviselője, a király után következő második ember — ellenére elsődleges feladata az igazságszolgáltatás volt. A Jagelló-korban azonban a felszín alatt már megindult a változás, köszönhetően annak, hogy az uralkodók külföldi távollétük idejére minden alkalommal a nádort nevezték ki helytartónak. A látványos változások Bátori István nádor halála (1530) után következtek be. Amíg ugyanis az 1526 (1530) előtti nádorok külön királyi kinevezés révén meghatározott időre kapták meg helytartói megbízatást, addig az új uralkodóház berendezkedése (a királyi székhely állandó „külföldre” kerülése) után, Nádasdi Tamástól Wesselényi Ferencsel bezárólag a nádorok megválasztásukkal és kinevezésükkel egyidőben elnyerték a helytartóságot is, amelyet már nádori kinevezőlevelük tartalmazott. A nádori méltóság és a

⁴² Lásd a kérdésre bővebben Tringli I.: Pest megye 160.

⁴³ DRMH 4. 124., 126., CJH I. 627.

⁴⁴ Lásd erre a Függelék 3.1. fejezetet!

⁴⁵ Vö. Nagy I.: Magyar Kamara 1686–1848. 288–290.

⁴⁶ Valójában az ekkor már a jogkörét ellátó magyar kamarai elnökséget.

helytartói tisztség hatáskörei ennek következtében — köszönhetően annak is, hogy közben évtizedeken át (1530–1554, 1562–1608, 1667–1681) üresedésben volt nádori méltóság — fokozatosan — a későbbi kor kutatói számára szinte szétválaszthatatlanul⁴⁷ — összeolvadtak. E „fejlődést” végül Esterházy Pál nádorra választása tetőzte be: kinevezésével egyetemben a helytartóságot (mint intézményt) megszüntették (szerepét az 1723-ban létrehozott és a nádor vezetésével működő Helytartótanács vette át⁴⁸), és ettől kezdve a mindenkori nádorok egyszemélyben (külön kinevezés nélkül) a helytartói jogköröket is gyakorolhatták. Ezt aztán 1741-ben (9. tc.), majd pedig — egy, az uralkodó és a rendek közötti kritikus időszak után⁴⁹ – 1791-ben (24. tc.) megerősítették. Ez utóbbi időpont azonban a nádori méltóság és hivatal történetében már egy új szakasz kezdete: 1790. november 12-én egy királyfit, II. Lipót király negyedik fiát, Sándor Lipót főherceget választották meg a Magyar Királyság nádorává.⁵⁰

⁴⁷ A rengeteg példából most csak egyet kiemelve: „Helyettesük a Magyar Királyságban a középkori törvények alapján a nádor volt (1485:10. tc.)” (Kulcsár K.: A helytartói státus 53.).

⁴⁸ Poór J.: Kompromisszumok kora 53.

⁴⁹ Többek között Pálffy Miklós 1732. márc. 20-i halála után III. Károly király — több ok miatt — nem hívott össze országgyűlést, hanem leányának, Mária Teréziának a férjét, Lotharingiai Ferencet nevezte ki helytartóvá (Kulcsár K.: A helytartói státus 53.).

⁵⁰ Szijártó M. I.: A diéta 299.; PPS vm. követutasításai 90–91. (a vonatkozó rész Kapitány A. és Nagy J. munkája); Benda K.: Nemesi mozgalom 98.; Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 134. — Egy Habsburg főherceg nádorra választatása nem először ekkor merült fel, már 1608-ban is voltak erre utaló tapogatózások (vö. Kulcsár K.: A helytartói státus 64.).

Függelék. A nádori intézményre vonatkozó néhány forrás

1. A középkori törvényhelyek jegyzéke

Az alábbi jegyzékben azokat a törvénycikkelyeket gyűjtöttem össze, amelyek valamilyen szempontból — a tisztség elnyerése, jogköre — érintik a nádori intézmény történetét. A táblázat második oszlopában a törvény kiadási éve, esetleges megkülönböztető neve áll, a harmadik oszlopban a cikkely száma és annak rövid tartalma, míg a negyedikben a latin — ha van, akkor a kritikai — kiadás, az ötödikben pedig a magyar fordítás lelőhelyét tüntettem fel.

	törvény	cikkely és rövid tartalma	kiadása	fordítása
1.	1222. évi (Aranybulla)	1:2. §: a fehérvári törvénynapon a király helyettesítése	DRMH 1. 32.	Bolla I.–Rottler F.: Szemelvények I. 91.
2.		8.: a nádor mindenki felett ítélkezhet; egy helyettese legyen	DRMH 1. 33.	Bolla I.–Rottler F.: Szemelvények I. 92.
3.		30.: a nádor által viselhető tisztségek száma	DRMH 1. 34.	Bolla I.–Rottler F.: Szemelvények I. 96.
4.	1231. évi (az Aranybulla megújítása); az 1790-ig ismeretlen	1.: a fehérvári törvénynapon a király helyettesítése	DRMH 1. 36.	Bolla I.–Rottler F.: Szemelvények I. 102.
5.		3.: a király a nádort hanyagsága esetén leválthatja	DRMH 1. 36.	Bolla I.–Rottler F.: Szemelvények I. 102.
6.		17.: a nádori joghatóság szűkítése: egyháziak, illetve házassági és egyházi ügyekben nem ítélkezhet	DRMH 1. 37.	Bolla I.–Rottler F.: Szemelvények I. 104.
7.		19.: a nádornak csak egy helyettese lehet	DRMH 1. 38.	Bolla I.–Rottler F.: Szemelvények I. 104.)
8.	1290/1291. évi	9.: a nádor kinevezéséről	DRMH 1. 43.	Bolla I.–Rottler F.: Szemelvények I. 152.
9.		14.: a nádori közgyűlés szabályozása	DRMH 1. 43.	Bolla I.–Rottler F.: Szemelvények I. 153.
10.	1298. évi	32.: a nádori közgyűlések területi hatálya	DRMH 1. 50.	Bolla I.–Rottler F.: Szemelvények I. 171.
11.		35.: a nádori közgyűlések tartásának helye	DRMH 1. 50.	Bolla I.–Rottler F.: Szemelvények I. 172.
12.	1397. évi (temesvári)	6.: a nádor a király akadályoztatása esetén a határookra vezetendő sereg parancsnoka	DRH 1301–1457. 161.	Bolla I.–Rottler F.: Szemelvények II. 7.
13.		12.: a nádor által viselhető tisztségek száma	DRH 1301–1457. 163.	Bolla I.–Rottler F.: Szemelvények II. 8.
14.	1405. évi (budai, I.)	5.: a nádori közgyűlésen levelesítettek elítélésének joga	DRH 1301–1457. 194.	Bolla I.–Rottler F.: Szemelvények II. 24.
15.	1435. évi	1.: a nádor az ország rendes bírása (és	DRH 1301–1457. 261.	Bolla I.–Rottler F.:

	(<i>Decretum maius</i>)	a felsorolt többi tisztségviselővel együtt a hivatalba lépésekor esküt köteles tenni		Szemelvények II. 50.
16.	1439. évi	2.: a nádor kinevezéséről: országgyűlés választja, király nevezi ki	DRH 1301–1457. 287.	CJH I. 281.
17.	1458. évi	1.: Albert király 1439. évi törvényének megerősítése	DRH 1458–1490. 91.	nincsen
18.	1486. évi (<i>Decretum maius</i>)	1.: a nádori közgyűlések eltörlése	DRH 1458–1490. 268.	Bolla I.–Rottler F.: Szemelvények II. 133.
19.		27.: királyi adomány iktatásakor történt ellentmondás esetén a királyi vagy a nádor bírósága előtt kell perbe lépni	DRH 1458–1490. 282.	CJH I. 429.
20.		68.: az ország rendes bírāja	DRH 1458–1490. 303.	CJH I. 459.
21.	1492. évi	19.: a határok védelmére küldött haderő lehetséges vezetője	DRMH 4. 12.	CJH I. 493.
22.		33.: a nádort országgyűlésen kell választani; a hivatalba lépésekor általa (is) teendő eskü	DRMH 4. 18.	CJH I. 501.
23.		35.: a nádori közgyűlések eltörlése	DRMH 4. 20.	CJH I. 503.
24.	1498. évi	43.: a végvárok szemléje	DRMH 4. 116.	CJH I. 619.
25.		47.: a kunok, jászok és rutének elleni pereket a nádor előtt kell megindítani	DRMH 4. 118.	CJH I. 621., 623.
26.		70.: a nádor által viselhető tisztségek száma	DRMH 4. 132.	CJH I. 637.
27.	1507. évi	1.: a pernyertes személy a nádort (és a főkapitányt) keresse fel a végrehajtása céljából, aki azt „karhatalommal” is megteheti	CJH I. 692., 694.	CJH I. 693., 695.
28.	1508. évi ¹	az 1507. évi 1. tc. megerősítése	Mikó G.: Ismeretlen országgyűlési emlék 477–478.	nincsen
29.	1518. évi (bácsi)	5:2–4. §.: a nádori bíróság ítéletének végre nem hajtása esetén a nádor leváltandó és a következő országgyűlésen új állítandó	CJH I. 754.	CJH I. 755.
30.	1526. évi	2.: a nádort országgyűlésen kell választani	DRMH 4. 264.	CJH I. 841.
31.		22.: a nádor hivatalviselének hosszáról	DRMH 4. 270.	CJH I. 847.

¹ Mikó G.: Ismeretlen országgyűlési emlék 461–462.

2. II. Lajos király kötelezvénye(i)

Az 1526. évi György-napi országgyűlésen Bátori Istvánt visszahelyezték a nádori tisztségre és erről — mint láttuk — az ott kiadott dekrétum 22. cikkelyében is megemlékeztek. A mondott cikkely 4. paragrafusa szerint az első három pontban leírtakról az uralkodónak oklevelet kellett adnia.¹ Az oklevelet II. Lajos király valóban kiállította, de a jelek szerint legalább két példányban. Az egyiket, amelyiket a Bethlen család betleni levéltárában őriztek meg (DL 63047.), a munkámban már többször idéztem. A másik példányát először Pray György 1525. évi dátummal,² majd ezt az 1526. évre javítva Katona István adta ki monumentális Magyarország-történetében.³ Az utóbbi kiadást használta aztán Kovachich Márton György.⁴ A kiadott szöveg dátuma nyilvánvalóan hibás: az oklevél *Budae, feria IV. proxima post festum Inventionis S. Crucis anno M. D. XXV.* — azaz 1525. május 6-án — kelt. Katona István érvelése szerint, mivel Verbőci levelesítéséről 1526. május 4-én döntöttek, ezért a dátumsorban az év 1525-ről 1526-ra, a nap száma szerdáról (*feria IV.*) péntekre (*feria VI.*) javítandó,⁵ így ennek az oklevélnek is 1526. május 4-e lesz a kelte. A nap korrigálását azonban semmi sem indokolja, hiszen a határozatról szóló oklevélnek nem kellett feltétlenül ugyanazon a napon megszületnie. A magam részéről tehát csak az év javítását tudom elfogadni, így az oklevél általam helyesnek vélt dátuma 1526. május 9.⁶ A fentiekől függetlenül a két oklevél nemcsak keltében (máj. 5., *in sabbato*, illetve 9., *in feria sexta*), hanem a határpontokként szereplő ünnep megjelölésében is eltér (*festum Beatorum Philippi et Iacobi apostolorum*, illetve *festum inventionis Sancti Crucis*), azaz valóban két példányban bocsátotta ki az uralkodó. Ezt egyébként alátámasztja az idézett paragrafus második része is, amely szerint az oklevelet a király „megőrzés végett a szent korona mellé helyeztesse el”.⁷ Azaz a két példányból az egyiket kapta meg Bátori István nádor, a másikat pedig letették a Szent Korona őrzési helyére. Kérdés már csak az, melyik példány hová, kihez került.

Eddig még nem szóltam arról, hogy a kiadott példányt milyen levéltárból vagy gyűjteményből közölte Pray György: jegyzete szerint mind a szóban forgó oklevelet, mind pedig a Verbőci levelesítéséről szólót „tekintetes és nagyságos Gosztonyi úr, a királyi helytartótanács tanácsosa közölte vele” (*Communicavit id mecum Spect[abilis] et Magnif[icus] D[ominus] de Goszton excelsi Regii locumten[entialis] Consilii Consiliarius*).⁸ E rejtélyes „Gosztonyi úr” minden bizonnyal azonos lehet a helytartótanács köznemesi tanácsosainak sorában 1751 és 1770 között kimutatható Gosztonyi Istvánnal.⁹

¹ CJH I. 847.

² Pray, G.: *Annales* III. 86–87.

³ Katona XIX. 596–598.

⁴ Kovachich M. G.: *Supplementum* III. 66–68.

⁵ Katona XIX. 598.

⁶ Az oklevél eredeti példánya, bármelyik dátum alapján is keressük, egyelőre lappang.

⁷ CJH I. 847.

⁸ Pray G.: *Annales* III. 86.

⁹ Ember Gy.: *Helytartótanács ügyintézése* 202.

A korábbi kutatásaink alapján tudjuk, hogy Bátori István nádor iratai és oklevelei első lépésben a Nádasdy család levéltárába kerültek, ahonnan a birtokjogi oklevelek 1671-ben a bécsi császári levéltárba, majd végül a Magyar Kamara Levéltárának,¹⁰ illetve a *Neo-regestrata Acta* gyűjtemény 1736-os létrehozása után annak állagába jutottak.¹¹ A nádor hivatali levelezését, egészen pontosan a hozzá szóló levelek tekintélyes részét a Nádasdy-levéltár őrizte meg.¹² Ez annak fényében, hogy a Bátorit követő nádor Nádasdi Tamás volt, korántsem meglepő: Bátori „levelesládáját” Nádasdi örökölhette.¹³ Sajnos, mivel Pray György nem közölte, hogy „Gosztonyi úr” a királyi levéltár mely állagában találta meg az okleveleket, így csak annyit feltételezhetünk, hogy az elveszett példány lehetett a nádoré. Mint mondtam, a másik példány a Bethlen család levéltárában maradt fenn, amely família éppenséggel a 15. első harmadától rokoni kapcsolatban állt a Bátoriakkal,¹⁴ tehát akár az itt lévő oklevél is lehetett a nádoré. (A példányok szétválasztása terén óvatosságra inthet minket, hogy Bátori István nádor 1527-től haláláig egyúttal koronaőr is volt,¹⁵ így akár a Szent Korona mellett őrzött példányt is magához vehette.)

Visszatérve a két oklevélhez, nem hagyható figyelmen kívül, hogy köztük a dátumsoron és a szöveg stiláris eltérésein túl is van különbség. Az egyik ilyen az a része az okleveleknek, ahol arról van szó, hogy a jövőben csak akkor fosztható meg a nádor tisztségétől, ha olyan bűnt követ el, amely egyúttal fővesztéssel is jár (*Et ne futuris etiam temporibus ab ipso vel [a]¹⁶ quopiam palatino, nisi ob aliquod capitale facinus auferatur*), a Bethlen család levéltárában lévő példányban a „quopiam” és „palatino” szavak közé az „alio” szót is beszúrták. A másik ilyen eltérés ugyanennek a résznek a folytatásában (*hoc etiam addito, ut sicuti iuxta antiquam consuetudinem in generali conventu per suffragia omnium [ordinum]¹⁷ statuum huius regni nostri palatini in hoc regno nostro creari solent*) található: a Bethlen család levéltárában őrzött oklevélben az „in hoc regno nostro” és a „creari solent” szavak között az „eligi ac per reges” kiegészítés áll. Végül a harmadik különbség az oklevelek végén található: az eredetiben ismert oklevélnek van pecsételési záradéka és királyi aláírása, míg a másik példányban ilyeneket nem találunk, jóllehet valamilyen megerősítése biztosan volt. Véleményem szerint e három jelentős különbség a Bátori Istvánnak adott — eredetiben egyelőre nem ismert — oklevél egyedi, személyre szabott jellegét általános érvényűvé tette, ebből következően pedig a betleni példány lehetett az, amelyet a Szent Korona mellett helyeztek el. Ugyanakkor arra — egyelőre — nem tudok választ adni, hogyan került a Szent

¹⁰ Vö. Herzog J.: Kamarai levéltár története.

¹¹ Bátori oklt. 24. (*Egy kis levéltártörténet* című rész).

¹² Vö. Helytartói oklt. passim.

¹³ Ez később is így működött (vö. Iványi E.: Esterházy Pál 314–316.; S. Lauter É.: Palatinus regni 225., 234.).

¹⁴ Vö. C. Tóth N.: Betleni család az ecsedi Bátoriak életében. — 1524. okt. 5-ről ismerjük Bátori István nádor Betlen Elekhez írt levelét (DL 63034.).

¹⁵ Iván L.: Visegrád 200.

¹⁶ Az előjárószo csak a Bethlen család levéltárában lévő oklevélben szerepel.

¹⁷ A szó csak a Pray György-féle oklevélben szerepel.

Korona mellől — vagy akár Bátori István „levéltárából” — az oklevél a Bethlen család levéltárába.

2.1. Az oklevelek szövege

1526. május 5.

Foltos, alul hiányos hártán, kiemelt első sorral, a pecsételési záradék szerint a szöveg alatt a titkospecséttel volt megerősítve. DL 63047. (Bethlen cs., betleni.)

1526. május 9.

Eredetije nem ismert. Kiadásai: Pray, G.: Annales III. 86–87., ez alapján Katona XIX. 596–598. — Kivonatos közlését ez utóbbi alapján lásd Kovachich M. G.: Supplementum III. 66–68.

NOS LVDOVICVS DEI GRACIA REX HVNGARIE ET BOHEMIE ETC. memorie commendamus tenore presentium significantes, quibus expedit universis, quod nos sedulo ac diligenter considerantes quanta pericula huic regno nostro tum ab externis hostibus, tum vero intestina quorundam subditorum nostrorum factione circumquaque immineant, quanta item diminutio auctoritatis nostre regie ac libertatis huius regni nostri preteritis temporibus facta sit et presertim cum anno preterito Stephanus Werbewczy et Michael Zoby, dicte factionis precipua capita contra mandatum nostrum prelatorumque, baronum et procerum ac totius pene nobilitatis consensum sub specie communi boni ac reformandi status huius regni nostri in oppidum Hathwan comitia indixissent, ad que, nos eciam evitande sedicionis causa, que tunc, nisi id fecissemus, aperte imminebat, cum ipsis prelati et baronibus ac proceribus nostris proficisci compulissent ibique inter cetera obrobria (!) in omnes ordines ac dignitates sine moderatione iactata et alia multa perperam violenter ac contumeliose acta eisdem Stephano Werbewczy et Michaele Zoby auctoribus

fideli quoque	fidelique
nostro sincere nobis dilecto spectabili et magnifico Stephano de Bathor	
regni nostri Hungarie palatino,	regno nostro palatino,
qui nobis et huic regni nostri temporibus necessariis multa grata et fidelia prestitit obsequia, magistratus palatinalis abrogatus ac prefatus Stephanus Werbewczy, consencientibus factionis sue hominibus, non per suffragia nobilitatis, sed tumultuose in locum eiusdem palatini suffectus esset, que omnia, cum videremus in apertam perniciem et nostri status et regnorum nostrorum	
vergere,	pertinere,
curavimus diligenter in hoc generali conventu, quem ob has	
etiam	
causas ad festum Sancti Georgii martiris proxime preteritum indixeramus apud regnicolas nostros declarare, qui cognitis hiis omnibus humilime nobis supplicarunt, ne ea, que in prelatos,	
barones et proceres	baronesque
nostros per tumultum et factiones indebite acta sunt, impunita esse sineremus neve occasionem daremus per	
eiuscemodi	huiusmodi

homines factiosos et auctoritatem nostram regiam et libertatem huius regni vilesce. Qua supplicatione iusta et ad bonum publicum pertinente benigne exaudita eosdem Stephanum Werbewczy et Michaelem Zoby auctoritatis nostre impetitores ac publice pacis et libertatis manifestos turbatores iure legitime et ex maturo consilio universorum prelatorum, baronum, procerum ac

regnicolarum huius regni nostri proscribi et in perpetuos notoriosque infideles declarari fecimus ac insuper, ne de cetero

ad hunc magistratum palatinatus,	magistratum palatinatus,
qui	

	post regem
--	------------

in hoc regno

nostro

in ordine baronum

suprema

est dignitas, ad impetitionem

cuiuscunque	cuiusque
-------------	----------

factiosi pateat accessus, itidem ex pleno consilio dictorum prelatorum, baronum, procerum ac regnicolarum nostrorum decrevimus et deliberavimus, ut ipse magistratus eidem Stephano de Bathor, cui sine causa, iniuste indebiteque abrogatus erat, restituatur et eidem in pristinam

auctoritatem ac dignitatem reficiatur.	auctoritatem dignitatemque preficiatur.
--	---

Et ne futuris etiam temporibus ab ipso vel

a

quopiam

alio

palatino, nisi ob aliquod capitale facinus auferatur, hoc etiam addito, ut sicuti iuxta antiquam consuetudinem in generali conventu per suffragia omnium

	ordinum
--	---------

statuum huius regni nostri palatini in hoc regno nostro

eligi ac per reges

creari solent, ita si quod alicui illorum crimen obiectum fuerit, antequam officio privetur, cognitioni dominorum prelatorum baronumque et totius nobilitatis in conventu generali subiiciatur. Qua in re quicunque palatinus per iuris processum

convinctus	convinctus
------------	------------

fuerit, non solum magistratu, sed et vita

ipse

publice privari debeat iure et iusticia mediante, aliam autem palatinatus ipsius officium non possit a quopiam auferri vita eiusdem durante, immo deliberamus et decernimus ac firmiter concludimus, harum nostrarum,

quibus secretum sigillum nostrum, quo ut rex	
--	--

Hungarie utimur, est appensum communitarum	
--	--

vigore et testimonio litterarum mediante. Datum Bude,

sabbato proximo post festum Beatorum Philippi	feria quarta proxima post festum inventionis
et Iacobi apostolorum,	Sancte Crucis

anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo

sexto, regnorum vero nostrorum Hungarie et	quinto (!).
--	-------------

Bohemie etc. predictorum anno undecimo.

Ludovicus r[ex]

manu [propria]¹

¹ Az aláírás más kézzel.

3. Egy 18. századi forrás

3.1. A forrás keletkezésének időpontja és az abban idézett törvényhelyek jegyzéke

Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményében található egy latin nyelvű, „Extractus legum patriarum circa electionem palatini, et officia ejusdem, ac locumtenentis regum per Hungariam” (A nádor választására, az ő és a királyi helytartók hivatalára vonatkozó törvények kivonatai) című mindenféle dátumot mellőző latin nyelvű forrás. Ebben a címevel egyezően 45 oldalon keresztül sorolják fel a nádorra, a helytartóra (valamint a kincstartóra, stb.) vonatkozó törvénycikkek hol teljes, hol kivonatos, hol pedig említésszerű szövegét, megadva azok pontos számát is. Továbbá a forrás vége felé Bátori István nádor halálától Esterházy Pál nádorrá választásáig eltelt időben nádori méltóságot és/vagy helytartói tisztséget viselő személyek — többé-kevésbé hiánytalan¹ — névsora is megtalálható. Annak érdekében, hogy e különleges forrást felhasználhassam érvelésemben, az első feladat meghatározni a *Kivonat* összeállítási időpontját. Noha, mint említettem, a füzetben semmiféle évszám, illetve utalás sincsen arra, hogy mikor és milyen célból készült, ennek megfejtése mégsem látszik reménytelennek. A forrás összeállításának legkorábbi időpontjára több támponttal szolgál maga a szöveg: egyfelől az utolsó nádor, akinek neve szerepel benne, Esterházy Pál (1681. június 13-án választották meg a méltóságra).² Az utolsó dekrétum, amelynek határozatai még szerepelnek a szövegben, az 1741. évi országgyűlésen született. További támpontot nyújt a forrás egy másik szakasza, ahol — amikor arról írt a szerző, hogy az esztergomi érsekek közül Várdai Pál volt az első, aki elnyerte a helytartói hivatalt — Nicolaus Schmitth egy munkájára hivatkozott (*ut refert historicus Schmitt*). Kérdés azonban, hogy melyikre. Schmitth Miklós jezsuita szerzetesnek jól ismertek az esztergomi érsekekről (1752) és az egri püspökökről (1763) írott könyvei,³ de itt nem ezekről, hanem egy harmadikról, a nádorokról, helytartókról és nádorhelyettesekről szóló munkájáról van szó. Az először 1739-ben Kassán, majd Nagyszombatban 1752-ben (illetve az ajánlást leszámítva változatlan szöveggel 1753-ban még kétszer) és 1760-ban megjelent könyvében Ceba palatinustól — az 1752. évi kiadásban már — Batthyány Lajos 1751. évi nádorrá választásáig ismerteti a vonatkozó időszak méltóság- és tisztségviselőit, közli az érintettek rövid életrajzát.⁴ Hogy Schmitthnek valóban a nádorokról szóló munkájáról van szó, azt legalább három szövegrészlettel is igazolni lehet. Az első az a hely, ahol a Kivonatok összeállítója hivatkozott a jezsuita törtéénészre, a másik kettő, ahol tételesen nem tüntette fel a szöveg írója forrása lelőhelyét (az alább két hasámban közlöm e párhuzamos szövegrészeket: mindhárom esetben a bal oldali oszlopban az *Extractus*, a jobb oldaliban pedig Schmitth szövege, zárójelben utána pedig munkájának az oldalszáma áll):

¹ A teljes listát lásd Ember Gy.: Újkori közigazgatás 103.

² Lásd archivum.piar.hu/arisztokrata/nador (látogatás időpontja: 2016. január 19.).

³ Beke M.: Bevezetés 10.; Sugár I.: Egri püspökök 11.

⁴ Schmitth, N.: Palatini regni (a harmadik, 1760. évi kiadást használtam).

„1543. archiepiscopus de Várda extincto palatino Alexio Thursone, frustra petentibus Hungaris palatinum (ut refert historicus Schmitt)“

„extincto Turzone Alexio regis vicario, frustra petentibus Hungaris Pro-Regem, anno MDXLIV. Várdajus Magistratum Locumtenentis iniit“ (135.)

„verum vivente adhuc Szelepcsényio post septennium locumtenentialis dignitatis suae rex Leopoldus Casparem Amboringenium Teutonicorum equitum magistrum gubernatorem Hungariae abrogata locumtenentis dignitate nominat 1673, qui advertens Hungarorum“

„Vivente etiamtum Georgio Szelepcsényio, Rex Leopoldus Gasparem Ambringenium Teutonicorum Equitum Magsitrum, in animos Hungarorum, ut putarant, mirifice factum, Gubernatorem Hungariae nominat abrogata Locumtenentis dignitate.“ (193.)

„et ludibria solum oportunitatem spectavit gubernatoris munere se abdicandi, igitur non invito rege Leopoldo Mergenthalium Francia in tutiora secessit anno 1681.“

„Solum opportunitatem spectavit, Gubernatoris munere se abdicandi, quam bellum civile, et lues Hungariam depascens obtulisse videbantur. Ergo non invito Leopoldo Mergenthalium Franconiae in tutiora secedens, invisum Hungaris imperium secum asportavit MDCLXXXI.“ (193.)

A *Kivonat*ban található kronológiai adatok és a fenti művel rokonítható szövegpárhuzamok azt jelentik, hogy a vizsgált forrás legkorábban 1739-ben, Schmitth Miklós művének kiadása után keletkezhetett (egyébként megjegyzendő, hogy a harmadik kiadás ajánlása a többivel szemben⁵ Batthyány József kalocsa-bácsi érseknek szól⁶). A következő kérdés, azaz hogy milyen időpont előtt keletkezhetett a forrás, megválaszolása szintén nem túl bonyolult: mindenképpen Batthyány József akkor már esztergomi érsek és primás 1799. október 23-i halála előtt⁷ készült, mivel a forrás csak így kerülhetett be az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményébe, ahol az esztergomi érsek tulajdonában volt kéziratokat őrzik.⁸ A pontosabb időpont megadása már sokkal nehezebb. Itt csak közvetett, tartalmi információkra hagyatkozhatunk. Kézenfekvőnek látszana, ha Batthyány Lajos nádorságához (1751–1765) kötnénk a *Kivonatot*, ezt éppenséggel Schmitth munkájának keletkezése is megengedné, de a benne szereplő, a nádoron és helytartón kívüli méltóságokra (országbíróra, bánokra) és tisztségviselőkre (kincstartókra) vonatkozó passzusok inkább arra mutatnak, hogy később állították össze. Sőt, erről árulkodó részekkel is találkozhatunk. Egyfelől Esterházy Pál nádorsága kapcsán a jegyzék készítője megjegyezte, hogy őutána a főpapok közül egyetlen egy helytartó sem került ki (*post hunc e numero praesulum nullus erat locumtenens*), azaz a nádor halála óta meglehetősen sok időnek kellett eltelnie. A másik árulkodó rész a főpapok megyésispánságával kapcsolatos: a kivonatban teljes szövegével idézik II. Ulászló király 1498. évi országgyűlésén kiadott törvényének 57. cikkelyét (ispáni tisztséget nem kell egyháziaknak adományozni, kivéve akik a „szent királyoktól” arra jogot

⁵ Az első kiadás: *Palatium regni Hungariae rebus pace, belloque gestis palatinorum, locumtenentium, pro-palatinorum sub regibus Hungariae austriacis illustratum Cassoviae, 1739.* — A második kiadás *Tyrnaviae, 1752: Kiskolacsini Zbisko Károly József vegliai választott püspökhöz (1746–1755; Dignit. regni I. 361.)* szól. A kiadás sorszámának feltüntetése nélkül 1753. évben kétszer is kiadták: a nagyszombati Csáki Miklós esztergomi érsekhez, a győri pedig Sajghó Benedek pannonhalmi főapáthoz szóló ajánlást tartalmaz.

⁶ Vö. Schmitth, N.: *Palatini regni* (3. kiadás).

⁷ Czékli B.: Batthyány József 353.

⁸ Beke M.: Batthyány-gyűjtemény.

nyertek).⁹ A különböző megyék főispáni címét birtokló főpapokról és ezzel együtt az örökös főispánságot viselő arisztokrata családokról az 1790/1791. évi országgyűlés tárgyalásai alatt is szó esett.¹⁰ A vita részletes ismertetése nem tisztem (ráadásul döntés sem született az ügyben), de a *pro* és *contra* felsorolt érvek (törvényhelyek) között hivatkoztak II. Ulászló király törvényének szóban forgó cikkelyére is.¹¹ Ugyanezen az országgyűlésen, köszönhetően annak, hogy Batthyány Lajos halála, 1765. október 26.¹² után nem tartottak országgyűlést, s ennek következtében természetesen nádort sem választottak, a nádori méltóság betöltésével és hatáskörével kapcsolatban is folyamatos tárgyalások zajlottak.¹³ A fentebb leírtak fényében érdemes idéznünk a mondott országgyűlésen hozott dekrétum 24. törvénycikkét („A nádor, primás-érsek, valamint a bán és a királyi tárnokmester törvényes hatalma, jogaik és kiváltságaik, Ő szent felsége kegyes jóváhagyásával, ezennel újból megerősítetteknek nyilváníttatnak”).¹⁴ Mindezek együtt arra mutatnak, hogy a nádori (és egyéb tisztségekről) szóló törvénycikk-kivonatot valamikor az 1790. évi országgyűlés összehívás után készíthették.

A táblázatban a szóban forgó forrásban idézett törvényhelyeket szedtem sorba meghagyva annak rendjét.¹⁵

fejezet	témakör	törvénycikk és kiadási helye	utalás / hivatkozás
a nádor választása	módja	1439. évi 2. tc. (DRH 1301–1457. 287.) egyezés	1492. évi 33. tc. (DRMH 4. 18.)
	négy királyi jelöltből kell választani	1608. évi k. e. 3. tc. (CJH III. 10.) egyezés	1622. évi 2. tc. 7. § (CJH III. 176.) 1638. évi 1. tc. 7. § (Uo. 368.)
	választás ideje	1622. évi 3. tc. (CJH III. 182.) egyezés	1681. évi 1. tc. (CJH IV. 262.) 1715. évi 5. tc. (Uo. 436.) 1741. évi 5. tc. (Uo. V. 20.)
	üresedés	1608. évi k. e. 3. tc. 1. § (CJH III. 10.) egyezés	1741. évi 9. tc. (CJH V. 24.)
	eskütétel	1492. évi 33. tc. (DRMH 4. 18.) az 1. § egyezik	1435. évi 1. tc. (DRH 1301–1457. 261.) 1486. évi 73. tc. (DRH 1458–1490. 305.)
a nádor hivatala	első szavazat	1485. évi 1. tc. (DRH 1458–1490. 314.) egyezés	
	gyámság	1485. évi 2. tc. (DRH 1458–1490. 315.) egyezés	
	országgyűlés	1485. évi 3. tc. (DRH 1458–1490. 315.) egyezés	

⁹ DRMH 4. 124., 126., CJH I. 627.

¹⁰ Vö. Pest-Pilis-Solt vármegyének az 1790-es országgyűlésre készült követutasításának 35. pontjával (PPS vm. követutasításai 102–103., 124. [a vonatkozó rész Kapitány A. és Nagy J. munkája]).

¹¹ Hajnik I.: Örökös főispánság 21., 30–37. — Vö. még az 1790. évi 67. tc.-nek az országos bizottságokról szóló részével, ahol az első, „közpolitikai bizottság” témái között szerepelt a „vármegyék rendezése, a hol felveendő lesz az örökös főispánok kérdése” (CJH V. 205.).

¹² Markó I.: Főméltóságok 217–218.

¹³ Szijártó I.: A diéta 298–299., 387., 397.; vö. még Bérenger, J.–Kecskeméti K.: Országgyűlés és parlament 188.; PPS vm. követutasításai 90–91. (a vonatkozó rész Kapitány A. és Nagy J. munkája).

¹⁴ CJH V. 168–169.

¹⁵ A „egyezés” szó azt jelenti, hogy a *Kivonatban* szereplő szöveg szó szerint megegyezik az ismert törvényhely kiadásával.

főkapitány	1485. évi 4. tc. (DRH 1458–1490. 315.) egyezés	1715. évi 21. tc. (CJH IV. 452.) 1741. évi 63. tc. (Uo. V. 52.)
zavarok lecsendesítése	1485. évi 5. tc. (DRH 1458–1490. 316.) egyezés	
mediator	1485. évi 6. tc. (DRH 1458–1490. 316) egyezés	
követek	1485. évi 7. tc. (DRH 1458–1490. 316.) egyezés	
panaszok	1485. évi 8. tc. (DRH 1458–1490. 316.) egyezés	
bírói jogkör	1485. évi 9. tc. (DRH 1458–1490. 316.) egyezés	1222. évi 8. tc. (DRMH 1. 33.)
helytartó	1485. évi 10. tc. (DRH 1458–1490. 317.) egyezés	1741. évi 9. tc. 1. § (CJH V. 24.) 1715. évi 33. tc. (Uo. IV. 464.)
kunok, 3000 arany	1485. évi 11. tc. (DRH 1458–1490. 317.) egyezés	1715. évi 34. tc. 3. § (CJH IV. 466.) 1630. évi 43. tc. (Uo. III. 300.)
Dalmácia bírája	1485. évi 12. tc. (DRH 1458–1490. 317.) egyezés	
32 telek adományozása	1609. évi 66. tc. (CJH III. 76.)	1659. évi 30. tc. (CJH IV. 156.) 1681. évi 1. tc. (Uo 262.) 1715. évi 5. tc. (Uo. 436.) 1715. évi 33. tc. (Uo. 464.) 1741. évi 20. tc. (Uo. V. 32.)
oklevélőrző	1622. évi 31. tc. (CJH III. 204.) egyezés	
áttett ügyek	1723. évi 26. tc. (CJH IV. 588.) egyezés	
pecsét	Szt. László III/3. (DRMH 1. 18.) egyezés ¹⁶	
katonai felettes	1618. évi 4. tc. (CJH III. 126.) a 12. § egyezik	1555. évi 1. tc. (CJH II. 382.) 1606. évi bécsi béke 3. pontja (Uo. 962.) 1608. évi k. e. 3. tc. (Uo. III. 10.) 1613. évi 7. tc. (Uo. 98.)
fő- és jóságvesztés	1222. évi 8. tc. (DRMH 1. 33.) egyezés	
nádori közgyűlések	1222. évi 8. tc. (DRMH 1. 33.) 1464. évi 21. tc. (DRH 1458–1490. 147.) 1471. évi 5. tc. (DRH 1458–1490. 194.) 1478. évi 7. tc. (DRH 1458–1490. 240.) 1481. évi 14. tc. (DRH 1458–1490. 249.) 1486. évi 1. tc. (DRH 1458–1490. 268.) egyezés	1492. évi 35. tc. (DRMH 4. 20.)
az országbíró joga	1635. évi 15. tc. (CJH III. 316.) a 2–4. § egyezik	1638. évi 25. tc. (CJH III. 384.) 1655. évi 101. tc. (Uo. 641.)
ítéletek végrehajtása	1518. évi 5. tc. (CJH I. 754.) a 2–4. § egyezik	
Regnum administrare debet.	Nincs törvényhely.	
Coronam regi praeferet.	Nincs törvényhely.	
végvárok felügyelete	1498. évi 43. tc. (DRMH 4. 116.) egyezés	1647. évi 61. tc. 1. § (CJH III. 464.)

¹⁶ Az egyezés a CJH I. 76., 78. oldalán kiadott szövegváltozattal vonatkozik.

			1655. évi 9. tc. 2. § (Uo. 588.) 1659. évi 3. tc. 1. § (Uo. IV. 140.)
	levelezés a kamarával	1609. évi 21. tc. (CJH III. 56.) egyezés	
	fizetése	1609. évi 67. tc. (CJH III. 76.) egyezés	1613. évi 29. tc. (CJH III. 112.) 1723. évi 4. tc. (Uo. IV. 568.)
	tisztséget viselhet	1222. évi 30. tc. (DRMH 1. 34.) egyezés 1498. évi 70. tc. (DRMH 4. 132.) egyezés	
	életfogytiglan	1526. évi 22. tc. (DRMH 4. 270.) egyezés	
	Pest, Pilis, Solt ispánja	1659. évi 76. tc. (CJH IV. 178.) egyezés	1492. évi 100. tc. (DRMH 4. 44.) 1495. évi 20. és 24. tc. (DRMH 4. 65., 66.)
	joghatósága	1659. évi 30. tc. (CJH IV. 156.)	1681. évi 1. tc. (CJH IV. 262.) 1715. évi 33. tc. (Uo. 464.)
	propalatinus	1542. évi 28. tc. (CJH II. 90.) egyezés	
	alnádor	Nincs törvényhely.	
	megbocsátás	1536. évi 5. tc. (CJH II. 18.) egyezés	
	hatásköre	1638. évi 7. válasz (CJH III. 368.) egyezés 1638. évi 32. tc. (Uo. 388.)	1647. évi 51. tc. (CJH III. 460.) 1681. évi 62. tc. (Uo. IV. 310.) 1741. évi 9. és 47. tc. (Uo. V. 24., 46.)
	joghatósága	1723. évi 4. tc. (CJH IV. 568.) egyezés	
a helytartó jogai, ha ő nádor	32 telek	1567. évi 26. tc. 4. § (CJH II. 570.) egyezés	
	adományai	1715. évi 33. tc. (CJH IV. 464.) egyezés	1741. évi 20. tc. (CJH V. 32.)
	kincstár joga	1723. évi 4. tc. (CJH IV. 568.)	
	nyolcadok	1563. évi 25. tc. (CJH II. 494.)	1559. évi 38. tc. 12. § (CJH II. 464.)
	peres ügyek	1550. évi 57. tc. (CJH II. 288.) 1563. évi 25. tc. (Uo. 494.) 1574. évi 18. tc. (Uo. 640.)	
	fellebbezés	1545. évi 35. tc. (CJH II. 138.)	
	különböző fizetni valók	1552. évi 28. tc. (Uo. 322.) 1555. évi 2. tc. (Uo. 382.) 1566. évi 21. tc. (Uo. 544.) 1574. évi 18. tc. (Uo. 640.)	
	iktatás	1635. évi 15. tc. (CJH III. 316.)	
	ítélkezés	1474. évi 12. tc. (DRH 1458–1490. 216.) 1546. évi 60. tc. (CJH III. 184.) 1723. évi 26. tc. (Uo. IV. 588.)	
	eskütétel	1563. évi 75. tc. (CJH II. 524.) egyezés	
	nádor a helytartó	1741. évi 9. tc. (CJH V. 24.) egyezés	
	megbocsátás	1536. évi 5. tc. (CJH II. 18.)	
	hatásköre	1741. évi 9. tc. (CJH V. 24.) 1723. évi 4. tc. (CJH IV. 568.)	
	fizetése	Nincs törvényhely.	
a helytartó	Várdai Pál kinevezése	Ferdinánd király 1542. dec. 30-i kinevezőlevele (R. Kiss I.: Helytartótanács 359.) egyezés	

jogai, ha ő érsek	az 1545. évi nagyszombati diéta	1545. évi 33. tc. (CJH II. 136.) királyi válasz 7. pontja (Uo. 148.) egyezés	
		1545. évi 34. tc. 5. § (CJH II. 136.)	1723. évi 30. tc. (CJH IV. 590.)
		1545. évi 35. tc. (CJH II. 138.) egyezés	1474. évi 12. tc. (DRH 1458– 1490. 216.) 1498. évi 8. tc. (DRMH 4. 92.) 1552. évi 2. tc. (CJH II. 304.) 1659. évi 18. tc. (Uo. IV. 150.) 1715. évi 67. tc. (Uo. 492.)
	az 1546. évi pozsonyi diéta	1546. évi 35. tc. (CJH II. 176.) egyezés	
		1546. évi 60. tc. (CJH II. 184.) egyezés	
	az 1548. évi pozsonyi országgyűlés	1548. évi 18. tc. (CJH II. 228.) egyezés	
	Oláh Miklós érsek alatt az 1563. évi pozsonyi diéta	1563. évi 24. tc. 2. § (CJH II. 494.)	1563. évi 25. tc. (CJH II. 494.) 1566. évi 21. tc. (Uo. 544.)
		1563. évi 29. tc. (CJH II. 496.)	1567. évi 28. tc. (CJH II. 570.)
		1563. évi 30. tc. (CJH II. 496.)	
		1563. évi 65. tc. (CJH II. 520.)	
		1563. évi 75. tc. (CJH II. 524.)	
	a főispáni cím	1498. évi 57. tc. (DRMH 4. 124.) egyezés	
	kincstartóról	1681. évi 14. tc. (CJH IV. 274.) egyezés	1618. évi 15. tc. (CJH III. 132.) 1608. évi k. e. 5. tc. (Uo. 12.)

3.2. A forrás szövege

Az e helyütt teljes terjedelmében közölt forráshoz — amelynek átírásánál az általános gyakorlatot vettem figyelembe¹⁷ — csak tartalmi jegyzetek csatlakoznak. A paleográfiai jegyzetek mellőzése azért tűnt kézenfekvőnek, mivel a forrás írnoki tisztázat és csak elvétve találni benne hibákat és elírásokat. Ezeket jelölés nélkül javítottam (például *pr* áll *per* helyett), az esetleges elírásokra az adott szó után kerek zárójelben álló felkiáltójellel (és ha szükséges volt, külön jegyzetben) hívtam fel a figyelmet. Az eredeti forráshoz képest két változtatást azonban tettem: egyfelől a kis- és nagybetűket normalizáltan írtam át (pl. *Regem* helyett *regem*, de a *Regia Majestas* stb. címeket nagy kezdőbetűvel szedtem), másfelől pedig nem teljesen követtem a forrás eredeti szövegképét: azaz a két hasáb bal oldalán álló címleírások, összegzések, összefoglalók után folytatólagosan következik az oldal jobb hasábjában álló szöveg, a második sorok pedig már behúzva állnak. A vesszőhasználatot nem egységesítettem, tehát minden olyan helyen áll vessző, ahol a forrásban is. A szövegben lévő aláhúzásokat, zárójeleket jelöltem, mint ahogy az oldalváltásokat is a szöveg megfelelő helyén kapcsos zárójelben — például: [pag. 5.] — jeleztem, a szövegben gyakran szereplő „ar.” (*articulus* és alakjai) rövidítést nem oldottam fel. A szöveg jellegzetessége, hogy a „con” szótag hasonult alakjai esetében a mássalhangzó rövidül (pl. *coligitur* áll *colligitur* helyett).

¹⁷ Lásd a Fons 7. (2000) 1. számában megjelent tanulmányokat.

A filológiai jegyzetekkel szemben a tartalmiak számát nem korlátoztam. A szövegben előforduló valamennyi személynevet igyekeztem — méltóság- vagy tisztségviselésük idejével egyetemben — a lehető legteljesebb mértékben azonosítani és szakirodalmi munkák alapján megjegyzetelni. A forrásban szereplő törvénycikkeket külön, táblázatos formában közöltem (lásd fentebb a Függelék 3.1. fejezetben), mivel az adott helyen történő jegyzetelésük túlságosan tördezetté tette volna a szövegközlést. A törvénycikkek közül az 1526 előtt keletkezetteket az elérhető kritikai, míg az 1526 utániakat a millenniumi kiadás alapján azonosítottam.

Az alábbiakban közölt „kivonat” szövegét egy 23 papírlapból álló füzet 1–45. terjedő oldalaira megszakítás nélkül írta egyetlen — azonosítatlan — kéz, a füzet utolsó, 46. oldala üres. A forrás levéltári jelzete: Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Batthyány-gyűjtemény, Cat. II. Tractatus publici, Tit. Palatinus III/a, Nr. 28.

[pag. 1.]

Extractus legum patriarum circa electionem palatini,
et officia ejusdem, ac locumtenentis regum per Hungariam

[pag. 2.]

Circa electionem palatini regni Hungariae

Per regem et regnicolas eligitur. Alberth 1439. ar. 2do, qui sic sonat: quod Regia Majestas palatinum regni antiqua consuetudine regni ipsius requirente, eo, quod idem palatinus ex parte regnicolarum Regia Serenitati, ex parte ipsius Regiae Majestatis regnicolis iudicium, et justitiam facere potest, et tenetur, ex consilio praelatorum et baronum, ac regni nobilium pari voluntate eligat. Ita Wladislai Decr. 1° ar. 33.

Ex 4 personis per regem candidatis. 1608. ar. 3° ante coronationem: palatinum, quod concernit, deliberant status, et ordines, ut sua Regia Majestas duas ex statu catholico-romano, et totidem evangelicae confessionis personas eis quamprimum nominet, ex quibus quemcunque ad gerendum tale officium magis idoneum fore judicaverint, invocato nomine divino eligere non intermittant. Ita juxta articulum Viennensis pacificationis ad tertium de anno 1606 [pag. 3.] palatinus eligatur cum sua dignitate more antiquitus consueto in proxime primitus celebranda diaeta. Quia vero sua Caesarea et Regia Majestas ob varias rei publicae christianae necessitates in Hungaria, aut vicinis locis residere nequit, ne opus sit propter quasvis causas regnicolis ad remotiores suae Majestatis residentias venire, gravesque sumptus propterea facere, ubi neque consiliarii Hungari semper suae Majestati ad latus praesentes esse possunt; ideo statutum, et conclusum est, quod sua serenitas secundum plenipotentiam sibi per suam Majestatem non ita propterea omnino concessam, in negotiis regni Hungariae per palatinum, et consiliarios Ungaros, non secus, ac si sua Caesarea Regiaque Majestas personaliter praesens esset, audiendi, proponendi, judicandi, concludendi, agendi, et disponendi, in omnibus iis, quae ad

conservandum regnum Hungariae, ejusdemque regnicolarum quietem et utilitatem videbuntur esse necessaria, [pag. 4.] plenariam potestatem et facultatem habeat.

Confirmatur anno 1622. ar. 2do conditione 7^a, item 1638. ar. 1° conditione 7^a.

Ante omnes tractatus in diaetis et extradationem propositionum primum et ante omnia eligi debet.

Anno 1622. ar. 3°: quia porro sua sacratissima Majestas comperta per mortem et decessum illustrissimi quondam domini comitis Sigismundi Forgács de Gyimes,¹⁸ alias palatini hujus regni piae memoriae officii palatinalis vacantia, statim in initio diaetae praesentis ante alios omnes tractatus juxta conditionem 7^{am} in dicto diplomate comprehensam, denominatis ad id sufficientibus idoneis personis in electionem palatini benigne consenserit, ex ejusmodique annuentia communibus regnicolarum suffragiis in praeattactam dignitatem palatinalem illustrissimus dominus comes Stanislaus Thurzo de Betlehemfalva¹⁹ ob praeclara ipsius erga suam Majestatem, et patriam benemerita clarumque prosapiae decorem electus est. Pro eo suae Majestati [pag. 5.] status et ordines condignas agunt gratias, omnino securi sibi pollicentes, quod sua Majestas praeattactum dominum palatinum juxta conditionem allegatam in ipsius autoritate, jurisdictione, et officio conservare, deque salario ipsius et contentatione cum ipso benigne convenire dignabitur.

Idem petitur anno 1681. ar. 1°, anno 1715. ar. 5°, anno 1741. ar. 5°.

Officio palatinali vacante, diaeta intra anni revolutionem per suam Majestatem, vel ipsa nolente, per judicem curiae regiae, aut tavernicorum magistrum sub paena ammissionis officiorum indici debet. 1608. ar. 3° ante coronationem §^o 1°: qui si opinione celerius (prout res sunt humanae) fatis concederet, modum in eligendo altero in locum ipsius idoneo, talem sua Majestas Regia observare dignetur, ut intra anni revolutionem pro electione novi palatini peculiarem generalem in regno diaetam indicat, et promulget, quod quidem si sua Majestas facere nollet, aut non curaret, extunc vigore solum modo hujus statuti, seu articuli dominis [pag. 6.] judici curiae, vel ipso non existente magistro tavernicorum pro tempore constitutis plenaria, ac omnimoda sub amissione honoris, et officiorum suorum autoritas impertitur, diaetam ad ejusmodi palatini electionem peculiarem regnicolis indicendi, ac promulgandi. Ita 1741. ar. 9°.

Jurat coram rege et regnicolis. Vlad(islai) 1° ar. 33.: Et ut omnis suspitio, quae contra ipsum palatinum, et alios judices, et justitiarios regni de favore, vel odio, aut

¹⁸ Gimesi Forgách Zsigmond nádor 1618. máj. 16.–1621. jún. 11. (archivum.piar.hu/arisztokrata/nádor [látogatás időpontja: 2016. január 19.])

¹⁹ Bethlenfalvi Thurzó Szaniszló nádor 1622. jún. 3.–1625. máj. 11. (Uo.).

quomodocunque concipi possit de cordibus quorumlibet penitus removeatur, et tollatur successoris temporibus omnes et singuli iudices iustitiarum regni istius tam ecclesiastici, quam seculares, qui videlicet in palatinum, iudicem curiae regiae, magistrum tavernicorum regalium, in protonotarios et vicesgerentes iudicum praeattactorum, ac etiam assessores eorundem in iudicio, in vajvodam partium etc. eligentur, et assumuntur, tempore receptionis eorundem ad huiusmodi honores, et officia [pag. 7.] administrationis iudicii, et iustitiae in manibus regiis, vel deputatorum ab ipsa Majestate Regia iuramentum praestare teneantur. Ita Sigismundi Decr. 6°, articulo 1°; Matthiae Decr. 6° ar. 73.

Circa officia palatini

In electionem regis primum votum habet. 1485. ar. 1°: ex vetusta majorum ordinatione sancitum, et constitutum est, quod si quando regum semen deficere contingeret, et de electione novi regis tractaretur, in ipsa electione palatinus ex officii dignitate primam vocem semper habet.

[pag. 8.] Tenera aetatis regis tutor. 1485. ar. 2do: si quispiam regum haeredem in tenera aetate constitutum reliquerit, palatinus ex officio tenetur, et debet illum tamquam tutor in regnis, et dominiis paternis conservare, et fideliter defendere, cui quidem palatino interim, quoad haeres ipse in adultam pervenerit aetatem, universis illius subditi et regnicolae perinde ac vero domino et regi semper obedire, et in omnibus rebus obtemperare teneantur.

Diaetas indicere rege non existente aut infante existente potest. 1485. ar. 3°: si regum semen deficere contigerit infra id tempus, quoad novus rex eligeretur, aut etiam si haeres, ut praefertur, in tenera aetate relinquatur, palatinus ejus tutor habet semper ex officio pro rebus, et necessitate regni, et etiam illius haeredis facere, et indicere diaetas, quascunque oportunas duxerit.

In generali expeditione supremus capitaneus. 1485. ar. 4°: si quando urgeret regni necessitas, et opus esset, ut pro ejus necessitate, et necessaria [pag. 8.] defensione regnicolae insurgerent, palatinus ex suscepto officio debet esse generalis, et supremus capitaneus regni, et regnicolarum, et illos gubernare, juxta tamen voluntatem, et arbitrium Regiae celsitudinis.

Confirmatus hic ar. per articulum 21. 1715., congruit ei ar. 63. post med. 1741.

Intestina bella componit. 1485. ar. 5°: quod si quae differentiae sive seditiones, aut aliae controversiae inter regnicolas forte contingerent, palatinus auctoritate officii providere, illasque sedare, et complanare, atque nocentes juxta demerita punire, nec non commissa emendare, et rectificare debet, dignitate tamen et auctoritate regia salva semper permanente.

Controversiam inter regem, et regnum componere debet. Ibidem ar. 6°: quod si quando differentiam, seu discordiam inter regem et regnum oriri contingeret, palatinus ex

officio debet esse mediator, etsi in tempore, atque illos adhibita omni diligentia, cura, studio, et sollicitudine componere.

[pag. 10.] Audit oratores, rege audire eos nequeunte, et ipse responsum eis dat. Ibidem ar. 7º: si quando contingeret regem simplicem, aut negligentem esse ad audiendum oratores, vel etiam ad respondendum illis, palatinus ex officio providere, et illius defectum supplere debet.

Querimonias ad aures regis defert. Ibidem 1485. ar. 8º: si bona aliqua donantur per Regiam Majestatem, et contradictores apparuerint, causabunturque injuste per suam Majestatem fuisse donata, debent palatino conqueri, et ille ad aures regias hujusmodi querelas quamprimum referre tenetur etc. Si vero rex abesset, nihilominus accepta querela, tenetur illi quamprimum significare, et similiter rogatum facere, quo Majestas sua praefigat terminum, et locum, ubi, et quando ipsa querela revideatur, discutiatur et diffiniatur.

Judicum regni maximus. 1485. ar. 9º: palatinus ex officio habet quemlibet regnicolarum sive praetextu jurium possessionariorum, sive actuum [pag. 11.] potentiariorum ad instantiam querulantium in ius vocare, prout in Andreae II Decr. ar. 8º.

Et in hac re adeo amplam potestatem, jurisdictionem, et auctoritatem habet, ut dempta regia dignitate, nullus omnino justitiariorum ampliorem, sed neque parem habeat.

Alii quippe iudices regni in causis duntaxat actuum potentiariorum, et non jurium possessionariorum ex antiqua limitatione, et relatione citationes seu evocationes decernere et sententias ferre debent.

Caeterum si qui jure coram palatino in birsagiis, aut aliis iudiciorum oneribus convincantur, illis ejusmodi onera Regia celsitudo non tam ordinaria, quam absoluta potentia, et auctoritate relaxare quidem potest, non tamen debet, quia palatinus de birsagiis ipsis pro suo arbitrio semper disponere potest.

Aliis autem, qui coram caeteris iudicibus convincuntur, Regia sublimitas liberi et directi de ordinaria sua potentia, onera ipsa relaxare semper potest.

[pag. 12.] Absente rege locum ejus tenet. 1485. ar. 10º: quod Regiam Majestatem sive in exercitu, sive aliter extra regnum agere se contingat, palatinus ex officio debet in regno semper esse locumtenens, et cum aliquibus penes ipsum deputandis, quorum tamen ipse caput, et superior esse debet, omnia facere, et exercere, quae rex ipse posset, et deberet: unde simul est locumtenens, ut ar. 9º § 1º 1741.

Demptis tamen gratiis, et donationibus jurium ad coronam devolutorum, ut ar. 33. 1715.

Praeterea aliis illis, quae directe ad regiam dignitatem ex antiqua ordinatione pertinerunt semper.

Palatinus iudex Cumanorum a quibus 3000 aureorum salarii loco habet. 1485. ar. 11.: habet palatinus ex officio iudicare totam Cumaniam, et est semper comes et iudex Cumanorum, a quibus pro huiusmodi officio, et labore debet habere quoad annum tria millia aureorum, prout hoc ex literis Ludovici, [pag. 13.] et aliorum regum praedecessorum manifeste coligitur 1715. ar. 34. § 3., 1630. ar. 43.

Dalmatiae iudex. Ibidem 1485. ar. 12.: Dalmatia subiacere debet iudicio palatini, et pro proventibus habet in illa certas insulas.

Sed hae insulae non nominantur hodie Veneti, aut Turcae, plurasque Dalmatiae insulas tenent.

Triginta duos colonos conferre potest. 1609. ar. 66.: ut videlicet bona sive per defectum seminis, sive alio quovis modo et jure ad fiscum suae Majestatis devoluta ad numerum 32 colonorum, et non ultra idoneis, et benemeritis personis conferre valeat.

Confirmatur cum pluribus aliis ad palatini auctoritatem facientibus, anni 1659. ar. 30., anni 1681. ar. 1., item 1715. ar. 5. Et signanter bona conferendi facultas uberius declaratur anni 1715. ar. 33., 1741. ar. 20., quo innuitur, quod non viciet ejus donationes, etiamsi earum communicatio cameralis omittatur.

[pag. 14.] Diplomatum paria retinet. 1622. ar. 31.: statutum est insuper, ut dominus comes regni palatinus paria diplomatis ejusdem conclusionis Niklspurgensis pro regnicolis emanati, et cum reliquis diplomatibus (!) in Archivis Regni repositi cuilibet regnicolarum, qui ea habere voluerit, in transumpto literarum suarum extradare, vel typis excudi facere debeat.

Causas extraordinarias transmissionales iudicabat, jam vero tabula regia. 1723. ar. 26.: licet quidem causae articulares et fori extraordinarii comitis palatini defectum item seminis, iudicis curiae regiae iudicio subjectae fuissent, ad celerius nihilominus, et exactius administrandam justitiam benigne annuit sua Majestas serenissima, ut quaevis causa, tam videlicet praerecensitae, quam et aliae tabulares quoscunque regnicolas, ac fiscum etiam regium active et passive tangentes, in tabula iudiciaria regia (salva parti succumbenti ad tabulam septem viralem appellata) iudicentur et terminentur.

[pag. 15.] Sigillum apud palatinum habeat absens a curia. Sancti Ladislai Lib. 3.º cap. 3.: placuit etiam, ut si aliquando comes palatinus domum iverit, regis, et curiae sigillum, qui in vice ejus remanserit, illi dimittat, ut secus regis una est curia, et ita unum sigillum persistat.

Domi vero comes idem quamdiu permanserit, super neminem sigillum mittat, nisi super eos duntaxat, qui vocantur udvornik, et qui spontanea voluntate iverint ad eum, illos ei liceat iudicare.

Quod si aliter fecerit 55 pensos solvat, similiter et duces comites, qui super suos quam alios iudicaverint ea sententia corigantur.

Omnes gentium praefecti in Hungaria dependent ab eo. 1618. ar. 4°: de autoritate comitis palatini renovantur et observantur articuli anni 1555. ar. 1ⁱ ad finem. Ex pacificationis Viennensis ad tertium, item 1608. ar. 3, item anni 1613. ar. 7.

Et ut omnes et singuli capitanei, et gentium praefecti, cujusvis nationis ab eodem domino palatino [pag. 16.] dependeant: quemadmodum Majestas sua juxta auctoritatem ipsi palatino semel traditam, facultatemque exercendi officium suum praemisso modo elementer permisit.

Capitalem tamen, et amissionem bonorum non judicat. Andreae 2° ar. 8°: palatinus omnes homines regni nostri indifferenter discutiat.

Sed causas nobilium, quae ad perditionem capitis, vel ad destructionem possessionum pertinent, sine conscientia regis terminare non possit. Judices vero vicarios non habeant, nisi unum in curia sua.

Malefactores in litem attrahere potest, et quoslibet alios Andreae regis ar. 8°, Matthiae Decr. 1° ar. 21^o²⁰ post coronationem, sed hujusmodi iudicium palatinum sublatum, Matthiae Decr. 3° articulo 5° permissum, Matthiae Decr. 4. ar. 7. permissum ad tempus, Matthiae Decr. 5. ar. 14. abrogatum ex toto, et abolitum.

Matthiae Decr. 6. ar. 1°: definitum, et conclusum est, quod iudicium generale, sive palatinum ableatur, a modo nullo unquam tempore celebretur: sed tamen ne [pag. 17.] per hoc malefactoribus male agendi data concessaque videatur licentia, ordinatum est, quod si quando comitatus aliquis a latronibus, furibus, homicidis, incendiariis, falsariis, et aliis hujusmodi flagitiosis sentire se molestari, et tales malefactores ibi multiplicari cognosceret, Regia Majestas ad petitionem illius comitatus annuere, et eidem liberam concedere facultatem debeat, quod illos cum comite exquirere, et exterminare possit. Idem Vladislai Decr. 1° ar. 35.

In qua causa est interessatus iudex curiae praesidet. 1635. ar. 15: quod si porro in ejusmodi causis fiscalibus dominum regni palatinum modernum vel futuros interessatos esse contingat, ita ut coram ipso tamquam iudice causarum fiscalium extraordinariarum alioquin speciali commodi levare, et discuti nequeant, inter fiscum regium ut actorem et regni palatinum velut in causam attractam vigentibus in futurum dominus iudex [pag. 18.] curiae regiae praesidere, iudiciumque et sententiam ferre ac executionem procurare possit ac valeat, alioquin iudice curiae legitime impedito stabit in arbitrio Regiae Majestatis quinam in ejusmodi causis praesidere, et iudicatu fungi possit ac valeat. Idem intelligatur etiam de revisionibus appellationum in talibus causis

²⁰ Az eredetiben csak 2° áll.

interpositarum, in quibus nempe dominus regni palatinus interessatus esse dignoscitur. Ita 1638. ar. 25. et 1655. ar. 101.

Executiones sub amissione officii peragat. 1518. ar. 5º: ubi vero causa coram domino palatino finaliter fuerit conclusa per actorem dominus ipse palatinus pari modo, ut executionem finaliter perficere valeat, requiratur. Qui sub amissione officii teneatur, in quantum vires ejus suppetunt, eam executionem per gentes, et homines suos peragere, si autem juxta conscientiatam limitationem assessorum regnicolarum dominus ipse palatinus cum gentibus suis ad ipsam executionem perficiendam [pag. 19.] insufficiens videretur, tunc ad literas eorundem assessorum thesaurarii illi executionem hujusmodi effectui mancipare, modo praeallegato, semper sint obligati. Ubi autem ipse dominus palatinus id abs re difficultaret, extunc actor ille cum assessoribus Majestatem Regiam requirere, et eidem superinde protestari debeat, et de facto idem dominus palatinus in amissione officii sui convincatur etc.

Regnum administrare debet. [Nincs törvényhely.]

Coronam regi praefert. [Nincs törvényhely.]

[pag. 20.] Castrorum finitimorum perlustratio ad palatinum, et judicem curiae, seu eorum homines pertinet. Vladislai 3^{io} ar. 43º: singulis annis duo judices regni videlicet domini palatinus, et judex curiae regiae homines suos penes hominem regium (juramento de Rákos de dicenda veritate, et fideliter sine personarum favore ad Regiam Majestatem deferenda juratos) deputare debeant, qui castrorum finitimorum conditiones, et status, ac aedificationes, vel custodias, conservationes, nec non machinas, ac ingenia, et victualia, atque stipendiarios, juxta dispositionem tenere debentes, aliosque opifices, seu artifices, bis in anno revideant, et Majestati Regiae fideliter referant etc. Ita 1647. ar. 61. §º 1º, 1655. ar. 9º §º 2º, urgetur 1659. ar. 3º §º 1º.

Cum camera correspondet, et cum bano Slavoniae. 1609. ar. 21º: autoritas thesaurarii regni, eique adjungendorum consiliariorum secundum praenarratas [pag. 21.] conclusiones Viennenses, et anni praeteriti constituatur, qui habeant bonam correspondentiam cum domino palatino, et camera aulica, non tamen dependentiam.

De salario sua Majestas cum eo conveniat. 1609. ar. 67.º: quod ad salarium et residentiam domini palatini attinet, sua Majestas Regia ex singulari gratia, qua in eum suum servitorem primarium propendet de eo, cum illo quam primum, et certo certius concludet.

Quod jam ex tricesima et vino habet 1613. ar. 29. vel ex camera 1723. ar. 4.

Dignitates plures tenere potest. Andreae ar. 30.º: item praeter hoc quatuor iobbagyiones scilicet palatinum, banum, comites curiales regis et reginae duas dignitates nullus teneat, anno 1222.

Vlad(islai) 3 ar. 70.: nullus baronum, aut nobilium [pag. 22.] regni duas dignitates, seu officiolatus praeter palatinum, judicem curiae, et banum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae tenere possit, ac valeat.

Vita durante durat ejus officium. Lud(ovici)²¹ 2^{di} 1526. ar. 22.: palatinus modernus, et etiam futurus in judicio, ac consilio, ac alias etiam omnibus, quae ad officium suum pertinent tractare, et executionem facere valeat. Statutum est denique, ut a modo deinceps non per tumultum, vel alia via, et ratione simplici, sed juridice officium palatinatus auferatur, et pro tali crimine quidem, ut non saltem officio, sed et capite privetur. Alias duret semper ipsum palatinatus officium vita comite, et superinde Regia Majestas dare dignetur, quas penes sacram coronam conservandas locari faciat, ne quis in futurum tumultuose contra palatinum invehi audeat.

[pag. 23.] Comitatum Pest, Pilis et Solth supremus comes. 1659. ar. 76.: status et ordines benignae suae Majestatis resolutioni et ar. 100° 1492., 2^{do}²² et 20. et 24. 1495. inhaerentes decernunt, ut comitatus Pest, Pilis et Solth juxta antelatas constitutiones in suo antiquo jure conservati officium supremi comitis eorum comitatum penes dominos comites regni Hungariae palatinos modernum, et futuros, a quibus alias etiam post amissam Budam cessante, in ipsos supremorum ejusdem civitatis Budensis castellanorum autoritate in peragendis supremorum comitum functionibus debuissent dependentiam una cum sigillo authentico pro nunc specialiter iisdem comitatibus collato defacto maneat, et relinquatur.

Tutelas conferre potest. 1659. ar. 30.: ac insuper tutelas juxta antiquam, et usitatam consuetudinem etiam deinceps conferendis in suo [pag. 24.] statu et vigore permaneat. Renovatur ar. anni 1681. ar. 1°, allegatur et declaratur anno 1715. ar. 33.

Propalatinus ad causas palatinales discutiendas eligitur. 1542. ar. 28.: constitutio Posoniensis quantum vero ad justitiae, aliasque regni administrationes attinet summe necessarium esse eligere palatinum.

Id tamen cum in praesentia vel ex eo comode fieri nequeat, quod in comitiis generalibus, et non in particularibus per suffragia omnium statuum et ordinum regni palatinus eligi soleat.

Statutum est igitur, ut ex nunc per suffragia statuum et ordinum regni eligat Majestas Regia idoneum quempiam judicem causarum, quae in praesentia palatali verti consueverunt.

Qui quidem iudex suum habeat vicesgerentem, et protonotarium.

²¹ A forrásban „Lad” rövidítés áll.

²² A millenniumi kiadásban javították és kihúzták (CJH IV. 178.).

[pag. 25.] Vicepalatinum eligit solum palatinus, interest judiciis, excipit fassiones, et procuratorias constitutiones. [Nincs törvényhely.]

Confert gratiam resipiscentibus. 1536. ar. 5º: ad aliorum autem violentorum omnium tyrannidem temperandam, occasionemque et fomitem omnium malorum tollendum, et exinde concordiam christianam in regno constituendam conclusum est.

Ut bona quorumcunque rebellium Majestatis Regiae postquam resipuerint, et in gratiam fuerint recepti infra unum mensem, a die, quo in sede judiciaria comitatus illius, in quo bona hujusmodi resipiscentium habentur, gratia regia, vel domini locumtenentis pro ea, qua in persona Regiae Majestatis fungitur autoritate, cum bona cautione et assecuratione fidelitatis Regiae Majestati debitae, et consilio faciendo fuerit publicata, computandum, absque ulla difficultate remittantur.

[pag. 26.] Autoritas ejus declaratur et dignitas conditione 7ª dipplomatis regii anni 1638: quod in palatini electione, ejusdemque autoritate, jurisdictione, et officio juxta ar. Viennensis pacificationis ad tertium, item ante coronationem edito anni 1608. ar. 11. et anni 1613. ar. 7., Ferdinandi regis anni 1555. ar. 1º circa finem, ac secundum formam juramenti ejusdem palatini praescriptum modum serenitas sua observatura est, de banatu etiam etc.

Effectuari observarique jubetur ibidem articulo 32.

Allegatur anni 1647. ar. 51., renovatur anno 1681. ar. 62., huc faciunt novissime anni 1741. ar. 9. et 47.

Confirmatur palatinalis, simul etiam locumtenentialis autoritas, et jurisdictio. 1723. ar. 4.: et quia inter praevio modo clementissime confirmatas statuum et ordinum regni, partiumque eidem adnexarum libertates regno Hungariae, de antiqua ejus consuetudine et lege autoritas quoque et praerogativa palatini, et simul etiam locumtenentis sensu articuli 5. et 33. [pag. 27.] anni 1715. in iisdem quoque citatorum, et aliorum superinde conditorum comprehenderetur. Hinc Majestas sua serenissima Caesareo Regia palatinalem simul etiam locumtenentialem autoritatem, et jurisdictionem in sensu articulorum praecitatorum benigne confirmat, ea cum declaratione, ne palatinus bona per fiscum possessa conferre possit etc.

Quoad locumtenentem regium, simul palatinum

Colonos 32. conferre potest. 1567. ar. 26. §º 4º: praeterea Majestas sua Caesarea dignetur etiam dominum locumtenentem quando ex hoc regno in alias partes profecta fuerit, tam in conferendis bonis, quam aliis rebus (sicuti Majestas sua se facturam gratiose obtulit) cum eadem autoritate, et [pag. 28.] dignitate, de qua literas Majestatis suae habet relinquere, et qua priores locumtenentes, juxta veterem regni libertatem, semper usi sunt, dum modo in collatione bonorum non excedat numerum sibi ex

antiqua consuetudine competentem, neque se in collationem bonorum ad arces pertinentium ingerat.

Sed non a corpore bonorum avulsos. 1715. ar. 33.: ne circa palatinalem et simul locumtenentialem in conferendis quibusvis defficientium et noteriorum bonis auctoritatem, ulterioribus a modo in posterum disputationibus locus sit, sancitum est, ut palatini, et simul locumtenentes ius collationis iurium seu bonorum possessionariorum immobilium ad ejusmodi difficientes, aut notorios spectantium juxta ar. 30. 1659. et normam in constitutione anni 1446. contentam absque tamen ejusmodi bonorum partitione, vel divisione, aut juris tertii utpote dotalitiorum, vidualium, capillarium, debitorum vel etiam [pag. 29.] divisionis, a modo etiam imposterum pro personis de rege, et regno benemeritis continuare possit.

Salva pro fisco regio palatinales donationes, ultra triginta duarum sessionum numerum antehac etiam observari solitum, vel justum earundem valorem emanatas judicialiter coram domino iudice curiae regiae impugnandi, et evertendi facultate permanente.

Ad evertendas porro quasvis lites et confusiones, quae non nunquam ex concursu impetrantium, aliorum quidem ad Regiam Majestatem, aliorum vero ad palatinum, qua etiam locumtenentem pro quarumpiam caducitatum collatione recurrentium, et donationes obtinentium evenire solent, non secus pro informatione etiam fisci regii, ac ejusdem notitia, suique directione, a modo imposterum palatini et locumtenentis, universas, et quaslibet super jure regio collationes quibuscunque fiendas in genuinis paribus, per cancellariam regiam Hungaricam [pag. 30.] aulicam, iam cameris regiis quamprimum, ac ad summum intra annualem revolutionem communicare, aut impetratores id ipsum facere tenebuntur.

Sub nullitate ejusmodi collationis ipso facto nunc pro tunc declarata, et statuta.

Nota bene. Tollitur haec clausula posterior per articulum 20. anni 1741., ubi sic legitur: ut quamvis dominus regni palatinus, et simul locumtenens regius ad communicationem quarumlibet super jure regio collationem ar. 33. 1715. expressam ulterius quoque tenebitur. Ommissa nihilominus quocunque demum modo eodem articulo praescripta communicatio juribus donatariorum obesse, donationesque talismodi sive vitare, sive tollere nullatenus possit.

1446. dominus gubernator (Hunyady)²³ iis, qui fideliter sacrae regni coronae servierint, de illis possessionibus, quae deinceps ad sacram coronam pure legitimeque sine cujuspiam alterius jure per defectum seminis, item propter delationem falsarum [pag. 31.] literarum, propter cusionem falsarum monetarum, et fabricationem falsi sigilli, nec non propter inductionem extraneae potentiae in hoc

²³ Hunyadi János kormányzó 1446. jún. 6.–1453. jan. eleje (Kronológia 266.).

regnum, ac positionem ignis in eodem fuerint devolutae, in quibus scilicet possessionibus 32. sessiones, et plures fuerint, vel fieri poterint, facere valeat donationes.

Si vero civitates, oppida, et possessiones ultra numerum praescriptarum 32. sessionum etiam praescriptis modis ad sacram coronam fuerint devolutae, illas partiri, seu dividere in 32as sessiones non valeat, et sub nomine 32. sessionum de illis cupiam facere donationem, sed hujusmodi omnes civitates, oppida, et possessiones indivisae ipsi coronae reserventur.

Item dominus gubernator, si cui donationem praemisso modo semel fecerit, amplius eidem dare non valeat.

Et cum donationes castrorum, civitatum, oppidorum, et possessionum et similium ad ius regium duntaxat spectare dignoscantur, igitur [pag. 32.] ipse quibuscunque donationem fecerit, illi tempore suo teneantur accedere ad dominum regem pro confirmatione obtinenda.

Item possessiones eorundem, quorum propter donationem falsarum literarum, aut cusionem falsarum monetarum, aut aliquo modo superius expresso ad coronam fuerint devolutae, quousque illi per iudices suos competentes judicialiter secundum antiquam et approbatam regni consuetudinem sententiati fuerint, occupare, et de his donationem facere non valeat quovismodo.

Nequi confert bona actu per fiscum jam possessa. 1723. ar. 4°: ut supra de officiis palatini.

Judicia 40 diebus celebrari poterat 1563. ar. 25., in appellationibus alios substituit pro absentibus assessoribus, et plures adhibere potuit 1559. ar. 38. §^o 12°.

[pag. 33.] Causas brevium judiciorum haereditatesque jurium possessionariorum ac transmissiones juxta 1550. ar. 57., 1563. ar. 25., 1574. ar. 18. Causas et appellationes casuum judicabat. Item transmissionem novarum violentiarum, et occupationis bonorum noviter factae 1545. ar. 35. Item teloniorum et tributorum indebitas exactiones, praeterea causas tutelarum, dotum paraphernorum, inpignorationum,

viduarum defectus seminis
etc. 1552. ar. 28., 1555. ar. 2.,
1566. ar. 21., 1574. ar. 18.

Sed jam causa ob contra-
dictionem statutionis mota
ad ius ordinarium releg-
antur 1635. ar. 15.

Item iudicabantur omnes
causae actuum majoris po-
tentiae 1474. ar. 12., similiter
ius inscriptionale 1546. ar.
60., nec non omnes causae
articulares, de quibus sic
constituitur, sed jam omnes
praemissae causae palatina-
les translatae sunt ad tabu-
lam regiam. 1723. ar. 26., uti superius de officio palatini.

[pag. 34.] Juramentum praestare tenetur. 1563. ar. 75.: videtur etiam statibus et ordinibus regni, ut
dominus locumtenens suae Majestatis, ac domini supremi capitanei
juramentum praestent, quod in administratione officiorum suorum
fideliter procedent, et officiis suis omni posse suo satisficient,
teneanturque capitanei supremi bona, si quae tenent aliena e manibus
eorum statim emittere etc.

Locumtenens est palatinus regni. 1741. ar. 9°: quod palatinale, et ei lege junctum locumtenentiale
officium quoties imposterum vacaverit, ultra annum vacare non
sinetur, idemque in plenam et legalem authoritatem, atque
jurisdictionem repositum, in eodem conservabitur, qua quidem legali
jurisdictione tam modernus, quam futuri palatini regni plene
fungantur.

Confert gratiam resipiscentibus, et redire volentibus ad fidelitatem regis in persona regia. 1536. ar. 5°:
promitti de officiis palatini.

[pag. 35.] Ejus plena autoritas utriusque officii roboratur citato articulo 9. 1741. et 1723. ar. 4°: hinc
Majestas sua serenissima Caesarea Regia palatinalem et simul etiam
locumtenentialem authoritatem, et jurisdictionem in sensu
praecitatorum articulorum benigne confirmat.

Salarium suum etiam posthac habeat. Ibidem de salario palatinali imposterum quoque providebitur.

Quoad archiepiscopos simul locumtenentes

1543. archiepiscopus de Várda²⁴
extincto palatino(!) Ale-

²⁴ Várdai Pál esztergomi érsek 1526. nov. 15.–1549. okt. 12. (Laczlavik Gy.: Várdai Pál 45., 131.).

xio Thursone,²⁵ frustra
petentibus Hungaris pa-
latinum (ut refert histo-
ricus Schmitt²⁶) fit locum-
tenens ex archiepiscopis
Strigoniensibus primus,
sub [pag. 36.] rege
Ferdinando,²⁷ cujus col-
lationales in fine decreti
sui 20^{mi} extant, hujus

tenoris: Nos Ferdinandus etc. recognoscimus per praesentes, quod nos perspecta jam pridem, et cognita fide, ac diligentia, et in rebus nostris tractandis, ac rite concludendis solertia, et integritate reverendissimi in Christo patris domini Pauli de Várda archiepiscopi ecclesiae Strigoniensis etc., eundem in absentia nostra praefecimus, et constituimus in locumtenentem nostrum, in praedicto regno nostro Hungariae, conditionibus infrascriptis.

1°, imprimis, ut omni illa autoritate et facultate fungatur, qua praedecessorum nostrorum, atque nostro tempore caeteri locumtenentes pro tempore constituti, usi sunt.

2do, videlicet, quod habeat facultatem administrandi justitiam citra omnem appellationem.

3°, quod possit indicare conventum particularem requirente necessitate, omnibus statibus pro commodo nostro, dictique regni nostri.

4°, quod habeat auctoritatem mandandi omnibus confinia tenentibus, et officialibus, caeterisque fidelibus nostris, in omni publica administratione.

[pag. 37.] 5°, quod habeat ius conferendi omnibus personis dignis, bona ad 32. colonos se extendentia, qua ad collationem nostram legitime spectarent.

6°, quod habeat ius conferendi ecclesiastica beneficia, in omnibus ecclesiis, in quibus praelati ius patronatus non habent, exceptis tamen abbatiis, praepositisque maioribus.

7°, quod habeat facultatem et auctoritatem plenam, omnibus resipiscentibus, et ad obedientiam nostram, ac ad sinum gratiae et clementiae nostrae redire volentibus nostra in persona gratiam impertiendi.

8°, in omnium horum igitur testimonium praemissorum, et robur praesentes literas nostras manu nostra subscriptas, et sigillo

²⁵ Bethlenfalvi Thurzó Elek országbíró 1527. nov. 4.–; helytartó 1532. okt.– 1542. nov. (Erdélyi G.: Thurzó levelezés 36., R. Kiss I.: Helytartótanács XXXV., LIV.).

²⁶ Nicolaus Schmitt történetíró (1707–1767) művei közül a jelen helyen a nádorokról szóló munkájáról (Schmitt, N.: Palatini regni) lehet szó (minderről bővebben lásd a 4. fejezetben).

²⁷ I. Ferdinánd magyar és cseh király 1526–1564, császár 1556–1564 (Habsburg lexikon 90–93.).

nostro consignatas eidem domino Paulo archiepiscopo dandas duximus, et concedendas. Datum etc.

Praesedit in comitiis Tyrnaviae 1545. celebratis Ferdinando rege Vornatiae agente, sub quo conditi sunt articuli sequentes.

Litterae regis, aut locumtenentis constitutionibus regni contrariae in remissione bonorum non observentur. 1545. ar. 33°: quod capitanei, nec non comites, vel vicecomites non [pag. 38.] observent litteras Regiae Majestatis, et domini locumtenentis, si quas in reddendis, et remittendis bonis a Majestate Regia constitutioni publicae Novizoliensi, et aliis constitutionibus postea factis, et etiam praesenti derogantes impetraverint.

Sed illis non obstantibus in his, quae ad officium eorum ex praemissis constitutionibus pertinebunt, sine fraude executionem faciant, sub poena obligaminis eorum.

Nota bene. Hic articulus est limitatus in responsione regis §^o 7°, ubi habetur: neque licitum, neque honestum sit, illas non observari, et ut fideles subditi auctoritatem principis, et domini sui abrogent, ac mandata contemnant. Foret enim id in diminutionem dignitatis regalis, et omnis boni ordinis, totiusque rei publicae bene administrandae confusionem, vult itaque sua Majestas, ut mandatis suis, et locumtenentis sui ab omnibus fidelibus suis obediatur etc.

Judicia in duobus terminis per annum celebrentur. 1545. ar. 34. §^o 5°: dominus locumtenens semper ante 20 dies ad singulos comitatus hujusmodi judiciorum celebrationem significet, 1723. ar. 30.

[pag. 38.] Locumtenens extra terminos majorum octavarum quas causas judicet. 1545. ar. 35.: dominus autem locumtenens etiam extra istos terminos causas transmissiones ac quinque casuum, nec non novas violentias, et bonorum occupationes a tempore suae locumtenentiae patratas, qualescunque fuerint cum his, cum quibus sufficere visum fuerit, adjudicet semper. Ita 1474. ar. 12., Vlad(islai) Decr. 3. ar. 8°, 1552. ar. 2., 1659. ar. 18., 1715. ar. 67.

In Poseniensibus comitiis sub eodem archiepiscopo locumtenente de Varda habentur articuli de locumtenentia dignitate sequentes.

Locumtenens sua judicia pro dominica Reminiscere incipiat. 1546. ar. 35.: quod dominus locumtenens judicia, quae ad officium locumtenentiae spectant, similiter ad dominicam Reminiscere inchoari, et deinde semper continuari curet.

Inscriptionum causae per dominum locumtenentem discutiantur. 1546. ar. 60.: quod Majestas Regia dignetur jubere domino [pag. 40.] locumtenenti, ut in absentia Majestatis suae causas inscriptionum, una cum iudiciis regni ordinariis revideat, quem ad modum in priori conventu Poseniensi per status et ordines regni conclusum, ac ibidem per Majestatem Regiam fuerat concessum, et quidquid jure mediante per eos fuerit compertum, id Majestati Regiae ante sententiae pronuntiationem

referebant, Majestasque sua id facere postea dignetur, quod justum et aequum fuerit.

Palatini creatio in aliud tempus rejecta. 1548. ar. 18.: caeterum quoniam per aliquod comitatus de creatione palatini mentio facta fuerat, omnium ordinum, et statuum communi consensu decretum est.

Ut palatinus hoc tempore eligi non posse videatur eo, quod juxta generale decretum regni specialis diaeta ad id celebrari debeat.

Ubi igitur sua Majestas palatinum creare voluerit (id quod sine diuturniori mora fieri debere ordines, et status regni censeant) tunc juxta veterem consuetudinem, omnibus statibus regni conventum indicat, et in [pag. 41.] edicto causam electionis palatini specificet, utque ita ex consilio praelatorum et baronum ac regni nobilium pari voluntate palatinus creetur.

Nota bene. Vacabat palatinatus a morte Stephani Batori,²⁸ et solum locumtenentes palatinales constituti sunt: Alexi Turzó,²⁹ Franciscus Révay,³⁰ Paulus de Várda archiepiscopus Strigoniensis,³¹ et Emericus (!) Ujlaky episcopus Jauriensis,³² donec in palatinum eligeretur Thomas Nádasdy,³³ quo decedente.

Sub archiepiscopo Nicolao Oláhó³⁴ in comitiis Posoniensibus latae sunt
leges circa officia palatinales

Ut locumtenens regius Eperjessini judicium exercent, atque civium controversias disceptet. 1563. ar. 24. §º 2º: conformiter ar. 25. 1563. ar. 21. 1566.

[pag. 42.] Executiones supremi capitanei, bani, et locumtenentis sub amissione officiorum requisiti faciant. 1563. ar. 29., 1567. ar. 28.

Decretum per idoneas, et jurisperitas personas locumtenenti tunc suo adjunctas certum in ordinem redigatur. 1563. ar. 30.

Michael Mérey³⁵ in palatinalis locumtenentis officio confirmatur. 1563. ar. 65.

Locumtenens et supremi capitanei juramentum praestent. 1563. ar. 75.

Archiepiscopus Verantius³⁶ nominatus est locumtenens tempore comitiorum 1572, quo anno, et quidem die 20ª Septembris regi Rudolpho³⁷ diadema imposuit, sequente anno 1573 ineunte vere Eperjessini mortuus est.

²⁸ Ecsedi Bátori István nádor, meghalt 1530. máj. 8-án (lásd fentebb).

²⁹ Lásd fentebb!

³⁰ Révay Ferenc nádori helytartó 1542. nov.–1553. nov. 1. (Pálffy G.: Révayak a 16. században 4., 9.).

³¹ Lásd fentebb!

³² Újlaki Ferenc győri püspök (1539–1555), helytartó 1550. ápr. 12.–1554. ápr. (R. Kiss I.: Helytartótanács LXXIII., LXXXI.; Markó L.: Főméltóságok 256.).

³³ Nádasdi Tamás nádor 1554. ápr. 15.–1562. jún. 2. (archivum.piar.hu/arisztokrata/nádor [látogatás időpontja: 2016. január 19.]).

³⁴ Oláh Miklós esztergomi érsek (1553–1568), helytartó 1562. aug.–1568. jan. 14. (R. Várkonyi Á.: Oláh Miklós 256–261., Pálffy G.: Magyar Királyság 284–285.).

³⁵ Mérey Mihály nádori helytartó (1563–).

³⁶ Verancsics Antal esztergomi érsek (1569–1573), helytartó 1572. jún. 24.–1573. jún. 25. (Lakatos A.: Verancsics Antal 267.).

Archiepiscopus Strigoniensis Stephanus Fejérkövy³⁸ sub Rudolpho II rejectis in aliud, atque aliud tempus precibus Hungarorum, ut palatinus more [pag. 43.] majorum crearetur, in locumtenentem nominatus est 1588., quo anno in iisdem comitiis delecti sunt viri iurium peritissimi, qui in jure dicando praesuli adessent, nec inveniuntur aliae sanctiones de palatinatu.

Archiepiscopus Kutassy³⁹ locumtenens regius nominatus 1597., praefuit huic officio 4. annis, de palatinatus dignitate nihil habetur sancitum.

Archiepiscopus Forgács⁴⁰ per regem Rudolphum in regno locumtenens renunciatus, et per Paulum V. pontificem maximum⁴¹ in purpuratorum patrum senatum adlectus 1607., sed abrogato hocce per Mathiam locumtenentem⁴² magistratu Stephano Illésházy⁴³ honos palatini decretus est 1608.

Ab anno 1608 usque annum 1655 palatini electi sunt: Stephanus Illésházy, Georgius Thurzo,⁴⁴ Sigismundus Forgács,⁴⁵ Stephanus (!) Thurzo,⁴⁶ Nicolaus Esterhazy,⁴⁷ Joannes V. Draskovics,⁴⁸ Paulus Imo Pálffy,⁴⁹ Franciscus Vesselényi,⁵⁰ quo decente.

Archiepiscopus Szelepcsényi⁵¹ interrupta palatinorum serie per imperatorem Leopoldum⁵² locumtenens regius [pag. 44.] nominatus exstitit anno 1667. Verum vivente adhuc Szelepcsényio post septennium locumtenentialis dignitatis suae rex Leopoldus

³⁷ II. Rudolf császár 1576–1612, I. Rudolf néven magyar 1576–1608 és cseh király 1576–1612 (Habsburg lexikon 374–376.).

³⁸ Fejérkövy István nyitrai püspök (1587–1596), esztergomi érsek (1596), helytartó 1587. aug. 13.–1596. nov. 20. (Hardi T.: Fejérkövy István 268–269.).

³⁹ Kutassy János esztergomi érsek (1597–1601), helytartó 1597. jan. 22.–1601. szept. 17. (Fazekas I.: Kutassy János 272., 274.).

⁴⁰ Forgách Ferenc esztergomi érsek (1607–1615), helytartó 1607. júl. 10.–1608. jan. 25. k. (Dénesi T.: Forgách Ferenc 279.; Markó L.: Főméltóságok 225.).

⁴¹ V. Pál pápa 1605–1621 (Lexikon der Päpste 281–282.).

⁴² Mátyás főherceg, magyar 1608–1619, és cseh király 1611–1619, császár 1612–1619 (Habsburg lexikon 335–339.).

⁴³ Illésházy István nádor 1608. nov. 18.–1609. máj. 5. (archivum.piar.hu/arisztokrata/nádor [látogatás időpontja: 2016. január 19.]).

⁴⁴ Thurzó György nádor 1609. dec. 7.–1616. dec. 24. (Uo.).

⁴⁵ Lásd fentebb!

⁴⁶ Thurzó Szaniszló nádor 1622. jún. 3.–1625. máj. 11. (Uo.).

⁴⁷ Esterházy Miklós 1625. okt. 25.–1645. szept. 11. (Uo.).

⁴⁸ Draskovich János nádor 1646. szept. 25.–1648. aug. 5. (Uo.).

⁴⁹ Pálffy Pál nádor 1649. márc. 24.–1653. nov. 6. (Uo.).

⁵⁰ Wesselényi Ferenc nádor 1655. márc. 15.–1667. márc. 27. (Uo.).

⁵¹ Szelepcsény György esztergomi érsek (1666–1685), helytartó 1667. ápr.–1681. jún. (Tusor P.: Szelepcsény György 304.)

⁵² I. Lipót császár, magyar és cseh király 1657–1705 (Habsburg lexikon 249–252.).

Casparem Amboringenium⁵³ Teutonicorum Equitum magistrum gubernatorem Hungariae abrogata locumtenentis dignitate nominat 1673., qui advertens Hungarorum a se aversionem, et ludibria solum oportunitatem spectavit gubernatoris munere se abdicandi, igitur non invito rege Leopoldo Mergentalium Francia in tutiora secessit anno 1681., dein in Soproniensibus comitiis electus est in palatinum Paulus II. Eszterhazy,⁵⁴ post hunc e numero praesulum nullus erat locumtenens.

Comitatus honor ecclesiasticis personis non conferendus, nisi privilegiatis a sanctis, et primaevaevis legibus sub Vladislao. 1498. ar. 57.: Majestas Regia nemini ex ipsis dominis episcopis, et praelatis aliisque viris ecclesiasticis honorem, vel officiolatum comitatus etiam pro tempore dare et conferre valeat.

Sed personae seculari benemeritae et ex nobili prosapia ortae ac in ipso comitatu personalem residentiam agenti, honor hujusmodi per Regiam Majestatem detur, et conferatur.

Demptis duobus comitatibus Pestiensi, et Pilisiensi, [pag. 45.] qui ex antiqua eorum libertatis praerogativa comites habere non consueverunt, quod illi in eadem libertate permaneant.

Ab illis vero, quibus perpetuo, aut alio quocunque jure honor alicujus comitatus hactenus collatus, et datus fuisset, per ipsam Regiam Majestatem auferatur, et modo praemisso conferatur.

Nisi per Sanctos Reges superinde aliquas collationes, sive privilegia habuerint, quas producant, si qui habent, infra congregationem praesentem, alioquin invigorosa relinquuntur.

Et similiter tales honores personis saecularibus conferantur.

De regni thesaurario saeculari constituendo sub Leopoldo. 1681. ar. 14.: similiter cum his revolutionibus contra expressas regni leges, signanter vero ar. 5^m 1618.⁵⁵ et ad 5^m 1608. ante coronationem, nec non pacificationis Viennensis articulum 5. officium thesaurariatus regni non saeculari, sed ecclesiasticae personae collatum fuisset. Ideo renovatis iisdem legibus cum benigna suae Majestatis annuentia statuitur, ut pro eodem officio, stante praesenti diaeta indigena saecularis persona, ac de patria benemerita denominetur, quae modo loco moderni domini praesidis primo quoque tempore constituatur, atque ut idem officium a modo imposterum semper persona saeculari conferatur.

⁵³ Johann Caspar Ampringen (Ampringen János Gáspár) gróf, a Német Lovagrend nagymestere, Magyarország kormányzója (a Gubernium vezetője) 1673. febr. 27.–1679. (Ember Gy.: Újkori közigazgatás 111.; Markó L.: Főméltóságok 130.). — Gábor Gyula a kinevezés időpontjaként 1672. szept. 29-et hozza (Gábor Gy.: Kormányzói méltóság 130.).

⁵⁴ Esterházy Pál nádor 1681. jún. 13.–1713. márc. 26. (archivum.piar.hu/arisztokrata/nádor [látogatás időpontja: 2016. január 19.]).

⁵⁵ Helyesen 1608. évi k. u. 15. tc. (CJH III. 132.).

A kötetben használt levéltári és könyvészeti rövidítések, valamint leírásuk

Forráskiadványok, forráskiadások

- Acta Tomiciana = *Epistole, legationes, responsa, actiones, res geste serenissimi principis Sigismundi, eius nominis primi, regis Polonie, magni ducis Lithvanie, Russie, Prussie, Masovie domini ... per Stanislaum GORSKI. I–X. Posnaniae, 1852–1899.*
- Adatbázis = *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa.* Internetes kiadás (DL–DF 5.1), szerk. RÁCZ György. Bp., 2009. (www.hungaricana.hu/charters)
- AGZ = *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tzw. Bernrdyńskiego we Lwowie. Tom. III.* Ed. Ks. LISKE, O. PIETRUSKI. Lwów, 1872.
- Alsószlavónia = *Alsó-szlavóniai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék). Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum (comitatum Dubicza, Orbász et Szana) 1244–1710.* Szerk. THALLÓCZY Lajos, HORVÁTH Sándor. Bp., 1912. (MHHD XXXVI.)
- Anjou = *Anjou-kori Oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387. I–XV., XVII., XIX–XXIX., XXXI., XXXIV., XXXVIII., XL.* Szerk. ALMÁSI Tibor, BLAZOVICH László, GÉCZI Lajos, B. HALÁSZ Éva, KŐFALVI Tamás, KRISTÓ Gyula, MAKK Ferenc, PITI Ferenc, RÁBAI Krisztina, SEBŐK Ferenc, TEISZLER Éva, TÓTH Ildikó. Bp.–Szeged, 1990–2016.
- AO = *Anjoukori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII.* Szerk. NAGY Imre, TASNÁDI NAGY Gyula. Bp., 1878–1920.
- Árpád-kori és Anjou-kori levelek = *Árpád-kori és Anjou-kori levelek. XI–XIV. század.* Sajtó alá rendezte MAKKAI László és MEZEY László. Bp., 1960. (Nemzeti Könyvtár, Levelestár)
- Balogh I.: *Velencei diplomaták = BALOGH István: Velencei diplomaták Magyarországról (1500–1526). Forrástanulmány.* Szeged, 1929.
- Bánffy = *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család történetéhez. I–II.* Szerk. VARJÚ Elemér és IVÁNYI Béla. Bp., 1908–1928.
- Bártfa = *Bártfa szabad királyi város levéltára, I. 1319–1501.* Összeállította IVÁNYI Béla. Bp., 1910.
- Bátori oklt. = *Documenta ad historiam familiae Bátori de Ecsed spectantia I. Diplomata 1393–1540.* Ad edendum praeparaverunt Richardus HORVÁTH–Tiburtius NEUMANN–Norbertus C. TÓTH. Szerk. C. Tóth Norbert. Nyíregyháza, 2011. (A nyíregyházi Jósza András Múzeum kiadványai 67.)
- Bereg = NEUMANN Tibor: *Bereg megye hatóságának oklevelei (1299–1526).* Nyíregyháza, 2006. (A Szabolcs-szatmár-beregi Szemle füzetek 3.)
- Bolla I.–Rottler F.: *Szemelvények = Szemelvények az 1526 előtti magyar történelem forrásaiból I–II.* Szerk. és a jegyzeteket készítette BOLLA Ilona és ROTTLER Ferenc. Bp., 1998.
- Bonfini = Antonio BONFINI: *A magyar történelem tizedei.* Fordította KULCSÁR Péter, szerk. S. Varga Katalin. Bp., 1995.
- Borsa I.: *Szenyér = BORSA Iván: A szenyéri uradalom Mohács előtti oklevelei.* (Második, befejező közlemény) *Somogy Megye Múltjából* 10. (1979) 59–150.
- Brassói számadáskönyv = *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen. 1. Bd. Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt. Rechnungen aus 1503–1526.* Kronstadt, 1886.
- Brevia Clementina = *Brevia Clementina. VII. Kelemen pápa magyar vonatkozású brévái (1523–1526).* Feltárta és közreadja NEMES Gábor. Bp.–Győr–Róma, 2015. (Collectanea

- Vaticana Hungariae, Classis I, vol. 12. – Publicationes Archivi Dioecesanii Iauriensis. Fontes, studia 23.)
- Brutus = *Brutus János Mihály Magyar Históriaja 1490–1552*. Közli TOLDY Ferencz. II. kötet. II. Lajos király trónra léptétől 1537-ig. Pest, 1867. (MHHS 13.)
- Brüsszeli oklt. = *Magyar történelmi okmánytár a brüsszeli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból I. (1441–1538)*. Összeszedte és lemásolta HATVANI Mihály. Pest, 1857. (MHHD I.)
- Burgio = *Mohács Magyarországa. Bárá Burgio pápai követ jelentései*. Fordította BARTONIEK Emma. Bp., 1926.
- CDS IX. = *Codex diplomaticus Silesiae IX. Urkunden der Stadt Brieg*. Namens des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens. Herausgegeben von Dr. C. GRÜNHAGEN. Breslau, 1870.
- CDS XI. = *Codex diplomaticus Silesiae XI. Breslauer Stadtbuch*. Namens des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens. Herausgegeben von H. MARKGRAF und O. FRENZEL. Breslau, 1882.
- Chronica Hungarorum = *Johannes de Thurocz Chronica Hungarorum*. I. Textus. Ediderunt Elisabeth GALÁNTAI et Julius KRISTÓ. Bp., 1985. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum Series Nova, Tomus VII)
- CJH I. = *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár I. 1000–1526. évi törvéncikkek*. Fordították és jegyzetekkel ellátták NAGY Gyula, KOLOSVÁRI Sándor és ÓVÁRI Kelemen, magyarázatokkal és utalásokkal ellátta MÁRKUS Dezső. Bp., 1899.
- CJH II. = *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár II. 1526–1606. évi törvéncikkek*. Fordították és utalásokkal ellátták KOLOSVÁRI Sándor és ÓVÁRI Kelemen, magyarázatokkal ellátta MÁRKUS Dezső. Bp., 1899.
- CJH III. = *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár III. 1608–1657. évi törvéncikkek*. Fordították és jegyzetekkel ellátták KOLOSVÁRI Sándor és ÓVÁRI Kelemen, magyarázatokkal és utalásokkal ellátta MÁRKUS Dezső. Bp., 1900.
- CJH IV. = *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár IV. 1657–1740. évi törvéncikkek*. Fordította és bevezetéssel ellátta TÓTH Lőrincz, a nyelvezet és műkifejezések tekintetéből egyeztetették KOLOSVÁRI Sándor és ÓVÁRI Kelemen; magyarázatokkal és utalásokkal kíséri MÁRKUS Dezső. Bp., 1901.
- CJH V. = *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár V. 1741–1835. évi törvéncikkek*. Fordította Csiky Kálmán; magyarázatokkal és utalásokkal kíséri MÁRKUS Dezső. Bp., 1901.
- Cuspinian = *Tagebuch Johannes Cuspinian's. 1502–1527*. In: *Fontes rerum Austriacarum. Österreichische Geschichts-quellen I. Abteilung: Scriptores, Band 1*. Wien, 1855. 397–416.
- Csáky = *Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez I–II*. Szerk. BARTFAI SZABÓ László. Bp., 1919.
- DF = MNL OL Diplomatikai Fényképgyűjtemény.
- Dipl. Eml. Anjou II. = *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból. II*. Szerk. WENZEL Gusztáv. Bp., 1875. (MHH Acta externa II.)
- Dipl. Eml. Mátyás IV. = *Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából. IV*. Szerk. NAGY Iván és NYÁRY Albert. Bp., 1878. (MHH Acta externa III.)
- DL = MNL OL Diplomatikai Levéltár.
- Doc. Val. = *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*. Ed. Antonius FEKETE NAGY et Ladislaus MAKKAJ. Budapestini, 1941.
- Documente XV/1. = *Documente privitoare la istoria Românilor. Acte și scrisori din arhivele orașelor ardeleni (Bistrița, Brașov, Sibiu) publicate după copiile Academiei Române*

- de N. Iorga. (Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. Volumul XV. Partea 1. 1358–1600)) București, 1911.
- DRH 1301–1457. = *Decreta Regni Hungariae 1301–1457*. Collectionem manuscriptam Francisci DÖRY additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius BÓNIS, Vera BÁCSKAI. Bp., 1976. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 11.)
- DRH 1458–1490. = *Decreta Regni Hungariae 1458–1490*. Francisci DÖRY collectionem manuscriptam additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius BÓNIS, Geisa ÉRSZEGI, Susanna TEKE. Bp., 1989. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 19.)
- DRMH 1. = *Decreta regni mediaevalis Hungariae – The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary*. I. Edited and translated by János M. BAK, György BÓNIS and James Ross SWEENEY. Idyllwild, 1999. (The Laws of Hungary. Series I., Vol. 1.)
- DRMH 4. = *Decreta regni mediaevalis Hungariae – The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary*. 1490–1526. From the manuscript of Ferenc DÖRY edited and translated by Péter BANYÓ and Martin RADY with the assistance of János M. BAK, with a Glossary and Index for DRMH 1-5 compiled by Zsolt HUNYADI. Idyllwild CA – Bp., 2012. (The Laws of Hungary. Series I., Vol. 4.)
- Dubravius = *Johannis Dubravii Olomuzensis episcopi Historia Bohemica*, á cl(arissimo) v(iro) Thoma JORDANO medico, Genealogiarum, Episcoporum, Regum, Ducum Catalogis ornata et necessariis Annotationibus illustrata. Francofurti, MDCLXXXVII.
- Enyingi Török oklt. = *Enyingi Török Bálint*. A bevezetést írta és a forrásokat közzéteszi BESSENYEI József. Bp., 1994.
- Eperjes = *Eperjes szabad királyi város levéltára*. Archivum liberae regiaeque civitatis Eperjes, 1245–1526. Írta és összeáll. IVÁNYI Béla. Szeged, 1931. (Acta litterarum ac scientiarum reg. universitatis Hungariae Francisco-Josephinae. Sectio Juridica-politica II–II/a.)
- Erdélyi Okm. = *Erdélyi Okmánytár*. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. *Codex diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transsylvanas illustrantia*. I–II. (1023–1339). Regesztákban jegyzetekkel közzéteszi JAKÓ Zsigmond. III. (1340–1359). Regesztákban jegyzetekkel közzéteszi HEGYI Géza és W. KOVÁCS András közreműködésével JAKÓ Zsigmond. IV. (1360–1372). JAKÓ Zsigmond kéziratát szerkesztette és kiegészítette HEGYI Géza és W. KOVÁCS András. Bp., 1997–2014. (A Magyar Országos Levéltár / Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának / kiadványai II. Forráskiadványok 26., 40., 47. és 53.)
- ETE I. = *Egyháztörténeti emlékek a magyar hitújítás korából I*. Szerk. BUNYITAY Vince, RAPAICS Rajmund, KARÁCSONYI János. Bp., 1902.
- Fejér = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tom. I–XI. Cura et studio Georgii FEJÉR. Budae, 1829–1844.
- Fejér vm. = KÁROLY János: *Fejér vármegye története I–V*. Székesfehérvár, 1896–1904.
- Fejérpataky L.: Ulászló jövedelme = FEJÉRPATAKY László: II. Ulászló jövedelmeinek jegyzéke. *Történelmi Tár* 3. (1880) 167–170.
- Fraknoi V.: Oklevéltár a kegyúri joghoz = FRAKNÓI Vilmos: *Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez*. Bp., 1899.
- Gecsényi L.: Ferdinánd udvarmesterének levelei = GECSÉNYI Lajos: I. Ferdinánd udvarmesterének levelei Augsburg városához az 1527. évi magyarországi hadjárat eseményeiről. *Levéltári Közlemények* 78. (2007) 129–142.

- Gooss, R.: *Österreichische Staatsverträge = Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1526–1690)*. Bearbeitet von Roderich GOOSS. Wien, 1911. (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 9.)
- Győr = HORVÁTH Richárd: *Győr megye hatóságának oklevelei 1318–1525*. Győr, 2005. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 1.)
- Hazai oklt. = *Hazai oklevéltár 1234–1536*. Szerk. NAGY Imre, DEÁK Farkas és NAGY Gyula. Bp., 1879.
- Házi = HÁZI Jenő: *Sopron szabad királyi város története, I. rész 1–7., II. rész 1–6*. Sopron, 1921–1943.
- Héderváry = *A Héderváry-család oklevéltára I–II*. A M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága megbízásából közlik RADVÁNSZKY Béla és ZÁVODSZKY Levente. Bp., 1909–1922.
- Helytartói oklt. = *Politikatörténeti források Bátori István első helytartóságához (1522–1523)*. Közzéteszi C. TÓTH Norbert. Bp., 2010. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 50.)
- HO = *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius I–VIII*. Kiadják IPOLYI Arnold, NAGY Imre, PAUR Iván, RÁTH Károly és VÉGHÉLY Dezső. Győr, Bp., 1865–1891.
- Horvát véghelyek = *A horvát véghelyek oklevéltára I. 1490–1527*. Szerk. THALLÓCZY Lajos és HODINKA Antal. Bp., 1903. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára 1. / MHHD XXXI.)
- Inventár Bratislavy = *Archív Mesta Bratislavy. Inventár listín a listov II. (1501–1563)*. Vypracoval Vladimír HORVÁTH. Bratislava, 1966.
- Istvánffy = *Istvánffy Miklós Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/1*. Sajtó alá rendezte BENITS Péter. Bp., 2001. (Történelmi források I.)
- Iványi B.: *Körmendi missilis = A körmendy levéltár missilis levelei (I. rész, középkor, 1454–1526)*. Közzéteszi IVÁNYI Béla. Körmend, é.n. (Körmendi füzetek 5.)
- Iványi B.: *Memorabilia = A körmendi levéltár Memorabiliái. Acta Memorabilia in tabulario gentis principum de Battyány reperibilia*. Közzéteszi IVÁNYI Béla. Körmend, 1942. (Körmendi füzetek 2.)
- Jajca = *Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527*. Írta THALLÓCZY Lajos. Az oklevéltárat szerkesztette HORVÁTH Sándor. Bp., 1915. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára 4. / MHHD XL.)
- Justh = *A Justh család levéltára 1274–1525*. Közzéteszi BORSA Iván. Bp., 1991. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 20.)
- Kállay = *A nagykállói Kállay-család levéltára. Az oklevelek és egyéb iratok kivonatai I–II*. Bp., 1943. (A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság kiadványai 1–2.)
- Károly Róbert emlékezete = *Károly Róbert emlékezete*. A szöveganyagot válogatta, szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta KRISTÓ Gyula és MAKK Ferenc. A képanyagot MAROSI Ernő válogatta. Bp., 1988.
- Károlyi = *Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly. A nagykárolyi gróf Károly-család oklevéltára I–V*. Sajtó alá rendezi GÉRESI Kálmán. Bp., 1882–1897.
- Katona = *Historia critica regum Hungariae I–XLII. Ex fide domesticorum et exterorum scriptorum concinnata a Stephano KATONA*. Pestini–Posonii–Cassoviae etc., 1779–1817.
- KDMK = *Kodeks Dyplomatyczny miasta Krakowa 1257–1506. I*. Ed. Francziszek PIEKOSIŃSKI. Kraków, 1879. (Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia V.)
- Királyné Belcsák E.: *Tommaso Amadei levelei = KIRÁLYNÉ BELCSÁK Eszter: Tommaso Amadei esztergomi érseki helynök levelei a Modenai Állami Levéltárban (1495–*

- 1505). In: *Vestigia. Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban*. Szerk. Domokos György, Mátyus Norbert, Armando Nuzzo. Piliscsaba, 2015. 141–184.
- Középkori leveleink = *Középkori leveleink (1541-ig)*. Szerk. HEGEDŰS Attila és PAPP Lajos. Bp., 1991. (Régi Magyar Levéltár 1.)
- Krassó = PESTY Frigyes: *Krassó vármegye története, II–IV*. Bp., 1882–1884.
- Kubinyi = *Oklevelek Hont vármegyei magán-levéltárakból*. Első rész: 1256–1399. Az eredetiek után közléteszi KUBINYI Ferencz. Bp., 1888. (Magyar Történelmi Emlékek II.)
- Kukuljević, J.: *Iura regni = Iura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Pars I. Privilegia et libertates. Edidit Joannes KUKULJEVIĆ aliter BASSANI DE SACCHI. Zagrabiae, 1862.
- Lajos király krónikája = *Küküllei János Lajos király krónikája – Névtelen szerző Geszta Lajos királyról*. Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta KRISTÓ Gyula. Bp., 2000. (Millenniumi magyar történelem. Források.)
- Lelesz I. = C. TÓTH Norbert: A leleszi konvent országos levéltárában lévő Acta anni sorozatának oklevelei I. közlemény 1387–1399. (Pótlás a Zsigmondkori Oklevéltár I. kötetéhez). *A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 47. (2005) 235–343.
- Lelesz II. = C. TÓTH Norbert: A leleszi konvent országos levéltárában lévő Acta anni sorozatának oklevelei II. közlemény 1400–1410. (Pótlás a Zsigmondkori Oklevéltár II. kötetéhez.) *A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 48. (2006) 323–442.
- Lelesz, Stat. = C. TÓTH Norbert: *A leleszi konvent Statutoriae sorozatának 1387–1410 közötti oklevelei*. (Pótlás a Zsigmondkori Oklevéltár I–II. kötetéhez) Nyíregyháza, 2006. (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadványai II. Közlemények 36.)
- Memoria rerum = 1504–1566. *Memoria rerum. A Magyarországon legutóbbi László király fiának legutóbbi Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékezete (Verancsics-évkönyv)*. Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta BESSENYEI József. Bp., 1981. (Bibliotheca Historica)
- MES IV. = *Monumenta ecclesiae Strigoniensis IV. Ad edendum praeparaverunt* Gabriel DRESKA, Geysa ÉRSZEGI, Andreas HEGEDŰS, Tiburcius NEUMANN, Cornelius SZOVÁK, Stephanus TRINGLI. Strigonii–Budapestini, 1999.
- MHH = Monumenta Hungariae Historia.
- MHHD = Monumenta Hungariae Historica. Diplomatica / Diplomataria.
- MHHS = Monumenta Hungariae Historia. Scriptores.
- MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára.
- MOE = *Magyar országgyűlési emlékek*. I. (1526–1536); II. (1537–1545); III. (1546–1556); IV. (1557–1563) Szerk. FRAKNÓI Vilmos. Bp., 1874–1876. (MHH III/a. Monumenta comitalia regni Hungariae I–IV.)
- Mon. rust. = *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV*. Maiorem partem collegit Antonius NAGY FEKETE. Ediderunt Victor KENÉZ et Ladislaus SOLYMOSI atque in volumen redigit Geisa ÉRSZEGI. Bp., 1979. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 12.)
- Motesiczky oklt. = Miloš MAREK: *Archivum familiae Motešický*. Trnave, 2010. (Fontes Rerum Slovacarum II.)
- MTT XII. = II. Lajos király számadási könyve 1525. január 12–július 16. Közli FRAKNÓI Vilmos. *Magyar Történelmi Tár* XXII. (II/10.) (1877) 45–236.
- Óváry = *A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai I*. Ismerteti ÓVÁRY Lipót. Bp., 1890.

- Pannonhalmi konv. = DRESKA Gábor: *A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára. Monumenta credibilia conventus de monte Pannoniae. I–IV.* Győr, 2007–2013. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 6., 8., 10., 19.)
- Perényi = *A Perényi család levéltára 1222–1526.* Közzéteszi TRINGLI István. Bp., 2008. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 44.)
- Podmaniczky = *A podmanini Podmaniczky-család oklevéltára I–V.* Közzétette, családtörténeti bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta LUKINICH Imre. Bp., 1937–1943.
- PPS vm. követutasításai = Pest-Pilis-Solt vármegye országgyűlési követutasításai a 18. században. Összeállították: KISS Anita, NAGY János, KAPITÁNY Adrienn. Szerk. Kiss Anita. Bp., 2015. (Pest megyei levéltári füzetek 38.)
- PPS vm. közgyűlési regesztái = KISS Anita–SCHRAMEK László Péter: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Kiegészítő kötet 1625–1715; 1728. Rövidített szövegközlések és regeszták. Bp., 2006. (Pest megyei levéltári füzetek 37.)
- Pray, G.: *Epistolae procerum* = Georgius PRAY: *Epistolae procerum regni Hungariae. Pars I. Complectens epistolas ab anno MCCCCXC ad MDXXXI.* Posonii, 1806.
- Quellen zur G. der St. Wien = *Quellen zur Geschichte der Stadt Wien. II. Abteilung. Regesten aus dem Archive der Stadt Wien. II. Bd. Verzeichnis der Originalurkunden des städtischen Archives 1412–1457.* Bearbeitet von Karl UHLIRZ. Wien, 1900.
- Reg. Arp. = *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II.* Szerk. SZENTPÉTERY Imre–BORSA Iván. Bp., 1923–1987. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 9., 13.)
- Regesta Licht. = Metoděj ZEMEK–Adolf TUREK: *Regesta listin z Lichtenšteinského archivu ve Vaduzu z let 1173–1526. Sborník archivních prací 33.* (1983) 149–296.
- Reizner J.: Szeged = REIZNER János: *Szeged története I–IV.* Szeged, 1899–1900.
- RI = *Regesta Imperii.* Begründet Johann Friedrich BÖHMER. XII. *Albrecht II. 1438–1439.* Bearb., Günther HÖDL. Wien, 1975. (<http://regesten.regesta-imperii.de/regesten/12-1-0-albrecht.html> – a látogatás időpontja 2015. november 12.)
- Sanuto = Marino Sanuto világkrónikájának Magyar-országot illető tudósításai I–II. Közli WENZEL Gusztáv. *Magyar Történelmi Tár* 14. (1869) és 24. (1877).
- Savaria-Szombathely = TÓTH Endre–ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs: *Források Savaria-Szombathely történetéhez a római kortól 1526-ig.* Szombathely, 1994. (Acta Savariensia 9.)
- Smičiklas = *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae.* Edidit Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium, collegit Tadija SMIČIKLAS. Vol. XV. (1374–1378), XVI. (1379–1385) Zagrabiae, 1934., 1976.
- Sopron vm. = *Sopron vármegye története. Oklevéltár.* Szerk. NAGY Imre. I–II. Sopron, 1889–1891.
- Szabolcs I. = PITI Ferenc: *Szabolcs megye hatóságának oklevelei I. (1284–1386).* Szeged–Nyíregyháza, 2004. (A nyíregyházi Jósza András Múzeum kiadványai 55.)
- Szapolyai-oklt. = *A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek (1458–1526).* Közreadja NEUMANN Tibor. Bp., 2012. (Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak)
- Szatmár = PITI Ferenc–C. TÓTH Norbert–NEUMANN Tibor: *Szatmár megye hatóságának oklevelei (1284–1524).* Szerk. C. Tóth Norbert. Nyíregyháza, 2010. (A nyíregyházi Jósza András Múzeum kiadványai 65.)
- Szerbia = *A Magyarország és Szerbia közötti összeköttetések oklevéltára 1198–1526.* Szerk. THALLÓCZY Lajos és ÁLDÁSY Antal. Bp., 1907. (Magyarország melléktartománnyainak oklevéltára 2. / MHHD XXXIII.)

- SzSzBoklt. = *Középkori oklevelek a Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Levéltárban (1300–1525)*. Összegegyűjtötte, átirta BALOGH István, szerk. ÉRSZEGI Géza. Nyíregyháza, 2000. (A Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Levéltár kiadványai II. Közlemények 21.)
- Szydłowiecki naplója 1523-ból = *Krzysztof Szydłowiecki kancellár naplója 1523-ból*. Sajtó alá rendezte ZOMBORI István. Bp., 2004.
- Telegdiék pere = BLAZOVICH László–GÉCZI Lajos: *A Telegdiék pere 1568–1572*. Szeged, 1995. (Dél-alföldi évszázadok 6.)
- Teleki = TELEKI József: *A Hunyadiak kora Magyarországon X–XII*. Pest, 1853–1857.
- Teleki oklt. = *Codex diplomaticus sacri Romani imperii comitum familiae Teleki de Szék. A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára I–II*. Szerk. BARABÁS Samu. Bp., 1895.
- Temes = *Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez I. 1183–1430*. Másolta és gyűjtötte PESTY Frigyes. A M. Tud. Akadémia tört. bizottságának rendeletéből sajtó alá rendezte ORTVAY Tivadar. Pozsony, 1896. (Temesvármegye és Temesvár város története IV.)
- Theiner = *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia I–II*. Collegit Augustinus THEINER. Romae, 1859–1860.
- Tkalčić = *Monumenta historica lib. reg. civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae I*. Collegit et sumptibus eiusdem civitatis edidit Joannes Bapt. TKALČIĆ. Zagrabiae, 1889.
- UGDS = *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I–VII*. Von Franz ZIMMERMANN, Carl WERNER, Georg MÜLLER, Gustav GÜNDISCH, Herta GÜNDISCH, Konrad G. GÜNDISCH, Gernot NUSSBÄCHER. Hermannstadt, Bukarest, 1892–1991.
- Vay oklt. 1342–1382. = PITI Ferenc: *A Vay család berkeszi levéltárának 1342–1382 közötti oklevelei. A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 52*. (2010) 387–606.
- Velius = Caspar Ursinus VELIUS: *Tíz könyv a magyar háborúról*. Fordította, jegyzetekkel ellátta és az utószót írta SZEBELÉDI Zsolt. Máriabesnyő, 2013. (Scriptores rerum Hungaricarum 7.)
- VO = *Veszprém város okmánytára. Oklevelek a veszprémi érseki és káptalani levéltárakból (1002–1523)*. Összeállította GUTHEIL Jenő, kiadásra előkészítette KREDICS László. Veszprém, 2007. (A veszprémi egyházmegye múltjából 18.)
- Wass oklt. = *A Wass család cegei levéltára*. VALENTINY Antal oklevélkivonatát felhasználva bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel közzéteszi W. KOVÁCS András. Kolozsvár, 2006. (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltára 3.)
- Wenzel = *Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus I–XII*. Közzéteszi WENZEL Gusztáv. Pest–Bp., 1860–1874. (MHHD VI–XIII., XVII–XVIII., XX., XXII.)
- Zala vm. = *Zala vármegye története. Oklevéltár. I–II*. Szerk. NAGY Imre, VÉGHELY Dezső, NAGY Gyula. Bp., 1886–1890.
- Zay F.: *Lándorfejrővár* = ZAY Ferenc: *Az Lándorfejrővár elvesztésének oka e vót és így esött*. Sajtó alá rendezte KOVÁCS István, az utószót SZAKÁLY Ferenc írta. Bp., 1980. (Bibliotheca Historica)
- Zichy = *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I–XII*. Szerk. NAGY Imre, NAGY Iván, VÉGHELY Dezső, KAMERER Ernő, DÖRY Ferenc és LUKSICS Pál. Bp., 1871–1931.
- ZsO = *Zsigmondkori oklevéltár. I–XII. (1387–1425)* Összeállította MÁLYUSZ Elemér, BORSA Iván, C. TÓTH Norbert, NEUMANN Tibor, LAKATOS Bálint. Bp., 1951–2013. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49. és 52.)

Szakirodalmi munkák, adattárak

- Archontológia 1458–1526. = HORVÁTH Richárd–NEUMANN Tibor–PÁLOSFALVI Tamás–C. TÓTH Norbert: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526.* (Megjelenés alatt).
- Bagi D.: Anjouk Krakkóban = BAGI Dániel: *Az Anjouk Krakkóban. Nagy Lajos lengyelországi uralmának belpolitikai kérdései.* Pécs, 2014.
- Bárány A.: Nápolyi hadjáratok = BÁRÁNY Attila: Nagy Lajos nápolyi hadjáratai és a Százéves Háború. In: *Emlékkönyv ifj. Barta János 70. születésnapjára.* Szerk. Papp Imre, Angi János, Pallai László. Debrecen, 2010. (A Debreceni Egyetem Történeti Intézetének kiadása) 25–38.
- Baranyai B.: Vizsgálódások = BARANYAI Béla: Vizsgálódások a Quadripartitum körül. In: *Némi adalékok jog- és egyháztörténetünkhöz.* Különlenyomat a Dr. viski Illés József egyetemi tanár működésének negyvenedik évfordulójára szerkesztett Emlékkönyvből. Bp., 1942.
- Barta G.: Illúziók esztendeje = BARTA Gábor: Illúziók esztendeje. (Megjegyzések a Mohács utáni kettős királyválasztás történetéhez). *Történelmi Szemle* 20. (1977) 1–30.
- Barta G.: Konszolidációs kísérlet = BARTA Gábor: Konszolidációs kísérlet Magyarországon a mohácsi csatavesztés után (Szapolyai János király kormányzása 1526 november–1527 augusztus). *Századok* 111. (1977) 634–680.
- Barta G.: Ludovicus Gritti = BARTA Gábor: Ludovicus Gritti magyar kormányzósága (1531–1534). *Történelmi Szemle* 14. (1971) 289–319.
- Bartoniek E.: Koronázási eskü = BARTONIEK Emma: A koronázási eskü fejlődése 1526-ig. *Századok* 51. (1917) 5–44.
- Bartos Gy.–J. Cabello: Siklósi reneszánsz = BARTOS György–Juan CABELLO: A Perényiek és a siklósi reneszánsz. In: *Emlékkötet Szatmári György tiszteletére.* Szerk. Fedeles Tamás. Bp.–Pécs, 2007. (Egyháztörténeti tanulmányok III.) 81–114.
- Beke M.: Batthyány-gyűjtemény = BEKE Margit: *Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményének katalógusa.* Bp., 1991. (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai 9.)
- Beke M.: Bevezetés = BEKE Margit: Bevezetés. In: *Esztergomi érsekek* 9–13.
- Benczédi L.: Rendi szervezkedés = BENCZÉDI László: Rendi szervezkedés és kuruc mozgalom (1664–1685). In: *Magyarország története* 3/2. Főszerk. Pach Zsigmond Pál, szerk. R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1985. 1165–1272.
- Benda K.: Nemesi mozgalom = BENDA Kálmán: A magyar nemesi mozgalom (1790–1792). In: *Magyarország története* 5/1. Főszerk. Mérei Gyula, szerk. Vörös Károly. Bp., 1980. 29–115.
- Bérenger, J.–Kecskeméti K.: Országgyűlés és parlament = Jean BÉRENGER–KECSKEMÉTI Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918.* Bp., 2008.
- Bertényi I.: Anjouk kora = BERTÉNYI Iván: *Magyarország az Anjouk korában.* Bp., 1987. (Magyar História)
- Bertényi I.: Hátország = BERTÉNYI Iván: A Nikápoly alá vonult sereg hátországa. Magyarország 1396 nyaratól 1397 tavaszélig. *Hadtörténelmi Közlemények* 111. (1998) 610–617.
- Bertényi I.: Ítélmesterek működése = BERTÉNYI Iván: A nádori és országbírói ítélmester bírósági működése a XIV. században. *Levéltári Közlemények* 35. (1964) 185–205.
- Bertényi I.: Országbírói intézmény = BERTÉNYI Iván: *Az országbírói intézmény története a XIV. században.* Bp., 1976.

- Bertényi I.: Szepesi Jakab = BERTÉNYI Iván: *Szepesi Jakab országbíró. A magyar kúriai bíraskodás történetéhez a XIV. században.* Bp., [1970].
- Bessenyei J.: Nádasdy Tamás = BESSENYEI József: Nádasdy Tamás a politikus és államférfi. In: *Nádasdy Tamás (1498–1562). Tudományos emlékülés: Sárvár, 1998. szeptember 10–11.* Szerk. Söptei István. Sárvár, 1999. 9–27.
- Bónis Gy.: Hűbériség és rendiség = BÓNIS György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban.* Sajtó alá rendezte és az utószót írta Balogh Elemér. Bp., 2003. (Millenniumi magyar történelem. Historikusok.)
- Bónis Gy.: Jogtudó értelmiség = BÓNIS György: *Jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon.* Bp., 1971.
- Bónis Gy.: Középkori jogunk = BÓNIS György: *Középkori jogunk elemei. Római jog, kánonjog, szokásjog.* Bp., 1972.
- Bónis Gy.: Kúriai irodák = BÓNIS György: A kúriai irodák munkája a XIV. és XV. században. *Levéltári Közlemények* 34. (1963) 197–243.
- Borsa G.: 1500. évi búcsú = BORSA Gedeon: A törökök ellen Magyarországon hirdetett 1500. évi búcsú és az azzal kapcsolatos nyomtatványok. In: *Az OSZK Évkönyve 1960.* 241–279.
- Botlik R.: Statileo János küldetései = BOTLIK Richárd: Statileo János diplomáciai küldetései János király (1526–1540) uralkodásának idejéből. *Századok* 147. (2013) 813–854.
- Bourilly, V.-L.: Antonio Rincon = V.-L. BOURILLY: Les diplomates de François Ier. Antonio Rincon et la politique orientale de François Ier (1522–1541). *Revue Historique* 113. (1913) 64–83.
- Bradford, Ph.: A silent presence = Phil BRADFORD: A silent presence: the English king in parliament in the fourteenth century. *Historical Research* 84. (2011) no. 224, 189–211.
- Brunszvik A.: II. Lajos törvénytelen fia = BRUNSZVIK Antal: Adalék II. Lajos király törvénytelen fia segélyezéséhez. *Történelmi Tár* 17. (1894) 572–573.
- Bunyitay V.: Várad püspökség = BUNYITAY Vince: *A várad püspökség története alapításától a jelenkorig, I–III.* Nagyvárad, 1883–1884.
- Czékli B.: Batthyány József = CZÉKLI Béla: Batthyány I. József. In: *Esztergomi érsekek* 347–354.
- Czövek Z.: Szentlászlói Osvát végrendelete = CZÖVEK Zoltán: Szentlászlói Osvát zágrábi püspök 1499. évi végrendeletének végrehajtása. *Fons* 22. (2015) 53–70.
- Csukovits E.: Károly uralkodása = CSUKOVITS Enikő: *Az Anjouk Magyarországon I. I. Károly és uralkodása (1301–1342).* Bp., 2012. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések.)
- Csukovits E.: Nápolyi párhuzamok = CSUKOVITS Enikő: Az Anjou-kori intézményi újítások nápolyi párhuzamai. In: *„Honoris causa”* 19–62.
- Csukovits E.: Püspöki templom ostroma = CSUKOVITS Enikő: A püspöki templom ostroma. In: *„Quasi liber et pictura.” Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára.* Szerk. Kovács Gyöngyi. Bp., 2004. 117–122.
- Dénesi T.: Forgách Ferenc = DÉNESI Tamás: Forgách I. Ferenc. In: *Esztergomi érsekek* 277–284.
- Dignit. regni I. = *Dignitariorum Regni Hungariae Ecclesiasticorum. Liber I.* (MNL OL, Magyar Kamara Archivuma, Libri Dignitariorum, E 683)
- Diplomácia válasútján = *A diplomácia válasútján. 500 éve volt Tatán országgyűlés.* Tata, 2010. (Annales Tataienses VI.)
- Dominkovits P.–Pálffy G.: Küzdelem a hatalomért = DOMINKOVITS Péter–PÁLFFY Géza: Küzdelem az országos és regionális hatalomért. A Nádasdy család, a magyar arisztokrácia és a Nyugat-Dunántúl nemesi társadalma a 16–17. században (1. rész). *Századok* 144. (2010) 769–792.

- Draskóczy I.: Kamarai jövedelem = DRASKÓCZY István: Kamarai jövedelem és urbura a 15. század első felében. In: *Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára*. Bp., 2001. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 1.) 147–165.
- Dvořáková, D.: Barbora Celjska = Daniela DVOŘÁKOVÁ: Čierna kráľovná. Barbora Celjská (1392–1451). Životný príbeh uhorskej, rimsko-nemeckej a českej kráľovnej. Budmerice–Bratislava, 2013.
- Dvořáková, D.: The Economic Background = Daniela DVOŘÁKOVÁ: The Economic Background to and the Financial Politics of Queen Barbara of Cilli in Hungary (1406–1438). In: *Money and Finance in Central Europe during the Later Middle Ages*. Ed. by Roman Zaoral. London, 2016. (Palgrave studies in the history of finance) 110–128.
- Eckhart F.: Alkotmány = ECKHART Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Bp., 1946.
- Eckhart F.: Szentkorona = ECKHART Ferenc: *A szentkorona-eszme története*. Az új kiadás szövegét átnézte: Bárány Attila. Máriabesnyő–Gödöllő, 2003. (Historia Incognita)
- Ecsedi Bátoriak = *Az ecsedi Báthoriak a XV–XVII. században*. Szerk. Szabó Sarolta–C. Tóth Norbert. Nyírbátor, 2012. (Báthori István Múzeum kiadványai 34.)
- Elliott, A. G.: Introduction to Medieval Latin = Alison Goddard ELLIOTT: A Brief Introduction to Medieval Latin Grammar. In: *Medieval Latin*. Ed. by K. P. Harrington. Chicago–London, 1997. 1–56.
- Ember Gy.: Helytartói hivatal = EMBER Győző: A helytartói hivatal történetéhez a XVI. században. In: *Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére*. Írták tanítványai. Bp., 1938. (Különlenyomat a Szentpétery-emlékkönyvből, a szerző kiadása.) 142–156.
- Ember Gy.: Helytartótanács ügyintézés = EMBER Győző: *A m. kir. Helytartótanács ügyintézésének története, 1724–1848*. Bp., 1940. (A M. Kir. Országos Levéltár kiadványa.)
- Ember Gy.: Újkori közigazgatás = EMBER Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*. Bp., 1946. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivaltörténet 1.)
- Engel, J. Ch.: Gesch. = Johann Christian von ENGEL: *Geschichte des ungarischen Reiches und seiner Nebenländer I*. Halle, 1797.
- Engel, J. Ch.: Mon. Ungrica = Johann Christian von ENGEL: *Monumenta Ungrica*. Viennae, 1809.
- Engel P.: Archontológia = ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II*. Bp., 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.)
- Engel P.: Az ország újraegyesítése = ENGEL Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323) In: *Honor, vár, ispánság* 320–408.
- Engel P.: Genealóga = Engel: Genealógia = ENGEL Pál: Középkori magyar genealógia. In: *Magyar középkori adattár*. CD-ROM. Bp., 2001. (Arcanum Digitéka)
- Engel P.: Honor = ENGEL Pál: A honor. A magyarországi feudális birtokformák kérdéséhez. In: *Honor, vár, ispánság* 73–100.
- Engel P.: Honor, vár, ispánság = ENGEL Pál: Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. In: *Honor, vár, ispánság* 101–161.
- Engel P.: Királyi hatalom = ENGEL Pál: *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437)*. Bp., 1977. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 83.)
- Engel P.: Királyitineráriumok = ENGEL Pál: *Királyitineráriumok 1323–1437*. Kézirat.

- Engel P.: Pénztörténeti problémák = ENGEL Pál: A 14. századi magyar pénztörténet néhány kérdése. *Századok* 124. (1990) 25–93.
- Engel P.: Szent István birodalma = ENGEL Pál: *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története*. Bp., 2001. (História Könyvtár. Monográfiák 17.)
- Engel P.: Török–magyar háborúk = ENGEL Pál: A török–magyar háborúk első éve 1389–1392. In: *Honor, vár, ispánság* 555–577.
- Engel P.: Ung = ENGEL Pál: *A nemesi társadalom a középkori Ung megyében*. Bp., 1998. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 25.)
- Engel P.: Zsigmond jövedelme = ENGEL Pál: A magyar királyság jövedelmei Zsigmond korában. In: *A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára*. Szerk. Glatz Ferenc. Bp., 1993. 27–31.
- Erdélyi G.: Kivételes karrier = ERDÉLYI Gabriella: Egy kivételes karrier Mohács előtti kezdete: Bethlenfalvi Thurzó Elek. In: *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére*. Szerk. Tusor Péter. Bp., 1998. 118–132.
- Erdélyi G.: Thurzó levelezés = Bethlenfalvi Thurzó Elek levelezése. (Források a Habsburg–magyar kapcsolatok történetéhez) I. 1526–1532. Közreadja és a bevezető tanulmányt írta ERDÉLYI Gabriella. Bp., 2005. (Lymbus kötetek 1.)
- Erdélyi G.: Vita a helytartóságról = ERDÉLYI Gabriella: Vita a helytartóságról. (Néhány szempont I. Ferdinánd és a magyar politikai elit kapcsolatának vizsgálatához). *Századok* 134. (2000) 341–371.
- Erdélyi L.: Mo. törvényei = ERDÉLYI László: *Magyarország törvényei Szent Istvántól Mohácsig*. Bp., 1942.
- „Erősségénél fogva várépítésre való” = „Erősségénél fogva várépítésre való”. *Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére*. Szerk. Juan Cabello–C. Tóth Norbert. Nyíregyháza, 2011. (A Jósza András Múzeum kiadványai 68.)
- Eszmetörténeti tanulmányok = *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Székely György. Bp., 1984. (Memoria saeculorum Hungariae 4.)
- Esztergomi érsekek = *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szerk. Beke Margit. Bp., 2003.
- Farkasfalvi I.: Váci ogý. = ID. FARKASFALVI Imre: *A váci országgyűlés története*. Vác, 1911. (Váci Könyvek 4.)
- Fazekas I.: Kutassy János = FAZEKAS István: Kutassy VII. János. In: *Esztergomi érsekek* 269–277.
- Fedeles T.: A király és a lázadó herceg = FEDELES Tamás: *A király és a lázadó herceg. Az Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni királyi hadjárat (1494–1495)*. Szeged, 2012. (Szegedi középkortörténeti könyvtár 27.)
- Fedeles T.: Világi kormányzat = FEDELES Tamás: A világi kormányzat működése a késő középkorban (1301–1526). In: *Magyarország kormányzati rendszere (1000–1526)*. Írták Font Márta–Fedeles Tamás–Kiss Gergely, Raffayné Kálsecz Kata közreműködésével. Egyetemi tankönyv. Pécs, 2007.
- Fehértói K.: Személynévtár = Fehértói Katalin: *Árpád-kori személynévtár (1000–1301)*. Bp., 2004.
- Ferdinandy G.: Közjog = FERDINANDY Gejza: *Magyarország közjoga. (Alkotmányjog)* Bp., 1902.
- Fodor P.: Bécsi út = FODOR Pál: A Bécsbe vezető út. Az oszmán nagyhatalom az 1520-as években. In: *Uő: A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán–török történelemről*. Bp., 2001. 363–391.
- Fössel, A.: Barbara von Cilli = Amalie FÖßEL: Barbara von Cilli. Ihre frühen Jahre als Gemahlin Sigismunds und ungarische Königin. In: *Sigismund von Luxemburg. Ein Kaiser in Europa*. Tagungsband des internationalen historischen und kunsthistorischen

- Kongresses in Luxemburg, 8–10. Juni 2005. Ed. Michel Pauly, François Reinert. Mainz am Rhein, 2006.
- Fraknói V.: A nádori hivatal = FRAKNÓI (FRANKL) Vilmos: *A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti kifejlődése*. Pest, 1863.
- Fraknói V.: Az 1485-ik évi czikkelyek = FRAKNÓI Vilmos: *Az 1485-ik évi nádori czikkelyek*. Századok 33. (1899) 485–506.
- Fraknói V.: Cambrayi liga = FRAKNÓI Vilmos: *Magyarország és a cambrayi liga. 1509–1511*. Bp., 1883.
- Fraknói V.: Hunyadi Mátyás = FRAKNÓI Vilmos: *Hunyadi Mátyás király 1440–1490*. Bp., 1890. (Magyar Történeti Életrajzok, IV. füzet.)
- Fraknói V.: Hunyadiak és Jagellók = FRAKNÓI Vilmos: *A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526)* In: *A Magyar Nemzet Története IV*. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1896.
- Fraknói V.: Királyválasztások története = FRAKNÓI Vilmos: *A magyar királyválasztások története*. Szerk. Bárány Attila. Máriabesnyő–Gödöllő, 2005. (Historia Incognita)
- Fraknói V.: Magyar ogy. tört. = FRAKNÓI Vilmos: *A magyar országgyűlések története I–IV*. Bp., 1874–1876.
- Fraknói V.: Mátyás királlyá választása = FRAKNÓI Vilmos: *Mátyás királlyá választása. Hadtörténelmi Közlemények 3*. (1890) 139–158.
- Fraknói V.: Nyílt levél = FRAKNÓI Vilmos: *Nyílt levél Timon Ákoshoz*. Századok 51. (1917) 529–537.
- Fraknói V.: Országgyűlések befolyása = FRAKNÓI Vilmos: *A magyar országgyűlések befolyása a külpolitikára. Első közlemény. Budapesti Szemle 172*. (1917) 1–15.
- Fügedi E.: Koronázások rendje = FÜGEDI Erik: *A magyar király koronázásának rendje a középkorban*. In: *Eszmetörténeti tanulmányok 255–273*.
- Fügedi E.: Könyörülj bánom = FÜGEDI Erik: *„Könyörülj bánom, könyörülj ...”* [Bp., 1986.] (Labirintus)
- Fügedi E.: Mobilitás = FÜGEDI Erik: *A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása*. Bp., 1970. (Történeti Statisztikai Kötetek)
- Gábor Gy.: Kormányzói méltóság = GÁBOR Gyula: *A kormányzói méltóság a magyar alkotmányjogban*. Bp., 1932.
- Gábor Gy.: Megyei intézmény = GÁBOR Gyula: *A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt*. Bp., 1908.
- Gerics J.: Korai rendiség = GERICS József: *A korai rendiség Európában és Magyarországon*. Bp., 1987.
- Gerics J.: Kúriai bíraskodás = GERICS József: *A magyar királyi kúriai bíraskodás és központi igazgatás Anjou-kori történetéhez*. In: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*. Bp., 1995. (METEM-könyvek 9.) 295–318.
- Guenée, B.: States and Rulers = Bernard GUENÉE: *States and Rulers in Later Medieval Europe*. Translated by Juliet Vale. Oxford, 1985.
- Habsburg lexikon = *Habsburg lexikon*. Szerk. Brigitte HAMANN. Bp., 1990.
- Hajnik I.: Örökös főispánság = HAJNIK Imre: *Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben*. Bp., 1888. (Értekezések a történelmi tudományok köréből XIII/10.)
- Hajnik I.: Perjog = HAJNIK Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*. Bp., 1899.

- B. Halász É.: Hahót Miklós = B. HALÁSZ Éva: Hahót Miklós szlavón báni működése (1343–1356). In: *Középkortörténeti tanulmányok* 6. A VI. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2009. június 4–5.) előadásai. Szerk. G. Tóth Péter, Szabó Pál. Szeged, 2010.
- B. Halász É.: István herceg = B. HALÁSZ Éva: Anjou István herceg (1332–1354). S.a.
- Hardi T.: Fejérvöly István = HARDI Titusz: Fejérvöly II. István. In: *Esztergomi érsekek* 268–269.
- HC = *Hierarchia catholica medii aevi sive summorum pontificum, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno ... II. collecta, digesta, edita* Conradum EUBEL. III. Inchoavit Guilelmus van Gulik, ed. curavit Ludovius Schmitz-Kallenberg. Monasterium, 1898–1923.
- Heckmann, M-L.: Stellvertreter = Marie-Luise HECKMANN: *Stellvertreter, Mit- und Ersatzherrscher. Regenten, Generalstatthalter, Kurfürsten und Reichsvikare in Regnum und Imperium vom 13. bis zum frühen 15. Jahrhundert I–II*. Warendorf, 2002. (Studien zu den Luxemburgern und ihrer Zeit 9.)
- Hegedűs A.: Vásári Miklós = HEGEDŰS András: Vásári IV. Miklós. In: *Esztergomi érsekek* 1001–2003. Szerk. Beke Margit. Bp., 2003.
- Hermann Zs.: Államháztartás = HERMANN Zsuzsanna: Államháztartás és a pénz értéke a Mohács előtti Magyarországon. (Megjegyzések Thurzó Elek költségvetési előirányzatához). *Századok* 109. (1975) 301–336.
- Hermann Zs.: Habsburg–Jagelló szerződés = HERMANN Zsuzsanna: Az 1515. évi Habsburg–Jagelló szerződés. Adalékok a Habsburgok magyarországi uralmának előtörténetéhez. Bp., 1961. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 21.)
- Herzog J.: Kamarai levéltár története = HERZOG József: A magyar kamarai levéltár története. II. A szervező és a titkos utasítás gyakorlati eredményei. *Levéltári Közlemények* 7. (1929) 155–192.
- Hicks, M.: Political culture = Michael HICKS: *English political culture in the fifteenth century*. London, 2002.
- Hoensch, J. K.: Kaiser Sigismund = Jörg K. HOENSCH: *Kaiser Sigismund. Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit 1368–1437*. München, 1996.
- Holub J.: Alkotmánytörténelem = HOLUB József: *A magyar alkotmánytörténelem vázlata I*. Pécs, 1944.
- Holub J.: Az 1522. évi ogy. = HOLUB József: Az 1522. évi országgyűlés és törvénycikkei. *Századok* 52. (1918) 496–509.
- Holub J.: Kormányzói méltóság = HOLUB József: *A kormányzói méltóság a magyar alkotmányban*. Pécs, 1940.
- Holub J.: Nádor koronázási szerepe = HOLUB József: A nádor szerepe a koronázáson. *Századok* 51. (1917) 89–93.
- Holub, J.: Ordinaria potentia = HOLUB, Joseph: Ordinaria potentia – absoluta potentia. *Revue historique de droit français et étranger* 27. (1950) 92–99.
- Hóman B.: A nagybirtok uralma = HÓMAN Bálint: A nagybirtok uralma. In: Hóman Bálint–Szekfű Gyula: *Magyar Történet II*. Bp., 1936. 267–463.
- Honor, vár, ispánság = ENGEL Pál: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket gondozta Csukovits Enikő. Bp., 2003. (Millenniumi magyar történelem. Historikusok.)
- „Honoris causa” = „Honoris causa”. *Tanulmányok Engel Pál emlékére*. Szerk. Neumann Tibor és Rácz György. Bp.–Piliscsaba, 2009. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. – Analecta Mediaevalia III.)

- Horváth R.: Felső Részek kapitánysága = HORVÁTH Richárd: A Felső Részek kapitánysága a Mátyás-korban. *Századok* 137. (2003) 929–954.
- Horváth R.: Gradus ad Parnassum = HORVÁTH Richárd: „Gradus ad Parnassum”. A Gyarmati Balassa család a kései középkorban. In: *Zborník z medzinárodnej konferencie Modrý Kameň. Jún 2012. Rod Balašovcov c 13. až 9. storočí*. Zostavili Helena Ferencová a Erika Antolová. Modrý Kameň, 2013. 29–37.
- Horváth R.: Várak és uraik = HORVÁTH Richárd: Várak és uraik a késő középkori Magyarországon. Vázlat a kutatás néhány lehetőségéről. In: *„Honoris causa”* 63–104.
- Horváth R.–Neumann T.: Ecsedi Bátori István = HORVÁTH Richárd–NEUMANN Tibor: *Ecsedi Bátori István. Egy katonabáró életpályája (1458–1493)*. Bp., 2012. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések)
- Horváth R.–Neumann T.–C. Tóth N.: Pontot az „i-re” = HORVÁTH Richárd–NEUMANN Tibor–C. TÓTH Norbert: Pontot az „i-re”. A Magyarország világi archontológiája című program múltja, jelene és közeli jövője. *Turul* 86. (2013) 41–52.
- Huber, A.: Ausztria története = ALFONZ HUBER: *Ausztria története I–III*. Bp., 1899–1901.
- Illés J.: Közjogi interpolációk = ILLÉS József: *A Quadripartitum közjogi interpolációi*. Bp., 1931. (Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből IV/2.)
- Illés J.: Ünnepi beszéd = ILLÉS József: *Ünnepi beszéd a Corpus Juris Hungarici első kiadásának 350-ik évfordulóján*. (Különlenyomat a Magyar Jogászegyleti Értekezések 1935. január 9-iki számából.)
- Itineraria 1382–1438. = *Itineraria regum et reginarum (1382–1438)*. Összeállították ENGEL Pál és C. TÓTH Norbert. Bp., 2005. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 1.)
- Itineraria 1458–1490. = HORVÁTH Richárd: *Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490)*. Bp., 2011. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 12. — Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 2.)
- Iván L.: Visegrád = IVÁN László: *A visegrádi vár története a kezdetektől 1685-ig*. Visegrád, 2004.
- Iványi B.: Mossóczy és a magyar Corpus Juris = IVÁNYI Béla: *Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Juris keletkezése*. Bp., 1926.
- Iványi E.: Esterházy Pál = IVÁNYI Emma: *Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713)*. Bp., 1981. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 10.)
- Jakó Zs.: Erdélyi vajdák kinevezése = JAKÓ Zsigmond: Az erdélyi vajdák kinevezéséről. In: *Uő: Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez*. Bp., 1997. 75–89. (METEM-könyvek 18.)
- Jánosi M.: Gregoriánczy törvénygyűjteménye = JÁNOSI Monika: Gregoriánczy Pál kéziratot törvénygyűjteménye a XVI. század közepéről. *Magyar Könyvszemle* 104. (1988) 54–64.
- Jánosi M.: Szent István törvényei = JÁNOSI Monika: A Szent István törvényeit tartalmazó kódexek. *Magyar Könyvszemle* 94. (1978) 225–254.
- Jászay M.: Párhuzamok és kereszteződések = JÁSZAY Magda: *Párhuzamok és kereszteződések. A magyar–olasz kapcsolatok történetéből*. Bp., 1982.
- Kenyeres I.: Pacsa János = KENYERES István: Pacsa János plébános osztrák fogsága. (Adalékok Habsburg Mária királyné helytartóságához). *Soproni Szemle* 60. (2006) 146–165.
- Keresztesekből lázadók = *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. Szerk. C. Tóth Norbert és Neumann Tibor. Bp., 2015. (Magyar történelmi emlékek, Értekezések)

- Kertész B.: Kollár-féle kódex = KERTÉSZ Balázs: Egy II. Ulászló-kori törvénygyűjtemény: a Kollár-féle első kódex. *Magyar Könyvszemle* 126. (2010) 312–326.
- Kertész B.: Müncheni kódex = KERTÉSZ Balázs: Magyar vonatkozású kéziratos törvénygyűjtemény a Bajor Állami Könyvtárban. A Kollár-féle első kódex másolata. *Magyar Könyvszemle* 127. (2011) 30–46.
- Király J.: Pozsonyi vám- és révjog = KIRÁLY János: *A pozsonyi nagy-dunai vám- és révjog története*. Pozsony, 1890.
- R. Kiss I.: 1386. évi og. = R. KISS István: Az 1386. évi országgyűlések. *Századok* 47. (1913) 721–735.
- R. Kiss I.: Helytartótanács = R. KISS István: *A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549–1551. évi leveles könyve*. Bp., 1908.
- R. Kiss I.: Náadori törvény = Mátyás király náadori törvénye. (Kivonat R. Kiss István 1916 február 7-én bemutatott értekezéséből.) *Akadémiai Értesítő* 315. füzet (1916. márc.) 166–171.
- Kocsis Zs. L.: Az államfő jogállása = KOCSIS Zsolt László: *A magyar államfő jogállása, hatásköre és helyettesítése 1000–1944 között*. Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar. Doktori disszertáció. Pécs, 2004. (<http://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/kocsis-zsolt-vedes-ertekezes.pdf> – a látogatás időpontja: 2015. június 4.)
- Kondor M.: Absente rege = KONDOR Márta: Absente rege: Luxemburgi Zsigmond magyarországi vikáriusai (1414–1419). In: *Kor-szak-határ. A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak (900–1800)*. Szerk. Fedeles Tamás–Font Márta–Kiss Gergely. Pécs, 2013. 119–138.
- Kondor M.: Királyi kúria bíróságai = KONDOR Márta: A királyi kúria bíróságaitól a kancelláriáig. A központi kormányzat és adminisztráció Zsigmond-kori történetéhez. *Századok* 142. (2008) 403–436.
- Kosáry D.: Külpolitika = KOSÁRY Domokos: *Magyar külpolitika Mohács előtt*. Bp., 1978. (Gyorsuló idő)
- Kovachich J. M.: Notitiae = *Notitiae praeliminares ad Syllogen decretorum comitialium*. Edidit Josephus Nicolaus KOVACHICH. Pesthini, 1820.
- Kovachich M. G.: Vestigia = *Vestigia comitiorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia usque ad hodiernum diem*, I. Edidit Martinus Georgius KOVACHICH. Budae, 1790.
- Kovachich M. G.: Supplementum = Martinus Georgius KOVACHICH: *Supplementum ad Vestigia comitiorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia, usque ad hodiernum diem celebratorum*, I–III. Budae, 1798–1807.
- E. Kovács P.: Törökellenes szövetség = E. KOVÁCS Péter: Egy törökellenes szövetség tervezete 1502-ből. *Levéltári Szemle* 40. (1990) 49–61.
- E. Kovács P.: Zs. itáliai itineráriuma = E. KOVÁCS Péter: Zsigmond király itáliai itineráriuma (1412–1414 és 1431–1433). In: *Archivariorum historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára*. Szerk. Kádár Zsófia, Lakatos Bálint, Zarnóczy Áron. Bp., 2013. 359–389.
- Kovács V.: Pozsonyiak vámmentessége = KOVÁCS Viktória: A pozsonyiak vámmentessége az Anjou- és Zsigmond-korban. S.a.
- W. Kovács, A.: Arhondologia voievozilor = András W. KOVÁCS: *Arhondologia voievozilor Transilvaniei (1458–1526)*. Completări și precizări. *Studii și Materiale de Istorie Medie* 30. (2012) 223–256.

- Köblös J.: Szapolyai István végrendelete = KÖBLÖS József: Szapolyai István Pápán írott végrendelete. In: *Istennek, Hazának, Tudománynak. Tanulmányok a 95 éves Nádasy Lajos tiszteletére*. Szerk. Mezei Zsolt. Pápa, 2008. 144–164.
- Krejcsi F.: Buda-prágai országút = KREJCSI Ferenc: A Buda-prágai országút a XV. században. *Történelmi Tár* 17. (1894) 176.
- Kristó Gy.: Károly király harcai = KRISTÓ Gyula: I. Károly király harcai a tartományurak ellen (1310–1323). *Századok* 137. (2003) 297–347.
- Kristó Gy.: Küküllei János = KRISTÓ Gyula: Utószó. In: *Küküllei János Lajos király krónikája – Névtelen szerző Geszta Lajos királyról*. Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Kristó Gyula. Bp., 2000. (Millenniumi magyar történelem. Források) 89–117.
- Kronológia = Magyarország történeti kronológiája I. A kezdetektől 1526-ig. Főszerk. BENDA Kálmán, a vonatkozó rész TEKE Zsuzsa és SZAKÁLY Ferenc munkája. Bp., 1981.
- Kubinyi A.: Bárók = KUBINYI András: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében. *Századok* 122. (1983) 147–213.
- Kubinyi A.: Belpolitika Mohács előtt = KUBINYI András: A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt. In: *Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*. Szerk. Rúzsás Lajos és Szakály Ferenc. Bp., 1986. 59–99.
- Kubinyi A.: Budai udvarbírók = KUBINYI András: A budai vár udvarbírói hivatala (1458–1541). Kísérlet az országos és a királyi jövedelmek szétválasztására. In: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről I–II*. Szerk. Kenyeres István, Kis Péter, Sasfi Csaba. Bp., 2010. (Budapest Főváros Levéltára, Várostörténeti Tanulmányok) I. 241–267.
- Kubinyi A.: Főúri étrend = KUBINYI András: Főúri étrend tábori körülmények között. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk. Fodor Pál, Pálffy Géza, Tóth István György. Bp., 2002. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 2.) 249–261.
- Kubinyi A.: Habsburg Mária = KUBINYI András: Habsburg Mária királyné udvartartása és a politika 1521–1526. In: *Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531*. Szerk. Réthelyi Orsolya, F. Romhányi Beatrix. Spekner Enikő és Végh András. Bp., 2005. 13–23.
- Kubinyi A.: Interregnum = KUBINYI András: A királyi tanács az 1490. évi interregnum idején. (II. Ulászló választási feltételeinek létrejötte). *Levéltári Közlemények* 48–49. (1977–1978) 61–80.
- Kubinyi A.: Ismertetés = KUBINYI András: Ismertetés „Fügedi Erik: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Bp., 1970. (Történeti Statisztikai Kötetek)” című kötetéről. *Századok* 107. (1973) 753–757.
- Kubinyi A.: „Kalandos szövetség” = KUBINYI András: Az 1525. évi „Kalandos szövetség”. In: *Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára*. Szerk. Bertényi Iván. Bp., 1980. 141–153.
- Kubinyi A.: Két esztendő = KUBINYI András: Két sorsdöntő esztendő (1490–1491). *Történelmi Szemle* 33. (1991) 1–54.
- Kubinyi A.: Királyi titkárok = KUBINYI András: A királyi titkárok II. Lajos király uralkodása idejében. *Gesta* 6. (2006) 3–22.
- Kubinyi A.: Magyarország hatalmasai = KUBINYI András: Magyarország hatalmasai és a török veszély a Jagelló-korban (1490–1526) In: Uő: *Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete*. Bp., 2007. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára) 233–260.
- Kubinyi A.: Mátyás király = KUBINYI András: *Mátyás király*. [Bp., 2001.] (Tudomány – Egyetem)

- Kubinyi A.: Nagy Lajos = KUBINYI András: I. Lajos király és kora. In: *Művészet I. Lajos király korában 1342–1382. Katalógus*. Szerk. Marosi Ernő, Tóth Melinda, Varga Livia. Bp., é.n. 15–36.
- Kubinyi A.: Országgyűlési küzdelmek = KUBINYI András: Országgyűlési küzdelmek Magyarországon 1523–1525-ben. In: *„Honoris causa”* 125–148.
- Kubinyi A.: Szávaszentdemeter = KUBINYI András: A Szávaszentdemeter–Nagyolaszi győzelem 1523-ban. Adatok Mohács előzményéhez. In: *Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete*. Bp., 2007. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára) 121–150.
- Kubinyi A.: Tárgyalási rend = KUBINYI András: A magyar országgyűlések tárgyalási rendje 1445–1526. *Jogtörténeti Szemle* 2006/2. 3–11.
- Kubinyi A.: Werbőczy = KUBINYI András: Werbőczy Mohács (1526) előtti politikai pályafutása. In: *Tanulmányok Werbőczy Istvánról*. Szerk. Hamza Gábor, Boóc Ádám, Buzády Csongor. Bp., 2001. 65–98.
- Kulcsár K.: A helytartói státus = KULCSÁR Krisztina: A helytartói státus. Albert szász herceg (1738–1822) kinevezése és évtizedei Magyarországon. *Aetas* 15. (2000) 51–66.
- Kumorovitz L. B.: 1375. évi hadjárat = KUMOROVITZ L. Bernát: I. Lajos királyunk 1375. évi havasalföldi hadjárata (és török) háborúja. *Századok* 117. (1983) 919–982.
- Kumorovitz L. B.: Fővárossá alakulás = KUMOROVITZ L. Bernát: Buda (és Pest) „fővárossá” alakulásának kezdetei. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 18. (1971) 7–57.
- Kumorovitz L. B.: Kancellária = KUMOROVITZ L. Bernát: Osztályok, címek, rangok és hatáskörök alakulása I. Lajos király kancelláriájában. In: *Esztorténeti tanulmányok* 293–330.
- Laczlavik Gy.: Várday Pál = LACZLAVIK György: *Kettős pecsét alatt. Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó (1483–1549)*. Pécs–Bp., 2014. (Sziluet. Korszerű történelmi életrajzok)
- Ladányi E.: 1405. évi törvényeink = LADÁNYI Erzsébet: Zsigmond 1405. évi törvényeinek keletkezési körülményeihez. In: *Mályusz Elemér Emlékkönyv. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Szerk. H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc. Bp., 1984. 269–276.
- Ladányi E.: Ilosvay kódex = LADÁNYI Erzsébet: Az Ilosvay kódex keletkezésének körülményei. In: *Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára*. Szerk. Bertényi Iván. Bp., 1980. 169–179.
- Lakatos A.: Vernacsics Antal = LAKATOS Adél: Verancsics Antal. In: *Esztergomi érsekek* 261–268.
- Lakatos B.: Hírek Magyarországról = LAKATOS Bálint: Hírek Magyarországról. Külföldi értesülések 1514-ben a parasztháború eseményeiről. In: *Keresztesekből lázadók* 155–217.
- Lakatos B.: Tatai országgyűlés = LAKATOS Bálint: A tatai országgyűlés és diplomáciai háttér (1508–1510). In: *Diplomácia választóján* 29–65.
- S. Lauter É.: „Modus observandus” = S. LAUTER Éva: „Modus observandus ...” A 17. századi magyar nádorválasztások rendje. In: *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Szerk. G. Etényi Nóra–Horn Ildikó. Bp., 2008. 215–239.
- S. Lauter É.: Palatinus regni = S. LAUTER Éva: A Palatinus Regni Hungariae a 17. században. In: *Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára*. Szerk. Horn Ildikó. Bp., 1993. 215–239.
- Lexikon der Päpste = *Lexikon der Päpste und des Papsttums*. Hrsg. von Bruno STEIMER. Freiburg–Basel–Wien, 2001.

- Lővei P.: 1402. évi oklevél = LŐVEI Pál: Az ország nagyjainak és előkelőinek 1402. évi oklevelén függő pecsétek. In: „*Honoris causa*” 149–182.
- Macek, J.: Jagellonský věk = Josef MACEK: *Jagellonský věk v českých zemích I–IV*. Praha, 1992–1999.
- Madarassy F.: Dissertationes = Franciscus MADARASSY: *Dissertationes historico-criticae super quibusdam vetustiorum Ungaricarum Capitibus*. Posonii, 1832.
- Mályusz E.: Albert király = MÁLYUSZ Elemér: Az első Habsburg a magyar trónon. Albert király 1438–1439. (A szerző kéziratát Soós István rendezte sajtó alá.) *Aetas* 1994. 120–149.
- Mályusz E.: Kancelláriai tevékenység = MÁLYUSZ Elemér: A kancelláriai tevékenység Albert király uralma alatt (1438–1439). In: *Opuscula classica mediaevaliaque in honorem J. Horváth ab amicis collegis discipulis composita*. Szerk. Bollók János. Bp., 1978. (Klasszika-filológiai tanulmányok III.) 287–351.
- Mályusz E.: Rendi állam = MÁLYUSZ Elemér: A magyar rendi állam Hunyadi korában I–II. közlemény. *Századok* 91. (1957) 46–123., 529–602.
- Mályusz E.: Zsigmond uralma = MÁLYUSZ Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Bp., 1984.
- Markó L.: Főméltóságok = Markó László: A magyar állam főméltóságai Szent Istvántól napjainkig. 2., bővített, javított kiadás. Bp., 2006.
- Mészáros O.: Visegrád = MÉSZÁROS Orsolya: *A késő középkori Visegrád város története és helyrajza*. Visegrád, 2009.
- Mikó G.: Az 1514. évi Lukács-napi országgyűlés = MIKÓ Gábor: Az 1514. évi Lukács-napi országgyűlés törvénykönyvének megszületése. A dekrétum eredeti változata. In: *Keresztesekből lázadók* 271–317.
- Mikó G.: Dekrétumpéldányok = MIKÓ Gábor: 16. századi dekrétumpéldányok a keszthelyi Festetics-könyvtárban. *Magyar Könyvszemle* 126. (2010) 351–365.
- Mikó G.: Ismeretlen országgyűlési emlék = MIKÓ Gábor: Ismeretlen országgyűlési emlék a Jagelló-korból. Adatok az 1507 és 1514 közötti országgyűlések történetéhez, valamint Werbőczy hármaskönyvének elkészültéhez. *Történelmi Szemle* 56. (2014) 455–480.
- Mikó G.: Középkori törvényeink = MIKÓ Gábor: Középkori törvényeink és a Corpus Juris Hungarici. Kézirat PhD-értekezés. Bp., 2014.
- Mikó G.: Lőcsei kódex = MIKÓ Gábor: Szent István törvényeinek XVI. századi kézírata Lőcse város levéltárában. *Fons* 18. (2011) 111–145.
- Mikó G.: Mossóczy-féle törvénykiadás = MIKÓ Gábor: A magyar törvények első nyomtatott kiadása és Mossóczy Zakariás. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 138. (2015) 145–162.
- Mikó G.: Ottó herceg = MIKÓ Gábor: Élt-e valaha Szent István fia, Ottó herceg? Egy ismeretlen 15. századi krónika tanúskodása. *Történelmi Szemle* 55. (2013) 1–22.
- Mikó G.: Responsio = MIKÓ Gábor: Ismeretlen országgyűlési emlék a Jagelló-korból. Adatok az 1507 és 1514 közötti országgyűlések történetéhez, valamint Werbőczy Hármaskönyvének elkészültéhez. *Történelmi Szemle* 56. (2014) 455–480.
- Mikó G.: Szent királyok törvényei = MIKÓ Gábor: A „szent királyok törvényei”. A kora Árpád-kori törvények fennmaradásának története. *Századok* 150. (2016) 319–340.
- Mikó G.: Zsigmond 1411. évi rendelete = MIKÓ Gábor: Zsigmond király 1411. évi rendelete a kamarahaszna és a tized behajtásáról. *Századok* 146. (2012) 319–367.

- Nagy G.: Náadorispáni ajándéklevelek = NAGY Gábor: A' Náadorispáni Ajándéklevelekről. *Tudományos Gyűjtemény* 20. (1836) III. kötet. 3–10.
- Nagy I.: Magyar Kamara 1686–1848. = NAGY István: *A Magyar Kamara 1686–1848*. Bp., 1971. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 3.)
- Nemes G.: Salánki Ágoston = NEMES Gábor: Salánki Ágoston. A királynéi kancelláriától a győri püspöki szélig. *Levéltári Közlemények* 80. (2009) 3–29.
- Neumann T.: II. Ulászló koronázása = NEUMANN Tibor: II. Ulászló koronázása és első rendeletei. (Egy ismeretlen országgyűlésről és koronázási dekrétumról) *Századok* 142. (2008) 315–337.
- Neumann T.: Bárók, grófok, hercegek = NEUMANN Tibor: Bárók, grófok, hercegek. A főnemesi címek kialakulása a középkori Magyarországon. Bp., 2016. (Kézirat)
- Neumann T.: Békekötés = NEUMANN Tibor: Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. A Jagelló–Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492). I. közlemény. *Századok* 144. (2010) 335–372., II. közlemény. 145. (2011) 293–347.
- Neumann T.: Dinasztia szolgálói = NEUMANN Tibor: A dinasztia szolgálói. II. Ulászló király új arisztokráciája és a bécsi fejedelmi találkozók. S.a.
- Neumann T.: Egy püspöki áthelyezés = NEUMANN Tibor: Győr és Eger között. Egy püspöki áthelyezés története. In: „Erősségénél fogva várépítésre való” 357–366.
- Neumann T.: Királyi hatalom és egy. = NEUMANN Tibor: Királyi hatalom és országgyűlés a Jagelló-kor elején. In: *Rendiség és parlamentarizmus* 46–54.
- Neumann T.: Korlátkövi = NEUMANN Tibor: *A Korlátköviek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században*. Győr, 2007. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 5.)
- Neumann T.: Szapolyai és Corvin harca = NEUMANN Tibor: A gróf és a herceg magánháborúja (Szapolyai István és Corvin János harca a lipthói hercegségért). *Századok* 148. (2014) 387–426.
- Neumann T.: Vajdai adományozás = NEUMANN Tibor: A vajdai adományozás kezdetei. *Történelmi Szemle* 55. (2013) 261–269.
- Neumann T.: Zavaros idők = NEUMANN Tibor: A zavaros idők Szabolcs, Szatmár és Bereg megyékben (1490–1492). In: *Ecsedi Bátoriak* 93–104.
- Neumann T.–Pálffy G.: Főkapitányi és főhadparancsnoki adományok = NEUMANN Tibor–PÁLFFY Géza: Főkapitányi és főhadparancsnoki adományok a 15–16. századi Magyarországon. *Levéltári Közlemények* 80. (2009) 209–254.
- Nyers L.: A nádor bírói működése = NYERS Lajos: *A nádor bírói és oklevéladó működése a XIV. században (1307–1386)*. Kecskemét, 1934. (Palaestra Calasanciana 4. sz.)
- Ortvay T.: Mária = ORTVAY Tivadar: *Mária, II. Lajos magyar király neje (1505–1558)*. Bp., 1914. (Magyar Történelmi Életrajzok 30.)
- Ortvay T.: Pozsony IV/1. = ORTVAY Tivadar: *Pozsony város története*. IV/1. Pozsony, 1913.
- Pálffy G.: Királykoronázás 1561. évi javaslata = PÁLFFY Géza: A magyar királykoronázások történetének eddig ismeretlen alapforrása: a magyar tanácsosok 1561. évi javaslata a koronázások pozsonyi szertartásrendjéről. In: *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére*. Szerk. Krász Lilla–Oborni Teréz. Bp., 2008. 489–503.
- Pálffy G.: Koronázási jog = PÁLFFY Géza: Küzdelem a király- és királyné-koronázás jogáért a kora újkori Magyarországon. S.a.
- Pálffy G.: Koronázási zászlók = PÁLFFY Géza: A magyar korona országainak koronázási zászlói a 16–17. században. In: „Ez világ, mint egy kert ...” *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Szerk. Bubryák Orsolya. Bp., 2010. 17–52.

- Pálffy G.: Magyar Királyság = PÁLFFY Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Bp., 2010. (História Könyvtár. Monográfiák 27.)
- Pálffy G.: Révayak a 16. században = PÁLFFY Géza: Különleges úton a Magyar Királyság arisztokráciájába: a Révay család a 16. században. *Történelmi Szemle* 51. (2009) 1–20.
- Pálffy G.: Szakítások és kiegyezések = PÁLFFY Géza: A szakítások és kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban. *Történelmi Szemle* 57. (2015) 51–65.
- Pálffy G.: Új dinasztia, új udvar = PÁLFFY Géza: Új dinasztia, új udvar, új politikai döntéshozatal. Korszakváltás Magyarországon a mohácsi csata után. In: *Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531*. Szerk. Réthelyi Orsolya, F. Romhányi Beatrix. Spekner Enikő és Végh András. Bp., 2005. 25–35.
- Pálffy G.: Védelmi alapkérdések = PÁLFFY Géza: A török elleni védelmi rendszer néhány alapkérdése a XVI. század első felében. In: *Hagyomány és korszerűség a XVI–XVII. században*. Szerk. Petercsák Tivadar. Eger, 1997. (Studia Agriensia 17.) 59–74.
- Pálosfalvi T.: Borbála = PÁLOSFALVI Tamás: Borbála és a Cilleiek. In: *Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437*. Szerk. Takács Imre. Bp.–Luxembourg, 2006.
- Pálosfalvi T.: Both András = PÁLOSFALVI Tamás: Bajnai Both András és a szlavón bántág. Szlavónia, Európa és a törökök, 1504–1513. In: *„Honoris causa”* 251–300.
- Pálosfalvi T.: Nikápolytól Mohácsig = PÁLOSFALVI Tamás: *Nikápolytól Mohácsig 1396–1526*. Bp., 2005. (Nagy csaták)
- Pálosfalvi T.: Szegedtől Újvárig = PÁLOSFALVI Tamás: Szegedtől Újvárig. Az 1458–1459. esztendőkrónikájához. *Századok* 147. (2013) 347–380.
- Pálosfalvi T.: Tettes vagy áldozat = PÁLOSFALVI Tamás: Tettes vagy áldozat? Hunyadi László halála. *Századok* 149. (2015) 383–441.
- Pálosfalvi, T.: The Noble Elite = PÁLOSFALVI, Tamás: *The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400–1526*. Bp., 2014. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések.)
- Párniczky M.–Bátyka J.: Corpus Juris = PÁRNICZKY Mihály–BÁTYKA János: *A magyar Corpus Juris (Az első kiadások forrásai)* Bp., 1936. (Az Illés szeminárium kiadványai 4.)
- Pauler Gy.: Árpádok = PAULER Gyula: *A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt, I–II*. 2. kiad. Bp., 1899.
- Pelbárt J.: Vízjeltitok = PELBÁRT Jenő: *Levéltári vízjeltitkok. Hétszáz év papír- és vízjelkincse a Magyar Országos Levéltárban*. Bp.–Nagykovács, 2010.
- Petrovics I.: A pécsi egyetem kancellárjai = PETROVICS István: A pécsi egyetem kancellárjai: Koppenbachi Vilmos és Alsáni Bálint püspökök pályafutása. In: *Egyházi arcélek a pécsi egyházmegyéből*. Szerk. Fedeles Tamás–Kovács Zoltán–Sümei József. Pécs, 2009. (Egyháztörténeti tanulmányok a Pécsi Egyházmegye történetéből V.) 21–41.
- Piti F.: Nádorváltás = PITI Ferenc: Az 1342. évi nádorváltás. *Századok* 140. (2006) 435–441.
- Piti F.: Új elemek = PITI Ferenc: Új elemek a központi oklevélkiadásban az 1342. évi királyváltás után. In: *Középkortörténeti tanulmányok 5*. Szerk. Révész Éva–Halmágyi Miklós. Szeged, 2007. 129–132.
- Póór J.: Kompromisszumok kora = POÓR János: *A kompromisszumok kora*. Bp., 1992. (Magyarország krónikája 8.)
- Pór A.: Anjouk = PÓR Antal: Az Anjouk kora. In: *A Magyar Nemzet Története III*. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1895.
- Pór A.: Nagy Lajos = PÓR Antal: *Nagy Lajos 1326–1382*. Bp., 1892. (Magyar Történeti Életrajzok.)

- Pór A.: Opuliai László = PÓR Antal: Opuli László herceg, Magyarország nádorispánja. *Századok* 43. (1909) 537–554., 642–655., 731–746.
- Pray, G.: Annales = *Annales regum Hungariae. Pars III–IV. Opera et studio Georgii PRAY. Vindobonae, 1770., 1767.*
- Pray, G.: Specimen hierarchiae = *Specimen hierarchiae Hungaricae, complectens seriem chronologicam archiepiscoporum et episcoporum Hungariae cum rudi dioecesium delineatione, adjectis, si quae sunt peculiares, praerogativis, ut plurimum ex diplomatibus congestum a Georgio PRAY. 1–2. pars. Posonii–Cassoviae, 1776–1779.*
- Rácz Gy.: Batthyányak = RÁ CZ György: Egy főnemesi család eredete és „pályakezdése”. A Batthyányak az Anjou- és Zsigmond-korban. In: „*Honoris causa*” 301–357.
- Rady, M.: Jagello Hungary = Martyn RADY: Jagello Hungary. In: *DRMH* 4. XI–XLVII.
- Rendiség és parlamentarizmus = *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig.* Szerk. ifj. Bertényi Iván, Dobszay Tamás, Forgó András, Pálffy Géza, Rácz György, Szijártó M. István. Bp., 2013. [2014.]
- Schmidtmayer R.: Gerencsér = SCHMIDTMAYER Richárd: Gerencsér és várának története az írott források alapján. *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 16. (2010) 69–86.
- Schmitth, N.: Palatini regni = [Nicolaus SCHMITTH–Nicolaus MUSZKA]: *Palatini regni Hungariae bello paceque clarissimi, e diversis scriptoribus Patriis, Exteris, Diplomatus, aliisque instrumentis literariis eruti, ac Perbreui Narratione a Primis temporibus Sancti Stephani Hungarorum Regis, ad nostram usque aetatem cum accurata Chronologia deducti. Editio tertia.* Tyrnaviae, 1760.
- Schönherr Gy.: Corvin János = SCHÖNHERR Gyula: *Hunyadi Corvin János 1473–1504.* Bp., 1894. (Magyar Történeti Életrajzok.)
- Skorka R.: Beatrix magyar királyné = SKORKA Renáta: Luxemburgtól Váradig. Beatrix magyar királyné története. In: *Nagyvárad és Bihar az Árpád-kor végén. Tanulmányok Biharország történetéről* 3. Szerk. Zsoldos Attila. Nagyvárad, 2016. 175–195.
- Šmahel, F.: Korunovační rituály = František ŠMAHEL: Korunovační rituály, ceremonie a festivity české starovské monarchie 1471–1526. In: *Rituály, ceremonie a festivity ve střední Evropě 14. a 15. století.* Praha, 2009. (Colloquia mediaevalia Pragensia 12.) 147–170.
- Solymosi L.: Esztergomi érsek koronázó joga = SOLYMOSI László: Az esztergomi érsek koronázó joga a középkorban. In: *Ius coronandi. Koronázási emlékek az Esztergom–Budapesti Főegyházmegye gyűjteményeiből.* Szerk. Hegedűs András. Esztergom, 2012. 5–14.
- Soós F.: Kincstartók = SOÓS Ferenc: *Magyarország kincstartói 1340–1540.* Bp., 1999.
- Soós I.: Esterházy = SOÓS István: Esterházy Pál nádor és a Neoacquistica Commissio. *Századok* 143. (2009) 801–852.
- Sörös P.: Mikor lett Pálóczi nádor = SRS [SÖRÖS Pongrác]: Mikor lett Pálóczi Mátyus nádor? *Századok* 34. (1900) 74–75., 243–244.
- Spekner E.: A királyi székhely = SPEKNER Enikő: *Hogyan lett Buda a középkori Magyarország fővárosa? A budai királyi székhely története a 12. század végétől a 14. század közepéig.* Bp., 2015. (Monumenta Historica Budapestinensia XVII.)
- Sroka, S. A.: Władysław Opolczyk = Stanisław A. SROKA: *Książę Władysław Opolczyk na Węgrzech.* Kraków, 1996.
- Sugár I.: Egri püspökök = SUGÁR István: *Az egri püspökök története.* Bp., 1984. (Az Egri Főegyházmegye Schematizmusa I.)

- Sunkó A.: Curia Militaris = SUNKÓ Attila: A Curia Militaris működésének nyomai a kora újkori Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemségben. *Levéltári Közlemények* 72. (2001) 3–64.
- Süttő Sz.: Anjou = SÜTTŐ Szilárd: *Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával, I–II.* Szeged, 2003. (Belvedere-monográfiák 2.)
- Szabó D.: II. Lajos-kori ogy. = SZABÓ Dezső: *A magyar országgyűlések története II. Lajos korában.* Bp., 1909.
- Szabó D.: Küzdelmeink = SZABÓ Dezső: *Küzdelmeink a nemzeti királyságért 1505–1526.* Bp., 1917.
- Szabó D.: Náadori cikkek = SZABÓ Dezső: az 1485-ik évi náadori cikkek. *Századok* 52. (1918) 107–110.
- Szabó D.: Országgyűlések 1505–1508. = SZABÓ Dezső: Magyar országgyűlések 1505–1508. *Századok* 42. (1908) 697–719.
- Szakály F.: Szabács = SZAKÁLY Ferenc: Adalékok Szabács felépítéséhez: az 1471. évi törökellenes mozgósítás. In: „*Quasi liber et pictura*”. *Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára.* Szerk. Kovács Gyöngyi. Bp., 2004. 479–485.
- Szakály F.: Veszthely = SZAKÁLY Ferenc: Veszthely az út porában. *Gritti Magyarországon 1529–1534.* [Bp., 1986.] (Labirintus)
- Szekfű Gy.: Renaissance-állam = SZEKFŰ Gyula: A magyar renaissance-állam. In: Hóman Bálint–Szekfű Gyula: *Magyar történet II.* 3. kiad. Bp., 1936. 467–611.
- Szende K.: Mária és a nyugat-magyarországi városok = SZENDE Katalin: Habsburg Mária és a nyugat-magyarországi városok. *Soproni Szemle* 60. (2006) 133–145.
- Szentpétery I.: Oklevéltan = SZENTPÉTERY Imre: *Magyar oklevéltan.* Bp., 1930. (A magyar történettudomány kézikönyve II/3.)
- Szijártó M. I.: A diéta = SZIJÁRTÓ M. István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792.* Keszthely, 2010.
- Szilágyi L.: Unió = SZILÁGYI Loránd: A Német Birodalom és Magyarország personalis uniója 1410–1439. *A gróf Klebersberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve IV.* (1934) 159–203.
- Szovák K.: Egy kódex = SZOVÁK Kornél: Egy kódex két tanulsága. In: *ΓΕΝΕΣΙΑ. Tanulmányok Bollók János emlékére.* Szerk. Horváth László, Laczkó Krisztina, Mayer Gyula, Takács László. Bp., 2004. 145–167.
- Szovák K.: Roland nádor = SZOVÁK Kornél: Rátót nembeli Roland nádor kúriája. In: *A Dunántúl településtörténete VII.* Szerk. SOMFAI Balázs. Veszprém, 1989. 299–316.
- Szőcs T.: Náadori intézmény = SZŐCS Tibor: *A náadori intézmény története 1000–1342.* Bp., 2014. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 5.)
- Szőcs T.: Náadori oklevéladás = SZŐCS Tibor: A náadori oklevéladás kezdeti szakasza. In: „*Fons, skepsis, lex*”. *Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére.* Szerk. Almási Tibor, Révész Éva, Szabados György. Szeged, 2010. 429–436.
- Takáts S.: II. Lajos fia = TAKÁTS Sándor: II. Lajos király fia. *Századok* 37. (1903) 183–185.
- Teke Zs.: Dekrétum fogalma = TEKE Zsuzsa: A dekrétum fogalma és társadalmi szerepe Mátyás korában. In: *DRH 1458–1490.* 43–69.
- Thallóczy L.: Bulgár bánság = THALLÓCZY Lajos: Nagy Lajos és a bulgár bánság. *Századok* 34. (1900) 577–615.
- Timon Á.: Válasz = TIMON Ákos: Válasz Fraknói Vilmos nyílt levelére. *Századok* 51. (1917) 537–544.

- Tiszteletkör = *Tiszteletkör. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Szerk. Mikó Gábor, Péterfi Bence, Vadas András. Bp., 2012.
- C. Tóth N.: 1522. évi költségvetés = C. TÓTH Norbert: A Magyar Királyság 1522. évi költségvetése. (Megjelenés alatt)
- C. Tóth N.: Adatok az 1458–1459-es évek politikatörténetéhez = C. TÓTH Norbert: Egy szabolcsi összeírás margójára. Adatok az 1458–1459-es évek politikatörténetéhez. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle* 45. (2010) Melléklet 1–16.
- C. Tóth N.: Az ország nádora = C. TÓTH Norbert: Az ország nádora. In: *Középkortörténeti tanulmányok* 7. Szerk. Kiss P. Attila, Piti Ferenc, Szabados György. Szeged, 2012. 439–450.
- C. Tóth N.: Bátori pályakezdése = C. TÓTH Norbert: Bátori (III.) István politikai pályafutásának kezdete (1503–1511). In: *Ecsedi Bátoriak* 121–140.
- C. Tóth N.: Betleni család az ecsedi Bátoriak életében = C. TÓTH Norbert: Bátori (I.) István országbíró második felesége és az erdélyi Bátori birtokok. A Betleni család az ecsedi Bátoriak életében. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle* 49. (2014) 4:49–58.
- C. Tóth N.: Dorogházi pályafutása = C. TÓTH Norbert: Dorogházi László ítélőmester pályaképe. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* 138. (2015) 95–108.
- C. Tóth N.: Egri káptalan = C. TÓTH Norbert: Az egri káptalan archontológiája 1387–1526. *Turul* 88. (2015) 48–71.
- C. Tóth N.: Esztergomi székeskáptalan I. = C. TÓTH Norbert: *Az esztergomi székeskáptalan a 15. században I. rész. A kanonoki testület és az egyetemjárás*. Bp., 2015. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 7.)
- C. Tóth N.: Garaiak dalmáciai birtoklása = C. TÓTH Norbert: Garai Miklós dalmát-horvát és szlavón bán örökös bánágának kérdése. A Garaiak dalmáciai birtoklása a 14. század végén. In: *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai. Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra. Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara. Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura*. Főszerk. Fodor Pál, Soksevits Dénes, szerk. Jasna Turkalj, Damir Karbić. Bp., 2015. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések) 493–503.
- C. Tóth N.: Győri püspökség = C. TÓTH Norbert: A győri püspökség üresedése 1415–1417 között. In: *Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára*. Szerk. Arató György–Nemes Gábor–Vajk Ádám. Győr, 2016. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 25.) 51–63.
- C. Tóth N.: Havasalföldi hadjárat = C. TÓTH Norbert: Szapolyai János erdélyi vajda 1522. évi havasalföldi hadjáratai. Havasalföld korlátozott függetlenségének biztosítása. *Hadtörténelmi Közlemények* 125. (2012) 987–1014.
- C. Tóth N.: Hiteleshely és különös jelenlét = C. TÓTH Norbert: Hiteleshely és a királyi különös jelenlét. *Századok* 135. (2001) 409–428.
- C. Tóth N.: Hiteleshelyi rendelet = C. TÓTH Norbert: Zsigmond királynak a hiteleshelyekről szóló elvesztett rendelete. In: *Loca credibilia. Hiteleshelyek a középkori Magyarországon*. Szerk. Fedeles Tamás–Bilkei Irén. Pécs, 2009. (Egyháztörténeti tanulmányok a Pécsi Egyházmegye történetéből IV.) 49–64.
- C. Tóth N.: Ki kicsoda = C. TÓTH Norbert: Ki kicsoda az ecsedi Bátori családban. A Bátori család ecsedi ágának tagjai, 1377–1541. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle* 44. (2009) 1:5–47.
- C. Tóth N.: Király helyettesítése = C. TÓTH Norbert: A király helyettesítése a konstanzi zsinat idején. Az ország ügyeinek intézői 1413–1419 között. In: *„Causa unionis, causa fidei,*

- causa reformationis in capite et membris*” *Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából*. Szerk. Bárány Attila, Pósn László. Debrecen, 2014. 289–313.
- C. Tóth N.: Királyi pár = C. TÓTH Norbert: A királyi pár Csehországban 1522–1523. In: *„Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére*. Szerk. Bagi Dániel, Fedeles Tamás, Kiss Gergely. Pécs, 2012. 83–95.
- C. Tóth N.: Lackfi nádor = C. TÓTH Norbert: A nádori hivatal működése Lackfi István tisztségviselése alatt (1387–1392). *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 130. (2009) 85–105.
- C. Tóth N.: Legenda nyomában = C. TÓTH Norbert: Egy legenda nyomában. Szapolyai János és ecsedi Bátori István viszonya 1526 előtt. *Századok* 146. (2012) 443–463.
- C. Tóth N.: Nádori cikkelyek = C. TÓTH Norbert: A nádori cikkelyek keletkezése. In: *Rendiség és parlamentarizmus* 36–45.
- C. Tóth N.: Nádorváltások 1387–1437. = C. TÓTH Norbert: Nádorváltások a Zsigmond-korban (1386–1437). Az 1439. évi 2. tc. nyomában. In: *Tiszteletkör*. 53–65.
- C. Tóth N.: Nádorváltás 1458. = C. TÓTH Norbert: Nádorváltás 1458-ban. Mátyás király első országgyűlésének időpontja. *Turul* 84. (2011) 98–101.
- C. Tóth N.: Országgyűlések 1510-ben = C. TÓTH Norbert: Az út Tataig. Országgyűlések 1510-ben. In: *Diplomácia válaszfútján* 9–28.
- C. Tóth N.: Perényi helytartósága = C. TÓTH Norbert: Perényi Imre nádor királyi helytartóságai. In: *Aktualitások a magyar középkorkutatásban. In memoriam Kristó Gyula (1939–2004)*. Szerk. Font Márta–Fedeles Tamás–Kiss Gergely. Pécs, 2010. 141–170.
- C. Tóth N.: Pozsonyi számadáskönyv = C. TÓTH Norbert: Ecsedi Bátori István nádor pozsonyi tartózkodásának számadáskönyve. Adalékok Magyarország 1526 végi politikatörténetéhez. *Levéltári Közlemények* 80. (2009) 169–208.
- C. Tóth N.: Pozsonyi várkút = C. TÓTH Norbert: Források a pozsonyi várkút építésének történetéhez. *Művészettörténeti Értesítő* 62. (2013) 115–120.
- C. Tóth N.: Préposti arch. = C. TÓTH Norbert: *A székes- és társaskáptalanok prépostjainak archontológiája 1387–1437*. Bp., 2013. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 4.)
- C. Tóth N.: Püspök és a prépost = C. TÓTH Norbert: A püspök és a prépost: a két Bacskai Miklós. *Turul* 88. (2015) 144–146.
- C. Tóth N.: Szabolcs megye = C. TÓTH Norbert: *Szabolcs megye működése a Zsigmond-korban*. Nyíregyháza, 2008.
- C. Tóth N.: Szász vajda fiai = C. TÓTH Norbert: Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása. A család vázlatos története 1365–1424 között. In: *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. sz.)*. Szerk. Hegyi Géza–W. Kovács András. Kolozsvár, 2012. [2014.] (Erdélyi tudományos füzetek 277.) 135–166.
- C. Tóth N.: Tisztségviselői itin. = C. TÓTH Norbert: Zsigmond király tisztségviselőinek itineráriuma I. (Uralkodásának elejétől az 1420-as évekig) *Századok* 138. (2004) 465–494.
- C. Tóth N.: Tolnai ogy. = C. TÓTH Norbert: Az 1501. évi tolnai országgyűlés. (Adatok a királyi adminisztráció működéséhez) *Századok* 143. (2009) 1455–1481.
- C. Tóth N.: Világi igazgatás = C. TÓTH Norbert: A világi igazgatás Magyarországon a Zsigmond-korban, különös tekintettel Veszprém megyére. In: *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a Veszprémi Püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. Szerk. Hermann István és Karlinszky Balázs. Veszprém, 2010. (A

- Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 22. – A veszprémi egyházmegye múltjából 22.) 319–344.
- C. Tóth N.: Vita a keresztes hadjáratról = C. TÓTH Norbert: Vita a keresztes hadjárat kihirdetéséről. Országgyűlés 1514 márciusában. *Erdélyi Múzeum* 77. (2015) 1:14–26.
- C. Tóth N.–Lakatos B.–Mikó G.: Pozsonyi viszály = C. TÓTH Norbert–LAKATOS Bálint–MIKÓ Gábor: *A pozsonyi prépost és a káptalan viszálya (1421–1425). A szentszéki bírászkodás Magyarországon – a pozsonyi káptalan szervezete és működése a XV. század elején.* Bp., 2014. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 3.)
- Tóth-Szabó P.: Husziták = TÓTH-SZABÓ Pál: *A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon.* Bp., 1917.
- Tringli I.: Levelesítő jegyzék = TRINGLI István: Jagelló-kori levelesítő jegyzék Zalából. *Levéltári Közlemények* 69. (1998) 3–31.
- Tringli I.: Pest megye = TRINGLI István: Pest megye a késő középkorban. In: *Pest megye monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig.* Torma István közreműködésével szerk. Zsoldos Attila. Bp., 2001. 75–194.
- Tringli I.: Szokásjogi norma = TRINGLI István: Két szokásjogi norma a közgyűlések működéséről. *Történelmi Szemle* 39. (1997) 387–400.
- Tringli I.: Újkor hajnala = TRINGLI István: *Az újkor hajnala.* [Bp., 2003.] (Tudomány – Egyetem)
- Tusor P.: Szelepchény György = TUSOR Péter: Szelepchény V. György. In: *Esztergomi érsekek* 303–310.
- Varga Sz.: Gregorjanci Pál = VARGA Szabolcs: Adalékok Gregorjanci Pál pécsi püspök életrajzához. In: *Pécs az egyháztörténet tükrében. Tanulmányok.* Szerk. Erdős Zoltán–Kindl Melinda. Pécs, 2010. 125–135.
- R. Várkonyi Á.: Oláh Miklós = R. VÁRKONYI Ágnes: Oláh VI. Miklós. In: *Esztergomi érsekek* 256–261.
- R. Várkonyi Á.: Wesselényi szervezkedés = R. VÁRKONYI Ágnes: A Wesselényi szervezkedés történetéhez 1664–1671. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére.* Szerk. Fodor Pál–Pálffy Géza–Tóth István György. Bp., 2003. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 2.) 423–460.
- Wenzel G.: Stibor = WENZEL Gusztáv: *Stibor vajda. Életrajzi tanulmány.* Bp., 1874. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. IV/2.)
- V. Windisch É.: Kovachich Márton György = V. WINDISCH Éva: *Kovachich Márton György, a forráskutató.* Bp., 1998. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 24.)
- Zsoldos A.: III. András nádorai = ZSOLDOS Attila: III. András nádorai. *Történelmi Szemle* 52. (2010) 303–327.
- Zsoldos A.: III. András hat nádora = ZSOLDOS Attila: III. András hat nádora. In: *„Erősségénél fogva várépítésre való”* 289–299.
- Zsoldos A.: A magyar király és főpapjai = ZSOLDOS Attila: A magyar király és főpapjai a vienne-i zsinat évtizedében. In: *Perita Linguarum. A vienne-i zsinat és a nyelvek oktatása.* Szerk. Maróth Miklós. Piliscsaba, 2013. (Studia Philologica II.) 213–224.
- Zsoldos A.: Aranybulla = ZSOLDOS Attila: II. András Aranybullája. *Történelmi Szemle* 53. (2011) 1–38.
- Zsoldos A.: Archontológia = ZSOLDOS Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301.* Bp., 2011. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.)
- Zsoldos A.: Debrecen = ZSOLDOS Attila: Debrecen mint igazgatási központ a 14. század elején. In: *Debrecen város 650 éves. Várostarténeti tanulmányok.* Szerk. Bárány Attila,

- Papp Klára, Szálkai Tamás. Debrecen, 2011. (*Speculum historiae Debreceniense* 7.) 49–66.
- Zsoldos A.: Királynéi intézmény = ZSOLDOS Attila: *Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában.* Bp., 2005. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.)
- Zsoldos A.: Nádor és helyettese = ZSOLDOS Attila: Nádor és helyettese: Druget János és Vilmos. *Történelmi Szemle* 54. (2012) 527–541.
- Zsoldos A.: Óbuda urai = ZSOLDOS Attila: Óbuda urai a 14. század első felében. In: *In medio regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén”.* Szerk. Benkő Elek–Orosz Krisztina. Bp., 2015. 471–484.
- Zsoldos A.: Rátót nembéli Domokos = ZSOLDOS Attila: Rátót nembéli Domokos nádor megyei. In: *Tiszteletkör* 47–52.

